

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İlker ŞAHİN

DÖNÜŞÜMSEL ÖĞRENME VE POZİTİF PSİKOLOJİ KURAMI TEMELİNDE SPİRİTÜEL
TURİZM DENEYİMİNE YÖNELİK ÖLÇEK GELİŞTİRME VE YAPISAL MODELLEME
ÇALIŞMASI

Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı
Doktora Tezi

Antalya, 2023

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İlker ŞAHİN

DÖNÜŞÜMSEL ÖĞRENME VE POZİTİF PSİKOLOJİ KURAMI TEMELİNDE SPİRİTÜEL
TURİZM DENEYİMİNE YÖNELİK ÖLÇEK GELİŞTİRME VE YAPISAL MODELLEME
ÇALIŞMASI

Danışman

Doç. Dr. Fatma Özlem GÜZEL

Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı
Doktora Tezi

Antalya, 2023

T.C.
Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

İlker ŞAHİN'in bu çalışması, jürimiz tarafından Turizm İşletmeciliği Ana Bilim Dalı Doktora Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan	: Prof. Dr. V. Rüya EHTİYAR	(İmza)
Üye (Danışmanı)	: Doç. Dr. F. Özlem GÜZEL	(İmza)
Üye	: Doç. Dr. İ. Taylan DÖRTYOL	(İmza)
Üye	: Doç. Dr. Hakan BOZ	(İmza)
Üye	: Doç. Dr. B. Bora DEDEOĞLU	(İmza)

Tez Başlığı: Dönüşümsel Öğrenme ve Pozitif Psikoloji Kuramı Temelinde Spiritüel Turizm Deneyimine Yönelik Ölçek Geliştirme ve Yapısal Modelleme Çalışması

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 24/07/2023

Mezuniyet Tarihi : 24/08/2023

(İmza)
Prof. Dr. Engin KARADAĞ
Müdür

AKADEMİK BEYAN

Doktora Tezi olarak sunduğum “Dönüşümsel Öğrenme ve Pozitif Psikoloji Kuramı Temelinde Spiritüel Turizm Deneyimine Yönelik Ölçek Geliştirme ve Yapısal Modelleme Çalışması” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değere uygun bir biçimde tarafımda yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

İmza

İlker ŞAHİN

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU BEYAN BELGESİ

Öğrenci Bilgileri	
Adı-Soyadı	İlker ŞAHİN
Öğrenci Numarası	20165204001
Anabilim Dalı	Turizm İşletmeciliği
Programı	Doktora
Danışman Öğretim Üyesi Bilgileri	
Unvanı, Adı-Soyadı	Doç. Dr. Fatma Özlem GÜZEL
Doktora Tez Başlığı	Dönüşümsel Öğrenme ve Pozitif Psikoloji Kuramı Temelinde Spiritüel Turizm Deneyimine Yönelik Ölçek Geliştirme ve Yapısal Modelleme Çalışması
Turnitin Bilgileri	
Ödev Numarası	2142617559
Rapor Tarihi	07.08.2023
Benzerlik Oranı	Alıntılar hariç: %4 Alıntılar dahil: %4
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE, Yukarıda bilgileri bulunan öğrenciye ait tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 339 sayfalık kısmına ilişkin olarak Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esaslarında belirlenen filtrelemeler uygulanarak yukarıdaki detayları verilen ve ekte sunulan rapor alınmıştır. Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir: (x) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylarım. () Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esaslarında öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.	
Gerekçe:	
Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlere uygun olarak tarafımca yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.	
Danışman Öğretim Üyesi Unvanı, Adı-Soyadı Doç. Dr. F. Özlem GÜZEL İmza	

İÇİNDEKİLER

ŞEKİLLER LİSTESİ	v
TABLOLAR LİSTESİ	vi
FOTOĞRAFLAR LİSTESİ	viii
KISALTMALAR LİSTESİ	ix
ÖZET	x
SUMMARY	xi
ÖNSÖZ	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DÖNÜŞÜMSSEL ÖĞRENME KURAMI VE SPİRİTÜEL TURİZM

1.1. Dönüşüm Kavramı	5
1.2. Dönüşümsel Öğrenme Kuramı	8
1.2.1. Dönüşümsel Öğrenmeye İlişkin Temel Kavramlar	11
1.2.1.1. Anlam Şemaları	11
1.2.1.2. Anlam Perspektifleri	12
1.2.1.3. Eleştirel Yansıtma	13
1.2.1.4. Deneyimin Merkeziliği	15
1.2.1.5. Akılcı Konuşma (Rasyonel Söylem)	15
1.2.1.6. Bakış Açısı Dönüşümü	16
1.2.2. Dönüşümsel Öğrenmenin Aşamaları	18
1.3. Spiritüel, Spiritüalizm (Spiritüellik) ve Spiritüalizm Kavramları	21
1.4. Spiritüel Motivasyonlu Seyahatlerin Kökeni	26
1.5. Spiritüel Turizmin İnanç Turizminden Ayrımı	28
1.6. Dönüşümsel Seyahat Olarak Spiritüel Turizm	34
1.6.1. Dönüşüm İlkeleri Bağlamında Spiritüel Turizm	41
1.7. Spiritüel Turist Tipolojisi	45
1.7.1. Master (Uzman) Spiritüeller	54
1.7.2. Arayışçı (Öze-Dönüşsel) Spiritüeller	55
1.7.3. Seyahatsever Spiritüeller	57
1.7.4. Rastgele Spiritüeller	58
1.7.5. Tesadüfi Spiritüeller	59

1.7.6. Şans Eseri Spiritüeller	60
1.7.7. Sempatizan Spiritüeller	61
1.8. Dünya’da Spiritüel Turizm.....	63
1.9. Türkiye’de Spiritüel Turizm.....	75
1.10. Spiritüel Turizm Konulu Akademik Çalışmalar.....	78

İKİNCİ BÖLÜM

KURAMLAR TEMELİNDE POZİTİF TURİST PSİKOLOJİSİ KAVRAMI VE ARAŞTIRMA DEĞİŞKENLERİNE YÖNELİK TEORİK ÇERÇEVE

2.1. Pozitif Psikoloji Kuramı	105
2.2. Turizmde Pozitif Psikoloji.....	110
2.3. Pozitif Turist Psikolojisi	115
2.3.1. Pozitif Turist Psikolojisinin Kuramsal Altyapısı.....	122
2.3.1.1. İhtiyaçlar Hiyerarşisi ve Optimal Uyarılma Kuramı	123
2.3.1.2. Seyahat Kariyer Merdiveni Kuramı	124
2.3.1.3. Ruhsal Sağlık Odaklı İnsan Gelişimi Yaklaşımı	126
2.3.1.4. Otantik Mutluluk Teorisi ve PERMA Kuramı	127
2.3.1.5. Akış Kuramı	129
2.3.1.6. Genişletici ve Geliştirici Olumlu Duygular Kuramı.....	131
2.3.1.7. Öz Belirleme Kuramı.....	132
2.3.1.8. Eşiksellik Kuramı (Limnoid Davranışlar Yaklaşımı).....	133
2.3.2. Pozitif Turist Deneyimleri	135
2.3.3. Pozitif Turist Psikolojisi Bağlamında Spiritüel Turizm Deneyimi	138
2.3.4. Spiritüel Turizmde Pozitif Turist Psikolojisine İlişkin Göstergeler	144
2.3.4.1. Mutluluk: Özel (Hedonik) ve Psikolojik (Eudaimonik) İyi Oluş	144
2.3.4.2. Spiritüel İyi Oluş	153
2.3.4.3. Olumlu Duygular	159
2.3.4.4. Bilinçli Farkındalık.....	163
2.3.4.5. Pozitif Düşünce	170
2.3.4.6. Turist Memnuniyeti	173
2.3.5. Deneyim Sonrası Davranışların Tahmininde Aracılık Rolü: Hatırlanabilirlik.....	176

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
DÖNÜŞÜMSSEL ÖĞRENME VE POZİTİF PSİKOLOJİ KURAMI TEMELİNDE
SPIRİTÜEL TURİZM DENEYİMİNE YÖNELİK ÖLÇEK GELİŞTİRME VE
YAPISAL MODELLEME ÇALIŞMASI

3.1. Araştırmanın Amacı ve Problemi	179
3.2. Özgün Değer.....	180
3.3. Yaygın Etki.....	185
3.4. Araştırma Yöntemi ve Deseni	186
3.4.1. Evren ve Örneklem.....	189
3.4.2. Nitel Araştırma Yöntemi	193
3.4.2.1. Ölçek Maddelerinin Tasarımı	194
3.4.2.1.1. Madde Havuzu Oluşturulması	194
3.4.2.1.2. Aday Önergelerin Belirlenmesi.....	195
3.4.2.1.3. Birinci Aşama Uzman Görüşlerinin Alınması.....	196
3.4.2.1.4. Madde Havuzunun Genişletilmesi	197
3.4.2.1.5. İkinci Aşama Uzman Görüşlerinin Alınması	198
3.4.2.2. Görüşme Formu Tasarımı.....	202
3.4.2.2.1. Türk Uzman Görüşlerinin Alınması ve Kapsam Geçerliliği	202
3.4.2.2.2. Yabancı Uzman Görüşlerinin Alınması ve Kapsam Geçerliliği	203
3.4.2.3. Pilot Görüşme Uygulaması.....	203
3.4.2.4. Nitel Veri Toplama Metodu	205
3.4.2.4.1. Yurtiçi ve Yurtdışı Spiritüel Destinasyonlara Yapılan Ziyaretler	206
3.4.2.4.1.1. Yüzyüze Görüşmeler	206
3.4.2.4.1.2. Gözlemler	208
3.4.2.4.2. Yabancı Turistlerle Eş Zamansız Çevrimiçi Görüşmeler.....	224
3.4.2.4.3. Spiritüel Turist Yorumlarına Yönelik Döküman İncelemesi	225
3.4.3. Nicel Araştırma Yöntemi	226
3.4.3.1. Anket Formu ve Araştırma Değişkenlerinin Tasarımı	227
3.4.3.2. Araştırma Modeli ve Hipotezler	231
3.4.3.3. Nicel Pilot Çalışma.....	242
3.4.3.4. Nicel Veri Toplama Metodu.....	243
3.5. Analizler ve Bulgular	245

3.5.1. Nitel Araştırma Analizleri ve Bulgular	245
3.5.1.1. Görüşme Katılımcılarının Profili.....	245
3.5.1.2. Tematik Analiz Bulguları	248
3.5.1.3. Betimsel Analiz Bulguları	254
3.5.1.4. Nitel Geçerlilik ve Güvenirlik	266
3.5.2. Nicel Araştırma Analizleri ve Bulgular.....	274
3.5.2.1. Katılımcı Profili.....	274
3.5.2.2. Faktör Yapısının Belirlenmesi: AFA Bulguları.....	279
3.5.2.3. Ortalamalara İlişkin Betimsel İstatistikler.....	282
3.5.2.4. Spiritüel Turizm Deneyimi Ölçüm Modelinin Doğrulanması.....	286
3.5.2.5. Spiritüel Turizm Deneyimi Ölçeği'ne İlişkin Geçerlilik ve Güvenirlik.....	289
3.5.2.6. Yapısal Eşitlik Reflektif Ölçüm Modelinin Doğrulanması	293
3.5.2.7. Yapısal Eşitlik Reflektif Ölçüm Modeline İlişkin Geçerlilik ve Güvenirlik.....	294
3.5.2.8. Pozitif Turist Psikolojisi Formatif Ölçüme İlişkin Geçerlilik ve Güvenirlik	301
3.5.2.9. Yapısal Eşitlik Analizi Bulguları: PLS Modellemesi.....	307
3.5.2.9.1. Uyum İyilikleri	308
3.5.2.9.2. Hipotez Testleri	312
3.6. Etik Kurallar	321
SONUÇ	322
KAYNAKÇA.....	336
EK-1 GÖRÜŞME KATILIMCISI BİLGİ VE İZİN FORMU (TÜRKÇE)	400
EK-2 GÖRÜŞME KATILIMCISI BİLGİ VE İZİN FORMU (İNGİLİZCE).....	401
EK-3 YARI YAPILANDIRILMIŞ TÜRKÇE GÖRÜŞME FORMU.....	402
EK-4 YARI YAPILANDIRILMIŞ İNGİLİZCE GÖRÜŞME FORMU	403
EK-5 İNGİLİZCE ANKET FORMU	404
ÖZGEÇMİŞ.....	407

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1 Değişim ve Dönüşüm	6
Şekil 1.2 Kavramsal Spiritüel Turizm Deneyimi Modeli.....	40
Şekil 1.3 Venn-Diyagramı ve İnanç Turizmi Aşamaları Modeli	52
Şekil 1.4 Spiritüel Deneyim ve Niyetlerine Göre Spiritüel Turist Tipolojileri	62
Şekil 1.5 Meta-Teorik Düzeyde Pozitif Psikolojinin Zihin Haritası	120
Şekil 1.6 Öznel ve Bireysel Düzeyde Pozitif Psikolojinin Zihin Haritası.....	121
Şekil 2.1 Spiritüel Turizm Deneyimleri ve Spiritüel Yaşama İlişkin İnanç Biçimleri.....	142
Şekil 3.1 Karma Yöntem Araştırmasında İzlenen Bilimsel Süreçler.....	188
Şekil 3.2 Reflektif-Formatif Ölçüm Tip 2 Modeli	232
Şekil 3.3 Reflektif Formatif Tip II ve Formatif Kompozit Değişken Modeli	234
Şekil 3.4 Yapısal İlişkilere Yönelik Sınıflama	237
Şekil 3.5 İki Aşamalı Yaklaşım İlişkin İşlem Adımları	237
Şekil 3.6 Tekrarlı Gösterge Yaklaşımı A ve B Ölçüm Modları	237
Şekil 3.7 Formatif Latent ve Formatif Kompozit Değişken Ölçüm Modelleri	238
Şekil 3.8 Hipotetik Araştırma Modeli	242
Şekil 3.9 Doğrulamalı Faktör Analizi PLS Diyagramı: Yükler, t-Değerleri ve R ²	288
Şekil 3.10 Yakınsak Geçerlilik Artıklık (Redundancy) Analizi Sonuçları	307
Şekil 3.11 Formatif Kompozit Değişken Modeli 1: Göstergeler Düzeyinde Spiritüel Turizm Deneyimi ile Pozitif Turist Psikolojisi Arasındaki İlişkiler	311
Şekil 3.12 Formatif Kompozit Değişken Modeli 2: Spiritüel Turizm Deneyimi ile Pozitif Turist Psikolojisi Arasındaki Doğrudan İlişki.....	311

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1.1 Spiritüel Turizm Kapsamında Gerçekleştirilen Aktiviteler	63
Tablo 1.2 Spiritüel Turizm Deneyimlerini Konu Alan Uygulamalı Araştırmalar	83
Tablo 2.1 Pozitif Psikolojide Güçlü Karakter Özellikleri ve Turizm Eğitim Değerleri.....	114
Tablo 3.1 Araştırma Sahasını Oluşturan Ülkelere İlişkin Toplam Turist Sayıları.....	190
Tablo 3.2 Uzman Görüşleri Doğrultusunda Sadeleştirilen Madde Havuzu	199
Tablo 3.3 Geçerlilik Çalışmalarına İlişkin Görüş Alınan Uzman Profili	203
Tablo 3.4 Yurtdışı Spiritüel Turizm Destinasyonları ve Merkezlerle İlişkin Gözlemler	216
Tablo 3.5 Araştırma Kapsamında İncelenen Spiritüel Turist Değerlendirmeleri.....	225
Tablo 3.6 Alt Boyutlara İlişkin Literatür Dayanakları	226
Tablo 3.7 Kelime Analizi Sonuçları	229
Tablo 3.8 Araştırma Değişkenlerine İlişkin Referanslar	230
Tablo 3.9 Yüz Yüze Görüşme Katılımcılarının Demografik Profili	246
Tablo 3.10 İnternet Görüşmesi Katılımcılarının Demografik Profili	247
Tablo 3.11 Katılımcı Gözlemlerde Deneyimlenen veya Tespit Edilen Boyutlar.....	252
Tablo 3.12 Görüşme Transkriptlerine İlişkin Tema Analizi Sonuçları	253
Tablo 3.13 Tematik Analize İlişkin Sayısal Bulgular	254
Tablo 3.14 Görüşmelere İlişkin Betimsel İçerik Analizi Sonuçları ve Örnek Alıntılar.....	257
Tablo 3.15 Nicel ve Nitel Araştırmalarda Geçerlilik Kavramları ve Karşılıkları	267
Tablo 3.16 Kappa İstatistiğine İlişkin Değer Aralıkları ve Uyum Gücü.....	270
Tablo 3.17 Kodlayıcılar Arası İki Aşamalı Güvenirlik Değerlendirmesi Sonuçları	271
Tablo 3.18 Turist İfadelerinin Alt Temalarla Eşleştirilmesinde Kodlayıcılar Arası Uyum ...	272
Tablo 3.19 Alt Temaların Ana Temalarla Eşleştirilmesinde Kodlayıcılar Arası Uyum	273
Tablo 3.20 Katılımcıların Demografik Profili	276
Tablo 3.21 Katılımcıların Spiritüel Profili	278
Tablo 3.22 Spiritüel Turizm Deneyimine İlişkin Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları	281
Tablo 3.23 Spiritüel Turizm Deneyimine İlişkin İfade ve Boyut Ortalamaları.....	284
Tablo 3.24 Pozitif Turist Psikolojisi Göstergelerine İlişkin Ortalamalar.....	285
Tablo 3.25 Hatırlanabilirlik ve Deneyim Sonrası Olumlu Davranışlara İlişkin Ortalamalar.....	285
Tablo 3.26 Spiritüel Turizm Deneyimine İlişkin Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları.....	287
Tablo 3.27 Spiritüel Turizm Deneyimi Ölçeği Geçerlilik ve Güvenirlik İşlem Basamakları	289
Tablo 3.28 Spiritüel Turizm Deneyimi Ölçeği Fornell-Larcker Kriter Analizi	291

Tablo 3.29 Spiritüel Turizm Deneyimi Ölçeği Heterotrait-Monotrait (HTMT) Oranı	291
Tablo 3.30 Spiritüel Turizm Deneyimi Ölçeği Çapraz Yükleme Değerleri.....	292
Tablo 3.31 Reflektif Ölçüm Modelinin Geçerlilik ve Güvenirlik İşlem Basamakları	294
Tablo 3.32 Reflektif Değişkenlere İlişkin DFA Ölçüm Modeli Sonuçları.....	296
Tablo 3.33 Yapısal Eşitlik Ölçüm Modeline İlişkin Fornell-Larcker Kriter Analizi	297
Tablo 3.34 Spiritüel Turizm Deneyimi Ölçeği Heterotrait-Monotrait (HTMT) Oranı	298
Tablo 3.35 Yapısal Eşitlik Modeli Değişkenlerine İlişkin Çapraz Yükleme Değerleri	299
Tablo 3.36 Formatif Yapı Ölçümünde Geçerlilik ve Güvenirlik Ölçütleri	302
Tablo 3.37 Pozitif Turist Psikolojisi Formatif Ölçüm Modeline İlişkin Analiz Sonuçları	303
Tablo 3.38 Pozitif Turist Psikolojisi Formatif Yapısının Mantıksal Geçerlilik Değerleri	303
Tablo 3.39 Yapısal Modelin Uyum İyiliği Kriterleri	309
Tablo 3.40 Etkilere İlişkin Değerlendirme Kriterleri	312
Tablo 3.41 Değişkenler Arasındaki Nedensel İlişkilere Yönelik Hipotez Testi Sonuçları	318
Tablo 3.42 Pozitif Turist Psikolojisi ile Göstergeler Arasındaki İlişkilere Yönelik Hipotez Testi Sonuçları.....	321

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ

Fotoğraf 3.1 Sektörel Uzman Görüşü Alımı ve Pilot Görüşme Uygulama Sahası	205
Fotoğraf 3.2 Olimpos Spiritüel Arınma Kampı'ndan Kareler.....	207
Fotoğraf 3.3 Köyceğiz Sokak Yogası Günleri ve Spiritüel Kampı'ndan Kareler	208
Fotoğraf 3.4 Yurtdışı Spiritüel Destinasyon ve Merkezlere İlişkin Görseller.....	223

KISALTMALAR LİSTESİ

AFA	: Açımlayıcı Faktör Analizi
AVE	: Average Variance Extracted
BİFA	: Bilinçli Farkındalık
CR	: Composite Reliability
CA	: Cronbach's Alpha
DFA	: Doğrulayıcı Faktör Analizi
DSOD	: Deneyim Sonrası Olumlu Davranışlar
FACIT-sp	: Functional Assessment of Chronic Illness Therapy-Spiritual Well-Being Scale
HAT	: Hatırlanabilirlik
HBM	: Hiyerarşik Bileşen Modeli
HCM	: Hierarchical Component Model
HTMT	: Heterotrait-Monotrait Ratio
GoF	: Goodness of Fit Index
KMO	: Kaiser-Meyer-Olkin
LOCs	: Lower Order Constructs
MUNSH	: Memorial University of Newfoundland Scale of Happiness
NICA	: National Interfaith Coalition on Aging
NLP	: Neuro-Linguistic Programming
OLD	: Olumlu Duygular
PEBs	: Post-Experience Behaviours
PLS	: Partial Least Squares
POD	: Pozitif Düşünce
PTP	: Pozitif Turist Psikolojisi
SCIO	: Scientific Consciousness Interface Operations System
SPİO	: Spiritüel İyi Oluş
SPTD	: Spiritüel Turizm Deneyimi
SRMR	: Standardized Root Mean Square Residual
STE	: Spiritüel Tourism Experience
STM	: Spiritüel Turist Memnuniyeti
SPTES	: Spiritual Tourism Experience Scale
STEPTOP	: Spiritual Tourism Experience Based Positive Tourist Psychology Model
TCL	: Travel Career Ladder
ÖZİO	: Öznel İyi Oluş
PSİO	: Psikolojik İyi Oluş
RIA	: Repeated Indicator Approach
PERMA	: Positive Emotions, Engagement, Relationships, Meaning, Achievement
UNWTO	: World Tourism Organization
VIF	: Variance Inflation Factor
VAO	: Varyans Açıklama Oranı

ÖZET

Mezirow'un (1991) Dönüşümsel Öğrenme Kuramı, insanların deneyimleri bütünüyle içselleştirip anlamlandırmalarına; bu psikolojik sürecin sonunda farklı bir bakış açısı kazanarak düşünce, duygu ve eylemlerinde radikal değişimler yaşamalarına odaklanmaktadır. İçsel arayışın dördüncü basamağında ortaya çıkan spiritüel turizm, pozitif psikoloji odaklı dönüşümsel ve sürdürülebilir turizm türü olarak öne çıkmaktadır. Araştırma kapsamında spiritüel turizm deneyimine yönelik bir ölçüm aracının geliştirilmesi, kapsamlı bir spiritüel turist tipolojisinin ortaya konulması ve spiritüel turizm deneyimi ile pozitif turist psikolojisi arasındaki ilişkilerin doğrudan ve göstergeler düzeyinde incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda nitel ve nicel metodların art arda kullanıldığı keşifsel sıralı karma yöntem araştırması uygulanmıştır. Araştırmada Churchill'in (1979) sekiz aşamalı ölçek geliştirme modeli ile Creswell ve Plano Clark'ın (2011) karma yöntem prosedürünü temel alan toplam 20 aşamalı bilimsel süreç izlenmiştir. Nitel aşamada veri çeşitleme tekniğiyle 11 yüz yüze görüşme, 42 eşzamansız online görüşme, yurtiçinde 6, yurtdışında 33 gözlem gerçekleştirilmiş ve 818 turist değerlendirmesi üzerinde doküman incelemesi yapılmıştır. Nicel aşamada ise 950 spiritüel turist üzerinde anket uygulanmıştır. Toplam 2683 turist cümlesi üzerinde yapılan tematik analiz bulguları ile AFA ve DFA sonuçları spiritüel turizm deneyiminin '*Dönüşüm, Şifa, Atmosfer, Aşkınlık, Kaçış ve Maneviyat*' olmak üzere 6 bileşenli reflektif bir yapı olduğu ortaya koymuştur. Bulgular, geliştirilen 31 önermeli '*Spiritüel Turizm Deneyimi Ölçeği*'nin istatistiksel olarak geçerli ve güvenilir olduğunu göstermektedir. Haq ve Jackson'a (2006a) ait beşli tipolojisi genişletilerek '*arayışçı, master, seyahatsever, rastgele, tesadüfi, şans eseri ve sempatican*' olmak üzere yedili spiritüel turist tipolojisi tanımlanmıştır. Turistlerin '*spiritüel gelişim, dönüşüm, farkındalık, şifalanma, bakış açısı kazanma, pozitif psikolojiye yönelme, öze içsel yolculuk, kendini gerçekleştirme, içsel huzur*' gibi motivasyonlarla seyahat ettikleri ortaya çıkmıştır. Spiritüel Turizm Deneyimi Temelli Pozitif Turist Psikolojisi Modeli'ne (STEPTOP Modeli) göre spiritüel turizm deneyimi ile pozitif psikolojinin göstergeleri olan bilinçli farkındalık, olumlu duygular, pozitif düşünce, memnuniyet, öznel, psikolojik ve spiritüel iyi oluş arasında pozitif yönde güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Pozitif turist psikolojisiyle deneyim sonrası davranışlar arasında doğrudan ve hatırlanabilirlik aracılı pozitif ilişki olduğu ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Turist, Deneyim, Destinasyon Pazarlaması, Pozitif Psikoloji, Spiritüellik.

SUMMARY

SCALE DEVELOPMENT AND STRUCTURAL MODELING STUDY ON SPIRITUAL TOURISM EXPERIENCE BASED ON TRANSFORMATIONAL LEARNING AND POSITIVE PSYCHOLOGY THEORY

Mezirow's (1991) Transformational Learning Theory focuses on how people internalize and make sense of experiences in their entirety, and at the end of this psychological process, they gain a different perspective and experience radical changes in their thoughts, feelings and actions. Spiritual tourism, which emerged in the fourth step of the inner search, stands out as a type of transformational and sustainable tourism focused on positive psychology. It is aimed to develop a spiritual tourism experience scale, to reveal a comprehensive spiritual tourist typology, and to examine the relationships between spiritual tourism experience (STE) and positive tourist psychology (PTP) directly and at the level of indicators. To this end, an exploratory sequential mixed method research was conducted. The research followed a total of 21-step scientific process based on Churchill's (1979) eight-step scale development model and Creswell and Plano Clark's (2011) mixed method procedure. In the qualitative phase, 11 face-to-face interviews, 42 asynchronous online interviews, 6 observations in Turkey and 33 observations abroad were conducted with the data triangulation technique, and document analysis was conducted on 818 tourist reviews. In the quantitative phase, a survey was conducted on 950 spiritual tourists. The thematic analysis of 2683 tourist statements have revealed that spiritual tourism experience is a reflective structure including the following 6 components: *"Transformation, Healing, Atmosphere, Transcendence, Escape and Divine Connectedness"*. The findings show that 31-item *"Spiritual Tourism Experience Scale"* is statistically valid and reliable. The typology defined by Haq and Jackson (2006a) was expanded and redefined as *"seeker, master, travel-lover, random, incidental, serendipitous and sympathizer."* The study revealed the popular spiritual tourism motivations such as *"growth, transformation, awareness, healing, new perspective, positive psychology, inner journey to self, self-realization, inner peace"*. According to Spiritual Tourism Experience Based Positive Tourist Psychology Model, there is a strong positive relationship between STE and indicators of positive psychology namely mindfulness, positive emotions, positive thinking, satisfaction, subjective, psychological, and spiritual wellbeing. There is a direct and memorability-mediated positive relationship between PTP and post-experience behaviours.

Keywords: Tourist, Experience, Destination Marketing, Positive Psychology, Spirituality.

ÖNSÖZ

Dönüşümsel Öğrenme Kuramı, insanların yaşadıkları deneyimleri bütünüyle içselleştirip farklı düşünce yapılarıyla anlamlandırmalarına; bu psikolojik sürecin sonunda deneyime ilişkin farklı bir bakış açısı kazanarak düşünce, duygu ve eylemlerinde yapısal bir değişim yaşamalarına ve spiritüalizm temelli yeni bir kozmik bilinç geliştirmesine odaklanmaktadır. Bu sayede bireyler kişisel bir dönüşüm yaşayarak hayata karşı yeni bir bakış açısı kazanmaktadırlar. Bireyin bu içsel ve psikolojik arayış sürecinde ortaya çıkan spiritüel turizm, pozitif psikolojiyle yakın ilişki içindedir. Bu bağlamda yakın gelecekte insanların içsel arayışına dayalı seyahatlere yön vereceği öngörülen spiritüel turizm deneyimine ilişkin ‘*Spiritüel Turizm Deneyimi Ölçeği*’nin geliştirilmesi, spiritüel turizm motivasyonlarının belirlenmesi, spiritüel turist tipolojisinin güncellenmesi, spiritüel turizmin tanımının kapsamının genişletilmesi ve ‘*Spiritüel Turizm Deneyimi Temelli Pozitif Turist Psikolojisi Modeli*’nin ortaya konulması amaçlanmaktadır.

Yurtiçi ve yurtdışında sürdürdüğüm araştırmalar boyunca her aşamada ilgi ve desteği ile bana motivasyon kaynağı olan sayın danışmanım Doç. Dr. F. Özlem GÜZEL’e; akademik katkılarını esirgemeyen Prof. Dr. Rüya EHTİYAR ve Doç. Dr. İ. Taylan DÖRTYOL’a sonsuz teşekkür ve saygılarımı sunmaktan mutluluk duyarım. 2214A Doktora Sırası Araştırma Bursu kapsamında yurtdışı saha çalışmaları için maddi destek sağlayan Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu’na (TÜBİTAK) teşekkürlerimi sunmaktan onur duyarım. Avrupa ve Balkan destinasyonlarına yönelik çalışmalarımı içtenlikle destekleyen ve St. Kliment Ohridski Üniversitesi Ohrid Turizm ve Otelcilik Fakültesi bünyesinde yurtdışı danışmanlığımı üstlenen Prof. Dr. Ivanka NESTOROSKA’ya; nitel veri toplama aşamasında imkanlar sunan Köyceğiz Belediyesi ve Macro Oluşum Akademisi personeline; pilot çalışma ve uzman görüşü aşamalarında desteklerini esirgemeyen spiritüel doğal yaşam köyü işletmecisi, akademisyen ve iç hastalıkları uzmanı Prof. Dr. Hasan ACAR’a ve Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü personeline teşekkürlerimi sunarım. Araştırma süreci boyunca büyük fedakârlık gösteren çok sevdiğim eşim ile kızıma, desteklerini esirgemeyen babama, manevi huzur ve desteğini kalbimde hissettiğim merhum annem ve dedeme, beni güçlü hissettiren değerli araştırma görevlisi arkadaşlarım ile tüm güzel dostlarıma teşekkür eder sevgi ve saygılarımı sunarım.

İlker ŞAHİN
Antalya, 2023

GİRİŞ

Tibetli Budist rahiplerle Himalayalar'daki mistik bir tapınakta kendinizi akışa bırakıp kutsal ezgilere eşlik ettiğinizi; evden kilometrelerce uzakta Konfüçyüs metnlerinin rehberliğinde yaşamsal varoluşun gizemlerini aradığınızı; Nepal'in gizemli ashramlarında derin düşüncelerle yaşamın sırlarını çözmeye çalıştığınızı ya da Glanstonbury'de Kutsal Kâse efsaneleri üzerine meditasyonlar yaptığınızı düşleyin. Sıradan bir turizm aktivitesinin çok ötesinde olan ve kişinin yaşamı üzerinde derin etkiler bırakan bu deneyimler, dönüşüme, özü keşfe ve kendini gerçekleştirmeye giden yolda atılan spiritüel adımlardır. İçsel arayışların tetiklemesiyle düşünceler, inanışlar, tutumlar ve davranışlar arasında gerçekleşen spiritüel motivasyonlu yolculuklar, alışlagelmiş tatil anlayışının ötesine geçerek şifalanmaya, atmosferik ve aşkın deneyimlere, manevi bağlar kurmaya ve tekdüze yaşamdan kaçışa imkân veren dönüşümsel bir karakter kazanmaktadır. Spiritüel seyahatler, özü bulmak, manevi olarak gelişmek, özü keşfetmek, hayata karşı yeni bir bakış açısı kazanmak, huzurlu bir yaşam sürmek, şifalanmak ve en önemlisi de eskisinden çok daha farklı ve olumlu özelliklere sahip insan olmak için yapılan pozitif psikoloji yönelimli dönüşümsel yolculuklardır.

Araştırmanın teorik altyapılarından birini oluşturan Mezirow'un (1978) Dönüşümsel Öğrenme Kuramı'na göre kaza, yaşlanma, çok sevilen bir yakının vefatı, ölümcül bir hastalığın atlatılması gibi önemli bir dönüm noktası niteliğindeki bir olay yaşayan insanlar kendi varsayım ve inançlarını eleştirel olarak sorgulamaya başlamakta; bunun neticesinde farkındalık ile yeni bir bakış açısı kazanıp düşünce, duygu ve davranışlarında köklü bir değişime giderek spiritüelliğe dayanan farklı bir bilinç geliştirmektedir. Bu sayede bireyler hayatı ve deneyimleri daha net bir şekilde anlamlandırmakta ve kişisel bir dönüşüm yaşamaktadırlar. Spiritüel turizm bireyin bu içsel ve psikolojik arayış süreci sırasında ortaya çıkmakta ve Dönüşümsel Öğrenme Teorisi ile Pozitif Psikoloji Kuramı'na temellenmektedir. Gerek fiziksel ve ruhsal sağlık konularında modern tıbbi destekleyici ve iyileşme sürecini kısaltıcı özelliklerinin olması, gerek pozitif psikoloji ile bağlantılı deneyimler sunması gerekse sürdürülebilirliğe önem vermesi nedeniyle spiritüel turizm, son yıllarda çok sayıda insanın katıldığı ve ülkelerin yüksek miktarda yatırım yaptığı bir seyahat faaliyeti olmuştur. Spiritüel aktivitelerin özellikle sosyal medya ve ağızdan ağıza iletişim de etkisiyle dünyadaki bilinirliğinin artması, dünyada spiritüel turizm hareketlerinin hız kazanması ve aktivitelerin yaygınlaşması, ilgi çeken spiritüel turizm yatırımlarının gerçekleştirilmesi ve turizmde pazarlama faaliyetlerinin yoğunlaşması, tesis sayısının ve hizmet kalitesinin artması, spiritüel destinasyonlara olan ulaşımın kolaylaşması

neticesinde dünyada birçok insan gerek bireysel gerekse toplu olarak spiritüel turizm aktivitelerine katılmaya ve temelinde psikolojik boyutların baskın olduğu spiritüel motivasyonlarla seyahat etmeye başlamışlardır (Haq vd. 2008; Phukan vd., 2012). Geçmişteki sorun ve travmalardan kurtulma, spiritüel gelişim ve manevi özellikler kazanmak, materyalist yaklaşımdan kurtulmak, beden ve ruh sağlığını korumak, spiritüellik konusunda bilgi birikimini artırmak, içsel arayış sürecinde manevi rehberlik desteği almak, kendini keşfetmek, olumlu duygular yaşamak, hayatı anlamlandırmak, yaşama pozitif psikoloji katmak, sosyalleşmek, yeni bir bakış açısı kazanmak, öze dönmek ve dönüşüm yaşamak spiritüel turizm aktivitelerine başlıca katılım nedenleri arasındadır. Spiritüel deneyimler, yaşamsal varoluşun sırlarını çözmeye, zihinsel karmaşıklığın giderilmesine, farkındalığın artırılmasına ve hayatın anlamlandırılmasına odaklanarak bireyin yeni olumlu özellikler kazanmasını ve eskisinden farklı bir insan haline gelmesini sağlamaktadır. Bu içsel arayış, yukarıda bahsedilen birçok psikolojik motivasyonla tetiklenen seyahatlerle ve bu seyahatlerin çıktısı olan spiritüel deneyimlerle birleşerek dönüşüm odaklı spiritüel turizmin özünü oluşturmaktadır. Spiritüel turizm, deneyimler yoluyla bireyde memnuniyet, olumlu duygular, bilinçli farkındalık, iyi oluş gibi pozitif psikolojik çıktılar üretirken aynı zamanda ona manevi gelişim kazandırmakta, öze dönüşü ve içsel arayışı kolaylaştırarak dönüşümsel yolculuğa aracılık etmektedir (Olsen, 2013; Pekin, 2013; Triyuni, Jendra ve Bagiastutic, 2014; Voigt, Brown ve Howat, 2011). Hooper'ın (1994) deyimiyle spiritüel turistler, ruhlarını sıradan haritaların ve Michelin rehberlerinin işaretlediği yüzeyin altında saklı olan zamansız coğrafya ve sıra dışı deneyimlerle eşleştirmek için özü arayışa yönelik seyahatler gerçekleştirmektedir. Spiritüel turizm, mutluluğa, dönüşüme, öze-yolculuğa, şifalanmaya, aşkınlığa, atmosferik etkileşime, monoton yaşamdan kaçışa ve maneviyata açılan bir kapı, uzun soluklu içsel bir yolculuk ya da iyi ve anlamlı yaşam odaklı pozitif psikolojik bir deneyimsel köprüdür.

Reisinger (2013) iklim değişikliği, ekolojik felaketler, çevre kirliliği, artan şiddet ve kaos ortamı gibi tüm dünyayı etkisi altına alan mega krizler karşısında bireyi ayakta tutan bu dönüşümsel yolculukların, insanoğlu için artık bir nevi gereklilik halini aldığına dikkat çekmektedir. Spiritüalizme yönelik artan ilgiye dikkat çeken Bernstein (2002) seyahat acentesi sahiplerinin verdiği bilgiler doğrultusunda sektörün %25 oranında büyüme kaydettiğini belirtmekte ve bu büyümenin önümüzdeki yıllarda artarak devam edeceğine ilişkin göstergelerin var olduğuna işaret etmektedir. Sahip olduğu potansiyelin ve sunduğu fırsatların seyahat şirketleri ve otel zincirleri tarafından fark edilmesi spiritüel motivasyonlu seyahatleri,

turizm sektörün gün geçtikçe hızla büyüyen dinamiklerinden biri haline getirmiştir (Jijina, 2018). Dünya Turizm Örgütü'nün (UNWTO) 2013 yılında Vietnam'da 'Sürdürülebilir Gelişim için Spiritüel Turizm' başlıklı uluslararası bir konferans düzenlemesi spiritüel motivasyonlu seyahatlere olan akademik ve sektörel ilginin artmasına yol açmıştır. Gerek UNWTO kongresi sonuç bildirgesi gerekse Amerika Seyahat Endüstrisi Birliği ile Synovate Araştırma Şirketi tarafından yapılan ve turistlerin %33 oranında spiritüel turizme katılım niyetinin olduğunu ortaya koyan araştırma sonuçları, spiritüel motivasyonlu seyahatlerin geleceğin turizm hareketlerine yön vereceğini kanısını güçlendirmiştir (Wilkening, 2006). Her ne kadar spiritüel turist sayılarını her yıl düzenli olarak gösteren resmi istatistikler bulunmasa da Vietnam'ı 2012 yılında 13.5 milyon; Hindistan'ın Rishikesh destinasyonunu 2016-2018 yılları arası 13 bin 433; Endonezya'nın Bali adasını 2018-2022 yılları arası 15 milyon 570 bin 954; ABD'nin Sedona şehrini 2006'da 2.8 milyon turistin spiritüel motivasyonla ziyaret ettiği bilinmektedir (Van Tuan, 2013; Phukan vd., 2012, Bali İstatistik Ajansı, 2023; Coats, 2006). Dünya genelinde ise 2018-2019 döneminde yaklaşık 378 milyon turist spiritüelliğe ve inanca dayalı motivasyonlarla seyahat etmiştir (Dünya Turizm Örgütü, 2019). Wellness Enstitüsü (GWI) 2018 Raporu'na göre 2017 yılında spiritüel amaçlı tatiller dahil olmak üzere dünya çapında yurtiçi ve yurtdışında gerçekleştirilen wellness seyahati sayısı toplam 831 milyondur. Global Wellness Enstitüsü tarafından yayınlanan 2020 araştırma sonuçlarına göre wellness motivasyonlu seyahatlerin %25'i spiritüel amaçlarla gerçekleşmektedir. Dünya Turizm Örgütü (2019) ile Global Wellness Enstitüsü (2017, 2020) Raporları bir bütün olarak incelendiğinde her yıl yaklaşık 220 milyon turistin meditasyon, farkındalık, yoga ve benzeri spiritüel motivasyonlarla yurtiçi ve yurtdışında seyahat ettiğini tahmin etmek mümkündür.

Spiritüel turizmin, ülke gelirini artırıcı potansiyele sahip doğa dostu, çevreye duyarlı ve sürdürülebilir turizm türü olması; aynı zamanda ırkçılığı ve ayrımcılığı azaltıcı etkisiyle dünya barışına katkı sağlayacak özellikler taşıması araştırmacının bu konuya odaklanmasındaki temel etkenler arasındadır. Günümüzde birçok ülkenin spiritüel turizme yatırım yaptığı, stratejiler geliştirdiği ve destinasyon pazarlama faaliyetleri gerçekleştirdiği görülmektedir. Hindistan'ın, Rishikesh ve Varanasi başta olmak üzere turist çeken birçok şehrini spiritüel turizm destinasyonu olarak konumlandığı ve tüm dünyaya pazarladığı görülmektedir. Ayrıca ülkenin turizm gelirlerinin %70'ten fazlasının spiritüel turizm gelirleriyle sağlandığı dikkat çekmektedir. Öte yandan İskoçya ve Endonezya bu turizm türü için özel spiritüel turizm adaları tahsis etmişlerdir. Bu ülkelerin yanı sıra Butan, Nepal, Vietnam, Japonya, Sri Lanka,

Yunanistan, İspanya ve Hollanda spiritüel turizme yatırım yapan ve bu sayede turizm gelirlerini iki katıla çıkaran ülkeler arasında bulunmaktadır. Türkiye bazında değerlendirildiğinde, spiritüel turizm faaliyetlerinin büyük bir bölümünün yılın belirli aylarında yalnızca Türk vatandaşlarına yönelik düzenlenen kısıtlı iç turizm aktivitelerinden ibaret olduğu görülmektedir. Türkiye’de yabancı turistlere yönelik uluslararası katılımlı spiritüel aktivite sayısının bir yıl içerisinde çok az sayıda olması ve bunların da çoğunlukla birbirlerini tanıyan kapalı guruplar şeklinde dışarıdan katılıma kapalı faaliyetler şeklinde gerçekleşmesi dikkat çekmektedir. Sahip olduğu flora fauna çeşitliliği, eşsiz tabiatı ve spiritüel turizmle kombine edilebilecek çok sayıda kültürel miras öğelerine ev sahipliği yapan Türkiye’nin dünya spiritüel turizm pazarından yeterli payı alamadığı açıkça görülmektedir. Türkiye’de spiritüel turizme olan ilginin ve yapılan yatırımların artırılması, spiritüel turizmin gelişmesi, spiritüel turizm hareketlerinin hız kazanması, yeni stratejilerin geliştirilmesi, dünya ülkeleriyle rekabet eden destinasyonların tasarlanması, pazarlanması ve spiritüel turizme ilişkin siyasi ve toplumsal farkındalık oluşturulması gibi amaçlara ulaşma hedefi ve motivasyonu araştırmacıyı spiritüel turizm konusuna yöneltmiştir. Spiritüel turizm deneyimin ölçümüne ilişkin geçerli ve güvenilir bir ölçeğin bulunmaması, pozitif psikoloji ile turizm arasındaki ilişkinin ampirik olarak yeterince ortaya konulmamış olması ve bu konuda alanyazında ilk olacak yapısal model geliştirme hedefinin bulunması, spiritüel turizmin insanları ne derece mutlu ettiğine ilişkin verilere ulaşmak istenmesi ve dünyada spiritüel turizme olan akademik ilginin artması gibi nedenler araştırma konusunun seçilmesinde etkili olmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

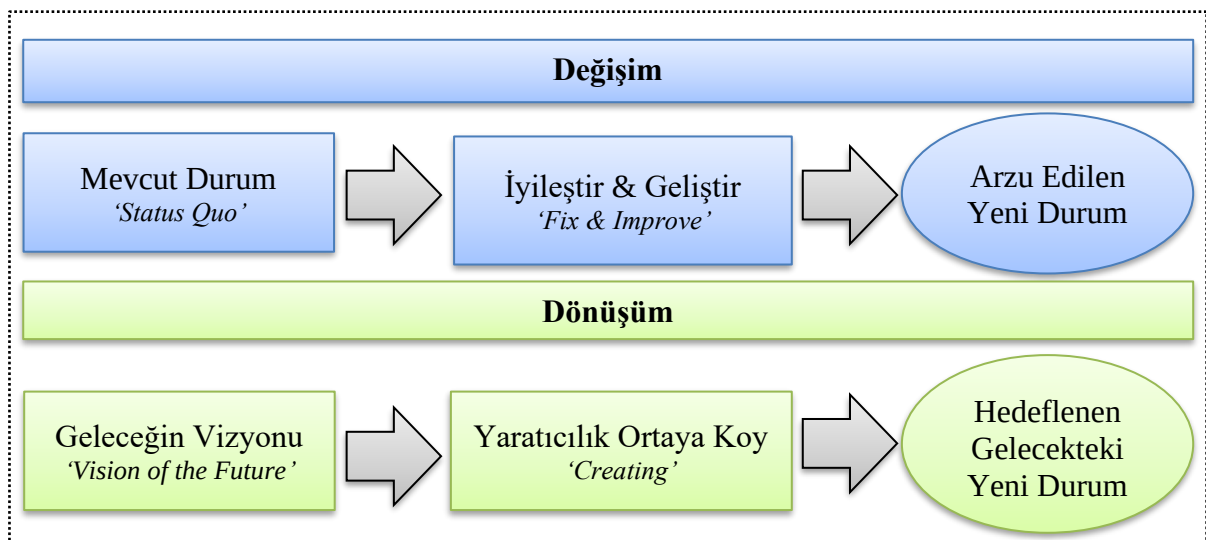
DÖNÜŞÜMSSEL ÖĞRENME KURAMI VE SPİRİTÜEL TURİZM

1.1. Dönüşüm Kavramı

Dönüşüm sözcüğünün kökeni, geç dönem Latincesinde ‘öte, ötesine, ötesinde’ anlamlarına gelen ‘*trans*’ kelimesi ile ‘oluşmak’ manasındaki ‘*formare*’ fiilinin bir araya gelmesi sonucunda görünüşün değişmesi, başkalaşım geçirme ve metaformoza uğramayı ifade eden ‘*transformare*’ eylemine dayanmaktadır. Bu fiil, İngilizlerin ‘*Middle French*’, Fransızların ise ‘*Moyen Français*’ adını verdiği ve 14. yüzyıldan başlayıp 17. yüzyılın ilk yıllarına kadar sürdüğü varsayılan orta dönem Fransızcasında ‘*transformer*’ olarak kullanılmıştır. Fransızca ve Latince’ye temellenen dönüşüm kelimesi, Eklesiyastik Latin, bir başka ifadeyle İtalyan Latincesi ya da Liturjik Latin olarak da ifade edilen ve yerel halktan ziyade genellikle Katolik Kilisesi tarafından kullanılan Kilise Latincesine ‘*transformatio*’ olarak geçmiştir. Dönüşüm kelimesi, 14. yüzyıldan itibaren daha sıklıkla günlük yaşamda kullanılmaya başlanmış, özellikle de 1590’lı yıllardan itibaren İngilizce’de dönüşmek, dönüştürmek, dönüşüm yaşamak, biçimini değiştirmek gibi anlamları ifade eden ‘*transform*’ fiili olarak bugüne kadar gelmiştir. Sonraki dönemlerde İngilizce’de isim halini alan Latince kökenli ‘*transformation*’ sözcüğü, genel olarak bütünsel bir dönüşümü ifade etmekte ve Rusça, Romence, Lehçe, Galiçya, İtalyanca gibi birçok dile geçerek benzer anlamlarla günlük yaşamda sıkça kullanım görmeye başlamıştır (Online Etymology Dictionary, 2001; Lewis ve Short, 1879).

Dönüşüm kavramının genel olarak küçük, marjinal veya kademeli bir değişiklikten öte daha kalıcı, etkileri daha hissedilir düzeyde kapsamlı, büyük, major, köklü ve yapısal bir değişimi ifade ettiği görüşü kabul edilmektedir (O’Brien, 2012; Kapoor, 2007). Aynı düzlemde kademeli olarak artan ilerleme ve gelişim sürecinden çok farklı olan dönüşüm, temel bir karakter değişikliğine yol açarak geçmiş yapı veya özelliklerle çok az benzerlik gösteren köklü ve daha derin bir başkalaşım meydana getirmektedir. Dönüşüm, örgütsel bağlamda ele alındığında ise bir organizasyonu mevcut durumdan çıkarıp yeni bir yöne sevk eden ve onu tamamen farklı bir etkinlik seviyesine götüren derin ve radikal bir değişim sürecini ifade etmektedir (Business Dictionary, 2020). Bu noktada günlük hayatta sıklıkla kullanılan değişim kelimesi ile dönüşüm sözcüğü arasındaki farkın ne olduğu sorusu zihinlere takılmaktadır. Her ne kadar insanlar günümüzde bu iki sözcüğü birbiri yerine kullansa da aslında aralarında amaç,

sonuç, süreçler ve düşünme tarzı bakımından bariz bir farklılıkların var olduğu bilinmektedir. Küçük ve kademeli ya da geniş çaplı ve karmaşık bir şekilde gerçekleşen değişim, devamlı olarak takip ve iyileştirilmeler gerektiren aktif bir süreçtir. Öte yandan değişim süreci, atılacak adımların tanımlanması, başarı için ölçütlerin belirlenmesi ve sürekli olarak aksayan yönlerin belirlenerek iyileştirilmeler yapılmasını içermektedir. Hedeflenen değişime ulaşmak adına gerçekleştirilmesi gereken tüm eylemlerin sürekliliğini sağlamak için bilinçli bir dış çabaya ihtiyaç duyulmaktadır. Değişimle kıyaslandığında dönüşüm, daha büyük, daha kapsamlı ve daha anlamlıdır. Dönüşüm belirli eylemleri neden yaptığımıza dair inançlarımızda ve yüklediğimiz anlamlarda meydana gelen etkisi daha derin temel ve radikal değişikliklerdir. Dönüşümün korunması için çoğunlukla bir dış çabaya ya da etkiye ihtiyaç duyulmamaktadır. Dönüşüm, doğası ve varoluş amacı nedeniyle değişime göre daha kalıcı olup eski anlayışı bütünüyle değiştiren bir yeniden doğuş ve başkalaşımdır. Değişim, istenen sonuçları elde etmeye giden yolda gerekli olan eylemleri değiştirmek için dış etkilerin kullanılmasıyla ilgiliyken dönüşüm, doğal eylemlerin istenen sonuçları elde etmesi için inançları ve bakış açılarını kökten değiştirmekle ilgilidir. Bir başka ifadeyle dönüşüm, farklı bir pencereden bakmayı öğrenmek ve bunu içselleştirerek hayatın içine kalıcı olarak entegre etmeyi içermektedir (Chaudron, 2019; Palinkas, 2013). Değişim, içinde bulunulan mevcut durumu düzeltmeyi ve iyileştirmeyi amaçlarken dönüşüm, geleceği yaratmayı bir başka ifadeyle mevcut durumun ötesinde bir gelecek inşa etmeye dayanmaktadır. Dolayısıyla dönüşümün hedefleri değişimin hedeflerinden çok daha geniş kapsamlı olup ortaya konulan yaratıcılık ve sergilenen performans ya da çaba daha yoğundur.

Şekil 1.1 Değişim ve Dönüşüm

Kaynak: Yazar tarafından Chaudron (2019) ve Radziwill'den (2015) derlenmiştir.

Değişim modunda, hâlihazırda yapılan işi yönlendiren geçmiş iyileştirme arzusu öne çıkmaktadır. Bir başka ifadeyle geçmiş düzeltip, mevcut durumu daha iyi bir konuma getirerek yakın gelecekte mümkün olan en kısa sürede değişimin gerçekleşmesi beklenmektedir. Dönüşüm modunda ise eylemlerimizi yönlendirecek olan yeni bir gelecek inşa etme arzusu söz konusudur. Yalnızca hayal gücünün sınırları ve bu uğurda ne düzeyde bir cesaret ortaya konacağı dönüşümün gerçekleşmesi olasılıklarını kısıtlamaktadır. Bu noktada dönüşümün aşamalarının ve dönüşümün kendisinin kararlı bir değişimi içerdiğini, buna karşın bütünsel olarak değişimin çoğunlukla dönüşümsel özellik göstermeyeceği ifade edilebilir. Şekil 1.1’de görüldüğü üzere değişim mekanizmasının temel çıktısı geçmişin yenilenmiş veya geliştirilmiş bir versiyonun elde edilmesidir. Değişim sürecinin sonunda her şeyi daha iyi hale getirmek, maliyetleri düşürmek, faaliyetleri hızlandırmak, etkinleştirmek ve verimlilik elde etmek gibi daha somut ve materyalist faydalar beklenmektedir. Bu nedenle elde edilen başarıyı ölçmek için geçmiş ve durum üzerinde değerlendirmeler ve raporlamalar yapılmaktadır. Ölçülebilirlik, analiz edilebilirlik ve varılan noktayı daha iyi anlamak için geçmişle kıyaslanabilirlik değişim sürecinde çok önemli bir yer tutmaktadır. Dönüşüm ise davranışlara ve eylemlere yön verecek olan geleceği, bugünden değerlendirmekle başlamaktadır. Hareketlerinizi yönlendiren, geleceği bugüne değerlendirmekle başlamaktadır. Bir başka ifadeyle dönüşüm geçmişten çok daha farklı yeni bir gelecek inşa etme üzerine kuruludur. Geçmişin iyileştirilmesini hedefleyen değişimin çok ötesine geçen dönüşüm, geleceğin gerek bakış açısı gerekse yapılanlar bazında geçmişten tamamen farklı olup olmadığının karşılaştırılmasını içermektedir. Dönüşüm için mevcut durumdan tamamen farklılaşan bir gelecek dizayn etmek ve onu gerçekleştirmek için hangi yolların izleneceğinin kararlaştırılması gerekmektedir. Dönüşüm gerek kişisel gerekse kurumsal olsun genellikle öngörülemez niteliktedir. Bilinmezlerle dolu bir yol olduğu için kademeli bir planlama gerektirmektedir. Bu nedenle dönüşüm süreci, tekrarlama ve deneme yanılma içeren deneyimsel özelliktedir. Daha önce de ifade edildiği gibi dönüşüm, birçok köklü değişikliğin sonucunda meydana gelen ve taşları yerinden oynatan radikal bir başkalaşım olduğu için büyük, kapsamlı, etki gücü yüksek ve anlamlı bir niteliğe sahiptir. Dönüşüm mevcut sistemi iyileştirme ve geliştirme değil ihtiyaçlara cevap veren ‘yenileşimci’ ve geçmişten çok farklı A’dan Z’ye yeni bir sistem yaratmayı hedeflemektedir. Alanyazın incelendiğinde dönüşüm kavramının kültürel ve teknik yenileşim, iklim değişimlerine uyum gibi toplumsal değişimle ilgili olan birçok konuyla bağlantılı olarak ele alındığını; bununla birlikte geçim kaynakları (Huang ve arkadaşları, 2012), finans (Gomez-Echeverri, 2013), enerji piyasaları

(Aylett, 2013) veya tarım (Reganold vd., 2011) gibi alanlarda temel, sistemli veya radikal bir değişim fikrini ortaya koymak için bir dönüşümün bir metafor olarak da kullanıldığı dikkat çekmektedir. Genel olarak özetlendiğinde eskisinden çok farklı bir organizasyon, farklı bir ekip ya da tamamen farklı bir kişi olmak dönüşümün temel çıktısıdır. Chris McGoff aradaki ayrımı tarihe geçen şu özlü sözle özetlemektedir: *‘Kelebek bir dönüşümdür ama daha iyi bir tırtıl değildir (A butterfly is a transformation, not a better caterpillar).’* Öte yandan mevcut duruma müdahale eden ve onu iyileştirip geliştiren değişim sürecinin ortaya konulan stratejiler, bakış açıları, vizyon, misyon değerleri gibi etkenler neticesinde sonraki süreçte dönüşüme evrilme veya yeni bir dönüşüm sürecini başlatma olasılığının bulunduğu da söylemek mümkündür.

Kişisel dönüşüm, eski davranışların komple değişmesine ve süreç sonunda içselleştirilen yeni davranışların nasıl, ne düzeyde, ne zaman ve ne şekilde yapılacağını belirlemektedir. Kişisel dönüşümde dış etkenlerin belirleyici ve harekete geçirici özelliği içsel etkilere göre daha zayıftır. Başka bir ifadeyle kişisel dönüşüm, içsel arayışla başlar ve kimi zaman dış etkenler tarafından desteklenerek gelişir. Dönüşüm, mevcut inançları değiştirir ve bakış açısının farklılaşması neticesinde ortaya çıkan yeni eylemler ve yeni anlayış kişi tarafından özümсенir ve içselleştirilerek doğal hale gelir. Böylece birey, kişisel dönüşümden beklenen sonuçlara ulaşmış olur (Chaudron, 2019; Radziwill, 2015; Ashkenas, 2015; Feola, 2015). Bu noktada Anderson ve Anderson (2001) dönüşümün bir varlık durumundan diğerine köklü bir değişim yaşayarak geçiş olduğuna bu nedenle de kültür, davranış ve düşünce yapısında radikal bir değişim gerektirdiğine dikkat çekmektedir. Bu görüş ışığında, dönüşümün farkındalıkta bir değişim meydana getirdiğini ve bu sayede bireylerin dünyaya, olaylara, yaşamın kendisine, diğer insanlara, olgulara ve deneyimlere farklı bir bakış açısıyla farklı bir pencereden bakmasını sağladığını ve tüm bunları eskisinden çok daha farklı bir şekilde algılamasına yol açtığını sağladığını söylemek mümkündür.

1.2. Dönüşümsel Öğrenme Kuramı

Jack Mezirow, 1978 yılında Victoria Marsick ile birlikte yaptığı çalışma kapsamında üniversite eğitiminden veya çalışma hayatından uzun bir süre ayrı kaldıktan sonra öğrenime veya iş yaşamına geri dönen ev hanımı ve aynı zamanda anne rolüne sahip Amerikalı kadınlar üzerinde özgün ve keşfedici bir araştırma yürütmüştür. Kadınların, yükseköğrenime ya da iş yaşamına döndükten sonra uzun süredir alışık oldukları ev hanımlığı ve annelik rollerine karşı verdikleri mücadeleyi, karşılaştıkları sorunları, çözüm yollarını ve sonuç olarak nasıl değişimler yaşadıklarını gözlemlemiştir. Bu kapsamda kadınların öğrenme sürecini engelleyen

veya kolaylaştıran faktörler belirlenmiş ve sonuç olarak kadınların ‘dönüşümsel öğrenme’ yaşadıkları bulgusuna ulaşılmıştır. Mezirow, yaptığı araştırmalar neticesinde yetişkin öğrenmesi konusuna farklı bir yaklaşım getiren ve eğitimde yerleşik kavramlara eleştirel pedagoji bakış açısıyla yeni boyutlar getiren ‘Dönüşümsel Öğrenme Kuramı’nı (Transformative Learning Theory)’ geliştirmiştir (Reisinger, 2013; Dirkx, 1998). Mezirow, kuramın teorik çerçevesini ve bireylerde nasıl dönüşüm yarattığına ilişkin detayları 1991 yılında yazdığı bir kitap bölümü ile bilim dünyasına sunmuştur. Cranton’a (1994) göre Mezirow, dönüşümsel öğrenme kuramını, eleştirel yansıtmacılık (critically reflective), yorumbilim (hermeneutics), ve holistik öğrenme gibi farklı teoriler ve modellerle sentezleyerek şekillendirmiş ve geliştirmiştir. Kitchenham’a (2008) göre ise Mezirow, Habermas’ın (1971, 1984) araçsal (instrumental), iletişimsel (communicative) ve özgürleştirici (emancipatory) eğitim alanlarından, Kuhn, (1962) paradigmasından ve Freire’nin (1970) öğrenme kuramından etkilenmiştir. Bununla birlikte Mezirow’un Dönüşümsel Öğrenme Kuramı’nda felsefi olarak Frankfurt eleştirel teori okulu, yetişkin eğitim teorileri ile psikoloji, felsefe, sosyoloji, politik bilimler ve eğitim teorilerinin etkilerini görmek mümkündür. Kuramda proaktif düşünme, yorumbilim, eleştirel yansıtmacılık, bütünsel öğrenme, kaos, evrimsel bakış açısı gibi farklı paradigma, model, görüş ve teorilerin de etkisi olduğu düşünülmektedir (Akpınar, 2010; Sorensen, 2007). Mezirow’un dönüşümsel öğrenme kuramı, insanların yaşadıkları deneyimleri bütünüyle içselleştirip detaylı bir şekilde yorumlayarak farklı düşünce yapılarıyla anlamlandırmalarına; bu psikolojik sürecin sonunda deneyime ilişkin farklı bir bakış açısı kazanarak düşünce, duygu ve eylemlerinde yapısal bir değişim yaşamalarına odaklanmaktadır. Bir başka ifadeyle Mezirow (1991, 1978) kişilerin yaşadığı deneyime nasıl anlamlar yüklediklerini, bütünsel olarak deneyimleri nasıl anlamlandırdıklarını, deneyimi yaşama şekillerini etkileyen yapıların doğasını, deneyime yüklenen anlamların değiştirilmesinde rol alan dinamikleri ve onları işlevsiz bulduklarında anlam yapılarının nasıl bir değişime uğradığını Dönüşümsel Öğrenme Kuramı ile açıklamaya çalışmaktadır. Kurama göre insanlar yaşadıkları eski ve yeni deneyimleri birtakım içsel, psikolojik ve bilişsel süreçlerden geçirerek yeniden yorumlayarak yaşamsal varoluş başta olmak üzere çeşitli konularda farklı bakış açıları ve yeni anlayışlar kazanmaktadırlar. Böylece birey kendi düşünce, duygu ve eylemlerinde geri dönüşü pek mümkün olmayan yapısal bir değişiklik yaşamaktadırlar. Bu değişim kişinin kendi benliğini anlamasını ve tanıması, başkalarıyla ve doğal çevreyle olan ilişkilerini gözden geçirmesi, sınıf ırklar ve cinsiyeti hakkındaki farkındalığı, yaşama karşı alternatif bakış

açılarını, vizyonunu, sosyal adaletin ve barışın sağlanması ihtimaline ilişkin hissiyat ve kişisel zevkler gibi birçok alanı kapsamaktadır. Dönüşümsel öğrenme süreci bireyin kendine ait varsayımları eleştirmesi, sahip olduğu inanç ve duygular bağlamında farkındalık kazanması, alternatif bakış açıları değerlendirmesi, yeni bakış açısını benimseyerek eskiyi terk etmeye karar vermesi ya da eski ile yeni bakış açısını sentezlemesi, yeni perspektife göre hareket etmesi ve bu yeni bakış açısını yaşamına bir bütün halinde entegre etmesini içermektedir (Mezirow, 1978, 1991, 1994). Özet olarak birey, dünyadaki varoluş nedeni ile hayattaki rolüne ilişkin yeni bir anlayış ile spiritüalizm temelli yeni bir kozmik bilinç ve farkındalık geliştirerek; tüm bunların neticesinde yeni bir dünya görüşü kazanarak dönüşümsel öğrenme sürecini tamamlamaktadır.

Mezirow'a (1991) göre dönüşümcü öğrenme, insanın varlığının ve öğrenmenin ekolojik ve spiritüel boyutlarıyla ilgilidir. Bu daha kapsayıcı, daha farklılaştırılmış, daha şeffaf ve daha bütünleşik bir bakış açısına doğru evrilen gelişime açık bütünsel bir değişimdir. Dönüşümsel öğrenme, insanların yaşam deneyimlerini nasıl anladığını ve yorumladığını, varsayımlarını ve inançlarını eleştirel olarak nasıl sorguladıklarını, söz konusu bu varsayım ve inançları dönüştürene kadar nasıl revize ettiklerini dikkate almaktadır. Bununla birlikte dönüşümsel öğrenme sürecinde bireyler yaşadıkları eski bir deneyimi yeni bir beklentilere dayalı olarak yeniden yorumlamakta böylece deneyime yeni bir anlam ve bakış açısı kazandırmaktadırlar (Mezirow, 1991). Mezirow'un (1996: 162) bakış açısına göre birey kendi deneyimini kullanarak yeni bir yorum geliştirmekte veya mevcut yorumun hatalarını düzelterek yeniden şekillendirerek gelecekteki davranışlarının nasıl olacağına ilişkin aşamalı bir rehber oluşturmakta bu da ancak öğrenme ile mümkün olabilmektedir. Mezirow (1991: 155), dönüşümsel öğrenmeyi, varoluş ve öğrenmenin ekolojik ve manevi boyutları ile ilgili olduğunu belirterek, bireyin süreç sonunda gelişimsel değişim yaşayacağını ya da başka bir ifadeyle kişinin yeni bir dünya görüşü kazanacağını altını çizmektedir. Bir başka ifadeyle dönüşümsel öğrenme süreci, öğrenen bireyin kişisel ve gelişimsel potansiyelinin artmasına yol açmaktadır. Mezirow, bu durumu yetişkinlik sürecinde kişide meydana gelen gelişim olarak ifade etmekte ve bu gelişimi dönüşümsel öğrenmenin odak noktasına konumlandırmaktadır. Dönüşümsel öğrenme, bireyin entelektüel birikim ve kişisel gelişim elde etmek için öncelikle kendi inançlarını, varsayımlarını, duygularını, hislerini, düşünce yapısını, kalıp yargılarını ve bakış açılarını belirli bir amaca uygun olarak sorgulamayı, yeniden şekillendirmeyi ve bir bütün halinde onlara eleştirel bir gözle bakmayı öğrenmesidir. Dönüşümsel öğrenme sürecinin

sonunda bireyin yeni ve daha anlamlı bir bakış açısı ve dünya görüşü kazanması beklenmektedir. Sonuç olarak, dönüşümsel öğrenmenin kişide ikilem yaratan yaşamsal dönüm noktası bir olay tarafından tetiklenen, duygu, düşünce, alışkanlık, algı ve davranışları yeniden şekillendiren, bireyin hayatı anlamlandırmasını, yeni bir bakış açısı, farkındalık ve dünya görüşü kazanmasını sağlayan, bireyde kalıcı değişiklikler meydana getirip onu eskisinden çok daha farklı özellikte birine dönüştüren bir süreç olduğunu söylemek mümkündür (Reisinger, 2013; Tolliver ve Tisdell, 2006; Knowles, Holton ve Swanson, 2005; O’Sullivan, 2000; Mezirow, 2003; 1991; 1991; 1994). Dönüşümsel öğrenmenin bilişsel işlevin üst derecesi olduğunu belirten Merriam’a (2004) göre birey eleştirel olarak kendini yansıtabilir ve rasyonel tanımlamalar yapabilirse ancak o zaman tam anlamıyla dönüşümsel öğrenme gerçekleştirebilecektir. Bu kavramı net bir şekilde özetleyen Merriam ve Caffarella’ya (1999: 130) göre dönüşümsel öğrenme ‘*bireyin kendini ve yaşadığı dünyayı görme şeklindeki temel ve belirgin değişimdir*’.

1.2.1. Dönüşümsel Öğrenmeye İlişkin Temel Kavramlar

Dönüşümsel Öğrenme birçok kavramın bir araya gelmesiyle çeşitli bileşenler bağlamında anlam kazanan bütünsel bir süreçtir. Bunlar arasında en önemli kavramlar olan anlam şemaları ve anlam perspektifleri, bireyin deneyimleri nasıl anladığını ve anlamlandığını şekillendirmektedir. Dönüşümsel öğrenmenin özünü oluşturan kavramlar olan anlam şemaları, anlam perspektifleri, ikilem oluşturma, eleştirel yansıtma, deneyimin merkeziliği, akılcı konuşma, bakış açısı dönüşümü ve varoluşçuluk kavramlarını açıklamak gerekmektedir.

1.2.1.1. Anlam Şemaları

Zihinsel şema, kişinin dünya görüşlerini temel aldığı referans çerçeveleri olarak da ifade edilen psikolojik varsayımlar bütünüdür (Bartlett, 1958, 1932). Bireyin düşünme şekli, arzuları, inançları, değerleri ve davranışları içinde yaşadığı toplumun etkisiyle şekillenmektedir. Kişi yaşadığı toplumla kurduğu iletişim sonucunda ve içinde bulunduğu kültür bağlamında zihninde bir takım anlam şemaları oluşturarak genellemeler yapmaktadır. Anlam şemaları, kültürel olarak bireyin yaşadığı deneyimlere dayanan ve bu deneyimler temelinde biriktirilen bütünsel bilgi yükünü ifade etmektedir. Bir başka ifadeyle anlam şemaları, yaşanan deneyimlerin kişisel yorumlanmasını etkileyen bilgi, inanç, his, değer yargıları ve duygu gruplarından meydana gelmektedir. Daha sade bir ifadeyle kişinin bakış açısını önemli oranda etkileyen anlam şemaları, bireyin davranışlarına yansımaktadır (Cranton, 1994; Mezirow, 1991, 1994). Örneğin

İslam inancına sahip bir birey muhafazakâr bir toplumda yaşıyorsa hal ve hareketlerini içinde yaşadığı kültürün ve özdeşleştiği dine göre şekillendirmektedir. Birey eleştirel farkındalık kazanıp bu şemaları komple değiştirme potansiyeline sahip olsa da yeni bilgiyi mevcut anlam şemaları bağlamında reddedilmekte, bir miktar değiştirerek kabul edebilmekte veya mevcut şemasına uyarlayabilmektedir (Mezirow, 1978).

1.2.1.2. Anlam Perspektifleri

Anlam perspektifleri, kişinin kendi geçmişi ile nasıl tekrar karşı karşıya geldiği ve geçmişte başından geçen bir olayı nasıl yeniden yaşadığını öğrenmeyi içermektedir. Birey, kendini ve ilişkilerini görme biçimini ve yaşamı şekillendirme şeklini etkileyen kültürel ve psikolojik varsayımların eleştirel olarak farkında olmayı öğrenmektedir. Anlam perspektifi, yeni deneyimin geçmiş deneyim tarafından asimile edildiği ve dönüştürüldüğü kültürel varsayımların yapısını ifade eden kişinin kendini ve ilişkilerini anlamasını sağlayan düşünce, his ve irade ile ilişkili kişisel değerler dizidir. Her birey içinde yaşadığı topluma ait kültürün etkisiyle şekillenmiş anlam perspektiflerine sahiptir. Zaman içinde birey, eleştirel bir farkındalık geliştirip mevcut anlam perspektiflerini değiştirebilmektedir (Mezirow, 1978). Mezirow'a (1994) göre kişinin beklentilerini belirleyen çeşitli psiko-kültürel varsayımları mevcuttur. Anlam perspektifleri bu varsayımların bir sonucu olarak ortaya çıkan eğilimlerdir. Bireyin neye nasıl inanacağını, nasıl düşüneceğini, nasıl bir beklenti içinde olacağını, hangi bilgiyi ne zaman ve ne amaçla öğreneceğini belirleyip bunun genel sınırlarını çizen kavramsal ve algısal kodlar olan anlam perspektifleri, psikolojik ve kültürel varsayımların bir bütünü olarak bireyin yaptığı genellemeleri ve zihinsel alışkanlıkları şekillendirmektedir. Piaget'in yerleştirme (accomodation) kavramıyla benzer özellikler taşıyan anlam perspektifleri, deneyimler sonucu elde edilen hayata bakış açısı olarak ifade edilmektedir (Cranton, 1994). Mezirow tarafından epistemik, toplum-dilbilimsel ve psikolojik olmak üzere toplam üç anlam perspektifi tanımlanmıştır. Epistemik anlam perspektifi, bilgi ve kişinin bilgiyi nasıl kullandığı ile ilgiliyken, toplum-dilbilimsel anlam perspektifi ise dil ve dili nasıl kullandığını açıklamaya yöneliktir. Psikolojik perspektif ise bireylerin kendilerini nasıl gördükleri ile ilişkili olup benlik kavramı ve kişilik yapısıyla açıklanmaktadır. Anlam perspektifi bireyin algılarını, bilişini ve hislerini şekillendirmekte ve onun iradesiyle ilişki içinde varlığını sürdürmektedir. Daha net bir ifadeyle bireyin güzel ve çirkini, iyiyi ve kötüyü, ya da neyin doğru ve neyin yanlış olduğunu ayırt etmesi, değerlendirmesi ve bir bütün olarak yargılaması için çeşitli kriterler ortaya koymaktadır. Anlam şemaları ile birlikte anlam perspektiflerinin farkında olan bireylerin, farklı

kültürlere mensup insanları daha iyi anlayacağı ve farklı kültürlerden gelen diğer bireylerle daha kolay iletişim kurarak onların kendisini daha iyi anlamasını sağlayacağı varsayılmaktadır. Bilişsel, duyuşsal ve kavramsal boyutlar içeren anlam perspektifleri, bireyin gerek algılama gerekse anlama sürecinde adeta öncül bir filtre görevi üstlenmektedir. Başka bir ifadeyle anlam perspektifleri, duyular yoluyla sunulanların yaratıcı bir şekilde yorumlanması için bireyin sahip olduğu sembolik modelleri yansıtma şeklini filtrelemektedir (Mezirow, 1991). Mezirow'a (1991: 34) göre anlam perspektifleri, nasıl düşündüğümüzü, inandığımızı ve hissettiğimizi ve nasıl, ne, ne zaman ve neden öğrendiğimizi şekillendiren, sınırlandıran ve değiştiren algısal ve kavramsal kodlar olarak hareket etmektedir. Bununla birlikte, Mezirow, anlam perspektiflerinin bireyin neyi hatırladığını etkileyen önemli bir bileşen olduğunun altını çizmektedir. Buna göre bireyin anlam perspektifleriyle bağdaşan, onları zenginleştiren veya tamamlayan nitelikler taşıyan bir deneyimin algılanmasının ve hatırlanabilirliğinin daha yüksek olacağı düşünülmektedir.

1.2.1.3. Eleştirel Yansıtma

Mezirow (1981) bireyin belirli bir algı, anlam, görüş, düşünme, eylem ya da davranışta bulunma alışkanlığının farkına varmasını 'yansıtma (reflectivity)' olarak ifade etmekte ve duygusal, ayırt edici, yargısal, kavramsal, ruhsal ve kuramsal olmak üzere yansıtmanın altıya ayrıldığına dikkat çekmektedir. Bu bağlamda farkındalık ve eleştirel farkındalık arasındaki farka vurgu yapan Mezirow'a göre kuramsal yansıtıcılık, eleştirel bilincin bir parçası olarak eleştirel farkındalığın en üst seviyesini oluşturmakta ve bakış açısı değişiminin önemli bileşenleri arasında yer almaktadır. Kuramsal yansıtma eleştirel bilinç ile özdeşleşerek eleştirel yansıtma adını almış ve Mezirow (1991) tarafından içerik yansıtma, süreç yansıtma ve öncül yansıtma olmak üzere üçe ayrılmıştır. Buna göre içerik yansıtma yaşanan deneyimlere ilişkin düşüncelerle; öncül yansıtma varsayımlar ve inançlarla, süreç yansıtma ise deneyimin nasıl gerçekleştiğiyle ilgilidir. İçerik yansıtma sürecinde birey yaşadığı problemin içeriksel detaylarını veya açıklamasını incelemektedir. Bir başka ifadeyle sorunun nasıl bir içeriğe sahip olduğunu ve hangi bileşenlerden meydana geldiği üzerinde düşünmektedir. Süreç yansıtma sürecinde ise birey problem çözme stratejilerine daha fazla odaklanmakta ve sorunun neden yaşandığını daha iyi anlamak için kendi kendine *"bu nasıl ve ne şekilde oldu?"* gibi sorular yöneltebilmektedir. Öncül yansıtma kişinin geçmişten gelen yerleşik inançları ve varsayımlarıyla ilgilidir. Bireyin bir soruna ilişkin kendine *"Bu benim için neden önemli?"* sorusunu sormaya başladığında ortaya çıkan öncül yansıtma, bireylerin neden belirli bir şekilde

hissettiklerinin, davrandıklarının, düşündüklerinin veya neden belirli eylemlerde bulunduklarına ilişkin farkındalık kazanmalarını sağlamaktadır (Mezirow, 1991; Cranton, 1994; Argyris ve Schön, 1974).

Eleştirel yansıtma, bireyin inançlarını eleştirel olarak incelemesi ve değerlendirmesi sonucunda yeni anlamlar ürettiği ve varsayımların bilinçli olarak objektif ve akılcı bir şekilde düşünmesini içeren kapsamlı bir süreçtir. Mezirow'a (1991) göre eleştirel düşünen bireyler soyut eleştiriden eleştirel öz düşünmeye geçmekte, böylece "*kişisel olan*" üzerinde birtakım iyileştirmeler yaparak daha güçlü bir kendini anlama duygusu edinmektedirler. Muhakeme, eleştirel düşünmenin tamamlayıcısıdır. Mezirow'un ortaya attığı düşünceye göre anlam şemaları ve anlam perspektiflerini değiştirmenin yolu eleştirel yansıtmadan geçmektedir. Öte yandan eleştirel yansıtma, olumlu ya da olumsuz olayların ya da yaşanan deneyimlerin bireyler tarafından tekrar değerlendirilmesi olarak da açıklanmaktadır (Brookfield, 2005). Bireyin varsayımları üzerindeki eleştirel yansıtma sonraki süreçte Mezirow (1998) tarafından nesnel ve öznel yeniden çerçeveleme olarak ikiye ayrılmıştır. Nesnel eleştirel yansıtma varsayımın bizzat kendisi üzerinde düşünülürken, öznel eleştirel yansıtma varsayımının oluşmasına neyin sebep olduğunu düşünmeyi içermektedir. Nesnel yeniden çerçeveleme kendi içinde öyküleme ve eylem olarak ikiye ayrılmaktayken, öznel yeniden çerçeveleme ise öyküleme, sistemik, sağaltıcı ve epistemik olmak üzere dörde ayrılmaktadır (Mezirow, 1998; Kitchenham, 2008). Alanyazın bir bütün olarak değerlendirildiğinde, dönüşümsel öğrenme sürecinde önemi bir role sahip olan eleştirel yansıtmanın bireyin tam anlamıyla kendine özgü yeni bir bakış açısı oluşturduğu ve beklenen dönüşümün başladığı kritik bir aşama olduğunu söylemek mümkündür. Düşünmenin uzantısı olarak ifade edilen eleştirel yansıtma sürecinde birey, kendine çeşitli sorular yönelterek ve bu soruların yanıtlarına odaklanarak bir nevi kendisiyle yüzleşmektedir. Önceki deneyimlere ait varsayım ve inançların sorgulandığı bir süreç olan eleştirel yansıtma kapsamında bazı şeylerin geçmişten beri doğru olarak kabul edildiği anlaşılmakta ve bu kabullerin onlara davranışlarla uyumsuz olduğunun farkına varılmaktadır. Eleştirel yansıtma, bireyin düşünce yapısının ve fikirlerinin değişmesini sağlayan önemli bir süreç olarak değerlendirilmektedir (Akpınar, 2010; Cranton, 1994; Brookfield, 2005; Taylor, 1998; Mezirow, 1998, 1994, 1991, 1981). Birey eleştirel yansıtma yaptığında elde ettikleri yeni bilgileri yeni alanlara aktararak beklenmedik durumlarla mücadele edebilmekte, varsayım ve davranışlarında değişikliğe gidebilmektedir. Bu durum, birden çok bireyin bir araya gelmesiyle grup halinde yapılan bir eleştirel yansıtma dönüşüğünde bilgi alanının tamamen değişmesi

için olanak sağlanmaktadır. Mezirow, söz konusu bu durumu bir gün tesadüfen New York'ta bir caddede bir aracın tamponunda gördüğü ve etkilendiği "*Baskın Paradigmayı Yık!*" yazısıyla ilişkilendirmektedir. Buna göre bir kurum, devlet, yapı, teşkilat, toplum ya da organizasyonlarda baskın hale gelen bazı paradigmaların sorgulanması için bireylerin düşünme konusunda eğitilmesi gerekmektedir (Christie vd., 2015; Şen ve Şahin, 2017).

1.2.1.4. Deneyimin Merkeziliği

Dönüşümsel Öğrenme Kuramı'nın temel yapıtaşları arasında yer alan deneyim, bireyin hangi amaçlara ulaşmak için nasıl bir çaba gösterdiğini, hangi zorluklara katlandığını, neler yaptığını, neye inandığını, verdiği tepkileri, hayallerini, inancını, isteklerini ve kişisel fikirlerini içermektedir. Daha net bir ifadeyle kuramın merkezine konumlanan deneyim, bireyin hayat hikayesini yansıtmaktadır (Akçay, 2012). Dönüşümsel öğrenme süreci kişinin önceki deneyimlerine dayanmaktadır. Kişinin değişime neden ihtiyaç duyduğunun anlaşılması ve bireyin geçmişte hangi yöntemleri kullanarak öğrendiğinin belirlenmesi açısından önemli olan bireysel deneyimlerin, ikilem oluşturma ve eleştirel düşünmenin meydana gelişini hızlandırdığı ve kolaylaştırdığı düşünülmektedir (Mezirow ve Taylor, 2009; Taylor, 1998). Birey, yaşamı boyunca elde ettiği deneyimleri kendi süzgecinden geçirerek, sorgulamakta ve bu sayede sürekli olarak gelişip değişmektedir. Deneyimlerin çoğu zaman toplum tarafından şekillendirildiği bilinse de bu deneyimlerin zaman içerisinde yeniden yorumlanması, yeniden şekillenmesi, yeni boyutlar kazanması, değişmesi ve böylece bireyin bu doğrultuda hareket etmesi mümkündür. Deneyimler eleştirel yansıtma için temel oluşturmaktadır (Taylor, 1998; Imel, 1998).

1.2.1.5. Akılcı Konuşma (Rasyonel Söylem)

İletişim becerilerinin geliştirilmesi ihtiyacı, Dönüşümsel Öğrenme Kuramı'nın temel bileşenleri arasında yer almaktadır. Böylece bakış açısı dönüşümü meydana getirecek çatışmalar mantık ile çözümlenebilir hale gelmektedir (Christie vd., 2015). Rasyonel söylemde eşit haklara sahip bir kişiye ait yeni fikir ya da yeni anlamlar objektif olarak değerlendirilmeye alınmaktadır. Akılcı konuşma ile dönüşümün gerçekleşmesi ve gelişim kazanmasına olanak sağlanmaktadır. Dönüşümsel öğrenmede akılcı konuşma, bireylerin birbirine karşı anlayış gösterdiği ve objektif değerlendirmeye açık bir ortamda gerçekleştiği varsayımına dayanmaktadır. Bununla birlikte, tüm davranış ve ifadelerin sorgulamaya ve tartışmaya açık olması gerekmektedir. Akılcı konuşmada uzlaşmaya varmak amacıyla kurulan ilgi tartışmanın

yansıtıcı özellikte olduğunun göstergesi olarak kabul edilmektedir (Taylor, 1998). İnanç, varsayım gibi özelliklerin araştırılmasını sağlayan bir diyalog olan akılcı konuşma kapsamında gerçekleşen yansıtma davranışları ile bireyler bilgi ve duygulara ilişkin sınırları aşmaktadırlar. Bu diyalogda bireyler içeriğe odaklanmakta, inançlar ve fikirler sebepleriyle savunulurken aynı zamanda karşıt ve destekleyici görüşler de dikkate alınmaktadır. Bu diyalog kapsamında uzlaşmaya varmak amacıyla nesnel ve akılcı olduğuna inanılanlar değerlendirmeye alınmaktadır (Mezirow, 1994). Söyleme katılacak birey yanıltan uzak doğru bilgi almalı, sınırlamalardan uzak olmalı, nesnel değerlendirme yapabilmeli, başka görüş ve bakış açılarına açık olmalı, ön kabul ve sonuçları eleştirel olarak yansıtabilmelidir. Bununla birlikte bireylerarası karşılıklı anlayışın olması gerekmektedir (Mezirow, 1996, 1991; Arı, 2015). Akılcı konuşma kapsamında bir araya gelen bireyler birbirlerinin farklı deneyimleri, görüşleri ve varsayımları hakkında çeşitli yorumlar yapmakta böylece yeni ve daha gelişmiş bir anlam yapısı meydana getirmek için birbirleriyle yardımlaşmaktadırlar (Taylor, 2008).

1.2.1.6. Bakış Açısı Dönüşümü

Bakış açısı dönüşümü, kavramsal yansıtma ve eleştirel farkındalığı kullanarak etrafta olan bitenlere nasıl yeni anlamlar yükleneceğini, dünyayı algılama ve görme biçiminde meydana nasıl ve ne tür değişimler yaşanacağını, yaşamda yer etmiş köklü inançların nasıl değerlendirileceğine ilişkin temel değişimleri tanımlamaktadır (Lundgren ve Poell, 2016). Bakış açısı dönüşümü, Habermas'ın özgürleştirici (emancipatory) eylem olarak ifade ettiği kavramı içermektedir. Bireyin içinde yaşamış olduğu kendi kültüründen gelen bir anlam yapısı ve buna paralel olarak oluşan olaylara, insanlara, deneyimlere ve hayata karşı bir bakış açısı mevcuttur. Birey farkında olarak ya da olmayarak kendi kültürünün ona kattığı varsayımları sorgulamadan ve çoğu kez üzerinde düşünmeden doğrudan kabul etmekte ve davranışlarını yaşamı boyunca buna göre biçimlendirmektedir. Birey bir çatışma ile karşılaştığı zaman söz konusu kültür kökenli anlam yapılarını birer birer sorgulamaya başlamakta ve bunun sonucunda eskiye göre daha gelişmiş bir anlam yapısı oluşturmaktadır. Bu şekilde çatışmaların çözüme kavuşması amaçlanmaktadır. Çatışmanın çözülmesi sürecinde bireyin perspektif dönüşümü yaşayacağı ve hayata karşı yeni bir bakış açısı kazanacağı öngörülmektedir. Bir başka ifadeyle sorgulamaksızın kabul edilen ve içselleştirilen kültürden gelen varsayımlar ve buna paralel gelişen perspektif, dönüşümsel öğrenme sürecinde birey tarafından sorgulanmaktadır. Böylece yeni anlamlar yükleyen birey ve varsayımları özgürleştirmektedir. Bireyin düşünce yapılarının değişmesi ve kazanılan yeni bakış açılarına uygun davranmasıyla perspektif dönüşümü

meydana gelmektedir. Bir başka ifadeyle birey kendisine ilişkin değişikliklerin farkına varmakta, inanç sisteminde ve yaşam tarzında değişiklikler yaparak edindiği yeni perspektife göre davranmaya başlamaktadır. Böylelikle bakış açısı dönüşümü gerçekleşmektedir (Yang, 2004; Mezirow, 1991; Clark ve Wilson, 1991; Mezirow, 1978; Imel, 1998; Taylor, 1998). Akpınar (2010: 188) kişide meydana gelen söz konusu dönüşümü *'deneyim aracılığıyla bilinçliliğin yeniden yapılandırılması veya bireyin bakış açısını değiştirmesi'* olarak tanımlamaktadır. Mezirow (1991: 167) ise bakış açısı dönüşümünü *'varsayımların nasıl ve neden algılama şeklini kısıtladığının eleştirel olarak farkına varma süreci ve daha kapsayıcı, ayırt edici ve bütünleştirici bir bakış açısını mümkün kılmak için alışılmış beklenti yapılarını değiştirmek ve tüm bunların sonunda seçimler yapmak ya da edinilen bu yeni anlayışlara uygun şekilde davranmak'* olarak ifade etmektedir. Clark (1991) bakış açısı dönüşümünün kendini anlamada inanç sistemlerinde ve yaşam tarzında değişimler olmak üzere sırasıyla psikolojik, inançsal ve davranışsal olarak üç boyuttan oluştuğuna dikkat çekmektedir. Dönüşüm, kişinin hislerinde, duygularında, fikir ve düşüncelerinde ile davranışlarında derin, radikal ve yapısal değişimler meydana gelmesiyle gerçekleşmektedir. Bu durum, bireyin dünyada var olma şeklini, hayata karşı bakış açısını ve duruşunu çoğunlukla geri döndürülemez bir şekilde değiştiren bir tür bilinç değişimidir. Bu değişim, bireyin kendini anlaması, diğer bireyler ve doğal dünya ile olan ilişkilerini, sınıf, ırk ve cinsiyet gibi iç içe geçmiş yapılardaki iktidar ilişkilerine yönelik anlayışını, bedensel farkındalığı ve yaşama dair alternatif yaklaşımlarını içermektedir (O'Sullivan ve Morrell, 2002). Boyd ve Myers (1988) bakış açısı dönüşümünün bireyin karşılaştığı ikilemin çözümü ve farkındalığının artmasına bağlı olan ve öncesinde varsayımlarını anlama ve değerlendirme sürecini içeren bir nevi kişilik değişimi olarak ifade etmektedir. Karpiak'a (2000) göre bireydeki dönüşüm şok, karışıklık, ikilem, belirsizlik ve kaos gibi durumların etkisiyle ani ve hızlı bir şekilde olabileceği gibi deneyimler aracılığıyla daha yavaş ve kademeli bir biçimde de meydana gelebilmektedir. Mezirow (1978) bireyin kimi zaman başkalarının bakış açılarından etkileneceği veya kısmen de olsa onları benimseyebileceğinden söz ederek bu durumu dönüşümsel mekanizmanın harekete geçme noktalarından biri olarak tanımlamaktadır. Bu yaklaşıma göre birey, başkalarının bakış açılarına körü körüne bağlanmamakta ve onları kendi düşünsel süzgecinden geçirmektedir. Bu süreçte birey kendine ait eski bakış açısı ile yeni bakış açısı arasındaki belirgin farkların neler olduğunu bilmekte ve tam anlamıyla bunların farkında olmaktadır. Karşılaştırma yapan bireyin yeni bakış açısını daha uygun bulması halinde ona yüklediği değer artacağı varsayılmaktadır.

Mezirow (1978), yeni bir bakış açısını benimsemenin ve onun gerektirdiği eylemleri sürdürmenin, bu yeni perspektifi paylaşan diğer bireylerle olan ilişkilere de bağlı olduğuna vurgu yapmaktadır. Mezirow bu noktada bireyin sadece kendi bakış açısına göre davranmaya başlamasının yeterli olmayabileceği, aynı zamanda yeni bakış açısının ortaya çıkardığı eyleme geçmesini sağlamak için başkalarının desteğine ihtiyaç duyabileceğine önemle dikkat çekmektedir. Bu sürekli ilişkinin bir siyasi parti üyesi, kadın hareketi temsilcisi, farklı bir dine mensup bir başka kişi, öğrenme grubu veya bir arkadaş, terapist ya da eğitim danışmanı tarafından sağlanabileceği belirtilmektedir. Mezirow, her bireyin bu şekilde gelişim kazanma yeteneğini etkileyen farkı kişilik özellikleri olduğuna dikkat çekmektedir.

1.2.2. Dönüşümsel Öğrenmenin Aşamaları

Mezirow insanların deneyimleri nasıl anlamlandırıldığını ve bu yeni bilgiyi daha kapsamlı ve farklı bir dünya görüşüyle nasıl bütünleştirdiğini ortaya koyan 11 aşamalı bütünsel süreci, ana hatlarıyla ortaya koymuştur. Dönüşüm süreci, ‘kayıtsız bir ikilem’ yaşayan birey ile başlar ve bu dönüşüm için bir katalizör görevi görmektedir. Bu kafa karışıklığı yaratan ikilem durumu, birey için önemli birinin ölümü, boşanma, kaza, doğal bir felaket, tedavisi uzun süren bir hastalık geçirme, işini kaybetme ya da emeklilik gibi kişinin hayatı için dönüm noktası olan deneyimler olarak çok farklı şekillerde gerçekleşebilmektedir. Kafa karışıklığına yol açan ikilem daha önceki problem çözme stratejileri uygulanarak ortadan kaldırılamamaktadır. Sonuç olarak kişi, varsayımların eleştirel değerlendirilmesine yol açan kendi kendini muhakeme etme başka ifadeyle kendi kendini detaylı bir inceleme ve sorgulama yoluna gitmektedir (Mezirow, 1990, 1991, 1994). Mezirow’a (1990) göre öğrenen bireyler edindikleri yeni bilgiler ışığında kendi inanç, değer ve varsayımlarına eleştirel bir pencereden bakarak değerlendirmekte ve bunun sonucunda geçmiştekinden çok daha farklı daha anlamlı ve yeni bir bakış açısı kazanarak özerk düşünebilen bireyler haline gelmektedir. Bu aynı zamanda birey için kişisel ve sosyal değişim süreci olarak da değerlendirilebilmektedir. Morell ve O’Connor (2002) insanda meydana gelen bu dönüşümün kişinin kendini daha iyi anlaması, başkalarıyla ve dış dünya ile olan ilişkileri, sınıf, ırk ve cinsiyet yapılarındaki güç ilişkilerine karşı anlayışı, sosyal adalet, kişisel haz ve huzur gibi hisleri algılayışı ve farkındalık kazanmasına ilişkin birçok farklı konuyu kapsayacağına dikkat çekmektedir. Mezirow’a (1978) göre eğitim, bireyde yalnızca basit davranış değişiklikleri meydana getirmekle tanımlanamaz. Mezirow, bireyde önemli davranış değişiklikleri yaratmanın ancak bakış açısı değişimi ile mümkün olacağını savunmaktadır. Öğrenme sürecinin sonunda adeta dönüşümsel kabuğundan çıkan ve değişim

yaşayan birey çevresindeki insanların fark edebileceği düzeyde yeni özellikler kazanarak eskisinden çok daha farklı bir kişi haline gelmektedir (Clark, 1993; Mezirow, 1994).

Mezirow (1978) tanımladığı on aşamanın dönüştürücü öğrenme sürecinin nasıl gerçekleştiğinin anlaşılmasına yardımcı olacağını belirtmektedir. Dönüşümsel öğrenme süreci her ne kadar bir önceki aşamayı geçmeden diğerinin deneyimlenemeyeceği izlenimi veren aşamalara bölünmüş bir yapı gibi görünse de Mezirow'a göre bu aşamaların sıralaması kişiden kişiye değişiklik gösterebilmekte ve bireyler söz konusu bu aşamaların her birinden sırasıyla geçmek zorunda değildir. Bir başka ifadeyle bireyler bu aşamaları aşağıda tanımlanan sıralamaya göre aşamalı olarak tecrübe etmeden karışık bir şekilde de deneyimleyebilmekte veya bazı aşamaları hiç deneyimlemeden dönüşümsel öğrenme sürecini tamamlayabilmektedir. Kafa karıştıran, kişiyi derin düşünmeye sevk eden, onun hayatında iz bırakan ve adeta bireyin yaşamsal yönünü değiştiren ikilem yaşama ve varsayımları eleştirel değerlendirilme aşamalarının dönüştürücü öğrenme süreci için gerekli olduğu belirtilmektedir (Taylor, 1998). Dönüşümsel öğrenmenin aşamaları ve bu aşamaların neler içerdiği on bir aşamada tanımlanmaktadır (Mezirow, 1991: 168-169).

1. Aşama (İkilem Yaşama): Bireyde kafa karışıklığına yol açan ve yön değişimine neden olan ikilem yaşamayı ifade etmektedir. Taylor'a (1998) göre, kafa karıştıracı bu ikilem iç veya dış bir kriz ya da bireyin hayatında anlam veya eksikliği aradığı bir durum olabilmektedir. Bununla birlikte bireyin inanç ve değerlerinde değişim gerektiren bir dengesizlik durumu, hayal kırıklığı ya da ikilem yaratan bir olay ya da yaşanan krize ani tepki olarak ortaya çıkan tetikleyici olaydır. Mezirow'un dönüşümsel öğrenme süreci modelinde, kafa karıştıracı bir ikilem, genellikle varsayımların sorgulanmasını tetikleyen ve dönüşüme uğramış inançlarla sonuçlanan bir yaşam krizini ifade etmekte ve dönüştürücü bir öğrenme deneyiminin başlangıcını temsil etmektedir (Taylor, 2000). Doğal afet, çok değer verilen bir yakının vefatı, boşanma, kaza, savaş, iş kaybı ya da emeklilik gibi insanı derinden etkileyen ve dönüm noktası niteliğindeki olaylar bireyin ikilem yaşamasına neden olabilmektedir (Mezirow, 1997).

2. Aşama (Öz Değerlendirme): Korku, öfke, suçluluk veya utanç duyguları hisseden birey, bir yandan bunlarla mücadele ederken diğer yandan kendini değerlendirmeye başlamaktadır. Bu süreçte yoğunlukla suçluluk ve utanç duygusuna kapılan birey zaman zaman manevi destek almak için kendi inancına veya dinine yönelmeyi tercih etmektedir.

3. Aşama (Eleştirel Öz Değerlendirme): Bireyin mevcut varsayımlarını eleştirel bakış açısıyla değerlendirilmesini içermektedir. Bu süreç bireyin mevcut fikir ve eylemleri üzerinde

düşünerek onları açıklamayı, kendine sorular sorarak yanıt aramayı ve kişinin kendi düşünce ve davranışlarıyla yüzleşmesini kapsayan eleştirel odaklı kapsamlı bir süreçtir. Bir tür problem çözme ifade eden eleştirel öz değerlendirme süreci kişinin kendini daha iyi tanımasına ve değerlendirmesine imkân tanımaktadır.

4. Aşama (Farkındalık Geliştirme): Dönüşüm sürecinin farkında olma, dönüşümsel sürecin ve hoşnutsuzluğun başka insanlar tarafından da deneyimlendiğinin keşfedildiği aşamadır. Bu aşamada birey, kendisi gibi çevresindeki diğer bireylerinde benzer deneyimleri yaşadığının, onların da kendisi gibi dönüşümsel sürece girdiğinin ve dönüşüme giden yoldaki değişimler üzerinde düşündüğünün farkına varmakta ve anlamaktadır.

5. Aşama (Keşfetme): Bu aşamada birey, yeni roller, yeni ilişkiler, yeni düşünceler ve öncesinden farklılaşan yeni eylemlerin neler olacağını keşfetmekte ve onları tanımaktadır.

6. Aşama (Eylem Planı Oluşturma): Dönüşümle sonuçlanacak olan köklü değişimlerin yaşama dâhil edilmesi, içselleştirilmesi, benimsenmesi ve bu amaçlarla hareket edilmesi için tutarlı ve etkili bir eylem planının oluşturulduğu aşamadır. Mantıksal çerçeveye oturan ve değişimlerin karakterine uygun nitelikte oluşturulan eylem planı birey tarafından tüm detaylarıyla kurgulanmakta ve hayata geçirilmek üzere planlanmaktadır.

7. Aşama (Bilgi ve Beceri Kazanma): Bireyin kendi planlarını hayata geçirmek için gerekli olan bilgi ve becerileri kazandığı aşamayı ifade etmektedir. Birey, bu aşamada dönüşüm süreci için gereken eylem planını uygulamayı sağlayacak olan bilgi birikimini ve becerileri edinmektedir. Şen ve Şahin (2017) bireyin bu aşamada en başta yaşadığı ikilemi çözmek amacıyla kendine yeni bir rol, davranış şekli aramaya başladığını belirtmektedir. Şen ve Şahin tarafından verilen örnek kapsamında birey, işi parçalara ayırma, dikkat dağıtıcılardan uzaklaşma, ödül-ceza metodunu kullanma, işin ertelenmesini önleyici ve bağlayıcı sebepler üretme gibi davranışlara yönelebilmektedir.

8. Aşama (Yeni Roller Deneme): Bireyin yeni rolleri bir süreliğine geçici olarak denediği ve önceden oluşturduğu yerleşik anlam yapılarını değiştirmeye çalıştığı aşamadır.

9. Aşama (Tartışma): Eleştirel öz düşünmenin önemini yansıtmak üzere mevcut ilişkileri yeniden tartışılması veya yeni ilişkilerin tartışmacı yaklaşımla değerlendirilmesi aşamasıdır.

10. Aşama (Özyeterlik, Özgüven ve Benlik Oluşturma): Yeni roller ve yeni ilişkilerde bireyin özyeterlik, özgüven ve benlik algısı oluşturduğu aşamadır. Bireyler arası yeni

roller, özgüven ilişkilerinin kurulduğu ve buna uygun bir benlik geliştirilmesini içeren aşamadır.

11. Aşama (Yaşama Entegre Etme ve İçselleştirme): Yeni bakış açısını yaşama dâhil etme ve edinilen yeni perspektifi içselleştirip yaşamda kullanma sürecini ifade etmektedir. Bir başka ifadeyle birey edindiği yeni bakış açısıyla hayatı anlamakta ve anlamlandırmakta böylece bu yeni perspektifi kendi yaşamına entegre ederek benimsemeye başlamaktadır.

Şen ve Şahin (2017: 44) dönüşümsel öğrenmenin bireye sağladığı faydaları ve ona kazandırdığı özellikleri aşağıdaki şekilde özetlemektedir:

- Olayları veya eski alışkanlıkları yorumlayabilme
- Günlük yaşam içinde sürüklenip gitmek yerine hayatı kontrol altına alabilme
- Yaşam kalitesini yükseltmenin yollarını keşfetme
- Benlik bilincini artırma ve bireyde kendisi hakkında farkındalık oluşmasını sağlama

1.3. Spiritüel, Spiritüalite (Spiritüellik) ve Spiritüalizm Kavramları

Latince '*nefes, yaşam nefesi ve yaşamsal nefesi*' ifade etmek için kullanılan '*spiritus*' kelimesinden türeyen spiritüel sözcüğü, bireyin hayatta kalmasını, yaşamasını ve canlanmasını sağlayan soyut bir güç olan 'ruh' anlamına gelmektedir (Fairholm, 1997; Principe, 1983). Aziz Paul Hristiyanlığı veya başka bir ifadeyle St. Paul Teolojisi'ne göre pneuma veya spiritus, sarx veya caro ile karşı kutuplarda yer almaktadır. Buna göre insanın içindeki ruh, '*Pneuma Theou*' veya '*Spiritus Dei*'den etkilenmekte ya da onlar tarafından yönlendirilmektedir. Teolojiye göre sarx veya caro olarak adlandırılan 'beden' bir insanda Tanrı Ruhu'nun bu etkisine karşı olan her şeyi ifade etmektedir. Zihin, irade veya kalbin kutsal ruhun etkisine direndiği durumlarda ise caro, fiziksel bedenin çok ötesine geçerek zihin, irade, vicdan veya kalbin yerini alabilmektedir. Aziz Paul, bu zıtlığın, maddi olan ile materyal olmayan arasında değil, iki yaşam tarzı arasında olduğunu ifade etmektedir. St. Paul Teolojisi'ne göre '*pneumatikos, spiritualis*' olarak adlandırılan spiritüel insan, yaşamı Tanrı'nın Kutsal Ruhu tarafından yönlendirilen kişidir. Öte yandan '*sarkikos, carnalis*' olarak isimlendirilen materyal arzuları baskın olan nefsanî, dünyevi veya şehvi insan ise, yaşamı Tanrı'nın Kutsal Ruhu'nun çalışmasına ve onun rehberliğine tamamen karşı olan kişidir (Principe, 1983; Léon-Dufour, 1973). Türk Dil Kurumu (2020) tarafından 'tinsel' ve 'tinselcilik' olarak ifade edilen spiritüel ve spiritüalite sözcükleri 'maddi olmayan, manevi, maddeyle ilgisi olmayan, maneviyatla ilgili' anlamlarını taşımaktadır.

Günlük yaşamda spiritüalizm, spiritüalite veya spiritüellik kavramlarına karşılık olarak Arapça bir kelime olan "maneviyat" sözcüğü Türkçe'de yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.

Spiritüalizm veya spiritüellik sözcükleri yerine kullanılan maneviyat kelimesi; maddi olmayan manevi, görülmeyen, yalnızca duyularla sezilebilen, soyut, tinsel şeyler ya da mecaz olarak yürek gücü, moral anlamlarına gelmektedir (Aştı, Pektekin ve Adana 2005). Felsefe Sözlüğü'nde günümüzün idealizm akımı ile aynı anlamda kullanılan tinselcilik olarak geçen spiritüalizm, tüm evrenin ruhsal bir temele dayandığını, insanın fiziksel yapısının dışında manevi bir yöne sahip olduğunu ve varlığın bedenden bağımsız ruhsal bir yapı olduğu inancına dayanan metafizik bir görüşü ifade etmektedir (Hançerlioğlu, 2016; Yıldırım, 2005). Kökeni Latince spiritualitas terimine uzanan Spiritüalizm, spiritüellik ve spiritüalizm sözcüklerinin, 'spiritus' ismi ile '*spiritalis*' ve '*spiritualis*' sıfatlarından türeyen soyut bir kelime olduğu kabul edilmektedir. Sözcüğün çok eski yıllarda üniversitelerin kütüphane kitaplıklarında kadar girdiği ve geçmiş 1950 öncesine dayanan köklü bir kullanıma sahip olduğu anlaşılmıştır. Sözcük beşinci yüzyılda ismi bilinmeyen biri tarafından önce Jerome'a ve daha sonra Riez Faustus'a atfedilen bir mektupta karşımıza çıkmakta ve spiritüellikte ilerleyecek şekilde davran (*so act as to advance in spirituality*) ifadesiyle kullanıldığı görülmektedir (Principe, 1983). İtalyan tarihçi Gustavo Vinay'ın 1960'larda tanımı ve anlamı üzerinde görüş birliğine varılması için ilk kez tartışmaya açtığı, spiritüellik sözcüğü, zaman içinde geniş çapta kabul görüp yaygınlaşarak '*spiritüel öğrenme, spiritüel öğreti, spiritüel yaşam, içsel yaşam, dini yaşam*' kavramlarıyla özdeşleşmiştir. Türkçe'de her ne kadar zaman zaman spiritüalizm olarak kullanıldığı görülse de bu sözcük kimi zaman spiritüalizm, spiritüel veya spiritüellik şeklinde de yaygın olarak kullanılmaktadır. Spiritüalizm ve spiritüellik teorik ve anlamsal olarak birbiriyle ilişkili kavramlardır. Spiritüalizm, spiritüelliğin çıkış noktası olan temel felsefi akımı ifade ederken, spiritüellik bu ana akıma bağlı gelişen kişisel deneyimdir. Bir başka ifadeyle spiritüalizm kendi içinde ikiye ayrılan felsefi görüşü ifade ederken; spiritüellik kişide farklı bir bakış açısı ve hayatın anlamını bulmaya yönlendiren duygular, hisler, düşünceler ve davranışlarla ilişkili içsel bir yolculuğu ve manevi deneyimi ifade etmektedir. Başka bir ifadeyle spiritüellik, insan karakterine entegre olabilen, onunla uyumlu hale gelen ve yaşamı şekillendiren bir özelliktir (Alternative Belief News, 2019; Piedmont ve Leach, 2002; Pargament, 1999; Hooper; 1994; Doyle, 1992; Benner, 1989; Shafranske ve Gorsuch, 1984). Spiritüelliğin çıkış noktası olan spiritüalizm akımı, vefat eden insanların ruhlarının başka bir dünyasının var olduğuna ve bunların yaşayan dünyamızla iletişim kurma eğilimine ve eğilimine sahip olduğuna dair dini bir inanç olarak da tanımlanmaktadır (Cambridge Dictionary, 2002). Bir başka ifadeyle spiritüalizm Tanrı'ya ve diğer doğaüstü varlıklara olan inanç ve bir ortamın bu ruhları ruh

dünyasından kendi benliğine kanalize edebileceğine inanmaktır. Bu inanış ilke, görüş ve kavram bakımından ayrışarak felsefi spiritüalizm ve deneysel spiritüalizm olarak ikiye ayrılmaktadır. Her iki görüş de ruh denilen manevi ögenin varlığını kabul etmektedir. Felsefi spiritüalizmde pek çok filozof ruhun varlığını kabul etmesine rağmen ruhların orijinal, kişiye özgü olduğu fikrini reddetmektedir. Bazı Avrupa ülkelerinde spiritizm; Latin Amerika’da ise kardesizm olarak bilinen deneysel spiritüalizm ise reenkarnasyonun var olduğunu savunmaktadır. Öte yandan maneviyat olarak ifade edilen spiritüellik özünde kişisel bir deneyimdir. Bir insanı varoluşunun nedenini öğrenmeye götüren ve onun yaşam şeklini değiştiren dönüşümsel bir yoldur. Maneviyat veya diğer bir deyişle spiritüellik genellikle bir kişinin birlikte yaşadığı değerler ve ahlakla ilgilidir. Spiritüellik veya spiritüelite bir kişinin barış, amaç, başkalarıyla bağlantı ve yaşamın anlamı hakkındaki inançlar da dahil olmak üzere genellikle dini duygu ve inançlarla derinden ilgili olması anlamına gelmektedir (Andrei, 2010; Bayraktar, 2017; Olsen, 2013; NCI Dictionary of Cancer Terms, 2008).

Kişiyi yaşamsal ve ruhsal gelişim olarak en üst seviyeye ulaştıran spiritüelliğin özü, bütünsel bir sevgi duygusu içeren olumlu içsel duygulardan oluşmaktadır. Hinduizmde ‘*mokşa*’ olarak ifade edilen kurtuluşa ulaşmanın yolu spiritüellikten geçmektedir. Hinduizme dayalı bakış açısına göre insanın yaşam evresi varoluşsal bir döngü misali şekilsel olarak daire halini almakta ve bu yaşamsal süreçte ‘*nirvikalpa samadhi*’ seviyesi olarak adlandırılan insani aydınlanma ve mokşa adı verilen kurtuluşa erme gerçekleşebilmektedir. Aydınlanma aşamasına ulaşmak, spiritüelliğin son adımı olarak görülmektedir. Spiritüellik, kişinin yaşamayı arzu ettiği bir hayat tarzı olmaktan ziyade birey olarak gerçekte yaşanması gereken ve doğru yola yönelten yaşam biçimidir. Bu anlayışa göre, yaşamı boyunca gerçekten spiritüelliği arayan ve nihayetinde spiritüalitenin özünü keşfederek yaşama dahil edebilenler kaderlerini kontrol altına alabilecek ve başına gelen olayları farklı şekilde değerlendirebilecek manevi gelişime ulaşacaklardır. Sonuç olarak bu bakış açısı, spiritüelliği yüce yaratıcı olan ilahi güçten maddi zenginlikler dilemeden önce istenilene eşdeğer veya arzulanandan daha fazlasını topluma vererek telafi etme olarak değerlendirmektedir (Aggarwal vd., 2008; Passion Times, 2007, Smith, 2003). Teobiyolojik ve nöroteknolojik son gelişmeler tarafından da kanıtlandığı gibi spiritüellik bir yaşam felsefesi, hayata bakış ve yaşamı anlamlandırma biçimi olarak dünyanın farklı yerlerinde yaşayan her bir birey için geçerli evrensel ve bireysel özellikte bir deneyimdir. Daha net bir ifadeyle modern yaklaşımlar tarafından da doğrulandığı gibi spiritüellik, doğru ve ideal insan olmanın temel unsuru ve yaşamsal anlam arayışının gerçekleştiği ve sonu öze

ulaşmaya çıkan manevi bir yoldur. Bir başka ifadeyle spiritüellik (spirituality), hayata ilişkin sorulara yanıt bulma, hayatı anlamlandırma, kutsal ya da transadantal olan bağ kurma amacıyla dinsel kökenli ya da dini özelliği olmaksızın toplumsal kalıpların dışında gelişebilen kişisel gelişim ve dönüşümü hedefli içsel bir arayış; his ve duygularla donatılmış manevi bir süreçtir (Cheer vd., 2017; King ve Crowther, 2004; Piedmont ve Leach, 2002; Pargament, 1999; Hooper; 1994; Doyle, 1992; Benner, 1989; Shafranske ve Gorsuch, 1984). Kişisel özaşkınlık (transcendence), manevi bağlanabilirlik, anlamlılık ve yaşamda yön bulma gibi boyutlardan oluşan spiritüellik Tanrı veya Yüksek Güç inancı ve bu inançlarla kişinin davranışının bütünleşmesi olarak da yorumlanmaktadır (Moal–Ulvoas ve Taylor, 2014). Olsen’e (2013) göre spiritüellik, kişinin bir yandan kapsayıcı bir dünya görüşü elde etmek için çabalaması diğer yandan ise ‘*Yaşadığım hayatın anlamı nedir?*’ sorusunun cevabını aramasıdır. Kale (2004) spiritüelliği iç benlik duygusu; atfedilen anlam, birbirine bağlılık ve öte aleme (ahirete) ilişkin düşünce verilen dört faktörün bir kombinasyonu olduğunu belirtmektedir. Kavrama ilişkin tanımları inceleyen Olsen (2013: 36) spiritüelliği meydana getiren bileşenlerin boyutlarını aşağıdaki şekilde özetlemektedir:

- Benliğin ötesine bakmak, özbenliğin derinlerine inmek
- Varoluş duygusu ve anlamını aramak
- Kişisel tatmin için etik bir yol
- Doğa ve güzellikle bir olduğunu deneyimleme
- Kendiyle, başkalarıyla ve daha üstün bir güçle bağlılık hissi
- Kendinden üstün bir varlığa ilgi ve teslimiyet
- Kişinin eski referans çerçevesinin deneyüstülüğü/aşkınlığı
- Daha fazla bilgi ve sevgiyle sonuçlanan bir süreç
- Kişinin sağlıklı benmerkezciliğinin ötesine geçip daha sağlıklı kapsayıcılık ve birlik duygusuna yönelmesi.

Bash (2004) spiritüel kavramına ilişkin üç farklı yaklaşımdan söz etmektedir. Bu bağlamda ‘Tanrıci olmayan’ (non-theistic) yaklaşıma göre spiritüel, diğer insanlara yardım etmek için doğuştan gelen bireyde farkındalık oluşturan bir özelliktir. Bir başka ifadeyle her insan spiritüel özellikle doğar ve yaratılış itibarıyla her insanın doğasında yaşam boyu farkındalık yaratan spiritüel özellik bulunur. Bu doğuştan gelen ve kişinin özünde var olan spiritüel özellik ‘*önce senin sonra benim olsun, sende olunca bende de oluyor zaten*’ anlayışına dayalı olarak bireyin bilinçli farkındalığını harekete geçirerek onu bencillikten, dünyevi

hırslardan uzaklaştırmakta ve kendinden önce diğer insanların mutluluğunu ön plana çıkarmaktadır. Bununla birlikte kişiyi iç huzura erdirerek manevi tatmin hissetmesini sağlamaktadır (Gilmartin, 1996). Tanrıci yaklaşıma (theistic) göre ise spiritüalite üstün bir güçtür. Tanrı ile kurulan manevi bağlar neticesinde öğrenilir ve bireyden bağımsız olarak varlığını sürdürmektedir. Bu yaklaşım, tüm evreni kontrol eden Tanrı'nın üstünlüğüne olan inançla ilgilidir (Andriotis, 2009; Hunsberger ve Jackson, 2005; Mitroff ve Denton, 1999). King, Speck ve Thomas'a (1999: 1291) göre spiritüellik, kişinin kendi varlığından ayrı ve ondan üstün bir güçtür. Bir başka ifadeyle evrenin gerçekliğinin mevcut bağlamını aşan bir güç ya da o güçle ilişki ya da bağlantı duygusu spiritüellik olarak nitelendirilmekte ve spiritüelliğin basit bir yaşamsal anlam arayışından ya da başkalarıyla bütünlük duygusu hissetmenin ötesinde bir kavram olduğuna işaret etmektedir. Kavramın insanda meydana getireceği temel çıktıya dikkat çeken Scherurs'a (2002: 19) göre spiritüellik, bilinci sınırlarını aşan, kâinatın dışında olan bir varlıkla kurulan ve neticede insanda öğrenme ve dönüşüm süreciyle sonuçlanan bütünsel ve deneyimsel bir manevi bağdır. Pargament (1999: 12-13) ise spiritüelliği '*kutsal olanı arayış*' olarak özetleyerek kavramı, '*dinin kalbi ve ruhu*' şeklinde ifade etmektedir. Pargament, burada kullandığı kutsal kelimesinin Tanrı, ilahi ve bilincin sınırlarını aşan, deneyüstü gibi üstün güç kavramlarıyla sınırlı olmadığını, aynı zamanda kutsallarla olan ilişkileri veya temsiliyetleri nedeniyle kutsal kabul edilen nesneler, nitelikler veya sembolleri de kapsadığını belirtmektedir.

Medya tabanlı yaklaşım, spiritüelliği dinle bağlantısı bulunan konularla ilişkili bir biçimde açıklarken laik, dinle ilgisi olmayan bir dil ve düşünce biçimi kullanmaktadır. Murray ve Zentner'in (1989: 259) medya aracılı yaklaşımına göre spiritüellik, "*evrenle uyumlu olmaya çalışan, sonsuzluk ile ilgili cevaplar arayan, duygusal stres, fiziksel hastalık veya ölümle karşı karşıya kalınan zamanlarda odak noktası haline gelen bir özelliktir.*" Spiritüelliğe yönelik bu son yaklaşım bir tür '*belirli bir dini olmayan, alışılmış dini kurallardan bağımsız bir din veya inanışlar bütünü*' olarak nitelendirilmektedir (Bash, 2004: 12).

Sonuç olarak spiritüellik hakkında ortaya atılan görüşler incelendiğinde üç temel yaklaşımın öne çıktığı görülmektedir. Özet olarak üç farklı yaklaşımdan ilkinde göre spiritüellik diğer insanlara yardımcı olmak için doğuştan gelen ve bireyde farkındalık oluşturan ve onu dünyevilikten uzaklaştıran olumlu bir özelliktir. İkinci yaklaşıma göre, spiritüalite bireyin evrende var olmak için kendi yaşamının anlamını ve amacını keşfetme arzusu ve ihtiyacıyla ilişkilidir. Bir başka ifadeyle spiritüellik, insanın evrendeki yaşamsal varoluş amacını ve bunun

çağrıştırdığı yaşamsal anlamı bulma gereksinimi veya arzusuyla ilgilidir. Üçüncü görüşe göre ise spiritüellik, tüm evreni yöneten Tanrı'nın üstünlüğü ve gücüne olan inanç ile bağlantılıdır (Hunsberger ve Jackson, 2005; Mitroff ve Denton, 1999).

1.4. Spiritüel Motivasyonlu Seyahatlerin Kökeni

Spiritüel turizm, günümüzde her ne kadar üzerinde yeterli sayıda araştırma yapılmayan ve az bilinen bir olgu olsa da aslında din ve inanışlar kadar eski bir tarihsel geçmişe sahip en eski turizm türlerinden biridir (Rinschede, 1992). Gerçeği arayışa ve hakikati bulmaya yönelik yolculuklar olarak nitelendirilen hac ve din motivasyonlu seyahatler, sahip oldukları özel spiritüel manyetik etkiyle tarih boyunca insanları kutsal kabul edilen yerlere çekmiştir (Vukonic, 1996; Preston, 1992). Her ne kadar kesin bir tarih olmasa da spiritüel motivasyona dayalı seyahatlerin milattan önce 776 yılına kadar dayandığı ve antik Yunan toplumlarının tanrı ve tanrıçalara ait tapınakları ziyaret etme, dini festival ve ritüellere katılma ve tapınımda bulunma gibi spiritüel amaçlarla başka şehirlere uzun yolculuklar yaptığı bilinmektedir (Tomasi, 1998). Bu dönemde özellikle Olympia tapınağında gerçekleştirilen dini etkinlikler, festivaller, bayramlar ve kutlamalar ile Dephi'de bulunan kehanet merkezi çok sayıda hacı adayını ve bilinen en erken spiritüel turistlerini çeken manevi merkezler olduğunu söylemek mümkündür. Öncelikle tüm tanrıların anası kabul edilen yeryüzü tanrıçası Gaia'ya, daha sonra güneş tanrısı Apollon'a atfedilen kutsal bir tapınak inşa edilmesi ve Antik Yunan bilgelerinin, Parnassus Dağı'nın yamaçlarından köpürdüğüne inandıkları bir enerji olan plenumun bölgede bol miktarda bulunması nedeniyle Delphi'yi en eski spiritüel turizm merkezlerinden biri olarak kabul etmek mümkündür. Spiritüel Turizm'in kökenlerinin uzandığı ve özdeşleştiği bu manevi güç, Antik Yunanlılar'ın plenum, Çin toplumlarının 'chi'; Sufilerin 'baraka'; Hindularda ise 'prana' olarak geçen yaşamsal spiritüel enerjidir. Yuvarlak antik taş blokları, uçsuz bucaksız ormanlar içine konumlanmış piramitsi yapılar, gotik katedraller, dağ zirvesindeki tapınaklar ve kutsal alanlar, bünyelerinde var olduğuna inanılan bu gizemli manevi güç ile geçmişten günümüze spiritüel turistleri kendilerine çekmeye ve spiritüel deneyimleri güçlendirmeye devam etmektedir. Bilinen geçmişin en eski dönemlerinden beri insanlar şifa bulma, ilham alma ve manevi rehberlik alma amacıyla toplum tarafından değer verilen ve kutsal kabul edilen yerleri ziyaret etmişlerdir. Modern bilim insanların büyük bir bölümü, kutsal kuyulardan gelen suyun hastalıkları tedavi edebileceğine veya antik megalitlerin ruhlar âleminden mesajlar ileteceğine inanmasa da yaşamsal enerji yüklü spiritüel yerler veya spiritüel destinasyonlar kavramı binlerce yıldır birçok kültür tarafından bilinmektedir. Tibet'teki Kailaş (Kailash)

Dağı'nda bulunan antik kutsal alanlar, tapınaklar ve mezarlar, İngiltere'deki Canterbury Katedrali ve Peru Machu Picchu'da dağın zirvesine konumlanmış kale, Arizona eyaletinin Sedona şehrindeki ilginç şekilli kırmızı kum taşı kayaları ve mistik yeryüzü şekillerine ev sahipliği yapan masalsı vadiler ve kanyonlar geçmişten günümüze spiritüel turizm hareketlerine yön veren ve deneyimleri şekillendiren erken dönem spiritüel turizm destinasyonları olmuşlardır (Scheer, 2010). Mekke, Medine, İstanbul, Demre, Anadolu, Kudüs, Mısır, Hindistan, Nepal, Vatikan gibi dini açıdan kutsal kabul edilen mekânlara ev sahipliği yapan destinasyonların yüzyıllardır ziyaret ediliyor oluşu, spiritüel motivasyonların ve spiritüalizm amaçlı seyahatlerin eskiden beri var olduğunun açık bir göstergesidir. Günümüzde özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra 1960'lı yıllarda insanların spiritüalizme olan ilgisi daha da artmıştır. Maddiyatın, zenginliğin ve materyalist yaşam tarzının bireye sonsuz mutluluk getirmediğinin ve maddi varlığın verdiği hazzın geçici süreli olduğunun farkına varılması spiritüalizme yönelme eğilimine neden olan birincil etkenler arasında gösterilmektedir. Bununla birlikte ölüm, acı, ıstırap ve kayıplar karşısında insanların tecrübe ettiği kişisel anlam kaybını ifade etmede modern bilimin yetersiz kalması, şiddete eğilim gibi toplumsal ve kültürel sorunların artış nedenlerinin anlaşılması, anlamlı ve huzurlu yaşama ulaşmanın yollarını arama gibi sebepler insanların gün geçtikçe spiritüalizme ve spiritüelliğe daha fazla ilgi duymasına yol açmıştır (Bash, 2004; Tanyi, 2002).

İnsanoğlunun yaşamsal varoluşu, hayatı ve kozmik anlamları sorgulamaya başlaması ve manevi arayışa girmesiyle ortaya çıkan '*spiritüel pazar*' özellikle 2. Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda küresel olarak etkinliğini artırarak spiritüel turizmi de içine katan önemli bir potansiyel unsur olarak ortaya çıkmıştır. Spiritüalizm ve onun altında gelişen spiritüellik kurumlaşan geleneksel din kavramına alternatif olarak insan yaşamına girmiş ve zamanla birçok bireyde dinin yerini alarak farklı bir bakış açılarının oluşmasını sağlamıştır (Cox, 2009; Smith ve Zhang, 2011). 1950'lerden sonra spiritüellik kavramı '*spiritüel arayış*'; dinsel ise '*kilise odaklı dindarlık*' olarak algılanmaya başlamıştır (Dillon ve Wink, 2007: 121). Küresel olarak, dünyada ruhsal sorunların hızla artış göstermesi, uzun çalışma saatleri, yorucu ve kalabalık kent yaşamı, toplumsal değer ve geleneklerin yozlaşmaya yüz tutmasıyla toplumda yalnızlık, depresyon ve stres oranlarının artması neticesinde insanlar, spiritüelliği gerek geleneksel dine entegre ederek gerekse din kavramından ayırıştırarak yaşamlarıyla bütünleştirmişlerdir. Böylece insanlar zamanla turizm faaliyetleri kapsamında gerçekleştirilen spiritüel aktivitelere katılmaya, burada öğrendiklerini günlük hayata dâhil etmeye ve spiritüelliği çoğu zaman

kişiliği ve hayata bakışı yansıtan yeni bir yaşam tarzıyla özdeşleştirmeye başlamışlardır. Her bireyin kendine özgü ve sübjektif deneyimi olan olarak içsel bir manevi yolcuğu ya da süreci ifade eden spiritüelliğe olan ilgi her geçen yıl daha da artmaktadır. Spiritüel aktivitelerin özellikle sosyal medya ve ağızdan ağıza iletişim de etkisiyle dünyadaki bilinirliğinin artması, dünyada spiritüel turizm hareketlerinin hız kazanması ve aktivitelerin yaygınlaşması, destinasyonların spiritüel turizme yatırım yapması ve bu alanda pazarlama faaliyetleri gerçekleştirmesi, tesis ve hizmet olanaklarının artması, spiritüel destinasyonlara olan ulaşımın kolaylaşması ve daha kolay ulaşılabilir hale gelmesi neticesinde dünyada birçok insan çeşitli amaçlarla bireysel veya toplu olarak spiritüel turizm aktivitelerine katılmaya ve temelinde psikolojik boyutların baskın olduğu spiritüel motivasyonlarla seyahat etmeye başlamışlardır. Beden ve ruh sağlığının korunması, geçmişteki sorun ve travma gibi kötü izlerin silinmesi, kişisel spiritüel gelişim ve manevi elde etmek, materyalist yaşamdan kurtulmak, spiritüellik konusunda bilgi birikimini artırmak, içsel arayış sürecinde manevi rehberlik desteği almak, kendini keşfetmek, olumlu duygular yaşamak, hayatı anlamlandırmak, yaşama pozitif psikoloji katmak, daha fazla sosyalleşmek, yeni bir bakış açısı kazanmak, spiritüelliğe olan merakını gidermek, spiritüel deneyimler yaşamak, öze dönmek ve dönüşüm yaşamak spiritüel turizme ve spiritüel aktivitelere başlıca katılım nedenleri arasındadır. (Olsen, 2013; Pekin, 2013; Triyuni vd., 2014; Voigt vd., 2011).

1.5. Spiritüel Turizmin İnanç Turizminden Ayrımı

Çoğunlukla inanç turizmi ile bağdaştırılan ve bazı araştırmacılar tarafından yalnızca din ve inanca dayalı motivasyonlardan ibaret olduğu düşünülen spiritüel turizm, aslında her ne kadar dini inanış kökenli bir seyahat türü olsa da günümüzde din kavramının sınırlarını aşarak farklılaşan, kapsamını genişleten ve kendine has nitelikler kazanan özel karakterli bir turizm türü haline gelmiştir (Cheer, Belhassen ve Kujawa, 2017; Shanthakumari, 2017; Olsen, 2013; Ambrož ve Ovsenik, 2011). Motivasyonel olarak din ve inanışa dayalı seyahatlerin spiritüel turizmin temel ortaya çıkış kaynakları arasında olması, spiritüel amaçlı yolculukların inanç turizmi ile eş tutulmasına ve her ne kadar farklı türde seyahat faaliyetleri olsalar da iki kavramın gerek günlük dilde gerekse akademik alanyazında birbiri yerine kullanılmasına neden olmuştur. Sözkonusu iki turizm türü her ne kadar farklı niş pazarlara hitap ediyor gibi görünse de kimi zaman bazı destinasyonlarda ve ziyaret noktalarında motivasyonel tabanda birbiriyle kesişebilmekte veya birbiri ile iç içe geçebilmektedir. Başka bir ifadeyle bir hacının ya da inanç turistinin kimi zaman spiritüel motivasyonlarla, spiritüel bir turistin de kimi zaman sadece dini

bir amaçlarla seyahat etmesi mümkündür (Rashid, 2018; Olsen, 2013; Norman, 2012). Norman'a (2012) göre örneğin Camino de Santiago de Compostela'da inanç turizmi ve spiritüel turizm aynı anda adeta yan yana gerçekleşmektedir. Spiritüel turistlerin gerek kültürel gerek spiritüel gerekse farklı seküler motivasyonlarla kiliseleri, hac rotalarını, inanç merkezlerini ve İslamiyet ya da diğer ilahi dinler açısından önemli kabul edilen merkezleri zaman zaman ziyaret ettikleri bilinmektedir (Rashid, 2018; Rahman, Zailani ve Musa, 2017; Kiely, 2013). Spiritüel turizmin kökenlerinin en başta hac görevini ifa etme, ibadet etme, tapınma, ritüel gerçekleştirme, dini aktivitelere katılma ve kabul edilen ilahi veya ilahi olmayan inancın temel gereklerini yerine getirme gibi inanç turizmine ait motivasyonlara dayandığı bilinen bir gerçektir.

Günümüzde spiritüel amaçlı seyahatlerin gerek turist motivasyonları gerek katılımcılarda meydana getirdiği temel çıktılar gerek destinasyon özellikleri ve aktiviteler gerek turistik mal ve hizmetler gerek turist tipolojileri gerekse özdeşleştiği kavramsal altyapı bağlamında inanç turizminden bariz bir şekilde ayrıldığı görülmektedir. Kurduğu seyahat acentesinde bünyesinde düzenlediği çok sayıda spiritüel turda görev alan ve deneyimli spiritüel turizm rehberi olan Pekin (2013), spiritüel turizmin inanç ve hac turizminin bir parçası olmadığına ve spiritüelliğin başlı başına bir arayış ve yolculuğu ifade ettiğine dikkat çekmektedir. Pekin'e göre inanç turizmi ve spiritüel turizm birbiriyle karıştırılmaması gereken farklı kavramlardır. Bu konuya günümüzden örnek veren Pekin'e göre, Hindistan'ın ünlü Kumbh Mela Festivali'ne katılan bir Hindu için bu etkinlik bir inanç turizmi deneyimi, aynı festivale katılan ve Hindu olmayan bir turist için bu etkinlik spiritüel turizm deneyimi olarak değerlendirilmelidir. Bu görüş bağlamında spiritüelliğin belirli bir din ya da inanın tekelinde olmayan, din ve inanşlardan ayrılan ve tüm insanlık tarafından paylaşılan doğal özellikte bir kavram olduğu sonucuna varılmaktadır. Her ne kadar din kavramının veya inanç ve hac turizminin daha geniş kapsamlı olduğunu; bu bağlamda bir bütün olarak spiritüelliği, spiritüel turizmi ve spiritüel amaçlı seyahatleri kapsadığını öne süre süren akademik bir görüş ve çalışmalar bulunsa da (Phukan vd., 2012; Jauhari ve Sanjeev, 2010; Andrei, 2010; Haq ve Jackson, 2009; Pargament, 1999) günümüz turizminde spiritüelliğe yönelik seyahatlerin inanca dayalı içsel ve dışsal motivasyonların büyük bir bölümünü kapsamına dahil edip dinsel sınırları aştığı, farkındalığa ve dönüşümsel özelliğe evrilerek belirgin hatlarla inanç turizminden ayrıştığını söylemek mümkündür (Besecke, 2014; Olsen, 2013; Pekin, 2013; Knoblauch, 2010; Singleton, Mason ve Webber, 2004; Shafranske ve Gorsuch, 1984; Zinnbauer vd, 1997). Öte

yandan bir deneyimsel açıdan bakıldığında ilahi ya da ilahi olmayan bir din ya da inanışın bütünüyle spiritüel bir deneyim halini aldığını, bu bağlamda inanç turistlerinin, spiritüel turistlerin ve yeni çağ turistlerinin (New Age Tourists) temelde psikolojik spiritüel motivasyonlarla spiritüel arayış için seyahat ettiğini ifade eden başka bir görüş de bulunmaktadır (Olsen, 2013; Norman, 2012). Bu görüş değerlendirildiğinde spiritüalitenin çatı bir kavram olarak öne çıktığı; bu bağlamda içsel spiritüel arayışın inanç ve spiritüel turizmin temel çıkış noktası olduğu anlaşılmaktadır.

Spiritüel turizmin temellendiği spiritüellik kavramının kapsamı ve bu kavrama ilişkin yapılan tanımlar incelendiğinde söz konusu ayrımın alanyazın tarafından güçlü bir şekilde desteklendiği ve spiritüel turizmin inanç turizmine göre kendine özgü farklı bir karakterde olduğu görülmektedir. Shafranske ve Gorsuch (1984: 231) spiritüelliği, “bireyin kişisel varoluşun anlamını sorguladığı ve benliğini daha geniş bir ontolojik bağlam içine yerleştirmeye çalıştığı sırada keşfettiği ve bilincin sınırlarının ötesine geçen aşkın bir deneyimsel boyut” olarak tanımlamaktadır. Bu tanıma destekler nitelikte görüşe sahip olan Doyle (1992: 302) ise spiritüelliği, “varoluşsal arayış veya başka bir ifadeyle insanın dünyada var olma amacını ve yaşamın anlamını çözme arayışı” olarak ifade etmektedir. Elkins ve diğerlerine (1988: 10) göre spiritüellik, “deneyüstülük (transcendence) boyutunun farkındalığı aracılığıyla ortaya çıkan, kişinin benliğiyle, yaşamıyla ve kesin olarak kabul ettiği diğer her şeye ilişkin tanımlanabilir değerler yoluyla ifade edilen varoluş biçimi ve deneyimlemedir.” Benner’a (1989: 20) göre spiritüellik, “kendisi ile manevi bağlar kurulması için Tanrı’nın yaptığı bağışlayıcı ve ilahi çağrıya insan tarafından verilen yanıttır.” Benner, spiritüelliği bireyin kendini aşma (self-transcendence), mutlak teslimiyet, dünyadaki var oluş sebebini anlamak, dünyevi rolün ne olduğunu bulmak ve yaşamsal varoluşu anlamlandırmaya yönelik oluşan gizemli ve derin arzulara karşı verilen insani yanıt olarak da değerlendirmektedir. Vaughan (1991: 105) ise spiritüelliği kutsal olanın bireysel olarak deneyimlenmesi olarak özetlemektedir. Bu noktada spiritüelliği, dindarlık veya baskın dini anlayıştan ayıran temel nokta, spiritüelliğin belirli bir resmi din, belirli bir inanış, dini kurum, dini organizasyon ya da başka dini formal yapıyla değil daha çok Yaradan’a yakınlıkla, evren ve canlılarla bağlantılı ve onlarla bir bütünlük, birlik duygusu hissetmeyle ilişkili olmasıdır (Zinnbauer, Pargament ve Scott, 1999; Zinnbauer, 1997). Pargament (1999) din ve spiritüellik kavramlarının birbirinden ayrışması gerektiğine vurgu yaparak, dinin daha çok örgütsel, törensel ve ideolojik yapıda olduğunu, buna karşın spiritüelliğin ise kişisel, his ve duygularla bağlantılı ve deneyimsel olduğunu belirtmektedir.

Öte yandan spiritualizm ve spiritüellik, Hinduizm, İslamiyet, Budizm, Hristiyanlık ve Musevilik gibi tüm ilahi ve ilahi olmayan dinlerin özü olacağı gibi pozitivite, özgürlük, kutsallık, bilgi ve günahlardan kurtulma gibi kavramlarla ruhun özünü de oluşturmaktadır (Pandey ve Pandey, 2018). Başka bir yaklaşıma göre, spiritüalizm “varlığımızı ve yaşamın sırlarına olan derin hayranlık ve saygımızı nasıl anladığımız ve anlamlandırdığımızla” ilgilidir (Males ve Boswell, 1990: 35). Aldridge (2000: 16-20) spiritüelliği “her zaman dini bağlamlarla açıklanmayan veya dini öğretiler tarafından belirtilmeyen gerçeğe ulaşmak için insan bilincinin rafine edilmesi” olarak ifade etmektedir. Bu yaklaşımlara göre spiritüellik, din kavramından ayrılarak laik bir kimliğe bürünmekte ve laik terimlerle tanımlanmaktadır. Burkhardt (1989: 74) tarafından yapılan spiritüellik tanımı ise aradaki ayrımın daha net anlaşılmasını sağlayarak spiritüelliği “gizemleri çözen, uyumlu birbirine bağlılık ve içsel güç” olarak ifade etmektedir.

Tanımlardan ve yaklaşımlardan anlaşıldığı üzere spiritüellik, dini öğelerle ilişkili olan ve dini bileşenleri arasında yer almasına rağmen dini inanç ve uygulamalar ile sınırlandırılmayacak kadar geniş kapsamlı ve dönüşümsel karakterli olup törensel, geleneksel, toplumsal ve belirli bir öğreti olma özelliği taşıyan dinden farklı nitelikte bir kavramdır. Spiritüalizm bireyi geleneksel Tanrı inancı ve din anlayışının sınırlarının ötesine geçirerek yaşamına anlam katma, evrensel birlik duygusu oluşturup bireye ait insani potansiyelin en üst noktasına erişilmesine imkân tanımaktadır (Güzel ve Sarıyıldız, 2018; Dastan ve Buzlu, 2010; Kostak, Çelikalp, ve Demir, 2010; Freke, 2000; Pargament, 1999). Modern spiritüelliğin en belirgin özelliklerinden biri, manevi yaşamın nasıl olması gerektiği ve iyi ahlakın tanımlanması gibi geçmişten bugüne geleneksel olarak dini kurumların kontrolü, rehberliği ve danışmanlığı altında olan yaşama dair konularda formal olarak kurumsallaşmış ve toplumda belirli bir yer edinmiş dini otoritelerden bariz bir biçimde ayrılmasıdır (Kato ve Prozano, 2017; Andrei, 2010). Kişinin ilahi bir ruh ile ilişki ya da bağlantı arayışı olarak ifade edilen spiritüellik, hemen hemen her insanın yaşamında gizli ya da belirgin bir şekilde varlığını sürdürmekte dolayısı ile her insanın spiritüel bir yönünün olduğu görüşünü ortaya çıkarmaktadır (Çınar ve Eti Aslan, 2017; Bash, 2004). Bu duruma dikkat çeken Pargament (1999: 4-6) günlük hayatta “muhafazakâr değilim ama spiritüalistim” cümlesiyle kendisini tanımlayan birçok insanla karşılaşılabilceğini belirterek din ve spiritüellik arasındaki ayrımı gözler önüne sererek birçok çalışmanın bir kişinin spiritüel olması için muhafazakâr olması gerekmediğine vurgu yaptığını hatırlatmaktadır. Bir başka ifadeyle kutsal bir güce veya yaratıcıya inanmayan ya da bir dine mensup olmayanlar da spiritüel deneyim arayışında olabilirler veya spiritüelliği

deneyimleyebilmektedirler (Heelas, 1998). Theos Think Thank (2013) raporuna göre İngiltere’de, herhangi bir dine mensup olmayanlar spiritüel inançlara sahip olmaktadır. Rapor özellikle ezoterik spiritüel inançlar günümüzde bazı durumlarda eskisinden çok daha güçlü bir hal aldığına işaret etmektedir. Zinnbauer ve arkadaşları (1997) tarafından yapılan araştırma bulguları bu görüşü destekler nitelikte olup, katılımcıların %78’inin kendilerini dindar olarak değerlendirdiğini, % 90’dan fazlasının ise kendilerini spiritüel olarak tanımladıklarını ortaya koymuştur. Öte yandan 2005 yılında 1004 Amerikan üzerinde yapılan araştırma sonuçlarına göre katılımcıların %24’ü kendini spiritüalist olarak tanımlamış ancak muhafazakâr olmadığını belirtmiştir. Bununla birlikte katılımcıların %57’si spiritüalizmin günlük yaşamda kendileri için çok önemli olduğunu ifade ederken; %27’si orta düzeyde önemli olduğunu belirtmiştir. Dindar olup spiritüalist olmadığını ifade edenlerin oranı ise yalnızca %9 seviyesinde kalmıştır (Beliefnet Poll Results, 2005). Amerikan toplumu üzerinde yapılan araştırmalar ve alanyazında yapılan değerlendirmeler dikkate alındığında, spiritüel turizme katılmak ve spiritüalist turist olmak için dindar bir kişiliğe sahip olma veya muhafazakâr kurallara bağlı kalma zorunluluğunun bulunmadığı görüşü ortaya çıkmaktadır. Bu noktada kısmen kesişen yönleri bulunsa da gerek spiritüellik ve din kavramlarının gerekse spiritüel turizm ve inanç turizminin teorik olarak birbirinden ayrıldığını söylemek mümkündür.

Kişisel bir tercih olan spiritüalizmde birey kilise, diyanet, hahamlık, patriklik ve benzeri gibi dini kurumların dogmatik sınırlamaları ve kurallarına bağlı kalmaksızın kendi tercihleri doğrultusunda uygun bulduğu bir veya birden fazla spiritüel uygulamayı gerçekleştirir, farklı dinlere ait öğeleri kombine ederek kendi inancına ve ritüellerine dahil etmede, spiritüel aktivitelere katılmakta ve spiritüel öğretinin temel felsefesine uygun bir yaşam sürmekte özgürdür. Teolojik sisteme dayalı düşünce, davranış ve inanç sistemleri olan dinler doğası gereği yalnızca o dine inanan belirli bir kesime hitap etmekte ve toplum tarafından kabul görmüş bir kurumsal yapıyla temsil edilmektedirler. Dinler genellikle kutsal kitaplar, peygamberler veya kutsal kabul edilen kişiler aracılığıyla açıkça ortaya konmuş kurallara ve dogmalara sahipken spiritüalizmin ve spiritüelliğin belirli bir kutsal kitabı bulunmamaktadır. Dinlerde kurallarla sınırları çizilmiş çeşitli ibadet usul ve esasları mevcutken spiritüellik, kişinin ruhsal özgürleşmesine, kendini keşfetmesine, hayatı anlamlandırmasına, dönüşüme uğramasına, şifalanmasına, pozitif psikoloji kazanmasına ve hayata dair bakış açısının değişmesine araç olabilecek meditasyon ve yoga gibi uygulamalara sahiptir. Spiritüellik kurumsallaşan dinlerin aksine daha kapsayıcı, daha genel, daha şeffaf ve birçok kesimden

insana daha açık bir yapıdadır. Daha net bir ifadeyle spiritüellik birçok dini veya dini uygulamayı kapsayan karma bir yapıda olabilmekte; farklı din veya her inanışlara mensup insanların katılımına açıktır. Dinlerin birçoğuna kabul esnasında eski dinin terk edilip mensubu olunacak yeni dinin inanç esaslarının sorgusuz kabul edilmesi ve uygulanması kuralı mevcutken, spiritüalizmde birey mensubu olduğu dinden çıkmaya zorlanmamakta ve mevcut dini uygulamalarına devam edip etmemekte özgür bırakılmaktadır. Bir başka ifadeyle spiritüalist bir insan kendi din ve inanışını sürdürmeye ya da tamamen terk etme konusunda kendi iradesiyle karar verebilmekte herhangi bir baskı altında kalmamaktadır. Birey kendi yaşam tarzına ve dünya görüşüne uygun bir şekilde kendi dini ile spiritüalizmi kombine edebilmektedir. Daha net bir ifadeyle herhangi bir dine inanıyor olmak spiritüalizm için engel teşkil etmemekte aksine spiritüellik doğru kullanıldığında mevcut din ile olan manevi bağı güçlendirmeye aracı olabilmektedir (Kujawa, 2017; Okamoto, 2015; Andrei, 2010; Walsh, 2008; Reave, 2005; Zinnbauer vd., 1999). Spiritüelliğin bu özgürleştirici yapısı ve insanları keskin hatlarla sınırlandırmayışı özellikle günümüzün çağdaş toplumlarında genç nesil başta olmak üzere insanların geleneksel din ve inanışlara olan yakınlığı göz ardı edip spiritüelliğe daha fazla ilgi duymasına ve spiritüel etkinliklere katılma eğiliminin oluşmasına yol açmaktadır (Kato ve Progano, 2017; Ito, 2003). Bu noktada Roof (2001) spiritüelliğe yönelik kültürel hareket ve çağdaş yaklaşımı ifade eden öze dönüşlü/dönüşsel spiritüellik (reflexive spirituality) kavramından söz ederek din ve spiritüel seyahatler arasındaki ayrıma ışık tutmaktadır. Öze dönüşlü veya öze dönüşsel spiritüellik temel olarak *“Entelektüel olarak bana mantıklı gelen bir maneviyatı nasıl bulabilirim? Ruhumla konuşan bir entelektüel hayata nasıl sahip olabilirim? Hayatımda ve dinimde nasıl anlam bulabilirim?”* sorularına yanıt aramaktadır. Bu sorular, sıradan seküler yaşamda ya da geleneksel dinde çok az anlam bulan eğitilmiş spiritüalistlerin yaşamlarının merkezinde konumlanmakta ve zihinlerinde yer etmektedir. Dünyevi materyalist yaşam yaşamsal derin anlamları dışarcasına manevi olarak içi boş görünebilmektedir. Öte yandan dini veya muhafazakâr yaşam ise belirli dinlerin yerine getirilmesi gereken inanç esaslarına odaklanarak eleştirel sorgulamaya imkân vermeyecek şekilde dogmatiktir. Özellikle eğitilmiş spiritüalistler bu iki alternatifin sunduğundan daha fazlasını arama eğilimindedir. Modern çağın spiritüalistleri, bir taraftan entelektüel olarak sorularına yanıt bulan bir maneviyat ve sıradanlıkları anlamlı bir perspektife koyan spiritüel tabanlı bir dünya görüşü ararken diğer taraftan ilham verici olanlarla ile anlamlı olanlarla arasındaki kesişim noktasını bulma çabası içindedirler. Öze dönüşlü spiritüelliğin ayırt edici özelliği, inanç ile akıl arasındaki sıradan

çatışmaları değerlendirerek anlamlı olanı bulmaya yönelmesidir. Öze dönüşsel spiritüalistler öğreti merkezli dinsel kalıpların ve dinsel tabuların ötesine geçerek dini sembollerde, öykülerde ve geleneklerde yeni anlamlar arayarak, bilincin sınırlarını aşan deneyüstü bir evrenin var olduğu görüşünde birleşirler (Besecke, 2014; Roof, 2001).

Alanyazın tarafından da desteklendiği üzere spiritüel turizm, temel aldığı felsefi, katılımcı profili, itici ve çekici motivasyonlar, sunduğu ürün ve hizmetler, turist beklentileri, katılımcılarda meydana getirdiği etkiler ve duygulanım, farkındalığa, dönüşüme, içsel huzura, şifalanmaya, manevi bağlar kurmaya, ortamla özdeşleşmeye kapı açan, içsel arayışa ve öze dönüş yolculuğuna aracılık eden barışçıl ve deneyimsel karakteriyle inanç turizminden belirgin hatlarla ayrılmaktadır. Her ne kadar sınırlı düzeyde inanç turizmiyle bağlantılı öğeler içeriyor olsa da spiritüel turizmin bütünsel bağlamda teorik ve pratik olarak farklılaştığını ve gün geçtikçe yeni özellikler kazanarak organik ve dinamik bir turizm türü halini aldığını söylemek mümkündür (Cheer vd., 2017; Singleton, 2017; Besecke, 2014; Norman, 2012; Vargheese ve Varghees, 2012; Phukan vd., 2012; Andrei, 2010; Scherurs, 2002; Roof, 2001; LaPierre, 1994; Pargament, 1999; Hooper; 1994). Örneğin, Amerika’da yaşayan bir Yahudi’nin Kudüs’teki Hz. Süleyman Mabedi’ni Sukkot, Fısıh ve Şavuot bayramlarında ziyaret etmesi veya Katolik bir Portekizlinin Hz. Meryem’in bedeninin melekler tarafından göğe çıkarıldığı gün olarak kabul edilen 15 Ağustos Assomption Bayramı’nda Lourdes’e gitmesi kendisine mensubu olduğu din ve onun kutsal kaynakları tarafından ilahi olarak bildirilmektedir. Aynı Yahudi veya Katolik bireyin yoga, meditasyon yapmak için Hindistan’ı ziyaret etmesi veya ayahuasca deneyimi ve Şamanist ritüellere katılım için Peru’ya gitmesi ise kişinin dini tarafından emredilen zorunlu bir seyahat olmayıp bireysel bir tercihtir. İnanç Turizmi ve Spiritüel Turizm bu örnek bağlamında değerlendirildiğinde her iki seyahat gerek motivasyonlar gerekse deneyimsel içerik bakımından belirgin olarak farklılaşmakta ve kesin hatlarla birbirinden ayrılmaktadır.

1.6. Dönüşümsel Seyahat Olarak Spiritüel Turizm

Sağlık, sosyal bilimler ve işletme alanlarında öne çıkan bir araştırma konusu olan spiritüalizme yönelik ilginin gün geçtikçe artması ve spiritüel deneyimlerin dünyanın farklı yerlerine yapılan seyahatlerle hız ve çeşitlilik kazanması neticesinde, spiritüel turizm adıyla yeni bir turizm türü ortaya çıkmıştır (Shanthakumari, 2017; Haq vd., 2008; Haq ve Jackson, 2006). Spiritüellik, insanın yaratılış ve varoluş amacının ne olduğu, hayatın nasıl anlamlı hale getirileceğinin anlaşılmasına odaklanmakta; bu manevi çaba içsel ve dışsal motivasyonlarla

tetiklenen seyahatler ve deneyimlerle ile birleşerek bir bütün halinde spiritüel turizmin özünü oluşturmaktadır (Cheer vd., 2017; Singleton, 2017). Pandey ve Pandey (2018) çevre (atmosfer), yaşam tarzı ve manevi etkinliklerin spiritüel turizm bileşenleri olduğundan söz etmektedir. Bununla beraber spiritüel turizmin bireylere şifa sağlayacağını, beden, ruh ve zihni arasında uyum ve denge kurulmasına yardımcı olacağı, bireyin sonsuz doğasında ona dinlenme fırsatı yaratacağını, yaşamın ve varoluşun derinliklerinin keşfedilmesine imkân tanıyacağını, bireyi şifa dağıtma ve kutsama gücüne ulaştıracağını ve sonuç olarak bireyi minnet duygusuyla donatarak olgunlaştıracığını belirtmektedir. Brunton, (1934) guruların, spiritüalistlerin, mistik kişiliklerin ve spiritüel eğitmen ve mentorların çalışmalarını araştırmak ve nasıl bir bilgelige sahip olduklarını anlamak ve özümsemek için modern çağın ilk spiritüel yolculuklarından birini gizemli doğu kültürünün spiritüelliklerine yaparak günümüzün spiritüel motivasyonlu seyahatlere ve dolayısıyla spiritüel turizme açılan kapıları ardına kadar aralamıştır. Bu seyahatler kökleri ve özü antik çağlara kadar uzanan spiritüelliğin turizm için bir itici veya çekici seyahat motivasyonu olarak ortaya çıkmasını öngörmekle kalmayıp, spiritüalizm ve spiritüellik ile ilgili birçok kişinin manevi ufuklarını genişletmelerine yardımcı olarak onlara ilham vermiş ve içsel arayışlarına belirli düzeyde rehberlik etmiştir. Spiritüel turizm, günümüzde çoğu zaman inanç turizmi ile karıştırılmasına rağmen, ibadet etme, tapınma, hac, ritüel, umre ve benzeri dini faaliyetlerde bulunma veya dini etkinliklere katılma, günahlardan arınma ve mensup olunan inancın gereklerini yerine getirme gibi yalnızca dini motivasyonların tetiklediği inanışa dayalı bir turizm türü olmanın çok ötesine geçen, içsel arayış ve kişisel dönüşümle karakterize olan bir seyahat faaliyetidir (Singleton, 2017; Jijina, 2018; Phukan vd., 2012; Vargheese ve Varghees, 2012; Scherurs, 2002; Wuthnow, 1998). Jijina (2018: 1) spiritüel turizmi “yaşamın anlamını keşfetmek, öz farkındalık ve kişisel dönüşüm yoluyla içsel huzur bulmak amacıyla bir dine mensup olan ya da olmayan kişiler tarafından gerçekleştirilen bir seyahat faaliyeti” olarak tanımlamaktadır.

Spiritüel Turizm İhtiyaçlar Hiyerarşisi'nin (Maslow, 1943) ve Seyahat Kariyer Merdiveninin (Pearce, 1988) en üst basamağındaki kendini gerçekleştirme ve akış deneyimi yaşama gereksinimine hitap etmektedir. Bununla birlikte Mezirow'un (1991) dönüşümsel öğrenmenin temelinde anlamı ve gerçeği arama motivasyonu olduğunu ileri süren görüşü dikkate alındığında, Spiritüel Turizmin sahip olduğu anlayış ve konsept ile dönüşümsel öğrenme kuramına temellendiğini ve dönüşümsel turizm (transformational tourism) bağlamında değerlendirilebileceğinden söz etmek mümkündür. Spiritüel turizm, kişisel

dönüşümün diğer basit yaşamsal değişikliklerden nasıl farklılaştığını belirgin olarak ortaya koyan ve Poutiatine (2008) tarafından tanımlanan dokuz temel ilkenin dördüncü basamağında ortaya çıkmaktadır. Kritik öneme sahip dördüncü aşamada dönüşümsel farkındalık belirginlik kazanmaktadır. Dönüştürücü öğrenme, rasyonel, duygusal, spiritüel, yaratıcı, bedensel ve sosyo-kültürel alanlar başta olmak üzere birçok boyut, deneyimlerle bütünleşerek dönüşüm sürecine dâhil olmaktadır (Tolliver ve Tisdell, 2006). Böylelikle birey hayatını farklı bir bakış açısıyla yeniden gözden geçirerek yaşamı bir bütün halinde yeniden anlamlandırmakta, düşünme şeklini ve olaylara karşı yaklaşımını revize edip yeniden şekillendirerek ve spiritüel gelişim kazanmaktadır. Bu gelişime dikkat çeken Markos ve McWhinney (2003), dönüşümsel öğrenme sonucunda kişinin bakış açısının farklılaşacağını belirtmektedir. Buna göre bireyin spiritüel ve ekolojik boyutlar başta olmak üzere başkalarıyla olan ilişkilerde, toplumda ya da dünyadaki rolüne ilişkin birçok konuda farkındalık kazanacağı düşünülmektedir. Dönüşüm sürecinin aktive olduğu dördüncü aşama spiritüel turizmin ortaya çıkış amacı, temel felsefesi, kavramsal altyapısı ve katılım motivasyonları ile birebir örtüşmektedir. Dönüşümsel Öğrenme Kuramı'nın ortaya koyduğu kuramsal bilgi birikimi üzerine temellenen spiritüel turizm, insanların yaşamını şekillendiren bakış açıları kazanmalarına yol açan ve katılımcılarına unutulmaz manevi deneyimler içeren mal ve hizmetleri bir arada sunmaktadır. Spiritüel turizm, kişinin karakterinde olumlu yönde köklü değişimler meydana getirerek, nezaket, cesaret, kararlılık, özveri, sabır, yüksek hayal gücü, istikrar, güvenirlilik, korkusuzluk ve dürüstlük gibi bireyin içsel özelliklerinin gelişmesine ve kuvvetlenmesine katkı sağlayan dönüşümsel bir süreci içermektedir (Pandey ve Pandey, 2018). Spiritüel Turizm, yaşam boyu deneyimler, arayışlar ve içsel yolculuklar aracılığıyla kişiye artı değer katmayı hedefleyen, bireyin iç görü, ahlaki gelişim, bilinçli farkındalık, yeni bakış açısı kazanmasını, manevi huzura erişmesini, olumlu duygular yaşamasını, fiziksel ve psikolojik olarak şifalanmasını, iyi yaşama ulaşmasını amaçlayan ve bireyin geçmiş sorun ya da travmalarla başa çıkma kabiliyeti elde etmesini amaçlayan seyahat faaliyetidir (Jijina, 2018; Reisinger, 2013; Norman, 2012; Macdonald, 2004; Smith, 2003; Hooper; 1994). Bu yönü ile inanç motivasyonlu seyahatlerin çok ötesine geçen spiritüel turizm, bu özelliği ile daha önceki bölümde de belirtildiği üzere hac ve inanç turizminden bariz bir biçimde ayrılmakta, yaşamsal değişim odaklı dönüşümsel bir karaktere bürünmektedir. Sahip olduğu kendine has karakteristik özelliklerle özdeşleşen spiritüel turizm, insanların manevi dünyasına hitap eden ve içsel farkındalığı harekete geçiren deneyim ve duygu tabanlı dönüşümsel bir seyahat faaliyetidir. Spiritüel turizm, gerek dünya görüşü ve olaylara

bakış açısı gerek alışkanlıklar gerek bilinçli farkındalık gerekse fiziksel ve ruhsal sağlık açısından bambaşka bir insan olma yoludur. Başka bir ifadeyle kişisel dönüşüme giden manevi bir yol, deneyimlere dayalı bireysel ve içsel bir yolculuktur. Spiritüalist turist olarak nitelendirilen katılımcılarına dönüşümsel amaçlı aktiviteler, deneyimler, ilişkiler, eğitimler ve materyalist gündelik yaşamdan uzaklaşıp inzivaya çekilmeyi sağlayacak uygun ve huzurlu ambiyansı, tabiatla iç içe konumlanmış tesisleri, tecrübeli mentor olanaklarını, sağlıklı beslenme ve sağlıklı yaşam ilkelerini ve tahrip edilmemiş doğal çevreyi sunmaktadır. Kendi özünü bulma ve dönüşüm yaşamının her bir bireyin kendi içsel yolculuğu olduğu düşünüldüğünde spiritüel turizmin bu manevi seyahati kolaylaştıran, zihinsel karmaşıklığın çözümüne yardımcı olan, kişiyi destekleyen ve bir nevi ona kılavuzluk eden aydınlatıcı bir deneyimsel araç olduğunu söylemek mümkündür (Reisinger, 2013; Norman, 2012; Smith, 2003; Hooper; 1994).

Katılımcılarına sunduğu psikolojik ve çevresel atmosfer, taşıdığı öğreti temelli barışçıl misyon ve kendine has doğası ile diğer turizm faaliyetlerinden belirgin bir şekilde ayrılan spiritüel turizm, kişinin içsel dünyasına ve maneviyatına hitap ederek turistin sadece seyahati süresince değil, hayatı boyunca geçerli olabilecek deneyimler ve manevi gelişimler kazanmasını amaçlamaktadır. Deneyimsel ve motivasyonel boyutlarıyla kendine özgü bir seyahat faaliyeti haline gelen spiritüel turizmin temelinde günlük dünyevi yaşamın karşımıza çıkardığı olaylar ve deneyimler neticesinde manevi bir arayışa girme eğilimi yer almaktadır. Fiziksel bir bulma çabasının çok ötesinde olan bu yönelim, değişen bakış açısı ve anlayış tarafından körüklenerek zihne takılan sorulara yanıt arama, hayatı anlamlandırma üzerine kurulu içsel spiritüel bir arayıştır. Bu arayışın temelinde ise bireyi spiritüalizme yönlendiren, spiritüel faaliyetlere ilgi duymasını ve katılmasını sağlayan içsel benliği arama ve kendi özünü keşfetme güdüsü yatmaktadır. Kişinin kendini bulma ve keşfetme arzusu yalnızca dini veya inanç temelli bakış açısıyla değil, spiritüel perspektifle ve maneviyatla giderilmektedir. Bunun nedeni spiritüalizmin her zaman ve sürekli olarak din ile karakterize olmaması; doğal ya da kırsal yerlere yapılan gezintilerle, doğa temelli aktivitelerle, rekreasyonla, kültür ve sağlık amaçlı yapılan seyahatlerle de özdeşleşebilmesidir. Materyalist dünyadan bir süreliğine izole olmayı ve günlük hayatın stresinden zihinsel olarak arınmayı sağlayan spiritüel turizm faaliyetleri, turistlere kendileriyle baş başa kalarak kendi hayatlarını şekillendirme, hayatı anlamlandırma ve manevi boyutta kişisel gelişim kazanma imkânı vermektedir. Spiritüel turizm sahip olduğu spesifik özellikler, kişinin yaşamını ve bakış açısını yeniden şekillendiren ve çıktı olarak kişisel dönüşümü hedefleyen kendine özgü karakteri sayesinde turizm davranışının

geçici, zayıf etkili ve kısa süreli olduğunu savunan görüşün ortaya attığı hipotezleri çürütmekte ve geçici süreli etkiyi içeren anlayışı derinden sarsmaktadır. Spiritüel turizm gerek varoluş amacı gerek katılım motivasyonları gerekse dönüşümcü karakteri ile bireyin öz benliği, yaşam tarzı, insan ilişkileri, farkındalığı, hayata ve yaşadığı olaylara bakış üzerinde kalıcı etkilere yol açmaktadır. Deneyimsel süreçlerin sonunda kademeli olarak manevi gelişim kazanan birey olumlama, pozitif düşünme ve pozitif psikolojiyle desteklenen bir yaşam tarzı kazanarak spiritüel dönüşüm yaşamaktadır (Altınay Özdemir vd., 2018; Cheer, vd., 2017; Singleton, 2017; Reisinger, 2013; Phukan vd., 2012; Vargheese ve Varghees, 2012; Pergament, 1999; Aggarwal vd., 2008, Smith, 2003; Wuthnow, 1998). Alanyazın bir bütün olarak değerlendirildiğine spiritüel turizm aktiviteleri ile desteklenen spiritüel yaşam tarzının bireye sağladığı öngörülen katkılar ve dönüşümle sonuçlanan faydalar özetle aşağıdaki gibi sıralanabilmektedir:

- Bireyin zihinsel ve bedensel sağlığın korunması ve sürdürülmesi
- Bireyin hayatına daha iyi kurallar getirmesi
- Bireyin yaşam amacını daha iyi tanımlamasının sağlanması
- Bireyde iç huzur ve uyumun sağlanması
- Bireyin belirsizliklerden uzak daha berrak ve net düşünmesinin sağlanması
- Bireyde sevgi, merhamet ve iyimserlik duygularının yoğunlaştırılması
- Bireyde yaşama, olaylara ve yaşam sonrası hayata dair farkındalık oluşturulması
- Bireye daha barışçıl bir karakter, bilgelik, dürüstlük, cesaret, kararlılık, alçakgönüllülük, ahlak, nezaket, şefkat, tevazu ve yardımseverlik gibi erdemlerin kazandırılması
- Bireyin pozitif olumlamaya ve pozitif psikolojiye yönlendirilmesi
- Bireyin daha fazla sosyalleşmesinin sağlanması
- Bireyin tabiatla, diğer insanlarla, evrenle, metafizik veya kutsal varlıklarla ve/veya Yaradan'la bütünlük/birlik duygusu kurmasının sağlanması
- Sonuç olarak bireyin eski karakterinden ve ona ait olumsuz özelliklerden sıyrılarak spiritüel olarak büyümesi, olgunlaşması ve dönüşümünün sağlanması

Lapierre (1994) spiritüaliteyi bireysel boyutta tanımlamak için kurguladığı modelinde spiritüel turizme katılım nedeni olarak yaşamda anlam arayışı, kendini dönüştürmek, topluluk duygusu, nihai gerçek veya en yüksek değer arayışı, yaradılışın gizemine saygı ve takdir, kişisel dönüşüm olmak üzere 6 bileşen tanımlamıştır. Cheer ve diğerleri de (2017), spiritüel yolculukların insanlar arasında daha fazla barış ve anlayışa varma potansiyellerini arttırması,

aynı zamanda spiritüel gezginlerin kendilerini bulmalarını ve yaşama amaçlarını yeniden yönlendirmelerine izin vermesi gibi nedenleri popüler turist seyahat amaçları arasında göstermektedir. Spiritüel turizm; kişinin inançlarıyla özdeşleşen kutsal bir mekâna yapılan manevi yönlü bir seyahat olmasının yanı sıra kişinin meditasyon, yoga, reiki, inziva ve benzeri etkinliklerle kendi özünü bulma çabası, hayatın gerçek anlamını keşfetme ve farklı bir bakış açısı ve yeni bir yaşam tarzı kazanma arayışıdır. Spiritüel turizm, ‘turizm davranışı geçici ve kısa sürelidir’ ilkesine karşıt olarak; turistin sadece seyahati süresince değil, hayatı boyunca geçerli olabilecek faydalı, sağlığı olumlu etkileyen ve yaşam kalitesi yükselten deneyimler kazanmasını amaçlamaktadır. Bunun nedeni spiritüel turizmin temelinde dini inançlarla hareket etmekten ziyade içsel dünyanın ve benliğin keşfedilmesini sağlayan dönüşümsel seyahatler yer almaktadır (Vargheese ve Varghees, 2012). Spiritüel turizmin temelinde zoru ve sıradan hayatı deneyimleyerek içsel benliği bulma ve dönüşüm yaşama güdüsü yatmaktadır. Söz konusu kendini bulma ve dönüşümü deneyimleme arzusu yalnızca dini ya da inanışa dayalı bakış açısıyla değil, buna ek olarak spiritüel bakış açısıyla da desteklenmekte özdeşleşmektedir. Bir başka ifadeyle spiritüellik doğa ya da kırsal yelere yapılan gezilerle, rekreasyonla, tarihle, coğrafyayla, kültürle ve sağlıkla yakından ilişkilidir. Bütün bu alanları içine alan spiritüel turizm, turistlere kendileriyle baş başa kalarak kendi hayatlarını ve yaşam tarzlarını şekillendirme ve dönüşüme evrilme imkânı vermektedir (Hung, 2013).

Spiritüel turizmin boyutlarına ilişkin en kapsamlı güncel çalışmalardan biri Abdul Halim, Tatoglu ve Mohamad Hanefar (2021) tarafından PRISMA yöntemi kullanılarak yapılmıştır. Yazarlar meta analizi ve sistematik inceleme kullanarak yaptıkları araştırma sonucunda “Anlam/Yaşamsal Amaç, Bilinç, Özdeşleşme, Spiritüel Kaynaklar, Özbelirlenme (Hür İrade-Kendi Kaderini Tayin Etme), Yansıtma-Ruhsal Arınma ve Zorluklarla Spiritüel Mücadele” olmak üzere yedi temalı kavramsal ‘Spiritüel Turizm Modeli’ önermişlerdir.

Yazarlar önceki çalışmalara dayanarak spiritüel turizmin boyutları olarak öne sürdükleri yedi tema ayrıntılı olarak açıklamışlardır. Buna göre yaşamsal anlam boyutu, bireyin spiritüel turizm aktiviteleri aracılığıyla hayatındaki anlam arayışına karşılık bulması ve yaşamı daha net anlamlandırması ve yaşamsal hedeflerini belirginleşmesini ifade etmektedir. Bilinç boyutu, bireyin spiritüel turizm aracılığıyla iç benliğini-özünü harekete geçirerek özfarkındalık, Yaratıcının varlığına ilişkin farkındalık ve başkalarına yönelik farkındalık kazanarak daha üst düzey bir bilinç düzeyine ulaşmasını

ifade etmektedir. Özaşkınlık boyutu ise bireyin spiritüel aktiviteler yoluyla bütünlük duygusu hissetmesi anlamına gelmektedir. Spiritüel kaynaklar boyutu ise spiritüel turizm faaliyetleri ve aktiviteler yoluyla bireyin yaşamsal zorluklarla mücadele etmesini sağlayacak özellikleri, spiritüel gelişimi, etik değerlerin kazanımı gibi birtakım olumlu girdileri ifade etmektedir.

Şekil 1.2 Kavramsal Spiritüel Turizm Deneyimi Modeli

Kaynak: Abdul Halim, Tatoglu ve Mohamad Hanefar (2021: 134)

Özbelirlenme boyutu turistin spiritüel aktiviteler ile psikolojik sağlığına ilişkin faydalar elde etmesi, daha iyi bir spiritüel birey olması, kendini gerçekleştirme ve öz farkındalık kazanması için ona ilham veren içsel motivasyonu ifade etmektedir. Yansıma-ruh arındırma boyutu ise meditasyon, yoga, reiki başta olmak üzere birçok spiritüel turizm faaliyeti yoluyla kişisel dönüşüme katkı sağlayacak yoğunlukta kendi hakkında düşünme (self-reflection) ve en yüksek düzeyde ruhsal olarak temizlenmeyi, olumsuzlukları bertaraf ederek ruhsal huzur ve sağlığa ulaşmayı içermektedir. Spiritüel mücadele boyutu ise şifalandırıcı, içsel psikolojik gelişim ve büyüme sağlayıcı anlamlı deneyimleri kapsayan ve bireyin spiritüel aktiviteler yoluyla zorlukların üstesinden gelmeyi ve olumsuzluklarla spiritüel başa çıkmayı temsil etmektedir.

1.6.1. Dönüşüm İlkeleri Bağlamında Spiritüel Turizm

Poutiatine'nin (2008) Dönüşüm İlkeleri, dönüşümsel öğrenme sürecinde spiritüel turizmin nasıl aracı, kolaylaştırıcı ve harekete geçirici bir role sahip olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Poutiatine, meydana gelen dönüşümün hayattaki diğer basit değişikliklerden nasıl farklılaştığının anlaşılması ve daha net ayırt edilmesi için spiritüalizmi de içeren dokuz temel ilke tanımlamıştır. Buna göre spiritüel motivasyonlu seyahatler, dönüşümün 4. İlkesinde meydana çıkmaktadır. Spiritüel turizm, dördüncü ilke bağlamında hayatın her alanında yaşanan ve bireyin dönüşüm sürecinden sonraki yaşamına yön veren radikal ve çok boyutlu değişimlere aracılık edici, onları destekleyici, kolaylaştırıcı ve bireye deneyimsel tecrübe kazandırıcı önemi roller üstlenmektedir (Singleton, 2017; Reisinger, 2013; Pritchard ve Morgan 2013; Norman, 2012; Sharpley ve Sundaram, 2005). Kişisel dönüşüme ilişkin dokuz temel ilke, Poutiatine (2008: 192-193) tarafından aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir:

1.İlke: Dönüşüm değişim ile eş anlamlı değildir. Değişim, mevcut durumu iyileştirmeyi hedeflerken dönüşüm daha geniş bir bakış açısıyla gelecek inşa etmeye odaklanmaktadır. Bir başka ifadeyle dönüşüm değişim ve gelişimsel değişime giden yolun kapısını açmaktadır (Chaudron, 2019; Palinkas, 2013; Merriam ve Caffarella, 1999).

2.İlke: Dönüşümün gerçekleşmesi için herhangi bir baskı altında olmaksızın bireyin amaca yönelik kasıtlı ve bilinçli rızasının olması gerekmektedir. Bir başka ifadeyle dönüşüme uğrayacak kişi bir başkasının zorlamasıyla değil kendi iradesi ile aldığı karar neticesinde değişime açık hale gelmektedir. Mezirow (1991) dönüşümsel sürecin kişinin hür iradesiyle verdiği karara uygun olarak bilinçli ve niyetli bir çaba ile başlaması gerektiğine vurgu yapmaktadır.

3.İlke: Dönüşüm her zaman ikinci dereceden değişiklik gerektirmektedir. Bu değişim kademeli, çok boyutlu, aralıklı ve radikal özelliktedir. Bireyin geçmişte yaptığı davranışlar, tutumlar, duygular, düşünceler, hisler, algılar ve alışkanlıkların artık tamamen sona erdiği veya sona erme noktasına geldiği aşamadır. Bu aşamada birey geçmişteki özelliklerinden uzaklaşarak dönüşüm sürecinin başlaması için hazır hale gelmektedir. Ancak birey bu aşamada gelişimin devamı için yeni ve doğru bilgiye ve yeni beceriler kazanmaya ihtiyaç duymaktadır. Bu nedenle dış bir kaynaktan bilgi ve beceri gelişimine yönelik destek alma gereksinimi duyabilmektedir (Reisinger, 2013; Levy ve Mary, 1986). Bu durum bireyin dönüşümsel etkinlikler kapsamında spiritüel turizme katılmasına, spiritüel turizme ilişkin mal ve hizmetleri

satın almasına ve spiritüalist insanlarla tanışmak ve bir arada olmak amacıyla spiritüel etkinliklere ilgi duymasına ve bu yönde araştırmalar yapmasına zemin hazırlamaktadır.

4.İlke: Spiritüel Turizm’in de ortaya çıktığı kritik aşamadır. Bu ilkeye göre dönüşüm her zaman bireyin yaşamının tüm yönlerini içermektedir. Bir başka ifadeyle kişinin yaşamı farklı düzeylerde ve farklı açılardan radikal değişimler geçirmektedir. Değişimler yaşamın farklı yönlerinde farklı seviyelerde gerçekleşmektedir. Kimlik, inançlar, davranışlar, misyon, tutumlar ve olaylar karşısında gösterilen tepkiler gibi birçok açıdan meydana gelen ve bireyin yaşamına yön veren köklü değişimleri kapsamaktadır (Reisinger, 2013; Korthagen, 2004). Tolliver ve Tisdell’e (2006: 38) göre dördüncü ilke kapsamında meydana gelen ve bireyin yaşamının tüm yönlerini içeren dönüşümsel öğrenme, “rasyonel, duygusal, spiritüel, yaratıcı, bedensel ve sosyo-kültürel alanlar dâhil olmak üzere birçok boyutun ilgi çekici içerik ve deneyimlerle birleştirilmesiyle en iyi ve en kolay bir şekilde gerçekleşmektedir.” Böylelikle birey hayatını gözden geçirerek yaşama dair temel unsurları yeniden anlamlandırmakta, farklı bir bakış açısı kazanmakta, düşünce yapısını yeniden şekillendirmekte, manevi gelişim kazanmakta ve bir bütün halinde dönüşümsel öğrenme yaşamaktadır. Tüm bunları gerçekleştirmek için birey bu aşamada kişisel gelişime yönelik etkinliklere katılabilir, eğitim alabilir, turizm faaliyetlerine ilgi duyabilir veya dönüşüme uygun deneyimler yaşayabilmektedir. Bu da ancak dönüşümsel karakter taşıyan spiritüel turizme katılmakla mümkün olabilmektedir. Tolliver ve Tisdell’in (2006) görüşüne paralel olarak turist dönüşümsel yolculuğu sırasında yaşamının her alanında geçirdiği radikal değişiklikleri spiritüel deneyimlerle kombine etmektedir. Bir başka ifadeyle dönüşümü oluşturan değişim zincirleri spiritüel deneyimler ile birbirine daha güçlü bir şekilde kenetlenmektedir. Spiritüel turizm deneyimlerinin zamanla kişide derin etkiler bırakarak tecrübe ve deneyimsel birikim oluşturduğu ve dönüşümsel süreçte yaşanan köklü değişimlere eşlik ettiği söylenebilir.

5.İlke: Dönüşümsel değişim geri döndürülemez niteliktedir. Birey dönüşüm yaşadığında olduğu gibi eskiye dönemez. Bunun nedeni yaşamın her alanında çok farklı düzeylerde derin değişimler yaşamış olmasıdır.

6. İlke: Dönüşümsel değişim, kontrolün serbest bırakılmasını içermektedir. Bir başka ifadeyle dönüşümsel değişim bireyin eskiyi tamamen terk etmesini, gerçekleşen derin değişimlere ve dönüşüme kendini bırakmasını kapsamaktadır (Scharmer, 2007; Quinn, 1996). Bu ilke kapsam olarak spiritüel turizme katılan bir turistin, eskide nasıl bir insan olduğunu aklına takmadan ve zihinsel karmaşıklık yaşamadan destinasyonda yaşadığı spiritüel

etkinliklere ve deneyimlere odaklanmasını gerektirmektedir. Bununla birlikte turistin zihinsel ve fiziksel olarak tam anlamıyla kendini spiritüalizme ve spiritüalizmin dönüştürücü etkisine bırakmasının beklenmektedir. Daha net bir ifadeyle destinasyonda spiritüel bir etkinlik sırasında turistin konsantrasyon eksikliği yaşaması veya sürekli eskiyi düşünmesi nedeniyle yaşamakta olduğu spiritüel deneyim anından kendini geri çekmesi halinde spiritüel turizm aracılığıyla dönüşümsel öğrenme ve spiritüel gelişim zora girecektir.

7. İlke: Dönüşümsel değişim her zaman bir miktar risk, korku ve kayıp içermektedir. Birey hayatını ve kimliğini yeniden şekillendiren derin değişimler yaşarken bir miktar risk almaktadır. Dönüşüme giden yol belirsizlikler, risk içeren durumlar, korkular, endişeler, kayıplar ve kısmen zorluklarla dolu olabilmektedir (Dirkx, 1998; Quinn, 1996). Dönüşümsel süreç, bireyin değerlerini ve inanç sistemini baştan şekillendiren bir yapıda olması kişiyi endişe ve korkuya sevk edebilir. Eskiden işe yaradığı varsayılan tutum, davranış ve inançların dönüşümün yarattığı yeni dünyada yeri yoktur. Cranton'a (1994) göre bu durumda dönüşüme giden değişimler kişi için korku verici ve tehditkâr olabilmektedir. Spiritüel turizm bağlamında ele alındığında bilinmeyen, fazla popüler olmayan, güvenlik önlemlerinin zayıf olduğu bir destinasyonu eskiden tercih etmeyen bir turist spiritüel gelişim için bu davranışını değiştirerek cesaret gösterebilir. Spiritüel gelişime yönelik etkinliklere katılmak veya nispeten ıssız ve güvenli olmadığı düşünülen yerlerde spiritüel deneyimlere katılmak turist için bir risk faktörü olabilmektedir. Bununla birlikte kendisinde ne tür etkiler yaratacağını bilmediği Ayahuasca deneyimi turist için riskli, korkutucu ve tehdit içeren bir aktivite olarak algılanabilmektedir.

8. İlke: Dönüşümsel değişim her zaman dünya görüşü kapsamının genişletilmesini içerir. Birey dönüşüm süreci sırasında kendi varsayımlarını eleştirel bir gözle yorumlamakta ve sorgulamaktadır. Bunun sonucunda daha anlamı, daha kapsamlı bir bakış açısı kazanmaktadır (Cranton, 1994). Bu bağlamda spiritüel turizm deneyimleri, kişinin farkındalığını artırabilmekte, dünya görüşünü farklılaştırabilmekte, hayatın anlamını çözmede bireye katkı sağlayabilmekte, bakış açısını yenileyebilmekte ve kişinin kendini daha iyi tanımasını sağlayabilmektedir (Singleton, 2017; Reisinger, 2013; Pritchard ve Morgan 2013; Sharpley ve Sundaram, 2005; Quinn, 1996; Cranton, 1994).

9. İlke: Dönüşüm her zaman daha büyük bir kimlik bütünlüğüne doğru gerçekleşen bir harekettir. Bir başka ifadeyle dönüşüm bütünlüğe doğru bir harekettir. Spiritüel turistlerin deneyimler sırasında hissettiği bütünlük duygusu bu ilke ile bağlantılıdır. Spiritüel deneyimler sırasında birey kendini evrenle, tabiatla, hayvanlarla, bitkilerle ve Yaratıcı ile bir bütün, onlarla

bir hissetmektedir. Dirkx (2006) bu durumu kişinin kendi kimliğini evren ile derin bir bağlantı kurarak dünyayla bütünleştirmesi olarak ifade etmektedir. Dolayısıyla spiritüel turizmin aracılık ettiği dönüşümün, insanın fiziksel yapısının ötesine geçen geniş bir kimliğe evrilen ve bütünlüğe doğru giden bir hareket olduğunu söylemek mümkündür. Tolliver ve Tisdell (2006), süreci “bireyin dünyayı daha geniş bir şekilde kavranması” olarak ifade etmektedir. Dönüşüm, Maslow’un (1970) İhtiyaçlar Hiyerarşisi’ndeki kendini gerçekleştirme ihtiyacı kapsamında değerlendirilebilmektedir. Spiritüel turizm deneyimleri dönüşümsel özellikte olmaları nedeniyle insanların kendini gerçekleştirme ihtiyaçlarına karşılık vermektedir. Bununla birlikte spiritüel turizm kişinin kendini gerçekleştirme sürecinde yaşadığı deneyimleri, eğlence, otantizm, mistisizm ve rekreasyon ile kombine ederek katılımcılarına sunmaktadır.

Pritchard ve Morgan (2013) spiritüel turizmin, gönüllü turizm, hac turizmi, toplum temelli turizm ve sosyal turizm gibi diğer turizm türleriyle benzer şekilde dönüştürücü ve insan hayatını iyileştirici özelliğe sahip olduğuna vurgu yapmaktadır. Bununla spiritüel turizmde dahil olduğu turizm faaliyetlerinin insanın yeni beceriler kazanmasına, bilgi birikiminin zenginleşmesine, beklentilerinin yeniden şekillenmesine, yeni deneyimler elde etmesine yol açacağını böylelikle bireyin kendini yeniden keşfetmesine veya dönüşüm yaşamasına imkân sağlanacağına dikkat çekmektedir. Bu bağlamda spiritüel turizmin kişinin manevi gelişim kazanmasına ve belirli düzeyde spiritüelleşmesine imkân veren bir tür araç olduğunu ve dönüşüme giden yolda bilinçli bir şekilde sarf edilen kişisel çabaları destekleyici deneyimlerden oluştuğunu söylemek mümkündür. Tüm bu yaklaşımlar bir bütün olarak değerlendirildiğinde spiritüel turizm; kişinin inançlarına uygun olarak cami, kilise, sinagog ve benzeri kutsal bir mekâna; tapınağa ya da mabede yapılan bir seyahat olmasının yanı sıra kişinin kendi özünü bulma, kendini keşfetme, hayatın anlamını kavrama, manevi konularda gelişim sağlama, kozmik farkındalık gibi bilişsel ve zihinsel süreçlerden geçerek fiziksel ve psikolojik rahatlama arayışı olarak tanımlanabilir (Singleton, 2017; Reisinger, 2013; Pritchard ve Morgan 2013; Olsen, 2013; Sharpley ve Sundaram, 2005). Spiritüalizm konusunda farkındalığın artması bu turizm türüne olan ilgiyi de arttırdığından; spiritüel ve kültürel mekânlara yapılan seyahatler son yıllarda olağanüstü bir artış göstermektedir. Tüketicilerin spiritüel ihtiyaçları milyarlarca dolar değerinde mal ve hizmet talebine dönüşmektedir. Pazarlamacıların bu talep kalıplarını hem zaman içinde hem de müşteri segmentlerinde anlamaları oldukça önemlidir.

1.7. Spiritüel Turist Tipolojisi

Tarihin en eski dönemlerinden beri farklı kültürlere mensup insanların spiritüel deneyim yaşamak amacıyla seyahat ettiği bilinmektedir. Bu alanda detaylı bir alan yazın taraması yapan Haq ve Jackson (2009: 143) spiritüel turisti, “*açık bir dini zorunluluk olmaksızın manevi anlam arayışı ya da manevi gelişim amacıyla yaşamını sürdürdüğü yerden ve alışkın olduğu çevreden uzaklaşarak dini veya kutsal bir yeri ya da dini özellikte olmayan veya deneyimsel doğal çekiciliklere sahip bir yeri ziyaret eden kişi*” olarak tanımlamaktadır. Bu tanım, akademisyenler tarafından geçmişten bu yana alanyazında hacı, dini motivasyonlu ziyaretçi, özel ilgi turisti, kültür turisti veya deneyimsel turistler olarak sınıflandırılan spiritüel turistlerin diğer turist türlerinden ayrılması ve ne tür özellikler taşıdıklarının net olarak anlaşılması için önemli bir adım olmuştur. Araştırmacılar, spiritüel turistlerin özellikle kendileriyle en çok karıştırılan ziyaretçiler olan inanç turistlerinden ayrılması gerektiğine vurgu yaparak, spiritüel turistlerin potansiyel manevi anlam yükledikleri veya potansiyel spiritüel deneyim olarak gördükleri anıtlar, mezarlıklar, ünlü kişilerin evleri, doğal alanları, yoga olimpiyatları gibi sportif etkinlikleri de zaman zaman ziyaret edebileceğine dikkat çekmektedir (Willson, McIntosh ve Azhra, 2013; Olsen, 2013; Winter, 2007; Gammon, 2004; Zelinsky, 1990; Davidson, Hecht ve Whitney, 1990). Spiritüel turistler fiziksel, duygusal ve psikolojik sağlıklarını iyileştirmek ve bireysel dönüşüm yaşamak için seyahatlere çıkarken kendi kültürünün ve mensup olduğu dinin dışında olan inanç, öğreti ve felsefelere ait gelenekleri, ritüelleri ve aktiviteleri deneyimlemektedir (Pekin, 2013; Olsen, 2013; Sharpley ve Sundaram, 2005). Timothy ve Conover (2006: 270) “hiçbir inancı olmayanların ya da ateistlerin dahi bilicin ötesinde bir şeylerin var olduğunu fısıldayan spiritüel deneyimler yaşayabileceğini” vurgulamaktadır. Bu kapsamda seyahatlere çıkan spiritüel turistler, Hindistan’daki ashramları, Tibet’teki Zen Budist tapınaklarını, Endonezya’nın egzotik doğasını, Peru’nun Amazon tabiatını, kültürünü, şaman ritüellerini ve şamanik şifa törenlerini, Kanada ve Avustralya’daki aborjin spiritüelliğini ya da Sedona’nın vortex enerjisiyle dolu kanyonlarını ve spiritüel şifa merkezlerini deneyimlemektedirler.

Pandey ve Pandey (2018) seyahat aracılığıyla kişilik dönüşümü yaşamının, spiritüel aktivitelere katılarak yaratıcılık geliştirmenin ve spiritüalizme ilişkin amaçların yerine getirilmesi amacıyla seyahat etmenin spiritüalist turistlerin en temel özellikleri arasında olduğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte spiritüel turistlerin iç huzura ermek, manevi özellikler ve spiritüel gelişim kazanmak için seyahat ettikleri bilinmektedir (Triyuni vd., 2014).

Öte yandan, turist tipolojileri çerçevesinden değerlendirildiğinde spiritüel turizme katılanların, Pearce (1983) tarafından tanımlanan '*spiritüalist gezginler*'; Yiannakis ve Gibson (1992) tarafından tanımlanan hayatın anlamını ve kendi benliğini keşfetmek için seyahat eden '*arayışçı gezginler*', MacCanel'in (1973) ortaya attığı '*otantizm arayışında olan gezginler*' ve Cohen'in (1979) '*varoluşsal arayışçı*' turist kategorisi kapsamında değerlendirilmektedir. Cohen'in rekreasyonel, deneyimsel, deneysel, oyalanan ve varoluşçu olmak üzere beşli yapıdan oluşan turist tipolojisi kişinin gezgin olarak elde ettiği tecrübelerden yaşama dair anlam arayışına kadar uzanan çok geniş bir deneyimsel alanı kapsamaktadır. Cohen, tanımladığı beş tipolojinin her birinin turistin topluma, çevreye ve dünyaya karşı genel tutumunu ve yaşadığı turizm deneyiminin kendisi için taşıdığı anlamı temsil ettiğine dikkat çekerek burada bireyin spiritüel merkezinin nerede konumlandığı sorusuna vurgu yapmaktadır. Deneysel modda turist, yeni bir spiritüel merkez arayışı sırasında farklı, alışılmadık, alternatif yaşam biçimlerini deneyimlemektedir. Varoluşsal turistler ise "özel olarak seçilmiş" bir spiritüel merkeze sahip olmaktadır. Varoluşsal turistlerin bu spiritüel merkeze duydukları manevi bağlılık geleneksel hacıların ya da inanç turistlerinin kendi din ve inanışları tarafından kutsal kabul edilen dini merkezlere duydukları bağlılık ile aynıdır. Bir başka ifadeyle nasıl tipik bir hacı veya inanç turisti kutsal saydığı dini merkezine bağlılık duyuyorsa, varoluşsal turist de kendi spiritüel merkezine karşı aynı bağlılık duygusunu hissetmektedir. Cohen'e (1979: 22) göre "varoluşçu turistin spiritüel merkezine yaptığı yolculuk, geleneksel hac anlamında yapılan seyahat ile aynı türden kabul edilmekte ve spiritüel merkez varoluşsal turistin dünyasının yeni merkezi haline gelmektedir." Daha net bir ifadeyle hac seyahati ile spiritüel merkeze yapılan dönüşümsel seyahatler her ne kadar motivasyonel ve tipolojik olarak farklı karakterde görünseler de aslında birey için taşıdıkları anlam bağlamında aynı türdendirler. Bir başka deyişle her iki seyahat aslında anlamsal olarak benzeşmektedir.

Hac ve inanç turistleri mensubu oldukları dinin gereği olarak içsel dini duygular ve kutsallık hissi ile yaptıkları seyahati bir bütün olarak anlamlandırmakta ve destinasyona ya da mekâna dini hislerle bağlanmaktadır. Buna karşın varoluşsal turistler, spiritüel merkezi bireysel arayışlarının, öze yolculuğun ve dönüşümsel süreçlerinin karşılık bulduğu, özel ve seçilmiş bir yer olarak anlamlandırmaktadır. Bununla birlikte varoluşsal (spiritüalist) turistler, spiritüel merkeze karşı dini duyguların ötesine geçen mutluluk, huzur, rahatlama, zindelik, umut, iyimserlik gibi olumlu duygular ve farkındalık, dönüşüm, şifalanma, atmosferik etkileşim gibi birçok subjektif çıktı ve deneyimsel birikim sonucunda şekillenip güçlenen özel bir

bireysel bağıllık oluşturmaktadırlar. Bu bağlamda genel bir değerlendirme yapan Andriotis'e (2009) göre spiritüalist turistler ihtiyaçlar hiyerarşisinin zirvesinde bulunan kendini gerçekleştirme ve kişisel dönüşüm yaşama motivasyonu ile spiritüel turizme yönelmekte ve spiritüel doygunluğa ulaşma amacını taşıyan Cohen'in (1979) 'varoluşçu gezginlerini' temsil etmektedir. Spiritüel turistler Cohen'in tipolojisine benzer şekilde Sharpley'in (1994) deneyimsel ya da varoluşçu turist tanımlamasına uymaktadır. Öte yandan, kendi çevresel balonundan bir miktar uzaklaşan, yenilik ve yerel kültürü deneyimleme isteği baskın, alışılmışın dışına çıkan ve gittiği destinasyonlarda diğer insanlarla iletişim kurmaya eğilim gösteren spiritüalist turistlerin 'araştırmacı' turist tanımlamasına uygun olduklarını söylemek mümkündür (Smith, 2003; Cohen, 1972). Bunu destekler nitelikte bir görüş ortaya atan Norman'a (2011) göre spiritüel turistler yoğun bir düşünme, seçenekler üzerinde değerlendirme ve araştırma süreci sonunda destinasyon seçimi yapmaktadır. Norman, bu titiz seçimin nedenini spiritüel turistlerin destinasyonda gerçekleştirilen spiritüel özellikli geleneklerin ya da spiritüel aktiviteler aracılığıyla hayatlarında eksik olanları tamamlama, şifalanma ya da hayatlarındaki önemli sorunlara çözüm bulmak istemelerine bağlamaktadır. Bu nedenle spiritüel turistler tatil boyunca yaşamak istedikleri deneyimler ve bu spiritüellik odaklı tatilin getireceği sonuçlarla ilgili özel beklentilerle seyahat etmektedirler (Olsen, 2013). Bu noktada Pekin (2013), spiritüel turistlerin doğa ve doğal çevreyle bağ kurmak, kültürleri, inanç sistemlerini ve yerel toplumlara özgü gelenekleri daha derinlemesine tanımak için daha araştırmacı karakterde keşifsel seyahatler yaptığını ve bu nedenle spiritüel gezginlerin mutluluk, sükûnet ve huzur arayışında olduğuna dikkat çekmektedir. Smith ve Kelly (2006) yaptıkları araştırma sonucunda spiritüel turistlerin spiritüel gelişime önem veren, muhtemelen farklı inançlara ve gelişmiş empati yeteneğine sahip, mistik ve spiritüel alanları ziyaret etmeyi seven, ritüel ve törenlere katılma ve yerel toplumla etkileşim kurma eğilimi yüksek, beden-ruh-zihin dengesi kurmak isteyen kişilerden oluşan bir profile sahip olduğu bulgusuna ulaşmıştır.

Norman (2012), spiritüel turizm kapsamında yaşanan deneyimlerin hangi boyutlardan oluştuğunun anlaşılmasının turist tipolojilerinin ayrımı için önemli olduğunu ifade etmektedir. Sorgulayıcı, araştırmacı, bilinçli, keşfedici ve macera sever karakterde olan spiritüalist turistler, alışkın olduğu ortam ve çevreden farklı, dini zorunluluklar olmaksızın spiritüel gelişim, anlam arayışı, özü keşfetme, ruhsal ve fiziksel anlamda şifalanma, geçmişin kötü izlerini silme, bilincin sınırlarını aşan deneyimler yaşama, beden ruh zihin dengesi kurma, farkındalık geliştirme, manevi bağlar kurma, kendileriyle aynı spiritüel yaşam tarzlarına sahip yeni

insanlarla tanışma, hayatı anlamlandırma, spiritüel eğitim alma, sağlıklı yaşam ve beslenme gibi motivasyonel amaçlarla belirli bir spiritüel destinasyonu ziyaret etmekte veya spiritüel etkinliklere katılım sağlamaktadır. Böylece spiritüalistler, yaptıkları seyahatlerle sürekli olarak spiritüel turizm deneyimleri ve pozitif hatıralar biriktirerek manevi gelişim sağlamaktadır. Bununla birlikte spiritüel turistler, özü keşfe ve kişisel karakteristik dönüşüme giden içsel yolculuklarında karşılarına çıkan manevi kapıları birer birer açmakta ve spiritüel seyahatler aracılığı ile elde ettikleri birikimleri kullanarak kendilerini gerçekleştirme amaçlarına ulaşmaya çabalamaktadırlar (Shanthakumari, 2017; Norman, 2012; Besecke, 2014; Norman, 2011; Haq ve Jackson, 2009; Geary, 2008; Macdonald, 2004; Smith, 2003; Cohen, 1979, 1972).

Demografik özellikler açısından değerlendirildiğinde ise spiritüel turistlerin genellikle aşırı muhafazakar olmayan, bir dine mensubiyeti bulunmayan ya da seküler özellikte doğa sever, tabiata, kültüre ve ekolojik problemlere karşı farkındalığı yüksek, barışçıl motivasyona sahip, gelişime ve yeni deneyimlere ilgi duyan, iyi eğitilmiş, yerel toplum ve geleneklere karşı duyarlı ve ortalama ya da ortalamanın biraz üzerinde gelire sahip kişilerden oluştuğunu söylemek mümkündür (Pekin, 2013; Triyuni vd., 2014). Öte yandan Kristensen (2008) Latin Amerika'da ayahuasca deneyimi yaşamak için spiritüel turizme turistler üzerinde gerçekleştirdiği araştırma sırasında spiritüel turizm amaçlı seyahat edenlerin ve özellikle de ayahuasca turistlerinin çoğunun kadın katılımcılardan oluştuğunu ve spiritüel turizme kadınların daha fazla ilgi duyduğunu gözlemlemiştir. Ayrıca, Monk-Turner ve Turner (2010) tarafından yapılan araştırmada spiritüel deneyim yaşayan yoga katılımcılarının %77 oranında kadınlardan oluştuğu ortaya çıkarken; kadın katılımcı oranın Büssing, vd. (2012) tarafından gerçekleştirilen çalışmada ise %91 olduğu görülmüştür. Pham, Vogt ve Andereck (2019) bu durumu kadınların, erkeklere göre daha savunmasız olmalarına, yoksulluk, hastalık, yaşlılık ve şiddetten erkekler göre daha fazla etkilenmelerine bu nedenle de manevi destek arama ve buna cevap veren spiritüel deneyimlere katılım eğiliminin fazla olmasına bağlamaktadır. Plog (1974) yaptığı derinlemesine röportajlar neticesinde turistlerin yaşam şekilleri, seyahat tarzları, tatil boyunca sergiledikleri davranışlar ve tutumlar, tatil beklentileri, kişisel alanının dışına çıkma eğilimleri ve sahip oldukları değerler gibi birçok konuda nitel veri toplayıp analiz ederek turist tipolojilerinin tanımlanması ve ana hatlarıyla belirlenmesine ilişkin bir Psikografik Model ortaya koymuştur. Spiritüel turistler Plog'un (1974) Psikografik Modeli bağlamında değerlendirildiğinde dışa dönük (allocentric) turist tanımlamasına daha uygun karakteristik özellikler sergilemektedirler. Meraklı, araştırmacı,

yeni deneyimlere açık, enerjik, sorgulayıcı, kendi yaşamına yön verme isteği olan, konforlu ve lüks tesisler ile kalabalık destinasyonlar yerine daha sakin ve daha basit yapıdaki yerleri ve işletmeleri tercih eden, özgüveni yüksek, baskın olmayan, otantizme, yerel kültüre ve yerel halk ile iletişime ilgi duyan spiritüalist turistleri sahip oldukları bu özellikler bağlamında dışa dönük turistler olarak değerlendirmek mümkündür (Smith, 2003; Plog, 1974; Cohen, 1972). Spiritüel turistler kişisel gelişim ve yeni bilgiler öğrenmeye açık yapılarıyla Dann'ın (2002) eğitimsel gelişim veya spiritüel yenilenme arayışındaki gezgin tanımına uygun özelliktedir. Öte yandan spiritüel turistler, Smith (1989) tarafından yapılan sınıflama çerçevesinde değerlendirildiğinde kalabalıktan uzaklaşma niyetinde olan kaçışçı turist (off-beat) ile motivasyonları arasında izole olma ve inzivaya çekilme olan sıradışı (unusual) turist tanımlamasına dahil olmaktadır. Tüm bu bilgiler ışığında spiritüel turistleri, hac turistlerinden farklı olarak dini gereksinim olmaksızın dönüşüm, farkındalık, benliği keşif, olumlu duygular yaşama, manevi bağlar kurma, bütünlük hissini yaşama, aidiyet, içsel arayış, spiritüalistlerle sosyalleşme, kişisel gelişim, yaşamı anlamlandırma, otantizm, spiritüel atmosferi deneyimleme gibi motivasyonlarla dini ve manevi açıdan önemli yerleri ziyaret eden, spiritüel aktivitelere katılan veya spiritüel aktiviteleri aynı zamanda bireysel olarak da uygulayarak yaşamının önemli parçalarından biri haline getiren, spiritüel turizm deneyimleri ve spiritüel şifalanma yoluyla mutluluk, iyi oluş ve pozitif psikolojiye ulaşmayı hedefleyen çağımızın varoluşçu içsel arayışçıları olarak tanımlamak mümkündür (Pandey ve Pandey, 2018; Fedele, 2012; Norman, 2012; Haq ve Jackson, 2009; Smith ve Kelly, 2006; Yiannakis ve Gibson, 1992; Pearce, 1983; Cohen, 1979).

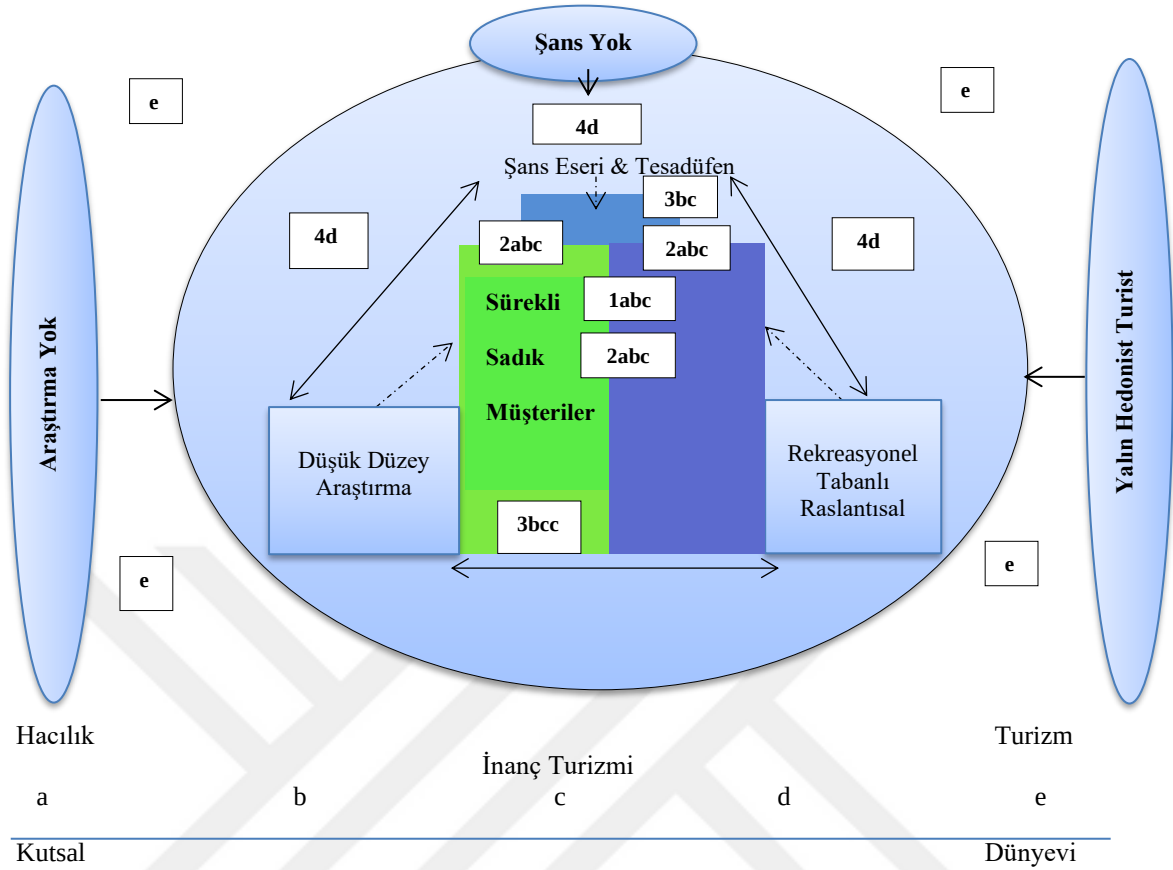
American Express News Release (1989) tarafından İngiltere, Amerika, Batı Almanya ve Japonya'da yaşayan 6500 kişi üzerinde yapılan araştırma sonuçları, maceraperestler (adventurers), evhamlılar (worriers), hayalperestler (dreamers), ekonomistler (economists) ve keyfine düşkünler (indulgers) olmak üzere beş farklı turist tipinin var olduğunu ortaya koymuştur. Bu tipoloji bağlamında değerlendirildiğinde spiritüel turistler kısmen maceraperest bir yapıda olmalarına karşın deneyim ve seyahatin kendileri ve hayatları için taşıdığı anlama önem veren, psikolojik ve fiziksel rahatlama arayışında olan hayalperest turist tanımına daha uygun görünmektedir. Kategorinin ismi her ne kadar spiritüalizm ile tam olarak örtüşmese de spiritüel turistler motivasyonel ve tanımsal özellik bakımından American Express turist tipolojilerinin hayal gücü yüksek turistler tanımlamasına daha yakındır. American Express (2018) tarafından yapılan ve 2019 yılına ilişkin seyahat trendlerinin tahmin edildiği araştırma sonuçları, 1989'dan günümüze gelen süreçte turistlerin, yaptıkları seyahatlerdeki anlam

arayışından halen vazgeçemediklerine aksine anlamlı turizm deneyimlerinin her geçen gün daha da önem kazandığına işaret etmektedir. Araştırma bulguları, seyahatlerin temelinde yatan motivasyonlar bağlamında değerlendirildiğinde insanların zihinlerinde odaklandıkları bir hedef doğrultusunda destinasyon seçimi ve tatil kararı aldıklarını ortaya koymaktadır. Bulgulara göre katılımcıların %68'i kendileri için derin anlamlar taşıyan turizm deneyimlerini tercih etme eğilimindedir. Burada kastedilen, yerel kültürün önceden kurgulanmış ve bu kurgu doğrultusunda sahnelenen sıradan turistik aktiviteler değil yerel halktan biriymişçesine, onların içine katılarak ve baştan sona tam anlamıyla özümseyerek yapılan anlamlı deneyimlerdir. Bununla birlikte seyahat trendleri arasında otantizm arayışının da önem kazandığı görülmektedir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde karakteristik özellik olarak gerek yaşamsal varoluşun anlamını arayan gerek otantizmi önemseyen gerekse yaşadığı deneyimlerin kendisi için taşıdığı anlam ve değere odaklanan spiritüel turistlere ait temel motivasyonların gün geçtikçe güçlenip yaygınlaşarak gelecekteki tatil tercihlerine ve seyahat trendlerine yön vereceğini öngörmek mümkündür. Bununla birlikte spiritüel turist tipolojisinin gelecekte bu pazara odaklanacak ve kendisini stratejik olarak spiritüel turizmde konumlandırarak destinasyonlar için daha da önemli hale geleceği düşünülmektedir.

Smith (2003) tarafından bütünsel turist (holistic tourist) olarak da ifade edilen spiritüalist turistler, kişisel gelişim, zihinsel aydınlanma ve varoluşsal otantizm arayışındadır. Bununla birlikte spiritüel turistler, kendi kararlarını verebilecekleri otonom ortamları, özgürleştirici ve doğayla uyumlu atmosferi, kişisel özel alana sahip olabilecekleri mekanları tercih etmektedir. Spiritüel turistler, tasarlanmış, planlanmış, sahnelenmiş, geçici olarak kurgulanmış ya da abartılı bir şekilde sunulmuş deneyimlerden ziyade otantik benlik duygusu arayışında olup, manevi yönü ağır basan özel deneyimler yaşama eğilimindedir. Kendini keşfedip öze ulaşma çabasında olan spiritüalistler bu deneyimler sırasında kendi kişilikleri ile yüzleşmekte ve olumsuz olarak değerlendirdikleri özelliklerini düzeltme veya onları benimseme yollarını seçmektedirler. Böylece herhangi bir turistik çekicilik veya turistik aktiviteden ziyade turistin öz benliği, turist bakışının temel nesnesi haline gelmektedir (Smith, 2003). Buna göre daha net bir ifadeyle spiritüel turizmde diğer tüm turistik mal ve hizmetler geri planda kalırken bireyin nasıl bir öz benliğe, nasıl bir karaktere ve hayata karşı nasıl bir bakış açısına sahip olduğu spiritüalist turistlerin odak noktası konumuna gelmektedir. Turist türleri bakımından kısa bir değerlendirme yapan Norman'a (2012) göre spiritüel turistler, inanç turizmi kapsamında seyahat eden ve dini ibadetlerini yerine getiren hacı adaylarından farklıdır.

Spiritüalist turistler arasında dini motivasyonlar taşıyan ya da kutsal bir mekânı ziyaret amacı taşıyanların da var olduğu bir gerçektir. Ancak genel anlamda değerlendirildiğinde spiritüel turistler gerek seyahat motivasyonları gerek katıldıkları aktivite ve yaşadıkları deneyimler bakımından hacı turistlerden çok daha geniş bir çeşitliliğe sahiptirler. Norman'a göre spiritüel turistler bu yönleriyle kavramsal ve tipolojik olarak hacılar ve sıradan turistler arasında bir yere konumlanmaktadır.

Haq, Wong ve Jackson (2008), yaptıkları çalışmada Haq ve Jackson (2006a) tarafından spiritüel turistlere ilişkin ortaya atılan tipoloji önerisini ele alarak Smith'in (1992) İnanç Turizmi Aşamaları Modeli bağlamında değerlendirmişlerdir. Haq ve Jackson'un (2006a) Cohen (1979); McKercher (2002); MacKay ve Fesenmaier (1998) tarafından yapılan çalışmalarından esinlenerek geliştirdikleri Venn-Diyagramı, turistlerin satın alma davranışlarını 'maksatlılık', 'varoluşçuluk' ve 'düzenli devamlılık' olarak kategorize eden üç alan sunmaktadır (Şekil 2). En üstte bulunan amaçlı turistler için temel seyahat motivasyonu spiritüel gelişim ve spiritüel deneyim yaşamaktır. En güçlü ilişki ve davranış, daireler arasındaki kesişim olan ve 1 numara olarak tanımlanan “kutsal merkezdir.” Diyagramda görüldüğü üzere bu merkez 1abc olarak tanımlanmıştır. Bunun nedeni bu alanın Smith tarafından tanımlanan a, b ve c konumlarını kapsıyor olmasıdır. Diyagramda 2 numaranın kapsadığı alanlar, spiritüel turizmle çok ilgilenen ve en iyi destinasyonları arayanları göstermektedir. Bunların diyagramda 2abc olarak etiketlenmesinin sebebi Smith'in a, b ve c alanlarının dini merkezleri düzenli olarak seyahat eden ve benzer bir destinasyonu spiritüel bir motivasyonla ziyaret etmeye eğilim gösterebilecek potansiyeldeki turistleri temsil etmesidir. 3 numaralı bölge, seyahatleri için yeni nedenler veya motivasyonlar arayan kişilere aittir. Bunlar düzenli turistlerdir ve yeni 'spiritüel' turizm türlerini denemeye ikna edilebilir niteliktedirler. Diyagramda 3bc olarak etiketlenmelerinin nedeni Smith'in b ve c alanlarının daha geniş kapsamlı seyahatlerde dünyevi motivasyonlardan çok dini motivasyonlar taşıma eğilimindeki turistleri temsil etmesidir. Büyük dış çemberin iç çevresinde, manevi turizm deneyimi yaşama eğilimi zayıf olan turistler bulunmaktadır.

Şekil 1.3 Venn-Diyagramı ve İnanç Turizmi Aşamaları Modeli

Kaynak: Smith (1992: 5); Haq ve Jackson (2006a)

Bu alanlar 4 numara olarak adlandırılır ve spiritüalistler hacılardan daha fazla turist olarak kabul edildikleri için Smith'e göre 'd' olarak da tanımlanırlar. Modelin dışında kalanlar hiçbir zaman spiritüel turizm deneyimi satın almaya niyeti olmayan turistlerdir. Smith'e göre bunlar sadece tamamen hedonistik turizmle ilgilenen dünyevi turistlerdir. Diyagramın dış alanı spiritüel turizme katılma ihtimali yok denecek kadar düşük olan, spiritüel turizm deneyimleri yaşama niyeti olmayan ve spiritüel turizmi araştırmayan, spiritüellikten bir hayli uzak 'dünyevi' ve 'materyalist yaşama daha yakın hedonik tüketim odaklı turistleri temsil etmektedir. Haq ve Jackson (2006a) Cohen (1979); McKercher'in (2002) çalışmalarını inceledikten sonra MacKay ve Fesenmaier (1998) tarafından ortaya atılan değişim modelini analiz ederek bunu spiritüel turizme uyarlamış ve spiritüel turistlere ilişkin aşağıdaki tipolojiyi önermiştir:

Deneyime Açıklar: Hayatları boyunca spiritüel turizm ile hiç ilgilenmemiş ve spiritüel deneyimleri yaşamamış turistlerdir. Pazar segmentasyonlarında potansiyel spiritüel turist olarak düşülmeler de spiritüel turizme yönelmeleri için araştırma yapmaya ve spiritüalizme ilgi duymaya teşvik edilebilir bireylerdir.

Potansiyel Deneyim Araştırmacıları: Müdavim turist kategorisinde yer alan ancak henüz spiritüel turizme katılmamış bireylerdir. Bu turistler, spiritüel turizm ürün ve hizmetlerini satın alma niyetinde olmasına rağmen henüz aktif olarak gerekli araştırmayı yapmamış ve satın alma işlemini gerçekleştirmemiş kişilerdir. Bir başka ifadeyle spiritüel turizme katılmayı zihinlerinde konumlandırmış ve buna sıcak bakan kişilerdir. Bu olumlu duruma rağmen henüz spiritüel turizme katılmak için hareket geçmemiş potansiyel kitledir.

Deneyime Hazırlar: Spiritüel turizme şahsen katılmaya ve spiritüel deneyimi yaşamaya karar vermiş ve uygun alternatifleri araştırmaya başlamış turistlerdir. Bu kişilerde spiritüel turizme katılım düşüncesi bilişsel ve duygusal süreçlerden geçerek davranışa dönüşme aşamasına gelmiştir. Bu nedenle bu kararın gereği olarak spiritüel destinasyonları, spiritüel turizm ürün ve hizmetlerinin özelliklerini detaylıca araştırarak seçenekleri değerlendirmektedirler. Bir başka ifadeyle spiritüel deneyim için harekete hazır kitledir.

Aktif Deneyimciler: Bu turistler zaman zaman spiritüel destinasyonları ziyaret eden, spiritüel turizme ilişkin ürün ve hizmetleri satın alan ve spiritüel deneyimi bilen kişilerdir. Spiritüel deneyimi tekrar yaşama ihtimali yüksek olan bu kişiler her ne kadar aktif deneyimciler olarak tanımlansalar da yaptıkları ziyaretler ve satın alma davranışları düzenli değildir.

Sadık Deneyimciler: Deneyimsel anlamda en üst seviyeye konumlanan ve her zaman aktif spiritüel turizm katılımcıları olarak tanımlanan sadık müşteri kitlesidir. Bir nevi en fazla spiritüel turizm deneyimine sahip spiritüalist turistlerdir. Düzenli olarak spiritüel turizme katılmakta, spiritüel turizme ilişkin mal ve hizmetleri satın almakta ve spiritüel destinasyonları belirli aralıklarla düzenli olarak ziyaret etmektedirler. Spiritüel turizme bağlılık düzeyi en yüksek olan turistlerden oluşmaktadır.

Yukarıda açıklanan tipoloji Güzel ve Sarıyıldız (2018: 41) tarafından “ön araştırmacılar, araştırmacılar, hareket hazırlar, aktifler ve koruyucular” olarak beş kategoride ele alınmıştır. Spiritüel turizm, bireysel deneyime odaklı bir turizm faaliyeti olduğu için spiritüel turist tipolojisinin söz konusu bu deneyime yakınlık veya uzaklık bağlamında tanımlanmasının daha uygun ve daha anlaşılır olacağı düşünülmektedir. Bu nedenle Haq ve Jackson (2006a) tarafından yapılan kategorizasyon deneyimsel tabanda ele alınarak bu bağlamda Türkçe’ye çevrilmiştir. Haq ve Jackson (2006a) tarafından yapılan tipolojik tanımlama daha çok pazarlama bakış açısına dayalı ve spiritüel turizme ilişkin satın alma kararlarına ilişkindir. Spiritüel turizme katılan turistlerin deneyime bakış açısı, tutumları ve deneyimi anlamlandırma şekilleri bağlamında ele alınmasının spiritüel turistlerin tipolojik özelliklerinin daha net

anlaşılmasına imkân vereceği düşünülmektedir. Spiritüel motivasyonlar, deneyimsel değer ve anlamlılık bağlamda ele alındığında McKercher ve Du Cros'un (2003) Kültür Turizmi Tipoloji Modeli'nin spiritüel turistlerin davranışlarını anlamada daha etkili olacağı düşünülmektedir. Buna dikkat çeken Haq ve Jackson (2006a), söz konusu modeli müşteri segmentleri ve tipolojisi bağlamında ele alıp tam anlamıyla spiritüel turizme uyarlamışlardır. Bu uyarlama sayesinde spiritüel turist tipolojisinin daha deneyimsel özellikte, daha karakteristik ve daha net anlaşılır hale gelmiştir. Araştırma kapsamında gerçekleştirilen nitel veri toplama sürecinde gerek alan gözlemleri gerekse görüşmelerden elde edilen veriler Haq ve Jackson'un (2006a) beşli tipolojisine ek olarak master (uzman) ve sempatizan spiritüeller olarak iki farklı özellikte spiritüel turist türünün daha mevcut olduğuna işaret etmektedir. Böylece destinasyon seçimi, satın alma ve karar süreçleri sırasında spiritüalizmin veya spiritüel deneyimin birey için ne derece önemli olduğunu ortaya koyan ve yedi farklı turist tipini içeren spiritüel turist tipolojisi aşağıda başlıklar altında şekilde tanımlanmaktadır (Haq ve Jackson, 2006a; McKercher ve Du Cros, 2003).

1.7.1. Master (Uzman) Spiritüeller

Spiritüel turizm katılımcıları arasında en yoğun spiritüel motivasyona, en derin spiritüel bilgi birikimine ve en fazla spiritüel deneyime sahip turistlerdir. Arayışçı turistlerin bir bölümü kendilerini spiritüel olarak geliştirerek zamanla master spiritüalist seviyesine ulaşmaktadır. Spiritüel gelişimin en zirvesine ulaşmış olan master spiritüalistlerin en belirgin özelliği yoga, meditasyon, reiki, bioenerji gibi spiritüel aktivitelerde sıradan bir katılımcı olmanın ötesine geçerek bu konularda edindikleri tecrübe neticesinde spiritüalist eğitim verme düzeyine veya spiritüalist danışmanlık yapma seviyesine ulaşmış olmalarıdır. Bu kişiler genellikle uzun bir süredir spiritüalizmle ilgilenmekte ve sıklıkla spiritüel turizm kapsamındaki etkinliklere katılım sağlamaktadırlar. Genellikle spiritüel gelişim, bilgi paylaşımı, yeni teknikler öğrenme ve spiritüel bilgi birikimine yönelik spiritüel deneyim fırsatlarını değerlendirme eğilimine sahiptirler. Sahip oldukları spiritüel deneyim ve bilgi birikimi diğer spiritüel turist türlerine göre bir hayli yüksektir. Masterlardan bir bölümü spiritüelliğin kendilerinde doğuştan gelen doğal bir özellik olduğunu belirtmekte ve bu kişiler kendilerini spiritüel insan ya da spiritüel yönü ağır basan insan olarak tanımlamaktadır. Spiritüalist bilgi, tecrübe ve uygulama konularında en üst seviyeye veya ileri düzey birikime sahip kişilerden oluşmaktadır. Spiritüel turizm deneyimi içerek aktivitelerde yapılan alan gözlemlerine göre master spiritüalistlerin bir bölümü spiritüel eğitmenlik, spiritüel danışmanlık, meditasyon uzmanı, bioenerji uzmanı, reiki uzmanı, ileri

düzyer yoga eğitmeni, spiritüel şıfacı, spiritüel yaşam koçu, spiritüel kamp lideri ve spiritüel aktivitelere uygulayıcı uzman gibi spiritüelliği bir meslek ve yaşam tarzı haline getirmiş deneyimli kişilerden oluşmaktadır. Spiritüel aktiviteri uygulatma, yönetme ve deneyimi şekillendirme yeteneğine ulaşmış kişilerden oluşan master spiritüalistlerin bir bölümü bunu bir tam veya kısmi zamanlı bir meslek haline getirerek bu yolla bir miktar gelir elde etmektedir. Buna karşın çoğu zaman gerek yurtiçindeki gerekse yurtdışındaki spiritüel turizm aktivitelere katıldıkları ve turizm faaliyetleri kapsamında harcama yaptıkları için ileri düzey spiritüel turist olarak değerlendirilmektedirler. Örneğin bir reiki hocası veya reiki master, transterapi uzmanı, yoga eğitmeni, bioenerjist, meditasyon uzmanı, theta-healing uygulayıcısı, nefes terapisti, yaşam koçu gibi meslekler yapan kişiler spiritüel turizm aktivitelere sıklıkla eğitmen, uzman, uygulayıcı veya katılımcı rolünde yer almaktadırlar. Master spiritüeller genellikle yeni spiritüel teknikler, yeni yaklaşımlar ve uygulamalar öğrenmek, kendi seviyesindeki spiritüalistlerle deneyim paylaşmak ve görüş alışverişi yapmak, spiritüalizm hakkında derin söyleşiler gerçekleştirmek, farklı bölgelerden gelen spiritüalistlerle tanışmak ve bağlantı kurmak, yurtdışından gelen üst düzey spiritüel uzmanlardan eğitim almak, yeni spiritüel beceriler geliştirmek ve spiritüel uzmanlaşmada ilerleme kaydetmek gibi amaçlarla aktivitelere katılarak spiritüel deneyimi yoğun olarak yaşamaktadırlar. Master spiritüellerin veya bir başka ifadeyle uzmanlaşmış spiritüellerin bir bölümü ise spiritüalizmi bir meslekten ziyade bir hobi ve ilgi alanı olarak değerlendirmekte ve eğitmen ya da uzman sıfatıyla yaptığı spiritüel etkinliklerden maddi kazanç elde etmemektedir. Master turistler için, spiritüel gelişim kazanmak, spiritüalizmde uzmanlaşmak ve yeni spiritüel deneyimler yaşama motivasyonları seyahatin temel nedenini oluşturmaktadır. Bu nedenle master spiritüellerin, kendileriyle aynı seviyede veya kendilerine yakın düzeydeki diğer kişilerle birlikte spiritüelliği derinlemesine ve mümkün olduğunca yoğun yaşama beklentisiyle spiritüel turizme katıldıkları düşünülmektedir (Haq ve Jackson, 2006a; McKercher ve Du Cros, 2003; MacKay ve Fesenmaier, 1998).

1.7.2. Arayışçı (Öze-Dönüşsel) Spiritüeller

Arayışçı turistlerin en önemli özellikleri spiritüel turizmden ve yaptıkları seyahatler neticesinde elde ettikleri spiritüel deneyimlerden beklentilerinin çok açık ve belirli bir amaca dayalı olmasıdır. Bu turistlerin temel motivasyonu, spiritüel gelişim kazanmak ve yaşamlarında derin etkiler bırakacak güçlü spiritüel deneyimler yaşamaktır. Karşılarına çıkan her bir spiritüel turizm deneyimini hayattaki anlam arayışları ve özü keşif yolculuklarında ilerleme kaydedebilecekleri kaçırılmaz bir fırsat olarak görmektedirler. Kutsal olanı aramaya, dönüşüm

sürecinde ilerleme, manevi bağlar kurma, evrenle bütünlük hissi duyma, olumlu duyguları pekiştirme, şifa bulma ve zihinsel aydınlanmalar yaşama gibi amaçlarla spiritüel turizm deneyimine katılmaktadırlar. Spiritüel turizmden ne beklediğini çok net şekilde bilen spiritüel olarak motive olmuş amaçlı turistlerdir. Amaçlı-arayışçı spiritüel turistlerin veya diğer adıyla öze-dönüşsel spiritüalistlerin (reflexive-spiritualists) diğerlerinden farkı spiritüel deneyimleri bir bütün halinde en başından sonuna kadar her bir anını farkındalıkla, özümseyerek, içselleştirerek en iyi şekilde yaşamalarıdır. Daha net bir ifadeyle bu turistler spiritüel turizm aktivitesi esnasında geçen zamanı ve tecrübe edilen deneyimsel anları hızlı tüketmekten kaçınırlar. Spiritüel deneyimleri daha sakin ve anda kalarak daha farkındalığı yüksek bir şekilde yaşamayı tercih ederler. Deneyimleri her bir zerresine kadar özümseyerek, anlayarak, anlamlandırarak daha yavaş bir şekilde yüksek farkındalık düzeyinde yaşamaktadırlar. Bir başka ifadeyle spiritüalist arayışçılar spiritüel deneyimde geçen zamanı daha yavaş harcama eğilimindedirler. Bu sayede deneyimleri hızlı bir şekilde tüketmeden anda daha fazla kalarak deneyimin kendileri için taşıdığı anlamın, değer ve katkının özüne daha kolay ulaşmaktadırlar. Öze dönüşsel spiritüalistlerin en ayırt edici özelliklerinden biri inanç ile akıl arasında meydana gelen çatışmalar karşısında anlamlı olan yolu benimsemesi ve spiritüel olarak yeni özellikler kazanma ve gelişme çabası içinde olmasıdır. Bu nedenle her bir spiritüel turizm deneyimi kendileri için bu amaçlara ulaşmaya bir adım daha yaklaşma fırsatıdır. Bu tür kişiler reflexive spiritualists olarak da ifade edilmektedirler. Burada reflexive sözcüğü, öznellikten uzak nesnel düşünce için zihinsel olarak “kendi bakış açısından geri adım atma” alışkanlığını ifade etmektedir. Birey materyalist dünya şartlarından ve çevresel etmenlerle şekillenen öznel görüş yerine bunlardan daha arınmış nesnel bir görüşü yansıtan öze-dönüşsel bir yapıdadır. Bununla birlikte öze-dönüşsel ya da amaçlı turistler için spiritüel turizm deneyimlerinin bir nevi arayış olduğu söylenebilir (Singleton, 2017; Imani Khoshkhoo ve Nadalipour, 2017; Besecke, 2014; Haq ve Jackson, 2006a; Roof, 2001; Wuthnow, 1998). Besecke’ye (2014) göre dönüşsel ya da öze-dönüşlü spiritüellik uygulayan insanlar, diğer spiritüel bakış açıları ışığında kendi maneviyatları hakkında derinlemesine düşünmeye kendini adanmaktadırlar. Bu amaç doğrultusunda kendi spiritüel bakış açılarına dahil etmek üzere sürekli olarak yeni spiritüel fikirler, yeni bilgelik kaynakları, yeni imgeler, hikayeler, ritüeller ve anlamlar aramaktadırlar. Aranılan bu anlamlar deneyüstü, nihai ve yaşamsal varoluşa dair anlamlarıdır. Bu nedenle amaçlı ve motivasyon merkezli olarak spiritüel turizm deneyimine katılmaya gönüllüdürler. Amaçlı spiritüalistler, Smith (2003) tarafından otantik benliği arayan ve özünü keşfe çıkan kişiler olarak

tabir edilen tanıma uymaktadırlar. Haq ve Jackson (2006b), gezip görme motivasyonu ile seyahat eden bir turist için spiritüel gelişimin birincil ziyaret nedeni olabileceğine ancak amaçlı spiritüel turistlerle kıyaslandığında onlara göre daha düşük düzeyde spiritüel deneyimler yaşayacağına dikkat çekmektedir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde amaçlı, arayışçı veya özedeşimsel turistlerin spiritüel motivasyonu ve içsel arayışı en yoğun olan spiritüel turizm katılımcıları arasında olduğunu söylemek mümkündür.

1.7.3. Seyahatsever Spiritüeller

Kişisel spiritüel gelişim motivasyonu, arayışçı spiritüalistlere göre bir miktar daha az olan bireylerdir. Seyahat etmelerinin temel nedenleri arasında spiritüel gelişim kazanma olmasına rağmen gittikleri destinasyondaki turistik mekanları ve merkezleri gezip görmeye daha fazla önem vermektedirler. Spiritüel deneyimler, gezi deneyimlerinin arka planında kalmaktadır. Bir başka ifadeyle yeni mekanlar görme, yeni insanlar ve yeni kültürler tanıma, yeni tatları deneme ve yeni coğrafyalar keşfetme arzusu tatil deneyimlerinin odağına yerleşmektedir. Bu nedenle gezgin spiritüeller için destinasyondaki spiritüel gelişim olanakları ve spiritüel aktiviteler birincil deneyim olmaktan çıkıp destekleyici deneyim halini almaktadır. Daha net bir ifadeyle bu turistler önce yeni ve ilgi gören turistik yerleri görmeyi tercih etmekte, bu ihtiyacın giderilmesinin ardından spiritüel deneyimlere katılmayı tercih etmektedirler. De Botton (2002), bu noktada spiritüel turistleri de kapsayan bu durum için turistlerin genellikle seyahat kılavuz kitapları, seyahat rehber kitapçıkları, seyahat tavsiyeleri içeren tanıtım broşürleri gibi yazılı veya görsel materyaller tarafından sınırlandırıldığını; tüm bunlara uymak zorundaymış gibi bir izlenim oluşturulduğuna ve turistlerin kendilerine sunulan bu hazır rotalara riayet ettiğine dikkat çekmektedir. Bu duruma dikkat çeken bir diğer araştırmacı olan Richards (2001), insanların bir dizi 'görülmesi gerekenler' (must-see) adı verilen özel gezi listesindeki yerleri ziyaret etmeye zorlandıkları için her geçen gün tarihi eser yorgunluğundan (monument fatigue) daha fazla mustarip olduklarını belirtmektedir. Richards burada bir başka ifadeyle '*yapmadan dönme, görmeden gelme*' gibi isimler verilen gezi tavsiyelerini yerine getirme telaşına kapılan ve bir turistik görevmişçesine her bir öneriyi yerine getirmeye çabası içine giren turistlerin bir süre sonra yaşaması gereken gerçek deneyimlere odaklanamadığını ve tatil anının keyfini çıkaramadığına işaret etmektedir. Bu bağlamda ele alındığında seyahatsever gezgin spiritüel turistlerin, ziyaret ettikleri destinasyonda öncelikli olarak popüler seyahat kitaplarının önerilerine uydukları ve turistik gezi anlayışına uygun bir şekilde sıradan turistlerin ziyaret ettikleri yerleri gezip görmeye daha fazla önem verdikleri sonucuna ulaşılmaktadır.

Gezgin turistler gelişim sağlayan spiritüel deneyimler yaşama ile turistik yerleri ziyaret etme davranışını tek bir seyahatte kombine ederek her ikisini de gerçekleştirmek istemektedirler. Bir başka ifadeyle gezgin spiritüeller veya gezip-görme amacı taşıyan spiritüel turistler öncelikli olarak yeni yerler gezip yeni kültürler tanırken aynı zamanda spiritüel deneyimlerden de geri kalmak istemeyen her ikisini de gerçekleştirme arzusunda olan kişilerden oluşmaktadır.

1.7.4. Rastgele Spiritüeller

Spiritüel gelişim, dönüşüm ve özü arayış istekleri ilk iki turist türünden daha zayıf düzeydedir. Spiritüel etkinliklere katılma, manevi gelişim, farkındalık kazanma gibi motivasyonlar bütünsel turizm deneyiminin küçük bir bölümünü oluşturmaktadır. Rastgele spiritüel turistler için spiritüel turizm deneyimi yaşamak seyahatin öncelikleri arasında değildir. Bu nedenle spiritüel deneyimlere olan ilgileri nispeten zayıf ve katılım düzeyleri düşüktür. Spiritüel deneyimlere katılma niyetleri olmasına karşın bireyin deneyime verdiği değer zayıf ve deneyime yüklediği anlam ise çok yoğun düzeyde değildir. Bu nedenle tatil esnasında spiritüel aktiviteleri bireylerin odak noktasında değildir. Tatilde spiritüel deneyimlere alternatif farklı ve daha cazip fırsatlar onları kolayca cezbedebilmektedir. Tatil kararı esnasında spiritüel gelişim fırsatlarını göz ardı etmeseler de tüm tatili spiritüel deneyimler yaşama üzerine kurgulamamaktadırlar. Katıldıkları en ufak spiritüel aktivite bile onların spiritüel anlamda doygunluğa ulaşmalarına ve farklı turizm türlerine veya turistik gezilere ilgi duymalarına neden olabilmektedir. Tesadüfi spiritüel turistler spiritüalist bakış açısının ne olduğunu bilen ama onu hayatına tam olarak entegre etmemiş ve bütünsel anlamda içselleştirmemiş kişilerden oluşur. Tatil esnasında karşlarına rasgele çıkan spiritüel gelişim fırsatlarını da değerlendirme niyetinde olan bu turistler, destinasyondaki kısıtlı tatil sürelerinin tamamını veya çok büyük bölümünü spiritüel etkinliklere harcamayı istememektedirler. Spiritüel deneyim fırsatları onlar için bütün seyahatin yalnızca çok küçük bir parçasıdır. Bu nedenle bu turistlerin çok az bir bölümü spiritüel etkinlik fırsatlarını destinasyona gitmeden önce araştırıp belirlemektedir. Herhangi bir araştırma yapmadan gidenler ise destinasyona ulaştıklarında karşlarına çıkan spiritüel etkinliklere anlık kararlarla rastgele katılabilir ya da rehber, gezi kitabı, otel görevlisi, yerel halk vb. gibi kaynakların tavsiyeleri veya yönlendirmeleri neticesinde keşfettikleri spiritüel gelişim fırsatlarını değerlendirme niyetinde olabilmektedirler (Imani Khoshkhoo ve Nadalipour, 2017; Shanthakumari, 2017; Haq ve Jackson, 2006a).

1.7.5. Tesadüfi Spiritüeller

Spiritüel etkinliklere katılma, spiritüel deneyimler yaşama ve spiritüel gelişim kazanma gibi motivasyonlarla seyahat etmeyenleri kapsamaktadır. Spiritüel turizmin sunduğu ürün ve hizmetlerden etkilenip destinasyon tercihi yapmayan, seçimleri bir veya birden çok itici ve çekici faktörün etkisiyle oluşmaktadır. Spiritüel gelişim imkanlarının seyahat karar sürecinde etkisi yoktur. Tesadüfi turistler, spiritüel destinasyon olduğunu bilmedikleri bir şehri mağara, şelale, kanyon, yanardağ, kaya yapıları, bozulmamış tabiat gibi ünlü bir doğal çekicilikleri nedeniyle tercih etmiş olabilmektedir. Bununla birlikte sunulan gezi ve aktivite çeşitliliği, tesis özellikleri, arkadaş tavsiyesi, kişisel araştırma ya da tesadüf sonucu spiritüel bir destinasyonu ziyaret etmiş olabilmektedir. Destinasyonda geçirdikleri tatil sırasında tesadüf eseri karşılarna çıkan spiritüel bir etkinlik ya da spiritüel deneyimle ilgilerini çekebilmektedir. Örneğin turistik alanları gezdikleri esnada spiritüel bir etkinliğin broşürünü, billboard reklamlarını, sosyal medyadaki tanıtım gönderilerini tesadüfi olarak görüp katılabilirler. Tatil esnasında tanışılan başka bir turistin, otel personelinin, yerel halkın veya tur rehberinin yönlendirmesi ve tavsiyesiyle spiritüel turizm deneyimi yaşayanlar da tesadüfi spiritüel turist olarak adlandırılmaktadırlar. Daha belirgin bir örnek verilecek olursa destinasyona gelen turistin konakladığı tesisin yakınında spiritüel bir kamp yada tesis bulunması, çevrede spiritüel deneyim fırsatlarına ilişkin tanıtım materyallerinin bulunması, spiritüel alanda uzmanlaşan bir otel rehberini yönlendirmesi, otel personelinden tesadüfi olarak bilgi alınması, yerel gazetelerde ilanların görülmesi, Instagram ve Facebook gibi sosyal medya kanallarından etkilenilmesi gibi etkenler sonucunda birey spiritüel turizm deneyimi yaşam eğilimi gösterebilmekte ve bu durumda tesadüfi spiritüel turist kategorisine dahil olmaktadır. Bununla birlikte turistin tesiste konakladığı tarihler tesisin içerisinde veya destinasyonda herkesin katılımına açık düzenlenen yoga eğitimi, reiki uygulamaları, meditasyon seansları gibi aktiviteler içeren spiritüel bir etkinliğin düzenlendiği dönemle veya spiritüel festival dönemleriyle tesadüfi olarak aynı tarihe denk gelebilmektedir. Bu durumda turistler bu tesadüf eseri spiritüel turizm deneyimleri yaşayabilmektedir. Bu spiritüel turizm deneyimi bu tür turistler için temel seyahat nedeni ve deneyimsel odaktan ziyade raslantısal olarak keşfedilen, tatile renk katan özellikte ve ilgi çekici olması nedeniyle katıldıkları tesadüfi spiritüel deneyimlerdir. Asıl seyahat motivasyonu spiritüellik olmayan bu turiste tesadüfi olarak spiritüel turizm deneyimine katılma niyeti oluşmakta ve spiritüelliği tesadüfen deneyimlemektedir. Tesadüfi turistler için spiritüel turizm aktiviteleri rekreasyon ve eğlence amaçlı katıldıkları tatillerini renklendiren ve güzel zaman

geçirmelerini sağlayan deneyimler olarak görülmektedir. Bu turistler genellikle karakter olarak spiritüalist yapıda olmadıkları ve spiritüel anlayışa uygun bir yaşam tarzı sürdürmedikleri için raslantısal olarak katıldıkları spiritüel deneyimleri tam olarak özümsememekte, benimsemekte ve deneyimlere bütünüyle kendilerini kaptırmamaktadırlar. Öte yandan tesadüfi olarak spiritüel deneyim yaşayan turistlerden bir bölümünün spiritüellikten etkilenecek araştırmalar yapıp bir sonraki seyahatini spiritüel motivasyonla yapma sonraki süreçlerde ise amaçlı spiritüel turiste dönüşme ihtimali göz ardı edilmemelidir. Tesadüfi spiritüel turistlerin geneli için spiritüel turizm deneyimleri seyahatin olmazsa olmazları arasında değildir. Spiritüel özellikli bir destinasyona bu özelliği bilmeden gelen tesadüfi bir turist tatil esnasında spiritüel aktivitelere hiç katılmadan veya yalnızca bir defa katıldıktan sonra ülkesine dönerse genellikle kendisinde bir eksiklik hissetmeyecek ya da tatilin deneyimsel değerinde bir azalma olduğunu düşünmeyecektir. Bunun nedeni spiritüel gelişimin ve spiritüel deneyim yaşama arzusunun bu kişilerin ana seyahat nedenleri arasında olmamasıdır. Tesadüfi spiritüel turistler genellikle çok derin spiritüel deneyimler yaşamamaktadır (Imani Khoshkhoo ve Nadalipour, 2017; Shanthakumari, 2017; Haq ve Jackson, 2006a).

1.7.6. Şans Eseri Spiritüeller

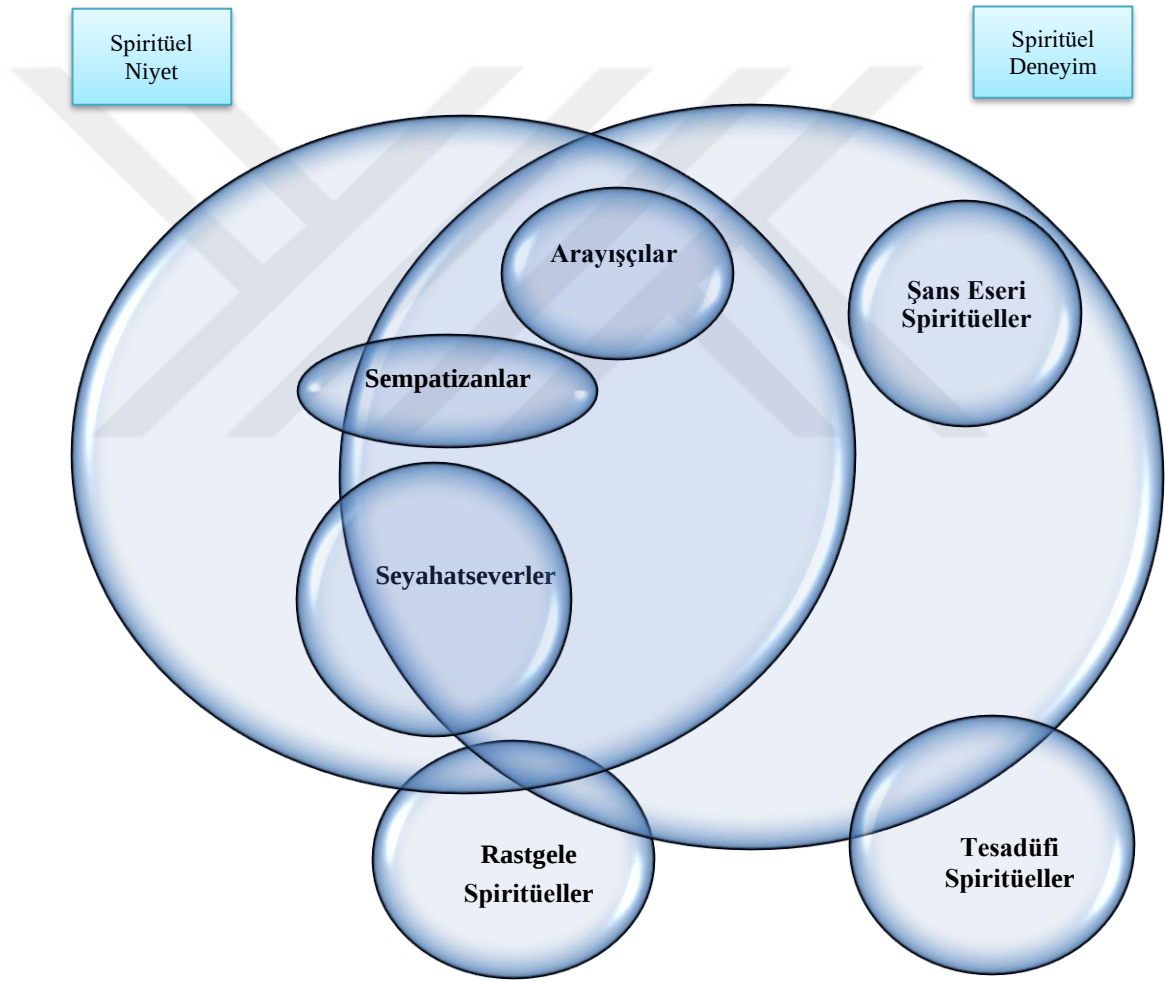
Spiritüel turizme katılma niyeti olmayan ve spiritüel gelişim motivasyonu olmadan seyahat eden bireyleri kapsamaktadır. Destinasyonun spiritüel karakterli olması, sunduğu spiritüel turizm deneyimi imkanları, spiritüel özellikli tesisleri ile spiritüel gelişim olanakları seyahat kararının alınmasında etkisi yoktur. Bu yönleri ile tesadüfi spiritüel turistlerle benzer özellikte olmalarına rağmen spiritüel turizme ilişkin tecrübe edilen deneyimsel derinlik, deneyimin kişide bıraktığı etki ve atfedilen deneyimsel değer bağlamında tesadüfi spiritüel turistlerden farklılaşmaktadırlar. Bu turistler destinasyonda şans eseri spiritüel deneyimler yaşamakta ve bu sıra dışı deneyim onlarda derin etkiler bırakmaktadır. Tesadüfi spiritüeller gibi spiritüel motivasyonla seyahat etmemelerine ve rastlantı sonucu ya da şans eseri spiritüelliği deneyimlemelerine rağmen, bu tecrübe onları etkisinde tesadüfilere göre daha fazla etkilemekte ve içine çekmektedir. Buna bir örnek verilecek olursa, Hindistan'ın Rishikesh şehrini ziyaret eden ve 10 kişilik odalardan oluşan bir hostelde konaklayan hayatı boyunca spiritüel turizm deneyimine katılmamış ve bu konuda bilgisi olmayan bir Meksikalı genç turistin var olduğunu düşünelim. Aynı odayı paylaştığı kişilerden biri veya birkaçı ile tanışan Meksikalı turistin arkadaş olduğu bu kişiler öze-dönüşsel spiritüalist turist olarak spiritüel deneyimlere katılma amacıyla Rishikesh'e gelmişlerdir. Meksikalı turist, bu kişilerle olan arkadaşlık neticesinde

tamamen şans eseri olarak spiritüel deneyim yaşamaya karar verir. Yaşadığı tecrübe sonrasında deneyimin etkisinde kalan Meksikalı turistin spiritüalizme ve spiritüelliğe plan ilgisi zamanla artabilir ve gelecekte amaçlı spiritüel turiste dönüşebilir (Imani Khoshkhoo ve Nadalipour, 2017; Shanthakumari, 2017; Haq ve Jackson, 2006a).

1.7.7. Sempatizan Spiritüeller

Sempatizan spiritüellerin en temel özelliği yüzeysel spiritüel motivasyonlarla belirli bir amaca yönelik bir şekilde spiritüel turizm aktivitelerine katılım sağlamaları; düşük miktarda spiritüel deneyime ve birikime sahip olmaları, henüz spiritüalizmi ve spiritüel turizm deneyimlerini öğrenme, gözlemleme, anlama ve anlamlandırma aşamasında olmalarıdır. Katılacakları spiritüel aktiviteleri ve ziyaret edecekleri destinasyonu belirli bir araştırmanın ardından tavsiyeler de dikkate alarak titizlikle seçmektedirler. Bu kişiler, bireysel araştırmaları, arkadaş veya akraba tavsiyeleri gibi kaynaklar aracılığıyla spiritüalizme, spiritüel gelişime ve spiritüel etkinliklere karşı sempati duymaktadırlar. Bu sempatiye karşın henüz spiritüel turizm deneyimleri tanıma, anlamlandırma, daha derin araştırma, öğrenme, bilgilenme ve kendi değerleriyle karşılaştırma aşamasındadırlar. Bir başka ifadeyle spiritüel bilgi birikimini artırarak, spiritüalizmin kendileri için uygun olup olmayacağına karar vermek üzere bizzat deneyimlerin içinde yer almayı tercih ederler. Spiritüellik, bu kişiler için henüz yeni anlaşılmaya ve tanınmaya başlanan bir deneyimdir. Her ne kadar spiritüel motivasyonlar seyahat kararları üzerinde etkili olsa da öze dönüşsel turistlerden, gezginlerden ve masterlardan spiritüel deneyimleri özümseme ve spiritüel anlayışı benimseme bağlamında ayrılmaktadırlar. Bu kişiler spiritüel turizm aktivitelerinin içeriğinde neler olduğunu, bu deneyimlerin kişiye hangi duyguları ne düzeyde yaşattığını, spiritüel turizmin temel çıktıları ve temel felsefesinin ne olduğunu deneyimler yaşayarak öğrenme, tanıma, anlamlandırma ve anlama aşamasındadırlar. Henüz özü keşfetme, farkındalığa ulaşma ve dönüşüm yaşama yoluna tam anlamıyla girmemişlerdir. Spiritüelliği henüz içselleştirmemiş, kendini spiritüalizm ve spiritüellikle özdeşleştirmemiş kişilerdir. Buna karşın spiritüel turizme katılarak spiritüel deneyimlerin içinde yer alma ve olan biteni gözlemleme yoluyla spiritüalizm ve spiritüellik kavramlarını anlamlandırmaya ve kendi zihinsel süzgeçlerinden geçirmeye çalışmaktadırlar. Bu kişiler, spiritüel turizm faaliyetlerine özel ilgi duymakta ve bu merakı gidermek amacıyla spiritüel etkinliklere katılmaktadırlar. Spiritüalizm sempatizanları, edindikleri deneyimler, yaşadıkları tecrübeler, hissettikleri duygular ve yaptıkları bireysel gözlemler neticesinde elde ettikleri bilgi birikimine dayanarak kendi hayat anlayışı, yaşam tarzı ve kendi mantalitesine

göre spiritüel turizm faaliyetlerine ve spiritüalizme ilişkin değerlendirmeler yapmaktadırlar. Bu değerlendirmeler neticesinde spiritüalizme olan sempati ya azalmakta ya tamamen kaybolmakta ya da aksine daha da güçlenerek gelişmektedir. Spiritüel turizm aktivitelerine karşı sempatisi güçlenenler zamanla spiritüel turizme daha fazla ilgi duymakta; daha fazla katılmaktadır. Tüm bunların sonucunda ise öze dönüşsel ve sonrasında isteğe ve ilgi durumuna göre master spiritüalist olma yolunda ilerleyebilmektedirler. Sempatizan spiritüeller, içsel yolculuğun ve özü keşfetmeye giden manevi yolun en başındaki merak ve ilgi düzeyi yüksek kişilerden oluşmaktadır.

Şekil 1.4 Spiritüel Deneyim ve Niyetlerine Göre Spiritüel Turist Tipolojileri

Kaynak: İmani Khoshkhoo ve Nadalipour (2017: 48) tarafından çizilen şemaya yazar tarafından iki yeni turist tipi tanımlanmasının eklenmesiyle oluşturulmuştur.

Şekil 1.4'te görüldüğü gibi manevi gelişim, dönüşüm, farkındalık, manevi bağlar kurma gibi spiritüel amaçlar ile spiritüel deneyimi yaşamının kesişim kümesinde öze dönüşsel

spiritüel turistler, meraklı sempatizanlar, masterlar ve büyük oranda gezgin turistler yer almaktadır. Bunların ortak özelliği hem spiritüel gelişime yönelik motivasyona sahip olmaları, hem bu motivasyonun seyahat nedenleri arasında yer alması hem de tatil süresince hepsinin spiritüel deneyim yaşamasıdır. Şans eseri spiritüeller spiritüel turizme katılma niyetleri olmamasına karşın spiritüel deneyim yaşadıkları için deneyimsel kümede konumlanmışlardır. Rastgele spiritüellerin ise niyetleri ve deneyimin içinde yer alma ihtimalleri nispeten zayıftır. Tesadüfi turistler ise hiç spiritüel niyetleri olmamasına rağmen rastlantı sonucu kendilerini deneyimin içinde bulabildikleri için deneyimsel kümenin küçük bir bölümüne konumlanmaktadır. Spiritüel turistlerin içsel yolculuklarında, hayatı anlamlandırma, yeni bir bakış açısı ile yeni bir dünya görüşü kazanmalarında ve kişisel dönüşüm süreçleri içinde gerek bireysel olarak gerek eş, arkadaş grupları veya akrabalar ile katıldıkları gerekse aynı motivasyonlarla seyahat edenlere dahil olarak yer aldıkları başlıca spiritüel turizm aktiviteleri Tablo 1.1’de gösterilmiştir.

Tablo 1.1 Spiritüel Turizm Kapsamında Gerçekleştirilen Aktiviteler

Yoga	Aromaterapi	Ayahuasca	Grastonterapi
Meditasyon	Talassoterapi	Şambala	Nefes Terapileri
Reiki	Nörokinetik Terapi	Ho’oponopono	Refleksoloji
Hipnoz	Transterapi	Kristal Şifa	Thai Chi/Qigong
Ayuverda	Manuel Terapi/ Kayropraktik	Meleklerle Şifa	Channeling
Spiritüel İnziya Detox Kampları	Şamanik Şifa/Şamanik Seramoniler-Aktiviteler	Radyestezi (Sarkaç Tedavisi)	SCIO-Kuantum Biofeedback
Bioenerji	Tibet Çanaklarıyla Ses Terapisi	Spiritüel Turlar	Pilates
Biomanyetizma	Theta-Healing	Hac ve Dini Aktiviteler	Pranik İyileşme
Işık Dili (Light Language)	Kraniosakral Terapi (Bedensel Denge Terapisi)	Spiritüel Masajlar Refleksoloji	Enerjik Şifa (Energy Healing)
Spa-Welness	Hipnoterapi	Spiritüel Simya	Spiritüel Okuma
Çakra Dengeleme	Bitkisel Şifa (Plant Medicine)	Refleksoloji	Doğa Temelli Aktiviteler
Shiatsu	Alexander Tekniği	Osteopati	NLP (Nöro-Dil)
Feng-Shui	Aile Dizimi	Hauchuma	Psikedelik (Psychedelics)
Çin Tıbbı ve Şifa	Polarite Terapisi	Otojenik Eğitim	Spiritüel Celse
Kinesiyoloji	Su Terapisi/Hidroterapi	Renk Terapisi	Akupunktur
Akaşik Kayıt Şifası	Kraniosakral Terapi	Telekinezi	Astroloji/Tarot
Spiritüel Eğitim, Seminer, Festival ve Kongre vb. Etkinliklere Katılım	Spiritüel Rehberlik, Danışma veya Spiritüel Koçluk vb. Hizmetler	Dünya Dışı Varlıklarla Bağlantı Kurma Uygulamaları (Extraterrestrial)	Dans, Drama, Resim vb. Yaratıcı Faaliyetler

1.8. Dünya’da Spiritüel Turizm

Bir şehrin ya da bir bölgenin spiritüel turizm destinasyonu olarak kabul edilmesi ve spiritüalist motivasyonlara sahip turistler tarafından ziyaret edilmesi belirli şartlara bağlıdır. Spiritüel destinasyonların, dini özelliklerin ötesinde başka destinasyonlardan çok farklı, ilgi

çekici, manevi yönü ağır basan sıra dışı özelliklere ve spiritüel atmosfere sahip olması beklenmektedir. Öte yandan hizmet veren konaklama tesislerinin, etkinlik merkezlerinin, inziva kamplarının, tapınak, mabet veya inanç bağlantılı mekanların, turizm işletmelerinin insanlarda manevi duyguları harekete geçiren farklı dekoratif öğeler, tütsü ve benzeri kokular, farklı ses tınıları ve melodiler içeren etnik veya enstrümantal müzikler, yeterli ışıklandırma, ses sistemi ve havalandırma, doğa ile iç içe, tabiatla bütünleşik konumlanma gibi spiritüel ambiyansa sahip olması, mistik ve otantik unsurlar içermesi, estetik ve sıra dışı iç ve dış mimari, dizayn ve dekorasyonlara yer vermesi önemlidir. Destinasyonun kendisi ile o bölgede hizmet veren işletmelerin ve yapılar arasındaki spiritüelitenin uyumlu ve birbirini tamamlar nitelikte olması beklenmektedir. Küresel olarak spiritüel destinasyon olarak kabul edilmenin yolu bölgenin, işletmelerin ve çalışanların spiritüalizm temasıyla bütünleşmesi ve özdeşleşmesinden geçmektedir. Bununla birlikte coğrafi olarak spiritüalizmle bağlantılı bir yerde konumlanmak spiritüel destinasyonlara doğal avantaj ve çekim gücü kazandırmaktadır. Özellikle yeryüzünün enerji hatları ve manyetik alan çizgileri olarak kabul edilen ley hatlarına yakın konumda bulunma spiritüel destinasyonların doğal çekim unsurlarının başında gelmektedir. Ley hatlarının kesişme noktaları, dünyadaki en büyük enerjinin ortaya çıktığı alanlar olduğu ve bir nevi kozmik enerji merkezleri oldukları düşünülmektedir. Söz konusu bu enerjinin yerkürenin manyetik sisteminden farklı olarak ‘telürik enerji’ veya ‘küresel biyoenerji’ olarak da adlandırılan ızgara sistemi şeklinde yeryüzünü sardığı varsayılan hatlar vasıtasıyla doğrusal çizgilerle bir akış gerçekleştirerek tüm dünyayı dolaştığı düşünülmektedir. Bu terim ilk kez 1925 yılında bu hatları tekrar keşfettiğini iddia eden İngiliz araştırmacı Alfred Watkins tarafından ortaya atılmıştır. Watkins antik haritalar ve yer isimlerinin eski dillerdeki isimlere benzerliğinden yararlanarak çatal çubuk yöntemiyle ley hatlarının yerlerini tespit etmiştir (Watkins, 2005). Bu sayede modern haritalarda görünmeyen çoktan kaybolmuş, toprak altında kalmış eski yapılara ulaşarak günümüzdeki spiritüel turizm destinasyonlarının çekim merkezlerini ilk keşfedenler arasında yer almıştır. Öte yandan bu stratejik enerji noktalarında konumlanan destinasyonlarda kutsal geometri, ley hatları ve mimarinin birbiriyle uyumlu şekilde kullanılması halinde dünyevilikten çıkarak farklı ve spiritüel boyutlara açılan yıldız kapılarının oluşacağını savunan bir görüş bulunmaktadır.

Eski toplumların Stonehendge, Büyük Piramit, Paskalya Adası taş heykelleri, Meksika’daki güneş ve ay piramitleri gibi bazı önemli yapıları, ley hatları üzerine inşa ettiği bilinmektedir. Günümüzde bu yapılara ev sahipliği yapan yerler spiritüel turizm kapsamında

değerlendirilmektedir. Nil Nehri ve Viktorya Gölü gibi dünyanın harika güzelliklerinin ortaya çıkarıldığını belirten medikal antropolog, psikolog ve Kuzey Amerikan neo-şamanizmi yazarı Alberto Villoldo, birçok farklı spiritüel deneyim yaşadktan sonra insanoğlunun materyalist görsellikten öte artık ‘ruhun alanlarına ait yeni bölgeleri’ keşfetmesi gerektiğine vurgu yapmıştır. Bu bağlamda doğal coğrafi konumun yanı sıra artezyen kuyularına, mistik ormanlara, huzur ve dinginlik veren sessiz atmosfere, büyüleyici bahçelere, eski tapınaklara veya inanç merkezlerine, tanınmış din adamlarına ait mezarlara, piramitlere, kutsal engebeli tepelere, megalit mezarlara, ilginç görünümlü uçurumlara, insan ve hayvan silüetlerini andıran kaya yapılarına ve sıra dışı jeolojiye sahip destinasyonların da spiritüel özellikte olduğunu söylemek mümkündür. Yazar Jean Houston, dünyadaki bu tür spiritüel destinasyonların yaratılış itibarıyla manevi olarak varlık ve öz ile donatılmış özel yerler olduğunu ifade etmektedir. Houston, Çinliler su akımlarını, elektromanyetik kuvvetler ya da yeryüzünün oluşma şeklini nasıl feng shui ile açıklıyorsa, aynı bağlamda bu tür spiritüel alanların da kendine has özel enerji, varlık ya da öz yüklü yerler olduğuna vurgu yapmaktadır. Spiritüel turistler ruhlarına iyi geldiğini düşündükleri ve mistisizm ve pozitif enerji hissettikleri yerlere ilgi duymaktadır (Pekin, 2013; Scheer, 2010; Dallen ve Conover, 2006; Hooper, 1994). Yazarın bu görüşü değerlendirildiğinde, bu tür spiritüel destinasyonlara giden kişilerin, bölgenin yaratılıştan gelen enerjisine ve maneviyatına açık, algıları son derece kuvvetli ve özü keşfetmeye kararlı bir şekilde hareket ettiklerini ve destinasyondaki spiritüalist deneyimleri güçlü bir şekilde yaşamaya gayret ettikleri sonucuna ulaşılmaktadır.

Amerika’nın Arizona eyaleti sınırları içinde bulunan ve derin kanyonlarıyla sıra dışı bir coğrafyaya sahip Sedona, vortex enerjisinin yoğun olarak var olduğuna dolayısıyla enerji akışının arttığına inanılan spiritüel bir çekim merkezidir. Sedona’da bulunan Bell Rock, Cathedral Rock, Airport Mesa ve Boynton Kanyonu vortex enerji merkezleri arasında sayılmaktadır. Özellikle Sedona Bell Rock bölgesinin yüksek eril (masculine) enerjinin yoğunlaştığı bir yer olduğu kabul edilmektedir (Sedona Chamber of Commerce, 2006). Coats (2006) söz konusu bu vortexlerin Sedona’nın spiritüel magnetik gücünün kaynağı olduğunu belirtmektedir. Garner (2006) Sedona’nın ziyaretçileri öz-farkındalık kazanmaya ve çeşitli şekillerde şifa bulmaya yönlendiren vortex enerji merkezleriyle ün kazanmış spiritüel destinasyon olduğundan söz etmektedir. Öte yandan bir başka düşünceye göre bu saf yeryüzü enerjisi kendisiyle uyum içinde olan bireylerin spiritüel ve fiziksel sağlığına olumlu katkı yapmaktadır. Bu nedenle Sedona, Amerika’nın spiritüel Mekke’si (Sedona Chamber of

Commerce, 2006) ve yükselen panteist katedral (Garner, 2006) unvanlarını elde etmiştir. Öte yandan Ivakiv (2001: 173) Sedona'nın Los Angeles Times Gazetesi tarafından Yeni Çağ'ın Vatikan'ı olarak adlandırıldığına dikkat çekmektedir. Spiritüel turizm destinasyonu olarak konumlanan ve pazarlanan Sedona, spiritüel inziva ve şifa merkezlerine ev sahipliği yapmaktadır. Bölgeye gelen spiritüel turistler, aura temizleme, Tibet çanaklarıyla şifa, Şamanist şifa uygulamaları ve şaman ritüelleri, spiritüel masaj, travma terapileri, bağ kesme (block clearing) ve çakra temizleme seansları, hipnoterapi, spiritüel turlar kapsamına kanyon yürüyüşü, kanyonda yoga ve meditasyon, spiritüel okuma seansları ve spiritüel sohbetler gibi çeşitli spiritüel etkinliklere katılmaktadırlar. Ayrıca ABD'nin New York şehrine bağlı Lily Dale bölgesi gelecekte haber verdiği, ruh gibi uhrevi varlıklarla bağlantı kurduğu, öteki alemden mesajları ileten ve spiritüel şifa dağıttığına inanılan spiritüel medyumlara ve spiritüel masterlara ev sahipliği yapmaktadır. Burası spiritüalizm konusunda dünyanın sayılı topluluklarından olan Lily Dale Spiritüalist Topluluğu'nun merkezi konumundadır. Kaliforniya'daki Shasta Dağı, Hawaii'deki Haleakala Dağı, İngiltere'deki Glastonbury ve Stonehenge, İspanya'daki Es Vedra, Mısır'daki Giza Piramidi, Meksika'daki antik Maya kalıntılarının bulunduğu Tulum şehri, Bolivya'daki Titicaca (Tikitaka) Gölü, Avustralya'daki Uluru ve Kata Tjuta dünyada vortex enerjisinin yoğun olduğu spiritüel merkezler arasındadır.

Turistlerin Uzakdoğu kökenli dinlere ve bu dinlere ait kutsal yerlere yönelik ilgisi, mistisizm ve egzotizm merakı, gün geçtikçe artan otantizm arayışı ve Oryantalizmin etkisi özellikle Uzakdoğu Asya ülkelerine olan spiritüel ilginin yoğunlaşmasına neden olan etkenlerin başında gelmektedir (King, 2017; Said, 1978). Dünyadaki diğer bölgeler incelendiğinde Budizm inancıyla ait tapınakların ve inzivaya çekilmeye uygun yerlerin bulunduğu Nepal, Çin, Tibet, Bhutan, Japonya, Kamboçya, Laos, Myanmar, Sri Lanka, Moğolistan, Güney Kore, Tayvan, Hong Kong ve Vietnam; Hinduizm'in doğduğu topraklar olan Hindistan ve mistik coğrafyasıyla ünlenen Endonezya'nın Bali Adası, spiritüel turizmde önemli destinasyonlar arasındadır. Bununla birlikte İslamiyet'te kutsal topraklar olarak kabul edilen Mekke ve Medine, Hristiyanlık için önemli bir destinasyon olan Lourdes ve Vatikan, Fransa, Bahai Bahçeleri, Kudüs, Machu Picchu, Şamanist aktivitelerin ve Ayahuasca seanslarının yapıldığı Peru ve Amazon Ormanları, Brezilya, Ekvator, kombine yoga ve safari programları sunan Tanzanya, hipnoterapi merkezleriyle öne çıkan Guatemala, ve dinginlik veren doğası ve inziva kamplarıyla ünlenen Kosta Rika spiritüel turizmin yoğun olduğu yerlerin başında gelmektedir. İtalya, İspanya, Yunanistan, Portekiz, Meksika, Bahamalar, Mauritius, Endonezya, Avustralya,

ABD, Tayland, Fas, Kanada, Filipinler, Birleşik Krallık ve Fransa çok sayıda yoga ve meditasyon kampına, spiritüel gelişime yönelik etkinlik ve eğitimlere, inziva, arınma ve detoks merkezlerine ev sahipliği yaparak ve bu alanda yeni yatırımlar çekerek spiritüel turizm pazarında yerini güçlendirme çabası içindedir. Ashton (2018), özellikle otantik, mistik, egzotik ve spiritüel deneyimlere uygun bir coğrafyaya sahip Tayland'da öz-farkındalık, içsel huzur, meditasyon, psikolojik ve fiziksel rahatlama imkanı sunan inziva merkezi sayılarının giderek arttığını belirtmektedir. Bu ülkelere ek olarak spiritüel turizme odaklanan İskoçya, Holy Isle adasını, yalnızca spiritüel turizm faaliyetleri için gelen sınırlı sayıda ziyaretçinin kabul edildiği özel bir spiritüel turizm adası olarak konumlamaktadır. İzole bir konumda yer alan ve 2020 yılı itibarıyla sadece 31 kişinin yaşadığı bu adada belirli haftalarda meditasyon, thai-chi, Hinduizm, Budizm, yoga, farkındalık ve meditatif yoga eğitimleri ile seminerler düzenlenmektedir. Bu adada yer alan spiritüel merkezde belirli dönemlerde gönüllü olarak çalışmak ve spiritüel etkinliklere katılmak mümkündür.

Ruh dünyasında ona eşlik edeceği düşünülen altı at ile birlikte gömülü şekilde donmuş toprak içinde 2500 yıl boyunca bozulmadan kalan ve buz prensesi olarak bilinen Ukok Prensesi'nin mezarı ve iskeletinin bulunduğu Altay Dağları bir diğer önemli spiritüel merkez olarak kabul edilmektedir. Son yıllarda atağa geçen Yeni Zelanda ise gerek yerli halk olan Maoriler gerekse yeşil ve dinginlik veren doğası ile spiritüel turizmde öne çıkan destinasyonlar arasında yer almaya başlamıştır. Ülkede sayıları gün geçtikçe artan meditasyon ve inziva kampları, Avustralya başta olmak üzere dünyanın dört bir yanındaki spiritüel turistleri destinasyona çekmektedir.

Spiritüel arınma amacıyla her yılın Ocak ve Şubat aylarında 70 milyonu aşkın Hindu Hindistan'ın Ganj Nehri'ne gelmektedir. Öte yandan her yıl 150 milyondan fazla Hristiyan hacı adayını spiritüel amaçlarla seyahat etmektedir (Jordan, 2007). Spiritüel motivasyonlu seyahatler kapsamında her yıl yaklaşık 200 bin insan İspanya'da bulunan ve Katolik Hristiyanlığın hac rotası olarak tabir edilen St James Yolu'nu (Vaftizci Yahya Yolu) Camino de Santiago'dan Santiago de Compostela'ya doğru gerek yürüyerek gerekse bisiklet üstünde kat etmektedir (Newland ve Taylor, 2010). Haq ve Jackson (2006b) spiritüel motivasyonlarla Mekke, Kudüs, Vatikan destinasyonları ve Hindistan'ın ashram adı verilen tapınaklarını ziyaret eden turist sayısının yıllar içinde tropik plajları ziyaret eden veya olimpiyat oyunlarını izlemeye gelen turistlerin sayısını geride bırakacağına dikkat çekmektedir.

Spiritüel turizm pazarında öne çıkan bir diğer ülke ise Budizm inancının ağırlıkta olduğu ve 2013'te Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) tarafından Spiritüel Turizm Konferansı'na ev sahipliği yapan Vietnam'dır. Budist tapınakları, pagodalar, kiliseler, kültürel yapılar ülkenin spiritüel turizm çekim noktaları arasındadır. Phu Tho'daki Hung Tapınağı, Quang Ninh'teki Yen Tu, Ha Noi'deki Huong Pagodası, Tay Ninh'deki Ba Den Dağı ve Cao Dai Tapınağı ve Hai Duong'daki Con Son-Kiep son dönemde en çok ilgi çeken spiritüel çekim merkezleri olarak öne çıkmaktadır. Vietnam'da spiritüel turizm ibadet, milli kahramanlara, atalara ve tanrılara minnet duygusu ile yakından ilişkilidir. Bu nedenle spiritüel turizm, su içerken dahi kutsal kaynağı anımsamayı öğütleyen Vietnam felsefesinin yaşama yansıtılması ve ulusal kökenlere dönülmesi olarak kabul edilmektedir. Ülkede spiritüel turizm kapsamında genellikle yoga türleri, Zen meditasyonu, spiritüel anlam yüklenen kutsal yerlere yapılan turlar, wellness uygulamaları, spiritüel meditasyonlar, inzivalar gibi aktiviteler gerçekleştirilmektedir. Son dönemde spiritüel turizm kapsamında ülkenin spiritüel destinasyonlarına yapılan seyahatlerde artış görülmektedir. Vietnam'da 2012 yılında 13.5 milyon yerli turist spiritüel turizme katılarak tapınak, pagoda, saray, kilise ve diğer spiritüel mekanları ziyaret etmiştir. Bu sayının toplam yerli turist hareketlerinin %41.5 gibi yüksek bir oranını oluşturduğu görülmektedir. Öte yandan 2012'de spiritüel motivasyonlarla Vietnam'ı ziyaret eden yabancı turist sayısının ise 6.8 milyon olduğu ve bunun toplam yabancı ziyaretçi sayısı içindeki oranının %12 olduğu ortaya çıkmıştır (Van Tuan, 2013). Vietnam'ın önde gelen spiritüel turizm destinasyonu olan Da-Nang, 20 yıl süren bir gelişim sürecinin ardından 2010 yılında turist sayısını bir önceki yıla göre %18 oranında artırarak 370 bin yabancı ziyaretçiye ulaşmış; buna ek olarak 1 milyon 400 bin yerli turisti bölgeye çekerek toplam turizm gelirlerinde %39'luk bir artış sağlamıştır (Tang, 2011). Bununla birlikte refah düzeyini yükselterek spiritüel turizmde odaklanan destinasyon, 2007-2106 ziyaretçi artış oranını %21.93'ten %29.6'ya çıkarmayı başarmıştır (Thi Hoa, 2018). Da Nang şehrindeki beş Element Dağları olarak bilinen Ngû Hân Son Dağları (Marble Mountains) sahip olduğu jeolojik yapı, tabiat, mistik atmosfer, doğa manzarası ve 300 yıl önce mağaralara inşa edilen pagoda isimli tapınakları sayesinde günümüzde önemli bir spiritüel çekim merkezi haline getirmiştir. Quan Tho Am adlı bir Budist rahip anısına Goddess of Mercy Spiritüel Festivali düzenlenmektedir. Ayrıca Vietnam hükümeti tarafından Marble Dağları Spiritüel Park projesi hayata geçirilmiş ve spiritüel turistlerin vakit geçirebileceği özel bir ziyaret alanı oluşturulmuştur (Hùng, 2015).

Spiritüel turizm alanında Rishikesh/Uttarakhand, Varanasi, Rajasthan, Amritsar, Ajmer, Rameswaram, Tirupati, Puri, Haridwar, Kerala ve Goa gibi destinasyonlar ile öne çıkan; geçmişten günümüze gelen antik şifa uygulamaları ve alternatif terapiler ile dünyada ün kazanan Hindistan, her yıl başta yoga, ayurveda, meditasyon, natüropati (fiziksel metotlarla tedavi) ve pranik şifa gibi etkinliklere katılım motivasyonu ile seyahat eden yüzbinlerce spiritüalist ziyaretçiyi ağırlamaktadır. Hindistan'ın Hinduizm, Budizm, Sihizm ve Caynizm gibi inançların doğum yeri olması ülkenin gerek spiritüel gerekse inanç turizmi pazarlarında avantajlı konumunu sağlamlaştırmaktadır (Medhekar ve Haq, 2012). Uttarakhand Turizm Gelişim Kurulu tarafından her yıl 2-7 Şubat tarihleri arasında Uluslararası Yoga Festivali düzenlenmekte ve bu sayede farklı ülkelerden spiritüel turistler ülkeye çekilmektedir. Yılın belirli dönemlerinde çeşitli spiritüel festival ve etkinliklere ev sahipliği yapan Hindistan, uyguladığı bu strateji sayesinde spiritüel turizm alanında dünyada kendini '*Yoga-Bhoomi veya Land of Yoga*' unvanlarıyla '*Yoga Ülkesi*' ve '*cennetlere açılan kapı*' olarak konumlayarak uluslararası düzeyde destinasyon pazarlaması faaliyetleri gerçekleştirmektedir (Aggarwal vd., 2008; Rana, 2015). Bu amaçla '*İnanılmaz Hindistan (the Incredible India)*' sloganıyla tanıtım faaliyetleri başlatan ülke, manastırlarıyla ünlü Lahaul Spiti ve Ayodhya, Agra, Rishikesh, Govardhan gibi çekim merkezlerini öne çıkararak kendini dünyada wellness ve spiritüel turizm destinasyonu olarak pazarlamaktadır. Bununla birlikte spiritüel turizme büyük önem veren Hindistan hükümeti, 2014-2015 yıllarında Turizm Bakanlığı bünyesinde kısa adıyla PRASAD (Pilgrimage Rejuvenation and Spirituality Augmentation Drive) olarak isimlendirilen Hindu hac merkezlerini yenileme ve spiritüel turizm faaliyetlerini artırmaya yönelik stratejik planını uygulamaya koymuştur. Raibhya Rishi'nin Tanrı'yı memnun etmek için kefareti ettiğine inanılan yer olarak bilinen Rishikesh'te her yıl düzenlenen Uluslararası Yoga Festivali'ne yüzü aşkın ülkeden 2000 spiritualist turistin katıldığı bilinmektedir. Rajasthan'da düzenlenen Spiritüel Pushkar Fuarı'na ise 200.000 ila 4000.000 kişinin katıldığı tahmin edilmektedir. Hindistan'ın en kapsamlı inanç ve arınma etkinliği olan ve Hindu hacıların yoğun katılımıyla her defasında farklı bir şehirde düzenlenen Kumbh Mela Festivali'ne 2013'te ev sahipliği yapan Allahabad şehri, yaklaşık olarak 120 milyon ziyaretçiyi ağırlamıştır. Bu festival her ne kadar inanç ve din odaklı olsa da gerek manevi atmosfer gerek düzenlenen etkinlikler gerek kültürel özellikler gerekse farklı inanışa sahip inanlara açık olması nedeniyle dünyanın dört bir yanından gelen spiritüel turistleri ülkeye çekmektedir. (Jijina, 2018). Bu nedenle Kumbh Mela, Hindular için hacı olmayı sağlayan bir dini festivalken, farklı inançlara sahip ve farklı dinlere mensup turistler

için spiritüel bir etkinlik olarak tanımlanmaktadır. Söz konusu spiritüel etkinlikler ve stratejiler sayesinde 2018 yılı yaz döneminde Hindistan'ın spiritüel turizm destinasyonlarına yönelik otel rezervasyonlar, Puri'de %60; Varanasi'de %48; Tirupati'de %34; Shirdi/ Maharashtra'da ise %19 oranında artış göstermiştir (Travel Trends Today, 2018). Uttarakhand Turizm Konseyi (2018) tarafından yayınlanan istatistikler, spiritüel destinasyon olarak konumlandırılan Rishikesh'in 2016'da 2574; 2017'de 4815; 2018'de ise 6044 yabancı ziyaretçiyi ağırladığını ve spiritüel turist sayısının her yıl artış gösterdiğini ortaya koymaktadır. Uttarakhand Turizm Konseyi tarafından 2008 yılında yayınlanan rapora göre ise yabancı turistlerin %58.2'si gezip görme; %21.9'u sağlık ve yoga; %19.4'ü ise dini amaçlarla bölgeyi ziyaret etmişlerdir (Phukan vd., 2012).

Spiritüel turizmde öne çıkan bir diğer destinasyon ise çok sayıda arınma, yoga, sağlıklı yaşam ve meditasyon kamplarına ev sahipliği yapan Endonezya'nın Bali Adası'dır. Yirmi binden fazla tapınağa ev sahipliği yapması nedeniyle '*Tanrıların Adası*'; '*Son Cennet*' veya '*Bin Tapınaklı Ada*' olarak adlandırılan Bali, henüz betonlaşmaya esir düşmemiş doğası, yemyeşil coğrafyası, mistik ve otantik atmosferi ile Hinduizm'den gelen spiritüel kültürün hâkim olduğu yapısıyla spiritüel destinasyon olarak dünyada hızla yükselmekte ve spiritüel turistlerin uğrak yeri haline gelmektedir. Bali halkı spiritüel gelişimin doğumdan hemen sonra başlayıp hayat boyu devam ettiğine, bu nedenle spiritüelliğin yaşamın önemli bir parçası olduğuna ve içsel benliğin gelişimine katkı sağladığına inanmaktadırlar. Spiritüel turizm çekim merkezleri olarak Bali'de özellikle Goa Lawah, Tirta Empul, Tanah Lot, Uluwatu, Batur, Danu Bratan, Rambut Siwi, Lempuyang Luhur, ve Perancak, Ponjok Batu ve Pulaki Tapınakları öne çıkmaktadır (Triyuni vd., 2014). Yerel halk, Bali'nin spiritüellikteki önemi rolünün sahip olduğu coğrafi konumdan kaynaklandığını düşünmektedir. Balililer'e göre adanın ekvatora çok yakın konumda bulunması, bölgede muhteşem bir denge oluşmasına yol açmaktadır. Adanın ekvatora yakın konumunun, 12 saat gece, 12 saat gündüz olmak üzere eşit dağılımlı bir gün yaşanmasına neden olmaktadır. Bu durumun ada sakinlerinin hayatlarında denge ve uyumu yakalamalarını daha da kolaylaştırdığına ve spiritüel deneyimleri güçlendirdiğine inanılmaktadır (Schaar, 2008). Bununla birlikte diğer spiritüel destinasyonlarda olduğu gibi adadaki enerji titreşimlerinin Bali'nin dünyanın en önemli spiritüel destinasyonları arasında olmasına neden olmuştur. Bali halkının doğaya, bitkilere ve hayvanlara çok hassas davranması ve saygı göstermesi nedeniyle kutsal enerji akışı ve titreşiminin bu bölgede yoğunlaşmasına yol açtığına inanılmaktadır. Günümüzde Bali Adası'nın özellikle Ubud şehri, Endonezya Turizm

Bakanlığı ve Bali Turizm Müdürlüğü tarafından spiritüel turizm bölgesi olarak kabul edilmiştir. Doğa içinde tabiata zarar vermeden kurulmuş spiritüel turizm kampları, spiritüel etkinlik ve eğitim merkezleri, spiritüel konsepte uygun konaklama tesisleri ve spiritüel turlar düzenleyen seyahat organizasyon firmaları ve seyahat acenteleri genellikle Ubud ve civarında konumlanmıştır. Çeşitli dönemlerde Uluslararası Spiritüel Turizm Festivali'ne ev sahipliği yapan Bali'yi ziyaret eden spiritüel turistler ağırlıklı olarak spiritüel şifa seanslarından oluşan etkinliklere, farkındalık ve çakra temizleme meditasyonlarına ve yoga kampları gibi spiritüel turizm aktivitelerine katılmaktadırlar. Bali İstatistik Ajansı'nın 2018 ve 2019 verilerine göre Bali, turist sayısını 2016'da 4.927.937'den, 2017'de 5.697.739'a yükseltmiştir. Bu sayı 2018'de 6 milyonken 2019'da 6.3 milyona çıkmıştır. Eko-turizm, kırsal turizm, balayı tatilleri, 3S turizmi gibi çok sayıda turizm türünün bulunduğu Bali'nin turizm istatistikleri içerisinde ne kadar spiritüalist turist olduğu net olarak bilinmese de adaya yönelik spiritüel motivasyonlu seyahatlerin her geçen yıl artış gösterdiği tahmin edilmektedir.

Spiritüel turizm faaliyetleri kapsamında Latin Amerika ülkelerinden Peru, Kolombiya ve Brezilya özellikle son yıllarda artan ziyaretçi sayısı ile dikkat çekmektedir. Bu artışın sebebi, Amazon ormanlarının tabiatı ile dinginlik ve huzur veren doğal ortamında şaman ritüelleri, şamanik şifa uygulamaları ve en önemlisi de ayahuasca deneyimi yaşamak isteyen turistlerin gerçekleştirdiği spiritüel motivasyonlu seyahatlerdir. Ayahuasca, Amazon yağmur ormanlarında yetişen bazı bitkilerden yapılan ve yüzyıllardır ilaç olarak kullanılan halüsinojenik bir mayadır. Ayahuasca, aynı zamanda şifacılar veya "curanderos" olarak da adlandırılan yerli mestizo şamanları tarafından hazırlanmaktadır (Dobkin de Rios, 2005). Dimetiltriptamin diğer adıyla DMT'yi aktive eden monoamine oxidase (MOA) isimli maddeyi içeren ve bilim dünyasında uyuşturucu olarak kabul edilen Ayahuasca çayını içenlerin halüsinasyon gördükleri, farklı alemden varlıklarla temasa geçtikleri, psikolojik ve fiziksel rahatlama yaşadıkları, sorunlardan kurtuldukları ve trans deneyimler yaşadıkları düşünülmektedir (Prayag vd., 2016; McKenna, 2004). Ayahuasca, tüm Amazon Havzası bölgesinde özellikle Peru, Kolombiya, Ekvator, Bolivya ve Brezilya'da kültürel geleneklerle yaygın şekilde tüketilmektedir. Ayahuasca ziyaretçilerin Peru'nun başta Iquitos olmak üzere Pucallpa, Tarapoto, Machu Picchu Cusco ve Puerto Maldonado destinasyonlarına yoğun ilgi göstermesi ve turistlerin deneyimlerini sosyal medya aracılığıyla

paylaşmaları neticesinde popülaritesini son yıllarda daha da artırmıştır. Grunwell (1998), Kuzey Amerika ülkelerine olan spiritüel turizm hareketlerinin modern dünyanın etkisinden uzak kalmış yerli kültürlerle olan ilgi, spiritüellik arayışı, Şamanizm'i öğrenme ve şamanik şifa bulma, egzotizm yaşama ve ayahuascayı deneyimleme amacıyla gerçekleştiğini belirtmektedir. Grunwell ayahuasca deneyimi yaşama motivasyonu içeren bu spiritüel turizm seyahatlerdeki artışın sebebinin ayahuasca üzerine yazılmış olan Richard Spruce'nin Bir Botanikçinin Amazon ve And Dağlarındaki Notları; William Burroughs' ile Allen Ginsberg'in The Yage Mektupları ve McKenna'nın Gerçek Halüsinasyonlar isimli farklı tarihlerde kaleme alınmış kitaplardan kaynaklandığını belirtmektedir.

Ayahuasca ve ayahuasca törenlerinin spiritüel rehberlik, şamanik şifa ve kişisel spiritüel gelişim için ruh dünyasıyla iletişim kurma aracı olarak tanımlandığını belirten Kristensen'e (2008) göre bu spiritüel deneyime olan yoğun ilgi ayahuasca'nın doğa, yeryüzü ve Latin Amerikan şamanizmi ile bağlantısı olmasından kaynaklanmaktadır. Kristensen (1998) spiritüel turizme katılan ayahuasca turistlerinin motivasyonlarını kendini keşfetme, spiritüel gelişim kazanma, merak, fiziksel ve duygusal iyileşme ve egzotik bir destinasyonda tatil yapma arzusu, beden, zihin ve ruhun temizlenmesi, dünyayla bağlantı kurma, Şamanizm'e ilgi duyma ve öğrenme olarak sıralamaktadır. Spiritüel turizm kapsamında Latin Amerika'da ayahuasca deneyimleyen şarkıcı ve söz yazarı Sting, yaşadıklarını şu sözlerle özetlemektedir: *"...bu anlamsız bir arayış değil...belli bir miktar korku ellbette var... ölüm ve ölümlülüğünüzle ilgili halüsinojenik bir yolculuğa çıkıyorsunuz."*

Günümüzde ayahuasca deneyimi yaşamak için Peru'ya ve Amazon Ormanları'na seyahat eden turistler, şaman ayinlerine, yerel halk tarafından uygulanan spiritüel şifa uygulamalarına, ayahuasca törenlerine ve Andean mistisizminden etkilenen ve spiritüel unsurlar içeren aktivitelere katılmaktadır. Bununla birlikte spiritüel turlar kapsamında Macchu Picchu ve Saqsayhuamán'da yer alan spiritüel ay tapınaklarını da ziyaret edilmekte ve özellikle gün batımının ardından bu bölgelerde çeşitli Şamanist özellikler ritüeller ve mistisizm içeren gece törenleri düzenlenmektedir. Rusya sınırları içerisinde bulunan Tuva Özerk Cumhuriyeti, günümüzde halen şaman nüfusa sahip ve şaman geleneklerini sürdüren bir devlettir. Tuva Şamanizm'inde insanlar şaman aracılığı ile aşağı ve yukarı dünyanın ruhlarına bağlanmakta, böylece şifa aramaktadırlar. Tuva

Cumhuriyeti’nde Haziran ayında 13 Şaman’ın Çağrısı (Call of 13 Shamans) isimli şaman festivali düzenlenmektedir. Şamanizm’e ilgi duyan birçok turist etkinlik bileti satın alarak spiritüel turizm motivasyonu ile Tuva’ya gelmekte ve ayinleri izlemektedirler. Bu festival aynı zamanda dünya üzerindeki şamanların bir araya geldiği özel bir spiritüel etkinliktir. Etkinliğe Burtatia, Ekvador, Meksika, Moğolistan, Peru, Tibet, Yakutya, Sibirya ve Kuzey Avrupa şamanlarından temsilciler ve dünyanın farklı ülkelerinde yaşayan şaman toplulukları katılmaktadır.

Gerek Budistler gerekse Hindular için önemli bir hac yeri olan Nepal, inanç turizmi ve spiritüel turizmin önemli destinasyonlarından biridir. Sahip olduğu betonlaşmadan uzak doğası ve spiritüelliği hareket geçiren mistik atmosferi ile ziyaretçilerini cezbeden Nepal’de Swayambhunati, Annapurna, Gokyo Vadisi, Everest ve Pashupatinath Tapınağı başlıca spiritüel çekim merkezleridir.

Spiritüalizme yönelik artan ilgiye dikkat çeken Bernstein (2002) inanç turizmi ve spiritüel turizm alanında uzmanlaşan seyahat acenteleri sahiplerinin verdiği bilgiler doğrultusunda sektörün %25 oranında büyüme kaydettiğini belirtmekte ve bu büyümenin önümüzdeki yıllarda artarak devam edeceğine ilişkin göstergelerin var olduğuna işaret etmektedir. Öte yandan Jijina’ya (2018) göre sahip olduğu potansiyelin ve sunduğu fırsatların seyahat şirketleri ve otel zincirleri tarafından fark edilmesi neticesinde spiritüel turizm, turizm sektörünün gün geçtikçe büyüyen bir sektörel dalı haline gelmiştir. Spiritüel Turizm’e olan bu artan ilgiye kayıtsız kalmayan Dünya Turizm Örgütü, 2013 yılında Vietnam’da ‘Sürdürülebilir Gelişim için Spiritüel Turizm’ başlıklı uluslararası bir konferans düzenlemiştir. Kültür, gelenekler ve inançların çevre, ekonomi, toplum ve kültür olmak üzere dört temel sürdürülebilir temaya entegre edilmesi konferansın birincil amacı olmuştur.

Amerika Seyahat Endüstrisi Birliği ve Synovate Araştırma Şirketi tarafından yapılan ve Amerikalıların seyahat alışkanlıklarını ortaya koyan gezginin sesi isimli araştırma sonuçları, spiritüel turizme yönelik seyahatlerin spa tatilleri, gönüllü turizm faaliyetleri ve çocuk dostu destinasyonlarda yapılan tatiller ile birlikte geleceğin turizm hareketlerine yön vereceğini ortaya koymuştur. Araştırma sonuçlarına göre katılımcıların %25’i son günlerde spiritüel turizme katılmaya ilgi duyduğunu; %12’si ise spiritüel turizme katılma isteğinin beş yıl öncesine göre daha fazla olduğu belirtmiştir. Bununla birlikte araştırmaya katılan 18-34, 25-54 ile 55 ve üzeri yaş gruplarının her birinde %33 oranında spiritüel turizme katılım niyetinin olduğu ortaya çıkmıştır (Wilkening, 2006). Öte yandan Amerika’da spiritüel destinasyonların

başında gelen Sedona'nın 2006 yılında 2.8 milyon ziyaretçiyi ağırladığı ve spiritüel turistlerin destinasyonda toplam 373 milyon dolarlık bir harcama yaptığı kayıtlara geçmiştir. Önceleri yeni çağın hacı turistleri (New-age pilgrims) olarak isimlendirilen spiritüel turistler üzerinde yapılan araştırmalar, Sedona'yı ziyaret eden ziyaretçilerin %24'ünün bölgede ortalama üç geceleme yaptığını; %32'sinin ise bölgede en az bir gece kaldığını göstermektedir. Bununla birlikte gününbirlikçi spiritüellerin 190 ila 300 dolar; geceleme yapan spiritüalistlerin ise günde ortalama 344 ila 400 dolar arasında harcama yaptığı tahmin edilmektedir. Öte yandan Sedona'da spiritüel turizme ilişkin yapılan tahminlere göre spiritüel turistlerin %50'ye yakın bir bölümü bölgeye daha önce gelen ve 'repeat visitors' olarak adlandırılan tekrar ziyaretçilerden oluşmaktadır (Coats, 2006). Bu tahminler, spiritüel turizmin, destinasyonu gelecekte tekrar ziyaret niyetine sahip turistlere ilişkin yüksek bir potansiyel taşıdığına işaret etmektedir. Öte yandan spiritüel turizm gelişiminin destinasyona faydalar sağlayacağını belirten Triyuni vd. (2014), spiritüel turizmin doğayı tahrip etmeyen, bölgede geçmişten günümüze gelen din ve inanışlarla uyumlu ve onlarla ilişkili bir şekilde sürdürüldüğünü belirtmektedir. Bununla birlikte spiritüel turizm aktivitelerinin destinasyonda beş yıldızlı otel yapılaşmasına ihtiyaç duymadığını, spiritüel turistlerin bölgede yerel halk tarafından işletilen konaklama tesisleri veya basit donanımına sahip işletmeleri tercih ettiğine dikkat çekilmektedir.

Spiritüel turizmde önemli bir yer tutan meditasyonu St.Francis Assisi şu kelimelerle net bir şekilde ifade etmektedir (Ezoterik Bilim, 2019): *"Meditasyon, zihin değildir ve zihin, meditasyonu yaratamaz. Meditasyon, zihinden çıkmaktır, zihni izlemektir ve zihinde dolaşan arzular, hayaller, düşünceler, rüyalar ve benzeri her şeye tanık olmaktır. Meditasyonda sadece tanığa dönüşürsünüz. Yavaş yavaş, bu tanık olma durumu daha güçlenir, merkezlenir ve köklenir. Sonra aniden bir şeyi anlarsınız: Zihninizle değil içinizdeki tanıkla 'bir' olduğunuzu anlarsınız. Her şey gibi zihin de sizin dışınızda olan bir şeydir. Aradığımız şey, arayanın kendisidir."* Özellikle farkındalık kazanma, spiritüel gelişim ve kendini keşfetme amaçlı yapılan Zen meditasyonları ve Zen inzivaları günümüzde spiritüel turistlerin yoğun ilgi gösterdiği aktiviteler arasına girmiştir. Zen, "Hint Budizm"inde meditatif konsantrasyon ve meditasyon uygulaması anlamına gelen dhayana sözcüğünün Çin diline çevrilmesiyle meydana gelmiştir" (Shi ve Stevenson, 2001: 17). Çin'in geneli ve özellikle de Tibet şehri Zen meditasyon ve inzivalarının en önemli merkezleri arasındadır. Spiritüel enerjinin yoğun olduğu ve birçok tapınağa ev sahipliği yapan Tibet'in Lhasa bölgesi, sunduğu spiritüel atmosfer ve meditasyona uygun ortamlarla dünyadaki spiritüel merkezlerin başında gelmektedir. Drakyepa

Tapınağı, Pabonka Kültürel Miras Alanı, Turkuaz Yamdrok Gölü ve Pristine Namtso, Lhasa'nın başlıca spiritüel çekim merkezleri arasındadır. Bununla birlikte Samye Tapınağı, Chim-puk keşiş bölgesi, Yarlung Vadisi, Sheldrak Tapınağı ve mağarası, Tsogyel Sangpuk inziva mağarası Tibet'in spiritüel turizm merkezleridir. Özellikle Everest Dağı'nda konumlanan Rongbuk Tağınağı Zen meditasyonu için önemli spiritüel merkezler arasındadır. Bununla birlikte spiritüel turlar düzenlenen ve meditasyon amaçlı gezilerin güzergahı olan kutsal Kailash Dağı ve Manasarovar Gölü, Çin'in önemli spiritüel çekim noktalarından birini oluşturmaktadır. Bununla birlikte Kaliforniya'daki On Bin Buda; New York'taki Dharma Drum İnziva Merkezi, Fransa'daki Plum Köyü Manastırı önemli zen meditasyon merkezleridir.

1.9. Türkiye'de Spiritüel Turizm

Spiritüel turistler, dünyevi materyalist ortamlardan uzaklaşarak kendileri hakkında daha fazla şey keşfetme imkânı sunan, öze dönme yolculuğunda kendilerine uygun atmosferi sağlayan ve kendi iç seslerine kulak verebilecekleri inzivaya uygun, sessiz, sakin, huzurlu, basit, dünyevilikten uzak, tabiatla iç içe konumlanmış doğal ortamlara ilgi duymaya başlamıştır (Pekin, 2013; Smith, 2003). Türkiye, spiritüel turistlerin bu ihtiyaçlarına cevap verecek çok sayıda zengin doğal alanlara, altyapı ve üstyapı olanaklarına, elverişli iklim koşullarına, spiritüel çekiciliklere, yatırım fırsatlarına, nitelikli spiritüalist eğitime, spiritüel eğitim programlarına, konaklama tesislerine ve ulaşım ağına sahip olmasına rağmen spiritüel turizm pazarında hak ettiği yeri henüz elde edememiştir. Tanıtım faaliyetlerinin ve yatırım imkânlarının daha çok 3S turizmi olarak bilinen deniz-kum-güneş turizmi ile kültür turizmine kanalize edilmesi ve turizm stratejilerinin sadece belirli turizm türlerine odaklanması nedeniyle Türkiye, günümüzde spiritüel turizm pazarından yeterli payı alamamaktadır. Türkiye, spiritüel olarak kendini olarak konumlayan ve pazarlama faaliyetleri yürüten Hindistan, İspanya, Endonezya, Vietnam, Nepal gibi ülkelerden daha fazla avantaja sahip olmasına rağmen dünyada spiritüel turistler arasında yeterince tanınmamaktadır. Türkiye'yi ziyaret eden turistlerin kültür turizmi ile deniz-kum-güneş turizmi kapsamında ülkeye gelmesi, Türkiye'de uluslararası katılımlı spiritüel turizm etkinliği sayısının az olması, Türkiye'de spiritüel turizmin henüz yeni tanınan ve yeni gelişen bir turizm türü olması, Türkiye'nin dünya spiritüel turizm pazarındaki payının az olmasına etki eden nedenler arasındadır. Türkiye'de Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından resmi olarak spiritüel turizm destinasyonu olarak ilan edilen şehir veya bölgeler bulunmaması ve spiritüel turist sayısına ilişkin resmi istatistik tutulmaması nedeniyle ülkeyi yıllık ne kadar spiritüalist turistin ziyaret ettiği ve hangi destinasyonların diğerlerine göre

daha fazla tercih edildiği net olarak bilinmemektedir. Türkiye’yi spiritüel motivasyonlar ile ziyaret ettiği düşünülen az sayıdaki yabancı turistin çoğu zaman kısa süreli ve kısıtlı programlarla kapalı gruplara dâhil olarak veya bireysel seyahat ederek genellikle dönemsel bazda belirli destinasyonları tercih ettiği görülmektedir. Altınay (2018), Türkiye’yi ziyaret eden turistlerin büyük bir bölümünün tesadüfî ya da şans eseri spiritüel turistlerden oluştuğunu belirtmektedir. Ancak Mevlana’nın eserlerinin yabancı dillere çevrilmesiyle Mevlevîliğin ve Sufizm’in dünyada daha çok tanınmaya başlamasıyla, her yıl dünyanın dört bir yanından amaçlı spiritüalist turist Şeb-i Aruz Törenleri’ne ve etkinliklerine katıldığı görülmektedir.

Spiritüalistlerin üye olduğu İngilizce dilindeki bloglar, seyahat forumları ve sosyal medya platformlarında yer alan tanıtım görselleri incelediğinde, aktivite programı ve içeriği yabancı spiritüalist eğitmenler tarafından hazırlanan ve onun önderliğinde Türkiye’de gerçekleştirilmesi planlanan 2021 yılındaki spiritüel etkinlik sayısının diğer ülkelerin bir hayli gerisinde kalması dikkat çekmektedir. En popüler spiritüel etkinlik ve rezervasyon platformlarından olan Retreat Guru’nun 2021 yılına yönelik programları incelendiğinde ünlü spiritüalist eğitmenler tarafından hazırlanan ve bu spiritüalist eğitmenlerin ismiyle pazarlanan dünyanın çeşitli ülkelerindeki toplam 10235 spiritüel etkinlik programından yalnızca 8 tanesinin Türkiye’de gerçekleştirildiği görülmektedir. Bununla birlikte spiritüel programların uluslararası online satışını gerçekleştiren ve dünyada birçok spiritüel turist tarafından takip edilen Book Meditation Retreats, Book Yoga Retreats, Book Yoga Teacher Training, Retreat Guru, Book Retreats ve Compare Retreats isimli web siteleri incelendiğinde ise Türkiye’nin 2021 yılı için planlanan ve satışa açılan toplam 10930 spiritüel programın yalnızca 31 tanesine ev sahipliği yaptığı dikkat çekmektedir. Bu sayı 2021 yılı için satışa açılan uluslararası programların yalnızca %0.28 gibi düşük bir bölümünü oluşturmaktadır. Yurtdışından Türkiye’ye yönelik spiritüel turizm kapsamında gerçekleştirilen İngilizce programların daha çok kamp, eğitim ve tekne turu gibi konseptler içeren yoga aktiviteleri ağırlıklı olduğu dikkat çekmektedir. Bununla birlikte az sayıda meditasyon, fitness, detoks, gençleşme ve zihinsel arınma içeren spiritüel içerikli etkinlikler düzenlenmektedir. Etkinliklerin daha çok 3-4 ya da 6-7 günlük programlar olarak planlandığı dikkat çekmektedir. Yabancı spiritüalistlere yönelik Türkiye programlarının Dalyan, Göcek, Çeşme, Fethiye, Kemer, Ortaca, Marmaris, Kalkan, Milas, Alanya, Kapadokya, Adrasan, Bodrum ve Kaş’ta gerçekleştirildiği görülmektedir. Bununla birlikte özellikle Antalya, İzmir ve Çeşme sahil bölgelerinde konumlanan oteller yabancı ziyaretçilerine yönelik basit düzeyde yoga, meditasyon, wellness-spa, spiritüel-

aromatik masajlar, thai-chi, sağlıklı yaşam, ayurveda ve detoks içeren spiritüel boyutlu programlar sunulmaktadır. Ancak bu programların birçoğunun, spiritüelliğin özünü oluşturan dönüşüm ve manevi arayış motivasyonu içermeyen yalnızca genellikle deniz-kum-güneş turizmi kapsamında gelen tatilcilerin oteldeki boş zamanlarını değerlendirmeleri için sezon bazlı düzenlenen rekreatif özellikli aktiviteler olduğu görülmektedir.

Türkiye’de yerli spiritüel turist ağırlıklı olan kısmi olarak ise yurtdışından kısa süreliğine gelen yabancıların ve yerleşik yabancıların katıldığı yılın belirli dönemlerinde düzenlenen spiritüel etkinlikler düzenlenmektedir. Bunlardan en önemlileri, aralık ayında Konya’da Şeb-i Aruz etkinlikleri, Nisan-Mayıs aylarında Adrasan’da Yoga Şenliği, Mart ayında İstanbul’da Mutlu İnsan Zihin Ruh Beden Festivali, ekim ayının ilk haftası Köyceğiz’de Yoga Festivali ve Çıralı’da Yogakioo adı verilen Yoga Festivali’dir. Bununla birlikte spiritüel etkinlikler kapsamında Türkiye’de yaz aylarında ve sonbahar döneminde Fethiye’de Eko-Yoga Festivali, temmuz ayında ise Kaz Dağları’nda farkındalık temalı Osho Meditasyon Festivali düzenlenmektedir. Bu etkinliklere ek olarak spiritüel eğitim ve psikolojik danışmanlık hizmetleri veren özel işletmeler ve spiritüalist eğitmenler tarafından yılın belirli aylarında düzenlenen spiritüel içerikli aktivite programları, kamplar, seminerler, eğitimler ve spiritüel paket turlar düzenlenmektedir. Bunlar arasında en bilinenlerden biri 2005 yılında kurulan Pastoral Vadi adındaki spiritüel turizm işletmesi tarafından yılın belirli dönemlerinde düzenlenen Eko Yoga Festivali’dir. Festival kapsamında çeşitli türde spiritüel etkinlikler ve atölye çalışmaları olarak adlandırılan uygulamalı eğitim aktiviteleri gerçekleştirilmektedir. Acro yoga, yin yoga, hatha yoga, müzikle meditasyon, çakra yoga, vinyasa flow, yüz yogası, beden terapisi, çocuk yogası, vipassana meditasyon, kundalini meditasyon, şaman davulu çalma atölyesi, ukulele atölyesi ve ağız arpi atölyesi bu aktiviteler arasında en popüler olanlarıdır. Antik Likya’nın 23 şehrinden biri olan Adrasan’da ilki 2022 yılında düzenlenen Kozmik–Spiritual Festival ise son zamanlarda Türkiye’de yerli ve yabancı turistler tarafından ilgi gören bir diğer spiritüel etkinliktir. Bireylerin bilinç düzeylerinin yükselmesine katkı sağlamak, aynı bilinç düzeyindeki spiritüelleri bir araya getirerek maneviyatı güçlendirmek, bireylerin kendileri ve ilahi olanla evren arasında bağlarını derinleştirmek, bütüncül bir inziva deneyimi yaşatmak, tabiatla bağ kurmak festivalin birincil amaçları arasındadır. İngilizce ve Türkçe dillerinde düzenlenecek etkinliklerde nefes çalışmaları, sesle şifa, şamanik yolculuk, sufizm temalı atölye ve spiritüel dans gibi aktiviteler gerçekleştirilmektedir. Bununla birlikte Türkiye’de yerli spiritüel turizm kapsamında gerçekleştirilen başlıca aktiviteler

hatha yoga, yin yoga, çakra yoga, vinyasa, acro yoga, çocuk yogası, qigong, theta-healing, beden terapisi, müzikle meditasyon, ayurvedik beslenme, kundalini meditasyon, reiki, hipnoterapi, psikoterapi seansları, enerji ve asana çalışmaları, mantralarla şifa, Tibet ses çanakları terapisi, NLP, nefes terapileri, nadabrahma meditasyonu, yogada uzmanlaşmaya yönelik programlar, eğitmen programları, hamile yogası, aromaterapi, farkındalık meditasyonları, transadantal meditasyon, detoks programları, ashtanga yoga, bitkisel şifa, bioenerji olarak sıralanmaktadır.

Spiritüel turizm kapsamında bilinen ilk şaman töreni (ayini) 2013 yılında özel bir kişisel gelişim firması organizasyonuyla gerçekleşmiştir. Kötü ruhlardan arınma ayini adı verilen şaman ritüeli Altay Kurt Şamanı Cenk Sertdemir tarafından 2013'te Marmaris'te; 2014'te ise Yuvacık Barajı yakınlarındaki bir tepede gerçekleştirilmiştir (Berme, 2013; Aytulu, 2014). Bu etkinlikler, Türkiye'de kayıtlara geçen ilk şamanik spiritüel turizm deneyimleri arasında yer alması bakımından önemlidir. Türkiye'de yerli ve yabancı turistlerin katılımıyla düzenlenen spiritüel tur programları ise St. Paul Yolu, Yedi Kiliseler, Olimpos, Karahantepe, Göbeklitepe, Şeb-i Aruz kapsamında Konya, Sufi merkezi ve Mevlâna Müzesi, Ağrı Dağı, Fethiye, Adrasan, Kibele ve Artemis kült alanları, Meryem Ana Evi, gizemli Kapadokya Peribacaları Vadileri, Kaz Dağları gibi önemli çekicilikleri ve kültürel miras alanlarını kapsamaktadır. Yurtdışı spiritüel turlar düzenleyen ve spiritüel turizmde uzmanlaşmış seyahat acentelerinden alınan bilgiye göre Türk spiritüel turistlerin en fazla tercih ettiği destinasyonlar, Hindistan, Nepal, Japonya, Endonezya, Vietnam, Kamboçya, Butan, Tayland, Tibet ve Küba'dır.

1.10. Spiritüel Turizm Konulu Akademik Çalışmalar

Materyalist yaşam tarzından sıkılan ve kurtulmak isteyen insanlar, spiritüel aktivitelere yönelmekte bu nedenle de spiritüellik ve spiritüel yaşam gün geçtikçe önem kazanmaktadır (Pekin, 2013; Maclean ve Walker, 2004). İnsanlar, spiritüel aktiviteler aracılığıyla fiziksel ve psikolojik olarak kendilerini rahatlatmak amacıyla yoga, pilates, theta-healing, reiki, ayurveda, spiritüel turlar, aromaterapi, hipnoterapi, meditasyon, kristallerle iyileşme ve bioenerji gibi spiritüel aktivitelere katılmakta bu sayede kalabalık kitlelerden ve yoğun kentlerin karmaşa ve stresinden uzaklaşıp doğaya yönelme, yalnız kalma, kendi iç sesine kulak verme, hayatın manevi sırlarına erişme imkânı elde etmiştir. Cheer ve diğerine (2017) göre spiritüel turizm deneyimlerine gösterilen bu yoğun ilginin nedeni söz konusu spiritüel aktiviteler aracılığıyla yaşanan spiritüelitenin her bireyin kendi tecrübesiyle şekillenen ve değerlendirilen öznel bir

deneyim olarak gündelik yaşamdan ayrılmasıdır. Mitroff ve Denton (1999) spiritüali olan bu yoğun ilginin turizm başta olmak üzere birçok sektörü olumlu yönde etkilediğinden söz etmektedir. Bu bağlamda günlük yaşamın monotonluğuna ve koşuşturmasına kısa bir ara vererek spiritüel kaçış deneyimi yaşayan insanların aktiviteler yoluyla psikolojik, bilişsel ve bedensel olarak daha sağlıklı olma, olumlu duygular yaşama isteği ve içsel arayışı, spiritüel turizme olan ilginin gün geçtikçe artmasına yol açmıştır. Bu durum, spiritüel turizmin gerek ticari bir faaliyet alanı gerekse sosyal bir olgu olarak önem kazanmasına kapı açmıştır.

Singleton'a (2017) göre spiritüel arayışçı turistler, güçlü spiritüel deneyimleri evde yaşamaktansa daha uzak yerlere seyahat etme eğilimi göstermektedir. Söz konusu bu durum, spiritüelliğin sosyal, sağlık ve işletme alanlarında giderek daha önemli bir konu haline gelmesini ve spiritüel seyahatlerin artış göstermesini sağlamıştır (Phukan vd., 2012; Haq vd., 2008; Maclean ve Walker, 2004; Smith, 2003). Amerikan toplumu üzerinde yapılan bir araştırmaya göre katılımcıların %57'si kilise, manastır vb. dini yapılarda gerçekleştirilmeyen, dini etkinlikler kapsamına girmeyen ve ibadetle veya dinle bağlantılı olmayan spiritüel aktivitelere ayda en az bir kere katıldıklarını belirtmiştir. Bu katılımcılardan dinsel olmayan spiritüel aktivitelere her gün katıldığını belirtenlerin oranı %21'ken; haftada bir veya birkaç kez katıldığını belirtenlerin oranı %22'dir. Katılımcıların %29'u ise her gün; %10'ise haftada bir kez spiritüel aktivite olarak meditasyon yaptığını belirtmiştir (Beliefnet Poll Results, 2005). Bu yoğun ilgi neticesinde spiritüalizm akımı altında insan hayatına girmesi ve yaşama karşı yeni bir bakış açısı getirmesiyle adeta yeni bir yaşam tarzını ve hayata karşı farklı bir duruşu simgeleyen spiritüellik farklı alanlara araştırmalar yapan akademisyenlerin son zamanlarda yoğunlukla konu aldığı ve ilgi gösterdiği kavramların başında gelmektedir. Spiritüalizm ve spiritüellik, başta psikoloji (Lata ve Chaudhary, 2020; Lassiter, Brewer ve Wilton, 2020); din (Meiring, 2018; Hogan, 2017); gerontoloji (Forlenza ve Vallada, 2018); sosyoloji (Swatos, 1990; Gillen, 1987); kamu yönetimi (Rashidin, Javed ve Liu, 2020); satın alma davranışı (Sharma ve Sharma, 2017; Harizan ve Rahman, 2017); hemşirelik (Mahayati ve Happy, 2018; Hovland, Niederriter ve Thoman, 2018) ve felsefe (Borgeanu, 1984), palyatif tıp (Ando vd., 2009) olmak üzere bir çok alanda yapılan çalışmalarda araştırma konusu olmuştur. Farklı alanlarda spiritüaliteye gösterilen yoğun ilgiye rağmen önceki yıllarda pozitif paradigmaya karşı aşırı bağlılık sergilenmesi ve spiritüalizmin yıllardır araştırmacıların ilgi alanına girmemesi nedeniyle spiritüel turizm alanındaki çalışmaların yeterli sayıda olmadığı görülmektedir. Bu sebeplerle spiritüel deneyim odaklı turizm araştırmalarının henüz yeni

gelişme döneminde olduğunu söylemek mümkündür (Parsons, Mackenzie ve Filep, 2019; Olsen 2013; Willson vd., 2013).

Spiritüel aktivitelere olan ilginin her geçen gün artması, bu konuda farklı alanlarda yapılan çalışmaların hızla artış göstermesi ve buna paralel olarak spiritüel turizm adı verilen yeni bir turizm türünün ortaya çıkması turizm araştırmacılarının da bu konuya ilgi duymalarına neden olmuştur. Dünyanın dört bir yanındaki spiritüel destinasyonlara yönelik ziyaretlerin artması, 2013’de Dünya Turizm Örgütü’nün spiritüel turizm konulu uluslararası bir konferans düzenlemesi, başta Hindistan, Sri Lanka, Peru, Endonezya, Vietnam ve Amerika gibi ülkelerdeki destinasyonların kendilerini spiritüel alanda konumlandırması ve deneyimsel pazarlama faaliyetlerine yönelmesi, spiritüel turizme hizmet verecek tesislerin kurulmaya başlanması, buna bağlı olarak spiritüel turizmin yerel ve ulusal ekonomiye olumlu katkısının anlaşılması bu yeni turizm segmentinin yıldızının parlamasına ve bu alandaki turizm araştırmalarının yoğunlaşmasına yol açmıştır (Rana, 2015; Olsen, 2013; Haq ve Jackson, 2006). Bununla beraber, gün geçtikçe sekülerleşen modern toplumlarda birçok turizm türünün, çağdaş turistlerin manevi ihtiyaçlarını karşılama potansiyeli taşıyan kutsal bir yolculuğu temsil ettiği ve buna paralel olarak günümüz turizm türlerinin belirli düzeylerde spiritüel bir boyuta sahip olduğu düşünülmektedir (Jarratt ve Sharpley, 2017). Bu görüşten hareket eden araştırmacıların farklı turizm türlerinde deneyimlenen spiritüellik boyutuna odaklandığı görülmektedir.

Turizm literatüründeki çalışmaların spiritüelliği ilk dönemlerde özellikle din veya inanç turizmi odağında ele aldığı görülmektedir (örn. Tilson, 2005; Chesworth, 2006; Haq ve Jackson, 2009; Smith ve Zhang, 2011; Nicolaidis ve Grobler, 2017; Gill, Packer ve Ballantyne, 2018). Bununla beraber geçmiş yıllardaki araştırmaların spiritüellik kavramını ekoturizm, rekreasyonel turizm ve kültür turizmi (Imani Khoshkhoo ve Nadalipour, 2017); kırsal turizm (Sharpley ve Jepson, 2011); yürüyüş turizmi (Kato ve Prozano, 2017); kıyı turizmi (Jarratt ve Sharpley, 2017); hüznün turizmi (Zheng vd., 2019) gibi farklı turizm türleri açısından ele aldığı ve bu araştırmaların söz konusu turizm türlerine katılanların deneyimlediği spiritüelliğe odaklandıkları görülmektedir. Bir başka açıdan bakıldığında arayışa dayalı spiritüelliği, din bağlamlı spiritüellikten ayıran Giordan (2009), arayış odaklı seküler spiritüelliğin bir sınırı, yeri olmayacağını ve spiritüelliğin her yerde aranabilir olduğunu öne sürmektedir. Bu bakış açısıyla alanyazındaki araştırmalar incelendiğinde ise kırsal bölgelerde (De Botton, 2002; Ashley, 2007; Sharpley ve Jepson, 2011); ormanlık alanlarda (Harvey, 2001; Worth, 2006); deniz kıyısında (Jarratt ve Sharpley, 2017); göl kenarında (Gezon, 2018) ve çöllerde (Moufakkir ve Selmi,

2018; Narayanan ve Macbeth, 2009) spiritüelliğin sınırlara bağlı kalmaksızın deneyimlenebileceği görülmektedir. Spiritüel boyut, farklı turizm türlerinde veya birbirinden farklı turistik çekiciliklere yapılan ziyaretlerde deneyimlenmesine rağmen bu araştırmaların örneklemini oluşturan turistlerin birincil seyahat amacının spiritüel arayış olmaması, spiritüellik kavramının sınırlı düzeyde ve yüzeysel olarak anlaşılmasına yol açmaktadır. Bu bağlamda her ne kadar turistlerden ziyade yoga öğrencilerini örneklem olarak seçmiş olsa da Wilson ve Spencer (1990) tarafından Hindistan ashramlarında yapılan öncül bir araştırma, spiritüel turizmin olumlu psikolojik sonuçlarının ilk detaylı bulgularını gözler önüne sermiştir. Klinik psikolojik bulgulara göre katılımcılarda dönüşüm, yaşama bakış açısında değişim, kutsal olanla bütünlük duygusu oluştuğuna işaret etmektedir. Spiritüel deneyimler içeren yoga etkinlikleri esnasında katılımcılarda derinlemesine pozitif hisler ve duygular oluştuğu, farkındalığın arttığı ve kişisel değişimin kapılarının açıldığı ortaya çıkmıştır.

Spiritüel turizm deneyiminin, özellikle 2000’li yılların başında turizm araştırmacılarının ilgisini çektiği ve bu konuya ilişkin uygulamalı çalışmaların başlatıldığı dikkat çekmektedir. Spiritüel turizme katılan turistlerde spiritüel deneyimin nasıl şekillendiğini ve hangi boyutlardan meydana geldiğini katılımcı gözlem ve röportajlar yoluyla turist perspektifinden ortaya koyan en detaylı ilk araştırmalar ayahuasca turistleri üzerinde Winkelman (2005); Kristensen (2008) ve Aggarwal vd. (2008) tarafından gerçekleştirilmiştir. Winkelman (2005) spiritüel ayahuasca deneyimi sonrası, kişisel farkındalıkta artış, içgörü kazanma, kendi özünün derinliklerine inme, kişisel gelişim ve yaşamda yön bulma gibi faydaların elde edildiğini gösteren bulgulara ulaşmıştır. Aggarwal vd. (2008) turistlerin zihinsel huzura ve rahatlığa ulaştığı; spiritüel tatmin yaşadıkları ve gelecekteki spiritüel festival ve etkinliklere katılma niyeti taşıdıklarını gösteren bulgulara ulaşmıştır. Spiritüel motivasyonlu seyahatler kapsamında ilk araştırmalardan birini gerçekleştiren ve düzenli meditasyon yapan ayahuasca turistlerini de çalışmaya dahil eden Kristensen (1998) ise ayahuasca deneyiminin turistlerde yüksek egoyu azalttığını, uzaylılar gibi dünya dışı varlıklarla iletişim kurulmasına imkân verdiğini, zihinsel berraklaşma yaşattığını, stresin ortadan kaldırdığını, neşe, rahatlama ve doğaya minnet duygusu oluşturduğuna işaret eden bulgular elde etmiştir. Kristensen katılımcıların ayahuasca deneyimi sonrasında hayatlarında faydalı değişimler yaşadıklarını; deneyimi muhteşem, mutluluk verici ve

sürükleyici kelimeleriyle tanımladıklarını raporlamıştır. Öte yandan kendi spiritüel deneyimlerinden ve yer aldığı spiritüel etkinliklere dayanarak varsayımlarda bulunan Kristensen, dünya dışı birtakım varlıkların ayahuasca törenlerine katıldığı hissettiğini ifade etmektedir. Sonraki yıllarda gerçekleştirilen çalışmalarda spiritüellik kavramının belirli bir destinasyonda meditasyon, yoga, wellness gibi aktivitelerden birine katılanlar (Büssing vd., 2012; Hasselle-Newcombe, 2005; Jiang vd., 2018; Aggarwal vd., 2008; Nicolaidis ve Grobler, 2017; Fredrickson ve Anderson, 1999) bağlamında ele alındığı dikkat çekmektedir. Öte yandan spiritüel turizm deneyimine yönelik çalışmaların kapsam ve ampirik odak bakımından sınırlı olduğu görülmektedir (Norman, 2011; Jarratt ve Sharpley, 2017). Bununla birlikte erken dönem araştırmalarının spiritüelliğin turizm açısından ekonomik değerine yoğunlaştığı ve spiritüelliğin turizm pazarlaması bağlamında değerlendirdiği görülmektedir (örn. Haq vd., 2008; Haq ve Jackson, 2006b; Haq vd., 2009; Vasconcelos, 2011). Bu durum turistlerin dünyevi deneyimleri içine konumlanan spiritüelliğin yeterince anlaşılmamasına ve bu konudaki ampirik araştırmaların yetersiz sayıda kalmasına neden olmaktadır (Sharpley ve Jepson, 2011; Smith ve Kelly, 2006). Turizm alanyazınındaki spiritüellik konulu araştırmaların azlığına ve odak eksikliğine dikkat çeken Moufakkir ve Selmi (2018) ise söz konusu çalışmalarda turizm kapsamında deneyimlenen spiritüelliğin tesadüfi (coindidental) olduğuna vurgu yapmaktadır. Bir başka ifadeyle bu araştırmalar, tamamen spiritüel motivasyonlarla seyahat eden amaçlı turistlerin deneyimlediği arayışa yanıt veren gerçek spiritüellik boyutu yerine tesadüfi olarak deneyimlenen spiritüelliğe odaklanmaktadır. Öte yandan spiritüel turizmin deneyimsel boyutlarını içeren çalışmaların ya da spiritüel turizme yönelik geliştirilen modellerin yetersiz sayıda olması dikkat çekmektedir (Heintzman, 2020; Moufakkir ve Selmi, 2018; Sharpley ve Jepson, 2011; Jarratt ve Sharpley, 2017). Son yıllarda ise bilişsel, duygusal ve aşkınlık boyutları içeren spiritüel turizm deneyimi çıktılarını ortaya koyan araştırmaların hız kazandığı görülmektedir (örn. Monk-Turner ve Turner, 2010; Bidder, 2018; Jarratt ve Sharpley, 2017; Jiang vd. 2018). Spiritüel turizm deneyimine yönelik saha uygulaması içeren çalışmaların geneli incelendiğinde ise araştırmacıların çoğunlukla nitel yöntem kullandığı görülmektedir. Özellikle son dönemlerde hem nitel hem de nicel metot içeren ve spiritüel turizm deneyimi konulu karma yöntem araştırmalarının gerçekleştirilmesi ve her iki metodun kombine gücünü kullanan karma yöntemli araştırmalarda daha detaylı bulgulara erişilmesi dikkat çekmektedir. Tablo 1.2’de 1990-2023 yılları arasında spiritüel turizm konulu araştırmalara yer verilmiştir.

Tablo 1.2 Spiritüel Turizm Deneyimlerini Konu Alan Uygulamalı Araştırmalar

Araştırmacı	Yıl	Orijinal Başlık	Yöntem	Amaç	Bulgular
Wilson, S.R. Spencer, R. C	1990	Intense personal experiences: Subjective effects, interpretations, and after-effects.	Nitel	Ashram adı verilen tapınakta yaşanan Spiritüel yoga deneyiminin katılımcılarda meydana getirdiği psikolojik sonuçların ve etkilerin incelenmesi amaçlanmıştır. Ayrıca ashram yoga katılımcıları ile yoga katılımcısı olmayan kontrol grubu arasında karşılaştırmalar yapmak amaçlanmaktadır.	Klinik psikolojik bulgulara göre Yoga Ashram katılımcılarında dönüşüm, yaşama bakış açısında değişim, kutsal olanla bütünlük duygusu oluşmuştur. Katılımcılar spiritüel deneyimler sırasında derin olumlu hisler ve duygular, farkındalıkta artış, kişisel değişim yaşamıştır. Yoga deneyimini olumlu bir deneyim olarak ifade etmişler.
Gillani, N.B Smith, J. C.	2001	Zen Meditation and ABC Relaxation Theory: An Exploration of Relaxation States, Beliefs, Dispositions, and Motivations	Nitel	Zen meditasyonunun deneyimli uygulayıcılar üzerindeki psikolojik etkilerini detaylı bir şekilde haritalamak amaçlanmaktadır.	The Smith Relaxation States Inventory (SRSI) ile toplanan veriler üzerinde yapılan analizler, meditasyon yapanların Tanrı'ya inanma olasılıklarının düşük olduğunu, İçsel Bilgelige inanma olasılıklarının daha yüksek olduğunu ortaya çıkarmıştır. Öte yandan katılımcıların Zihinsel Sessizlik, Zihinsel Gevşeme ve Zamansız / Sınırsız / Sonsuz rahatlama eğilimlerini sergileme olasılığının daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Seans öncesi ve sonrası analizleri, meditasyon yapanların Zihinsel Sessizlik, Sevgi ve Şükran ve Dua Etme gibi rahatlama durumlarında daha büyük artışlar olduğunu göstermektedir.
Winkelman, M.	2005	Drug tourism or spiritual healing? Ayahuasca seekers in Amazonia	Nitel	Amazonlarda spiritüel Ayahuasca deneyimi yaşayanların uyuşturucu turizmi için mi yok spiritüel turizmin sağlık üzerindeki iyileştirici etkileri nedeniyle mi seyahat ettiklerini ortaya çıkarmak amaçlanmıştır.	Spiritüel ilişkiler arayışı, kişisel spiritüel gelişim, duygusal iyileşme, farkındalık gelişimi, kutsal doğayla, Yaratıcıyla, ruhlarla, bitkilerle ve ayahuasca'nın ürettiği doğal enerji ile bağ kurma temel motivasyonlar olarak ortaya çıkmıştır. Spiritüel ayahuasca deneyimi sonrası kişisel farkındalıkta artış, içgörü kazanma, kendi özünün derinliklerine inme, kişisel gelişim ve yaşamda yön bulma gibi faydalar keşfedilmiştir.
Little, D. E. Schmidt C.	2006	Self, wonder and God! The spiritual dimensions of travel experiences	Nitel	Öznel spiritüel deneyimin bireylerde meydana getirdiği bireysel etkileri ve spiritüel deneyimsel çıktıları ortaya koymak amaçlanmaktadır.	Fenomenolojik yaklaşımı benimseyerek turizmin öznel spiritüel deneyimlerini keşfeden araştırmacılar seyahatin turistlerde spiritüel anlam ve etki yarattığını ortaya çıkarmışlardır. Spiritüel turizm deneyimlerinin bireyin yaratıcı, kendi ve başkaları hakkındaki farkındalığı artırdığı, benlik dışındaki yüce bir güç ile manevi bağ kurmayı sağladığı ve duygusal ve fiziksel reaksiyon olarak merak, huşu, serbestlik

					gibi yoğun hisler duymaya yol açtığını gösteren bulgular elde etmişlerdir.
Impett, E.A. Daubenmier, J. Hirschman, A.L.	2006	Minding the body: Yoga, embodiment, and well-being	Nicel	Yoga deneyimi ile farkındalık, iyi oluş, duygular arasındaki ilişkilerin incelenmesi amaçlanmaktadır.	Spiritüel ve meditatif hatha yoga deneyimi yaşayan bireylerde kendi bedenine ilişkin olumlu imaj algısı oluştuğunu, bedensel farkındalığın, olumlu duyguların ve yaşam doyumunun arttığını ortaya koymuştur.
Rocha, C.	2006	Spiritual Tourism: Brazilian faith healing goals global	Nitel	Spiritüel turizm kampında katılımcı gözlem ve röportajlar yapılarak deneyimsel boyutları ve katılım motivasyonlarını ortaya çıkarmak amaçlanmıştır.	Brezilya'nın Abadiânia kentinde spiritüel turizme katılanların yoğunlukla spiritüel dünya ile bağ kurma, ruhların bulunduğu yerlere spiritüel yolculuk yapma hissini yaşama, kişisel iyileşme yaşama, kişisel dönüşüm, gelişim ve arayış motivasyonuna sahip oldukları ortaya çıkmıştır. Katılımcılar ölmüş kişilerin ruhlarıyla bağlantıya geçitlerini, onları ortamda hissettiklerini, onları gördüklerini ve zaman zaman psişik ameliyat adı verilen spiritüel operasyon geçirdiklerini belirtmişler. Öte yandan yazar spiritüel turistlerin katılım nedenlerini şu şekilde sıralamaktadır: modern dünyanın rasyonalitesine direnmenin bir yolu olarak geçmişe ve geleneğe dönüş arayışı, sanayileşmiş toplumlarda dinin, bireysel arayış ve kişisel doğrudan deneyim ile ilişkili olması nedeniyle insanların çeşitli dini matrisler arasından seçim yapması ve onları karıştırması sonucu Spiritüalizmin giderek bu fenomenin bir parçası haline gelmesi, bedensel ve ruhsal şifa arayışı, spiritüelliğin birey ile evreni yeniden birbirine bağlanması.
Kristensen, K.	2008	The Ayahuasca Phenomenon. Jungle Pilgrims: North Americans Participating in Amazon Ayahuasca Ceremonies.	Nitel	Ayahuasca turistlerinin deneyiminin nasıl boyutlandığını, hangi unsurlar içerdiğini ve turist bakış açısıyla nasıl değerlendirildiğini ortaya koymak amaçlanmaktadır.	Ayahuasca deneyimi sonrası turistlerin hayatlarında faydalı ve olumlu değişimler yaşadıklarını; deneyimi muhteşem, mutluluk verici ve sürükleyici gibi pozitif sözcüklerle tanımladıklarını gösteren bulgular elde edilmiştir. Bulgular turistlerin ayahuasca deneyiminden memnuniyet duyduklarını, tekrar ayahuasca deneyimi yaşamak için yakın gelecekte tekrar destinasyona gelme niyetlerinin olduğunu göstermektedir. Ayahuasca deneyiminin turistlerde yüksek egoyu azalttığını, uzaylılar gibi dünya dışı varlıklarla iletişim kurulmasına imkân verdiğini, zihinsel berraklaşma yaşattığını, stresin ortadan kaldırdığını, neşe, rahatlatma ve doğaya minnet duygusu oluşturduğuna işaret eden bulgular elde etmiştir.

Aggarwal,A.K. Guglani, M. Goel, R. K.	2008	Spiritual & Yoga Tourism: A case study on experience of Foreign Tourists visiting Rishikesh, India	Karma	Rishikesh'te Ashramları ziyaret eden yabancı turistlerin motivasyonlarını ve deneyimlerini ortaya çıkarmak amaçlanmıştır.	Ziyaretçilerin zihinsel huzura ulaştığı ve spiritüel olarak tatmin oldukları, gelecekteki spiritüel festival ve etkinliklere katılma niyetinde oldukları ortaya çıkmıştır. Rishikesh'i ziyaret eden turistlerin büyük bölümü dini bölgelerin insan zihnine huzur verdiğini ve böylelikle spiritüel memnuniyet yaşadıklarını düşünmektedir. Yabancı Turistler kutsal Ganj nehrini; geceleri nehir kıyısındaki ibadetleri, Hint yemeklerini, vaazları, keşişlerle etkileşimden hoşlanmaktadırlar. Ziyaretçilerin bir kısmı Satpuris: Ayodhya, Mathura, Kashi, Kanchi, Ujjain and Dwarka'yı ziyaret etmeye eğilimlidirler. Lüks peşinde olmadıklarına inanan bu turistler hayatlarını daha sadeleştirme, ödüllendirme ve tatmin edici hale getirmek için kutsal hedefe ulaşmayı sağlayan zorlu yolculuğa odaklanmaktadır. Ancak makalede Rishikesh deneyimi daha çok destinasyonun tur rehberi yoksunluğu, sağlıklı temiz su bulmada güçlük vb.özelliklerine odaklanmıştır:
Lewis, S. E.	2008	Ayahuasca and Spiritual Crisis: Liminality as Space for Personal Growth	Nitel	Ayahuasca deneyimi yaşayan turistlerde bu spiritüel deneyimin psikolojik sıkıntı ve üzüntülerden kurtulma üzerindeki etkisini durum çalışması yoluyla ortaya koymak amaçlanmaktadır.	Turistler dönüşme giden yolda çekilen sıkıntıların bir katalizör olduğunu belirtmektedir. Ayahuasca seramonisi sonrası katılımcılar hayata ve kendilerine farklı bir bakış açısı kazandıklarını belirtmiştir. Katılımcıların deneyim sonrası intihar düşüncesinden uzaklaştığını belirten nitel bulgular elde etmiştir.
Haq, F. Jackson,	2009	Spiritual journey to Hajj: Australian and Pakistani experience and expectations	Nitel	Haccın pazarlama ve etnografik açıdan incelenmesi, Avusturalya ve Pakistan'da yaşayan Müslümanların spiritüel Hac ziyaretlerine ilişkin beklenti ve tutumlarının ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır.	Pakistanlı Müslümanlar spiritüel hac seyahatinin ve Hac faaliyetinin kurallarını koyan Suudi Arabistan yönetimine karşı daha az eleştirel yaklaşıma sahipken Avustralyalı Müslümanların daha eleştirel bir tavır sergilediği ortaya çıkmıştır.
Narayanan, Y. Macbeth, J.	2009	Deep in the Desert: Merging the Desert and the Spiritual through 4WD Tourism	Nitel	4WD (4 Teker) turizmi kapsamında Avustralya çöllerine gelen turistlerin, tatil süresince yaşadıkları spiritüelliğe ortaya koymak amaçlanmıştır.	Turistler deneyimi kutsal bir doğa dini, yapılan seyahati ise bütünsel bir hac deneyimi olarak algıladıkları ortaya çıkmıştır. Burada hac deneyimi ile kastedilen dönüşüme neden olan etkileyici deneyimdir.
Trichter, S. Klimo, J. Krippner, S.	2009	Changes in Spirituality Among Ayahuasca Ceremony Novice Participants	Nitel	Ayahuasca törenine yeni katılan ve ayahuasca'yı yeni deneyimlen katılımcılarda meydana gelen değişiklikleri ortaya koymak amaçlanmıştır.	Ayahuasca deneyiminin spiritüel iyi oluşu pozitif yönde arttırdığı bulgusuna ulaşılmış ve katılımcılar ayahuasca ritüeli sonrasında spiritüel inançlarında derinleşme yaşadıklarını ve bu inançların eskiye göre daha fazla miktarda günlük yaşamlarının bir parçası haline geldiğini belirtmişlerdir. Spiritüel yaratıklar, rehber ruhlar veya spiritüel hayvanlarla ile

					etkileşim kurulduğu görülmüştür. Empati duygusunun geliştiği, başkalarıyla, doğayla ve kutsalla manevi bağlılık duygusunun arttığı, minnettarlık, huzur, sorumluluk ve barışçılık duygularının ortaya çıktığı ve bireylerin kendilerini şifalanmış hissettikleri görülmüştür. Ayahuasca'nın mistik ve yaşamaya değer zirve (yüksek) bir deneyim olduğuna ilişkin bulgulara ulaşılmıştır.
Monk-Turner,E. Turner, C.	2010	Does yoga shape body, mind and spiritual health and happiness: Differences between yoga practitioners and college students	Nicel	Üniversite öğrencileri ile yoga öğrencileri arasındaki bedensel, zihinsel ve ruhsal farklılıkları değerlendirmek amaçlanmıştır.	Yoga katılımcılarının sağlıklı ve düzgün bir spiritüellik deneyimledikleri, hayata karşı pozitif bir bakış açısı kazandıkları, ruhsal sağlıklarının olumlu etkilendiği, mutluluk duygusunu daha çok yansıttıklarına ilişkin bulgular elde edilmiştir.
Gupta, K. Gulla, A.	2010	Internet deployment in the spiritual tourism industry: the case of Vaishno Devi Shrine	Nitel	Spiritüel turizmde internet/web hizmetlerinin rolünün anlaşılması ve internet hizmeti dağıtımında karşılaşılan zorlukları ve bunların nasıl üstesinden gelineceğinin belirlenmesi amaçlanmaktadır.	Bulgular, ziyaretçiler arasında internetin bilgi kolaylığı sağlamada nasıl önemli bir rol oynayabileceği konusundaki farkındalık düzeyini göstermektedir.
Haq, F. Wong, H. Y.	2010	Is spiritual tourism a new strategy for marketing Islam?	Nitel	İslami Pazarlamada yeni bir boyutu ortaya koymak ve İslam'ı bir din olarak pazarlamada spiritüel turizmin yeni bir strateji olup olamayacağını tartışmak amaçlanmaktadır.	Bazı dini kurumların kendi dinlerini pazarlamak için dini toplantıları ve festivalleri spiritüel turizm ürünleri olarak kullandığı ortaya çıkmıştır. İslamiyet-Bu organizasyonlar Müslüman ve gayrimüslim spiritüel turistleri İslami merkezlere, etkinliklere, toplantılara, festivallere ve spiritüel turizm ürünlerine çekmektedir. Spiritüel turizme yönelik seyahatler ve etkinliklerin İslami kuruluşlar tarafından stratejik olarak İslami pazarlama aracı olarak kullanılabileceği sonucuna varılmıştır.
Carbonneau, N. Vallerand, R.J. Massicotte, S.	2010	Is the practice of yoga associated with positive? outcomes? The role of passion	Nicel	Uyumlu tutkunun yoga deneyiminin pozitif psikolojik ve fiziksel çıktıların elde edilmesindeki rolünü yapısal eşitlik modeli yardımıyla ortaya koymak amaçlanmaktadır.	Çalışmada sevilen bir faaliyete gönüllü katılımı karakterize olan uyumlu tutkunun (harmonious passion) yoga bağlamında bireylerdeki olumlu psikolojik ve fiziksel çıktılarına odaklanılmıştır. Bulgular, uyumlu tutkunun yogaya ilişkin psikolojik ve fiziksel faydalarla olumlu bir şekilde ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Çalışma sonuçlarına göre uyumlu yoga tutkusunun, olumsuz duyguların ve kaygının azaltılmasında, olumlu duyguların tetiklenmesinde ve fiziksel iyi oluşun elde edilmesinde etkilidir.

Goldouz, S. S. Ataie, S. A.	2011	Energy tourism or spiritual tourism case study: Takht-e Soleiman, Iran	Nicel	'Enerji Turisti' olarak adlandırılan ve Takht-e Soleiman'ı ziyaret eden turistlerin algılarını ortaya koymak amaçlanmaktadır.	111 katılımcı Takht-e Soleiman'da bir enerji hissettiğini dile getirdi ve bunu detaylıca açıklamıştır. Bu tür turistler barışçıl olup iyileşme ve dünyayı koruma amaçlı seyahat etmektedirler. Bu turizm türünün gelişmesinin dünya barışı ve kardeşliğine katkı sağlayacağı ve çevreye duyarlı yaklaşımı geliştireceği düşünülmektedir. Böyle bir enerjiyi deneyimleme şu şekilde ifade edilmektedir: - Gerçek aşk, maneviyata duyulan istek/eğilim, hayranlık, şaşkınlık, mest olma, huzurla dolma, farkındalık, yüksek enerji, eğlence. Sağlıklı hissetme, evindeymiş gibi hissetme, stresten arınma -Allah'ın varlığını hissetme, memnuniyet, doğaya hayranlık, hayata karşı umudunu artırma, tarif edilemez duygular ve algılar, metafizik deneyimler, yeni deneyimler, sebepsiz duygular, nedeni bilinmeyen korku. Turistlerin çoğu eve döndüklerinde enerjiyle dolu olduklarını ve hayata karşı yaklaşımlarının değiştiğini ifade etmişlerdir.
Ambrož, M. Ovsenik, K.	2011	Tourist Origin and Spiritual Motives	Nicel	Sloven Adriyatik kıyılarındaki Portorož'u ziyaret eden turistlerin spiritüelliğe nasıl deneyimlediklerini ortaya çıkarmak amaçlanmaktadır.	Araştırma bulguları, spiritüel deneyiminin destinasyondaki deneyimlerle ve destinasyondaki turizm hizmetlerinin kalitesiyle yakından ilişkili olduğunu göstermektedir.
Sharples, R. Deborah, J.	2011	Rural Tourism: A spiritual experience?	Nitel	Kırsal turizm deneyiminin spiritüel boyutu olup olmadığını ortaya koymak üzere İngiliz Göller Bölgesi'ni ziyaret eden ve doğaya dayalı turizme katılanların ne düzeyde spiritüellik yaşadıkları, deneyimlerinden ne derece spiritüel anlam elde ettikleri ya da tatil deneyimi sonucu yenilenme ve rahatlama durumlarını incelemek amaçlanmıştır.	Kırsal turizmin, bazı belirli aktiviteler ve dağ gibi fiziksel çevre ile ilişkili olarak spiritüel bir boyutunun olduğu ortaya çıkmıştır. Spiritüel rahatlama ve yenilenmenin göller bölgesini ziyaret etme motivasyonlarının başında geldiği anlaşılmıştır. Göller yöresinin ziyaret edilmesiyle oluşan hissin bütünsel bir spiritüel deneyim yaşattığı ve kırsal turizm deneyiminin spiritüellik içereceği sonucuna varılmıştır.
Voigt, C. Brow, G. Howat, G.	2011	Wellness tourists: in search of transformation	Karma	Wellness turistleri ve spiritüel turistlerin yaşanan turizm deneyiminden beklediği faydaları ortaya çıkarmak amaçlanmıştır.	Özdeşlik, fiziksel sağlık ve görünüm, kaçış, rahatlama, yenilik arayışı, özbenliği yeniden kazanma, hoşgörü boyutları ortaya çıkmıştır. Spiritüel turistlerin diğer turist türlerine göre özdeşlik boyutu ile kaçış ve rahatlama boyutuna ilişkin daha yüksek ortalamalara sahip olduğu görülmektedir. Transcedence (özdeşlik) boyutu yolu ile spiritüel turistlerin manevi ve psikolojik dönüşüm arayışında oldukları ortaya çıkmıştır.

Smith,W.L. Zhang, P.	2011	A spiritual getaway: The motivations, experiences, and benefits of a silent retreat.	Nicel	Spiritüel dinlenme ve inziva merkezlerine yönelik seyahat motivasyonlarını ve sessiz ortamlı kamplarda elde edilen faydaları ortaya koymak amaçlanmıştır.	Spiritellik, meditasyon, güzellik, uzaklaşma, çözüm ve büyüleyici adı verilen 6 motivasyon faktörü ortaya çıkmıştır. Katılımcılar spiritüel aktivite olarak dua ettiklerini, spiritüel-dini okumalar, kutsal metin okumaları, thai-chi, yoga, meditasyon, dini şarkılar söyleme gibi aktiviteler yaptıklarını belirtmişlerdir. Açık uçlu sorular neticesinde spiritüel deneyimlerden elde edilen faydalar ise yenilenmiş, sevgi dolu, huzurlu hissetmek (18.9%); yaratıcı hakkında daha fazla bilgi sahibi olmak (24.2%); yaratıcı ile bağ kurma hissi (12.1%), başkalarıyla olan ilişkilerde iç görü kazanma (9.5%) olarak sıralanmaktadır.
Norman, A.	2012	The Varieties of the Spiritual Tourist Experience	Nitel	Spiritüel Turizm Deneyimlerinin çeşitlerini/ Spiritüel turist deneyimi türlerini ortaya koymak amaçlanmaktadır.	Spiritüel turizmin aşağıdaki şekilde kategorilendirilmesi gerektiği öngörülmüştür: -İyileşme (Healing) -Deneyisel (Experimental) -Macera (Quest) -İnziva/Dinlenme (Retreat) -Kollektif Spiritüel Turizm üzerine yaptığı bu araştırmada yazar, bu turizm türünün dini ritüellerle veya dinsel uygulamalar ile örtüşen ve kendilerine manevi fayda sağlamak amacıyla insanların uluslararası arayışı olduğu kanısına varılmıştır.
Kelly, C.	2012	Wellness tourism: Retreat visitor motivations and experiences	Karma	Wellness turizmi kapsamında inziva kamplarına katılan wellness turistleri ve spiritüel turistlerin motivasyonları ve edindikleri deneyimleri ortaya koymak amaçlanmaktadır. Bununla birlikte deneyimin hangi boyutlarla şekillendiği araştırılmıştır.	Katılımcıların %14'ünün günlük yaşamda meditasyon, yoga, thai-chi gibi spiritüel aktiviteler yaptıkları ve %32'inin ise kampa ikinci kez gelen sadık turistler oldukları ortaya çıkmıştır. Rahatlamak ve stresten kurtulmak ve sağlıklı bir yaşam sürmek öne çıkan motivasyonlardır. Kaçış, kişisel destek alınması, grup etkileşimi ve dinamiği, atmosfer, personel ile olan iletişim, hava şartları, spiritüel gelişimi yönlendirmenin tatil deneyiminin en keyif verici unsurları olduğu ortaya çıkmıştır. Turistler deneyim sonrası kendilerini iyi ve yenilenmiş hissettiklerini ve deneyimi başkalarına tavsiye edeceklerini belirtmişlerdir.
Büssing, A. Hedtstück, A. Khalsa, S.B.S	2012	Development of Specific Aspects of Spirituality	Nicel	6 aylık yoğun spiritüel yoga deneyimi yaşayan katılımcıların deneyimlediği spiritüelliğin hangi boyutlardan oluştuğunu	Bulgular yoğun yoga aktivitesinin katılımcılarda spiritüelliği, farkındalığı ve modu yükselttiğini

Ostemann, T. Heusser, P.		during a 6-Month Intensive Yoga Practice		ve nasıl şekillendiğini ortaya koymak amaçlanmaktadır.	göstermektedir. Bunun katılımcıların din ve spiritüellik algısına göre farklı düzeylerde olduğu anlaşılmıştır.
Tseng, T. A. Shen, C.	2013	Meditation tourism: Exploring the meditation flow experience and well- Being	Nicel	Meditasyon akış deneyimi ve iyi oluş arasındaki ilişkinin incelenmesi ve katılımcılarda mutluluk hissinin oluşup oluşmadığının incelenmesi amaçlanmaktadır.	Bulgular, daha yüksek spiritüel meditasyon akış deneyiminin, daha yüksek iyi oluşa yol açtığını göstermiştir. Spiritüel Meditasyon turu deneyimi katılımcılarda hayata karşı daha olumlu bakış açısı oluşmasını sağlamıştır. Meditasyonun, günlük yaşamın baskısını azaltma, sağlığı koruma ve içsel öz denetimi geliştirdiğine ilişkin bulgulara ulaşılmıştır.
Bone, K.	2013	Spiritual retreat tourism in New Zealand	Nitel	Turistleri spiritüel inziva merkezlerine çeken unsurların neler olduğunu ve bu deneyimden ne elde edildiğini ortaya konulması amaçlanmıştır.	Bir topluluğun parçasıymış gibi hissetmek, manevi bağ, kaçış, teröpatik manzara ve spiritüellik olmak üzere spiritüel turizme ait boyutlar keşfedilmiştir. Turistler, spiritüel çalışmalar sırasında kendileri gibi düşünen ve önyargısı olmayan kişiler tarafından desteklendiklerinin farkında olarak kendilerini güvende hissetmektedirler.
Othman, M. K. Petrie, H. Power, C.	2013	Visitors' emotions, touristic or spiritual experiences in historic churches: The development of Church Experience Scale (CES)	Nicel	Multimedya rehber ya da farklı teknolojiler eşliğinde veya bunlardan bağımsız olarak bireysel yapılan turlarda ziyaretçi deneyimini ölçmek amacıyla: Kilise deneyimi ölçeği geliştirme çalışması araştırmanın temel hedefidir.	Psikometrik Ölçek Geliştirme Tekniği kullanılarak 5 boyutlu bir yapı elde edilmiştir: 1-Eğlence, Entelektüel Uyarılma ve Merak, 2-Duygusal ve Spiritüel Deneyim, 3-Dünyevilikten Kopuş, 4-Bilgi Yükleme 5-Bilişsel Gelişim ve Öğrenme
Piewdang, S. Mekkamol, P. Untachai, S.	2013	Measuring Spiritual Tourism Management in Community : A Case Study of Sri Chom Phu Ongtu Temple, Thabo district, Nongkhai province,TH	Nicel	Temel amaç spiritüel turizm yönetimi modeli ortaya koymaktır. Ayrıca üç faktörlü modelin geçerliliği ve güvenilirliğini incelenmesi amaçlanmaktadır.	Araştırmada spiritüel turizmin toplumun potansiyeli, turistik çekicilikler potansiyeli ve toplumun iş birliğinden oluştuğu tespit edilmiştir.
Willson, G. B. McIntosh, A. J. Zahra, A. L.	2013	Tourism and Spirituality: Phenomenological Analysis	Nitel	Bireysel turistlerin yaşadıkları turizm deneyimlerinde spiritüellik kavramını mercek altına almak amaçlanmıştır. Bu bağlamda turizmin spiritüel boyutunu tartışırken, insanların nasıl ve ne şekilde anlam ve hayat gayesi arayışı içinde olduğu; ziyaretleri sırasında sübjektif olarak deneyüstlülük (transcendence) ve bağlılık deneyimini nasıl tecrübe ettiklerini ortaya koymak hedeflenmiştir	Analize göre dini ya da dini olmayan yaşamlarda seyahatin inanların nezdinde ne anlam taşıdığını anlamak için duruma fenomenolojik bir bakış açısıyla ve fenomenolojik çerçeveden bakılmasının doğru olacağı düşünülmektedir. Fotoğraf, hikâye vb. değerlendirilerek, her bir katılımcı için ayrı bir portre oluşturulmuştur. Katılımcılar ifadelerinde anıların hatırlanabilirliğine vurgu yapmıştır. Katılımcılara göre spiritüellik sezgi, algı, huzur, kabullenme ve tutkuyu temsil etmektedir. Peru'yu ziyaret eden bir katılımcı deneyimini spiritüel olarak tanımlayarak kendini heyecanlı/ilham almış,

					mutlu ve enerji dolu hissettiğini belirtmiştir. Amber'in portre analizi kendi rapor ettiği spiritüelliğin yaşamı açısından önemini ve bu spiritüelliğin turizm deneyiminden ayrılmazlığını ortaya koymuştur. Yaşam değiştirici özel anları deneyimleme, anlam ve yaşamın amacını arama ve tüm bunların hayatla bağlantısını kurma gibi ifadeler kullanan katılımcı cümleleri analiz edildiğinde spiritüelliğin belirli yönlerinin tatil süresince tecrübe edildiğine işaret etmektedir. Turizm deneyimleri kapsamında yaşanan spiritüellik kişinin yaşamında kolay kolay unutamayacağı, zihninde derin izler bırakan özel anlarla ilişkilenebilir ve güçlenmektedir.
Suri, R. Rao, J.	2014	Impact of Spiritual Marketing on Different Segments of Tourists and Their Evaluation of the Site	Nicel	Spiritüel alanları ziyaret motivasyonlarını ortaya koymak, harekete geçen duyguları ortaya koymak, spiritüel deneyimleri incelemek ve demografik özelliklerin etkilerini analiz etmek amaçlanmaktadır.	Daha önce memnun edici bir spiritüel deneyim yaşamış olmak, inanç, iç huzur sağlamak, tavsiye, reklamlar ve pazarlama araçları turistlerin spiritüel destinasyonu ziyaret nedenleri olarak ortaya çıkmıştır.
Moal-Ulvoas, G. Taylor, V. A.	2014	The spiritual benefits of travel for senior tourists	Nitel	Yaşlı ve yetişkinler için seyahat etmenin spiritüel faydalarını ve seyahatin kendini gerçekleştirme ve spiritüel gelişim ihtiyaçlarını nasıl karşıladığını ortaya koymak amaçlanmaktadır.	Görüşmeler neticesinde seyahatin yaşlı turistlerde anlam yarattığı; onların doğa ile daha iyi bağ kurmalarını ve başkalarını daha iyi anlamalarını, meditasyon ile derin düşünme yoluyla kendilerini keşfetmelerini sağladığını içeren boyutlar elde edilmiştir. Seyahatin spiritüel ihtiyaçları karşıladığı ve yaşlı turistlerde spiritüel gelişimi desteklediği sonucuna ulaşılmıştır.
Smith, M. Kelly, C.	2015	Holistic Tourism: Journeys of the Self?	Nitel	Turistlerin ihtiyaçlarına yönelik bütünsel turizm ürünlerinin nasıl geliştirildiğinin, holistik aktivitelerin tiplerinin, turist profillerinin ve tipik motivasyonların incelenmesi amaçlanmaktadır.	Dönüşümsel seyahatler kapsamında birçok spiritüel turizm aktivitesinin var olduğu ve bunların terapötik, tedavisel, aktif, aydınlatıcı, interaktif, gelişimsel, yaratıcı gibi kategorilere ayrılabilirliği ortaya çıkarılmıştır. Spiritüel turistlerin, spiritüel gelişimi önemseyen, çoklu inanç ve empatiye sahip olma ihtimali yüksek, mistik ve spiritüel alanları ziyaret etmeyi seven, yerel toplumla etkileşim kurma niyetinde olan, ritüel ve törenlere katılma eğilimli, beden-ruh-zihin dengesi kurmak isteyen kişilerden oluşan bir profile sahip olduğu bulunmuştur.
Rana, V.	2015	Motives and Experiences of Foreign (Yoga &	Nicel	Rishikesh'i ziyaret eden turistlerin Yoga ve spiritüel motivasyonlarını ortaya	Ziyaretçilerin otellerdeki hijyen, yiyecek kalitesi ve oda fiyatları, rehberlere erişim, iletişim ve turist enformasyon

		Spiritual) Tourist Visiting Rishikesh		çıkarmak ve ashram deneyimlerini analiz etmek amaçlanmaktadır.	hizmetleri ve tur paketleri konularında yeterli düzeyde memnun olmadıkları ortaya çıkmıştır.
Song, H.J. Lee, C.K. Park, J.A Hwang, Y.H. Reisinger, Y.	2015	The influence of tourist experience on perceived value and satisfaction with temple stays: The experience economy theory.	Nitel	Spiritüel tapınak ziyaretçileri örnekleme kullanılarak spiritüel özellikler içeren tapınak deneyiminin algılanan değer ve memnuniyet arasındaki ilişkileri 4E deneyim modeli bağlamında ortaya koymak amaçlanmaktadır.	Kaçış ve eğlence deneyimleri işlevsel ve duygusal değer yordayıcılarıdır. Estetik deneyim duygusal değeri, eğitim deneyimi ise işlevsel değer üzerinde etkilidir. Her iki değer spiritüel turist memnuniyetini olumlu etkilemektedir.
Kavenská, V. Simonová, H.	2015	Ayahuasca Tourism: Participants in Shamanic Rituals and their Personality Styles, Motivation, Benefits and Risks	Nitel	Yabancıların bu tür bir deneyimi aramasının nedenlerini keşfetmek; ayahuasca deneyiminin neyi gerektirdiğini tanımlama, ayahuasca'nın yararları ve risklerine ilişkin öznel algıların keşfedilmesi ve kişilik anketini (PSSI) kullanarak katılımcıların kişilik tarzlarını tanımlanması amaçlanmaktadır.	Merak, zihinsel sağlık sorunlarını tedavi etme isteği, kendini tanıma ihtiyacı, psişik tıbbı ilgi, ruhsal gelişim ve yaşamda yön bulmanın en temel motivasyonlar olduğu ortaya çıkmıştır. Kendini tanıma, kişinin kendisiyle ilişki kurma şeklindeki değişiklik, ruhsal gelişim, kişilerarası ilişkilerin iyileştirilmesi, zihinsel ve fiziksel sorunların üstesinden gelme ve hayata yeni bir bakış açısı kazandırılmasının başlıca faydalar arasında olduğu keşfedilmiştir. Şaman veya organizatöre güven eksikliği, şaman veya organizatör tarafından sağlanan yanlış bilgiler ve tehlikeli durumlara maruz kalma algılanan temel risklerdir. PSSI sonuçları, ayahuasca kullanan kişilerin sezgi, iyimserlik, hırs, çekicilik ve yardımseverlik ölçeklerinde normun önemli ölçüde üzerinde puan aldığını ve güvensizlik ve sessizlik ölçeklerinde önemli ölçüde daha düşük puan aldığını göstermiştir.
Singleton, A.	2017	The summer of the Spirits: Spiritual tourism to America's foremost village of spirit mediums.	Nitel	Lily Dale'de spiritüel deneyimin nasıl meydana geldiğini ve şekillendiğini turistlerin gözünden ortaya koymak amaçlanmaktadır.	Spiritüel arayışçılar, masaj meraklıları, medyumluğa meraklılar ve seyahat-geziseverler olmak üzere dört farklı spiritüel turist tipi ortaya çıkarılmıştır. Etnografik veriler ışığında elde edilen bulgulara göre, duygusal destinasyonlar insanların manevi (spiritüel) yaşamlarında azımsanamaz bir rol oynar. Arayıştaki insanların isteklerinin tam olarak gerçekleştirilmesi, ancak spiritüelliğe adanmış özel yerlere seyahat yoluyla mümkündür.
Kato, K. Prozano, R. N.	2017	Spiritual (walking) tourism as a foundation for sustainable destination development: Kumano-	Nitel	Yerel halkın bakış açısıyla destinasyon yönetiminde günümüz spiritüelliğinin önemini ortaya koymak, yürüyüş turlarına katılan hacıları tarafından	Yürüyüşe dayalı spiritüel turizmin bir "toplumu" sürdürülebilirliğe teşvik edeceği, bir bölgenin sürdürülebilir yönetimini sağlayacağı, turistleri spiritüellikle özdeşleştireceği, yerel toplumu

		kodo pilgrimage, Wakayama, Japan		deneyimlenen spiritüelliğin sürdürülebilirlik bağlamında nasıl turizm gelişimi sağlayacağını ortaya koymak amaçlanmıştır.	destekleyeceği ve yerel halkı organik tarım, kimyasalsız yiyecekler, doğal giyecekler, alternatif enerji ve spiritüel iyi oluş gibi sürdürülebilir yaşama yönlendireceği sonucuna ulaşılmıştır.
Robledo, M. A. Batle, J.	2017	Transformational tourism as a hero's journey	Nitel	Fenomenolojik yaklaşımla dönüşüm sağlayan turizm deneyimlerini incelemek amaçlanmıştır.	Dönüşümsel deneyime katkıda bulunan Kişisel durum, farklı aktiviteler yaparak sıradan yaşamdan uzaklaşma, diğer insanlarla etkileşim, anı yaşama, zorluk, atmosfer, kişiliğini yansıtır ve entegrasyon olarak adlandırılan sekiz boyut/durum ortaya çıkarılmıştır.
Imani Khoshkhoo, M.H. Nadalipour, Z.	2017	In Search of a Common Experience Comparative study on Tourists' Spiritual Experiences in Relation to the Various Types of Tourism	Nicel	Spiritüelliğin rekreasyonel, hac, iş, ekoturizm ve kültür turizmi gibi farklı turizm türlerinde nasıl şekillendiğini ve genel spiritüel deneyimlerin gerçekleşip gerçekleşmediğini ortaya koymak amaçlanmıştır.	Araştırma kapsamındaki turizm türlerinde spiritüelliğin en az bir boyutunun var olduğu ortaya konulmuştur. Dini yerlere gelen hacıların ve ziyaretçilerin çoğunun amaçlı turist olduğu ve gezgin spiritüel turistlerin ise derin bir manevi gelişim arayışıyla seyahat ettikleri ortaya çıkmıştır.
Lopez,L. González, R.C.L. Fernández,B.M.C	2017	Spiritual tourism on the way of Saint James the current situation	Karma	Saint James Rotası (Hacı Rotası) deneyiminin eski dinamikler ve günümüzdeki duygulanım bağlamındaki dönüşümünü incelemek ve bu güzergâh boyunca spiritüel turizmin yeni özelliklerini-boyutlarını ortaya koymak amaçlanmaktadır.	Teorik ve deneysel metodolojilerle birincil kaynaklar ve ikincil kaynaklar yorumlanmıştır. Rotayı ziyaret eden turistlere uygulanan anketler hacılar ve turistlerin sosyal davranışlarını araştırmak için görüşmeler yapılmıştır. Bu yolun, rutinin dışına çıkma, zihinsel yenilenme sağlama ve anti-stres terapisi sunma gibi spiritüel özelliklere sahip olduğu varsayılmıştır. Tarihsel miras, tabiat mirası, spiritüel neden, dini motivasyon, popüler kültür ve spor başlıca motivasyonlardır.
Nicolaides, A. Grobler, A.	2017	Spirituality, Wellness Tourism and Quality of Life	Nicel	Spiritüellik, wellness turizmi ve yaşam kalitesinin turistlerin spesifik bir destinasyonu ziyaret etmeleri üzerinde etkili olup olmadığını ortaya koymak amaçlanmıştır.	Araştırma sonuçlarına göre katılımcılar için dinsel tabanlı spiritüellik önemli bir boyuttur. Katılımcı sayısı 35 kişi ile sınırlı olan araştırmada spiritüelliğin zihinsel ve fiziksel iyi oluşu desteklediğine işaret eden bulgulara ulaşılmıştır.
Jarrat, D. Sharpley, R.	2017	Tourists at the seaside: Exploring the spiritual dimension.	Nitel	Morecambe kıyı turizmine katılan turistlerin derin spiritüel ve transandantal boyut deneyimleri yaşayıp yaşamadıklarını ortaya koymak amaçlanmaktadır. Böylelikle seküler turizm deneyiminin dinin yerini nasıl dolduran bir role sahip olduğunun anlaşılması amaçlanmaktadır.	Kıyı turizmi deneyiminin çevre ile manevi bağ hissi, muhteşemlik, zamansızlık ve hiçlik gibi spiritüel boyutlara işaret eden temalar ortaya çıkarılmıştır.

Bowers, H. Cheer, J. M.	2017	Yoga tourism: Commodification and western embracement of eastern spiritual practice.	Karma	Hindistan'daki Govardhan Eko Tatil köyü'ne gelen yoga turistlerinin motivasyonlarını ortaya çıkarmak amaçlanmıştır.	Bulgulara göre turistlerin %45.5'i yoganın spiritüel bir boyutu olduğuna inanmakta ve bu deneyimin kendilerinde destinasyonu tekrar ziyaret niyeti oluşturduğunu belirtmektedir. Turistlerin %39.4'ü 1-3 yıl içerisinde tekrar Hindistan ziyareti yapacağını belirtmiştir. Turistler yoganın hayatlarına olumlu katkı yaptığını, sağlık ve iyi oluşları üzerinde pozitif değişimlere kapı açtığını düşünmektedir. Katılımcılardan bazıları, ileride kendi yoga inziva merkezini kurmak amacıyla kampa geldiğini belirtmiştir. Spiritüel gelişim ve özaşkınlık gibi faydalar elde edildiği ortaya çıkmıştır. Spiritüel yoga faaliyetine katılanların %72.8'i bu deneyimin sağlıklı yaşam ve wellness ritüellerinde olumlu değişimlere neden olduğunu ifade etmiştir. Katılımcıların büyük bölümü bu ziyaretin wellness turizmine ilişkin bilgilerini artırdığını belirtmektedir. Görüşmelerden elde edilen bilgiye göre, destinasyonu ziyaret motivasyonu daha iyi bir kariyeri zihinsel ve fiziksel sağlık için yogaya dayalı turizm faaliyetine katılmaktır. Bu ana temayı oluşturmaktadır. Ayrıca bu alana yatırım yapmak, kendi tesislerini açmak ve bunun için bilgi toplama amacıyla gelenlerin olduğu ortaya çıkmıştır. Katılımcıların bir kısmı spiritüel bir bölgeye seyahat etmenin dönüştürücü etkisine dikkat çekmiş; ayrıca çok aşırı bir şekilde dünyevilikten uzaklaşmanın kişiyi mutsuz edeceğini ve spiritüellikten uzaklaştıracağını belirtmiştir.
Ashton, A. S.	2017	Spiritual retreat tourism development in the Asia Pacific region: Investigating the impact of tourist satisfaction and intention to revisit: A Chiang Mai, Thailand case study.	Nicel	Spiritüel turizmin turist memnuniyetini ve destinasyonu tekrar ziyaret etme niyetini nasıl etkilediğini araştırmaktır.	Sonuçlar, yenilik, rahatlama, aşkınlık, özgüven, fiziksel görünüm ve kaçış gibi itici faktörlerin spiritüel turist memnuniyetini etkilediğini ortaya koymuştur. Öte yandan, özellikle otantik deneyimler, doğal alanlar, tarihi öneme sahip sıradan mekânlardan ziyade daha çok huzurlu atmosfer sunan ortamlar gibi çekici faktörlerin aynı destinasyonu tekrar ziyaret etme niyetine yol açarak spiritüel turist memnuniyetini etkilediğini ortaya çıkmıştır.
Kuralbayev, A. Abishev, N.	2017	The measuring of the spiritual tourism in regions of South Kazakhstan	Nicel	Güney Kazakistan örneğinde spiritüel turizm yönetimine ilişkin bir ölçüm modeli geliştirmek amaçlanmaktadır.	Spiritüel turizmin yönetiminin toplumsal potansiyel (toplumda birlik, toplumsa kurallar ve düzenlemeler, potansiyel çekicilikler, turist trafiğini sürdürme potansiyeli); çekicilik potansiyeli (tarihi değerler, kültürel ve sanatsal zarafet, dinlerin

					önemi, atmosfer, bakım, dini aktiviteler); toplumsal iş birliği (planlama, yönetme, faydaların yönetimi) olmak üzere 3 faktörlü bir yapı sergilediği ortaya konulmuştur.
Kujawa, J.	2017	Spiritual tourism as a quest	Nitel	Edebi turizmde anı yazarlarının kişisel hesaplarıyla spiritüel turizm üzerine yapılan teorik tartışmayı birleştirmek amaçlanmıştır. Geleneksel görüş olan ve Michel Foucault'un söylemsel oluşumun heterojen yönleri teorisi tarafından da desteklenen dinsel hac turizmine karşı insanların spiritüel (manevi) gelişim için niçin seyahate çıktıkları açıklamak, spiritüel turizmin mevcut tipolojileri ve bunun Joseph Campbell'in mistik arayışının evreleriyle kıyaslanması, üç edebi spiritüel seyahat hatırasından kısa alıntılar yaparak akademik tartışmayı desteklemek amaçlanmaktadır.	Edebi eserlerdeki 3 kahramanın kendi öznel yaşamlarına uygun olan ve dini yapıların dışında kalan öznel dönüşü benimsedikleri ve yaşamlarından kiliseleri çıkararak hayatlarının anlamlarını bulma çabası içinde olduğu görülmüştür. Kahramanlar ne öz dinlerine dönmüşler ne de başka bir dini benimsemişlerdir. Çalışmada insanların öznel dönüşüm yaşayarak ve spiritüel macera deneyimleri yaşayarak, dinlerin katı kurallarla ve kilise merkezli dogmatik anlayışından sıyrılarak içsel ruhani tabiatını keşfedecekleri anlaşılmıştır. Bu spiritüel macera sayesinde insanlar söylemsel oluşumun kurucuları olabilirler. Turizm işletmeciliği bakış açısıyla ele alındığında, inanç turizminin geleneksel formundan ve inanç turizmi merkezlerinden tamamen izole olan bu etki düzeyi yüksek spiritüel turizm biçimini yeni bir hareket olarak kabul etmek mümkündür.
Gezon, L. L.	2018	Global scouts: youth engagement with spirituality and wellness through travel, Lake Atitlán, Guatemala	Nitel	Yetişkin genç sırt çantalı turistlerin Guatemala'da yaşadıkları spiritüel turizm deneyiminin biçimlenişini, turizm aracılığıyla wellness ve spiritüel deneyimleri nasıl yaşadıkları, sosyal ve bireysel dönüşüm potansiyelini incelemek amaçlanmıştır.	Seyahatin fenomenolojik değişimler için bir bağlam görevi gördüğü sonucuna ulaşılmıştır. Görüşme yapılan katılımcılar spiritüel turizm deneyiminin kendilerinde bir değişim yarattığını; yaşamlarında bu değişimi benimseyeceklerini ve hayatlarına yansıtacaklarını vurgulamıştır.
Gill, C. Packer, J. Ballantyne, R.	2018	Exploring the restorative benefits of spiritual retreats: the case of clergy retreats in Australia.	Karma	Avustralya'daki ruhban inziva merkezlerinde yaşanan spiritüel turizm deneyiminin meydana getirdiği yenileyici ve güçlendirici faydaları ortaya çıkarmak amaçlanmaktadır. Spiritüel deneyimin zihinsel yorgunluk üzerindeki etkilerini araştırmak hedeflenmektedir. Bu amaçla inzivalar öze-dönüşsel, sakin, sakin olmayan ve eğitimsel olarak sınıflandırılmıştır.	Spiritüel inziva deneyiminin katılımcıların zihinsel yorgunluklarını azaltmada olumlu etkilerinin olduğu görülmüştür. Ayrıca inzivadan 2 hafta sonra bile kısmi olumlu etkiler saptanmıştır. Sessiz ve dinginlik veren ortamlara sahip inziva merkezlerinde yaşanan deneyimin daha gürültülü atmosfere sahip öz-dönüşsel inzivalara göre daha fazla zihinsel yorgunluğu azalttığı ortaya çıkmıştır. Günlük rutinden kaçış, rahatlama imkânı, enerji depolama gibi yenileyici faydalar keşfedilmiştir. Aynı fikirde olan kişilerle bir arada olma, iş arkadaşlarıyla derin sohbetler etme imkânı, başkalarıyla samimi arkadaşlıklar kurma ise sosyal faydalar

					arasındadır. Dinsel hayatın farklı yönleri hakkında bilgi edinme, başkalarıyla düzenli ibadet etme, spiritüel yenilenme, Yaratıcıya yakın hissetme ise spiritüel faydalar olarak ortaya çıkmıştır. Spiritüel eğitmen sayesinde spiritüel bilgi birikimini artırma, öğrenme ise bilişsel faydalardır.
Moufakkir,O. Selmi, N.	2018	Examining the spirituality of spiritual tourists: A Sahara Desert experience.	Nitel	Spiritüel motivasyonla Sahra Çölü gezisi yapan turistlerin deneyimlerini mercek altına almak amaçlanmaktadır. Bununla birlikte turistlerin bu spiritüel deneyimi hangi anlamı yüklediklerini ortaya koymak amaçlanmaktadır.	Sahara (doğal element); deneyim (yaşanan deneyimsel element); spiritüellik olmak üzere üç boyut ortaya çıkarılmıştır. Çölde yaşanan spiritüel deneyimin günlük rutinden, materyal dünyadan uzaklaşma, sessizlik, huzur, fiziksel-ruhsal sağlık arama, kendini keşfetme gibi arayış ve ihtiyaçlara cevap verdiği ortaya çıkmıştır.
Ashton, A. S.	2018	Spiritual retreat tourism development in the Asia Pacific region: Investigating the impact of tourist satisfaction and intention to revisit:A Chiang Mai,TH case study	Nitel	Spiritüel turizmin turist memnuniyeti ve destinasyonu tekrar ziyaret niyeti üzerindeki etkisini ortaya koymak amaçlanmaktadır.	Yenilik, rahatlama, özaşkınlık, özsaygı, fiziksel görünüş ve kaçış boyutlarını içeren itici faktörlerin spiritüel turizm deneyimine ilişkin memnuniyeti etkilediği ortaya çıkmıştır. Çekici faktörlerden ise özellikle otantik deneyimler, doğal alanlar, huzurlu çevre, sıradan yerlerden uzak olma, tarihi önem boyutlarının memnuniyeti etkileyerek destinasyonu tekrar ziyaret etme niyetine yol açtığı ortaya çıkmıştır.
Jiang,T. Ryan,C. Zhang, C.	2018	The spiritual or secular tourist? The experience of Zen meditation in Chinese temples	Nitel	Çin’de Zen meditasyonu deneyimine katılım motivasyonlarını ve bu deneyimin nasıl şekillendiğini ortaya koymak amaçlanmaktadır.	Meditatif deneyimin kutsal ve dünyevi boyutlar içerdiği ancak ticari işletme içinde bu deneyimin sekülerizm ve kutsallık öğeleri arasında değişimler yayabileceği ortaya çıkmıştır. Rutin yaşamdan uzaklaşma, doğal tabiat ve çevre, deneyimlerin benzer düşüncede olan diğer insanlarla paylaşılması, keşif ve rahiplerle iletişim spiritüel turizm bağlamında kişisel iyi oluşa katkı sağlamaktadır. Turistler içe dönük ve dışa dönük olarak sınıflandırılmıştır. Günlük rutin yaşamdan uzaklaşma, etkinlik yerinin tabiat ve manzarası, tapınak atmosferi, benzer düşünen bireylerle deneyimin paylaşılması, mentorlarla ve keşiflerle iletişim kurmak katılımcıların elde ettiği kişisel fiziksel sosyal ve zihinsel sağlığa katkıda bulunmaktadır. Dışa dönük turistler keşiflerle etkileşimde bulunup Budizm öğretilerini pekiştirmekte, doktrini daha iyi anlamakta ve bunu dini yaşamına yansıtmaktadır. İçe dönükler ise kendileriyle etkileşimde bulunmak için adeta dünyevilikten izole edilmiş bir alan yaratmaktadır. Bu alan onların depresyon ve çaresizlik duygularını hafifletmektedir.

Ekwoye, A. U. DeLauer, V. Cahill, T.	2018	Effect of a spiritual retreat on perceived stress of Nigerian Catholic immigrant sisters in the US	Nicel	6 Günlük spiritüel kamp tatili yapan turistlerde demografik değişkenlere göre stres düzeylerinde değişimi ortaya çıkarmak amaçlanmaktadır.	Spiritüel tatilin üçüncü gününde bireylerde algılanan stresin, tatil öncesine göre daha düşük olduğu gözlenmiştir. Spiritüel kamp aktiviteleri sırası ve sonrasında stres düzeylerinde belirgin düşüşler olduğu görülmüştür.
Newberg , A.B. Wintering , N. Yaden, D.B. Zhong , L. Bowen , B. Avericka, N. Monti, D.A.	2018	Effect of a one-week spiritual retreat on dopamine and serotonin transporter binding: a preliminary study	Nicel	Bir haftalık spiritüel inziva programının dopamin ve serotonin taşıyıcı bağlanması üzerindeki etkilerini ortaya koymak amaçlanmaktadır.	Yaradan ve kutsal ruh ile yeniden bağ kurulması, deneyimin dönüşümsel algılanması, yaşamın önceliklerinin yeniden sıraya konmasına ilişkin farkındalık oluşması, duyguları yoğunluğunun ve çeşitliliğinin artması gibi katılımcılarda olumlu pozitif psikolojik çıktılar meydana geldiğini ortaya çıkarmıştır.
Arya, V. Sharma, S. Sethi, D. Verma, H. Shiva, A.	2018	Ties that bind tourists: embedding destination motivators to destination attachment: a study in the context of Kumbh Fair, India	Nicel	Reklam farkındalığı, destinasyon imajı ve çevrimiçi topluluklar gibi turistlerde destinasyon bağlılığı yaratan motivasyonların belirleyicilerini daha net bir biçimde ortaya koymak amaçlanmaktadır.	Turistlerin tutumları tamamlayıcı arabulucu; spiritüel uyarın ise aracı düzenleyici değişken olarak destinasyonu ziyaret motivasyonları ve bağlılık arasındaki pozitif ilişkiyi etkilemektedir. Sonuç olarak Kumbh Mela festivali ziyaretçileri, din, maneviyat, içsel bağ gibi etmenler yoluyla kendileriyle yakın bağlantı kurabilen destinasyonları tercih ettikleri ortaya çıkmıştır.
Amaro, S. Antunes, A. Henriques, C.	2018	A closer look at Santiago de Compostela's pilgrims through the lens of motivations	Nicel	Camino de Santiago'yu ziyaret eden hacı adayları turistlerin motivasyonlarını spiritüel bağlamda ortaya koymak amaçlanmaktadır.	Dini motivasyonlardan çok spiritüel motivasyonlar, yeni deneyimler yaşama arzusu ön plana çıkmıştır. Spiritüel Motivasyon Boyut altındaki alt boyutlar: Kendi Başına Olmanın Tadını Çıkarma ve İçsel Huzur; Manevi ve sessiz yolculuk; Sade yaşam tarzı; Materyal Dünyadan Uzaklaşma; Özgürlük Hissi. -Yalnız seyahat edenlerin daha fazla spiritüel motive oldukları sonucu ortaya çıkmıştır. Alman ve Hollandalılar ile kıyaslandığında Brezilyalı ve Portekizlilerin spiritüel motivasyonları daha yüksek bulunmuştur. Ayrıca genç yaşlardaki kadın turistlerin daha spiritüel motivasyon ortalamalarının yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Bhartiya, S. P., Bhatt, V., Singh, A. K.	2018	Psychoanalysis of Tourist Satisfaction: A Case Study of Kaudiyala–Tapovan Ecotourism Zone of Uttarakhand.	Nicel	Spiritüel bir destinasyon olan, Yoga wellness meditasyon gibi motivasyonlara hitap eden ve doğa temelli turizm türlerine ev sahipliği yapan Uttarakhand'da ziyaretçilerin memnuniyet ve sadakati arasındaki ilişkiyi incelemek amaçlanmaktadır.	Spiritüel doğa deneyimi yaşayan turistlerin bu deneyimden memnun kaldıkları ve spiritüel destinasyonu tekrar ziyaret etme ve başkalarına önerme niyetinde oldukları ortaya çıkmıştır.

Gill, C. Packer, J. Ballantyne, R.	2019	Spiritual retreats as a restorative destination: Design factors facilitating restorative outcomes.	Karma	Spiritüel tatil öncesi, tatil esnası ve tatil sonrası ölçümler yapmak amaçlanmıştır. Dinlenme kampı esnasında yenileyici çıktılar üreten çevresel özellikler, aktiviteler ve deneyimlerin neler olduğunu ortaya çıkarmak hedeflenmektedir. Ayrıca bunların tatil sonrası 2 hafta devam edip etmeyeceğini, tatil sonrası yaşanan stres miktarının, önceden elde edilen yenileyici faydaların devamlılığı üzerindeki etkilerinin incelenmesi amaçlanmaktadır.	Rutin çevreden uzaklaşmak, spiritüel aktivitelere katılmak ve modern iletişim araçlarından ayrı kalmak yenileyici faydaları etkileyen üç önemli faktördür. Çevresel özellikler (atmosfer), spiritüel, reflektif ve rahatlama yönelik aktivitelere katılım, kişilerde hızlı yenileyici faydalar yaratan en güçlü unsurlardır. Tatilden iki hafta sonra zihinsel rahatlama durumunda bir miktar azalma meydana gelmiştir. Zihinsel rahatlama skoru tatil öncesi, 4.36 tatil esnasında 5.07, tatilden iki hafta sonra ise 4.86 olarak ölçülmüştür. Kişilerde olumlu etkiler ortaya çıkması için inziva merkezlerinin sessiz, sakin, doğal ve dinlendirici ortama sahip olmasının önemli olduğu, turistlerin dikkatinin dağılmaması için spiritüel etkinliklerin içeriğinin dengeli ve az yoğun olması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.
Bahadori, S.R. Farsani, N.T. Shafiei, Z.	2019	Tourists' views on Islamic spiritual tours (case study: Yazd, Iran)	Nicel	Spiritüel turizm kapsamında Muharrem ayı ve Aşure etkinliklerine katılan turistlerin İran'da yaşanan spiritüel deneyime karşı tutumlarının, bu tutumların algılar üzerindeki etkilerinin incelenmesi ve spiritüel turistlerin deneyimlerine yönelik nasıl görüşlere sahip olduğunu incelemek amaçlanmaktadır.	Spiritüel turistlerin İran'ın Yazd şehrindeki spiritüel aktivitelere ilgi duydukları ve spiritüel turizm deneyimlerinin İslamofobi ile mücadele için bir araç olarak kullanılabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Spiritüel turlar yoluyla turistlerin İranlılara karşı tutumlarının olumlu yönde değiştiği ve spiritüel turistlerin İran halkını daha dost canlısı olarak değerlendirmesine katkı sağladığı anlaşılmıştır. Ayrıca Spiritüel turizmin İran'ı tehlikeli bir destinasyon olarak algılanmasını engellediği ve Şii mezhebinin yabancılarca daha iyi anlaşılmasını sağladığı ortaya çıkmıştır.
Sharma, P. Nayak, J .K.	2019	Do tourists' emotional experiences influence images and intentions in yoga tourism?	Nicel	Turistlerin duygusal deneyimlerinin bilişsel, duygusal ve yoga turizmi imajı aracılığıyla davranışsal niyetleri tahmin etmek	Turistlerin bazı belirli duygularının bilişsel, duygusal ve genel imaj için belirleyici olduğu doğrulanmıştır. Bunun da sırayla turistlerin davranışsal niyetleri üzerinde etkili olduğu ortaya çıkarılmıştır. Eğlence, aşk, pozitif sürpriz gibi duyguların bilişsel ve duygusal imajı etkilemektedir. Yoga turizminde bazı spesifik duyguların duygusal imaj üzerindeki etkisinin bilişsel imaj üzerindeki etkisinden daha güçlü olduğu bulunmuştur.
Sharma, P. Nayak, J .K.	2019	Examining event image as a predictor of loyalty	Nicel	Yoga turistlerinde imaj, sadakat, algılanan değer ve memnuniyet	İmaj, algılanan değer ve memnuniyeti olumlu etkilemektedir. Değer ve memnuniyetin deneyim sonrası

		intentions in yoga tourism event: A mediation model		arasındaki yapısal ilişkileri incelemek amaçlanmaktadır.	davranışsal niyetler üzerinde pozitif etkili olduğu ortaya çıkmıştır.
Bandyopadhyaya, R. Nair, B. B.	2019	Marketing Kerala in India as <i>God's Own Country!</i> for tourists' spiritual transformation, rejuvenation and well-being	Nitel	Hindistan'ın Kerala destinasyonunda turist deneyimlerinin nasıl şekillendiğini ve destinasyonun nasıl pazarlandığına ilişkin analiz ve incelemeler yapmak amaçlanmıştır.	Batılı spiritüel turistlerin Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi'ndeki kendini gerçekleştirme ihtiyacına benzer şekilde içsel uyum amaçlı seyahat ettikleri ortaya çıkmıştır. Kerala destinasyonunda turistlerin zihinsel, ruhsal ve bedensel olarak yenilenmiş hissettiklerini, otantizm deneyimlediklerini, yaşam değiştiren bir deneyim ve dönüşüm yaşadıkları ortaya çıkmıştır. Batılı ünlülerin spiritüel turistlerin destinasyon seçimlerinde etkili olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.
Parsons, H. Mackenzie, S.H. Filep, S.	2019	Facilitating self-development: how tour guides broker spiritual tourist experiences	Nitel	Spiritüel turlarda görev alan rehberlerin turist deneyimlerini nasıl yönettiğini, deneyimi nasıl organize ettiğini veya spiritüel deneyimlere nasıl aracılık ettiğini kısacası spiritüel turistlerin deneyimlerdeki rolünü ortaya koymak amaçlanmaktadır.	Rehberlerin, ziyaret alanlarına erişimi sağlaması, grup içi ve dışı etkileşimi kolaylaştırması, karşılıklı anlayış, empati ve kişisel gelişim yolu ile spiritüel deneyimlere aracılık ettiği ortaya konulmuştur. Rehberler tur sonrası edinilen spiritüel bilgilerin pekiştirilmesinde ve bütünselleştirilmesinde etkilidir.
Zhang, Y. Lee, T. J. Xiong, Y.	2019	From comrades to Bodhidharma: A Bourdieusian analysis of the spiritual experience of Chinese seasonal tourists.	Nitel	Odak grup yöntemi kullanarak, turistlerin spiritüel deneyiminin şekillenmesinde Zen meditasyonunun rolünü ortaya çıkarmak amaçlanmaktadır.	Yerel ev sahipleri ve çevre tarafından tetiklenen Zen meditasyonu deneyimine yönelik seyahatlere karşı pozitif bir istek söz konusudur. Budist ritüelleri ve E'Mei Dağı'ndaki günlük dünyevi uygulamalarda yaşanan deneyim yoluyla Zen meditasyonuna yönelik olumlu imaj güçlenmiştir. Zen meditasyonunda elde edilen spiritüel deneyimler, katılımcıların ruhsal deneyimleri üzerinde güçlü bir etkiye sahiptir. Zen meditasyonu ile yaşanan spiritüellik turistleri olumlu duygulara sevk etmiştir. Katılımcıların deneyim sonrası bakış açılarının olumlu yönde değiştiği, Zen meditasyonunu daha iyi bilgi sahibi oldukları ve sonrasında daha iyi bir yaşamın kapılarını araladıklarını gösteren bulgular elde edilmiştir.
Zheng, C. Zhang, J. Qiu, M. Guo, Y., Zhang, H.	2019	From mixed emotional experience to spiritual meaning: learning in dark tourism places	Nitel	Hüzün turizmi kapsamında duygular (korku, şok, depresyon, minnettarlık) öğrenime dayalı fayda ve spiritüel anlam değişkenleri arasındaki yapısal ilişkileri incelemek amaçlanmaktadır.	Öğrenime dayalı faydanın ve minnettarlık duygusunun spiritüel anlam üzerinde olumlu etkisi olduğu ortaya çıkmıştır.

Pham, K. Vogt, C. Andereck, K.	2019	Spiritual Tourism: Travel to Experience Vortex Energy	Karma	Spiritüel turizm kapsamında Arizona'ya vortex enerjisini deneyimlemek için gelen turist profilini belirlemek ve pazar uyumunu incelemek amaçlanmıştır.	Spiritüel vortex turistlerinin sürdürülebilir turizme karşı olumlu ve uyumlu bir tutuma sahip oldukları, yerel halkın vortex turizmi yerinde kültürel miras, rekreasyonel fırsatlar, arkeoloji gibi unsurlar içeren turizm türlerini daha fazla destekledikleri ortaya çıkmıştır.
Cox, A. E. McMahon, A. K.	2019	Exploring changes in mindfulness and body appreciation during yoga participation	Nitel	On altı haftalık yoga deneyimi boyunca genel farkındalık, özelliklere ilişkin farkındalık ve beden takdirindeki değişimi ve bunun yanı sıra özellik farkındalığındaki değişim ile beden takdirindeki değişim arasındaki ilişkiyi test etmek amaçlanmaktadır.	On altı haftalık yoga deneyimi sonrası katılımcıların farkındalığında artış ve kendi bedenlerine ilişkin takdirde yükseliş olduğu ortaya çıkmıştır.
Dean, A. K.	2020	The enchanted snake and the forbidden fruit: the ayahuasca 'fairy tale' tourist	Nitel	Ayahuasca deneyiminin turistlere nasıl spiritüel yolculuklar yaşattığının anlaşılması ve benzerine peri masallarında rastlanan sıra dışı spiritüel yolculuklarda turistlerin kendilerini nasıl gördükleri ve nasıl anlamlandırdıklarını ortaya çıkarmak amaçlanmıştır.	Bulgular, görmeye dayalı ruhsal his oluşturmalarının bireyleri şeytanları kovmada ve kendilerini büyülü bir evrende manevi varlıklar olarak anlamlandırmasını nasıl kolaylaştırdığını ortaya koymuştur. Tatil sonrası ayahuasca'nın hızla etkisini yitirmesiyle turistler ruhları tarafından terk edildiklerini düşünmekte ve periler diyarından kopmuş hissetmektedir. Tatil sonrası turistler eski dünyevi yaşamlarına yeniden dönme çabasıyla spiritüel dünyadan uzaklaşmaya başlamaktadır.
Mourtazina, E.	2020	Beyond the horizon of words: silent landscape experience within spiritual retreat tourism	Nitel	Kuzey Hindistan'daki sükûnetli Budist meditasyon inziva merkezlerinde elde edilen bulgular ışığında sakin ve sessiz tabiatın turizm deneyimindeki rolünü ortaya çıkarmak amaçlanmaktadır. Turistlerin sessiz manzaralarla fiziksel, sosyal, zihinsel ve duygusal olarak etkileşim kurma ve onlara atfedilen sosyal değerler ağında nasıl gezindiklerini keşfetmek amaçlanmaktadır.	Sessiz manzaraların sadece turistik deneyimlerin arka planı olmadığı, aynı zamanda öznel ve eylemsel ve samimi somutlaşmış deneyimleri daha geniş sosyal ve kültürel değerlerle iç içe geçiren bir katılım ortamı olduğu ortaya konmuştur. Sessiz tabiat ve akustik ortamın turistlerin hep birlikte ortaklaşa deneyim inşa ettiği eylemsel unsur olduğu ortaya konulmuştur. Sessiz ortamın birey ve onu çevreleyen dünya ile buluşma noktası olduğu vurgulanmıştır.

Buzinde, C. N.	2020	Theoretical linkages between well-being and tourism: The case of self-determination theory and spiritual tourism	Nitel	Katılımcı gözlem ve otoetnografik veriler yoluyla öz belirleme (self-determination theory) kuramına dayanarak spiritüel turizm ve iyi oluş arasındaki teorik bağlantıları ortaya çıkarmak amaçlanmaktadır.	Öz Belirleme Teorisi ile spiritüel turizm ve iyi oluş arasındaki bağlantı noktaları ortaya konmuştur. Buna göre yerel halk ile etkileşim, yoga deneyimi, öğrenme ‘yeterlilik’ boyutu altında; pedagojik çevre, yoganın herhangi bir dinde uygulanması, programsız pazar günleri, yoga niyetinde bulunma ‘özerklik’ boyutunda; manevi söylem, boş zaman, kültür ve yaş algısı ise ‘ilişkili olma’ boyutu altında tanımlanmıştır.
Choe, J. O’ Regan, M.	2020	Faith Manifest: Spiritual and Mindfulness Tourism in Chiang Mai, Thailand	Nitel	Batılı turistlerin kendi dinlerinde bağımsız olarak neden Uzakdoğu’da farkındalık Batılı turistlerin farkındalık uygulama ve aktivitelerine katıldıklarını ortaya koymayı hedeflenmektedir. Batılı turistlerin inancının doğasını ve bunun spiritüel bir turizm destinasyonu üzerindeki rolü ve etkisini keşfetmek amaçlanmaktadır.	Turistler yıllardır Budist farkındalığı uygulamasına rağmen, hiçbiri kendisini Budist olarak tanımlamamaktadır. Farkındalığın, boşanmalar, ailede ölümler, uyuşturucu kullanımı gibi yaşam olaylarının ardından depresyon ve anksiyete gibi sorunları çözeceğine veya en azından endişelerinden kurtulmalarına yardımcı olacağına inanmaktadırlar. Farkındalık uygulamalarının olumsuz yaşam olaylarıyla başa çıkmanın yapıcı bir yolu olduğunu belirtmişlerdir. Bu çalışma, bilgi verenlerin farkındalığı ve diğer manevi uygulamaları günlük yaşamlarının dokusuna yerleştirmeye çalıştıklarını ortaya çıkarmıştır.
Hsu, S.C. Liu, L.W.	2020	The relationship between serious leisure, flow experience, leisure benefit and quality of life of Yoga	Nicel	Farklı yoga türlerinde yaşanan deneyiminin akış, boş zaman faaliyetinden elde edilen fayda ve yaşam kalitesi ile arasındaki yapısal ilişkileri incelemek amaçlanmaktadır.	Bulgulara göre, yoga deneyiminden elde edilen faydalar, akış ve boş zaman faaliyetinden elde edilen faydalarla pozitif ilişki içindedir. Yogadan elde edilen faydalar yaşam kalitesini olumlu etkilemektedir. Akış, Yoga deneyiminden elde edilen faydaları olumlu etkilemektedir. Yoga deneyiminden elde edilen faydalar ile pozitif psikolojik bir gösterge olan yaşam kalitesi arasında güçlü pozitif ilişki olduğu sonucu ortaya çıkmıştır.
Wang, Y.C. Chen, P.J. Shi, H. Shi, W.	2021	Travel for mindfulness through Zen retreat experience: A case study at Donghua Zen Temple	Nitel	Spiritüel turizm kapsamında Zen meditasyonu yapan turistlerin motivasyonları ve Zen inzivasından bekledikleri faydaları ortaya koymak; Zen inzivasında hiyerarşik seviyeleri belirlemek ve Zen inziva merkezlerinin gelişimine ve planlanmasına yönelik çıkarımları ve görüşleri özetlemek amaçlanmaktadır.	Zen meditasyonuna yönelik 4 motivasyon ve 3 fayda keşfedilmiştir. Spiritüel gelişime yönelik dört faydaya yönelik üç tema ortaya çıkarılmıştır. Bilgiyi artırmaya ve spiritüel gelişime yönelik 2 mekanizma tanımlanmıştır. Master Wanxing’in spiritüel kitapları, kendini kayıp ve boşlukta hissetme, yaşam ve kariyerde ikilemler yaşama, Budizm’le kişisel gelişim arayışı Zen meditasyonuna katılmaya ilişkin 4 temel motivasyondur. Bilgi birikiminin arıtılmasına yönelik temalar ise Master

					Wanxing ile etkileşim ve eğitim alma; başka spiritüalistlerle bilgi paylaşımı, Budizm ve Meditasyon teknikleri konusunda anlayış gelişimi, öğrenilenleri günlük yaşama aktarma konusunda içgörü olarak ortaya çıkmıştır. Psikolojik değişimler, bilinçli farkındalık ve şimdiki anın farkındalığı ve mistik deneyim ise üç temel spiritüel gelişim temasıdır. Önerme ve paylaşma; Zen anlayışını ve farkındalığını yaşama ve kariyerine entegre etme, kendini yansıtma ve kişisel gelişim için sürekli pratik yaparak Zen farkındalığı ve aydınlanma için spiritüel arayışı sürdürme temel çıktılardır. Budizm Turizmüne katılan turistleri Zen Turizmi; Zen Yaşam Tarzı ve Zen İnzivası olmak üzere üçe ayıran iki şema oluşturulmuştur.
A. Halim, M.S. Tatoglu, E. Mohamad Hanefar, S.B	2021	A Review of Spiritual Tourism: A Conceptual Model for Future Research	Nitel	PRISMA yöntemi kullanılarak Spiritüellik, din ve turizm alanyazınına dayalı olarak spiritüel turizme yönelik kavramsal bir model oluşturmak amaçlanmaktadır.	Yazarlar 7 Temadan oluşan Spiritüel Turizm Kavramsal Modeli geliştirmişlerdir. Temalar: Anlam/Yaşamsal Amaç, Bilinç, Özaşkınlık, Spiritüel Kaynaklar, Özbelirleme (Kendi Kaderini Tayin Etme), Yansıtma-Ruhsal Arınma ve Zorluklarla Spiritüel Mücadele olarak belirlenmiştir. Böylelikle gelecekteki çalışmalar için sistematik bir yol haritası sunulmuştur.
Boroujeny, H. Z.	2021	Tourism: A Tool for Spirituality Development	Nitel	Turizm ile spiritüelliğin gelişimi arasındaki ilişkinin analiz edilmesi ve böylelikle turizm gelişiminin spiritüelliğin gelişim hedeflerine nasıl katkı sunabileceğine yönelik değerlendirmeler yapmak hedeflenmektedir.	Yaşam başarısının iki bileşeni olarak turizmin ve spiritüelliğin önemine vurgu yapılmıştır. Turizm aktiviteleri ile spiritüelliğin nasıl gelişebileceğine ilişkin hususlar üzerinde durulmuştur. Sonuç olarak tanım, netleştirme ve inanç-spiritüellik-din-turizm arasındaki ilişkileri içeren kavramsal model önerilmiştir. Turizmde meydana gelecek etkin gelişimlerin spiritüel ilk eve uygulamaları olumlu yönde güçlü bir şekilde etkileyeceği vurgulanmıştır.
Cugini, A.	2021	Religious tourism and Sustainability: From Devotion to Spiritual Experience	Nitel	Spiritüelliği inanç turizmi açısından ele alarak gençlerin din ve spiritüellik ile nasıl bir bağ kurduğu sorusuna yanıt aramak amaçlanmaktadır.	Spiritüellik kavramı inanç turizmi bağlamında teorik olarak değerlendirilmiştir. Spiritüelliğin dini yönlerine vurgu yapılarak religious light tourism kavramı benimsenerek bunun sürdürülebilir ve sorumlu bir turizm türü olduğu aynı zamanda mevsimsel dalgalanmalardan, sosyal ve ekonomik krizlerden çok düşük etkilendiğine vurgu yapılmıştır.

Islam, M. M.	2021	The Satisfaction of Bangladeshi Pilgrims: Service gaps in spiritual tourism based on gender and expenditure	Nitel	Spiritüelliğin inanç boyutuna odaklanan çalışma kapsamında spiritüel motivasyonlu hac turistlerinin memnuniyetlerini ölçmek ve tur operatörlerinin hizmet hatalarını ortaya çıkarmak amaçlanmaktadır.	Hac turistleri, spiritüel turistler olarak alınmıştır. Turistlerin havayolu hizmetlerinden %94.9 oranında memnun kaldığı ortaya çıkmıştır. Ayrıca yeme-içme, konaklama, hac, gezi, şeytan taşlama gibi hususlarda yüksek düzeyde memnuniyet oranları elde edilmiştir. Spiritüel faaliyetler içeren aktivitelerde hac-spiritüel turistlere derinlemesine bilgi verebilecek uzman kişilerin tur organizatörleri tarafından görevlendirilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır. Spiritüel turist olarak hacıların Yaradan ile bağ kuran özel ziyaretçiler olduğu vurgulanmıştır.
Balakrishnan Nair, B. Dileep, M. R.	2021	Drivers of Spiritual Tourism: A Destination-Specific Approach	Nitel	Hindistan'ı ziyaret eden turistlerin hangi sebeplerden ötürü Hindistan'ı spiritüel turizm amaçlı tercih ettiklerini ve bu tercih nedenlerinin altında yatan unsurları ortaya çıkarmak amaçlanmaktadır.	Tematik analiz sonuçlarına göre turistler Hindistan'ı spiritüel amaçlı ziyaret etmelerinin altında yatan 4 ana unsur keşfedilmiştir. Bunlardan ilki Hindistan'da spiritüel hizmetler veren işletmelerin bulunması, ikincisi spiritüel guru ve ashramların varlığı, üçüncüsü spiritüel deneyimlere imkân veren etkinliklerin (ritüel, festival vb.) bulunması ve dördüncüsü ise Hindistan'ın sahip olduğu dini kurumlar, spiritüel mimari vb. özelliklerle tam anlamıyla spiritüel bir ülke olarak algılanmasıdır.
Agrawal, R. Gupta, A.	2021	Female spiritual tourism: an application of conjoint analysis	Nitel	Kadın turistler için stratejik turizm paketi oluşturmak üzere spiritüel turizmin ana ve alt özelliklerini keşfetmek hedeflenmektedir.	212 kadın spiritüel turist üzerinde gerçekleştirilen konjoint analiz sonucunda 7 ana unsur ve bunların altına kategorilendirilen 28 alt unsur keşfedilmiştir. Tatil öncesi bilgi toplama, ulaşım imkanları, spiritüel memnuniyet, güvenlik ve şikâyet mekanizması anlamlı bulunan ana temalar olmuştur. Öte yandan gelişen turizm teknolojilerine rağmen kadın spiritüel turistlerin imkanlardan etkili bir şekilde yararlanamadıkları ortaya çıkmıştır.
Bhalla, R. Chowdhary, N. Ranjan, A.	2021	Spiritual tourism for psychotherapeutic healing post COVID-19	Nitel	Covid 19 pandemisi nedeniyle eve kapanma sürecinde psikolojik sorunlar yaşayan insanların Hindistan'da spiritüel turizm yoluyla psikoterapik iyileşme elde edip edemeyeceğinin ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır.	Koronavirüs pandemisi sürecinde insanların yaşam deneyimleri, ruhsal sağlık ve iyi oluşlarına yönelik bulgular elde edilmiştir. Deneyimler 7 tema altında kategorilendirilmiştir. Spiritüel gelişim, dönüşüm ve şifalanma için doğa temelli turizm Covid-19 pandemisinden sonra en fazla tercih edilen seyahat türü olmuştur. COVID-19'un hayata getirdiği stres ve negatiflikte başa çıkmak için doğa temelli spiritüel

					turizme katılan turistlerin motivasyonları: şifalanma, içsel bağ kurma, pozitivite ve huzura kavuşma olarak keşfedilmiştir. İnsanlar COVID-19 kapanma süreci sonrasında zihinlerini rahatlatmak ve psikolojik baskılardan kurtulma arayışıyla doğa temelli spiritüel turizmin psikoterapik iyileşme sağlayan yönünden faydalanmaktadır.
Arora, M. Sharma, R. L. Walia, S.	2021	Revisiting the Inner Self in Times of Debilitating Distress: Gateways for Wellness Through Spiritual Tourism	Nitel	COVID-19 kaynaklı stres, çaresizlik, kaygı, travma gibi olumsuzluklarla mücadelede spiritüel turizmin rolünü ortaya koymak amaçlanmaktadır.	Alanyazın taraması ve değerlendirmeler ışığında spiritüel turizmin turist arayanları içsel varlıklarıyla bağlayarak ve böylece onları başkalarına karşı empatik, şefkatli ve insancıl kılarak acıları hafifletmede ve teselli sağlamada çok önemli bir rol oynayacağı öne sürülmektedir. Spiritüel turizm, şifanın yanı sıra, dünyanın farklı kültürlerinden doğayı ve kendini keşfetmek, ruhsal olarak gelişmek, içsel güç kazanmak, böylece umutsuzluk ve sıkıntının üstesinden gelmek isteyen gezgin-arayıcılar için seyahat, hareketlilik ve hareket olanaklarını da sunmaktadır.
Kainthola, S. Chowdhary, N. Kaurav, R. P. S., Tiwari, P.	2021	Motivations of urban millennials for spiritual travel in India	Nitel	Araştırmanın temel amacı, Hindistan'daki kentsel Y kuşağını spiritüel seyahate iten faktörleri belirlemektir.	Zihinsel rahatsızlıklar, kurumsal baskı veya merak gibi itici faktörler, spiritüel turistlerin temel motivasyonlarını oluşturmaktadır.
Zheng, F. Chan, C-S. Zhang, S.	2022	The effects of personal value, motivation, transformation and behavioural intention on spiritual tourism: a case study in Tibet	Karma	Bu çalışma, Çin'in Tibet kentinde yapılan bir vaka çalışmasına dayanarak, turistlerin kişisel değerlerinin, motivasyonlarının, dönüşümlerinin ve davranışsal niyetlerinin manevi turizm üzerindeki etkisini ortaya koymaya odaklanmaktadır.	Bulgular, kişisel değer, içsel motivasyon, aşkınlık ve davranışsal niyetin manevi turizm ile önemli pozitif ilişkilere sahip olduğunu ortaya koymaktadır.
Behboodi, O. Arabshahi, M. Pashae, M.	2022	The effect of tourists' memories on Tourist purchasing behavior: An approach to spiritual tourism (Case Study: Tourists in Mashhad)	Nitel	Çalışma, Meşhed'i ziyaret eden turistlerin hatıralarının yeniden satın alma niyeti üzerindeki etkisini araştırmayı amaçlamaktadır.	Sonuçlar, turizm anılarına ilişkin hatırlatıcı unsurların, hatırlanabilir destinasyonlarının kullanımı, inziva ve Meşhed şehrine bağlanma üzerinde olumlu ve anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Ayrıca Meşhed'e olan bağlılığının bu şehirde inzivaya çekilip dinlenme olumlu ve etkili bir etkisi vardır.

Wang, S. Blasco, D.	2022	East meets West: Spiritual tourism in Chinese protected areas	Nitel	Makale, Çin'in koruma altındaki alanlarında spiritüel turizm kavramını incelemeyi ve bu batı kavramını doğu bağlamında ele almayı amaçlamaktadır.	Sonuçlar, spiritüel turizmin Çin'de geniş çapta kabul görmemesine rağmen, doğa ile ilgili maneviyatın, özellikle cennetin ve insanlığın birliği kavramı aracılığıyla binlerce yıldır var olduğunu göstermektedir.
Rohman, F. Hussein, A. S. Hapsari, R. Tamitiadini, D.	2023	Investigating Spiritual Tourism Experience Quality, Destination Image, and Loyalty: The Mediating Role of Perceived Sacredness and Subjective Wellbeing	Nitel	Bu çalışma, deneyim kalitesi, destinasyon imajı, öznel iyi oluş ve algılanan kutsallık arasındaki bağlantıları ve bunların Endonezyalı spiritüel turistlerin sadakati üzerindeki etkilerini tespit etmeyi amaçlamaktadır.	Bu çalışma, turist sadakatının en önemli göstergelerinin destinasyon imajı ve algılanan kutsallık olduğunu ortaya koymuştur. Deneyim kalitesinin turist sadakati üzerinde doğrudan bir etkisi olmasa da bu çalışma öznel iyi oluş üzerinde doğrudan bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Destinasyon imajının da öznel iyi oluş ve algılanan kutsallık üzerinde doğrudan bir etkiye sahip olduğu bulunmuştur. Ayrıca, bu çalışma, algılanan kutsallığın, destinasyon imajının turist sadakati üzerindeki etkisi üzerinde önemli bir aracı etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur.
Wang, S. Blasco, D. Hamzah, A. Verschuuren, B.	2023	Tourists and 'philosophers': Nature as a medium to consciousness and transcendence in spiritual tourism	Nitel	Çin'deki korunan alanlardan gelen verileri analiz eden bu makale, maneviyatın doğaya dayalı turizme nasıl nüfuz ettiğini araştırmayı amaçlamaktadır.	Katılımcıların spiritüel turizm algılarının farklı düzeylerde olduğu ve spiritüel turizm başarısının bu hiyerarşik faktörlerden meydana geldiği ortaya çıkmıştır. Bu düzeyler dört kategoride tanımlanmaktadır: 'Korunan alanların ziyaret edilmesi, spiritüel faydalar elde edilmesi, manevi tatmin arayışı, kişisel inancın doğrulanması.'
Suarja, I. K. Sudiarta, M. Armoni, N. L .E. Sutarma, I. G. P. Jendra, I. W.	2023	Spiritual Tourism: Self-Healing through Melukat Ritual in Bali	Nitel	Bu çalışma, bir kendini iyileştirme olarak melukat ritüelini Bali kültür turizminin gelişimi bağlamında incelemeyi amaçlamaktadır.	Sonuçlar, tirtayatra ritüelindeki serilerden biri olan melukatın Bali'deki Hinduların dini geleneklerinden biri olduğunu ortaya koymaktadır. Melukat sürecinde bir dizi dua, meditasyon veya tirta (kutsal su) alma ritüelleri gerçekleştirilmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

KURAMLAR TEMELİNDE POZİTİF TURİST PSİKOLOJİSİ KAVRAMI VE ARAŞTIRMA DEĞİŞKENLERİNE YÖNELİK TEORİK ÇERÇEVE

2.1. Pozitif Psikoloji Kuramı

İnsanı anlamaya yönelik çabaların bütünü olan ve diğer adıyla ruh bilimi olarak nitelendirilen psikoloji, ruhsal yaşamın, zihinde geçen bilinç olaylarının, kişilerarası ilişkilerin, zihinsel süreç ve davranışların sistematik ve bilimsel olarak olarak tanımlanmaktadır (Gerrig ve Zimbardo, 2012; Morgan, 2011; Plotnik, 2009; Atkinson, Atkinson, Bem ve Nolen-Hoeksema, 1995). İlk dönemlerde yapılan psikoloji araştırmaları daha çok psikopatoloji odaklı olup insanların zayıf yönlerinin neler olduğuna, söz konusu zayıf yönlerin nasıl tedavi edileceğine, psikolojik problemlerin belirlenmesine; çaresizlik, tükenmişlik ve başarısızlık gibi olumsuz özellikteki insan davranışlarının incelenmesine yönelik olarak gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte psikoloji araştırmalarının daha çok depresyon, şiddet, travma, ırkçılık ve sıkıntı içinde büyüme gibi konulara odaklanması dikkat çekmektedir. Psikoloji bilimi, İkinci Dünya Savaşı'na kadar olan süreçte insanların psikolojik problemlerini iyileştirmek, yaşamı daha iyi hale getirmek ve kişilerdeki ileri yeteneklerin neler olduğunu tanımlamak olmak üzere üç temel alanda gerçekleştirilen çalışmalar ortaya koymuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise psikoloji alanında yapılan çalışmalar, daha çok bireylerdeki sorunların çözümüne odaklandığı için bireylerin olumlu ve güçlü yönlerini geliştirmede oldukça yetersiz kalmıştır (Linley, 2009; Gable ve Haidt, 2005; Seligman, 2002a, 2002b).

Bireylerin söz konusu güçlü özelliklerini ön plana almayı hedefleyen pozitif psikoloji, kökeni Sokrates, Plato ve Aristo gibi düşünürlerin iyi yaşama ilişkin filozofik öğretilerine ve psikoanaliz, davranışçılık, humanistik psikoloji, bilişsel terapi ve varoluşsal psikoloji alanındaki çalışmalara dayanan bir kavramdır. Pozitif psikoloji, Aristo'nun Nicomachean Ethics isimli kitabında geçen insanların en iyi şekilde nasıl yaşamaları gerektiği sorusuna ilişkin filozofik görüşlere temellenmektedir. Aristo'ya göre her bireyde bulunan ve onu en doğru olana yönlendiren gerçek benlik daimon (true self) veya ruh ile uyumlu davranışlar sergilenmesi halinde mutluluğa

ulaşmak mümkündür. Günümüzde otantik mutluluk olarak adlandırılan ve pozitif psikolojinin çıkış noktalarından olan Aristo'nun eudaimonia kavramı, hedonizm veya zevk arayışı yoluyla elde edilen anlık mutluluk yerine bir bütün olarak anlamlı bir yaşam sürülmesi düşüncesine dayanmaktadır (Boniwell, 2006; Fowers, 2005). Pozitif psikolojinin, aynı zamanda Maslow, Murray, Allport, Rogers gibi önde gelen hümanistik psikologların kişisel gelişim, iyi yaşam, başarı, otantiklik ve sorumluluk duygusu geliştirme gibi konulardaki fikir ve bulgularıyla ilişkili olduğunu söylemek mümkündür (Duckworth, Steen ve Seligman, 2005; Sheldon ve Kasser, 2001). Bununla birlikte, Rogers, (1951), Maslow (1954), Erikson (1963) ve Deci ve Ryan (1985) gibi araştırmacılar tarafından yapılan çalışmalar pozitif psikolojinin doğuşuna katkı sağlamıştır. Hümanist psikoloji, insanın iyiliğine ve potansiyeline inanan, büyüme ve bireysel otantik benliğin geliştirilmesine vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda hümanist psikoloji hareketinde bireylerin en verimli şekilde faaliyet göstermeleri için onların nasıl desteklenmesi gerektiğine odaklanılmaktadır. Bu görüşteki önemli hümanist psikologlar arasında yer alan Carl Rogers, pozitif psikoloji bakış açısıyla uyumlu olan tam işlevli birey (fully functioning person) kavramını alanyazına kazandırmıştır (Boniwell, 2006; Froh, 2004). Pozitif psikoloji bakış açısına dayalı önemli çalışmalardan birini gerçekleştiren ve hümanist yaklaşımı sürdüren Jahoda (1958), *'büyüme (gelişme), kişiliğin bütünleşmesi, özerklik, gerçekliğin doğru algılanması, çevresel ustalık ve kendini kabul etme'* olmak üzere ruh sağlığına olumlu katkı sağlayan altı temel süreci tanımlamıştır. Jahoda'nın (1958) araştırmasını bireylerde hastalık ve sıkıntının var olmamasına dayalı negatif unsurlara odaklanan bir bakış açısıyla değil başlı başına psikolojik iyilik halinin nasıl oluştuğuna dayalı pozitif unsurlara odaklanan bir yaklaşımla gerçekleştirmesi pozitif psikolojinin ilk adımlarının atılması açısından önemlidir. Duckworth ve arkadaşlarına (2005) göre bu yaklaşım, ruhsal hastalıktan ziyade ruhsal sağlığı meydana getiren bileşenlerin nelerden oluştuğunun anlaşılmasına yardımcı olan öncül bir kavramsal çerçeve sunmaktadır.

Psikoloji biliminin yıllardan beri sürdürdüğü negatif odaklı yaklaşımını reddeden pozitif psikoloji ve hümanist psikoloji insana ve insan yaşamına ilişkin benzer bakış açılarına sahip olsa da benimsedikleri dominant araştırma metotları bakımından birbirinden ayrılmakta ve farklı görüşler sunmaktadır. Hümanist psikoloji, psikolojinin negatif odaklı paradigmasını ve olumsuzluklara yönelen bakış açısını reddetmekle kalmayıp sayısal verilere ve istatistiğe dayalı nicel araştırma yönteminin oldukça karmaşık bir yapıya sahip insanı anlamada yetersiz kaldığını

bu nedenle de daha derinlemesine bilgi sunan nitel metotların kullanılması gerektiğini savunmaktadır. Ampirik yöntem ve skeptizmi ön plana alan hümanist psikolojinin bu görüşüne karşılık pozitif psikoloji nicel araştırma metoduna dayalı dominant bilimsel yöntemleri kullanmayı tercih etmiştir (Peterson ve Seligman, 2004). Kişilik ve Motivasyon isimli kitabında ilk kez pozitif psikoloji kavramını kullanan ve yaptığı çalışmalarda kendini gerçekleştirme kavramına vurgu yapan Maslow'a (1954) göre insanın günahları, hastalıkları ve eksikliklerini ortaya çıkaran psikoloji bilimi negatifikte, pozitifliğe göre daha başarılı bir performans sergilemektedir. Bu bağlamda erken dönem psikolojisi bireyin potansiyelini, erdemlerini, ulaşılabilir hedefleri gibi olumlu yönlerin arka plana atıldığı vurgulanmaktadır.

Seligman, 21 Ağustos 1999 tarihinde Amerikan Psikoloji Derneği'nin (APA) yıllık toplantısında yaptığı başkanlık konuşmasında pozitif psikolojiden söz ederek bu kavramı günümüzde bilinen şekliyle bilim dünyasına kazandırmıştır. Seligman, pozitif psikoloji fikrinin filizlenme sürecinin ilk aşamasını küçük kıızıyla yaşadığı ilginç bir anıya dayandırmakta ve bir gün bahçesinde yabancı otları temizlerken 5 yaşındaki küçük kıızıyla yaşadığı ilginç bir diyalogun sonucunda pozitif psikoloji fikrinin zihninde oluştuğunu belirtmektedir. Bahçesinde yabancı otları temizlediği esnada, Nikki adındaki küçük kızının dans ederek otları havaya saçtığını gören Seligman, bir anlık öfkeyle ona bağırır. Bunun üzerine kız babasına, kendisinin 3 yaşından 5 yaşına kadar sürekli olarak her şeyden şikâyet eden mızmız bir küçük kız olduğunu ancak kendisi için çok zor olsa da bu davranıştan vazgeçtiğini hatırlatarak babasına her şeyden şikâyet etmemesini böylece onun huysuz biri olmaktan kolayca kurtulabileceğini söyler. Bu olaydan çok etkilenen Seligman, pozitif psikoloji kavramını geliştirmeye karar vermiştir (Seligman ve Csikszentmihalyi, 2000; Seligman 2002b). Yıllardır depresyon, kötümserlik ve öğrenilmiş çaresizlik gibi konulara odaklanıldığına vurgu yapan Seligman, psikoloji biliminin akıl hastalığını iyileştirme, tüm insanların daha üretken ve tatmin edici yaşam sürmesine yardımcı olma ve bireylerdeki yüksek yetenekleri belirleme ve destekleme konularını göz ardı ettiğini ortaya atmıştır (Seligman, 2010; 2002b; Linley, 2009). Seligman'ın görüşleri ve konu konudaki destekleyici çalışmalar neticesinde ilk dönemlerde insanı bir organizma olarak ele alarak negatif ve patolojik insan özelliklerine odaklanan psikoloji bilimi, zamanla insanın bağımsız, hür, akılcı ve mantıklı davranışlar sergileyen varlık olarak ele alındığı pozitif odaklı yeni bir yaklaşım kazanmıştır. Pozitif psikoloji olarak adlandırılan ve Seligman (2010) tarafından psikolojinin tamamlayıcısı olarak kabul edilen bu yeni

yaklaşım, bireylerin güçlü yönleri, üstün yetenekleri ile olumlu özelliklerine odaklanma ve tüm bu alanların öncelikli olarak güçlendirilmesini hedeflemektedir. Böylece bireylerin gerek gündelik yaşamda gerekse iş yaşamında daha mutlu, daha sağlıklı ve daha başarılı olacakları öngörülmektedir (Luthans, 2002; Seligman, 2002b; Seligman ve Csikszentmihalyi, 2000). Seligman ve Csikszentmihalyi (2000), pozitif psikolojiyi bireylerin ve toplumların gelişmesine imkân veren faktörleri keşfetmeyi ve teşvik etmeyi amaçlayan, insanın işlerlik kazanmasını ve gelişimini, biyolojik, kişisel, ilişkisel, kültürel ve küresel bağlamda çok boyutlu olarak inceleyen bilimsel bir disiplin olarak tanımlamaktadır. Bir başka ifadeyle pozitif psikolojinin iyi oluş, mutluluk, duygular ve hayatı iyileştirme gibi insan yaşamının olumlu yönlerine ilişkin yapılan bilimsel çalışmalar olduğunu söylemek mümkündür (Kim vd., 2012; Seligman ve Csikszentmihalyi, 2000). Gable ve Haidt'e (2005: 103) göre pozitif psikoloji "insanların, grupların veya kurumların gelişimine ve optimal düzeyde işlerlik kazanmasına katkı sağlayan durumlar ve süreçlere ilişkin bilimsel çalışmadır." Seligman ve diğerlerine (2005: 410) göre pozitif psikoloji, olumlu duygular, pozitif karakter özellikleri ve bunu kolaylaştırıcı kurumların incelenmesi üzerine yapılan çalışmalar için kullanılan bir çatı terimdir.

Seligman'a (2010) göre başkalarıyla daha ilişkiler kurma becerisini geliştirmek, yaşamın anlamını artırmak, tüm benliğiyle deneyime kapılma (engagement) düzeyini yükseltmek ve daha olumlu duygular yaşamasını sağlamak bireyin depresyon, kaygı ve öfkeyle mücadele yeteneği geliştirmekten çok daha farklıdır. Bu nedenle, pozitif psikolojinin temel amacı bireylerin derinlerini azaltmaya yönelik tedavilerin yanı sıra yaşam koşullarını kolaylaştırıcı tedaviler geliştirmektir. Bir başka ifadeyle pozitif psikolojinin amacı, psikolojide yalnızca hayattaki en kötü unsurları onarmakla meşgul olmaktan en iyi yaşam koşullarını sağlayacak unsurlar inşa etmeye evrilen değişimi harekete geçirmek ve kolaylaştırmaktır. Bu bağlamda zihinsel sorunların ve denge bozukluklarının tedavisinde pozitif psikoloji aracılığıyla bireylerin üstün yeteneklerine ve erdemlerine odaklanarak 'güç inşa etmenin' önemine vurgu yapılmaktadır. Seligman yaptığı araştırmalar sonucunda cesaret, geleceğe dönük fikirlilik, iyimserlik, kişilerarası yetenek, inanç, iş ahlakı, umut, dürüstlük, azim, akış ve içgörü kapasitesi gibi insanın güçlü yönlerinin zihinsel hastalıkların önlenmesinde koruyucu rol oynadığı sonucuna varmıştır. Pozitif psikoloji bağlamında insan yaşamının olumlu yönleri öznel, kişisel ve grup olmak üzere üç düzeyde gerçekleşmektedir. Pozitif psikoloji alanının öznel düzeyde iyi oluş, geçmişten duyulan tatmin, yaşam tatmini,

duygular, akış, eğlence, duygusal hazlar, mutluluk ile iyimserlik, umut ve inanç gibi geleceğe dönük yapısal bilişlerle ilişkili bir kavram olduğu kabul edilmektedir. Özel düzeye yönelik yapılan çalışmalarda bireyin nasıl iyi bir insan olacağına değil kişilerin kendilerini nasıl ve hangi koşullarda iyi hissedeceklerine odaklanılmaktadır. Bireysel düzeye yönelik çalışmalarda kişinin cesaret, dürüstlük, azim gibi olumlu özelliklerine ve erdemlerine odaklanılırken grup düzeyinde özgecilik (alturizm), tolerans ve sosyal sorumluluk gibi sivil erdemlerine odaklanılmaktadır (Boniwell, 2006; Seligman, 2002b; Seligman ve Csikszentmihalyi, 2000).

Pozitif psikolojinin temel hedefleri aşağıdaki gibi özetlenmektedir:

- Yaşamı çok daha doyumlu ve anlamlı hale getirmek
- Bireyin mutlu bir yaşam sürmesini ve yaşamdan keyif almasını sağlamak
- Zayıflıklarla mücadele edebilecek güçlü yönlerin ve üstün özelliklerin belirlenmesi, ön plana çıkarılması, desteklenmesi ve bunların en verimli şekilde nasıl kullanılacağına belirlenmesi
- Hastalık modeli değil sağlık modelini benimsemek
- Geçmişe değil geleceğe odaklanarak nereden sorusundan ziyade nereye sorusuna yanıt aramak ve geleceğe dönük düşünmek
- Pozitif düşünme, iyimserlik, iyi oluş ve iyi yaşama teşvik etmek
- Bireylerin daha fazla kontrol edebildikleri noktalara odaklanmalarına yardımcı olmak

Nebraska eyaletinin Lincoln şehrinde 1999 yılının Eylül ayında ilk Pozitif Psikoloji Zirvesi'nin gerçekleştirilmesi ve 2005'te Pensilvanya Üniversitesi'nde Pozitif Psikoloji Yüksek Lisans programının açılması, bilim dünyasının bu konuya daha fazla ilgi duyulmasına yol açmıştır. Bununla birlikte Schulman'a (2009) göre pozitif psikolojinin doğuşu ve hızlı gelişimi, Seligman'ın vizyonu, organizasyon yetenekleri, halka açık dersleri ve bulduğu fonlar sayesinde olmuştur. Özellikle 2000'li yılların başından itibaren Fredrickson'un (2001) Broaden-and-Build Theory olarak bilinen Genişletici ve Geliştirici Olumlu Duygular Kuramı, Akış Kuramı'na ilişkin devam eden yenilikler (Csikszentmihalyi ve Csikszentmihalyi, 2006), Seligman'ın (2011) Human Flourishing olarak bilinen insan gelişimine ilişkin yeni kavramsal modelleri ile nezaket ve minnettarlığa ilişkin bakış açıları (Emmons ve Crumpler, 2000) başta olmak üzere pozitif psikolojiyle doğrudan ilişkili olan teoriler ortaya çıkmıştır (Filep, Laing, ve Csikszentmihalyi,

2017). Söz konusu teorilerin de desteğiyle gün geçtikçe sınırları belirginleşen pozitif psikoloji günlük yaşama girerek daha çok kişi tarafından bilinen bir kavram halini almıştır.

2.2. Turizmde Pozitif Psikoloji

Turizmde psikoloji kavramının ilk olarak psikologlar tarafından ele alınmadığına vurgu yapan Pearce (2011); bu konudaki ilk çalışmaların sosyologlar, coğrafyacılar, ekonomistler ve antropologlar tarafından yapıldığına dikkat çekerek coğrafyacı Cosgrove ve Jackson'un 1972 tarihinde yayınlanan sosyal etkileşim ve turist etkinlikleri başlıklı eserini turizmde psikolojinin alanyazındaki ilk adımları arasında göstermektedir. Stringer ve Pearce (1984) ise antropologların turizmin geniş çapta yol açtığı kültürel değişimlere; sosyologların turist deneyimlerinin toplumsal anlam ve etkileriyle, ekonomistlerin ise turist harcamalarının finansal sonuçlarına odaklandığına işaret etmektedir. Turist psikolojinin ilk izlerinden birine Güney Afrika'da turizm arz ve talebi üzerinde ödüllü çalışmalar yapan Ferrario'nun (1979a, 1979b) yorumunda rastlamak mümkündür. Ferrario, endeksinin arz tarafını hesaplarken, turistlerin sürü içgüdüsünü takip etmeleri nedeniyle bir turizm bölgesinin popüleritesinin daha az nüfuslu turizm bölgelerine göre daha değerli ve önemli olduğu yorumunu yapmıştır. Bu yorum psikoloji ve turizm arasındaki ilişkiye ve turist psikolojisine yönelik ilk ipuçlarını vermesi bakımından önemlidir. Turizmde psikoloji, turizm psikolojisi veya turist psikolojisi olmak üzere çeşitli şekillerde kullanılan kavramın kökeni, turizm ve psikoloji arasındaki bağlantılara dikkat çeken Mannell ve Iso-Ahola (1987); Mayo ve Jarvis (1981); Pearce (1982, 1991); Pearce ve Stringer (1991), Ross (1994), gibi öncül araştırmacıların çalışmalarına dayanmaktadır. Bu çalışmaları takip eden Larsen (2007), Šimková, (2014), Skavronskaya vd., (2020) gibi araştırmacıların turizm ve psikoloji ilişkisi bağlamına vurgu yaparak turist deneyiminin ve turist davranışının psikolojik boyutlarına odaklandıkları görülmektedir. Öte yandan turizmin sosyal psikoloji (Stringer, 1984; Pearce, 1982; Stringer ve Pearce, 1984; Tang, 2014); bilişsel psikoloji (Scott, 2020; Skavronskay vd., 2017); çevresel psikoloji (Fridgen, 1984; Cicerale vd, 2017); tüketici psikolojisi (Perdue, Immermans ve Uysal, 2004); pazarlama psikolojisi (Uzzell, 1984), ekonomik psikoloji (Woodside, Caldwell, ve Albers-Miller, 2004), fiyatlandırma psikolojisi (Boz vd., 2017) gibi çeşitli psikoloji dalları ile ilişkili olduğuna işaret eden araştırmalar yayınlanmıştır. Turizmle birçok bağlamda ilişkili olduğu varsayılan ve hayata anlam katan olumluluklar üzerine yoğunlaşan pozitif psikolojinin de söz konusu bu alanlar içine katılması çok

geç olmamıştır. Özellikle 2000’li yılların başından itibaren turizm ve pozitif psikoloji kavramları arasındaki bağlantıya vurgu yapan araştırmacı sayısının artış göstermesi dikkat çekicidir (örn. Vada vd., 2020; Huang vd., 2019; Garcês vd., 2018a; 2018b; Zambianchi, 2017; Pearce ve Packer, 2013; Boven ve Ashworth, 2007; Filep, 2007, 2008, 2009, 2012; Voigt, Brown ve Howat, 2010, 2011; Pearce, 2009a, 2009b; Pearce, Filep, ve Ross, 2011; Nawijn, 2010; Nawijn vd., 2010).

Turizm araştırmalarında çoğu zaman pozitif psikolojiyle doğrudan bağlantı kurulmamasına veya pozitif psikolojiye yeterli düzeyde atıf yapılmamasına rağmen, birçok araştırmanın psikolojik sağlamlık (resilience), akış, anlam, olumlu duygular, hatırlanabilirlik, tatmin, ilgilenim, bağlılık, iyimserlik, farkındalık, gelişim, mutluluk ve iyi oluş gibi pozitif psikolojinin temel konularına odaklanması dikkat çekmektedir. Seyahat motivasyonları, turizm ile pozitif psikoloji ilişkinin temellerine ışık tutulması noktasında önemli bir rol oynamaktadır. Neşe, keyif, haz, romantizm, eğlence, dinginlik, huzur başta olmak üzere olumlu his ve duygular yaşamak, alışkın olunan çevreden ayrılıp daha farklı ve ilgi çekici yerler görmek, monotonluktan kurtulmak, gündelik yaşamın stres, kalabalık ve karmaşasından bir süreliğine uzaklaşıp kaçış deneyimi yaşamak gibi amaçlar yıllardan bu yana turistlerin başlıca seyahat motivasyonları olmuştur. Bununla birlikte insanların yıllardan bu yana turizm ve seyahat faaliyetleri aracılığıyla zihni meşgul eden mevcut sıkıntı ve dertleri bir kenara koymak, ruhsal ve fiziksel sağlığı artırmak, zindelik kazanmak, rahatlamak, dinlenmek, enerji toplamak, yaşam kalitesini artırıcı faaliyetlerde bulunmak, bilgi birikimini artırmak, yeni arkadaşlık ilişkileri kurmak ve sosyalleşmek, romantizm yaşamak, otantizmi deneyimlemek, umut, iyimserlik, pozitif düşünce ve pozitif bakış açısı kazanmak amaçlarla insan psikolojisine iyi gelen ve bireyi pozitif psikolojiye sevk eden motivasyonlarla seyahat ettikleri bilinmektedir (Dann, 1981; Crompton, 1979; Fodness, 1994; Burton, 1995; Ryan, 2002a; Pearce ve Lee, 2005).

Turizm, misafirlerinin ihtiyaç ve beklentilerine cevap verecek düzeyde yüksek ürün ve hizmet kalitesini, gelişmiş altyapı ve üstyapı imkânlarını, turistlerin kendini iyi hissetmesini sağlayacak uygun atmosferi, misafirperverliği, güveni, olumlu davranış ve yaklaşımı sunmaya odaklanmaktadır. Bir bütün halinde değerlendirildiğinde doğasında insanı mutlu etmek ve misafirlerine olumlu duygular yaşatmak olan turizmin, bedensel ve ruhsal sağlığa ve iyi yaşama kapı açan unsurlar üzerine kurulduğunu söylemek mümkündür. Bir başka ifadeyle iyi ve mutlu yaşama giden yolda deneyimsel, bilişsel, duygusal ve davranışsal bir aracı köprü konumundaki

turizmin, bir bütün olarak, turistlerde anlamlı ve değerli anılar ve deneyimler oluşturma, onları memnun ve mutlu etme ve bir bütün olarak turistleri pozitif psikolojiye sevk etmeye yönelik amaçlar üzerine inşa edildiğini söylemek mümkündür. Turizm, varoluş amacıyla uyumlu bir şekilde Seligman'ın (2010) sözünü ettiği en iyi yaşam koşullarını sağlayacak unsurları oluşturma, hizmete sunma, bu imkanlardan tatil süresince en iyi şekilde faydalanılmasını sağlama, mutluluğu ve pozitif duyguları harekete geçiren ortamlar yaratmaya odaklanan bir sektördür. Bu bağlamda turizmin pozitif psikoloji ve hümanist psikolojinin temel yaklaşımı olan yaşamının olumlu yönlerine odaklandığını söylemek mümkündür. Turistler mutluluk, olumlu duygulanım, kişisel gelişim ve büyüme, psikolojik, hedonik, eumodonik ve öznel iyi oluş, tamin, akış, farkındalık, eğlence, estetik, eğitim, duysal hazlar, deneyime kapılma (engagement) ve akış (flow), kendini gerçekleştirme gibi yaşamsal olumlulukları turizm aracılığıyla deneyimleyebilmektedir (Vada vd., 2020; Garcês vd., 2018a, 2018b; Filep, 2012). Daha net bir ifadeyle turizm, doğası ve varoluş amacı gereği insan yaşamının olumlu yönlerine hitap eden ve bireylerin yaratıcılık, iç görüş, empati, ırkçılık karşıtlığı, barışçılık, hoşgörü, sıcakkanlılık, cesaret, inanç, iyimserlik sosyal sorumluluk güçlü yönlerinin desteklenmesi, ön plana çıkarılması ve geliştirilmesi için aracılık eden ve tüm bunlara imkân ve ortam sağlayan, iyi ve anlamlı yaşam üzerine kurulu bir sektördür. Öte yandan turizm, insanların deneyimler yoluyla kendi kişiliklerini yansıttıkları bir faaliyetir. Bu bağlamda Larsen'e (2007) göre destinasyona yaptıkları seyahatlerle kendi kişiliklerinin hangi yönünü yansıttıklarına dair yapılan turist yorumlarının ve algılarının anlaşılması turizm deneyimi psikolojisini anlama konusunda temel bir başlangıç noktası oluşturacaktır. Turizm, Seligman'ın pozitif psikoloji bağlamındaki otantik mutluluğuna giden kapıları ardına kadar açan olumlu duygu ve deneyim tabanlı bir bilimdir. Bir başka deyişle turizm, Aristo, Plato, Seligman, Csikszentmihalyi, Maslow, Murray, Allport, Jahoda, Rogers gibi araştırmacı ve düşünürlerin pozitif psikoloji hakkında doğrudan ve dolaylı yollardan vurguladığı en iyi yaşam koşullarını sağlayacak unsurların oluşturulmasında ve psikoloji bilimindeki olumluluk odaklı yaklaşımın sürdürülebilirliğinde deneyimler, duygular, hisler ve değerlerin eşlik ettiği önemli bir aracı ve fırsat yaratıcı rol üstlenmektedir. Tüm bunlarla birlikte turizm, pozitif psikoloji konusunda bilimsel bilgi birikiminin artması ve pozitif psikoloji temelli konuların yeni bulgularla daha net anlaşılması için önemli bir araştırma alanı oluşturmaktadır.

Vada vd. (2020) tarafından yapılan pozitif psikoloji ve iyi oluş kavramlarına ilişkin sistematik derleme araştırması bulgularına göre bu alanda yapılan turizm araştırmalarının kuramsal altyapısını çoğunlukla Genişletici ve Geliştirici Olumlu Duygular Kuramı, Akış Teorisi, PERMA Modeli, Farkındalık Teorisi ve Öznel İyi Oluş Modeli'ne dayandırdıkları görülmektedir. Söz konusu bulgular pozitif psikoloji bağlantılı turizm çalışmalarında sıklıkla kullanılan değişkenlerin *'mutluluk, iyi oluş, duygular, yaşam tatmini, yaşamdan tat alma gücü (savouring), güçlü karakter özellikleri ve yaşam kalitesi'* olduğunu göstermektedir. Bunlara ek olarak minnettarlık, mizah, farkındalık, deneyime kendini kaptırma ve adanmışlık (engagement), ilişkiler, anlam gibi değişkenlerin kullanıldığı görülmektedir.

Pearce ve Packer (2013) motivasyon, destinasyon seçimi, tutumlar, memnuniyet, hatıralar ve kişisel gelişim konularını turizm ve pozitif psikolojinin önemli bağlantı noktaları olarak tanımlamaktadır. Turizm ile pozitif psikoloji arasındaki bir diğer ilişki eğitim bağlamında ortaya çıkmaktadır. Turizm Eğitiminin Geleceği Girişimi (Tourism Education Futures Initiative) küresel çapta turizm eğitime ilişkin değerlerde güncelleme yapmıştır. Tablo 2.1'de görüldüğü üzere pozitif psikoloji tarafından güçlü karakter özellikleri olarak kabul edilen unsurların dünya çapındaki turizm eğitimi veren üniversitelerin müfredatlarına etki edecek TEFI değeriyle örtüştüğü; bu değerleri tamamlayıcı ve zenginleştirici nitelikte olduğu görülmektedir (Filep, 2012). Turizm ve pozitif psikoloji ilişkisinde eğitim bağlamındaki ikinci önemli nokta ise birçok turizm türünün, birtakım bireysel yetenekler ve üstün yönlerle hitap eden, onları harekete geçiren, ön plana çıkaran ve gelişmesine imkân sağlayıcı özellikte olmasıdır. Günümüzde birçok turizm türü deneyimin eğitim boyutuna hitap eden fırsatlar sunarak kişisel gelişimi desteklemektedir. Gastronomi turizmi kapsamında turistlere tarifler, yeme-içme kültürü ve pişirme tekniklerinin öğretildiği yemek kursları ve şarap tadımı içeren gastronomik turlar düzenlenmektedir. Bu kapsamda turistlerin Peterson ve Seligman (2004) tarafından tanımlanan yaratıcılık, gurmelik, pratiklik, estetik gibi özelliklerinin öne çıkarılması ve mutfak becerilerinin geliştirilmesi mümkün olmaktadır. Dalış turizmi kapsamında uygulanan turistler deneyim öncesi dalış eğitime tabi tutulmaktadır. Dalış turizmi aktivitesi sayesinde turistler cesaret, esneklik, sportiflik, çeviklik, nefes kontrol yeteneği gibi üstün özelliklerini kullanma fırsatı bulmakta ve kendilerine güvenleri artmaktadır. Bununla birlikte kültür turizmi kapsamında gerçekleştirilen rehberli turlarda arkeoloji, sanat tarihi, dünya tarihi, dinler tarihi, coğrafya gibi konularda üst düzey entelektüel bilgi birikimi

elde eden turistlerde pozitif psikolojinin önemli üstün özelliklerinden olan bilgeliğin ve bilginin gelişim göstermesi mümkündür. Bununla birlikte meditasyon eğitimi ve uygulamaları sunan spiritüel turizm deneyimlerinde turistlerin pozitif psikoloji bağlamında özaşkınlık ve ölçülülük özellikleri geliştirilmektedir.

Turizm ve pozitif psikoloji arasındaki bir diğer ilişki ise pozitif psikolojinin başlıca konularından olan ‘mizah’ bağlamında ortaya çıkmaktadır. Turizmde mizah üzerine az çalışılmış bir konu olmasına karşın müşteri hizmetleri, insan kaynakları, personel-misafir ilişkilerinde olumlu role sahiptir. Turizm sektöründe pozitif özellikteki espri anlayışının ve mizahın işyerinde üretkenliğe katkı sağlayan pozitif ve motive edici pozitif psikolojik atmosfer oluşturma, olumlu turist deneyimlerine yol açma, hizmet ve ürün satışlarına olumlu katkı sağlama gibi önemi roller taşıdığını söylemek mümkündür (Pearce, 2009b; Filep, 2012; Wall, 2000; Ball ve Johnson, 2000).

Tablo 2.1 Pozitif Psikolojide Güçlü Karakter Özellikleri ve Turizm Eğitim Değerleri

Güçlü Karakter Özelliği	Tanım	TEFI Değeri
Ölçülülük (Temperance)	Aşırılığa kaçışı önleme	Etik (Ethics)
Bilgelik ve Bilgi (Wisdom & Knowledge)	Bilgi edinme ve kullanmaya ilişkin bilişsel güçler	Knowledge (Bilgi)
İnsancılık (Humanity)	Yardımlaşmayı ifade eden insan ilişkileri	Yönetim (Stewardship)
Aşkınlık (Transcendence)	Daha büyük evrenle bağlantılar kurma ve Anlam üretme	Profesyonellik (Professionalism)
Adil Olma (Justice)	Sağlıklı toplum yaşamının altında yatan sivil güçler	Karşılıklı Saygı (Mutual Respect)

Kaynak: Pearce, Filep ve Ross (2011); Filep (2012)

Filep (2012) pozitif psikoloji ve turizm arasındaki ilişkinin anlaşılması için turistlerin ve turist deneyimlerinin araştırılması ve değerlerin analiz edilmesi olmak üzere iki bağlamın incelenebileceğinden söz etmektedir. Bu görüşe katılmakla birlikte bu konunun turist deneyimleri, bu deneyimler aracılığıyla oluşan değer algısı ve pozitif turist psikolojisi bağlamında ele alınması durumunda turizm ve pozitif psikoloji arasında daha spesifik ve daha net bağlantıların kurulabileceği düşünülmektedir. Daha ayrıntılı bağlantıların kurulması için itici ve çekici seyahat motivasyonları, turist beklentileri, turist deneyimleri, destinasyon kişiliği ve destinasyon atmosferi, duygusal uyarılma ve tatil esnasında yaşanan spesifik olumlu duygular ve hisler, tatilden duyulan memnuniyet, cesaret, yaratıcılık, iç görü, merak, spiritüellik ve maneviyat, hoşgörü, estetik, duyarlılık, aşkınlık (transcedence), enerjiklik, gurmelik gibi özelliklere hitap eden spesifik turizm türlerine katılım yoluyla bireyin güçlü yönlerinin geliştirilmesi ve desteklenmesi, otantizm, tutumlar, destinasyon seçimi, anılar ve hatırlanabilirlik, kültürlerarası iletişim ve etkileşim, değer

algısı, turizm deneyiminin psikolojik ve bedensel sağlık üzerindeki olumlu etkileri, farkındalık, yenilik arayışı, kendini gerçekleştirme düzeyi ve ziyaret sonrası sergilenen davranışlar, turist psikolojisi ve turist davranışı gibi konuların mercek altına alınmasının turizm ve pozitif psikoloji arasında ilişkinin daha net anlaşılmasına ışık tutacağı düşünülmektedir. Böylelikle Seligman (2002a, 2002b, 2010, 2011); Seligman ve Csikszentmihalyi (2000) ile Boniwell'in (2006) önemle vurguladığı öznel, kişisel ve grup olmak üzere üç düzeyde gerçekleşen insan yaşamının olumlu yönlerinin pozitif psikoloji ve turizm ilişkisi bağlamında daha net ve daha detaylı anlaşılacağı düşünülmektedir. Bu nedenle araştırma spiritüel turizm deneyimi, mutluluk, spiritüel iyi oluş, öznel iyi oluş, olumlu duygular, spiritüel deneyim tabanlı genel pozitif turist psikolojisi, hatırlanabilirlik, memnuniyet ve deneyim sonrası davranış değişkenlerini kullanarak pozitif psikoloji ve turizm bağlantısını vurgulamayı amaçlamaktadır. Bununla beraber iki kavram arasındaki ilişkiye spiritüel turizm deneyimi yoluyla spiritüel turistlerin penceresinden ışık tutmayı hedeflemektedir.

Turizmde pozitif psikolojinin kuramsal altyapısı, hümanist psikoloji ve pozitif psikoloji bakış açısıyla İhtiyaçlar Hiyerarşisi, Seyahat Kariyer Merdiveni, Turist Bakışı Teorisi, Akış Kuramı, PERMA Kuramı, Beklenti Teorisi ve Dönüşümsel Öğrenme Kuramı'na dayanmaktadır. Pozitif turist psikolojisi ile en fazla bağlantısı olan temel kuramlar bir sonraki bölümde bağlamlarıyla birlikte açıklanacaktır. Bu nedenle turizmde pozitif psikoloji kavramını turist odaklı yaklaşımla ele almak, pozitif psikolojiye turistlerin penceresinden bakmak, kavramsal çerçeveyi çizmek, pozitif deneyimler ile spiritüel turizm bağlamını kurmak amacıyla bir sonraki bölümde: 'Pozitif Turist Psikolojisi, Pozitif Turist Psikolojisinin Kuramsal Altyapısı, Pozitif Turist deneyimleri, Pozitif Turist Psikolojisi Bağlamında Spiritüel Turizm Deneyimi' başlıklarına yer verilecektir.

2.3. Pozitif Turist Psikolojisi

Temeli pozitif psikoloji ve hümanist psikoloji bakış açısı ve yaklaşımına dayanan Pozitif turist psikolojisi, olumlu özellikteki turist deneyimleri, algılar, motivasyonlar, tutumlar, değerler, hatıralar, çıktılar, değerlendirmeler ve olumlu liminoid turist davranışları üzerinde yapılan; akış, özaşkınlık (transcendence), iyi oluş, mutluluk, otantizm, sağlık, yaşam tatmini, yaşam kalitesi, iyimserlik, olumlu anılar ve hatırlanabilirlik, yeni arkadaşlık ilişkileri kurma ve sosyalleşme, memnuniyet, farkındalık, kişisel dönüşüm, yenilik, entelektüel ve spiritüel gelişim gibi hayatı

anlamalı hale getiren ve iyi yaşamı destekleyen olumlu unsurlar ile neşe, eğlence, sevgi, huzur, barış, kültürlerarası iletişim, rahatlama, sevgi, romantizm gibi olumlu duyguların turizm bağlamında incelenmesini içeren; turistlerin cesaret, sportiflik, çevrecilik, estetik anlayışı, hoşgörü, yaratıcılık, iç görü gibi üstün özelliklerinin harekete geçirilmesi, geliştirilmesi ve desteklenmesine odaklanan turizm araştırma alanıdır (Garcês vd., 2018a; Lewis, 2008; Boniwell, 2006; Filep, 2012; Pearce ve Packer, 2013). Pozitif turist psikolojisi kavramı, turizmle veya turist deneyimiyle ilişkili konuların olumlu perspektiften ele alması bakımından diğer psikoloji dallarına ilişkin kurulan bağlamlardan ayrılmaktadır. Buna göre pozitif turist psikolojisi, turizm ve turist psikolojisinin olumluluk yaklaşımını benimseyen bir alt dalı olarak pozitif turist deneyimi ve mutlu yaşam odaklı bir araştırma alanıdır. Pozitif turist psikolojisi mutlu yaşama giden yolda turizmin ve turizm deneyimlerinin rolünü, olumlu turist davranışlarını ve turizmin olumlu turistlerdeki çıktılarını psikolojik pencereden anlamaya yönelik bilimsel çabadır. Bir başka ifadeyle pozitif turist psikolojisi turistleri nelerin mutlu ettiğini ve onların iyi yaşama ulaştıran pozitif ruh halinin nasıl oluştuğunu anlamak üzere turizm deneyimlerine dayalı olarak yapılan bilimsel çalışmalardır. Alanyazın bağlamında pozitif turist psikolojisi,

- Tatil öncesi, sırası veya sonrasında destinasyona veya turizm ürün hizmetlerine yönelik olumlu tutum, algı, davranış ve eğilimlere yol açan ve turistlerin tatili anlamlı ve değerli bulmasına neden olan psikolojik unsurların anlaşılmasına,
- Turistlerde oluşan olumlu bilişsel, duygusal ve davranışsal süreçlerin ortaya çıkarılmasına,
- Turistlerde olumlu duygular yaşanması ve iyi yaşam göstergelerinin oluşmasında turizmin sahip olduğu rolün anlaşılmasına,
- Turistler tarafından algılanan olumlu destinasyon imajı ve destinasyon karakterinin psikolojik açılardan incelenmesine,
- Turistlerin tatilde kendilerini iyi hissetmek amacıyla sergiledikleri olumlu liminoid davranışların anlaşılmasına,
- Turist deneyimlerinin ne düzeyde olumlu duygusal uyarılmaya yol açtığı ve turistlere spesifik olarak hangi olumlu duyguları yaşattığının belirlenmesine,
- Turistleri pozitif deneyimlere yönlendiren psikolojik özellikli itici ve çekici seyahat motivasyonlarının ortaya çıkarılmasına,

- Turizm deneyimlerinin turistlerin zihinsel sağılığına katkı sağılayıcı olumlu psikolojik etkilerinin ortaya çıkarılmasına,
- Yerel halk ile samimi ilişkiler, sosyalleşme, çevresel duyarlılık, sürdürülebilirliğin desteklenmesi, kültürel mirasa ve yerel halka saygı, turizmde metalaşmanın önlenmesi gibi olumlu turist davranışlarının psikolojik açıdan ele alınmasına,
- Turizm deneyimleri aracılığıyla ön plana çıkarılan ve desteklenen yaratıcılık, kararlılık, takım çalışması, liderlik, cesaret, estetik bakış açısı, empati, içgörü gibi güçlü bireysel özelliklerin ve erdemlerin keşfedilmesine,
- Turistlerde olumlu anılar, memnuniyet, yaşam kalitesi, farkındalık, iyimserlik, yaratıcılık, kişisel gelişim ve dönüşüm, manevi bağlar kurulması, pozitif düşünme, akış, iyi oluş ve mutluluk başta olmak üzere iyi yaşama odaklanan konuların turizm bağlamında incelenmesine yönelik yapılan araştırmaları içermektedir (Aktaş ve Polat, 2016; Pearce, 2011; Larsen, 2007; Boniwell, 2006; Prebensen, Larsen ve Abelsen, 2003; Doğan, 1986).

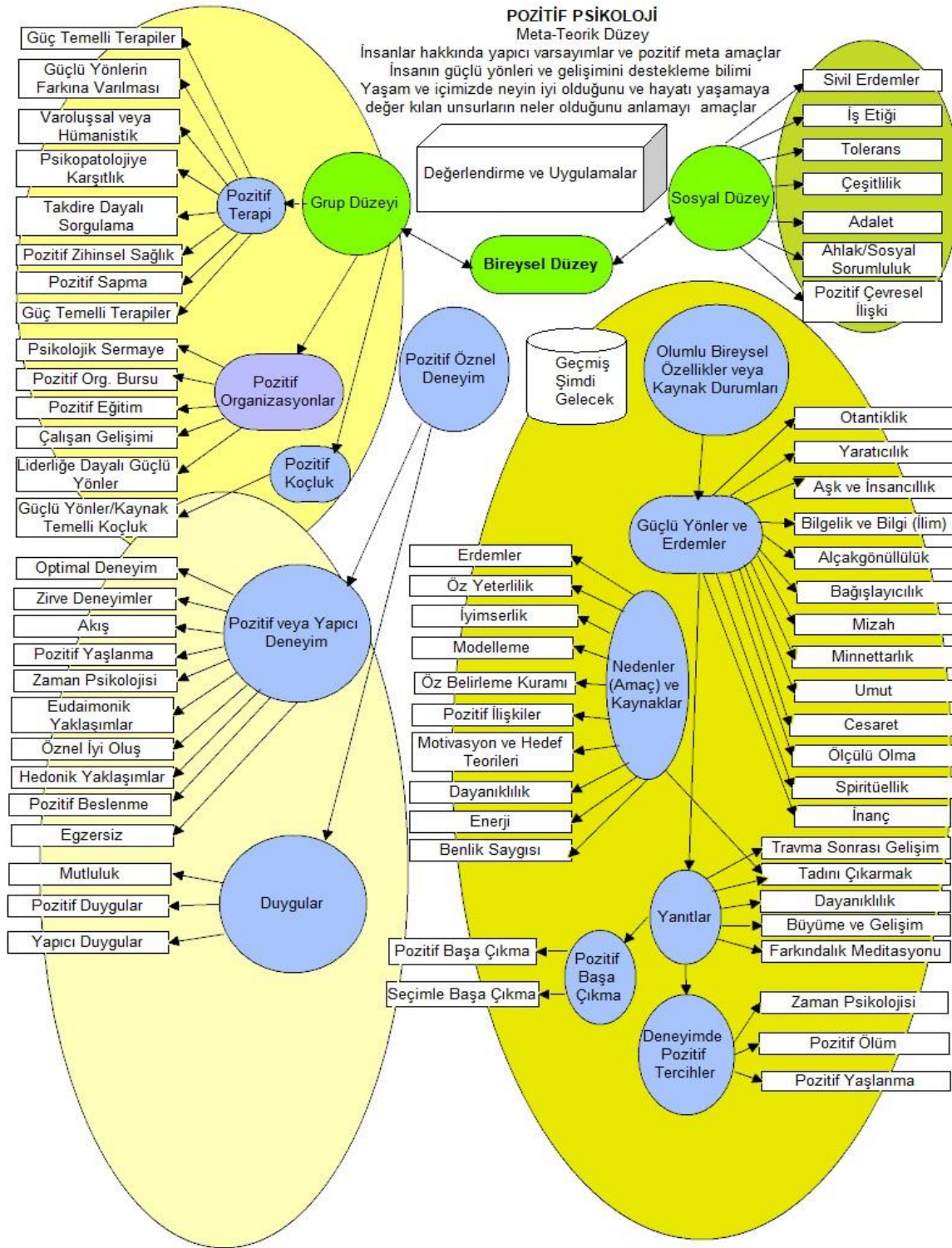
Pozitif turist psikolojisi, pozitif turizm anlayışı kapsamında tatil öncesi, tatil sırası ve sonrasındaki tüm süreçte yaşanan olumlu turist deneyimlerinin turistleri anlamlı ve iyi yaşama sevk eden bilişsel, duygusal ve davranışsal düzeyde hangi olumlu çıktı ve etkilere yol açtığına bilimsel olarak araştırılmasını amaçlamaktadır. Bir başka ifadeyle pozitif turist psikolojisi, pozitif psikoloji yaklaşımının turizme uyarlanmasıdır. Özet olarak pozitif turist psikolojisi tatil süresince ve tatil sonrasında turistleri mutlu eden ve onları olumlu ruh haline girmesini sağılayan unsurların keşfedilmesine yönelik bilimsel çalışmalardır. Pozitif psikolojinin hastalık modeli yerine temel aldığı iyileşme modeli bağlamında pozitif turizm modelini esas alan pozitif turist psikolojisi tüm negatif özellikteki konuları kapsam dışı bırakmakta ve turizmde olumluluklara odaklanmaktadır. Pozitif turist psikolojinin kapsam dışı tuttuğı negatif özellikli araştırma konuları aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- Turistlerde stres düzeyi, geçmişe yönelik travma ve üzüntüler, mevcut ruhsal ve bedensel hastalıklar, kötümserlik düzeyi, negatif duygular ve hisler,
- Turistlerin tatil deneyiminde sergilediğı olumsuz kişilik özellikleri, zayıf yönler ve toksik davranışlar,
- Olumsuz hatırlanabilirlik ve kötü anılar,
- Ürün ve hizmetlere yönelik şikayetler ile olumsuz yorumlar,

- Turistlerde destinasyona veya destinasyondaki işletmelere yönelik olumsuz ağızdan ağıza veya olumsuz elektronik ağızdan ağıza iletişim (kötüleme, tavsiye etmeme vb.),
- Destinasyonda turistler tarafından işlenen suçlar veya suça karışma
- Turistlerde ‘fobiler’, korkular, kaygılar, negatif modlar ve risk algısı
- Destinasyonda yaşanan kapkaç, hırsızlık, cinsel taciz, psikolojik baskı, ırkçı davranışa maruz kalma gibi olumsuz durumlar,
- Turist-turist, turist-yerel halk ve turist-turizm personeli arasındaki anlaşmazlıklar ve çatışmalar,
- Destinasyonda tesadüfi olarak yaşanan doğal afetler ile çeşitli nedenlerden ötürü tatil esnasında hastalık kapma, sakat kalma, depresyona girme, kaza geçirme, ölüm
- Yerel halkın turistlere karşı olumsuz tutumu sonucu turistlerde meydana gelen etkiler
- Turistlerin destinasyona veya tatil deneyimine ilişkin olumsuz önyargıları, kalıp yargıları, tutumları, davranışları, düşünceleri, algıları,
- Turizmin çevre, yerel halk, doğal yaşam ve toplum üzerindeki olumsuz etkileri, metalaşma, aşırı turizm (over turizm), negatif destinasyon imajı, kültürel yozlaşma

Bu amaçla turistlerde pozitif psikolojinin temel göstergeleri olarak iyimserlik, pozitif düşünce, farkındalık, akış, ilgilenim, bağlılık ve deneyime kapılma, tatmin, mutluluk, yaşam kalitesi, olumlu duygular ve hatırlanabilirlik gibi temel değişkenler nitel, nicel, nörolojik ya da karma araştırma yaklaşımlarıyla incelenmektedir. Bu bağlamda eğlence, kaçış, estetik ve eğitim olmak üzere deneyimin dört alanından en az birini tecrübe eden ve pozitif psikolojiye sevk edilen turistlerin destinasyona yönelik hangi olumlu tutum, algı, niyet, eğilim ve davranışlar sergilediğine ışık tutulması amaçlanmaktadır. Pozitif turist psikolojisi, pozitif turist deneyimi, turistlerde pozitif etkiler ve pozitif çıktılar üçlüsü temeli üzerine inşa edildiğini söylemek mümkündür. Pozitif turist psikolojisi, turizmin odağı olan turistleri, pazarlama ve ekonomi yönünden ziyade psikolojik açıdan olumlu değişkenler odağında incelemektedir. Kısacası pozitif turist psikolojisi, pozitif psikolojik pencereden bakarak hümanist bir yaklaşımla turistleri anlamaya yönelik bilimsel bir çabadır. Turist deneyimlerinin bireylerde kişisel gelişimle ilgili özelliklerini zenginleştirici, ön plana çıkarıcı, destekleyici ve güçlendirici özellikte olması turizmle pozitif psikoloji arasındaki en önemli bağlantılardan birini oluşturmaktadır. Bu anlamda, Avustralya’da ‘İyi Mod Safarisi’ (Good Mood Safari, 2008) olarak adlandırılan özel programın wellness merkezleri (wellness retreat centres) ve turistik destinasyonların ziyaret edilmesi sonucu turizm deneyimleri ve deneyimsel öğrenme

yoluyla bireylerde ‘pozitif psikoloji’ oluşturmaya yönelik ilk girişimlerden biri olması önemlidir. Seligman vd. (2005) tarafından kişisel gelişimle ilişkili olumlu insan özelliklerini bilgelik ve bilgi, ölçülü olma, insancılık, özaşkınlık, cesaret, alçakgönüllülük, affedicilik, sebat, öğrenme sevgisi, nezaket, adalet, takım çalışması, minnettarlık ve güzel olanı takdir etme olarak tanımlanmıştır. Pearce ve Packer (2013) pozitif psikolojik kategorilerin, olumlu tatil deneyimi yaşayan turistlerin nitelikleri ve bakış açıları üzerindeki etkilerini daha ayrıntılı olarak incelenmesi konusunda önemli rol oynadığına vurgu yapmaktadır. Bununla birlikte pozitif turist psikolojisi bağlamında turistler destinasyonda bilgilerini artırarak öğrenme deneyimi yaşamakta, ilişkiler geliştirmekte ve ziyaret ettikleri destinasyonlarda yaşayanlarla empati kurmaktadır (Bowen ve Schouten, 2008; Maoz, 2005; Noy, 2004; Pearce ve Foster, 2007). Bu görüşler değerlendirildiğinde, turizmin kişisel gelişimle ilgili olumlu insan özelliklerini geliştiren ve destekleyen aracı bir role sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda kültür turizminin bilgelik-bilgili olma, öğrenme sevgisi, macera turizminin cesaret, rafting turizminin takım çalışması, spiritüel turizmin özaşkınlık, affedicilik, alçakgönüllülük, gönüllü turizmin ise insancılık, yardımseverlik gibi kişisel gelişimle ilişkili olumlu insan özelliklerine hitap ettiğini ve bu olumlu özelliklerin gelişimi için gereken ortamı ve fırsatı sağladığı düşünülmektedir. Bu kapsamda pozitif psikolojinin desteklediği olumlu özelliklerin turizm deneyimleri yoluyla ne ölçüde güçlendiğini anlamanın yolu konuyu turist psikolojisi bağlamında ele almaktan geçmektedir. Doğan, (1986) yerleşmemek kaydıyla insanları yaşadıkları bölgeden başka bir yere geçici seyahat etmeye yönlendiren motivasyonlar ve şartlar, seyahatin insanlar üzerindeki etkisi, geçici olarak yeni ortama ve destinasyona uyum sağlama durumu, destinasyonda diğer yerel halk ve diğer turistlerle kurulan ilişkilerin niteliğinden oluşan üç temel konunun turist (turizm) psikolojisi tarafından incelenmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır. Aktaş Polat (2016: 194), “turist, çevre, turistik ortam, yerel halk, turizm işletmesi çalışanı” olmak üzere turizm psikolojisinin beş temel belirleyicisi olduğundan söz etmektedir. Bu bağlamda motivasyonlar, destinasyon atmosferi, destinasyon karakteri, deneyimler, yerel halk, turizm çalışanları, turist rehberleri, yerel yönetimler, kültürel miras varlıkları, sunulan ürün ve hizmet kalitesi, değerler, destinasyonda kurulan insan ilişkileri ve manevi bağlar, olumlu hatırlanabilir anılar, deneyimsel çıktılar ve etkiler, destinasyona olumlu uyum sağlama gibi çok sayıda bileşenin pozitif turist psikolojisine etki eden unsurlar arasında olduğunu söylemek mümkündür.

Şekil 1.5 Meta-Teorik Düzeyde Pozitif Psikolojinin Zihin Haritası
Kaynak: Smith (2008: 1)

ve dolayısıyla pozitif psikoloji ile bağlantılı bir turizm faaliyeti olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte meta-teorik harita incelendiğinde farkındalık meditasyonu, travma sonrası psikolojik iyileşmeye yönelik seanslar, gelişim ve zaman algısında değişim yaratan aşkın deneyimler gibi spiritüel turizm aktivitelerinin pozitif psikoloji ile bireysel düzeyde ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan Smith'in (2008) haritasında insanın ruhsal sağlığına ilişkin pozitif terapiler pozitif psikolojinin grup düzeyindeki boyutunu ifade etmektedir. Buna göre turistlere sunulan güçlü yönlerin desteklenmesine ve açığa çıkarılmasına ilişkin terapötik uygulamalar (hipnoterapi, transterapi, meditasyon, thai-chi vb.), varoluşsal ve hümanistik içerikler (farkındalık meditasyonları, yoga, ho'oponopono, akaşik kayıt okuma seansları vb.) ve pozitif zihinsel sağlık ve şifa etkinlikleri (inziva, reiki, kristal şifa, kraniosakral terapi, nörokinetik terapi vb.) spiritüel turizmin grup düzeyinde ve öznel düzeyde pozitif psikoloji ile bağlantı içindedir. Meta-teorik harita, pozitif yaşlanma, akış, hedonik iyi oluş, öznel iyi oluş, psikolojik iyi oluş (eudaimonia), mutluluk, olumlu duygular gibi çıktıların pozitif psikoloji ile olumlu deneyimler arasındaki bağlantısını oluşturduğunu göstermektedir. Bir başka ifadeyle Smith (2008) ve Boniwell'in (2006) zihin haritaları pozitif deneyimler bireylerde çok sayıda ve çok çeşitli pozitif psikolojik göstergelerin oluşmasına yol açtığına işaret etmektedir (Şekil 1.6). Buna göre olumlu spiritüel turizm kapsamında sunulan spiritüel deneyimlerin turistlerde psikolojik, öznel ve spiritüel iyi oluş, farkındalık, olumlu duygular, pozitif düşünce, tatmin gibi pozitif psikolojinin çok çeşitli göstergelerini tetikleyeceği ve sonuç olarak pozitif turist psikolojisinin oluşumuna yol açacağı öngörülmektedir.

2.3.1. Pozitif Turist Psikolojisinin Kuramsal Altyapısı

Turist psikolojisinin doğasını ve bileşenlerini anlamak için bağlantılı olduğu temel unsurları turizmle ilişkili kuramlar bağlamında mercek altına almak ve ilişkilendirmek gerekmektedir. Bu nedenle bu başlık altında pozitif turist psikolojisinin teorik dayanağını oluşturan kuramlar olan İhtiyaçlar Hiyerarşisi ve Optimal Uyarılma Kuramı, Seyahat Kariyer Merdiveni, Ruhsal Sağlık Odaklı İnsan Gelişimi (Flourish) Yaklaşımı, PERMA Kuramı, Akış Kuramı, Genişletici ve Geliştirici Olumlu Duygular Kuramı ve Eşiksellik Kuramı (Liminoïd Davranışlar Yaklaşımı) kısaca özetlenerek pozitif turist psikolojisi ile olan bağlantıları vurgulanacaktır.

2.3.1.1. İhtiyaçlar Hiyerarşisi ve Optimal Uyarılma Kuramı

Temelde psikolojik bir olgu olan turizm motivasyonu, en sade ifadeyle turistleri seyahat etmeye yönlendiren ve onları harekete geçiren ruh hali ve içsel bir güç olarak tanımlamak mümkündür (Murray, 1964; Dann, 1981). Seyahat motivasyonlarının kaynağına ışık tutan Maslow'un, (1943), ihtiyaçlar Hiyerarşisi'ne göre turizm motivasyonu, güvenlik, ait olma (sevgi), kendine saygı ve kendini gerçekleştirme ihtiyaçlarından doğmakta ve seyahat motivasyonunun psikolojik itici faktörlerinin temelini oluşturmaktadır (Hudman, 1980; Chon, 1989; Mill ve Morrison, 1985). Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi ile örtüşen bulgular elde eden Pearce ve Caltabiano'ya (1983) göre rahatlama, eğlenme, dinlenme, sağlık vb. amaçlı seyahatler yaşam gereksinimleriyle; eş-dost, akraba ziyaretleri yalnızlıktan kurtulmak, arkadaş çevresi edinmek için yapılan seyahatler ise ait olma ihtiyacıyla ilişkilidir. Bununla birlikte saygınlık kazanma amacıyla yapılan seyahatler, kendine saygı ihtiyacından; yeni yerler gezme, bilgi birikimini artırma, yenilikleri deneme, hayal edilen zirve deneyimleri yaşamak, turizm deneyimleriyle kişiliği yansıtmak amacıyla yapılan seyahatler ise kendini gerçekleştirme ihtiyacından ortaya çıkabilmektedir. Bireyi seyahate yönelten itici faktörler kişinin sahip olduğu duygusal ve içsel bir takım karakteristik özellikler ve psikolojik süreçler ile ilişkili olup sosyo-psikolojik bir güdü olarak ortaya çıkmaktadır. Psikolojik karakterli itici faktörlerin harekete geçirmesi neticesinde kişide önce tatile çıkma ihtiyacı oluşmakta ve ardından hangi destinasyona seyahat edileceğine karar verilmektedir (Dann, 1981, 1977). Iso-Ahola'ya (1982) göre ise turist, memnun kalacağını düşündüğü deneyimleri aklına getirdiğinde veya bu olumlu aktiviteleri zihninde canlandırırdığında psikolojik olarak seyahat motivasyonu oluşmaya ve şekillenmeye başlamaktadır. Buna uygun olarak Iso-Ahola tarafından geliştirilen Optimal Uyarılma Kuramı'na göre olarak iki itici motivasyon turizm davranışının en önemli belirleyicileridir. Bunlardan ilki yaşamın sürdürüldüğü bilindik çevreden uzaklaşma arzusu olarak ifade edilen kaçış, diğeri ise seyahat yoluyla psikolojik ödüller elde etme arzusu olarak tanımlanan yeni deneyimler yaşama isteğidir. Turistler, yeni kültürleri tanıma, huzur bulma, rahatlama, yenilenme gibi bireysel ödüller elde edebileceği gibi tanımadığı insanlarla bir arada olma, kendisiyle benzer ilgi alanlarına sahip kişilerle tanışma, sosyal etkileşim kurma ve yeni arkadaşlıklar edinme gibi kişilerarası ödülleri turizm faaliyetlerine katılarak ve seyahat ederek elde etmektedirler. Bu noktada pozitif turist psikolojisinin motivasyonel bağlamda İhtiyaçlar Hiyerarşisi ve Optimal Uyarılma Kuramına temellendiğinden

söz etmek mümkündür. Buna göre gerek İhtiyaçlar Hiyerarşisi gerekse Optimal Uyarılma Kuramı tarafından ortaya atılan kavramsal çerçeve turistlerin kendilerini pozitif psikolojiye sevk etme, psikolojik gereksinimleri giderme ve kendilerini bireysel ya da kişilerarası düzeyde ödüllendirilme motivasyonlarının psikolojik olarak güdülemesi sonucu turist seyahate çıkarak destinasyon deneyimleri yaşamaktadır. Buna göre turisti, turizm deneyimlerine yönlendiren ve iyi yaşam, anlamlı hayat, mutlu olma amaçlarına yönelik temel itici güçlerin turistlerde pozitif psikoloji oluşturma üzerine kurulu olduğunu söylemek mümkündür. Bir başka ifadeyle bireyler turizm yoluyla turistler pozitif turist psikolojisinin göstergeleri ve bileşenleri olan, kendine saygı, aidiyet, yaşam gereksinimlerini karşılamakta ve en önemlisi de kendini gerçekleştirme ve psikolojik ödüller elde etmektedir. Turist deneyimleri yaşama ve seyahate çıkma isteğini ortaya çıkaran ve bireyi harekete geçiren psikolojik motivasyonların bireyin yaşamında pozitif psikoloji ve olumlu duygular oluşturmaya yönelik olduğunu söylemek mümkündür. Alanyazın bir bütün olarak kapsamlı bir çerçevede değerlendirildiğinde, Turistlerin, tatil öncesi içsel olarak tetiklenen psikolojik karakterli ihtiyaçlarına motivasyonel kıyafetler giydirek bunları destinasyon çekicilikleri ile eşleştirdiğini ve tüm bu zihinsel sürecin sonunda pozitif psikoloji oluşturma ve maksimum fayda sağlama potansiyeli yüksek destinasyonlara seyahat etme eğilimi gösterdiğini söylemek mümkündür. Daha kısa bir ifadeyle bireyi seyahat etmeye ikna eden ve destinasyona çağıran psikolojik motivasyonlar bireyde pozitif psikoloji oluşturma ve iyi yaşama yöneliktir. Bu noktadan hareketle pozitif turist psikolojisi kavramının, İhtiyaçlar Hiyerarşisi ve Optimal Uyarılma Kuramı'nın çizdiği kavramsal çerçeve içine konumlandığı ve bu teorik altyapı üzerinde şekillendiği net bir şekilde anlaşılmaktadır.

2.3.1.2. Seyahat Kariyer Merdiveni Kuramı

Alanyazında “*Travel Career Ladder (TCL)*” olarak bilinen ve Maslow’un (1943) İhtiyaçlar Hiyerarşisi’ni temel alan Pearce’ın (1988) “*Seyahat Kariyer Merdiveni Kuramı*” veya kısa adıyla TCL Kuramı, turistlerin seyahat motivasyonlarını anlamak ve açıklamak için yeni bir kuramsal çerçeve oluşturmıştır. Goeldner, Ritchie ve McIntosh (2000) tarafından da yorumlanan Pearce’ın (1988) Seyahat Kariyer Merdiveni’ne ilişkin piramidin en alt basamağında psikolojik ihtiyaçlar (heyecan, kaçış, duygusal uyarılma, canlanma, dinlenme, yeni tatlar deneme ve yeme-içme, cinsellik, rahatlama vb.); ikinci basamağında korunma ve güvenlik ihtiyacı (kaygıları azaltma,

dünyayı anlama ve yorumlama, güvende olma vb.); üçüncü basamağında ilişki ihtiyacı (sevme ve sevilme, ait olma, yeni arkadaşlık bağları kurma); dördüncü basamağında benlik saygısı ve gelişim ihtiyacı (saygınlık, statü, başarı, kendini geliştirme, merak uyurucu ihtiyacı vb.); fulfillment olarak adlandırılan beşinci basamakta ise kendini gerçekleştirme ihtiyacı ile akış deneyimleri yaşama ihtiyacı yer almaktadır. Piramidin zirvesindeki bu ihtiyaç akış deneyimi yaşama ve kendini gerçekleştirme ihtiyacından oluşmaktadır. Bu kuram insanların seyahat motivasyonlarının önceki seyahat deneyimleri ile değiştiğini ve turistlerin seyahat motivasyonlarını yansıtan seyahat kariyerlerine sahip olduklarını savunmaktadır. Kurama göre insanlar, yaşam süreleri boyunca seyahat ettikçe çeşitli turizm deneyimleri elde ederek çeşitli düzeylerde deneyimsel birikim kazanmaktadırlar. Turistler seyahat ettikçe ve turizm deneyimleri yaşadıkça bu birikime bağlı olarak ihtiyaçlarında ve motivasyonlarında değişim meydana gelecek ve deneyim arttıkça bireyler daha üst basamaktaki ihtiyaçları giderme ve tatmin etme eğiliminde olacaktır. Bir başka ifadeyle turist seyahat deneyim ya da turizm deneyimi kazandıkça maddi kısıt ya da dış faktörler olmadığı müddetçe piramidin basamaklarını tırmanacaktır. Pozitif turist psikolojisinin, Maslow'un (1943) İhtiyaçlar Hiyerarşi'siyle olduğu gibi Pearce'nin (1988) Seyahat Kariyer Merdiveni ile de yüksek düzeyde uyumlu olduğu görülmektedir. Bu çerçevede değerlendirildiğinde turistler her bir turizm deneyiminde farklı bir basamaktaki ihtiyaçlarını giderme eğiliminde olacaktır. Bu ihtiyaçların giderilmesi ise ancak pozitif turist deneyimleri yaşama ve tatilden mutluluk, iyi oluş, memnuniyet, duygusal uyarılma, olumlu hatırlanabilirlik gibi pozitif psikolojik çıktılar elde etme yoluyla mümkün olmaktadır. Daha net bir ifadeyle kaçış ve heyecan ihtiyacını karşılamak için seyahate çıkan bir turist destinasyonda bu ihtiyaçlarını yeterli düzeyde tatmin etmesi, deneyimden memnun kalması ve tatilin kendisinde pozitif psikoloji yaratması halinde bir sonraki basamaktaki ihtiyaçlarına yönelik olarak seyahat etmeye devam edecektir. Bir başka deyişle turist, tatil deneyiminden psikolojik olarak olumlu çıktılar elde ettikçe bir üst basamaktaki ihtiyacı karşılama motivasyonu ile piramidin basamaklarını tırmanmayı sürdürecektir. Turizm yoluyla akış deneyimi yaşama ve kendini gerçekleştirme ise pozitif turist psikolojisi bağlamında turistlerde iyi yaşamın ve mutluluğun en üst düzey göstergeleri arasında yer almaktadır. Bir başka ifadeyle turizm deneyimi sırasında kendini akışa kaptıran ve kendini gerçekleştiren turistlerin olumlu duygular yaşayacağı, kendini daha iyi ve daha mutlu hissedecekleri, yaşamı daha anlamlı ve değerli

bulacakları dolayısı ile de pozitif psikolojik faydalar elde edecekleri içinde varsayılmaktadır (May, 2010; Filep, 2007, 2008, 2009, 2012; Voigt vd., 2010, 2011).

2.3.1.3. Ruhsal Sağlık Odaklı İnsan Gelişimi Yaklaşımı

İlk olarak Fredrickson ve Losada, (2005) tarafından ortaya atılan ve daha sonraki süreçte Seligman'ın (2011) pozitif psikoloji bağlamında ele alarak detaylandığı 'Flourishing' kavramı, iyiliği, üretkenliği, büyümeyi ve psikolojik sağlamlığı ifade eden en uygun işlevsellikle yaşamayı ifade etmektedir (Fredrickson ve Losada, 2005). Türkçe'de tam karşılığı bulunmadığı için en yakın ifadeyle psikolojik iyi oluşa dayalı insan gelişimi şeklinde tanımlanabilmektedir. Bu kavramı ifade eden '*ongun, abat, mamur, bayındır*' gibi kelimeler bulunsa da bu sözcüklerin Türkçe'de yaygın kullanımı olmadığından bu araştırmada 'Flourishing' kavramı ruhsal sağlık odaklı insan gelişimi şeklinde kullanılacaktır. Fredrickson ve Losada, (2005) kavramın tanımını zihinsel sağlığın yokluğundan veya hastalık modeline odaklanmayıp pozitif psikoloji yaklaşımıyla ruh sağlığının pozitif terimlerle ölçülmesine dayanan Keyes'in (2002) devrim niteliğindeki çalışmasına dayandırmaktadır. Pozitif psikolojinin en önemli yapı taşlarından birini oluşturan bu kavram iyi ve anlamlı yaşamın göstergesi olan kişinin ruhsal olarak pozitif yönde sağlıklı oluşunu, olumlu duygulanım durumunu ve olumlu duygular yaşamasını ve genel olarak yaşamsal iyi oluşunu ifade etmek için kullanılmaktadır (Fredrickson ve Losada, 2005; Seligman, 2011; Mental Health Foundation of New Zealand, 2010). İnsan gelişimi aynı zamanda kendini gerçekleştirme ve tüm hedeflere ulaşılmış tatmin edici bir yaşama ulaşma çabası olarak da değerlendirilmektedir (National League for Nursing, 2014). Flourishing kavramının teorik bakış açısı değerlendirildiğinde turizmin ruhsal sağlık odaklı insan gelişimi için gerekli olan zamanı, mekânı, alt ve üst yapıyı, psikolojik ve fiziksel atmosferi ve motivasyonu sunduğu görülmektedir (Packer ve Gill, 2017). Bununla birlikte özellikle son dönemde turizmin ruhsal sağlık odaklı insan gelişimindeki rolüne vurgu yapan bilimsel araştırmalar mevcuttur (Ertac ve Tanova, 2020; Wan, 2018). Pearce (2009a: 46) insani büyüme ve ruhsal sağlık odaklı insan gelişimini destekleyen ve güçlendiren pozitif bir sektör olduğuna vurgu yapmaktadır. Bu kapsamda pozitif turist psikolojisinin 'flourishing' yaklaşımı ile turizm bağlamında insan yaşamı açısından çok sıkı bir ilişki içinde olduğunu söylemek mümkündür. Buna göre turizm deneyimleri aracılığıyla turistlerde oluşan ruhsal sağlık odaklı insan gelişiminin pozitif turist psikolojisinin önemli göstergelerinden

biri olacağı düşünülmektedir. Bununla birlikte wellness turizmi, spiritüel turizm, sağlık turizmi, turistlerin ruhsal sağlığını güçlendirmeye ve iyi oluş düzeylerine katkı sağlamaya ve bu bağlamda pozitif turist psikolojisi oluşturmaya yönelik deneyimler içermektedir. Fredrickson ve arkadaşları (2017) Genişletici ve Genişletici Olumlu Duygular Kuramı'na temellendirdikleri çalışmalarında ortalama düzeyin üstünde meditasyon yapan bireylerde daha fazla sayıda olumlu duygunun normale göre daha yüksek yoğunlukta deneyimlendiğini ortaya koyarak bu durumun duygusal iyi oluşa ve pozitif psikolojinin gelişimine işaret ettiğini belirtmektedir. Bu çalışma bulguları ve Fredrickson Kuramı'nın ortaya koyduğu kavramsal çerçeve, spiritüel turizm deneyiminin duygusal iyi oluş hali ve olumlu duygular aracılığıyla pozitif turist psikolojisinin yordayabileceği öngörüsünü net bir şekilde desteklemektedir.

2.3.1.4. Otantik Mutluluk Teorisi ve PERMA Kuramı

Martin Seligman, 2000 yılında yayınlanan ve Türkçe'de '*gerçek mutluluk veya otantik mutluluk*' olarak ifade edilen '*Authentic Happiness*' isimli kitabında iyi oluşun keyifli hayat (pleasant life), akış yaşantısı (engagement life) ve anlamlı hayat (meaningful life) olmak üzere üç bileşenden oluştuğunu savunmuştur. Seligman (2011), otantik mutluluk üzerine yaptığı araştırmalar neticesinde mutluluk yerine iyi oluş (well-being) ve gelişim (flourish) kavramlarını kavramını kullanmayı tercih etmiştir. Seligman'a göre mutluluk tek bir boyutla ölçülemeyen bir yapıda olup kendisine katkıda bulunan çeşitli bileşenlerle oluşmaktadır. Otantik mutluluğun üç boyutuna daha sonra iki boyut daha ekleyen Seligman, pozitif psikoloji açısından iyi oluşun bileşenlerine ait beş faktörün baş harflerinden oluşan PERMA Modeli'ni ortaya atmıştır. PERMA Modeline ilişkin boyutlar olumlu duygular (positive emotions), bağlılık (engagement), olumlu ilişkiler (positive relationships), anlam (meaning) ve başarı (accomplishment) olarak beş boyutta tanımlanmıştır. Olumlu duygular yaşamdan doyum almayı ifade eden mutluluk, haz, neşe, rahatlık gibi duygulara odaklanmaktır. Bağlılık bir aktiviteyle, deneyimle, yapılan bir işle, organizasyonla derin ve yoğun ilgilenim düzeyi yüksek bir biçimde psikolojik bağlantılı olma halini ifade etmektedir. Bir başka deyişle kişinin zamanın nasıl geçtiğini anlamayacak derecede kendini bir etkinliğe ya da deneyime kaptırması ve bir nevi akış hali içinde olması anlamını taşımaktadır (Butler ve Kern, 2016; Khaw ve Kern, 2014; Seligman, 2018, 2011; Csikszentmihalyi, 1990). Seligman'a (2011) göre bireyin başkaları tarafından sevilmesi, desteklenmesi ve değer görmesi

onun olumlu ilişkilere sahip olduğuna işaret etmektedir. Arkadaş, akraba, komşular ve dostlarla kurulan iyi ve güçlü ilişkiler bireyin iyi hissetmesinin ve iyi oluşunun önemli göstergeleri arasındadır. PERMA Kuramı'nın en önemli ve turizm deneyimleriyle yakından ilişkili olan unsurlarından bir diğeri ise yaşamının değerli olduğunu veya hayatın yaşanmaya değer olduğu ifade eden anlam bileşenidir. Bu görüş doğrultusunda anlamlı ve hedefleri olan bir yaşama sahip olunması iyi oluşun önemli göstergeleri arasındadır. Başarı ise hedeflere doğru bir şekilde ilerleme, günlük aktiviteleri yapabilme duygusu ve bir işi başarmış olma olarak tanımlanmaktadır (Seligman, 2018, 2011). PERMA Modeli'ne ilişkin her bir boyut turist psikolojisine ışık tutan ve turist psikolojisinin daha net anlaşılmasına imkân vermektedir. Turizm, iyi oluşun göstergeleri olan PERMA yaklaşımının pozitif duygular, bağlılık (akış), ilişkiler, anlam ve başarı boyutlarının ölçülmesi için önemli bir araştırma sahası ve araştırma alanı sunmaktadır. Pozitif turist psikolojisinin ana çekirdeği olan pozitif turizm deneyimleri turistlerde tatil esnasında rahatlama, huzur, dinginlik, zindelik, neşe, keyif, doğayla bütünleşme, coşku, sevinç, heyecan, iyimserlik, barışçılık gibi olumlu duygular uyandırabilmektedir. Bununla birlikte bir macera turizmi kapsamındaki bir rafting turunda ya da outdoor turizmi kapsamındaki bir kaya tırmanışında ya da spiritüel turizm kapsamındaki bir meditasyon etkinliğinde bireyler zamanın nasıl geçtiğinin farkına varmadan psikolojik ve bedensel olarak kendilerini bir akış halinde deneyime kaptırabilmektedir. Bağlılık boyutu pozitif turist psikolojisinin önemli belirleyici unsurları arasında yer almaktadır. Bu konu Akış Kuramı bağlamında sonraki başlıkta açıklanacaktır. Tatilde farklı milliyetlerden insanlarla ve yerel halk ile etkileşimde bulunma sonucunda ise PERMA modelinin önemli bileşenlerinden olan iyi ilişkiler kurma imkânı elde edilmektedir. Turizm, bireyin hayatı daha anlamlı bulmasına katkı sağlayan pozitif turist deneyimleri sunarak pozitif turist psikolojisi oluşturma üzerine kurulu bir sektördür. Bir başka ifadeyle turizm bireyde pozitif ruh halinin devamlılığını sağlayan ve bireyin ruhsal sağlığını besleyen pozitif turist deneyimlerini içermekte ve bu olumlu durum pozitif turist psikolojisinin oluşmasına yol açmaktadır. Anlam boyutunun turizm ve turist psikolojisi ile olan ilişkisine yapılan araştırmalar ışığında pozitif turist deneyimleri başlığı altında yer verilecektir. PERMA Modeli'nin son boyutu olan başarı ise Seyahat Kariyer Merdiveni ve İhtiyaçlar Hiyerarşisi'nin en üst basamağı olan kendini gerçekleştirme, hayata dair hedeflerine ulaşma (fulfillment) ve akış deneyimi ile ilgilidir. İnsanlar macera ve outdoor turizmi (dağ zirvesi tırmanışı, bungee jumping, yamaç paraşütü, kaya tırmanışı vb.), spiritüel turizm (trans

deneyimler, meditasyon, yoga vb.), inanç turizmi (hac görevini yerine getirme), yaratıcı turizm, akarsu turizmi (kano, rafting vb.) yoluyla kişiliklerini yansıtabilme ve kendilerini gerçekleştirme imkânı sağlayan pozitif psikoloji yönelimli turizm deneyimlerine katılmaktadırlar.

2.3.1.5. Akış Kuramı

Csikszentmihalyi (1975) bireyin yapmaktan keyif aldığı aktiviteleri ototelik deneyimler olarak adlandırarak eğlenceli deneyimlerin dışsal ödülleri geri plana atarak içsel ödüller sağladığını belirtmektedir. Ototelik deneyimler, bireyin etkinliğe tüm benliğiyle tam olarak katılımını gerektirmektedir. Ototelik deneyimler esnasında kişinin yaşadığı deneyim veya ruh halini akış olarak adlandırılmaktadır. Akış kavramı içsel motivasyon, derin bir haz ve tatmin duygusu, yoğun ilgi ve konsantrasyonla bireyin zamanın nasıl geçtiğinin farkına varmayacak düzeyde psikolojik olarak bir etkinliğe kendini kaptırdığı ve aktiviteyle bütünüyle meşgul olduğu ruh halini veya deneyimi tanımlamaktadır. Akış, kişinin yaptığı işe tamamen kendini kaptırması ve dikkatini vermesiyle ilgili bir durumudur. (Csikszentmihalyi , 1975; 1990). Akış modeline göre algılanan zorluklar ve yetenekler arasında üç deneyim alanı bulunmaktadır. Belirli hedefleri olan bir aktivite bireyin yeteneklerini aşan düzeyde zorluklar içerdiğinde endişe ortaya çıkmakta veya aktivite bireyin becerilerinin çok altında kaldığında kişide sıkılma ya da duyarsızlaşma oluşabilmektedir. Her iki durumda bireyin akışta kalması imkânsız hale gelmektedir. Akışın gerçekleşmesi için aktivitenin algılanan zorlukları ile bireyin yetenekleri arasında bir denge olması gerekmektedir. Net olarak tanımlanmış hedefleri olan bir aktivitenin zorlukları ve katılan bireyin yetenekleri arasında bir uyum ve denge olduğu durumda akış deneyimlenebilmektedir (Csikszentmihalyi, Abuhamdeh ve Nakamura, 2005). Filep (2007); Ryan, (1995; 1997); Priest ve Bunting (1993); Han, Urn ve Mills (2005) başta olmak üzere birçok araştırmacı hedonik, eudaimonik ve zirve deneyim boyutları içeren ve pozitif psikolojik göstergeler arasında yer alan akış kavramını turizm ile ilişkilendirmiştir. Örneğin rafting sporu, akarsu turizmi ve macera turizminin önemli etkinlikleri arasında yer almaktadır. Rafting, turist psikolojisinin araştırma konuları arasında yer alan akışın turizm faaliyetleri aracılığıyla deneyimlenmesine imkân tanıyan bir turizm etkinliğidir (Ryan, 1997). Golf turizmi, rafting turizmi, macera turizmi kapsamındaki doğa sporları ve su sporu etkinlikleri olarak gerçekleştirilen dağ zirvesi tırmanışları, zorlu kanyon yürüyüşleri, yamaç paraşütü, kış turizmi kapsamında kayak aktiviteleri turistlerin akışı deneyimleyeceği fırsatları ve

ortamı sunmaktadır. Bununla birlikte spor ve rekreatif turizm deneyimleri, meditasyon ve yoga gibi yoğun konsantrasyon gerektiren aktiviteler içeren spiritüel turizm deneyimleri, dini ritüellere katılım içeren inanç ve hac turizmi deneyimleri turistlerin akışa girmesini sağlayan ve bu yolla pozitif psikoloji oluşturan roller üstlenebilmektedir. Filep'e (2007) göre akış fiziksel özellikli ve aktif katılım gerektiren turizm deneyimlerinde daha sıklıkla ve daha yoğun yaşanmaktayken pasif turizm aktiviteleri ile akış arasında sınırlı bir ilişki söz konusudur. Csikszentmihalyi'nin (1990) ototelik kavramı, deneyimin amacının dışsal ödüller elde etmek değil, söz konusu deneyimin bizzat yaşanmasını ifade etmektedir. Filep (2007) hedonik turizm ile akış deneyiminin yakın ilişki içinde olduğuna işaret ederek akış ile turist arasındaki ilişkinin ototelik özellikte olduğuna dikkat çekmektedir. Buna göre spesifik turizm deneyimini gönülden yaşamak isteyen bir turist, tatil esnasında o turizm deneyiminde daha kolay akışa girmesi ve bu akış deneyimini yoğun yaşaması mümkündür. Bu bağlamda turistin öznel ve psikolojik iyi oluşunun olumlu yönde etkileneceği ve ototelik turizm deneyiminin turiste pozitif psikolojik çıktılar üreteceği düşünülmektedir. Bu nedenle akış, turizm deneyimi yoluyla oluşan pozitif turist psikolojisinin önemli bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Bir başka ifadeyle akış, belirli turizm türlerinde yaşanan spesifik deneyimler yoluyla turist psikolojisini anlamada önemli bir unsurdur. Ancak bazı kültür turizmi, iş turizmi, kongre turizmi, sağlık turizmi gibi turizm türlerinin turistleri akışa sevk etme potansiyeli ve ihtimalinin düşük olması nedeniyle akış kavramının pozitif psikolojinin tam anlamıyla anlaşılması konusunda yeterli olmayacağı göz önünde bulundurulmalıdır.

Hsu ve Liu (2020) hatha, ashtanga, bikram, fitness ve Yoga tales olmak üzere beş farklı spiritüel özellikli yoga deneyimi yaşayan katılımcılarda akış, yoga deneyimi, algılanan fayda ve yaşam kalitesi arasındaki nedensel ilişkileri yapısal eşitlik analiziyle incelemiştir. Elde edilen sonuçlar spiritüel deneyimin, akışı olumlu etkilediğine işaret etmiştir. Bulgular, tüm yoga türlerinde yaşanan deneyim ile akış arasında yüksek düzeyde pozitif ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Öte yandan yoga deneyiminin akış aracılığıyla pozitif psikolojik bir gösterge olan yaşam kalitesini olumlu etkilediği sonucu ortaya çıkmıştır. Tseng ve Shen (2013) tarafından elde edilen bulgular spiritüel meditasyon akış deneyiminin, daha yüksek iyi oluşa yol açtığını göstermiştir.

2.3.1.6. Genişletici ve Geliştirici Olumlu Duygular Kuramı

Fredrickson'un (2001, 2004) '*Broaden-and-Build Theory of Positive Emotions*' adını verdiği ve Türkçe'ye çoğunlukla '*Genişlet ve İnşa Et Teorisi*' olarak çevrilen olumlu duygular odaklı kuram gerek pozitif psikoloji gerekse pozitif turist psikolojisi ile yakın ilişki içindedir. Bu nedenle turist psikolojisini anlama noktasında önemli kavramsal dayanaklardan birini oluşturmaktadır. Her ne kadar bazı araştırmalarda '*Olumlu Duyguları Genişletme ve İnşa Etme veya İnşa Et ve Genişlet*' olarak isimlendirilse de bu araştırmada söz konusu teori '*Genişletici ve Geliştirici Olumlu Duygular Kuramı*' adıyla ifade edilecektir. Bunun nedeni Fredrickson'un (2001, 2004, 1998) çalışmalarında olumlu duyguların insanlar üzerindeki bazı özelliklerin çeşitliliğini ve dikkat alanını genişletici ve yeni kaynak geliştirici etkilerine vurgu yapmasıdır. Fredrickson (2004) alanyazındaki birçok çalışmanın olumlu duyguları görmezden geldiğini; onları genel duygulanım modellerine hapsederek yakından ilişkili duygusal durumlarla karıştırdığına vurgu yapmaktadır. Araştırmacı, bu yaklaşımların pozitif duygulara karşı adaletsiz davrandığı düşüncesiyle pozitif duyguların benzersiz etkilerini daha iyi vurgulayan alternatif bir model geliştirmiştir. Kurama göre olumlu duygular bireylerin farkındalık düzeyini arttırmakta ve onlara minimal detaylara odaklanmak yerine büyük resmi görmelerine yardımcı olmaktadır. Bu sayede insanların olaylar karşısında çok daha esnek ve yaratıcı davranmalarına imkân sağlanmaktadır. Olumlu duygular insanların olaylar karşısında anlık düşünce-eylem repertuarlarını genişletmekte, farklı türde aksiyon almalarını sağlamakta ve kişisel kaynaklar geliştirmesine olanak tanımaktadır. Bununla birlikte olumlu duygular sezgileri güçlendirmekte, yaratıcılığı güçlendirmekte, kalıcı olumsuz duyguları ortadan kaldırmakta, stresle baş etme ve problem çözme becerisini geliştirmekte, psikolojik iyi oluşu, psikolojik dayanıklılığı ve mutluluğu artırmaktadır (Fredrickson, 2013, 2004, 2001, 1998). Pozitif duyguların insan üzerindeki etkilerine dikkat çeken Genişletici ve Geliştirici Duygular Kuramı temel aldığı bu olumlu duygu odaklı yaklaşım nedeniyle pozitif turist psikolojisi kavramıyla en yakın ilişki içindedir. Destinasyonda yaşanan olumlu duygular, başta akış, farkındalık, bağlılık, mutluluk ve psikolojik iyi oluş olmak üzere birçok değişkene olumlu etki ederek pozitif turist psikolojisinin en temel belirleyicilerinden birini oluşturmaktadır (Casaló, Flavián ve Ibáñez-Sánchez, 2020; Io, 2017; Tsai ve Lee, 2014). Genişletici ve Geliştirici Olumlu Duygular Kuramı kapsamında Fredrickson (2013, 2004, 2001, 1998) tarafından ortaya atılan duyguların olumlu etkileri pozitif turist psikolojisinin turistlerde ortaya çıkması istenen olumlu

sonuçlarla örtüşmektedir. Örneğin yaratıcı turizm kapsamında yerel hal ile etkileşim kurup birlikte çalışarak olumlu duygular yaşama, yerel kültürü özümseme ve tanıma, sosyal bağlar kurma, yeni bilgiler öğrenme ve bu yollarla yaratıcılığı geliştirme hedeflenmektedir (Wurzbarger, Aageson ve Pratt, 2008; Richards, 2011; Richards ve Wilson, 2007). Buna örnek olarak Paris’te yerel halkı ile kruvasan yapma etkinliği, Bangkok’ta yemek pişirme sınıflarına katılım, İbiza’da dinlendirici müzik yapma gibi turizm etkinliklerinin temel amacı deneyim ve pozitif duygular yoluyla turistlerde anlamlı yaşam, yaratıcılık becerisinin geliştirilmesi ve pozitif turist psikolojisi oluşturma üzerine kuruludur. Bu bağlamda yaratıcılığı güçlendirme, negatif duyguları ortadan kaldırma, daha geniş perspektifle düşünme gibi Fredrickson’un Genişletici ve Geliştirici Olumlu Duygular Kuramı ile ortaya koyduğu duygu temelli sonuçların pozitif turist psikolojisi ile yakından ilişkili olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte kuramın desteklediği olumlu duygular yoluyla geliştirilen yaratıcılık turist psikolojisinin önemli bileşenleri arasındadır. (Garcês vd., 2018b).

2.3.1.7. Öz Belirleme Kuramı

İngilizce’de self-determination olarak geçen öz-belirleme kavramı, bireyin davranışlarını toplum normları, başkalarının baskısı gibi dış etkenlere göre değil kişisel inançları ve değerlerine göre belirleyerek kendi başına karar vermesini ifade etmektedir (Budak, 2000). Başka bir ifadeyle kişinin kendi davranışı için hareket geçme ve düzenlemesinde dış etmenlerden bağımsız bir seçim duygusu deneyimlemeleridir (Deci, Connell ve Ryan, 1989). Kuramın temelinde iyi oluşu belirleyicisi olan özerklik (autonomy), yeterlik (competence) ve ilişkili olma (relatedness) olmak üzere evrensel üç psikolojik ihtiyaç bulunmaktadır. Söz konusu üç ihtiyacın karşılanması halinde bireyin iyi oluş hali olumlu yönde etkilenirken, bu ihtiyaçların karşılanmaması bireyin iyi oluş halinden uzaklaşmasına neden olmaktadır (Deci ve Vansteenkiste, 2004). Özerklik, bireyin davranışlarını kendi kontrol etmesi, davranışa ilişkin değerleri benimsemesi, davranışlarının arkasında durmasını, dış etki ya da baskı altında kalmadan kendi kararlarını kendi verebildiğinin ve davranışları üzerinde inisiyatif sahibi olduğunu hissetmesini ifade etmektedir. Yeterlik ise kişinin çevresini en iyi şekilde etkileme ve etkileşimde bulunma kapasitesi olarak tanımlanmaktadır. Yeterlilik hisseden kişilerin, hedeflerine ulaşacaklarına olan inançları tamdır. İlişkili olma ise kişinin başka bireylerle bağlantılı olma veya bir başka ifadeyle sosyal çevresinde ait olma ve başkalarıyla yakın ilişkiler kurma gereksinimini ifade etmektedir. (Williams vd., 2002;

Kowal ve Fortier, 1999; Deci ve Ryan, 1985). Buzinde (2020) Rishikesh'te bir spiritüel turizm kampında katılımcı gözlem yaparak topladığı otoetnografik veriler yardımıyla öz belirleme kuramına temelinde spiritüel turizm ve iyi oluş arasındaki teorik bağlantıları ortaya çıkarmayı amaçlamıştır. Öz Belirleme Teorisi'ne dayanarak spiritüel turizmin pozitif psikolojik çıktı olarak turistlerin iyi oluşu üzerindeki etkileri oto etnografik veriler yardımıyla ortaya konmuştur. Buna göre yerel halk ile etkileşim, yoga deneyimi, öğrenme 'yeterlilik' boyutu altında; pedagojik çevre, yoganın herhangi bir dinde uygulanması, programsız pazar günleri, yoga niyetinde bulunma 'özerklik' boyutunda; manevi söylem, boş zaman, kültür ve yaş algısı ise 'ilişkili olma' boyutu altında tanımlanmıştır. Bu çalışma, Öz Belirleme Kuramı bağlamında spiritüel turizmin turistlerin iyi oluşu için karşılanması gereken ihtiyaçlara cevap veren ve bu gereksinimleri karşılanmasına fırsat sunan deneyimlerden oluştuğunu ortaya koyan bulgulara erişmesi bakımından önemlidir. Bu çalışmaya göre pozitif turist psikolojisinin önemli bir göstergesi olan mutluluğa ulaşmak için karşılanması gereken üç ihtiyacın tatmin edilmesinde spiritüel turizm deneyimleri önemli ve kritik bir aracılık rolüne sahiptir. Bir başka ifadeyle spiritüel turizme katılan turist, spiritüel deneyimler sonucu kendini büyük ölçüde yeterli, özerk ve ilişkili hissederek mutluluk düzeyini yükseltebileceği öngörülmekte ve böylece bu durumun destinasyonda pozitif turist psikolojisi oluşturacağı düşünülmektedir.

2.3.1.8. Eşiksellik Kuramı (Liminoit Davranışlar Yaklaşımı)

Antropoloji kaynaklı bir kavram olan ve turizm antropolojisinde kullanılan liminoid dönem, turistlerin günlük yaşamlarında sergiledikleri standart ve alışlagelmiş davranış kalıplarını tatil boyunca terk ettiği dönemi ifade etmektedir. Bu bağlamda antropoloji, turist psikolojisini ve buna bağlı olarak pozitif turist psikolojisini anlamada önemli bir belirleyici alan oluşturmaktadır. Liminallik, turist davranışını ve rolünü anlaşılmasına yardımcı olan bir kavramdır (Graburn, 1989). Clawson ve Knetsch'in (1966) seyahat davranışının farklı aşamaları hakkındaki fikri eşiksellik veya diğer adıyla liminallik kavramıyla yakından ilişkilidir. Buna göre ön satın alma/planlama aşaması, destinasyona seyahat, destinasyonda yaşanan deneyimler, eve dönüş ve yansımanın turist davranışı döngüsünü oluşturmaktadır. Turistler yaşadığı çevrede günlük yaşam içinde yapamadıklarını tatil sırasındaki liminoid dönem içinde yaparak kendilerini daha iyi hissetme,

olumlu duygulara kapılma ve mutlu olma arzusundadırlar. Bu amaçla kendilerini daha özgür hisseden turistler tatilde normalden farklı davranışlar sergileyerek kimliklerinden geçici olarak sıyrılma eğilimindedirler. Turistlerin tatil sırasındaki bu istek ve eğilimleri pozitif turist psikolojisi ile ilişkili olup antropolojik açıdan liminoid dönem ve Turner'ın (1974) Eşiksellik Kuramı bağlamında ortaya attığı liminoid deneyimler görüşüyle açıklanmaktadır. Bu görüşe göre liminoid deneyimler durumsallık özelliği göstermekle birlikte bireyde kalıcı bir statü değişikliğine yol açmayan geçiş anlarını içermektedir. Bu bakış açısını net bir şekilde ifade eden Aktaş Polat (2015) liminoid evrede zamanın farklı şekilde yaşandığını, alışılmışlıkların yerini bilinmeyenlere bıraktığını, sıradan yaşamın geçici olarak sıra dışılığa evrildiğini ve turist psikolojisi ile hareket etmeye başlayan insanların yaşamdaki kaygılarını tatil boyunca geri plana iterek anı yaşamaya odaklandığını belirtmektedir. Turner'ın (1974) liminoid deneyimdeki oyun ve oyuncu tanımlamalarını turizme uyarlayarak turizmi bir oyun, turisti ise oyuncu olarak ele alan Aktaş Polat (2016: 202) turistlerin liminoid dönem davranışlarını şu şekilde özetlemektedir: *'Turist bazen maskeli bir balodaki gibi kimliğini gizleyerek, kendisini hayal ettiği ya da özendiği insanlar gibi bir kalıba alarak farklı kimliklere bürünme oyunu oynayabilir. Bazen kendisinden beklenen roller gereği takındığı maskeleri indirerek gerçeklik oyunu oynayabilir. Bazen tüm olumsuzlukları görmezden gelerek mutluluk oyunu oynayabiliyorken, bazen de statü ve saygınlık kazanma peşine düşerek prestij oyununu oynayabilir...Bazen dini ve kültürel anlamda önemli olan yerleri ziyaret ederek kutsala eğilim, bazen de sahil kenarlarında ve eğlence mekanlarında seküler eğilim oyunlarını oynayabilir.'* Turistlerin tatilde sergiledikleri liminoid davranışlara ilişkin Aktaş (2015) tarafından yapılan araştırmada *'hazcı, gizli, hoşgörülü, kimliksiz, oyuncu'* olmak üzere beş farklı liminoid turist tipi ortaya çıkarılmıştır. Bulgulara göre gündelik yaşamda gerçekleştirmediği hayallerine turizm yoluyla ulaşan turistler hazcı; kimsenin kendisini tanımadığı ortamlarda olmanın verdiği duygu ve özgürlük hissiyle hareket edenler gizli; anlık mutluluklara odaklanarak kuralları hiçe sayan ve geleceğe dönük planları askıya alma eğilimi gösterenler hoşgörülü; plansızca sadece eğlence amaçlı kendini oyunun akışına kaptırarak tüm rollere hazır davrananlar kimliksiz; normalde ait olmadığı bir statüye aitmiş gibi yaparak bu düzeyde hizmet almaktan hoşlananlar ise oyuncu turist olarak tanımlanmaktadır. Spiritüel turizm kapsamındaki Ayahuasca törenlerini ve ayahuasca deneyimini liminal bağlamda ele alan Lewis (2008) katılımcıların deneyim sonrası hayata bakış açılarında olumlu değişimler yaşadığını ve intihar düşüncesinden

uzaklaştırdığını belirten nitel bulgular elde etmiştir. Pozitif turist psikoloji bağlamına değerlendirilebilecek bu sonuç liminal dönem olan spiritüel turist deneyimi sırasında turistlerin kendilerini olumlayıcı ve pozitif psikolojiye yönlendirici liminal davranışlar ve eğilimler içinde olduğunu göstermektedir. Liminoid davranışlar, turist liminoid evreden ayrılıp evine döndüğünde yavaş yavaş kaybolmaktadır. Antropolojinin bu yaklaşımı ‘turizm antropolojisi’ bağlamında değerlendirildiğinde ve bu alanda elde edilen bilimsel bulgular göz önüne alındığında söz konusu bu liminoid evrenin ve bu evrede kişinin kendini iyi hissetmesine yönelik farklı bir psikolojiyle gerçekleştirdiği geçici turist davranışlarının doğrudan doğruya pozitif turist psikolojisi ile ilgili olduğunu söylemek mümkündür. Liminal evrede turist hayatı daha anlamlı ve yaşamaya değer bulmakta, birtakım rollere bürünerek kendisini iyi hissettirecek davranışlar sergilemektedir. Bunun temel nedenlerinden biri liminal dönemde pozitif turist psikolojisi ile hareket edilmesidir. Bir başka ifadeyle pozitif turist psikolojisi, turistin tatilde kendini mutlu hissettireceğini düşündüğü geçici davranışlara ışık tutan bir araştırma alanıdır.

2.3.2. Pozitif Turist Deneyimleri

Turist psikolojini anlama ve anlamlandırmanın yolu turist deneyimlerinden geçmektedir. Pozitif turist deneyimleri, pozitif turist psikolojisinin şekillenmesinde birincil rol oynayan unsurdur. Bir başka ifadeyle pozitif turist psikoloji, pozitif turist deneyimleri üzerine inşa edilen ve olumlu deneyimlere bağlı olarak şekillenmektedir. Bu bağlamda, turist deneyimi, turizm olgusunun ve turist psikolojisinin çekirdeğini oluşturan, turizmin öznesi konumundaki turistlerin seyahate çıkmadan önce tatil türü ve destinasyon karar süreciyle başlayıp tatil esnasında edinilen anlık öznel ve somut olmayan tecrübeler ile şekillenmesini sürdürmektedir. Bir sonraki aşamada ise deneyim, turistlerin destinasyonda duygusal, fiziksel, spiritüel ya da entelektüel düzeyde dahil oldukları olaylara ve yaşadıkları anılara ilişkin tatil sonrasında yaptıkları bireysel değerlendirmeler, beklenti ve motivasyonlarla ilişkili psikolojik çıktılar, tatmin, duygular ve hatıraları da kapsayarak bütünsel bir kavram halini almaktadır (Aktaş Polat, 2016; Pine ve Gilmore, 1999; Andersen, Prentice ve Wantanabe, 2000; Ryan, 2002b; O'Dell, 2007; Larsen, 2007; Cutler ve Carmichael, 2010; Mannell ve Iso-Ahola, 1987). Selstad (2007: 20) turist deneyimini “bireyin kimlik ve kendini gerçekleştirme arayışını ifade eden yenilik ve alışılmışın kombinasyonu” olarak tanımlamaktadır. Duygular, sadakat ve memnuniyet gibi unsurlarla bağlantı içinde olan deneyim gerek turizmde

tüketici psikolojisini gerekse turist psikolojisini anlamada önemli bir role sahiptir (Del Bosque ve San Martín, 2008; Filep, 2007, 2008, Larsen, 2007). Turizmde deneyim, beklentiler, duygular, hatıralar ve yaşanan olaylardan etkilenecek zihinlerde kısa veya uzun süreli yer ederek bir sonraki beklenti ve seçimlerin önemli belirleyicileri haline almaktadır (Farrell, 1979; Larsen, 2007). Cohen'e (1979) göre turist deneyimi, psikolojik bir süreç dahilinde birden çok zihin merkezi arasındaki ilişki ve iletişim sonucunda ortaya çıkmaktadır. Larsen (2007), turist deneyimini tatilde katılınan bir etkinlik veya birden fazla aktiviteler bütünü olarak sınırlamak yerine, kaynağını ve temelini bireysel turistin kendisinden alan psikolojik bir olgu olarak ele almak gerektiğini savunmaktadır. Araştırmacı beklentiler, olaylar ve hatıralar olmak üzere deneyimin üç temel psikolojik bileşenden meydana geldiği ve bireysel özellikte olduğu görüşünü savunmaktadır. Buna göre turist deneyimi kavramına yönelik psikolojik bakış açısının bireylerin başta anı oluşumu ve şekillenmesini içeren zihinsel süreçleriyle ilişkili olduğu düşünülen Larsen'e (2007: 15) göre turist deneyimi *"uzun süreli hafızaya girecek kadar güçlü, geçmiş kişisel seyahatle ilgili bir olaydır."* Bu görüşe paralel olarak Cutler ve Carmichael'e (2010) göre ise turist deneyimi oldukça karmaşık bir psikolojik süreçtir. Turist deneyimleri estetik ve eylemleri sembolik olarak yansıtan sürekli bir algısal akış içermektedir. Deneyimlerle donatılmış olan turist dünyası, insanların kimliklerle deney yapmasına izin veren bir tür psikolojik bir hayal ürünüdür (Franklin, 2003). Jennings (2006), bu noktada deneyimi bizzat yaşayan turistler ve deneyimlerin gerçekleştiği ortam ve destinasyonlara odaklanılması gerektiğine dikkat çekerek turist deneyiminin subjektif ağırlıklı ve psikolojik sürece dayanan yönüne vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda psikolojik süreçler aracılığıyla öznel olarak her bireyde farklı şekilde oluşan turist deneyimlerinin, turist psikolojisini ve turist davranışını anlama noktasında önemli bir rol oynadığı düşünülmektedir. Clawson ve Knetsch (1966) ile Larsen (2007) turist deneyimlerinin tatile çıkmadan önce yapılan planlamalar ve beklentiler yoluyla zihinsel ön tahminlemeler yapılmasını içeren tercih süreci, tatilde yaşanan olaylar ve son olarak tatilde yaşananların hatırlanması olmak üzere üç aşamada gerçekleşeceğine dikkat çekmektedir. Farrell (1979) ise toplam turizm deneyimini ziyaret öncesi, destinasyonda yaşanan an deneyimi ve ziyaret sonrası olmak üzere üç aşamada yorumlanabileceğine dikkat çekmektedir. Buna göre turistlerin destinasyonda bulundukları esnada yaşadıkları an deneyiminin tatil boyunca sürekli değişime uğramaya açık ve hassas bir yapıda olduğu; bir dizi sıra dışı uyarıcıya maruz kaldığı ve geçmişle sıkı bağlantı içinde gelecekte yaşanacak deneyimlerin belirlenmesine yardım ettiği

öngörülmektedir. An deneyimi, Mannell ve Iso-Ahola (1987) tarafından '*immediate approach*' yaklaşımı kapsamında tanımlanan ve destinasyonda turistin bizzat yaşadığı spontan deneyimler bütünü ifade etmektedir. Pine ve Gimore'un (1999) Deneyim Modeli, '*eğlence, eğitim, kaçış ve estetik*' olmak üzere turizm ile örtüşen ve çoğu zaman iç içe geçerek birbiriyle bağdaşır bir yapı sergileyen dört temel deneyim alanını tanımlamaktadır. Deneyim modeline göre deneyimsel alanların tamamen birbirinden farklı bir şekilde ayrılmadığını, bu alanların bazı durumlarda birbirini tamamlayıcı, anlamlandırıcı ve bütünleştirici olduğundan söz etmek mümkündür. Deneyim modeli bağlamında turizm faaliyetinin turistlere eğlence, eğitim, kaçış ve estetik olmak üzere dört deneyim alanını çeşitli şekillerde sunmaktadır. Turistler söz konusu dört temel alandan yalnızca birini, birkaçını ya da hepsini birden bir bütün halinde deneyimleyebilmektedir. Alanyazındaki görüşler doğrultusunda pozitif psikolojisinin temel belirleyici olan pozitif turist deneyimini gelecekteki tatil kararlarının önemli belirleyicisi olarak tatil öncesi, sırası ve sonrası olmak üzere üç aşamada gerçekleşen, birden çok zihin merkezi arasındaki ilişki ve öznel bir psikolojik süreç sonucunda ortaya çıkan, bireyde olumlu duyguların uyanmasına yol açan, eğlence, eğitim, kaçış ve estetik boyutlar içeren uzun veya kısa süreli bellekte yer edecek ve olumlu hatırlanabilirlik oluşturacak kadar güçlü, turist açısından olumlu ve anlamlı olaylar, anılar ve öznel değerlendirmeler bütünü olarak tanımlamak mümkündür (Clawson ve Knetsch, 1966; Cohen, 1979; Farrell, 1979; Mannell ve Iso-Ahola, 1987; Franklin, 2003; Jennings, 2006; Larsen, 2007).

Turizm, kişilerin kendi yaşamlarını ve hayata bakış açılarını yansıtabilecekleri yer ve zamanı sağlayan önemli bir sektördür. Bu nedenle tatil deneyiminden elde edilen değer, anlam, çıktı ve faydalar yeni arkadaşlık ilişkileri, perspektif dönüşümü ve farklı istekler şeklinde günlük yaşama entegre edilebilmektedir (Wilson ve Harris, 2006). Turizm deneyimleri, yaşanan deneyimin turist için hangi anlamı ifade ettiğinin anlaşılmasını sağlayan zihin merkezleri arasındaki ilişkinin ve bütünsel bir psikolojik sürecin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır (Cohen, 1979). Buna dikkat çeken Willson, McIntosh ve Zahra'ya (2013) göre bireysel anlam, özaşkınlık ve bağlanabilirlik gibi önemli psikolojik öğeler turizm deneyimleri aracılığıyla anlaşılabilir. Szarycz (2008), mavi yolculukların ödüllendirici, kişisel gelişim, kendi benliğini yansıtma, sosyal etkileşim, kültürlerarası iletişim ve öğrenme gibi fırsatlar sunan pozitif bir turist deneyimi olarak algılandığını ortaya koymuştur.

2.3.3. Pozitif Turist Psikolojisi Bağlamında Spiritüel Turizm Deneyimi

Aktaş Polat'ın (2016) turist psikolojisini anlamının yolunun turistin ruhsal dünyasının fotoğrafını çekmekten geçtiğini ortaya atan yaklaşımı değerlendirildiğinde spiritüel turizmin ve bu kapsamda sunulan spiritüel deneyimlerin bir bütün halinde turistlerin maneviyatına, içsel süreçlerine ve duygu dünyalarına hitap eden pozitif psikoloji karakterli bir turizm türü olduğunu söylemek mümkündür. Birinci bölümde vurgulandığı üzere hayatın anlamını çözmek, yaşamın nasıl daha anlamlı ve değerli olacağını anlamak, kişinin hedefleri üzerinde engeller oluşturan olumsuzlukları aşmak, daha huzurlu ve daha iyi bir yaşam sürmek ve tüm bu içsel arayışlar neticesinde bakış açısının yeniden şekillendiği kişisel dönüşüme kapı açmak spiritüel turizmin varoluş amacını ve özünü oluşturmaktadır (Pandey ve Pandey, 2018; Cheer vd., 2017; Singleton, 2017; Brunton, 1934). Spiritüel turizm, Richards'ın (1999) turizm faaliyetlerinin kişiye sosyal etkileşim, kişisel gelişim ve kimlik geliştirme imkânı verdiğini ortaya atan bakış açısına uygun bir pozitif psikolojik doğaya sahiptir. Başka bir ifadeyle, spiritüel turizm, turistleri iyi yaşama, iyi oluşturma ve olumlu duygulara yönlendirerek pozitif psikolojik çıktılar elde edilmesine imkân veren uygun psikolojik ve fiziksel ortamı, zamanı, altyapı ve üst yapı imkanlarını, eğlence, estetik eğitim ve kaçış fırsatlarını sunmaktadır. Spiritüel turizm dönüşümsel, gelişimsel, iyi oluş odaklı, atmosferik, manevi boyutlar içeren pozitif deneyimler ile iyi yaşam ve mutluluk temelleri üzerine inşa edilmiştir. Garcés ve arkadaşları (2018b) turizmi bireysel bağlanabilirlik ile yaşamı zenginleştirmeye giden kapıları açan ve deneyim ekonomisinin yaşamı anlamlı hale getirme amacıyla uyumlu karaktere sahip olan spiritüel bir aktivite olarak ele almaktadır. Bununla birlikte spiritüelliğin, yaratıcılık ve iyimserlikle birlikte pozitif psikolojinin önemli göstergeleri arasında olduğunu vurgulamaktadırlar. Bu bağlamda spiritüel turizm pozitif turistlerde pozitif psikolojinin oluşmasına ve turist olumlu davranışlarının anlaşılmasında önemli aracı roller üstlenen bir turizm türü olarak öne çıkmaktadır.

Fenomenolojik yaklaşımı benimseyerek turizmin öznel spiritüel deneyimlerini keşfeden Little ve Schmidt (2006), seyahatin turistlerde spiritüel anlam ve etki yarattığını ortaya çıkarmışlardır. Bununla birlikte spiritüel turizm deneyimlerinin bireyin yaratıcı, kendi ve başkaları hakkındaki farkındalığı artırdığı, benlik dışındaki yüce bir güç ile manevi bağ kurmayı sağladığı ve duygusal ve fiziksel reaksiyon olarak merak, huşu, serbestlik gibi yoğun hisler duymaya yol açtığını gösteren bulgular elde etmişlerdir. Öte yandan Lewis'in (2008), ayahuasca turistleri

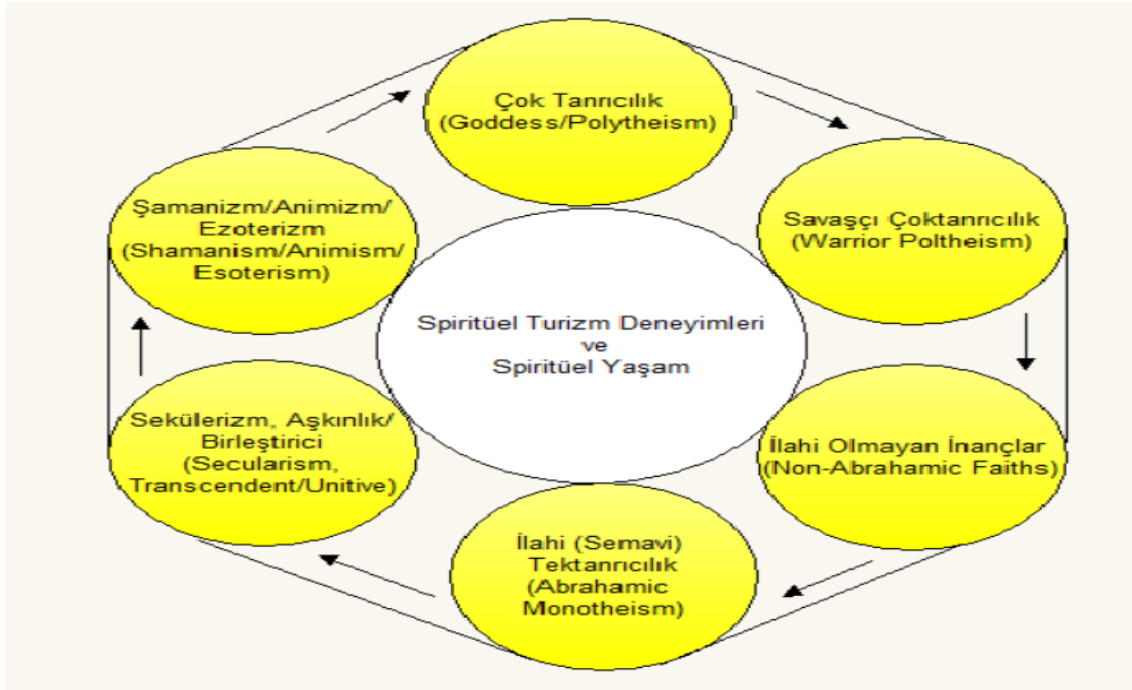
üzerinde yaptığı araştırma, spiritüel turizm deneyiminin turistlerin kendilerini iyi hissetmelerine yol açan bireysel pozitif psikolojik çıktılar sağladığına işaret etmektedir. Bulgulara göre turistler kültürel ve dinsel farklılık olmaksızın derin spiritüel deneyimler yaşamaları sonucunda kendilerini arınmış, yenilenmiş ve güçlenmiş hissettiklerini böylece düşük bir psikolojik moddan daha üst psikolojik ruh haline geçiş yaptıklarını belirtmişlerdir. Bu sonuçları destekleyen bulgulara erişen Packer ve Gill (2017) tarafından yapılan çalışmada bazı katılımcılar, inancıyla ve tabiatla manevi bağlar kurduklarını ve yaratılışa karşı hayranlık hissettiklerini belirtmişlerdir. Spiritüel turizmin Seligman (2002a: 7) tarafından belirtildiği gibi pozitif psikoterapi ile desteklenen “kişilerarası ilişkiler kurma becerisi, rasyonellik, iç görüş, dürüstlük, azim, realistlik, sorunları perspektife oturtma, geleceğe yönelik fikirlilik ve anlam bulma” güçlü ve üstün özelliklere hitap eden pozitif yönelimli bir turizm faaliyeti olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca spiritüel turizm deneyimleri ve bu kapsamda gerçekleştirilen spiritüel aktiviteler, turistlerde üstün özellikleri kullanma ve geliştirmeye yöneliktir. Böylelikle spiritüel turizm deneyimleri yoluyla olumlu bireyde psikolojik çıktılar elde etme, manevi gelişim (spiritual growth) ve en son aşamada dönüşüm gerçekleşmesi beklenmektedir. Spiritüel turizm kapsamında şifa bulmaya yönelik düzenlenen theta-healing, hidroterapi, Gong ve Tibet çanaklarıyla ses terapileri, grastonterapi, aromaterapi, bitkisel şifa terapisi, nörokinetik terapi, manuel terapi, Alexander Tekniği, hipnoterapi gibi aktiviteler her ne kadar bilimsel açıdan tıbbi özellikte olmasa da psikolojik tedavileri desteklemeye, tedavi süresini kısaltmaya, ruh sağlığına olumlu katkı sağlamaya ve bireylerde pozitif psikoloji oluşturmaya yönelik olarak gerçekleştirilmektedir. Bhalla, Chowdary ve Ranjan (2021) tüm dünyayı etkisi altına alan COVID-19 eve kapanma süreci sonrasında turistlerin spiritüel turizm aktivitelerine katılarak psikoterapik iyileşme ve stresten arınma gibi faydalar sağladığına yönelik bulgular elde etmiştir. Bu araştırma, spiritüel turizmin pozitif turist psikolojisi ve pozitif psikolojiyi desteklediğini ve önemli bir aracı rol üstlendiğini net bir şekilde ortaya koymuştur.

Spiritüel turizm kampları (spiritual retreats) din ayrımı olmaksızın birçok kültürden ve milliyetten insanın bir araya geldiği ve bireylerin manevi veya psikolojik gelişim kazanmasına ve sosyalleşmesine fırsat sağlayan ortamı, tahribata uğramamış doğayı, kaçış ve aşkın deneyimleri kolaylaştıran atmosferi, çeşitli uygulama imkanlarını ve spiritüel eğitim programlarını katılımcılarına cömertçe sunmaktadır (Newberg vd., 2018; Edwards, 2001). Spiritüel turizm kampları güçlü duygusal uyarılmalar, stres düzeyini düşürme, iyi oluşu güçlendirme, spiritüel

dönüşüm sağlama ve bireyin yaşamını değiştirecek çeşitli çıktılar sağlamaktadır (Falkenström, 2010; Kennedy, Abbott ve Rosenberg, 2002; Hood, 1977). Bununla birlikte spiritüel kamplarda yaygın olarak yapılan meditasyon uygulamaları ve teknikleri çeşitli fiziksel ve psikolojik rahatsızlıkların tedavisinde kullanılmaktadır. Yapılan araştırmalar, meditasyon uygulamalarının hipertansiyon, sedef hastalığı, huzursuz bağırsak hastalığı, anksiyete ve depresyon hastalarında olumlu iyileştirici etkilere yol açtığını öne sürmektedir (Olex, Newberg ve Figueredo, 2013; Fjorback vd., 2013; Bonadonna, 2003; Astin vd., 2003; Reibel vd., 2001). Öte yandan Kjaer ve arkadaşları (2002) tarafından yapılan bir araştırmada spiritüel etkinlik olan Yoga Nidra Meditasyonu esnasında katılımcılarda dopamin hormonunda yükselme olduğu kaydedilmiştir. Bununla birlikte bir haftalık spiritüel turizm kampına katılan bireyler üzerinde araştırma yapan Newberg vd. (2018) Yaradan ve kutsal ruh ile yeniden bağ kurulması, deneyimin dönüşümsel olarak algılanması, yaşamsal önceliklerin yeniden sıraya konmasına ilişkin farkındalık oluşması, duygu yoğunluğunun ve çeşitliliğinin artması gibi katılımcılarda olumlu pozitif psikolojik çıktılar meydana geldiğini ortaya çıkarmıştır. Öte yandan Ekwonye, DeLauer ve Cahill (2018) spiritüel turizm etkinliklerinin algılanan stres düzeyini düşürerek pozitif turist psikolojisine katkı sağladığını destekleyen bulgulara ulaşmıştır. Araştırmada 6 günlük spiritüel tatilin üçüncü gününde bireylerde algılanan stresin, tatil öncesine göre daha düşük olduğu gözlenmiştir. Spiritüel kamp aktiviteleri sırası ve sonrasında stres düzeylerinde belirgin düşüşler olduğu görülmüştür. Barton ve Miller (2015) elde ettiği bulgular ışığında, kişisel maneviyatın, insanların çoğunda pozitif psikolojik özelliklerin temelini oluşturabileceğini belirtmektedir.

Boniwell (2006) pozitif psikoloji açısından doğu kökenli spiritüelliğe vurgu yaparak, spiritüel turizmin önemine dikkat çekmektedir. Yazara göre batı felsefi düşüncesi pozitif psikoloji konusunda büyük bir etkiye sahip olmasına karşın, nadiren kabul edilen bir başka etkinin ise Doğu Hinduizm ve Budizm geleneklerinden geldiğinin altını çizmektedir. Boniwell'e göre bu eski gelenekler ve inançlar tarafından açıkça mutluluk yolu olarak desteklenen duygular olan sevgi, nezaket, şefkat ve neşe, modern pozitif psikolojinin başlı başına araştırma alanlarıdır. Çeşitli Budist yaklaşımlar ve bu doğrultuda gelişim gösteren spiritüel turizm, olumlu duyguları geliştirmek için birçok farklı deneyim sunmaktadır. Boniwell (2006) spiritüel turizm kapsamında uygulanan yoga, farkındalık ve meditasyon gibi bu uygulama ve tekniklerin birçoğunun, pozitif psikoloji alanında önemli bir yere sahip olduğunu belirtmektedir. Yoga yapanlar pozitif psikolojinin göstergelerinden

olan akışı deneyimleme konusunda yüksek eğilime sahiptir. Yoga, kişinin konsantre olma, hafızayı kontrol etme ve farkındalığını belirli hedeflerle sınırlama yeteneğini pekiştiren ve yoğun talep gören spiritüel turizm aktivitelerinin başında gelmektedir (Csikszentmihalyi ve Csikszentmihalyi, 1988). Panchal (2013) Asya’da spa deneyimi yaşayan turistlerin orta düzeyde akış yaşadığını gösteren bulgulara ulaşarak spa deneyiminden elde edilen faydaların ve yaşanan akışın, turizm ve pozitif psikoloji arasındaki bağlantıya işaret ettiğini vurgulamıştır. Uzakdoğu kökenli spiritüel bir turizm aktivitesi olan Tai-Chi (Taiciçüen) düzenli uygulandığında özellikle yaşlılarda fiziksel ve ruhsal sağlığı olumlu etkilemektedir (Hunter-Jones, 2003). Bireyin karakterinde olumlu ve köklü değişimler meydana getirme amacı üzerine kurulu olan spiritüel turizm, pozitif psikolojisinin insana bakış açısıyla uyumlu bir şekilde nezaket, cesaret, kararlılık, özveri, sabır, yüksek hayal gücü, istikrar, güvenilirlik, korkusuzluk ve dürüstlük gibi özelliklerin gelişmesine ve güçlenmesine katkı sağlamaktadır (Pandey ve Pandey, 2018). Bir başka ifadeyle spiritüel turizmde özaşkınlık, ruhsal ve fiziksel sağlık, atmosferik etkilenim, dönüşüm, manevi bağlılık gibi boyutların deneyimlenmesiyle birey, hayatı daha yaşanmaya değer bulmakta; olumlu ilişkiler, akışa kapılma, olumlu duygular, kendini gerçekleştirme, anlam elde etme gibi iyi yaşamın göstergelerini elde etmektedir (Singleton, 2017; Reisinger, 2013; Phukan vd., 2012; Vargheese ve Varghees, 2012; Seligman, 2011; Boniwell, 2006; Pergament, 1999; Aggarwal vd., 2008, Smith, 2003; Wuthnow, 1998). Spiritüel turizm, dönüşümsel karakteri ile bireyin öz benliği, yaşam tarzı, insan ilişkileri, farkındalığı, hayata ve yaşadığı olaylara bakış üzerinde kalıcı etkilere yol açmaktadır. Deneyimsel süreçlerin sonunda kademeli olarak manevi gelişim kazanan birey olumlama, pozitif düşünme ve pozitif psikolojiyle desteklenen bir yaşam tarzı kazanarak spiritüel dönüşüm yaşamaktadır. Sonuç olarak spiritüel turizmin pozitif psikoloji ve pozitif turist psikolojisi yaklaşımlarıyla en yüksek düzeyde uyum gösteren, özdeşleşen ve karakterize olan turizm türleri arasında olduğunu söylemek mümkündür.

Şekil 2.1 Spiritüel Turizm Deneyimleri ve Spiritüel Yaşama İlişkin İnanç Biçimleri

Kaynak: King'den (2016: 146; 2007: 53) uyarlanmıştır.

Turistlerin kendilerini pozitif psikolojiye yöneltmek amacıyla spiritüel yaşam tarzını benimsemesinde ve bu yaşam tarzı ve dünyaya bakış açısıyla en uyumlu turizm türü olan spiritüel turizme katılmalarıyla yaşadıkları ‘deneyim’ hangi psikolojik bileşenlerden meydana gelmekte ve hangi inanç veya inançlara temellenmektedir. Bir başka ifadeyle pozitif psikolojiye giden yolda yaşanan spiritüel turizm deneyimlerinin psikolojik yapısı nasıl biçimlenmekte ve spiritüelliğin inançsal altyapısı nelerden oluşmaktadır? Şekil 2.1’de King (2016) tarafından spiritüel yaşama ilişkin beş aşamalı tarihsel sırayı içeren sınıflandırmanın spiritüel turizm deneyimleri bağlamında uyarlanması görülmektedir. Bu sınıflandırma, genellikle spiritüel yaşam tarzıyla kendini özdeşleştiren spiritüel turistlerin hangi inançlar veya dini öğeleri benimseyerek ya da sempati duyarak bu inançlara dayalı olarak düzenlenen spiritüel turizme katıldıklarını göstermektedir. Bir başka ifadeyle şekil spiritüel deneyimlere yol açan spiritüel turizm aktivitelerinin temelinde yatan inançların sınıflandırmaktadır. Buna göre bireyler bu inançlar temelinde spiritüel turizm deneyimleri yaşamakta ve/veya spiritüel yaşam tarzını benimsemektedir. Bireyin bu inançlardan herhangi birine bağlı olarak ya da aynı anda birden fazla inanca karşı sempati duyarak spiritüel bir yaşam tarzı sürmesi ve spiritüel turizme katılmasının mümkün olduğu düşünülmektedir. King’e (2007: 59) göre spiritüel yaşama ilişkin içsel model “ezoterik-aşkın; adanmış-adanmamış (bhkti-

jnani/devotional-non devotional); pozitiflik ve negatiflik (tezahür dünyaya uyum sağlama) ve yalnızlık-sosyallik” olmak üzere dört kutuptan meydana gelmektedir. Buna göre Buradaki "ezoterik", ruh dünyasıyla etkileşimde bulunma kapasitesine odaklanan sözde ruhsal güçlerin geliştirilmesi anlamına gelir. Aşkınlık ise ister maddi ister manevi düzlemde olsun, kendini tüm tezahür ya da dünyevi deneyimlerinden ayırmayı ifade etmektedir. Adanmışlık bireyin en genel tabirle bireyin sırasıyla kalbinin ve zihninin ruhsal yollarına ilişkindir. Pozitiflik tezahür yani görünen materyal dünyaya merakla yapılan manevi yönelimi; negatiflik ise dünyadan kaçmayı amaçlayan ve ‘escape’ olarak isimlendirilen kaçış deneyimine olan manevi yönelimi ifade etmektedir. Son olarak yalnızlık ve sosyallik ise bireyin spiritüel deneyimleri tek başınayken mi yoksa bir inziva kampında ya da herhangi bir uygun ortamda başkalarıyla birlikte mi yaşamak istediğine ilişkin eğilimle ilgilidir (King; 2016, 2007). King tarafından ortaya konan bu çerçeve, spiritüel turist tipolojisinin, spiritüel yaşam tarzının ve spiritüel turist deneyimlerinin psikolojik boyutlarının daha net anlaşılması açısından önemlidir.

Carbonneau, Vallerand ve Massicotte (2010) yoga tutkusunun bireylerde ne tür pozitif psikolojik çıktılar ürettiğini ortaya koyan önemli bir çalışma yapmışlardır. Pozitif Psikoloji isimli dergide yayınlanan bu çalışma, spiritüel turizm aktivitesi olarak sıkça deneyimlenen yoganın ve yoga tutkusunun pozitif psikolojik faydalarını gözler önüne sermesi ve spiritüel turizm deneyimi temelli pozitif turist psikolojisi modeline dayanak oluşturması bakımından önemlidir. Çalışmada sevilen bir faaliyete gönüllü katılımı karakterize olan uyumlu tutkunun (harmonious passion) yoga bağlamında bireylerdeki olumlu psikolojik ve fiziksel çıktılara odaklanılmıştır. Bulgular, uyumlu tutkunun yogaya ilişkin psikolojik ve fiziksel faydalarla olumlu bir şekilde ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Çalışma sonuçlarına göre uyumlu yoga tutkusunun, olumsuz duyguların ve kaygının azaltılmasında, olumlu duyguların tetiklenmesinde ve fiziksel iyi oluşun elde edilmesinde etkilidir. Hsu ve Liu, eşsiz spiritüel özellikler içeren ve ‘serious leisure’ olarak isimlendirdikleri yoga aktivitesi değişkenini beş farklı yoga türünde analiz etmişlerdir. Bulgulara göre, yoga deneyiminden elde edilen faydalar, akış ve boş zaman faaliyetinden elde edilen faydalarla pozitif ilişki içindedir. Yogadan elde edilen faydalar yaşam kalitesini olumlu etkilemektedir. Akış, Yoga deneyiminden elde edilen faydaları olumlu etkilemektedir. Yoga deneyiminden elde edilen faydalar ile pozitif psikolojik bir gösterge olan yaşam kalitesi arasında güçlü pozitif ilişki olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Bu sonuçlar ışığında gönülden isteyerek ve

kişisel ilgi sonucu destinasyonda yaşanan spiritüel yoganın iyi oluşu ve olumlu duyguları harekete geçirerek ve bireyin akışa kapılmasını sağlayarak yaşam kalitesini olumlu etkileyeceği ve böylece spiritüel deneyimin pozitif turist psikoloji oluşturacağını öngörmek mümkündür.

2.3.4. Spiritüel Turizmde Pozitif Turist Psikolojisine İlişkin Göstergeler

Bu başlık altında spiritüel turizm deneyiminin hangi aracı değişkenler yoluyla ve ne düzeyde pozitif turist psikolojisi oluşturduğunu ortaya koymak amacıyla araştırma modeline dahil edilen formatif yapıllı psikolojik göstergeler, alanyazındaki çalışmalar ışığında kavramsal olarak açıklanacak ve söz konusu değişkenlerin turizm bağlamında pozitif psikoloji ile olan bağlantılarına dikkat çekilecektir. Bu amaçla kurgulanan araştırma modeli kapsamında öznel (hedonik) iyi oluş, psikolojik (eudaimonik) iyi oluş, spiritüel iyi oluş, bilinçli farkındalık, pozitif düşünce ve pozitif duygular kavramları spiritüel turizm deneyimi temelli pozitif turist psikolojisinin göstergeleri olarak açıklanacaktır.

2.3.4.1. Mutluluk: Öznel (Hedonik) ve Psikolojik (Eudaimonik) İyi Oluş

Mutluluk anlamına gelen “*happiness*” sözcüğü Aristo’nun (1985) *Nicomachean Ethics* kitabında geçen eudaimonia kelimesinin İngilizce çevirisi olup zamanla kavramlaşarak felsefe literatüründe önemli bir çalışma alanı haline gelmiştir. Mutluluk, felsefede uzun bir tarihsel geçmişe sahip olan ve birçok düşünürün üzerinde fikir yürüttüğü önemli bir soyut kavram olarak insan yaşamının anlamını anlamada kilit bir rol oynamaktadır (Kraut, 1979; Tatarkiewicz, 1976). Öte yandan mutluluk insan yaşamında psikolojik denge ve uyum halini yansıtmaktadır (Delle Fave vd., 2011). Pozitif psikoloji bakış açısıyla ele alındığında iyi yaşama yönelik filozofik yaklaşımlardan biri mutluluk arayışını ifade eden ve kökeni Aristo’ya uzanan, anlam, erdem, kendini gerçekleştirme ve gelişime odaklı eudaimonik (eudaimonia/psikolojik iyi oluş) görüş; diğeri ise kökeni Aristippus’a dayanan hedonik ve hedonia ya da öznel iyi oluş olarak da isimlendirilen görüştür. (Waterman, 1993; Voigt vd., 2010; Filep ve Deery, 2010).

Pozitif psikolojik yaklaşımıyla mutluluğun birincil bileşeni alanyazındaki turizm araştırmalarda çoğu zaman psikolojik iyi oluş ya da eudaimonik iyi oluş olarak geçen ve spiritüel turizm deneyimleriyle yakından ilişkili olan eudaimonia yaklaşımıdır. Norton’a (1976) göre eudaimonizm, insanları daimon veya diğer adıyla gerçek benliği tanımaya ve ona göre yaşamaya

çağırın etik bir teoridir. Gerçek benlik, gerçekleştirilmesi halinde bireyi yaşamsal doygunluğa ve memnuniyete ulaştıracak olan potansiyelleri ifade etmektedir. Bir başka deyişle eudaimonia, kişinin kendine özgü bireysel potansiyellerini geliştirme ve yaşamdaki amaçlarını ileriye taşıması açısından kendini gerçekleştirmeye doğru yol aldığında hissettiği duyguları ifade etmektedir. Bunlar, gerek tüm insanlar tarafından paylaşılan potansiyelleri gerekse bireyi diğerlerinden ayıran benzersiz potansiyelleri içermektedir. Daimon, kişinin uğruna çabaladığı mükemmellik anlamında bir ideal olması nedeniyle kişinin hayatına anlam katmakta ve yaşamına yön verebilmektedir. Bir başka ifadeyle eudaimonia hayatı daha yaşamaya değer kılmak ve mutlu olmak için bireyin kendini gerçekleştirme, kişisel gelişim kazanma ve anlamlı deneyimlere yönelik çabalarını içermektedir. Gerçek benliğe uygun bir yaşam sürme, kendi öz benliğini yansıtmak, yaşamsal doygunluğa ve mutluluğa erişmek amacıyla sarfedilen kendini gerçekleştirme çabaları bireyde eudaimonia adı verilen bir duruma yol açmaktadır Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşi'nin en üst basamağında konumlanan kendini gerçekleştirme ihtiyacına yönelik çabalar kişisel olarak bireyi yansıtmakta ve tam anlamıyla bireyi ifade etmektedir (Waterman, 1993; 1990a, 1990b; Ryff, 1989). Telfer'e (1980: 37) göre eudaimonia bireyin kendi yaşamından duyduğu memnuniyetten çok yaşamda sahip olmaya ve arzulamaya değer ne varsa onlara erişmesi ve gerçekleştirmesi fikrini somutlaştırmaktadır. Bu nedenle kişisel dışavurum, kendini ifade etme ve kendini gerçekleştirme duyguları mutluluk kavramının eudaimonik bakış açısıyla ile bağlantılıdır. Aristo'nun filozofik görüşlerine ilişkin değerlendirme yapan May'e (2010) göre aydınlanma, farkındalık, kendini gerçekleştirme eudaimonianın yani mutluluğun özünü oluşturmaktadır. Öte yandan Meral vd. (2021) psikolojik iyi oluşu yaşam tatmini, mutluluk ve öznel iyi oluşla birlikte pozitif psikolojisi yapısının formatif göstergeleri olarak ele almış ve bu göstergelerin yaşam kalitesinin %60 oranında açıkladığı bulgusuna ulaşmıştır.

Hedonizm etik bir teori olarak, M.Ö. üçüncü yüzyılda hazzın yegâne iyilik olduğunu, aynı zamanda sebebi her ne olursa olsun yalnızca kişinin kendi fiziksel, pozitif, anlık hazzının iyilik hali olduğunu savunan Cyrene'li Aristippus tarafından geliştirilmiştir. Bu düşünce her ne kadar Aristo tarafından kabul görmese de günümüzde günlük yaşamda mutluluk genellikle hedonik karakterli bir kavram olarak algılanmaktadır. Kraut'a (1979: 178) göre hedonik mutluluk bireyin elde etmeyi istediklerine ulaştığına ve bazı belirli pozitif duyguları yaşadığına ilişkin inanışı içeren öznel bir deneyimdir. Mutluluğu hedonik zevk ve eudaimonia ya da diğer bir ifadeyle kişisel ifade gücü veya

kişisel dışavurum olarak iki farklı yaklaşımla ele alan Waterman'a (2003) göre hedonik zevk deneyimlerine dayalı mutluluğun, eudaimonik deneyim temelli mutluluktan çok daha geniş bir dizi faaliyetten kaynaklanabileceğine dikkat çekmektedir. Bir başka ifadeyle insanın hedonik olarak mutlu olmasına yol açan unsurlar, sayı ve çeşitlilik bakımından eudaimonik mutluluk yaratan etmenlerden daha fazladır. İki kavram arasındaki ayrımı ortaya koyan önemli bir noktaya vurgu yapan Waterman, eudaimonia ve kendini gerçekleştirme arasında çok güçlü, birbiriyle özdeşleşen, karakteristik ve teorik temelli bir bağlantı olmasına rağmen hedonizmin yalnızca belirli bir faaliyetlerle bağlantılı olduğunu gösteren kavramsal bir sınırlamanın var olmadığını belirtmektedir. Daha kısa bir ifadeyle birey ancak kendini gerçekleştirdiğine inandığı faaliyetleri yaptığında eudaimonik mutluluk yaşarken, bireyin hedonik mutluluğu ile belirli faaliyetler arasında kesin bir kavramsal bağlantı bulunmamaktadır. Hedonik mutluluğa sevk eden çok çeşitli türde ve sayıda farklı aktiviteler olabilmektedir. Gerek fiziksel gerek entelektüel gerekse sosyal temelli olsun, ihtiyaçların tatminine olumlu duygulanım eşlik ettiğinde, hedonik mutluluğun hissedilmesi beklenmektedir. Hedonik mutluluk, insana üzüntü veren unsurlardan uzaklaşıp haz arayışına girilmesi ve zevk, uyarılma, duygular ve eğlenceyle yakından ilişkili bir yaşam deneyimi elde edilmesini içermektedir (Kahneman, Diener ve Schwarz, 1999; Hirschman ve Holbrook, 1982). Hedonik yaklaşım veya hedonia, turizm literatüründe çoğu zaman öznel iyi oluş (subjective well-being) şeklinde ele alınmakta ve "insanların duygusal tepkilerini, tatminlerini ve yaşam doyumuna ilişkin küresel yargıları içeren geniş bir fenomen kategorisi" olarak tanımlanmaktadır (Diener vd., 1999: 277). İlk olarak Andrews ve Withey (1976) tarafından tanımlanan yaşam tatmini, olumlu ve olumsuz duygular hedonik yaklaşımda bireyin öznel iyi oluşunu gösteren bileşenler olarak kabul edilmekte ve genellikle bu üç bileşene yönelik istatistiksel ölçüm yapılmaktadır (Diener, 1984; Deci ve Ryan, 2008). Bununla birlikte öznel iyi oluş ölçeği insanların hedonik mutluluklarını tahminlemede kullanılmaktadır. Günümüz araştırmalarında insanların mutluluk varyasyonu genetik yatkınlık tarafından yaklaşık %50 ve koşullu faktörlerin tarafından ise %15 oranında açıklanmaktadır. Potansiyel olarak mutluluğu artıracığı varsayılan %35'lik dilimin ise bireylerin özel ilgi duyması sonucu amaçlı olarak yaptıkları ya da katıldıkları aktiviteler tarafından açıklanacağı öngörülmektedir (Lyubomirsky vd., 2005). Bu bağlamda mutluluğu açıklama ve tahminleme noktasında bireylerin kendi tercihleri ve motivasyonları sonucu katıldıkları turizm faaliyeti ve tatil esnasında yaşanan turizm deneyimleri önemli bir rol üstlenmektedir. Birçok

araştırmada kendisine sıkça atıf yapılan De Botton (2002: 9) “mutluluğu aramak yaşamımıza hakimse, belki de bu arayışı harekete geçiren dinamik gücün ne olduğu konusunda seyahatler, diğer etkinliklerden çok daha fazlasını anlamımızı sağlıyor” diyerek mutluluk kavramına ışık tutulmasında turizmin önemine vurgu yapmaktadır. Doğası ve varoluş amacı gereği insanların yoğun yaşamın stres ve karmaşasından geçici olarak uzaklaşmasına imkân sağlayan, onlara pozitif duygular yaşatarak anlamlı ve iyi bir yaşam sürmelerinde önemli bir rol üstlenen turizmin, olumlu deneyimler yoluyla turistlerin kendini mutlu hissetmelerine yol açması beklenmektedir. Panchal’a (2013) göre mutluluk ya da iyi oluş kavramı turizm ve pozitif psikoloji ilişkisinin temel çekirdeğini oluşturmaktadır. Alanyazındaki bu varsayımlardan hareketle turistlerde pozitif psikolojinin önemli bir göstergesi olan mutluluğun nasıl ölçüleceği ve tatil deneyiminin turistleri hangi açılardan ne derece mutlu ettiği sorusu turizm araştırmacılarının uzun yıllardır üzerinde çalışmalar yaptığı konuların başında gelmektedir. Turizm araştırmacılarının, turizm deneyimlerinin çıktısı olarak turistlerde oluşan mutluluk düzeyini genel anlamda hedonik ve eudaimonik açılardan ele aldığı ve mutluluk kavramını çeşitli boyutlar bağlamında ölçerek tahminledikleri görülmektedir. Buna göre turizmde deneyimlerine dayalı mutluluk, yaşam memnuniyeti, yaşam kalitesi ve hedonia (Chen ve Li, 2018; Carneiro ve Eusébio, 2019; Dolnicar vd., 2012; Nawijn, 2011; Gilbert ve Abdullah, 2004; Dimitrovski ve Todorovic, 2015); eudaimonia (Lee ve Jeong, 2020; Lengieza vd., 2019; Chen ve Li, 2018; Li ve Chan, 2017; Voigt vd., 2010), genel olumlu duygulanım (Lee ve Jeong, 2020; Carneiro ve Eusébio, 2019; Chen ve Li, 2018), belirli pozitif duygular ve duygusal modlar (Nawijn, 2010) ve negatif duyguların azalışı (Lee ve Jeong, 2020) olmak üzere çeşitli şekillerde ele alınmıştır. Öte yandan, flamenko (Matteucci ve Filep, 2017), tüplü dalış (Kler ve Tribe, 2012), spiritüel aktiviteler (Voigt vd., 2010) gibi farklı deneyimsel turistik aktiviteler aracılığıyla turizmin turistlere kendi benliklerini yansıtmaya fırsatı veren, onları yaşamsal hedefe ulaşma doyumuna (fulfillment) ulaştıran veya kendilerini gerçekleştirmiş hissettiren eudaimonik özellikli bir deneyim olduğu ve turizm deneyimlerinin mutluluğa, psikolojik iyi oluşa ve pozitif psikolojiye giden yolda önemli köprülerden biri olduğu görülmüştür. Bununla birlikte kruvaziyer turizmi deneyimi (Lyu, Mao ve Hu, 2018), dağ tırmanışıyla yaşanan özaşkınlık deneyimi (Tsaur vd., 2013), hatırlanabilir turizm deneyimi (Vada vd., 2019), golf turizmi deneyimi (Hwang ve Lyu, 2015), termal turizmde gastronomik deneyim (Lin, 2014), resort deneyimleri (Ahn vd., 2019); rehberli yavaş turlar (Farkić vd., 2020); Çinli turistlerde yurtdışı turizm deneyimi (Tse, 2014), sosyal turizm (McCabe ve

Johnson, 2013), wellness turizmi (Panchal, 2013; Kelly, 2012) ve diaspora turizmi deneyimi (Li ve Chan, 2017) gibi alanlarda turizm deneyimlerinin mutluluk ve iyi oluşu olumlu yönde etkilediğine ve turizm deneyiminin turistlerde pozitif psikolojinin göstergesi olarak kabul edilecek olumlu çıktılar ürettiğine işaret eden önemli bulgular ortaya konulmuştur. Öte yandan Fedele (2012) tarafından yeni hacılar olarak adlandırılan ve inanç turistlerinden farklı motivasyonlarla kutsal alanları ziyaret eden spiritüel turistler, şifa yöntemlerini içeren ve dini gerekliliklerden arınmış spiritüel deneyimler yaşayarak mutluluğa ve iyi oluşa kavuşmayı amaçlamakta ve spiritüel turizm deneyimleri yoluyla hayatlarına pozitif psikolojiyi entegre etme gayreti içindedirler (Griffin ve Raj, 2017).

Söz konusu bulguların tıp alanında spiritüel aktiviteler üzerinde yapılan bilimsel araştırmalar tarafından da güçlü bir şekilde desteklendiği görülmektedir. Meditasyon deneyiminin vücut-zihin koordinasyonu sağladığına (Tang vd. 2009) ve kalp ritmini düzenlediğine (Zeidan vd., 2010); yoganın sağlıklı ve mutlu yaşam için bilişsel gelişimi desteklediğini gösteren bulgulara ulaşılmıştır (Manjunath ve Telles, 2004). Öte yandan bir diğer spiritüel bir deneyim olan reikin bireylerde yüksek düzeyde rahatlama sağlayarak, vücutta bağışıklık tepkisi ve sistolik kan basıncında düşüş gibi olumlu biyokimyasal değişiklikler meydana getirdiği (Wardell ve Engebretson, 2001); stresi azalttığı (Shore, 2004; Cuneo vd., 2011); daha iyi uyku ve iştah sağladığı (Marcus vd., 2013) ve bireydeki ağrıları azaltarak yaşam kalitesini (Olson vd., 2003) arttırdığı görülmüştür.

Turizm deneyimleri turistlerin yaşamlarını kontrol etme hissini geliştiren, turistlere sınırlamalardan sıyrılıp hedeflerine odaklanma fırsatı veren ve onların zaman algısını değiştiren önemli bir unsurdur (Strauss-Blasche vd., 2002). Kişinin gündelik yaşamda karşılaştığı olaylardan ve yaşadığı sıradan deneyimlerden açık bir şekilde farklı olan tatil deneyimleri turistlerde mutluluk düzeyinin ve iyi oluş halinin artmasına katkı sağlamaktadır (Gilbert ve Abdullah, 2004). Öte yandan turizm deneyimlerinin pozitif bakış açısı, iyi oluş ve neşelilik aracılığıyla genç turistlerde genel hedonik mutluluğu artırdığı ve turizmin genç ziyaretçiler için önemli bir mutluluk kaynağı olduğunu söylemek mümkündür (Carneiro ve Eusébio, 2019; Nawijn, 2011). Öte yandan turizm deneyiminden elde edilen hedonik iyi oluş ya da başka ifadeyle hedonik mutluluğun kısa süreli olduğu (Chen vd., 2013; De Bloom vd., 2013); eudaimonik turizm aktivitelerinin ise daha uzun vadeli dönüşümsel faydalar ve çıktılar ortaya koyduğu bilinmektedir (Smith ve Diekmann, 2017;

Bhalla vd., 2021). Sonuç olarak hem hedonik ve hem de eudaimonik iyi oluşun turistlerde mutluluğu oluşturduğunu; turist deneyiminin önemli iki çıktısı olduğunu ve deneyimin mutluluk üzerinde olumlu etkisi olduğunu söylemek mümkündür (Ahn vd., 2019). Hindistan’da spiritüel turizm deneyimine katılarak oto-etnografik veriler kullanan Buzinde (2020), Öz Yeterlilik Kuramı bağlamında spiritüel turizm deneyimi ile iyi oluş (mutluluk) arasında teorik bağlantılar kurmuştur. Buna göre, turist spiritüel turizm deneyimlerine katılarak özerklik, yeterlik ve ilişkili olma ihtiyaçlarını karşılama fırsatı elde etmektedir. Turist, spiritüel turizm deneyimi yaşayarak yerel halk ile etkileşim kurma, önceden edinilen yoga deneyimi sayesinde eğitimlerde zorlanmama, öğrenme yoluyla yeterlilik ihtiyacını karşılamaktadır. Bireysel tercihe ve özel ilgiye göre farklı spiritüel etkinliklere katılım ve öğrenme imkânı sağlayan pedagojik çevrenin bulunması, yoganın ya da spiritüel aktivitelerin herhangi bir din bağlamında veya inançtan bağımsız olarak özgürce uygulanabilmesi, programsız pazar günlerini bireysel değerlendirme özgürlüğü, kendi kişiliğini, ilgisini ve sahip olduğu değerleri yansıtan spiritüel etkinliği yapma özgürlüğü ile özerklik ihtiyacı karşılanmaktadır. Etkinliklere katılan diğer spiritüel turistlerle samimi ilişkiler kurma, başkalarıyla etkileşimde olma, sembolik olarak görünüşte bireysel spiritüel deneyim yaşansa dahi aslında aynı inanış ve bakış açısını taşıyan insanlarla kolektif bir deneyim yaşanması, yoginiler ya da yogiler adı verilen spiritüeller gurubuna ait olma hissi, benzer kimliklere sahip diğer spiritüel turistlere bağlı olma hissiyatı ile ise turist ‘ilişkili olma’ ihtiyacını karşılamakta ve kendini spiritüel gruplara ait hissetmektedir. Böylelikle bu üç gereksinime hitap eden ve bunların karşılanmasını sağlayan spiritüel turizm deneyiminin pozitif psikolojik bir çıktı olarak bireyleri mutlu edeceği düşünülmektedir.

Turizm araştırmacılarının turistlerin mutluluğuna yoğun bir ilgi duymasına ve yaptıkları çalışma sayısını her geçen yıl artırmalarına rağmen turistlerin mutluluk düzeyleri günümüzde net olarak anlaşılmamış ve halen üzerinde tartışılan bir konu olmaya devam etmektedir (Filep, 2014; Kler ve Tribe, 2012; McCabe, Joldersma ve Li, 2010). Mutluluk, psikoloji, işletme, sağlık, ekonomi, sosyoloji ve turizm başta olmak üzere farklı alanlarda sıklıkla çalışılan bir konu olmasına ve bu alanda geliştirilen “*Memorial University of Newfoundland Scale of Happiness (MUNSH)* ve *Oxford Happiness Inventory*” gibi mutluluk ölçeklerine rağmen mutluluk kavramının sınırlarının kesin ve net hatlarla çizildiğini ortaya atmak ve mutluluğu oluşturan bileşenlerin ve göstergeler

üzerinde evrensel bir görüş birliğine varıldığını söylemek mümkün değildir. Bunun nedeni mutluluğun kişiden kişiye farklı algılanan ve farklı yaşanan bir deneyim olması bununla birlikte mutluluk kavramının iyi oluş, refah, yaşam kalitesi gibi değişkenlerle ilişkili olmasıdır (Carneiro ve Eusébio, 2019; Filep ve Deery, 2010; Bushell ve Sheldon, 2009; Pearce, 2009a).

Turizm çalışmaları dikkate alındığında turizm deneyimlerinin genellikle eudomonik ve hedonik boyutlardan oluşan mutluluğa odaklandığı görülmektedir. Bir başka ifadeyle destinasyonda yaşanan turizm deneyimlerine göre şekillen psikolojik ve öznel iyi oluş aracılığıyla turistlerin turizm temelli mutluluk düzeyleri tahminlenmektedir. Bu araştırmada mutluluk kavramı hedonia (öznel iyi oluş) ve eudaimonia (psikolojik iyi oluş) olmak üzere iki reflektif olarak ölçülmüş bağımlı değişken olarak ele alınacaktır. Daha net bir ifadeyle araştırma modelinde hedonia ve eudaimonia kendilerine bağlı gözlenen reflektif değişkenlerden oluşan birinci düzey örtük latentler olarak kurgulanmaktadır. Bu kurgunun nedeni alanyazında mutluluk ve iyi oluşa yönelik kavram karmaşasını önlemek, eudaimonia boyutunu göz ardı ederek mutluluğu yalnızca haz odaklı hedonik yaklaşımla ele alan birçok turizm araştırmasından farklılaşmak, mutluluk kavramının daha detaylı ve net bir şekilde anlaşılmasına ışık tutmak ve spiritüel turizm deneyimi temelli psikolojik çıktı olan mutluluğa ilişkin daha geniş kapsamlı bir ölçüm yapmaktır. Bu amaçla öznel iyi oluş ve psikolojik iyi oluş birbirinden ayrı reflektif ölçülen değişkenler olarak tanımlanmış ve buna ek olarak mutluluk kavramıyla ilişkili olduğu düşünülen spiritüel iyi oluş değişkeni de çalışmaya dahil edilmiştir. Reflektif tanımlamanın nedeni birbirinden farklı gibi görünen ancak aynı bütünün birer parçası olan hedonia ve eudaimonianın turizm deneyimi temelli mutluluğu yansıtan iki temel bileşen olmasıdır (Disabato vd., 2016; Waterman, 1993). Telfer (1980) hedonia ve eudaimonianın tamamen birbirinden bağımsız unsurlar olarak düşülmemesi gerektiğini ve birbiriyle ilişkili bileşenler olduğuna vurgu yapmaktadır. Bir başka ifadeyle hedonia ve eudaimonia reflektif olarak mutluluğun iki temel yapıtaşısıdır ve ayrı ayrı ölçülmeleri halinde dahi bireydeki mutluluğu belirli düzeyde yansıtacakları düşünülmektedir. İki reflektif bileşenli mutluluk yapısının bir diğer nedeni de bireylerin özellikle spiritüel turizm aktivitelerini aynı anda hem eudaimonik hem de hedonik olarak deneyimlemeleridir (Henderson ve Knight, 2012; Voigt, 2016). Buna en önemli dayanaklardan biri Lee ve Jeong (2020) tarafından yapılan çalışmada turizm bağlamında hedonia ve eudaimonia arasındaki ilişki yeterli ölçüde destekleyen bulgular elde edilmiş olmasıdır. Bu bağlamda psikolojik iyi oluşa yönelik eudaimonik turizm aktivitelerine haz,

keyif, eğlence, huzur, rahatlık gibi hedonik unsurlar eşlik etmekteyken, 3S turizmi, wellness turizmi gibi hedonik turizm aktivitelerinin hem eudaimonik unsurlar içermesi hem de eudaimonik unsurlar içermeksizin var olması mümkündür (Lee ve Jeong 2020; Voigt vd., 2010). Bununla birlikte McCabe ve Johnson'un (2013) hedonik karakterli öznel iyi oluşu ölçtükleri araştırmada öz benlik saygısı ve sosyal ilişkiler gibi eudaimonik unsurları da çalışmaya dahil etmişlerdir. Voigt vd. (2010) tarafından elde edilen bulgularına göre eudaimonik yönü ağır basan spiritüel turizm deneyimlerinin hedonik iyi oluşa ait unsurlar içereceği dolayısıyla alanyazındaki diğer bilgilere dayanarak spiritüel turizmde mutluluğun eudaimonia ve hedonia olmak üzere iki boyutlu bir yapı olarak ele alınması gerektiği net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Örnek olarak spiritüel turizm kapında reiki veya akro yoga yapan ya da farkındalık eğitimi alan bir turist, bu spiritüel turizm deneyimi aynı anda eudaimonik olarak hem anlamlı ve kişiliğini yansıtır hem kendini gerçekleştirici hem de hedonik olarak keyif verici bulabilmektedir. Her ne kadar da spiritüel turizm eudaimonik yönü ağır basan bir turizm türü olarak değerlendirilse de (Voigt vd., 2010), gerek yapılan alan gözlemlerinden elde edilen izlenimlere ve alan notlarına gerekse yüz yüze röportajlarda ve "off the record" diyaloglarda edinilen veriler, spiritüel turistlerin yaptıkları etkinliklerden aynı anda hem hedonik olarak keyif aldıkları hem de eudaimonik olarak deneyimi bir bütün halinde anlamlı, kendilerini yansıtan özellikte özel ve yaşamaya değer bulduklarını göstermektedir. Öte yandan alan gözlemleri, spiritüelliğe yeni ilgi duyan ve spiritüel turizme yeni katılmaya başlayan sempatizan spiritüel turistlerin diğer spiritüel turist tipolojilerine göre deneyimlerden daha çok hedonik mutluluk duydukları ve spiritüel turizmi hedonia ile özdeşleştirdiklerini göstermiştir. Bu noktada sempatizan spiritüellerden farklı olarak diğer spiritüel tipolojilere mensup turistlerin yaşadığı mutluluğun öncelikle eudaimonik ve spiritüel iyi oluş tarafından ikinci planda ise hedonia tarafından şekillendirildiği düşünülmektedir. Bununla birlikte Voigt ve arkadaşları (2010) tarafından da vurgulandığı gibi hedonik çıktılar bazı durumlarda eudaimonik ağırlıklı turizm deneyimlerin önemli "yan ürünleri" olarak kabul edilebilmektedir. Buna göre başta yoga ve meditasyon olmak üzere konsantrasyon, duygu, motivasyon ve akış gerektiren spiritüel turizm aktivitelerinde deneyimsel bileşenlerin yoğunluğu ve hissedilen mutluluk hedonik ve eudaimonianın birlikte ortaya çıkmasına bağlı olabilmektedir. Bu noktada önemli bir vurgu yapan ve kendisi de bir yogi olan Wilson (1982) spiritüel yogada üç enerji düzeyinin varlığına dikkat çekmektedir. Buna göre yoga aktivitesinde psikolojik iyi oluşun

göstergesi olan devamlı enerjinin deneyimlenmesi kişinin öznel iyi oluşunu ifade eden fiziksel sağlığında yüksek enerjiye sahip olmasıyla mümkündür. Wilson (1982: 47) bu durumu şu şekilde özetlemektedir: “Aynı şekilde, vücutta akan enerjinin doğrudan farkındalığı, kişide fiziksel sağlığın ve psikolojik iyilik halinin sağlanmasına bağlıdır.” Bazı durumlarda spiritüel aktiviteler esnasında shakti adı verilen öncül yüksek kozmik enerji, daha düşük bir enerji kalıcı olarak hissedilmeden, bireyin fiziksel ve ruhsal sağlığı iyi değilken de ortaya çıkabilmekte bu geçici yüksek enerjinin yönlendirmesiyle turistler, ashramlara, inziva merkezlerine, spiritüel kamplara, spiritüel eğitimlere ve spiritüel turizme yöneldiğine dikkat çekilmektedir. Spiritüel ashramlarda inzivaya çekilen, spiritüel yoga deneyimi yaşayan ve gurularla tanışma fırsatı bulan katılımcılar kendilerini adeta bir rüyanın içindeymişçesine mutlu ve keyifli hissettiklerini raporlamışlardır (Wilson, 1982). Bununla birlikte spiritüel inziva ve reiki deneyimlerinin stresi azalttığı ve baş ağrısı, hazımsızlık, kaygı, sigara, uykusuzluk yorgunluk, iştahsızlık kas gerginliği, sinirlilik gibi strese neden belirtilerden kurtulmaya büyük oranda yardımcı olduğu görülmüştür (Marcus, vd., 2013; Wilson, 1985). Öte yandan yoga katılımcılarının sağlıklı ve düzgün bir spiritüellik deneyimlemeleri sonucu, hayata karşı pozitif bir bakış açısı kazandıkları, ruhsal sağlıklarının olumlu etkilendiği, mutluluk duygusunu daha çok yansıttıkları ortaya çıkmıştır (Monk-Turner ve Turner, 2010). Bhalla, Chowdary ve Ranjan (2021) COVID-19 pandemisi nedeniyle yaşanan eve kapanma süreci sonrasında Hindistan’da doğa turizmi ve spiritüel turizme katılan turistler üzerinde gerçekleştirdikleri nitel araştırmada eudaimonik yöne odaklanarak spiritüel turizmin psikoterapik iyileşmedeki rolüne vurgu yapmışlardır. Araştırma sonuçları son yıllarda tüm dünyayı etkisi altına alan ve yaşama getirdiği birtakım kısıtlamalar nedeniyle insanlarda birtakım psikolojik sorunlara ve strese neden COVID-19’un olumsuz etkilerinden kurtulmada doğa temelli spiritüel turizmin etkin bir rol oynadığını ortaya koymuştur. Böylece spiritüel turizm deneyimi bireylerde öznel ve psikolojik iyi oluş yoluyla mutluluğu artırmakta; turistlerde ortaya çıkan mutluluk yoluyla da pozitif turist psikolojisi güçlenmektedir. Bu bağlamda spiritüel turizmin eudaimonik ağırlıklı bir deneyim olduğu ancak hedonik özellikler de içerdiği bu neden spiritüel turizm deneyimleriyle yaşanan mutluluğun çok boyutlu olarak ele alınması gerektiği fikri desteklenmektedir. Seligman’ın (2004, 2011, 2002a, 2002b) görüşleri ve bu alanda yapılan çalışmalar bir bütün olarak değerlendirildiğinde mutluluğu meydana getirdiği

düşünülen öznel ve psikolojik iyi oluşun turistlerde pozitif psikolojinin önemli göstergeleri arasında olduğu düşünülmektedir.

2.3.4.2. Spiritüel İyi Oluş

Başkalarına yardımcı olmak amacıyla bazı insanlarda doğuştan gelen ve farkındalık yaratan bir özellik olan spiritüellik, kişinin kendi iç sesine kulak vermesini, maneviyatının güçlenmesini, materyalist düşüncelerden ve dünyevilikten uzaklaşmasını sağlamaktadır. Öte yandan spiritüellik, evrendeki varoluşun sırlarını çözmek, yaşamının anlam ve amacının ne olduğunu keşfetme isteği ve ihtiyacıyla ilişkili bir kavramdır. Bununla birlikte spiritüellik kavramının, evreni yöneten Tanrı'nın ya da kutsal kaynak olarak adlandırılan yüce varlığın üstünlüğü ve gücüne olan inanç ile bağlantılı olduğu düşünülmektedir (Hunsberger ve Jackson, 2005; Mitroff ve Denton, 1999). Bu yaklaşımlar, spiritüelliğin bireyde içsel bağlantı kurma, birlik ve bütünlük duygusu hissetme, özü arama, zihinsel aydınlanma ve dönüşüme evrilme, fiziksel bedenin ötesine geçen aşkınlık (transcendence) gibi deneyimlere yol açan çok boyutlu, manevi yapılı ve ilahi bir din ya da ilahi olmayan bir inanış veya inanç sistemi ile sınırlandırılmayacak kadar geniş kapsamlı bir kavram olduğuna işaret etmektedir. Daha net bir ifadeyle spiritüellik, dört büyük ilahi dinle ya da ilahi olmayan inanışlarla bağlantılı ya da onların bir boyutu olabileceği gibi, onlardan tamamen bağımsız veya din ya da inançlarla bağlantısı olmayan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna göre bireyin spiritüel deneyimler yaşaması için İbrahimi ya da İbrahimi olmayan bir dine ya da inanışa mensup olması gerekmemektedir. Spiritüel iyi oluş, bireyin değerleri, inançları ve manevi ya da dünyevi konulara yüklediği anlamlar doğrultusunda toplumsal, kişisel, çevresel ya da aşkın yönleriyle kendi yaşamını anlama ve buna uygun yaşama şekline ilişkin psikolojik olarak manevi iyilik halini ifade etmektedir (Cheer vd., 2017; Besecke, 2014; Olsen, 2013; Rio ve White, 2012; Bash, 2004; King ve Crowther, 2004; Piedmont ve Leach, 2002; Moberg ve Brusek, 1978). Moberg ve Brusek (1978) spiritüel iyi oluşu mutluluk ve yaşam kalitesinin önemli göstergesi olduğunu belirterek farklı boyutlar içerdiğine işaret etmektedir. Buna göre spiritüel iyi oluş, bireyin dini inanç sisteminde yüce ve üstün bir güçle olan ilişkisi ile yaşamsal amacı ve anlamı fark etmesini içeren boyutlar bağlamında tanımlanmaktadır. Moberg (1971) spiritüel iyi oluşun yatay ve dikey bileşenlerden oluşan iki yönlü yapılı bir kavram olduğuna dikkat çekmektedir. Buna göre manevi özellikli dikey boyut bireyin Tanrı ile bağına ilişkin iyi olma halini ifade eden, daha çok

dünyevi özellikli olan yatay boyut ise dinden bağımsız olarak bireyin yaşam amacı ve yaşam tatminiyle ilgilidir (Ellison, 1983). Moberg ve Brusek (1978: 318) tarafından yapılan keşifsel araştırma bulgularına göre spiritüel iyi oluş, “iç huzur, Tanrı ile huzuru bulma, kişilik entegrasyonu, mutluluk, hayatın anlamı, zihinsel huzur, Tanrı’ya iman, Hz. İsa’ya inanma, kendiyle uyum gösterme” gibi kavramları içermektedir. Bu bulgular ışığında spiritüel iyi oluşun inanç (faith), anlam (meaning) ve huzur (peace) olmak üzere temelde üç bileşenli olduğu ortaya çıkmıştır.

NICA (1975: 1) spiritüel iyi oluşu “Tanrı, benlik, toplum ve çevre ile bir ilişki içinde bütünlük duygusunu harekete geçiren ve yoğunlaştıran bir yaşam sürülmesiyle oluşan iyi olma hali” olarak tanımlamaktadır. Spiritüel iyi oluşun Dünya Sağlık Örgütü tarafından 1998 yılında genel sağlığın önemli bir parçası olarak kabul edilmesiyle bu kavram özellikle tıp alanındaki araştırmacıların ilgisini üzerine çekmiştir (NICA, 1975). Paloutzian ve Ellison (1982) özellikle de başta kanser olmak çeşitli kronik hastalıklarla mücadele edenlerin spiritüel iyi olma durumlarının anlaşılmasını ve ölçülmesini sağlayan ‘Spiritüel İyi Oluş Ölçeği’ni’ geliştirmiştir. Bu ölçeğin sadece din ve inanç odaklı olmasını teorik ve pratik olarak uygun bulmayan ve spiritüelliğin dinden bağımsız da yaşanabileceğine vurgu yapan Peterman ve arkadaşları (2002) iki boyutlu Spiritüel İyi Oluş Ölçeği olan FACIT-sp’yi geliştirmişlerdir. Murphy ve arkadaşları (2010) tarafından çalışmada FACIT-sp ölçeğinin anlam, inanç ve huzur olmak üzere üç boyutlu bir yapı olarak daha iyi uyum gösterdiği görülmüştür.

Özellikle Tıp alanında yapılan çalışmalar spiritüel iyi oluşun insan yaşamı ve sağlığı için önemini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Alanyazındaki araştırmalar, yaşamda hastalık gibi olumsuz bir durumla karşılaşan yaşlı bireylerde spiritüelliğin arttığını (Wink ve Dillon, 2002); kanser hastalarında yüksek spiritüel iyi oluşun depresyon düzeyini azalttığı (McClain vd., 2003; Lo vd., 2010); spiritüelliğin madde bağımlılığının engellenmesi, stresle başa çıkma, kalp rahatsızlıkları ve yüksek tansiyonu önlemede etkili olduğu (Çetinkaya vd., 2007); spiritüelliğin genel iyi oluş üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu ve intihar davranışına karşı potansiyel bir koruyucu rol oynadığını (Wagani ve Colucci, 2018) göstermektedir. Öte yandan bilimsel araştırmalar, spiritüel iyi oluşun ve spiritüelliğin bireylerde stresi azaltarak mutluluk, yaşam tatmini ve psikolojik iyi oluşu olumlu etkilediği ve dolayısıyla bireyleri pozitif psikolojiye sevk eden önemli bir değişken olduğu kanısını güçlendirmektedir (Rowold, 2011; Adib-Hajbaghery ve Faraji,

2015; Dehghani vd., 2015; Riklikienė vd., 2020; Iqbal ve Khan, 2020). Suwannaosod, (2017) tarafından yapılan çalışmada kanserli hastalarda spiritüel iyi oluşun sağlık temelli yaşam kalitesini olumlu etkilediği ve depresyon ile negatif korelasyona sahip olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Bu sonuç spiritüel iyi oluşun pozitif psikolojinin önemli göstergeleri olan yüksek yaşam kalitesine erişilmesi ve depresyonun ortadan kaldırılmasındaki rolüne vurgu yapmaktadır.

Trichter, Klimo ve Krippner (2009) tarafından yapılan araştırmada ayahuasca deneyiminin spiritüel iyi oluşu pozitif yönde arttırdığı bulgusuna ulaşılmış ve katılımcılar ayahuasca ritüeli sonrasında spiritüel inançlarında derinleşme yaşadıklarını ve bu inançların eskiye göre daha fazla miktarda günlük yaşamlarının bir parçası haline geldiğini belirtmişlerdir. Bulgulara göre Kanadalı ayahuasca grubu; Kaliforniya kontrol grubuna göre daha yüksek spiritüel iyi oluş skorları ortaya koymuştur. Turizm araştırmalarının gerek turizm deneyiminin daha çok iyi oluş kavramına ait hedonik ve eudaimonik boyutlara odaklanması gerekse turizmde spiritüel deneyimlerin üzerinde az araştırma yapılan yeni bir konu olması nedeniyle spiritüel iyi oluşun, henüz kendine turizmde yeterli uygulama alanı bulamadığı görülmektedir. Her ne kadar üç boyuttan oluşan ve günümüzde tıpta sıklıkla kullanılan spiritüel iyi oluş yapısı turizmde yeterli düzeyde ölçülmemiş olsa da farklı turizm deneyimlerini konu alan çalışmalar, turizm deneyiminin spiritüel iyi oluşun alt boyutları olan anlam, inanç ve huzur ile pozitif ilişki içinde olduğuna işaret etmektedir. Bir başka ifadeyle spiritüel iyi oluşun alt boyutları olan anlam, inanç ve huzurla ilişkili ifadeler turizmde farklı ölçüm yapıları içinde çeşitli deneyimler bağlamında kullanılmıştır. Bunlar arasında anlam kavramı turizmde sıklıkla çalışılan konuların başında gelmektedir. Pozitif psikolojinin temel konuları arasında önemli bir yer tutan ve turist deneyimleriyle ilişkilendirilen ‘anlam’ kavramı, iyi oluş, mutluluk, yaşam tatmini, memnuniyet, pozitif duygular ve hisler, farkındalık, umut ve iyimserlik başta olmak üzere birçok konu ile gerek doğrudan gerekse dolaylı yoldan bağlantı içindedir. Delle Fave (2013), anlam kavramını kökeni Aristo öğretilerine dayanan eudaimonik iyi oluşun merkezine konumlarken, yaşam tatminini ise hedonik iyi oluşla ilişkilendirmektedir. Bununla birlikte sözkonusu araştırmacılar, boş zaman faaliyetleri ve kişisel gelişimi farklı düzeylerde ve farklı şekillerde insan yaşamında anlam yaratma potansiyeli olan önemli kaynaklar olarak ele almaktadır. Steger ve arkadaşları (2013) oto-fotografi tekniğini kullanarak yaptıkları çalışma neticesinde insanların yaşamı anlamlı hale getirdiğini düşündükleri on beş farklı kategori keşfetmiş ve boş zaman teması altında turizme de yer vermişlerdir. Bu kategoriler içinde boş zaman/hobi,

eğitim ve doğa olmak üzere turizm deneyimleri ile bağlantısı bulunan üç temanın ortaya çıkmış olması anlam bağlamında pozitif psikoloji ve turist deneyimleri arasındaki ilişkinin anlaşılması bakımından önemlidir. Harrison (2003) turizm deneyimlerini anlamlı kılan unsurların nelerden oluştuğu sorusunun cevabını turizm deneyimini hatırlatan tatil fotoğrafları, videolar, tatil yazıları ve satın alınan hatıra eşyalarında aramıştır. İnsanların seyahat nedenlerinin altında yatan dört ana tema olduğunu keşfeden araştırmacı, insan ilişkileri ve yeni arkadaşlıklar kurma fırsatı, estetik anlayışının kişisel olarak ifade edilmesi, evi keşfetmenin ve anlamının yolu, dünyayı anlamlandırma olarak tanımladığı bu unsurları turistlerin ‘deneyime yaptıkları yatırımı yansıttığını’ öne sürmektedir. Andereck ve arkadaşları (2006) nitel araştırma kapsamında üç farklı destinasyonda turist günlüklerini, görüşme ve açık uçlu sorulara verilen yanıtları analiz ederek turistlerin deneyime atfettikleri anlam ve değere ilişkin boyutarı keşfetmişlerdir. Bulgular, başkalarıyla etkileşim ve deneyim paylaşımını ifade eden sosyal boyut, güzel yerlerde bulunma ve yerel kültür mirasına değer vermeyi ifade eden çevresel boyut ve diğer yerler hakkında bilgi edinme, yenilenme ve kaçışı deneyimlemeyi ifade eden bölgedeki aktiviteler boyutu olmak üzere üç bileşenli bir yapı ortaya koymuştur. Andereck ve arkadaşlarının (2006) elde ettiği bulgulardan yola çıkan Packer ve Gill (2017) turistlerin anlamlı buldukları tatil deneyimlerine ilişkin boyutları fotoğraf temelli araştırma yaklaşımı yoluyla keşfetmişlerdir. Turistlere kendileri tarafından çekilen tatil deneyiminin en anlamlı beş fotoğrafını seçmeleri istenmiştir. Bulgulara göre başkalarıyla kurulan ilişkiler ile deneyim paylaşımı, doğa, fiziksel çevre, günlük gereksinimler, öğrenme, değerler, hobiler ve benlik anlam atfedilen en önemli unsurlar olarak öne çıkmıştır. Packer ve Gill’in (2017) detaylı bulgulara erişen araştırması kapsamında gastronomi, rahatlama, dağ tırmanışı, dalış, sörf, kayak gibi macera turizmi deneyimleri, öz benliği yansıtma, rutinden kaçış gibi pozitif turist psikoloji yaratan, yaşamı ve turist deneyimini anlamı kılan spesifik unsurlar keşfetmesi önemlidir. Alanyazındaki bilimsel bulgular ve görüşler bir bütün halinde değerlendirildiğinde turizm deneyimlerinin turistlere yeni arkadaşlıklar edinme, doğa ile bütünleşme, rekreatif etkinliklere katılma, deneyim paylaşma, yeni yerler ve kültürler keşfetme, kişiliğini yansıtma ve kendini gerçekleştirme gibi gündelik yaşamı anlamlı hale getiren ve dolayısıyla bireylerde pozitif psikoloji ve daha spesifik anlamda pozitif turist psikolojisi oluşmasına yol açan fırsatlar zinciri sunduğunu söylemek mümkündür (Packer ve Gill, 2017; Delle

Fave, 2013; Steger vd., 2013; Szarycz, 2008; Andereck vd., 2006; Wilson ve Harris, 2006; Harrison, 2003).

Spiritüel turizm deneyimi üzerine yapılan araştırma sayısında her geçen yıl artış yaşanmasına rağmen, turizmde yaşanan spiritüel deneyimlerin, turistlerin genel spiritüel iyi oluşlarını nasıl etkilediği konusu tam olarak netlik kazanmamış olsa da bulgular turizmde spiritüel deneyimlerin spiritüel iyi oluşun anlam, inanç ve huzur alt boyutlarını olumlu etkilediğine işaret etmektedir. Alanyazındaki araştırmalar spiritüel turizm deneyimi yaşayanlarda dönüşüm, yaşamı anlamlandırma, başta yaratıcı Tanrı olmak üzere inancın kutsal saydıklarıyla bütünlük duygusu ve manevi bağ oluşumu (Newberg vd., 2018; Smith ve Zhang, 2011; Trichter vd., 2009; Little ve Schmidt, 2006; Wilson ve Spencer, 1990), kendi özünün derinliklerine inme, kişisel gelişim ve yaşamda yön bulma (Winkelman, 2005); zihnin berraklaşması, zihinsel huzura kavuşma (Smith ve Zhang, 2011; Aggarwal vd., 2008; Little ve Schmidt, 2006; Kristensen, 1998), benliğin bireyselleştirilmiş, otantik bir kimlik bulma yolculuğu yaşama (Rocha, 2006); yaşama bakış açısında olumlu değişim yaşama (Tseng ve Shen, 2013; Lewis, 2008) ve intihar eğiliminden uzaklaşma (Lewis, 2008); inançla derin bağ kurma ve hac ile özdeşleşme (Narayanan ve Macbeth, 2009); içsel bilgeliğe daha fazla inanma eğilimi ve zihinsel dinginlik (Gillani ve Smith, 2001); dinsel yaşam hakkında bilgi edinme ve ibadete yönelme (Gill vd., 2018), manevi deneyimin güçlenmesi (Zhang vd., 2019) gibi pozitif psikolojik çıktılar meydana geldiğini göstermektedir. Öte yandan spiritüel deneyimlerin spiritüel dünya ve ruhlarla ile bağ (Rocha, 2006); spiritüel yaratıklar, rehber ruhlar veya spiritüel hayvanlarla ile etkileşim (Trichter vd., 2009); büyü bir evrene manevi yolculuk yapma (Dean, 2020); dünya dışı varlıkları ortamda hissetme (Kristensen, 2008) gibi kişinin kendini iyi psikolojik olarak iyi hissetmesine ve olumlanmasına yardımcı olacak parapsikolojik çıktılar ve psişik deneyimler ürettiğini söylemek mümkündür. Choe ve O'Regan (2020) spiritüel motivasyonlarla Uzakdoğu'ya seyahat edenlerin enerji depolama, farkındalık uygulamaları yapma, spiritüel yaşam doyumuna ulaşma, kendi öz benliklerini bulma ve tüm bunların ötesinde spiritüel iyi oluşlarını artırma olduğuna dikkat çekmektedir. Söz konusu bulgular ve görüşler ışığında yoga, meditasyon, reiki, ayahuasca, şamanik etkinlikler gibi spiritüel turizm deneyimlerinin turistlerde spiritüel iyi oluş yoluyla pozitif psikoloji oluşumuna yol açacağı ve bu deneyimlerin iyi yaşama giden yolda önemli aracı rol

üstlendiğini söylemek mümkündür. Bir başka ifadeyle spiritüel turizm deneyimlerinin spiritüel iyi oluş üzerinde; spiritüel iyi oluşun ise turistlerin mutluluk ve genel pozitif psikolojileri üzerinde olumlu etkiler yaratacağı öngörülmektedir. (Buzinde, 2020; Norman ve Pokorny, 2017; Monk-Turner ve Turner, 2010; Kristensen, 2008).

Bireysel inanç ve dinsel öğelerle ilişkili olan ve psikolojik bir bileşen olan spiritüel iyi oluş bu çalışmada mutluluğu yordayan formatif değişken olarak kullanılmıştır. Spiritüel iyi oluşun psikolojik iyi oluş (eudaimonia) bileşeni altında reflektif olarak tanımlamak her ne kadar pratikte istatistiksel olarak mümkün olsa da gerek turizm gerekse farklı disiplinlerde bu şekilde yapılacak bir tanımlamaya ilişkin alanyazında yeterli destek bulunmaması; din ve inanç kavramlarına yönelik algının kültürden kültüre farklılık göstermesi, din ve inancın bazı bireyler tarafından kabul görmemesi, spiritüel iyi oluş halinin spiritüel turizm deneyiminin psikolojik çıktısı olarak yapısal model üzerinde sergileyeceği performansın detaylı o incelenebilmesi ve spiritüel turizm temelli spiritüel iyi oluşun pozitif turist psikolojisini tahminlemedeki rolünün araştırma amaçları bakımından büyük önem taşıması gibi nedenlerden ötürü spiritüel iyi oluşun ayrı bir değişken olarak kurgulanması ve modele dahil edilmesi uygun görülmüştür. Öte yandan Voigt (2014) tarafından da vurgulandığı gibi spiritüel turizm aktiviteleri dini öğelerden bağımsız olabileceği gibi zaman zaman yoğun olarak inanç ve dini unsurlarla ilişkili bir biçimde gerçekleştirilmektedir. Bu nedenle spiritüel turizm aktiviteleri inanç ve dinsel özellikler bakımından çeşitlilik göstermesi spiritüel iyi oluş değişkeninin mutluluğu formatif olarak yordayan ayrı bir değişken olarak ölçülmesini gerektirmektedir. Spiritüel ayahuasca deneyimi üzerine araştırma yapan Trichter ve arkadaşları (2009) spiritüel iyi oluş ölçümü konusunda önemli bir noktaya vurgu yapmaktadır. Araştırmacılar spiritüel iyi oluş ölçeğindeki Tanrı ya da kutsal olana inanç, hayatın anlamı ile amacı ve yaşam tatmini ölçüm boyutlarının, farklı spiritüalist katılımcı gruplarında farklı şekillerde algılanabileceğine ve bu boyutların kişilerin spiritüel inançlarının dışında kalabilecek ifadeler içermeye ihtimaline dikkat çekmektedir.

Araştırma kapsamında turizmde mutluluğun çok boyutlu ve olarak tanımlanmasının bir diğer nedeni ise Filep (2014) tarafından da vurgulandığı gibi turizmde mutluluğun yaşam tatmini ve hazdan oluşan tek boyutlu ve hedonik karakterli bir yapıdan çok daha fazlasını ifade ettiğini dolayısıyla bu noktada anlam ve ilgilenim boyutlarının da dikkate alınarak mutluluk kavramının turistin kendi öz benliğini yansıttığı turizm deneyimleri aracılığıyla oluşan psikolojik iyi oluş ve

yaşamsal doyum hali olarak ele alınması gerektiğini ortaya süren görüşün benimsenmesidir. Bu bağlamda araştırma modeli turistlerin mutluluğuna ve genel pozitif psikolojisine daha geniş bir pencereden bakmaya ve resmin bütününe görülmesine imkân verecek şekilde kurgulanmış ve tasarlanmıştır.

2.3.4.3. Olumlu Duygular

Psikolojide duygulanım (affect) birey tarafından bilinçli olarak deneyimlenen, öznel bir duygu durumunu ve genel olarak duygu, ruh hali ile hisleri tanımlayan geniş kapsamlı bir kavramdır. Ayrıca bireyin anılara, fikirlere, olaylara, uyarıcılara duygusal tepkiyle katılabilme yetisini ifade etmektedir (Westbrook, 1987). Duygu veya duygusal uyarılma ise eğlenme, heyecan, coşku, kıskançlık, öfke, sevinç, aşk gibi daha birey tarafından deneyimlenen olumlu ya da olumsuz yöndeki yoğun duygulanım halini ifade etmektedir (Cohen ve Areni, 1991; Oxendine, 1970). Kensinger'e (2004) göre duygusal deneyimler negatif ve pozitif olmak üzere iki faktörlü valens ile uyarılma bileşenlerini içermektedirler. Russell ve Pratt (1980) ise duyguları negatif ve pozitif özellikleri ile uyarıcılık düzeyleri bağlamında değerlendirerek hoşnut, hoşnutsuz, uyarıcı, durgun, üzücü, heyecan verici olarak tanımladığı kategoriler ile duyguları eşleştirmiştir. Seligman'ın (2000, 2011) Otantik Mutluluk Teorisi ve devamında geliştirdiği PERMA modeli ile Fredrickson'un (2001) Genişletici ve Geliştirici Olumlu Duygular Kuramı pozitif psikoloji ile olumlu duygular arasındaki bağlantıları net bir şekilde ortaya koymaktadır. Seligman (2004) duyguların pozitif psikolojinin üç temel taşından biri olduğunu belirtmektedir. Seligman tarafından geliştirilen Otantik Mutluluk Teorisi'ne göre ise bireyin gerçek mutluluğa ulaşmasının ve pozitif psikolojiye sahip bir birey olarak yaşam sürmesinin yolu güzel, iyi ve anlamlı hayat yaşamasından geçmektedir. Güzel hayat yaşamak ise yüksek düzeyde olumlu duygular yaşanmasına bağlıdır. Olumlu duygular, yaşamdan doyum almayı sağlayan mutluluk, haz, neşe, rahatlık, keyif, umut, iyimserlik gibi pozitif duygusal durumları ifade etmektedir. Olumlu duygular, Seligman'ın (2011) pozitif psikoloji kuramı olan PERMA modelinde yer alan beş temel bileşenden biridir. Modele göre olumlu duyguların daha sık ve yoğun yaşanması bireyde pozitif psikolojiyle desteklenen iyi oluş halinin gerçekleşmesinde en önemli belirleyiciler arasındadır. Fredrickson'un Genişletici ve Geliştirici Olumlu Duygular Kuramı'na göre olumlu duygular sezgileri ve yaratıcılığı güçlendirmekte, stresle baş etme ve problem çözme becerisini geliştirmekte, psikolojik iyi oluşu,

psikolojik dayanıklılığı ve mutluluğu artırmaktadır. (Fredrickson, 2013, 2004, 2001, 1998). Buna göre olumlu duyguların bireylerde pozitif psikolojinin gelişmesinde ve pozitif psikoloji göstergelerinin oluşmasına katkı sağladığı söylenebilir. Genişletici ve Geliştirici Duygular Kuramı'nın esas aldığı olumlu duygular odaklı yaklaşım değerlendirildiğinde turizmde deneyim temelli olumlu duygular ile pozitif turist psikolojisinin bağlantılı olduğu net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte bu Seligman ve Fredrickson tarafından temelleri atılan kuramsal yaklaşımlar, turizmde olumlu duyguların pozitif psikolojinin önemli göstergeleri arasında olduğuna işaret etmektedir. Tatilde yaşanan hedonik ve eudaimonik deneyimler sonucu turistler duygusal olarak uyarılmakta ve olumlu duygular, başta akış, farkındalık, bağlılık, aidiyet, mutluluk ve psikolojik iyi oluş olmak üzere birçok değişkene olumlu etki ederek pozitif turist psikolojisinin en temel belirleyicilerinden birini oluşturmaktadır (Casaló vd., 2020; Io, 2017; Tsai ve Lee, 2014; Bone, 2013). Gezip görme, seyahat etme, ziyaret, anılar yaşama, yerel kültürü tanıma, yerel yiyecekleri tatma gibi birçok eylem üzerine kurulu olan turizm sektöründe, turistler sahip oldukları zaman, beceri, maddi imkanlar ile kaynakları bir araya getirerek, bir dizi tüketim zinciri oluşturmaktadır. Tatil öncesi adeta kendilerine anlamlı turizm deneyimleri yaşatacak senaryolar kurgulayan turistler, tüketim zincirinin halkalarından geçerek destinasyonda duygu ve anılarla özdeşleşen deneyimler inşa etmektedirler (Andersson, 2007; Rustichini ve Siconolfi, 2004; Swarbrooke, 2001; Holbrook ve Hirschman, 1982). Turistler, bir destinasyonu bütünüyle deneyimlemek için tüm bedensel duyularını kullanmakta ve böylece zihinlerinde somutlaşmış bir yer algısı oluşmaktadır (Selby, 2004). Turizmde iyi sahnelenen veya pozitif algılanan turizm deneyimleri turistlerde güçlü pozitif duyguların hareket geçmesini, bu duyguların da gerek deneyimin olumlu değerlendirilmesinde gerekse turistlerin pozitif psikolojiye sevk edilmesini sağlayabilmektedir (Pine ve Gilmore, 1999; Fredrickson, 2013, 2004). Pozitif turist psikolojisinin temel çıkış kaynağı olan pozitif turizm deneyimleri, turistlerde neşe, mutluluk, rahatlama, yenilenme, eğlenme, heyecan, merak, huzur, gençleşme, iyimserlik, dinçlik başta olmak üzere çeşitli olumlu duyguları harekete geçirmektedir (Şahin ve Güzel, 2020; Güzel, Şahin ve Ryan, 2020; Nawijin, 2010, 2011; Pearce, 2009a). Bu bağlamda turizm deneyimleri tarafından tetiklenen olumlu duyguların tatil esnasında oluşan pozitif turist psikolojisinin anlaşılmasına ve yordanmasında kritik öneme sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Hollanda’da farklı milliyete mensup turistler üzerinde yapılan çalışmada ziyaretçilerin duygu durumlarının tatilin belirli dönemlerinde değişkenlik gösterdiği ortaya çıkmıştır (Nawijn, 2010). Bir başka çalışma sonuçları turistlerin tatil süresince iyi bir ruh halinde olduklarını, kendilerini günlük yaşamda olduğundan çok daha iyi hissettiklerini ve olumlu duyguları olumsuz duygulara göre daha sık deneyimlediklerini göstermektedir (Nawijn, 2011). Spiritüel deneyimler bağlamında ele alındığında duyguların maneviyat temelli bir kavram olan spiritüellik ve bu bağlamda gerçekleştirilen yoga, meditasyon, dua, ibadet, ritüel, Şaman törenleri, ayahuasca, reiki gibi spiritüel aktiviteler ile yakın ilişki içerisinde olduğu söylenebilir.

Yoga ve meditasyon başta olmak üzere çeşitli spiritüel turizm aktiviteleri yapan kişilerde iyi oluşu ve pozitif psikolojiyi tetikleyen olumlu duyguları uyandırdığı ve olumlu duygulanımın bireyin genel ruh haline iyi yansıdığına işaret bilimsel kanıtlar mevcuttur. Yoga yapanlar kendilerini, bedensel duyularını ve algısal süreçlerini deneyimlemeye imkân veren ve zihnin pasif bir gözlemci halini aldığı farklı bir bilinç düzeyine geçmektedir. Bununla birlikte spiritüel yogada önce düşük düzey; ikinci aşamada ise yüksek düzeyde enerji akışı hissedilmektedir. Manevi duyguların yoğunlaştırmakta (Wilson, 1982). Ashram inzivaları kapsamında yapılan araştırmalarda elde edilen klinik psikolojik bulgulara göre katılımcılarda kutsalla bir olma duygusu, derin pozitif hisler, olumlu duygular, öfke duygusunun kontrolü ve azaltılması, kendine güven duygusunun gelişmesi, stresi ortadan kaldıracak olumlu duyguların gelişmesi gibi etkiler ortaya çıkmıştır (Wilson ve Spencer, 1990; Wilson, 1985). Öte yandan manevi duyguların yoğunlaştığı spiritüel yoga aktiviteleri, ashram inzivası, spiritüel guru sohbetleri ve spiritüel eğitimler sonrasında bireyin Tanrı algısı zihnin ürettiği soyut bir varlık olmaktan çıkıp bireyin kendi içinde hissettiği enerji deneyimine dönüşmekte bu da yaratıcı ile bir ve bütün olma duygusuyla gerçekleşmektedir (Wilson, 1982; Wilson ve Spencer, 1990).

Newberg ve arkadaşları (2018) tarafından da vurgulandığı gibi kaynağı dine veya spiritüalizme dayanan birçok aktivitenin huşu, sevgi, şefkat, neşe ve coşku gibi duygular içerdiği ve katılımcılarda bu tür duygular uyandırdığı bilinmektedir. Bilimsel bulgular, belirli bir günde, ortalama düzeyin üzerinde yapılan spiritüel meditasyonun gün içinde daha fazla sayıda olumlu duygunun normale göre daha yüksek yoğunlukta deneyimlenmesine ve duygusal iyi oluşa yol açtığını göstermektedir (Fredrickson vd., 2017). Bununla birlikte meditasyonun duygu yoğunluğu, duygusal hafıza ve duygusal dikkat önyargısı gibi duygu işlemenin yönleri üzerinde olumlu etkiler

meydana getirdiği ve düzenli spiritüel meditasyon deneyiminin bireylerde odaklanma, dinginlik ve huzur duygularını harekete geçirdiği ortaya çıkmıştır (Wu vd., 2019). Spiritüel deneyim kapsamında meditasyon yapanlarda dinginlik, rahatlama, sevgi ve şükran ve dini maneviyat (prayerfulness) gibi olumlu duyguların arttığı görülmüştür (Gillani ve Smith, 2001; Ritchie, Holmes ve Allen, 2001). Spiritüel dans meditasyonu ise katılımcılarda duygu yönetimini kolaylaştırmakta, dinginlik, sevgi dolu, nazik ve şefkatli bir zihin gelişimine yardımcı olmaktadır (Choe ve O'Regan, 2020). Öte yandan spiritüel meditasyon ve reiki deneyimlerinin katılımcılarda depresyon, umutsuzluk, yalnızlık ve kaygı gibi olumsuz duygu durumlarında azalmalara yol açarak kafa karışıklığı, yorgunluk hissi ve olumsuz modu ortadan kaldırmada etkili olduğu ortaya çıkmıştır (Marcus vd., 2013; Bowden vd., 2011; Zeidan vd., 2010; Shore, 2004; Kabat-Zinn vd., 1992; Miller, Fletcher ve Kabat-Zinn, 1995). Bununla birlikte spiritüel olarak motive olarak ve tam konsantrasyonla yapılan nefes meditasyonları dış uyaranlara verilen duygusal tepkilerin yoğunluğunu ve olumsuzluğunu azaltmada etkilidir (Arch ve Craske, 2006). Öte yandan ayahuasca deneyimi yaşayanlarda empati duygusunun geliştiği, başkalarıyla, doğayla ve kutsalla manevi bağlılık duygusunun arttığı, minnettarlık, huzur, sorumluluk ve barışçılık duygularının ortaya çıktığı, maneviyat duygusunun eskiye göre değişime uğradığını ve bireylerin kendilerini şifalanmış hissettikleri görülmüştür (Trichter vd., 2009). Kavenská ve Simonová (2015) ayahuasca deneyimi yaşayan turistlerinde sezgi, iyimserlik, hırs, çekicilik ve yardımseverlik gibi olumlu duygulara ilişkin skorların normalin üzerinde olduğunu keşfetmişlerdir. Öte yandan spiritüel veya dini okumalar ve dua, thai-chi, yoga, meditasyon, dini şarkılar söyleme gibi spiritüel deneyimlerin bireylerin yenilenmiş, sevgi dolu ve huzurlu hissetmesine yol açtığı ve başkalarıyla olan ilişkilerde iç görüyü artırdığı ve pozitif psikolojiyi desteklediği ortaya çıkmıştır (Smith ve Zhang, 2011). Öte yandan Impett, Daubenmier ve Hirschman (2006) spiritüel ve meditatif hatha yoga deneyimi yaşayanlarda olumlu duyguların artış gösterdiği, olumsuz duyguların azaldığı ve böylece pozitif psikolojinin desteklendiği bulgusuna ulaşmıştır. Tüm bu kuramlar ve bilimsel bulgular ışığında spiritüel turizm deneyimleriyle tetiklenen olumlu duyguların bireyde pozitif psikolojinin gelişmesini sağlayan en önemli değişkenler arasında olduğunu söylemek mümkündür. Benzer sonuçlara ulaşan bir başka çalışmada yoganın olumlu duyguların tetiklenmesi ve olumsuz duyguların azaltılmasında önemli bir role sahip olduğu ve uyumlu yoga tutkusunun birey yaşamında pozitif psikoloji

oluşumuna yol açan psikolojik ve fiziksel iyi oluşu desteklediği görülmüştür (Carbonneau vd., 2010).

2.3.4.4. Bilinçli Farkındalık

Farkındalık kavramının kökeni Budizm’de eski Doğu Hindistan’ın Pali dilinde yer alan ve durmak ve nesnenin farkındalığını sürdürmek anlamındaki ‘sati’ ile nesnenin derin gözlemini ifade eden ‘vipassana’ sözcüklerine kadar uzanmaktadır (Hanh, 2012). Kabat-Zin (2015: 1481) farkındalığı en kısa tabiriyle “yargısız bir biçimde şimdiki ana odaklanabilmek için tüm dikkati toplayabilmek” olarak ifade etmektedir. Buna göre farkındalık, bilinçli olarak geliştirildiğinde, bilinçli farkındalık (delibrate mindfulness); eğilimli olarak kendiliğinden ortaya çıktığında ise çaba gerektirmeyen farkındalık (effortless mindfulness) olarak adlandırılmaktadır. Aradaki ayrımın daha net anlaşılması için çevirmeli ağ ve kablosuz internet bağlantısı örneğini kullanan Kabat-Zin, bilinçli farkındalığı çevirmeli ağa benzeterek bağlanmak için çaba sarf edilmesi ve bağlantı kesildiğinde yeniden kurulması gerektiğini belirtmektedir. Bir başka deyişle turistin, destinasyonda yaşadığı spiritüel deneyimler yoluyla kendi isteğiyle geliştirmesi bilinçli farkındalıktır. Çaba gerektirmeyen farkındalıkta ise bağlantı her zaman mevcuttur. Bireyin farkındalığa erişmesi için belirli eylemler yapması gerekmekte birey hali hazırda her şeyi ve kendisini de olduğu gibi algılamaktadır. Budist rahip ve akademisyen Nyanaponika Thera’ya göre farkındalık, *“zihni tanımanın ana anahtarıdır ve bu nedenle başlangıç noktasıdır; zihni şekillendirmek için mükemmel bir araçtır ve bu nedenle odak noktasıdır ve elde edilen zihin özgürlüğünün yüce tezahürü ve bu nedenle doruk noktasıdır.”* (Kabat-Zinn, 2015: 1481). Taoist mistik Chuang Tzu ise *“Anda ne gerçekleşiyorsa onunla akışta olun ve zihninizi özgür bırakın. Ne yaparsanız yapın onu kabul ederek merkezde kalın. Bu, nihai olandır.”* diyerek farkındalığa vurgu yapmaktadır. Langer (1989) ise farkındalığı bireylerin çevrelerindeki bilgilere uyum sağladıkları ve duyarlılık gösterdikleri bir varlık durumu olarak ele almaktadır. Langer’e göre farkındalık bireyin aktif olarak bilgi işlem sürecine dahil olmasını, bilişsel farklılıklar yaratmasını ve bilgi için yeni kategoriler oluşturulmasını gerektirmektedir.

Hanh’a (2012) göre arınma, keder ve üzüntüden kurtulma, acı ve kaygıya son verme, içsel yolculukta doğru yolu bularak o yolda ilerlemek ancak farkındalık ile mümkündür. Bu bakış açısına göre farkındalık bedenin, duygu ve hislerin, zihnin ve zihindeki düşünce ve objelerin sakin bir

şekilde gözlemlenmesini içermektedir. Bu noktada birbirlerine sıkça karıştırılan dikkatlilik ve farkındalık kavramları arasındaki ince ayrımın anlaşılması gerekmektedir. Bireyin kendi farkındalığıyla dikkatini tek bir şeye ya da olguya odaklanması dikkatlilik olarak ifade edilirken, farkındalık bireyin dikkatini herhangi belirli bir şeye odaklanmadan ya da ona tamamen sabitlenmeden sadece tüm dikkatini toplayarak bilinçli olarak kalmasıdır. İçsel haritalama yoluyla farkındalığın özünü daha iyi kavramak mümkündür. Buna göre en dıştan içe doğru bireyin fiziksel beden, enerji bedeni, duygusal beden, zihinsel beden, astral beden, spiritüel beden, ilahi (ışık) bedeni, öz bilinç, farkındalık ve ruhtan oluşan bir yapıya sahip olduğu düşünülebilir. Söz konusu sekiz katman tüm varoluşu kesin olarak açıklayan ve doğruluğu bilimsel olarak kanıtlanmış kavramlar olmasa da burada asıl vurgulanmak istenen ruhun ve öz bilincin tüm yaşamsal deneyimlerin özünü oluşturduğunun bilinmesidir. İç içe yapılar olan bu katmanlarla ilgili farkındalık genellikle düşük düzeyde olduğundan çoğu insan tüm bu olguları, yalnızca dördüncü katman olan zihinsel, mental kısım ile açıklamaya çalışmakta bu nedenle ötürü, öz bilinç/farkındalık kavramının temelini anlamakta güçlük çekmektedir. Birey, ruh-zihin-beden üçlüsünün birbiriyle etkileşimiyle oluşan ‘bir’ olarak düşünüldüğünde, farkındalık bireyin zihni içinde kaybolmuş ve unutulmuş olan ruhunu ve özünü tüm dikkatini toplayarak tekrar hatırlamasını ifade etmektedir (Ezoterik Bilim, 2019). Bir başka ifadeyle bilinçli farkındalık, yaşanan anı ve etrafta olup bitenleri oldukları gibi fark etmek, algıları yeterince açarak zihinden geçen düşünceleri, hissedilenleri anlamak ve yargılamaksızın onlarla kalabilme halidir. Dikkatle, akılda olanların an be an, yargılamadan ve iyilikle farkına varılması ve kabul edilmesidir. Bireyde bilinçli farkındalık geliştikçe zihinsel berraklığının, zihinsel aydınlanmanın ve yaşamsal amaçların netlik kazanacağı düşünülmektedir. Bu noktada çoğu zaman birbirinin yerine kullanılan olarak bilinçli farkındalık (mindfulness) ile farkındalık (awareness) kavramları arasındaki ayrımın netleştirilmesi önemlidir. Farkındalık bir durum hakkında bilinç sahibi olmayı ifade ederken bilinçli farkındalık, bu farkındalığı nezaketle, sevgiyle, şefkatle ve mümkün olduğunca objektif ve anlayışlı bir tutumla sergilemeyi ifade etmektedir. Bilinçli farkındalık uygulaması farkındalığa yol açmaktadır. Bilinçli farkındalık ne kadar büyük ve istikrarlı olursa, ondan kaynaklanabilecek farkındalık ve nüfuz edici içgörü o kadar büyük olmaktadır. Bilinçli farkındalık düşünce ve duygularla olan bağın gevşetilmesi olarak da ifade edilmektedir. Bir başka deyişle, bilinçli farkındalık o an gelişen düşünceleri, duyguları, bedende hissedilenleri kötü, iyi, güzel, berbat gibi sıfatlarla

değerlendirmeden ve yargılamadan gözlemlemektir. İyilik hali, huzurlu hissetme, olgunlaşma, kişisel gelişim bilinçli farkındalığın temel amaçları arasındadır (Ögel, 2018; Kabbat-Zin, 2015). Farkındalığı olan kişiler bilgiyi aktif olarak işlemekte ve etrafta olup bitenleri sorgulamaktadırlar. Farkındalık bireyin kendi davranışlarını ve içinde bulunduğu durumu daha fazla kontrol altında tutmasını sağlamaktadır (Moscardo, 1996; Langer ve Piper, 1988). Farkındalık pratiklerinin en etkili ve geleneksel yollarından biri meditasyon yapmaktır. Meditasyon veya benzer uygulamalar yoluyla yapılan bilinçli farkındalık egzersizleri gastrointestinal problemler, kalp-damar hastalıkları, kronik ağrı gibi bedensel hastalıkların veya bazı psikolojik hastalıkların tedavisinde destekleyici bir rol oynamaktadır (Hart vd., 2013). Nöroloji ve psikolojik çalışmalarda elde edilen bulgular bilinçli farkındalığın, duygu yönetimi, yalnızlıkla mücadele, anksiyete, uykusuzluktan kurtulma, bağışıklığın artması, kan basıncının dengelenmesi, depresyon gibi konularda olumlu etkilerinin olduğunu ortaya koymuştur. Özellikle psikiyatri, psikoloji, nöroloji, gerontoloji gibi alanlarda yapılan bilimsel araştırmalar farkındalık programlarının veya farkındalık meditasyonlarının post travmatik stresi azalttığı ve yaşamsal anlamı artırdığı (Aliche vd., 2020); pozitif psikolojik sonuçlar üreterek psikolojik sağlığı olumlu etkilediği (Miyata vd., 2020); pozitif psikolojiyi olumsuz etkileyen stres, kaygı ve depresyonu azalttığı (Malaktaris vd., 2020; Brito-Pons vd., 2018; Jazaieri vd., 2018); negatif duyguları ortadan kalkmasına yardımcı olduğu, pozitif psikolojiye yönlendiren olumlu duyguları harekete geçirdiği (Jazaieri vd. 2014); iyi oluşu ile (Brito-Pons vd., 2018), yaratıcılığı (Colzato vd., 2012) artırdığı ve zihinsel yorgunluğu azalttığı (Dhawan ve Mathur, 2020) görülmüştür. Psikoloji alanında İspanyollar üzerinde yapılan bir araştırma bilinçli farkındalığın pozitif psikoloji ile yakın ilişkisini gözler önüne sermiştir. Buna göre bilinçli farkındalık aktivitelerinin empati üzerinde pozitif yönde etkili olduğu aynı zamanda bu ilişkinin farkındalık davranışları aracı değişkeniyle daha da güçlendiği ortaya çıkmıştır. Öte yandan farkındalık egzersizlerinin farkındalık davranışının alt boyutları olan gözlemleme, tanımlama aracılığıyla da empatiyi olumlu etkileyerek pozitif psikolojiyi desteklediği görülmüştür (de la Fuente-Anuncibay vd., 2020). Öte yandan çeşitli bilim dallarında yapılan araştırmalar farkındalığın yaşam kalitesi (Cheung vd., 2020), iyi oluş (Schultz vd., 2015) değişkenleri ile pozitif ilişki içine olduğunu göstermektedir. Bununla beraber farkındalığın pozitif duygu (LeBlanc vd., 2019) ve özsaygı (Wang ve Kong, 2020) aracılığıyla pozitif psikolojiye yol açan yaşam tatminini pozitif yönde etkilediği görülmüştür.

Turizm alanında yapılan çalışmalar turistlerde bilinçli farkındalık oluşması ve farkındalık yoluyla bireylerde pozitif psikolojinin desteklenmesinde turizm deneyimlerinin önemli bir rol oynadığını gözler önüne sermektedir (Wang vd., 2021; Choe ve O'Regan, 2020; Büssing vd., 2012; Little ve Schmidt, 2006; Winkelman, 2005; McIntosh, 1999; Moscardo, 1996). Turizm literatürü incelendiğinde bilinçli farkındalığın, festival turizmi deneyimi (Van Winkle ve Backman, 2008); kültürel miras deneyimi (McIntosh, 1999); müze ziyareti deneyimi (Moscardo, 1996); otel konaklaması deneyimi (Barber ve Deale, 2014), kıyı parklarını ziyaret deneyimi (Frauman ve Norman, 2004); seyahat deneyimi (Loureiro vd., 2020); destinasyon deneyimi (Rubin vd., 2016) ve spiritüel turizm (Büssing vd., 2012; Winkelman, 2005; Newberg vd., 2018; Little ve Schmidt, 2006; Wang vd., 2021; Choe ve O'Regan, 2020) gibi farklı turizm konuları bağlamında ele alındığı görülmektedir. Turizmde farkındalığa ilişkin en kapsamlı araştırmalarından birini gerçekleştiren Taylor ve Norman (2016) yaptıkları çalışmada turistlere farkındalık davranışının göstergeleri olan tatilden ne kadar süre önce destinasyon hakkında bilgi toplandığı, tatil için kaç tane destinasyonu ciddi olarak değerlendirdikleri, karar sürecinde hangi bilgi kaynaklarından yararlandıkları, tatil süresince kendilerini ne düzeyde eğlenmiş hissetti ve destinasyon kararından ne derece emin olduklarını içeren sorular yöneltmişlerdir. Böylelikle farkındalık, memnuniyet ve destinasyon sadakati arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Turizmde pozitif psikoloji bağlamında ele alındığında araştırma sonuçları farkındalığın eğlenmiş hissetme, tatil destinasyonu seçimine duyulan güven ile arasında pozitif ilişki olduğu görülmüştür. Bu sonuçlar turizmde bilinçli farkındalığın pozitif turist psikolojisi ile bağlantılı olduğunu destekler niteliktedir.

Moscardo (1996) içeriklere yoğun ilgi gösteren, düşük yorgunluk düzeyine sahip ve yeni bilgiler edinme motivasyonu taşıyan müze ziyaretçilerinin bilişsel durumlarını farkındalık konumunda olduğunu ortaya koymuştur. Moscardo'nun Farkındalık Modeli'ne göre farkındalığı olan ziyaretçiler olmayanlara göre ziyaretlerinden daha fazla keyif almakta, olumlu hatırlama davranışı sergilemekte, daha çok yeni bilgi edinmekte, ziyaret edilen yer veya deneyime ilişkin konuyla ilgili daha derinlemesine bilgi edinme ve yeni şeyler keşfetmeye daha fazla ilgi duymaktadırlar. Bu bulguyu destekler nitelikte sonuçlar elden Frauman ve Norman (2004) yüksek düzeyde farkındalığı olan turistlerin düşük farkındalığa sahip turistlere göre gerek öğrenmeye gerek heyecana gerekse bireysel kişiliği yansıtmaya dayalı faydalara daha fazla önem verdiğini ortaya koymuştur. Bu sonuca göre kıyı parklarını ve doğal alanları ziyaret ederek turizm deneyimi

yaşayan ve yüksek farkındalık düzeyine sahip turistlerin tabiat hakkında daha fazla şey öğrenme ve keşfetme; yeni bir bakış açısı kazanma, heyecan yaşama, eğlenme, günlük monotonluktan sıyrılıp kaçış yaşama, kendi hakkında daha fazla şey keşfetme gibi faydaları daha çok önemsemektedir. Öte yandan çalışmalarda yoga deneyimi (Cox ve McMahon, 2019; Büssing vd., 2012; Wilson ve Spencer 1990); ayahuasca deneyimi (Winkelman, 2005); spiritüel inziva ve turizm deneyimleri (Newberg vd., 2018; Little ve Schmidt, 2006), Zen meditasyonu ve Zen inzivası (Wang vd., 2021) gibi spiritüel turizm deneyimlerinin, bireylerde bilinçli farkındalığı artırdığını gösteren bulgulara ulaşılmıştır. Choe ve O'Regan (2020) tarafından yapılan bir araştırmada Tayland Chang Mai'yi ziyaret eden batılı turistlerin Dönüşümsel Öğrenme Kuramı'nın ilk aşaması olan yaşamsal dönüm noktası olarak nitelendirilen bireyde kafa karışıklığı, endişe ve ikilem yaratan bir olay (boşanma, aile bireylerinin vefatı, uyuşturucu kullanımı vb.) yaşadktan sonra spiritüel deneyim tabanlı farkındalık uygulamalarına yöneldikleri görülmüştür. Turistler yıllardır Budist farkındalığı uygulamasına rağmen, hiçbiri kendisini Budist olarak tanımlamamaktadır. Turistler spiritüel turizm deneyimi olan bilinçli farkındalık sayesinde, boşanmalar, ailede ölümler, uyuşturucu kullanımı gibi yaşam olaylarının ardından depresyon ve anksiyete gibi sorunları çözeceklerine veya endişelerinden kurtulacaklarına inanmaktadırlar. Turistlerin, bilinçli farkındalık uygulamalarının olumsuz yaşam olaylarıyla başa çıkmanın yapıcı bir yolu olduğuna inandığı; bilinçli farkındalığı ve diğer spiritüel uygulamaları günlük yaşamlarının bir parçası haline getirmeye çalıştıkları görülmüştür. Budist tapınaklarını ziyaret etme, rahiplerle iletişim, mistik dağları görme ve yoga merkezlerine gitme gibi spiritüel deneyimlerle şekillenen ve doğru destinasyonda doğru atmosferik ortamda gerçekleştirilen farkındalık uygulamaları turistlerde, spiritüel yenilenme ve içsel doygunluğun verdiği mutluluğa ulaşılması gibi pozitif psikolojik sonuçlar doğurmaktadır. Araştırmada katılımcıların meditasyon gibi spiritüel deneyimler yoluyla elde edilen farkındalığı *"yaşamın yolunda gitmesi için gerekli bir unsur"* olarak tanımlaması ve farkındalık uygulamalarının olumsuz duygularla yapıcı bir şekilde başa çıkmaya yardımcı olduğunu vurgulaması spiritüel deneyim, farkındalık ve pozitif psikoloji arasındaki bağlantıyı açık bir şekilde gözler önüne sermektedir. Winkelman (2005) elde ettiği bulgulara dayanarak duygusal ve fiziksel sorunların çözülmesinde; öz farkındalık, kişisel gelişim ve bireyin kendi yaşamına karşı içgörü kazanmasında ayahuasca deneyiminin önemli katkılar sağlayacağını savunmaktadır. Spiritüel deneyimler, bireylerin kendi karakterine ilişkin farkındalık

kazanmasının yanı sıra gökyüzünün hareketi, bulutların gölgesinin yeryüzüne düşüşü gibi doğa olaylarına, hava, ateş, su gibi yaşamsal elementlerine ilişkin farkındalık kazanılmasında rol oynamaktadır (Ozorak, 2006; Winkelman, 2005; Heintzman, 2003; Smith ve Puczkó, 2008). Cox ve McMahon (2019) on altı haftalık yoga deneyimi sonrasında katılımcıların farkındalığında artış olduğunu ve kendi bedenlerini taktir etme eğiliminde yükseliş meydana geldiğini ortaya koymuştur. Bu sonuç spiritüel temelli yoga deneyiminin farkındalığı artırarak bireyin kendi fiziksel özelliklerini beğenmesini, görünüşüyle barışık olmasını ve kendi fiziksel imajını olumlu algılamasını sağladığını göstermektedir. Benzer şekilde Impett, Daubenmier ve Hirschman (2006) spiritüel ve meditatif hatha yoga deneyimi yaşayan bireylerde kendi bedenine ilişkin olumlu imaj algısı oluştuğunu, bedensel farkındalığın, olumlu duyguların ve yaşam doyumunun arttığını ortaya koymuştur. Benzer şekilde Brisbon ve Lowery (2011) hatha yoganın farkındalığı artırdığı ve stresi azalttığını gösteren bulgular elde etmiştir. Söz konusu çalışmalar bağlamında spiritüel deneyim olan yoganın turistlerde pozitif psikoloji oluşumunu desteklediğini söylemek mümkündür.

Wang ve arkadaşları (2021) tarafından Zen meditasyonu yapan ve Zen inziva merkezlerini ziyaret eden turistlerde farkındalığın arttığına yönelik önemli bulgulara ulaşılmıştır. Araştırmacılar Budizm'in teorik çerçevesi ve elde ettikleri bulgulara dayanarak Zen pratiği yapanların yaşam boyu süren spiritüel yolculuk ve arayışlarını şekil yardımıyla görselleştirmişlerdir. Wang ve arkadaşlarına (2021: 9) göre Zen pratiği yapanlarda renklere, seslere, kokulara, tatlara, düşünceler ile vücuda ilişkin olmak üzere altı organ ve altı duyuya hitap eden farkındalık oluşmaktadır. Tüm bu farkındalıklar ise bütünsel olarak zihinsel düzeyde farkındalığa yol açmaktadır. Spiritüel turizmde Zen inziva merkezlerinde yaşanan deneyim ise bu zihinsel düzeydeki farkındalığın bilinçli farkındalığa dönüşmesine aracılık etmektedir. Bilinçli farkındalık ise bireylerde zamanla aydınlanmaya yol açmaktadır. Farkındalığa yol açan ve derin konsantrasyon gerektiren Zen meditasyonunda, bireyler çeşitli zihinsel yönlendirmeler, kelimeler ya da zikirler, müzik, atmosferik unsurlar yoluyla özaşkınlığı deneyimleyerek pozitif psikolojiye sevk edilmektedir. Spiritüel deneyim sırasında om kelimesi zikredilirken turistler çevredeki ya da içlerindeki negatif enerjilerin, kötü alışkanlıkların ve olumsuz düşüncelerin akıp giderek evrende yok olduğunu zihinlerinde canlandırmaktadır. Ga zikri sırasında ise, turistler, olumlu duyguların, güzel olayların, çeşitli güzelliklerin kendilerine doğru geldiğini ve pozitif spiritüel enerji ile çevrelendiklerini hayal

etmektedirler. Hum kelimesi zikredilirken ise Ga'dan gelen toplanmış olumlu spiritüel enerjinin kendi bedenlerinden dışarı doğru yayıldığını zihinlerinde canlandırmaktadırlar. Böylece bireyin vücudu spiritüel enerji ve ışıkla dolmaktadır. Işık ve enerji hüzmeleri diğer Zen yapanlar ve evrendeki varlıklar ile cömertçe paylaşılmaktadır (Wang vd., 2021; Jiang vd., 2018; Shi, 2010). Böylece turistler, spiritüel turizm deneyimi olan Zen meditasyonunda zihinsel canlandırma, tam konsantrasyon, farkındalık ve özaşkınlık yoluyla pozitif psikolojiye yönlendirilmektedir. Bununla birlikte Farkıcı ve arkadaşları (2020) elde ettikleri bulgular ışığında doğal alanlarda yapılan rehberli macera turizminin eudaimonik ve farkındalık oluşturu bir turizm deneyimi olduğunu belirtmekte ve bulguların pozitif psikoloji ile turizm arasındaki bağlantıları güçlendirdiğine işaret etmektedir.

Barber ve Deale (2014), farkındalığın üç önemli hususta sürdürülebilirliğe etki edeceğine dikkat çekmektedir. Farkındalığı olan kişiler eski deneyimlerine göre şekillenmiş olan davranış kalıplarına göre hareket etmektense ne yapacaklarına karar vermeden önce içlerinde bulundukları durumun belirli özellikleri üzerinde daha fazla düşünmektedirler. Farkındalığı olanlar sürekli olarak yeni ve çeşitli bilgileri bir araya getirerek bilgi birikimlerini oluşturmaktadırlar. Üçüncü ve son hususa göre ise farkındalığı olan bireyler durumları birçok açıdan görebildikleri için, başkaları üzerinde sahip oldukları etkileri daha iyi anlamaktadırlar. Farkındalık insanları çevreye karşı daha duyarlı davranmalarını, çevresel sürdürülebilirliğe önem vermelerini ve yeni bilgiye daha açık olmalarını sağlamaktadır (Barber ve Deale, 2014; Brown ve Kasser, 2005; Frauman ve Norman, 2004). Otelde kalan turistler üzerinde araştırma yürüten Barber ve Deale (2014) kadın turistlerde erkeklere göre bilinçli farkındalığın daha yüksek olduğunu; farkındalığı yüksek olan turistlerin sürdürülebilirliğe daha fazla önem verdiğini ve turistlerin çevreye duyarlılık mesajı veren uyarılara karşı psikolojik olarak daha açık oldukları ortaya koymuştur.

Rubin ve arkadaşları (2016) Fiji destinasyonunu ziyaret eden turistler üzerinde yaptıkları araştırmada, yenilik arayışı motivasyonu ve farkındalık odaklı bilgi hizmetinin bilinçli farkındalığı olumlu yönde etkilediğini; bilinçli farkındalığın ise olumlu duygular aracılığıyla memnuniyet ve tekrar ziyaret niyeti oluşturduğunu ortaya koymuştur. McIntosh (1999) bilinçli farkındalık, turizm deneyimi ve psikoloji arasındaki bağlantıya vurgu yapan önemli bulgulara ulaşmış ve '*Insightfulness Model*' olarak isimlendirilen Anlayış Modeli'ni geliştirmiştir. Araştırmaya göre bilinçli farkındalık turistlerde anlayışın gelişmesi için birinci adımdır. Farkındalık, reflektif, bilişsel ve duygusal olmak üzere üç psikolojik sürece etki ederek anlayışı meydana getirir. Bilinçli

farkındalık bilginin aktif işlenmesini içeren psikolojik süreçlerden geçerek daha üst düzey bir farkındalığı temsil eden anlayışlılığa dönüşmekte; farkındalık temelli anlayışlılık turizm deneyiminden elde edilen değer ve keyfin özünü oluşturmaktadır. Buna göre anlamlı ve değer yaratan turizm deneyimleri sonucunda meydana gelen bilinçli farkındalık, turistlerde pozitif psikolojik bir gösterge olarak değerlendirilebilmektedir. Daha net bir ifadeyle değerli, anlamlı ve pozitif turizm deneyimleri sonucunda bilinçli farkındalık kazanan turistler, bilgiyi üç farklı psikolojik süreçten geçirerek yaşamlarına pozitif psikolojinin kapılarını açmaktadır. Böylece bilinçli farkındalığa sahip turistlerde, pozitif psikoloji oluşumu yoluyla turizm deneyiminden memnuniyet duyma, deneyimleri daha fazla hatırlayabilme ve başkalarına olumlu tavsiyelerde bulunma eğiliminin yüksek olacağı düşünülmektedir. Bununla birlikte farkındalığın daha fazla bilgi öğrenme, bilgiyi psikolojik ve zihinsel olarak daha iyi işleme, olumlu duyguların tetiklenmesi, anlamlı bir yaşam ve yüksek düzeyde anlayış kazanma gibi pozitif psikolojik çıktılar üreteceği öngörülmektedir (Aliche vd., 2020; Rubin vd., 2016; Barber ve Deale, 2014; McIntosh, 1999; Moscardo, 1996). Alanyazındaki bilgilerden yola çıkarak turistlerin ziyaret edilen spiritüel turizm merkezlerindeki spiritüel unsurlara ilgi duyması yaşanan spiritüel deneyimlerle kendini ilişkili hissetmesi, spiritüel deneyimleri özümsemesi ya da kendini spiritüel deneyimin bir parçası gibi hissetmesi, kendilerini akışa kaptırması, yaşamsal elementler veya evrenle ilgili konularda yeni bilgiler keşfetmesi, anlamlı ve değer yaratan pozitif turizm deneyimler yaşaması ve spiritüel turizm deneyimleri sonucunda bilgi birikimini artırması bilinçli farkındalığın göstergeleri olarak kabul edilebilir. Bu bağlamda spiritüel turizm deneyimi sonucu oluşacak yüksek bilinçli farkındalığın, turistlerde pozitif psikolojiyi destekleyerek spiritüel turizm tatilinden duyulan memnuniyeti ve spiritüel deneyimlere ilişkin hatırlanabilirliği artırması mümkündür.

2.3.4.5. Pozitif Düşünce

Pozitif düşünce ve pozitif psikoloji her ne kadar birbirleriyle karıştırılan veya zaman zaman birbirini yerine kullanılan kavramlar olsa da aslında ince bir çizgiyle teorik olarak ayrılmaktadır. Pozitif düşünce yaşananlara veya her şeye olumlu tarafından bakmayı, iyimserliği ve bardağın dolu tarafını görmeyi ifade ederken pozitif psikoloji pozitif düşünmenin yararlarını benimsemenin yanı sıra anlamlı yaşam, iyi yaşam, yetenekler gibi unsurları içine alan daha geniş kapsamlı bir kavramdır (Seligman, 1991; Chang ve Sanna, 2003; Ehrenreich, 2009). Pozitif düşünce bireyi

sürekli olarak iyimser bir tavra sokmakla kalmayıp pozitif psikolojye ve yaşamsal mutluluğa neden olacak sonuçlar elde etmesine yardımcı olmaktadır. Bu amaçlar doğrultusunda pozitif düşünce sistematik olarak ilk kez 19. yüzyılda düşünürler, spiritüel lay hatları şifacıları, mistik insanlar ve orta gelir gurubuna ait kadınlar arasında yaygınlık kazanmış ve zaman içinde gelişerek günümüze kadar gelmiştir. Bu gelişime odaklanan Caprara ve Steca (2005) pozitif düşünceyi yaşam tatmini, özsaygı ve iyimserlik boyutlarını içeren daha geniş kapsamlı bir kavram olarak ele almış ve pozitif düşüncenin olumlu duygular ile olan ilişkisini ortaya çıkarmışlardır. Psikologlar ise pozitif düşünce kavramına çeşitli bakış açılarıyla yaklaşmış olsalar da genel görüşe göre pozitif düşünce kişinin kendi geleceğine ilişkin iyimser ve olumlu beklentiler içinde olması ve olaylara iyi tarafından bakmasını ifade etmektedir (Scheier ve Carver, 1993; Emmerich, 2009). Bir başka ifadeyle pozitif düşünme, iyiye odaklanan ve bireye fayda sağlayacak sonuçları bekleyen duygusal ve zihinsel bir tutum olarak değerlendirilebilmektedir. Bekhet ve Zauszniewski (2103: 1076) pozitif düşünceyi, “zihinde umut verici görüntüler oluşturan, iyimser fikirler geliştiren, sorunlara uygun çözümler bulan, olumlu kararlar veren ve genel olarak hayata parlak bir bakış açısı üreten bilişsel bir süreç” olarak ele almaktadır. Yalnızca kötü durumlardan kaçınmak ya da onları görmezden gelmek anlamına gelmeyen pozitif düşünce; potansiyel olarak kötü durumlardan en iyi şekilde yararlanmayı, diğer insanların en iyi taraflarını görmeye çalışmayı, kişinin kendini ve yeteneklerinin farkında olmasını da içeren geniş bir kavramdır. Pozitif düşünce kavramını hayatının merkezine koyan ve açıklayıcı stili benimseyen bireyler kötü bir olay yaşasalar dahi bunu bir şans olarak görüp nedenini dış etmenlere bağlamakta böylelikle pozitif psikoloji odaklı yaşam sürmeye devam etmektedirler. Pozitif düşünen bireyler yenilgi karşısında bile bunun kendi hataları olmadığını ve bir sonraki deneyimleri etkilemeyeceği düşüncesindedirler (Seligman, 1991; Snyder ve Lopez, 2009). Bu anlayışa dayalı şekilde düşünüldüğünde pozitif düşüncenin bireyde pozitif enerjiyi harekete geçirmesi ve bireyi sağlık, mutluluk ve başarılarla dolu pozitif psikoloji odaklı bir yaşama kavuşturması beklenmektedir. Bununla birlikte pozitif düşünce pozitif psikolojinin önemli odak noktalarından olan üretkenlik ve yaratıcılık ile yakından ilişkilidir (Taylor ve Brown, 1988). Pozitif düşünceyi içselleştirerek yaşamın merkezine konumlandıran bireylerin yaşamda meydana gelebilecek zorluklarla daha başarılı bir mücadele etme ihtimali oldukça yüksek olduğu düşünülmektedir (Bandura, 1986).

Öte yandan pozitif düşüncenin birey yaşamında sürdürülebilir olarak konumlanabileceğini, iyi oluş, duygusal istikrar, fiziksel sağlık gibi iyi oluş göstergeleri ile sıkı ilişki içinde olduğu düşünülmektedir (Caprara ve Steca, 2005; Scheier ve Carver, 1987). Bugüne kadar yapılan araştırmalar iyimserlik ve pozitif düşüncenin insan sağlığı üzerinde yaşam süresinin uzaması, psikolojik ve fiziksel iyi oluş, daha az stres ve depresyon, zor zamanların üstesinden daha kolay gelme, kardiyovasküler sağlığı koruma, operasyondan sonra hızlı iyileşme, kan basıncını dengede tutma ve kanser olasılığını azaltma gibi olumlu etkilere neden olduğunu göstermiştir. Harvard Kamu Sağlığı Okulu tarafından yapılan araştırma sonuçlarına göre yaşama olumlu pencereden bakmak ve pozitif düşünce anlayışını benimsemek daha uzun yaşamın kapılarını aralamaktadır (Feldscher, 2016; John Hopkins Medicine, 2018; Affleck vd., 1987; Danner vd., 2001). Olumlu deneyimler ile pozitif düşünce arasındaki ilişki üzerinde çalışmalar yapılan önemli bir araştırma konusu olmuştur. Yaşanan pozitif deneyimler kişinin psikolojisine olumlu yansımakta ve pozitif psikoloji odaklı bir yaşam anlayışı kazanmasına yardımcı olmaktadır. Böylelikle kişi stres, depresyon, psikolojik rahatsızlıklar gibi hayatı olumsuz etkileyen faktörlerin etkisinden kurtularak pozitif psikolojiye yönelebilmektedir (Phillips, 1968; Ilardi vd., 1997). Bununla birlikte alanyazında pozitif düşüncenin yaşam kalitesinde artış, yaşamdan daha fazla zevk alma, ruhsal ve bedensel olarak kendini daha iyi hissetme ve yaşamdaki anlam duygusunu artırma gibi pozitif psikolojik göstegelerle yakından ilişkili olduğuna yönelik çok sayıda kanıt mevcuttur (Lightsey ve Boyraz, 2011; Zauszniewski vd., 2009; Jung vd., 2007).

Macleod ve Moore (2000) geleneksel mantıksal skeptizm karşısında bilişsel terapi kullanarak pozitif düşüncenin faydalarından yararlanılması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Araştırmacılara göre pozitif düşünce gerçekliği doğru bir şekilde yansıttığında geçerli ve etkili bir yöntem halini alabilmekte ve bu durumda pozitif psikolojiyle desteklenen bireyde olumlu ruh hali oluşabilmektedir. Pozitif düşünce kavramını yaşamda karşılaşılan olaylar karşısında olumlu düşünmeye çalışmak olarak ele alan Ehrenreich (2009) bu alanda bazı kişilerin yaşam koçları, gurular, din adamları, akıl hocaları, uzman gibi sıfatlar alarak hipnoz, zihin kontrolü, düşünce kontrolü adını verdikleri pozitif düşünce uygulamaları yaptıklarına dikkat çekmektedir. Bu noktada spiritüel turizm Ehrenreich'in (2009) söz ettiği kişiler için önemli bir uygulama alanı oluşturmaktadır. Günümüzde spiritüel turizm destinasyonlarında gerçekleştirilen aktiviteler incelendiğinde bu etkinliklerde yaşam koçları, yoga, reiki ve meditasyon uzmanları, spiritüel akıl

hocaları, Budizm, Hinduizm gibi Uzakdoğu inançlarına mensup spiritüel eğitmenler, gurular, şamanlar ve kendilerini spiritüel şifacı olarak adlandıran kişilerin görev aldığı veya bu kişilerin spiritüel etkinlikleri yönettikleri görülmektedir. Öte yandan spiritüel turizm aktivitelerinin içerikleri ve dayandığı felsefe incelendiğinde spiritüel turizm deneyimlerinin turistlerde pozitif düşüncenin desteklenmesine ve pozitif düşüncenin hayatın merkezine konumlandırılmasına yönelik olarak gerçekleştirildiği görülmektedir. Bununla birlikte bir çok spiritüel turizm aktivitesinin olumlu düşünme, olumlama, travmalardan kurtulma, iyimser olma, olumlu bakış açısı kazanma gibi ifadelerle pazarlandığı ve tanıtıldığı dikkat çeken bir diğer önemli noktadır. Pozitif düşünce spiritüel turizm kapsamında gerçekleştirilen hipnoterapi, meditasyon, meditatif yoga ve transterapi başta olmak üzere bir çok aktivite ve deneyimin odak noktasında yer almaktadır. Bununla birlikte Garces ve arkadaşları (2018b) spiritüelliği, yaratıcılık ve pozitif düşünceye dayalı iyimserliği önemli pozitif psikolojik gösterge olduğuna dikkat çekmektedir. Bu düşünce ve alanyazındaki çalışmalar bir bütün halinde değerlendirildiğinde spiritüel deneyimlerin turistlerde pozitif düşünce oluşturduğu ve spiritüel turizm deneyimi temelli pozitif düşüncenin pozitif turist psikolojisinin önemli göstergeleri arasında olduğu söylenebilmektedir.

2.3.4.6. Turist Memnuniyeti

Memnuniyet insanların deneyimlerine dayalı olarak bir veya birden çok unsura yönelik yaptığı kişisel değerlendirmeler neticesinde negatif ya da pozitif yönde şekillenen, yaşam memnuniyeti, öznel iyi oluşun alt boyutu, tüketici tatmini, iş tatmini, sosyal tatmin gibi formlarda araştırmacılar tarafından ele alınan önemli bir pozitif psikoloji göstergesidir (Meral vd., 2021; Martin, 2008; Huebner vd., 2006; Diener, 1984). Bu tatmin türleri içerisinde yaşam memnuniyeti pozitif psikoloji ve turizm deneyimleriyle olan yakın ilişkisi nedeniyle daha çok öne çıkmaktadır. Meral vd. (2021) yaşam tatminini pozitif psikolojinin önemli göstergelerinden biri olarak ele alarak yaşam kalitesinin tahmininde rol oynadığını ortaya koyan bulgular elde etmiştir. Veenhoven (2003) mutluluğun yaşamdan duyulan memnuniyetin bir yansıması olacağı fikrini desteklemektedir. Önceki araştırmalarda kişinin yaşam tatmini ile turizm deneyimi arasında pozitif ilişki olduğu ortaya çıkmıştır (Gilbert ve Abdulah 2002; Andereck vd. 2006, Moscardo, 2009; Michalko vd., 2009). Bu bağlamda turizm deneyimi yaşayanların yaşamayanlara göre daha yüksek yaşam doyumuna ulaştıkları anlaşılmaktadır. Kimi zaman öznel iyi oluşun bir alt boyutu olarak kimi

zamansa bağımsız bir değişken olarak ölçülen yaşam tatminin turizm deneyimlerinden duyulan memnuniyeti ile bağlantılı olduğu ortaya çıkmıştır. Buna göre turist memnuniyeti doğrudan veya dolaylı olarak yaşam tatminini olumlu etkilemektedir (Neal vd., 2007; Pan, Fu ve Wang, 2020; De Vos, 2019; Waygood vd., 2019; Lättman vd., 2019). Neal vd. (2007) bir turizm ürününden duyulan memnuniyetin genel turizm deneyimi memnuniyetine dönüşebileceğini ve daha sonra genel yaşam tatminini etkileceğini belirtmektedir. Yazarlar tarafından sınulan model ve bulgular turizmde memnuniyetin yaşam tatmini ve dolayısıyla da pozitif psikoloji üzerinde uzun vadeli olumlu etkiler meydana getireceğini işaret etmektedir. Buna göre spiritüel turist memnuniyetinin yaşam tatmininin öncülü olarak pozitif turist psikolojisinin önemli göstereleleri arasında yer alacağını söylemek mümkündür.

Tatilde yaşanan deneyimlerin değerlendirilmesiyle oluşan ve yaşam tatmininin yordayıcıları arasında olan turist memnuniyeti bugüne kadar turizm araştırmacıları tarafından ağırlıklı olarak geleceğe yönelik turist davranışlarının tahmin edilmesi amacıyla kullanılmıştır. Buna karşın alanyazında memnuniyetin pozitif turist psikoloji göstergesi olma rolüne ilişkin yeterli uygulamalı araştırma bulunmadığı görülmektedir. Pozitif psikolojik rolü henüz yeterince keşfedilmemiş olsa da turist memnuniyeti özellikle ziyaret sonrası davranışların tahminlenmesinde yıllardan bu yana sıklıkla kullanılan bir değişkendir. Bunun nedeni turizm ürün ve hizmetlerinin tüketilmesi, devamlılığı ve geleceği, destinasyon seçimi ve tekrar ziyaret kararı verilmesinde memnuniyetin kritik öneme sahip olmasından kaynaklanmaktadır (Gursoy vd., 2003; Kozak ve Rimmington, 2000). Bu durumu en net şekilde Oliver'ın (1980) Beklenti-Onaylamama Kuramı olarak bilinen bilişsel modeli ile açıklamak mümkündür. Buna göre tüketiciler satın almadan önce ürüne veya hizmete yönelik beklentiler geliştirmekte; satın almayı gerçekleştirdikten sonra ise performansın beklentiyi karşılayıp karşılamadığına ilişkin bir değerlendirme yapmaktadır. Satın alınan ürün veya hizmetin performansı beklentiden yüksek olması halinde, tüketicilerin memnun kaldığı ve ileride tekrar satın alma davranışı sergileyecekleri düşünülmektedir. Bu bağlamda turistin genel memnuniyeti ve tekrar aynı destinasyonu ziyaret etme niyeti, kısmen veya çoğunlukla destinasyon özellikleri, algılanan değer, imaj, hizmet kalitesi, hatırlanabilirlik ve destinasyonda yaşanan toplam deneyimin turistler tarafından kişisel olarak değerlendirilmesi sonucunda şekillendiğini söylemek mümkündür (Şahin ve Güzel, 2020; Eusébio ve Vieira, 2013; Wang vd., 2009; Chi ve Qu, 2008; Alegre ve Cladera, 2006). Başkalarına tavsiye etme, tekrar ziyaret niyeti,

deneyime devam etme niyeti, olumlu ağızdan ağıza iletişim gibi destinasyona ve hizmet alınan turizm işletmesine yönelik deneyim sonrası gelişen olumlu davranışsal niyetler üzerinde yapılan araştırmalar bir önceki deneyimden duyulan memnuniyeti turist sadakatının en önemli belirleyicileri arasında olduğuna işaret etmektedir (Baker ve Crompton, 2000; Caneen, 2003; Yoon ve Uysal, 2005; Danaher ve Arweiler, 1996). Günümüze kadar doğa turizmi (Lee, 2009), deniz-kum-güneş-turizmi (Hasan vd., 2020), spor turizmi (Jalilvand vd., 2014), kayak turizmi (He ve Luo, 2020), inanç turizmi (Verma ve Sarangi, 2019) gibi alanlarda yapılan araştırmalarda turist memnuniyetinin deneyim sonrası davranışları pozitif etkilediğini ve turist memnuniyetinin gelecekteki davranışsal niyetleri tahminlediği görülmüştür. Bununla birlikte alanyazında çeşitli turizm deneyimleri bağlamında spiritüel turist memnuniyetinin ele alındığı görülmektedir. Yoga deneyimi yaşayan spiritüel turistlerde memnuniyetin destinasyona yönelik davranışsal niyetleri olumlu etkilediği ve spiritüel turizm deneyiminden memnun kalan turistlerin gelecekte tekrar aynı spiritüel destinasyonu (Rishikesh/Hindistan) ziyaret etme eğiliminde oldukları görülmüştür (Sharma ve Nayak, 2019). Bhartiya ve arkadaşları (2018), Uttarakhand'da spiritüel unsurlar içeren doğa turizmi deneyimi yaşayan turistlerin bu deneyimden memnun kaldıkları ve spiritüel destinasyonu tekrar ziyaret etme ve başkalarına önerme niyetinde oldukları ortaya koyan bulgular elde etmişlerdir. Öte yandan Güney Kore'de spiritüel tapınakta bir müddet yaşama amacıyla gelen turistler üzerinde yapılan bir başka çalışma, spiritüel deneyimin işlevsel ve duygusal değer yoluyla spiritüel turist memnuniyetini olumlu etkilediği görülmüştür (Song vd., 2015). Deneyim sonrası davranışsal niyetlerin tahmin edilmesinde önemli bir rol üstlenen memnuniyet, pozitif psikoloji alanında kullanılan değişkenlerle yakın ilişki içindedir. Yapılan çalışmalar bilinçli farkındalık ile yaratıcılık (Wang ve Kong, 2020; Wang vd., 2021), olumlu duygular (Xu vd., 2019; Chung vd., 2017; Hosany vd., 2017; Rubin vd., 2016; Del Bosque ve San Martín, 2008), doğal yaşam ile etkileşim (Mutanga vd., 2017), öznel iyi oluş (Gao vd., 2017), mutluluk (Wu vd., 2017; Potapov vd., 2016), empati (Suki, 2014), dahil olma/ilgilenim (Kim vd., 2015; Chen vd., 2013), akış (Kim ve Thapa, 2018) ve deneyime kendini kaptırma/engagement (Rasoolimanesh vd., 2019), iyi oluş (Argan vd., 2018) gibi pozitif psikolojik göstergelerin memnuniyet üzerinde pozitif etkilerini ortaya koymuştur. Pozitif psikolojik bir değişken olan bilinçli farkındalığın doğrudan memnuniyeti ve sadakati olumlu etkilediği ortaya çıkmıştır (Taylor ve Norman, 2019). Öte yandan bilinçli farkındalık pozitif psikoloji oluşumunu

destekler şekilde turizmde örgütsel davranış alanında memnuniyeti yaratıcılık yoluyla etkilemektedir (Wang vd., 2021). Ayrıca bilinçli farkındalığın 3S turizmi alanında olumlu duygular aracılığıyla memnuniyeti ve ziyaret sonrası davranışları etkilediği ortaya çıkmıştır (Rubin vd., 2016). Turizmde memnuniyet, pozitif psikolojinin göstergesi olarak olumlu duygular ile deneyim sonrası davranışların tahmin edilmesinde aracılık rolüne sahiptir (Hosany vd., 2017). Bununla birlikte öznel iyi oluş, seyahat memnuniyetini güçlü bir şekilde pozitif etkilemektedir (Gao vd., 2017). Öte yandan turizmde mutluluk, memnuniyet aracılığıyla davranışsal niyetler üzerinde pozitif etkiye sahiptir (Wu vd., 2017). Sonuç olarak önceki araştırmalar memnuniyetin turistlerde tatil sırasında veya sonrasında oluşan pozitif psikolojinin önemli göstergeleri arasında olduğuna işaret etmektedir. Bu bağlamda spiritüel turist memnuniyetinin pozitif turist psikolojisinin önemli göstergeleri arasında yer alacağı ve spiritüel turist psikoloji oluşumu aracılığıyla turistlerin destinasyona yönelik davranışlarının tahminlenmesinde kritik rol üsteleneceği düşünülmektedir.

2.3.5. Deneyim Sonrası Davranışların Tahmininde Aracılık Rolü: Hatırlanabilirlik

Psikolojide anlamsal (semantik), anısal (epizodik) ve işlemsel (prosdüral) bellek olmak üzere üçe ayrılan hafıza bilgiyi ve eski deneyimleri kodlama, depolama, saklama ve ihtiyaç halinde geri çağırarak hatırlama yeteneği olarak ifade edilmektedir (Sherwood, 2016; Matlin, 2005; Sternberg, 1999; Tulving, 1985). Turizm ile yakından ilişkili olan anısal bellek yaşanan deneyimleri ve bu deneyimlerin geçici bağlantılarını zihne kaydederek kişinin zaman içinde yolculuk yapmasına olanak tanımaktadır. Anısal bellek turistin tatil esnasında bizzat yaşadığı hatıraları ve edindiği deneyimlerin detaylarını kodlayarak saklarken, anlamsal bellek destinasyonun, konaklama tesisin, tur rehberinin, araç kaptanının veya restoranın ismini ya da tatil boyunca ziyaret edilen yerlerin ismiyle ilgili bilgileri depolamaktadır. Böylece turizm deneyimin uzun süreli hafızada yer etmesi mümkün hale gelmektedir. Bir başka ifadeyle tatile ilişkin bilgiler önce turistin işlemsel hafızasında düzenlenmekte ve uyumlu hale gelmekte; sonra hatırlamayı kolaylaştıracak isimler eşliğinde anısal bellekte yeniden şekillenmektedir. Son aşamada ise bu süreçlerin ardından tatil deneyimine ilişkin tüm bilgiler kodlanarak çeşitli detaylarıyla anısal bellekte kendine yer etmekte, gelişmekte ve gerektiğinde daha sonra geri çağrılmak üzere depolanmaktadır. Bu şekilde bir bilgi altyapısının bulunmaması halinde turistin tatil deneyimini hatırlaması zorlaşmakta veya turizm deneyiminin hatırlanabilirlik düzeyi düşmektedir (Nyberg ve Tulving, 1996; Tulving, 1985; Oakley, 1981; Bartlett, 1932). Hafıza turistin deneyimleri değerlendirilmesi ile etkileşime girme ve hatırlanabilirlik turizm deneyiminin önemli bir

çıktısı olarak konumlanmaktadır (Selstad, 2007; Noy, 2007; Cary, 2004). Turist olumlu turizm deneyimlerini daha doğru bir şekilde hatırlanırken tatilde yaşadığı olumsuz olayları unutmaya veya olumsuz deneyimlerin detaylarını daha kısa sürede bellekten silme eğilimdedir (Cutler ve Carmichael, 2010; Fridgen, 1984).

Rubin (2005), kişinin geçmiş yaşamına ilişkin olayları hatırlamasını sağlayan ve hem semantik hem de anısal belleğe ilişkin öğeler içeren otobiyografik hafızanın önemine vurgu yapmıştır. Buna göre turistin bir dizi ipucu ve duyuşsal yöntem kullanarak zihinsel olarak geçmişteki belirli ana geri dönmesi ve deneyimi tekrar yaşıyormuşçasına zaman yolculuğu yapması sonucunda tatile ilişkin otobiyografik anılara erişmesin mümkün hale gelmektedir. Bu noktada deneyimin kişisel psikolojik hafıza süreçleriyle olan yakın ilişkisine dikkat çeken Larsen (2007) turist deneyimini bireyin uzun süreli hafızasına girecek ve orda kendine yer edecek kadar güçlü seyahatle ilgili geçmişteki olaylar bütünü olarak değerlendirmektedir. Buna göre turist tatil süresince yaşadığı deneyimler yoluyla anılar biriktirmekte ve gelecekte bunları zihinde geri çağırarak hatırlamaktadır. Tatil sırasında yaşanan deneyimlerin gelecekte geri çağırılabilirlik derecede zihinde olumlu hatırlanabilirlik yaratması halinde bu durum turistin destinasyonda yaşadığı geçmişteki anıları tekrar gözünde canlandırabilmesine, deneyim anını yeniden yaşıyormuş gibi hissetmesine ve anılar yoluyla geçmişten keyif almasına yol açarak uzun süreli belleği harekete geçirebilmektedir (Rubin, 2005; Pearce ve Packer, 2013). Bu noktada olumlu turizm deneyimlerinin ve pozitif turist psikolojisinin hatırlanabilirliği tetikleme, hatırlanabilirlik düzeyini yükseltmesi, hatırlanabilirliği şekillendirmesi ve yeniden yapılandırılması mümkün hale gelmektedir. Bu bağlamda alanyazındaki bilgisel birikim ve görüşler doğrultusunda turist hafızasının ve deneyimlerin hatırlanabilirliğinin pozitif psikoloji ile güçlü bağlantılara sahip olduğu söylemek mümkündür (Vada vd., 2019; Huang vd., 2019; Campos vd., 2017; Pearce ve Packer, 2013; Larsen, 2007, Mezirow, 1991). Öte yandan alanyazın incelendiğinde dahil olma (involvement) (Sthapit vd., 2020; Zatori vd., 2018; Campos vd., 2017); olumlu kaçış ve estetik deneyimi yaşama (Kastenholz vd., 2018), olumlu duyguların harekete geçmesi (Şahin ve Güzel, 2020), yenilik algısı, yenilenmiş hissetme ve tatmin (Sthapit vd., 2020); hedonik iyi oluş (Lee, 2018), deneyime dayalı yaratıcılık (Badaruddin vd., 2019), kendini gerçekleştirilmeye imkan tanıyan zirve deneyimler yaşama algısı (Harrington vd., 2021) ve mutluluk (Loureiro vd., 2019) gibi turistlerde pozitif psikolojinin göstergeleri olarak kabul edilen değişkenlerin hatırlanabilirliği dolaylı ya da doğrudan olumlu etkilediği görülmektedir. Öte yandan Harrington vd. (2021) tarafından festival turizmi ziyaretçileri üzerinde

yapılan çalışmada hatırlanabilirliğin, önemli pozitif psikolojik gösgeler arasında olan yaşam doyumunu olumlu etkilediği ortaya çıkmıştır.

Hatırlanabilirlik, destinasyonda yaşanan turizm deneyimleriyle yakından ilgili bir kavram olmasının yanı sıra tatil öncesi turistlerin destinasyon seçiminde etkili olmakta ve turistlerin tekrar satın alma davranışının önemli belirleyicileri arasında yer almaktadır. Deneyimsel ve davranışsal niyetler bağlamında ele alındığında turizmin hatıraları, hatıraların ise turizmi tetiklediği düşünülmektedir. Turizmde hatırlanabilirlik, geçmişte yaşanan tatil deneyimleri üzerine temellenmekte ve destinasyonda yaşananlar hatırlanabilirliğin olumlu ya da olumsuz olma durumunu ve hatırlanabilirlik düzeyini etkilemektedir. Turist deneyimlerine dayalı hatırlanabilirlik turistlerin bir sonraki satın alma sürecindeki destinasyon tercihlerinde etkili olabilmektedir. Bir başka ifadeyle geçmişte yapılmış bir ziyaretten akılda kalanlar ve belirli bir değer atfedilerek zihinlerde biriktirilen hatıralar seyahate çıkmadan önce belirli bir turizm destinasyonunu tekrar ziyaret etme kararı sırasında turistlerin başvurduğu önemli bir bilgi kaynağı olmaktadır (Chandralal ve Valenzuela, 2013; Mossberg, 2007; Wirtz vd., 2003; Kozak, 2011; Hoch ve Deighton, 1989). Bu görüşü bir adım öteye taşıyan (Pizam, 2010). Pizam (2010: 343), “hatırlanabilir deneyimler yaratma turizm endüstrisinin temeli ve varoluş sebebidir” diyerek turizmde hatırlanabilirliğin önemine dikkat çekmiştir. Hatırlanabilirliğin turizm deneyimini sonrasında turistlerde mutluluk, olumlu duygular, bilinçli farkındalık, mutluluk ve iyi oluş gibi temel göstergelerle oluşan genel pozitif psikoloji ile tavsiye etme, tekrar ziyaret niyeti, devamlılık, olumlu ağızdan ağıza iletişim gibi destinasyona ve hizmet alınan tesise yönelik deneyim sonrası olumlu davranışsal niyetler arasındaki ilişkiye aracılık ettiği öngörülmektedir. Bu doğrultuda olumlu hatırlanabilirliğin gelecekte aynı tekrar destinasyonu ziyaret edilmesi; benzer turistik ürün ve hizmetlerin tekrar satın alınmasını sağlayacağı düşünülmektedir (Loureiro vd., 2019; Antón vd., 2019; Hosany ve Witham, 2010; Braun-LaTour vd., 2006; Oh vd., 2007; Kim, 2010; Lehto vd., 2004). Öte yandan şarap turizmi (Quadri-Felitti ve Fiore, 2013), kültür turizmi (Şahin ve Güzel, 2020; Yin, Poon ve Su, 2017), kırsal turizm (Loureiro, 2014; Loureiro vd., 2019), gastronomi turizmi (Sthapit, Björk ve Coudounaris, 2017), yaratıcı turizm (Ali, Ryu ve Hussain, 2016) gibi turizm türlerinde yaşanan deneyimler sonucu ortaya çıkan hatırlanabilirliğin deneyim sonrası gelecek davranışlar ve eğilimleri olumlu etkilemektedir. Spiritüel turizm bağlamında ele alındığında alanyazındaki bilgiler ışığında spiritüel deneyimler yaşayan turistlerde oluşan pozitif psikolojinin anıların bellekte yer etmesini kolaylaştırarak hatırlanabilirlik aracılığıyla destinasyona yönelik gelecekteki davranışsal niyetleri olumlu etkileyeceğini söylemek mümkündür.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DÖNÜŞÜMSSEL ÖĞRENME VE POZİTİF PSİKOLOJİ KURAMI TEMELİNDE SPIRİTÜEL TURİZM DENEYİMİNE YÖNELİK ÖLÇEK GELİŞTİRME VE YAPISAL MODELLEME ÇALIŞMASI

3.1. Araştırmanın Amacı ve Problemi

Araştırma kapsamında dünyada gün geçtikçe yaygınlaşan, ruhsal ve fiziksel sağlığa olumlu katkıları olduğu düşünülen ve yakın gelecekte insanların içsel arayışına dayalı seyahatlere yön vereceği öngörülen spiritüel turizm deneyimine ilişkin istatistiksel olarak geçerli ve güvenilir bir ölçeğin geliştirilmesi amaçlanmaktadır. Bu bağlamda spiritüel deneyimi yaşamış olan turistlerin kendi cümleleri, değerlendirmeleri ve düşüncelerinden elde edilen nitel ve nicel verilere dayalı uluslararası nitelikte bir ölçüm aracının ortaya konulması hedeflenmektedir. Özet olarak karma araştırma yöntemi kullanılarak istatistiksel geçerlilik ve güvenilirlik kriterlerini karşılayan ‘*Spiritüel Turizm Deneyimi Ölçeği*’nin geliştirilmesi ve turizm alanyazınına kazandırılması çalışmanın birincil amacıdır. Bununla birlikte turizm destinasyonlarında yaşanan spiritüel deneyimlerin, hangi boyutlardan meydana geldiğini ve turistlerde hangi pozitif psikolojik çıktılara yol açtığını bilimsel olarak ortaya koymak amaçlanmaktadır. Öte yandan spiritüel turizm deneyimiyle tetiklenen öznel, psikolojik ve spiritüel iyi oluş, bilinçli farkındalık, memnuniyet, pozitif düşünce, olumlu duygular gibi çeşitli göstergelerin pozitif turist psikolojisinde nasıl bir role ve öneme sahip olduğunun anlaşılması hedeflenmektedir. Böylelikle turizmde pozitif psikolojinin spiritüel turizm deneyimine dayanan göstergeler yoluyla yordanması mümkün olacaktır. Bununla birlikte araştırma kapsamında pozitif turist psikolojisinin deneyim sonrası destinasyona yönelik davranışsal niyetler üzerindeki hatırlanabilirlik aracılı ve doğrudan etkilerini ortaya koymak amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda araştırma tasarımı esnasında kurgulanan ‘Spiritüel Turizm Deneyimi Temelli Pozitif Turist Psikolojisi Modeli’nin (*STEPTOP Model/Spiritual Tourism Experience Based Positive Tourist Psychology Model*) yapısal eşitlik yöntemi ile istatistiksel olarak doğrulanması hedeflenmektedir.

Spiritüel turizm deneyimlerinin turistlerde psikolojik olarak hangi spesifik duyguları ne düzeyde harekete geçirdiğinin ortaya konulması, spiritüel turizme katılım motivasyonlarının

belirlenmesi, hangi spiritüel aktivitelerin daha çok tercih edildiğinin ve güncel spiritüel turist tipolojisinin nasıl şekillendiğinin anlaşılması araştırmanın ikincil amaçları arasında yer almaktadır. Söz konusu hedefler doğrultusunda araştırma problemine ilişkin yanıt aranan birincil araştırma soruları aşağıdaki şekilde sıralanmaktadır:

- Spiritüel turizm deneyimi hangi boyutlardan oluşturmaktadır ve faktör yapısı nasıl şekillenmektedir?
- Spiritüel turizm deneyimine yönelik uluslararası kullanıma uygun istatistiksel olarak geçerli ve güvenilir ölçüm aracının geliştirilmesi mümkün müdür?
- Spiritüel turizm deneyimi hangi pozitif psikolojik göstergeler üzerinde olumlu etkiye sahiptir?
- Spiritüel turizm deneyiminin pozitif psikolojiyi ifade eden anlamlı ve iyi yaşama erişilmesindeki rolü nedir?
- Spiritüel turizm deneyimi, turistlerin kendilerini mutlu hissetmesini sağlamakta mıdır?
- Spiritüel turizm deneyimi, turistlerde hangi olumlu duygulara yol açmaktadır?
- Spiritüel turizm deneyimi bağlamında pozitif turist psikolojisini?
- Spiritüel destinasyonların stratejik yönetim, planlama ve pazarlama süreçlerine yönelik olarak kurgulanan Spiritüel Turizm Deneyimi Temelli Pozitif Turist Psikolojisi Modeli yapısal eşitlik analizinde nasıl bir performans ortaya koymaktadır ve modelin istatistiksel olarak doğrulanması mümkün müdür?

İkincil araştırma sorularını aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür:

- Güncel spiritüel turist tipolojisi nasıl şekillenmektedir?
- Spiritüel turizme katılım motivasyonları nelerdir?
- Spiritüel turistler tarafından en fazla deneyimlenen ve sıklıkla tercih edilen spiritüel turizm aktiviteleri hangileridir?

3.2. Özgün Değer

Spiritüel turizm, turizm faaliyetleri içinde psikolojik ve fiziksel rahatlama, geçmişteki travma ve sorunların etkisinden kurtulma, olumlu yönde kişisel dönüşüm yaşama, hayata pozitif ve farklı bakış açısı kazanma, beden, ruh, zihin dengesi kurma, pozitif düşünme ve kendini keşfetme gibi farklı amaçlara yönelik bir turizm faaliyeti olmasına rağmen kavramsal olarak yeni gelişen ve başta pozitif psikoloji olmak üzere bir çok açıdan keşfedilmeyi bekleyen unsurlar ve

turist deneyimleri içeren önemli bir araştırma alanıdır. Küresel olarak tüm dünyada psikolojik sorunlarının artış göstermesiyle insanların ruhsal ve fiziksel olarak kendilerini rahatlatmak amacıyla meditasyon, reiki, yoga, theta-healing, manevi arınma gibi spiritüel faaliyetlere yöneldiği ve çok çeşitli spiritüel motivasyonlarla seyahatler gerçekleştirmeye başladığı bilinmektedir (Phukan, 2014). Bu durum spiritüalizm ve spiritüelliğin sosyal, sağlık ve işletme alanlarında giderek daha önemli bir konu haline gelmesini sağlamıştır. Spiritüelliğe yönelimin ve ilginin gün geçtikçe artması, dönüşümsel karakterli seyahatlerin ve spiritüel mekânlara yapılan ziyaretlerin sıklaşmasına yol açmakta ve spiritüelliğin düzenli olarak katılım gösterilen manevi yönü ağırlıklı bir turizm faaliyeti olarak gelişmesine neden olmaktadır (Haq, Jackson ve Wong, 2008; Phukan vd., 2012). Web of Science veri tabanında yapılan kapsamlı alan yazın taraması sonucunda spiritüel turizm alanındaki ilk çalışmaların 1999 yılında başlamasına rağmen günümüze kadar bu konuyla doğrudan ilgili olarak uygulama içeren uluslararası bilimsel çalışma sayısının yeterli sayıda olmadığı tespit edilmiştir. Bu çalışmaların araştırma yöntemleri incelendiğinde ise her birinin nitel veya nicel metotlardan sadece birini kullandığı; karma yöntemin ise nadiren tercih edildiği görülmüştür. Bununla birlikte söz konusu çalışmaların iki veya daha fazla destinasyonda gerçekleştirilen saha çalışmaları içermediği ve araştırmaların karşılaştırmalı yaklaşımdan ziyade genellikle tek bir destinasyondan toplanan veriye dayandığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte alan yazındaki çalışmalarda;

- Spiritüel turizm deneyiminin temel olarak hangi boyutlardan meydana geldiğinin verilerle desteklenerek istatistiksel olarak doğrulanmadığı,
- Spiritüel turizm deneyimine yönelik farklı kültürlerde kullanılabilir düzeyde geçerli ve güvenilir bir ölçüm modeli ve ölçüm aracının ortaya konulmadığı,
- Spiritüel turistlerin deneyimden elde ettikleri olumlu çıktıların detaylı ve bütünsel olarak ele alınmadığı,
- Spiritüel turistlerin hangi spesifik duyguları ne düzeyde deneyimlediklerinin belirlenmediği,
- Spiritüel deneyimin katılımcılarda olumlu psikolojik, duygusal ve zihinsel etkiler meydana getirip getirmediğini bilimsel bulgulara dayalı bir biçimde net olarak açıklığa kavuşturulmadığı,

- Spiritüel turist tipolojisinin kısıtlı düzeyde tanımlandığı ve güncel verilerle yeniden şekillendirilmediği,
- Spiritüel turizm motivasyonlarının ve sıklıkla tercih edilen spiritüel aktivite türlerinin kapsamlı olarak ortaya konulmadığı,
- Spiritüel turizm deneyimi ile pozitif psikoloji arasındaki ilişkinin ağırlıklı olarak teorik olarak ele alındığı ve uygulamanın kısıtlı düzeyde olduğu,
- Spiritüel turizm deneyimi tarafından tetiklenen psikolojik göstergelerin yapısal modelleme yoluyla bilimsel olarak ortaya konulmadığı,
- Pozitif turist psikolojisi ile deneyim sonrası davranışsal niyetler arasındaki ilişkilerin netlik kazanmadığı görülmektedir.

Alanyazın incelendiğinde söz konusu deneyimsel boyutlara ilişkin ipuçlarının önceki çalışmalarda kısıtlı düzeyde ortaya çıkarıldığı ancak bu çalışmalarda Abdul Halim, Tatoglu ve Mohamad Hanefar'ın (2021) hariç olmak üzere spiritüel turizm deneyiminin alt boyutlarının bütün halinde ortaya konulmadığı, faktör yapısının ele alınmadığı yalnızca birkaç ana ya da alt boyuta yönelik bulguların ve çıkarımların parçalar halinde kısıtlı olarak sunulmuş olması dikkat çekmektedir. Alanyazındaki çalışmaları bir bütün halinde inceleyen Abdul Halim, Tatoglu ve Mohamad Hanefar'ın (2021) güncel çalışması yedi boyutlu kavramsal Spiritüel Turizm Modeli ortaya koymuş olsa da modeldeki ana boyutların alt boyutlarıyla birlikte daha belirgin hatlarla tanımlanması ve kavramsal modelin uygulamayla desteklenmesi konularının alanyazında önemli bir boşluk meydana getirdiği anlaşılmaktadır. Öte yandan gerek Abdul Halim ve arkadaşları (2021) gerekse ve bu araştırmacıların temel aldığı diğer çalışmalarda elde edilen spiritüel turizm deneyimi boyutlarının spiritüel turistlerden elde edilecek verilerle istatistiksel olarak net bir şekilde doğrulanmaya muhtaç olduğu görülmektedir. Mevcut araştırma spiritüel turizm deneyimin ana ve alt boyutlarıyla bir bütün halinde ele almakta, boyutları ana hatlarıyla belirginleştirmekte ve spiritüel turizm deneyiminin yapısını verilerle istatistiksel olarak doğrulamaktadır. Bu yönüyle araştırma alanyazındaki büyük bir boşluğu doldurmakta ve özgün değerini kuvvetlendirmektedir.

Araştırmanın en temel özgün değeri, spiritüel turizm deneyimi ile pozitif psikoloji arasındaki ilişkiyi yapısal modelleme kullanarak bilimsel olarak ortaya koyması ve spiritüel turizmin turistlerde meydana getirdiği gerek fiziksel gerekse psikolojik olumlu çıktılara ışık tutmasıdır. Spiritüel kamp ziyaretleri, katılımcı gözlemler, saha gözlemleri, yüz yüze ve çevrimiçi

görüşmeler, doküman incelemeleri ile anket uygulamaları olmak üzere nicel ve nitel veri toplama ile analiz etme süreçlerini içeren pozitif psikoloji bağlamlı en kapsamlı karma perspektifteki spiritüel turizm araştırması olması çalışmanın temel özgün değerleri arasındadır. Bir başka ifadeyle istatistiksel ve nitel tabanlı paket programlar yardımıyla yapılan veri analizleri kullanılması, bununla birlikte spiritüel turistlerle yüz yüze ve internet ortamında görüşmeler, spiritüel gezgin anılarının incelenmesi, yurtiçi ve yurtdışı sahalarda gözlem ve anket uygulaması gibi çok sayıda veri toplama yönteminin karma olarak kullanılması araştırmanın zengin veri çeşitliliğine sahip olduğuna işaret etmekte ve bu özelliğin bütünsel olarak araştırmanın özgün değerini güçlendirdiği düşünülmektedir. Araştırmanın diğer özgün değerleri aşağıdaki şekilde sıralanabilir:

- Alanyazında spiritüel turizm deneyiminin boyutlarını ve hangi bileşenlerden oluştuğunu karma yöntemle çeşitlendirilmiş verilere dayalı bulgularla ortaya koyacak ilk kapsamlı araştırma olma niteliği taşıması
- Araştırmanın farklı coğrafyalardan ve farklı kültürlerden elde edilecek kapsamlı ve çok yönlü bilgiye dayanacak olması nedeniyle spiritüel turizmde kültürler arası karşılaştırmaya imkân verecek nitelikte olması,
- Uluslararası literatüre girecek ve dünyanın çeşitli ülkelerinden yabancı araştırmacıların kullanımına sunulacak düzeyde geçerli ve güvenilir ‘Spiritüel Turizm Deneyimi Ölçeği’nin geliştirilmesinin hedeflenmesi ve bunun alanyazındaki ilk akademik girişimler arasında olması,
- Araştırmanın spiritüel turizmi Dönüşümsel Öğrenme Kuramı ile ilişkilendirerek bu bağlamda kuramsal altyapıyı temellendiren sınırlı sayıda çalışmaları arasında olması,
- Araştırmanın alanyazında ilk kez pozitif turist psikolojisini meydana getiren formatif göstergeleri ortaya koyması ve bu göstergelerin pozitif turist psikolojisindeki rolünün anlaşılmasına imkân tanınması,
- Araştırmanın spiritüel turizm deneyimi ile turistlerde öznel, psikolojik ve spiritüel iyi oluş, bilinçli farkındalık, memnuniyet, pozitif düşünce, olumlu duygular gibi pozitif psikolojik göstergeler arasındaki ilişkiyi bir bütün halinde ortaya koyan ilk bilimsel çalışma olması,
- Araştırmanın pozitif psikoloji ile turizm arasındaki ilişkiyi spiritüel deneyimler bağlamında ortaya koyması ve gerek kavramsal gerekse istatistiksel olarak desteklemesi,
- Araştırmanın spiritüel turizm deneyimi yaşayan turistlerde hangi spesifik duyguların ne derece yaşandığının ilk defa detaylı bir biçimde ortaya koyması,

- Araştırmanın spiritüel turizm motivasyonlarını detaylı olarak ortaya koyan ilk çalışma olması,
- Araştırmanın, spiritüel turizm deneyimi temelli pozitif turist psikolojisi kavramını detaylandıran ve bilimsel olarak ele alan öncü çalışmalar arasında olması,
- Araştırmanın spiritüel turizm deneyimine dayalı pozitif turist psikolojisi modelini alanyazına kazandırması (STEPTOP Model/Spiritual Tourism Experience Based Positive Tourist Psychology Model),
- Kurgulanan yapısal modelin spiritüel turizme odaklanan ve turizmde spiritüalizm alanında konumlanmak isteyen destinasyon yöneticileri ve destinasyon planlayıcıları için önemli bir bilgi kaynağı olacağı öngörüsü; bu araştırmanın özgün olduğunu ve bilimsel bilgi birikimine katkı sağlayarak alan yazındaki büyük bir boşluğu net olarak dolduracağına işaret etmektedir.

Spiritüel turizm, ülke gelirine en önemli katkıda bulunma potansiyeline sahip doğa dostu, çevreye duyarlı ve sürdürülebilir bir turizm türüdür. Türkiye bazında değerlendirildiğinde, spiritüel turizm faaliyetlerinin büyük bir bölümünün yılın belirli aylarında yalnızca Türk vatandaşlarına yönelik düzenlenen kısıtlı iç turizm aktivitelerinden ibaret olduğu görülmektedir. Türkiye’de yabancı turistlere yönelik uluslararası katılımlı spiritüel aktivite sayısının sınırlı sayıda olduğu; kamp, eğitim ve benzeri nitelikteki birçok aktivitenin ise genellikle kapalı grupların katılımıyla gerçekleştirildiği görülmektedir.

Sahip olduğu flora fauna çeşitliliği, eşsiz tabiatı ve spiritüel turizmle kombine edilebilecek çok sayıda kültürel miras öğelerine ev sahipliği yapan Türkiye’nin yüksek spiritüel turizm potansiyeline rağmen dünya spiritüel turizm pazarından yeterli payı alamadığı ve ülkemizde başta destinasyon konumlandırması olmak üzere bu alanda yeterli düzeyde pazarlama faaliyetlerinin gerçekleştirilmediği görülmektedir. Öte yandan spiritüel turizm dünyada artış göstermesine karşın, özellikle yerli alan yazında spiritüel turizmi konu alan çalışmaların kısıtlı ve yetersiz sayıda olduğu görülmüştür. Bu bağlamda araştırma, nitel aşaması Türkiye’de gerçekleştirilen en kapsamlı ilk spiritüel turizm çalışması olması ve ulusal alanyazında spiritüel turizm alanına öncül bilimsel bakış açısı sunması bakımından önemli bir özgün değer ortaya koymaktadır.

3.3. Yaygın Etki

Endonezya, Hindistan, Tayland, Kosta Rika, Amerika Birleşik Devletleri, Peru, Balkanlar ve Orta Avrupa’da bulunan farklı spiritüel turizm destinasyonlarından toplanan verilerin analiz edilecek olması, Türkiye’nin spiritüel turizmde yüksek pazar payına sahip dünya ülkeleriyle karşılaştırılmasına imkân sağlayacaktır. Böylelikle ‘benchmarking’ yoluyla dünyanın en iyi spiritüel turizm uygulamalarının örnek alınması ve etkin bir şekilde uygulanması için spiritüel turist deneyimlerinin daha net anlaşılmasına ve bu bağlamda bilimsel bilgi altyapısının oluşmasına katkı sağlanacaktır. Kapalı alanlarda da uygulanabilmesi sayesinde yılın hemen hemen her mevsimi faaliyetlerini sürdürebilen bir turizm türü olan spiritüel turizme yönelik farkındalığın artırılarak Türkiye’nin deniz-kum-güneş üçlüsüne dayanan kitle turizmine alternatif bir turizm çeşidinin gelişim kazanması hedeflenmektedir. Bu sayede Türkiye’de sektöre ve ekonomiye önemli ölçüde döviz girdisi sağlama potansiyeli bulunan bir turizm türünün geliştirilmesi önem arz etmektedir. Spiritüel seyahatlere son yıllarda artan bir ilgi olmasına rağmen, spiritüel turizmi doğrudan konu alan sınırlı sayıda bilimsel araştırma mevcuttur. Dünyanın çeşitli ülkelerinde spiritüalizme konu olabilecek çok sayıda araştırma sahaları bulunmaktadır. Bu alanlara yönelik farkındalığın artması için spiritüel turizm açısından gerekli pazarlama imkânlarının ve turizm potansiyelinin araştırılması kayda değer bir öneme sahiptir. Bu araştırmadan elde edilecek sonuçlar Türkiye’nin Hindistan, Tayland, Çin, Kosta Rika, ABD, Vietnam, İskoçya ve Endonezya’da olduğu gibi spiritüel turizme özel ayrılmış destinasyonlar tasarlaması için projeler üretilmesinde önemli bir bilgi kaynağı oluşturacaktır. Araştırmadan elde edilecek sonuçların, mevcut destinasyonların spiritüel turizme uygun hale getirilmesi ve pazarlanmasına ilişkin projelere ışık tutulacağı öngörülmektedir. Örneğin ‘Türkiye’nin ilk Spiritüel Turizm Adası’, ‘Spiritüel Turizm Bölgeleri’ veya ‘Spiritüel Turizm Destinasyonları’ odaklı yeni projeler üretilmesine katkı sağlanabilecektir. Araştırma çıktılarının ülkemiz turizmini çeşitlendirebilecek nitelikte yeni projeler üretilmesine ışık tutacağı düşünülmektedir. Farklı ülkelerde spiritüel motivasyonlarla seyahate çıkan turistler üzerinde yapılacak araştırma neticesinde geliştirilecek Spiritüel Turizm Deneyimi Ölçeği’nin tüm dünyadaki turizm araştırmacıları tarafından kullanılabilir nitelikte olması beklenmektedir. Böylelikle dünyada gün geçtikçe daha fazla ilgi gören bu turizm türüne yönelik ilk ölçeğin gelişimi ve Spiritüel Turizm Deneyimi Temelli Pozitif Turist Psikolojisi Modeli (Spiritual Tourism Experince Based Positive Tourist Psychology Model/STEPTOP Model) ortaya konacak ve yüksek

atıf alma potansiyeline sahip uluslararası yayın veya yayınların üretilmesi mümkün olacaktır. Sonuçların gelecekte spiritüel turizmde turist davranışı, turist psikolojisi, inanç turizmi ve sağlık turizmi gibi konular üzerine gerçekleştirilecek çalışmalara, destinasyon deneyimi ya da turizm deneyimine ilişkin modeller kurgulayan araştırmalara rehber olacağı düşünülmektedir. Bununla birlikte araştırmanın, turizm sektörü için stratejik destinasyon yönetimi, planlaması ve pazarlaması konularında bir bütün olarak önemli bir bilgi kaynağı oluşturacağı düşünülmektedir.

3.4. Araştırma Yöntemi ve Deseni

Ölçek geliştirme kriterlerine uygun olarak karma yöntemi benimseyen bu araştırma, bütünsel olarak gerek nitel gerekse nicel veri toplama ve analiz etme metotlarından faydalanmaktadır. Johnson, Onwuegbuzie ve Turner (2007: 123) karma yöntem araştırmasını, *“araştırmacı veya araştırma ekibinin, anlama ve doğrulamanın genişliği ve derinliği amacıyla nitel ve nicel araştırma yaklaşımlarının bileşenlerini bir arada topladıkları ve birlikte kullandıkları araştırma türü (örnek, nitel ve nicel bakış açıları, veri toplama, analiz ve çıkarım tekniklerinin kullanımı)”* olarak tanımlamaktadır. Buna göre araştırma kapsamında nitel veri ve bu nitel veriyi destekleyecek ve doğrulayacak nicel verilerin elde edilmesi hedeflenmektedir. Bu bağlamda Creswell ve Plano Clark (2011) tarafından tanımlanan ilk aşamada elde edilen nitel bulguların geniş bir örnekleme genellenmesi için ikinci aşamada nicel veri toplamaya dayanan karma araştırma yöntemi desenlerinden *‘keşfedici sıralı desen’* kullanılmaktadır. Bir başka ifadeyle bu çalışma birinci aşamada nitel ikinci aşamada ise nicel metodun kullanıldığı keşifsel sıralı karma yöntem araştırmasıdır. Bu karma yöntem deseninin tercih edilme nedeni, keşfedici sıralı desenin incelenecek konuya ilişkin yapıları veya boyutları nitel metot yardımıyla öncelikli olarak keşfetmeye olanak tanınması ve elde edilecek boyut ve alt boyutlara ilişkin önermelerin geliştirilmesi planlanan spiritüel turizm deneyimi ölçeğinde kuramsal temele dayalı olarak kullanılmasına imkân vermesidir. Keşifsel sıralı desen araştırması nitel verilerin toplanması ve çözümlenmesi ile başlamaktadır. Bir sonraki adımda, nitel aşamadan elde edilen sonuçlar üzerinden bir ölçüm aracı geliştirilerek ortaya çıkan kuram veya çerçeveye dayalı testler için önermeler belirlenmektedir. Bu gelişmeler birincil nitel aşamayı, çalışmanın bir sonraki nicel aşama ile ilişkilendirmektedir. Bir sonraki nicel aşamada, geliştirilen araç, araştırmacı tarafından yeni bir katılımcı örnekleme üzerinde uygulanmaktadır. Son aşamada ise nicel sonuçların nitel

bulguları ne şekilde ve ne ölçüde genelleştirebileceği yorumlanmaktadır. Şekil 3.1’de karma yöntem araştırması kapsamında izlenen toplam 20 aşamalı bilimsel süreç gösterilmektedir.

Ölçek geliştirme süreci, Churcill’in (1979) sekiz aşamalı ölçek geliştirme modeli ile Creswell ve Plano Clark’ın (2011) dört aşamalı keşfedici karma desen prosedürü temel alınarak kapsamlı bir yaklaşım çerçevesinde karma yöntem anlayışına dayalı olarak sürdürülmektedir.

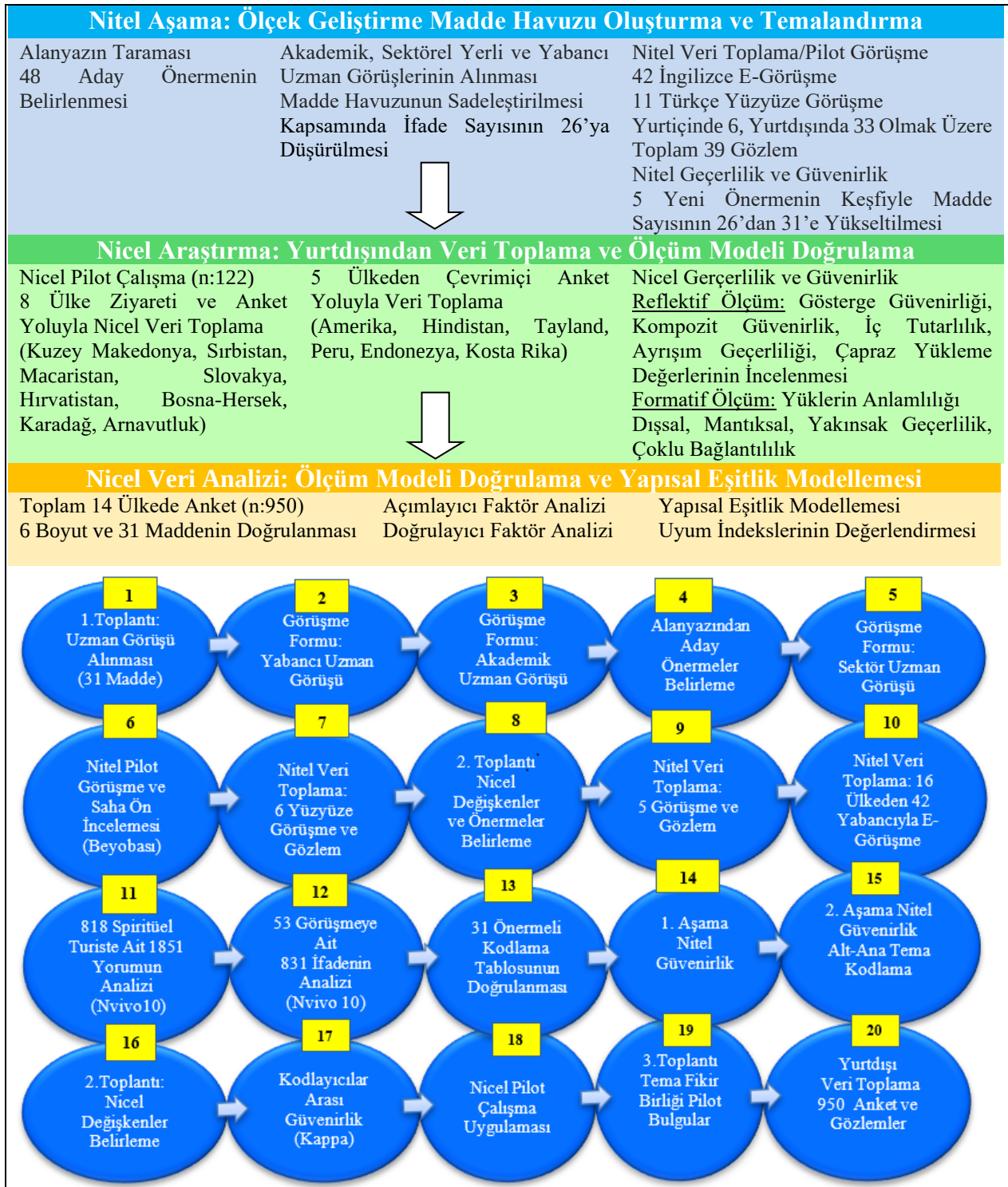
Creswell ve Plano Clark’ın (2011: 96) karma yöntemde dört aşamalı keşfedici sıralı desen prosedürü:

1. Aşama: Nitel aşamanın planlanması ve uygulaması

- Nitel araştırma sorularının belirlenmesi
- Gerekli görülen izinlerin alınması
- Nitel örneklemin belirlenmesi
- Görüşme, doküman incelemesi, gözlem vb. yöntemlerle açık uçlu nitel verilerin toplanması
- Araştırma sorularını cevaplayacak ve ikinci aşama için gerekli bilgiler sağlayacak şekilde temaların geliştirilmesi ve nitel yaklaşıma özgü prosedürler kullanılarak nitel verilerin çözümlenmesi.

2. Aşama: Nitel sonuçlar üzerinde yapılandırma için stratejiler kullanılması

- Nicel araştırma soruları veya hipotezleri ve karma yöntem araştırma sorusu daha uygun hale getirilmesi
- Nicel örneklem için katılımcıların nasıl seçileceği belirlenmesi
- Nitel sorulara dayalı olarak veri toplama aracı tasarlanır ve pilot uygulaması yapılarak test edilmesi.

Şekil 3.1 Karma Yöntem Araştırmasında İzlenen Bilimsel Süreçler

3. Aşama: Nicel aşamanın planlanması ve uygulanması

- Nitel sonuçlara dayalı olarak nicel araştırma soruları veya hipotezler ifade edilmesi
- Gerekli izinlerin alınması ve örneklem seçilmesi
- Nitel verilerden elde edilmiş ölçeğin örneklem üzerinde uygulanması
- Betimsel istatistik, yordayıcı istatistik ve etki büyüklükleri kullanılarak nicel verilerin analiz edilmesi

4. Aşama: Sonuçların yorumlanması

- Nitel sonuçların özetlenmesi ve yorumlanması
- Nicel sonuçların özetlenmesi ve yorumlanması
- Nitel sonuçların açıklamasında nicel sonuçların ne ölçüde ve ne şekilde yardımcı olduğunun tartışılması.

Churcill'in (1979) sekiz aşamalı ölçek geliştirme modeli:

- 1) Alanyazın taraması ve nitel analizler neticesinde yapının sınırlarının, genel çerçevesinin tespit edilmesi
- 2) Önerme/soru havuzunun oluşturulması,
- 3) Veri toplanması,
- 4) Ölçümün sadeleştirilmesi,
- 5) Sonraki süreçte tekrar veri toplanması,
- 6) Güvenilirlik testinin yapılması
- 7) Geçerliliğin test edilmesi
- 8) Elde edilen ölçümle ilgili standartların geliştirilmesi süreçlerini kapsayacaktır.

3.4.1. Evren ve Örneklem

Dünya Turizm Örgütü spiritüel turizmi dünyanın en hızlı büyüyen turizm türleri arasında göstermesine rağmen spiritüel amaçlarla seyahat eden turist sayısına ilişkin resmi bir istatistik bulunmamaktadır. Dünya Turizm Örgütü Raporu'na (2019) göre dünyada yaklaşık 378 milyon turist spiritüalizme ve inanca dayalı motivasyonlarla seyahat etmektedir. Ancak hac ve ibadet amaçlı inanç turistlerinin de bu sayıya dahil olduğu düşünüldüğünde dünyada tam olarak ne kadar

insanın yalnızca spiritüel amaçlarla seyahat ettiği tam olarak netlik kazanmamaktadır. Global Wellness Enstitüsü (GWI) 2018 Raporu'na göre 2017 yılında spiritüel amaçlı tatiller dahil olmak üzere dünya çapında yurtiçi ve yurtdışında gerçekleştirilen wellness seyahati sayısı toplam 831 milyondur. Global Wellness Enstitüsü tarafından yayınlanan 2020 araştırma sonuçlarına göre wellness motivasyonlu seyahatlerin %25'i spiritüel amaçlarla gerçekleşmektedir. Dünya Turizm Örgütü (2019) ile Global Wellness Enstitüsü (2017, 2020) Raporları bir bütün olarak incelendiğinde her yıl yaklaşık 220 milyon turistin meditasyon, farkındalık, yoga ve benzeri spiritüel motivasyonlarla yurtiçi ve yurtdışında seyahat ettiğini tahmin etmek mümkündür. Öte yandan araştırma sahasını oluşturan destinasyonları ziyaret eden turist sayılarına ilişkin istatistikler Tablo 3.1'de gösterilmiştir. Araştırma sahasını oluşturan ülkelerde spiritüel turist sayısını gösteren resmi istatistik bulunmadığından veri toplama süreci boyunca söz konusu destinasyonları ziyaret eden turistlere ilişkin toplam sayılar baz alınmıştır. Tabloya göre toplam turist sayısının 81.026.813 olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda spiritüel amaçlarla dünyanın farklı ülkelerine seyahat eden ve düzenli olarak spiritüel deneyimler yaşayan 18 yaş ve üzeri 81.026.813 turist bu araştırmanın evrenini oluşturmaktadır.

Tablo 3.1 Araştırma Sahasını Oluşturan Ülkelere İlişkin Toplam Turist Sayıları

Destinasyon	Dönem	Toplam
Kuzey Makedonya	Haziran 2020-Eylül 2021	1.243.873
Sırbistan	Haziran 2020-Ekim 2021	3.405.599
Macaristan	Ocak 2020-Eylül 2021	59.642
Slovakya	Ocak 2020- Temmuz 2021	3.107.024
Hırvatistan	Ocak 2020-Eylül 2021	17.700.000
Bosna Hersek	Ocak 2020-Ekim 2021	1.260.349
Karadağ Cumhuriyeti	Ocak 2020-Ağustos 2021	591.454
Arnavutluk	Ocak 2020-Temmuz 2021	3.985.881
ABD (Arizona)	Ocak 2020-Mayıs 2021	8.504.210
Endonezya	Ocak 2020-Ağustos 2021	5.110.000
Kosta Rika	Ocak 2020-Ekim 2021	2.570.776
Hindistan	Ocak 2020-Haziran 2021	25.399.955
Tayland	Ekim 2020-Haziran 2021	6.742.852
Peru	Ocak 2020-Mart 2021	1.345.198
Toplam:		81.026.813

Not: Nicel veri toplama çalışmasının yapıldığı dönemdeki resmi ziyaretçi istatistikleri baz alınmıştır.

Kaynak: State Statistical Office of North Macedonia (2021); Statistical Office of the Republic of Serbia (2021); Hungarian Central Statistics Office (2021); Statistical Office of the Slovak Republic, (2021); Croatian Bureau of Statistics (2021); (Bosnia Herzegovina Statistics Agency, (2021); (Statistical Office of Montenegro (2021); Albanian Institute of Statistics (2021); Arizona Office of Tourism (2021); The Central Bureau of Statistics (2021); Costa Rica Tourism Board (2021); India Ministry of Tourism (2021); Thailand Ministry of Tourism and Sports (2021); Peruvian Foreign Trade Society (2021).

Karma yöntem araştırmasının nitel ve nicel araştırma aşamaları kapsamında amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme metodundan faydalanılmıştır. Patton'a (1987) göre amaçlı örnekleme zengin bilgiye sahip olduğu öngörülen durumların derinlemesine araştırılmasına olanak tanımaktadır. Bu nedenle amaçlı örnekleme, nitel, nivel ve karma araştırmalarda olgu ve olayların keşfedilmesinde, açıklanmasında ve konuya ilişkin derinlemesine doğru bilimsel bilgiye ulaşılmasında önemli katkılar sağlamaktadır. Amaçlı örnekleme metodlarından olan ölçüt örnekleme kapsamında problemle ilgili olarak belirlenen özelliklere sahip kişiler, olaylar, nesneler veya durumlar seçilmektedir (Patton, 1987). Örnekleme uygun katılımcıların çalışmaya dahil edilmesi amacıyla görüşme ve anket formunun ilk bölümünde dört adet seçme sorusuna yer verilmiştir. Görüşme formlarında bu kriterler katılımcılara açık uçlu soru olarak sunulmuştur. Anket formlarında ise kriterlere çoktan seçmeli olarak yer verilmiştir. Katılımcıların araştırma örnekleminde yer alabilmesi için dört temel kriteri taşımasına dikkat edilmiştir. Buna göre amaçlı örnekleme ya da kriter örnekleme yöntemine uygun olarak katılımcılarda aranan dört özellik aşağıdaki gibi sıralanmaktadır:

Spiritüel Turist Tipolojilerine Uygunluk: Master, arayışçı, tesadüfi, rastgele, şans eseri ve sempatic olmak üzere isimlendirilen ve form üzerinde detaylı tanımları verilen 6 spiritüel turist tipolojisinden maksimum biri içine kendini dahil etmek birinci örneklem seçim kriteridir. Bir başka ifadeyle turistlerden form üzerindeki detaylı tanımları okumaları ve daha sonra kendilerine en yakın hissettikleri veya doğrudan kendilerini yansıttığını düşündükleri spiritüel turist tipini işaretlemeleri istenmiştir. Tipolojilerden en az birine kendini dahil edemeyen ya da kendini spiritüel turist olarak tanımlamayan katılımcılar araştırma kapsamı dışında bırakılmıştır.

Minimum 1 Yıllık Spiritüel Deneyim: En az bir senedir spiritüel turizm faaliyetlerine katılıyor olmak veya spiritüel etkinlikleri bireysel ya da toplu olarak en az bir yıldır gerçekleştiriyor olmak ikinci örneklem seçim kriteridir.

Minimum 1 Spiritüel Motivasyona Sahip Olma: Spiritüel aktivitelere ya da spiritüel turizm deneyimlerine katılım motivasyonlarından en az birine sahip olmak ya da açıklama bölümünde en az bir spiritüel turizm motivasyonu belirtmiş olmak üçüncü örneklem seçim kriteridir.

Minimum 1 Spiritüel Aktivite Yapıyor Olmak: Günlük yaşamda en bir spiritüel aktiviteyi düzenli ya da belirgin olmayan aralıklarla bireysel ya da toplu olarak gerçekleştiriyor olmak dördüncü örneklem seçim kriteridir.

Bu bağlamda, en az bir yıldır spiritüel turizm faaliyetlerine katılan, yoga, meditasyon, reiki, bioenerji gibi çeşitli spiritüel aktivitelerden en az birini gerçekleştiren, kendini tanımları detaylı olarak verilmiş 6 spiritüel turist tipolojisinden biri içerisine dahil eden, 18 yaş ve üzeri katılımcılar bu çalışmanın örneklemi oluşturmuştur.

Nitel Araştırmanın Örneklem Hacmi: Araştırmacılar nicel desenlerden etkilenerek nitel araştırmalarda örneklem hacminin hesaplanmasında kullanılacak çeşitli formüller geliştirmeye çabalamalarına rağmen nitel araştırmalar için önerilen, alanyazında geniş kabul görmüş bir örneklem büyüklüğü belirleme formülü bulunmamaktadır (Morgan ve Morgan, 2008). Nitel çalışmalarda örneklem hacmi konusundaki belirsizliği ortadan kaldırmak isteyen ilk dönem araştırmacıları, nicel araştırmanın örnek belirleme yöntemlerini kullanmayı denemelerine karşın bu yöntemin pratikte uygulanmasının mümkün olmadığını deneyimlemişlerdir (Gelo vd., 2008). Günümüzde araştırmacılar arasında ideal bir nitel çalışma için örneklem hacminin, elde edilen verinin kalitesi ve araştırma amaçlarına uygunluğuyla ilgili olduğu yönünde görüş birliği sağlanmıştır (Watson vd., 2017). Guba ve Lincoln'e (1982) göre nitel araştırmalarda örneklemdeki doyumluluk oranının örneklem seçiminde etkilidir. Nitel araştırmada maksimum düzeyde bilgi elde edilmesi amaçlandığında saha uygulaması sırasında bir noktadan sonra yeni örneklem birimlerinden yeni bir bilgi ya da önceki verileri tekrarlamayan özgün bilgiler gelmediği an doyum noktasına ulaşıldığı anlaşılmaktadır. Bu doyum noktasına ulaşıldığında ve bilgiler öncekileri tekrar etmeye başladığında yeni örneklemenin durdurulması gerekmektedir. Buna göre nitel araştırmalarda örneklem büyüklüğünün belirlenmesindeki temel kural bilgilerin doyuma ulaşmasıyla oluşan tekrarlanma döngüsüdür (Morgan ve Morgan, 2008; Shenton, 2004). Söz konusu tekrarlamaların tespit edilmesi halinde nitel araştırmanın veri toplama sürecinin sonlandırılması gerekmekte ve örneklem büyüklüğünün tekrarın ilk görüldüğü yerde sabitlenmesi önerilmektedir (Onwuegbuzie ve Collins, 2007). Öte yandan Coyne (1997) nitel çalışmalarda büyük örneklem yerine, araştırma amaçlarına uygun olan ve detaylı veri sunabilecek daha az sayılı örneklemle çalışmanın uygun olacağını belirtmektedir. Yurtiçindeki spiritüel turizm kamplarında Türk spiritüel turistlerle yapılan yüzyüze görüşmeler sırasında örneklemdeki onbirinci

katılımcıda tekrarlamaların başladığı ve tekrar döngüsünün sıklaştığı tespit edilmiştir. Bu nedenle tekrarlamaların görüldüğü onbirinci görüşme sonrasında yerli turist örneklemin durdurulmasına ve yabancı turistlerden veri toplama aşamasına geçilmesine karar verilmiştir.

Popüler seyahat sitelerinde yer alan spiritüel turist yorumlarına yönelik döküman incelemesi yoluyla nitel veri toplanması aşamasında 818. örneklemden sonra tekrar döngüsünün yoğunlaştığı ve doyum noktasına ulaşıldığı tespit edilmiştir. Bu nedenle 818. spiritüel turiste ait değerlendirmede döküman incelemesi sonlandırılmıştır. Sonuç olarak görüşme yoluyla veri toplama sürecinde 11 Türk ve 43 yabancı olmak üzere 54 spiritüel turist; döküman incelemesi yoluyla veri toplama sürecinde ise çeşitli milliyetere mensup 818 yabancı spiritüel turist nitel araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır. Toplamda ise 872 spiritüel turist nitel araştırmanın örneklem hacmini meydana getirmektedir.

Nitel Araştırmanın Örneklem Hacmi: Karma yöntem sıralı desen araştırması kapsamında gerçekleştirilen nicel uygulama aşamasında evrenden seçilecek örneklem miktarını belirlemek amacıyla Raosoft yazılımı kullanılmıştır. Raosoft, araştırmacıların işini kolaylaştırarak zaman tasarrufu sağlayan, nicel çalışmalarda örneklem hacmini belirlemede yararlanılan istatistiksel formülleri içinde barındıran ve bu formülleri kullanarak kendisine tanımlanan evren miktarına göre %90, %95 ve %99 güven aralıklarında minimum kaç örnekleme ulaşılması gerektiğini otomatik olarak hesaplayan pratik bir yazılımdır. Raosoft yazılımına tanımlanan evren miktarı sonucunda elde edilen hesaplamalar, %5 hata payı ve 95% güven düzeyinde minimum 377 örnekleme ulaşılması gerektiğini göstermiştir. Nicel araştırma kapsamında ölçüt kriterlerine uygun 950 spiritüel turiste anket uygulanmış ve dolayısıyla nicel araştırmanın örneklem hacmi 950 olmuştur.

3.4.2. Nitel Araştırma Yöntemi

Karma yöntemin nitel araştırma safhası Creswell ve Plano Clark'ın (2011) keşifsel (keşfedici) sıralı desen prosedürü ve Churchill (1979) ölçek geliştirme kriterlerine uygun olarak belirli bir düzen içinde birbirini takip eden ve önceki adımı doğrulayarak ilerlemeyi hedefleyen bilimsel aşamalar uygulanarak gerçekleştirilmiştir. Bu amaçla alanyazının taranarak ölçekte ve görüşme formunda yer alacak önerme ve soruların belirlenmesine yönelik madde havuzu oluşturulması; odak grup görüşmesi, bireysel yüzyüze görüşme ve internet ortamında eşzamansız çevrimiçi görüşme yöntemleri kullanılarak uzman görüşlerinin alınması, evren ve örneklemin

belirlenmesi, Türkçe ve İngilizce görüşme formlarının tasarımı, ön görüşme ve saha incelemesini içeren nitel pilot çalışma uygulaması, üç aşamalı veri toplama ve analiz etme süreçlerinden oluşan nitel araştırma yöntemi uygulanmıştır.

3.4.2.1. Ölçek Maddelerinin Tasarımı

Geliştirilecek ölçekte yer alması planlanan ifadeler (önergeler) veya kısa adıyla ölçek maddeleri, birbiri ardınca uygulanan çeşitli bilimsel aşamalar yoluyla oluşturulmuştur. Aşamalara ilişkin detaylar alt başlıklar halinde sunulmuştur.

3.4.2.1.1. Madde Havuzu Oluşturulması

DeVellis (2003), ölçek geliştirme çalışmalarının ilk adımı olarak araştırma konusuna ilişkin detaylı ve kapsamlı literatür taraması yapılması; ölçekte yer alacak aday önermelerin uzman görüşleri doğrultusunda araştırmacı tarafından değerlendirilmesi, ölçüm modeli formatının belirlenmesi ve madde havuzunun oluşturulması gerektiğine işaret etmektedir. Churchill'in (1979) ölçek geliştirme modelinin birinci ve ikinci işlem adımları ile Hinkin (1995) ve DeVellis'in (2003) ölçek geliştirme prosedürü doğrultusunda spiritüel turizm deneyimine yönelik kapsamlı bir alanyazın taraması yapılması, nitel tematik analiz, betimsel analiz ve içerik analiz gibi tekniklerle elde edilecek bulgulara dayanarak yapının sınırlarının ölçüm formatının belirlenmesi, ölçümün yüksek düzeyde tutarlılık, geçerlilik ve güvenilirlik ortaya koymasını sağlayacak aday önermeleri içeren madde havuzu oluşturulması ve uzman görüşleri ışığında değerlendirmeler yapılması süreçleri araştırmanın ilk aşamasını oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında iki aşamalı madde havuzu oluşturma yöntemi uygulanmıştır. İki aşamalı madde havuzu oluşturma sürecinin ilk aşamasında madde havuzuna dahil edilecek temel önermelerin belirlenmesi amacıyla tündengelim yöntemi doğrultusunda kapsamlı literatür taraması yapılmıştır. Tümevarım tekniğini kapsayan ikinci aşamada ise literatürde keşfedilen önermelerin doğrulanması ve bunlara ek olarak yeni önermelerin keşfedilmesi amacıyla gözlem, görüşme, döküman incelemesi gibi nitel veri toplama yöntemleri ile tematik analiz ve betimsel analiz metodundan yararlanılmıştır.

3.4.2.1.2. Aday Önermelerin Belirlenmesi

Spiritüel turizm deneyimine yönelik geliştirilmesi planlanan ölçekte yer alacak ifadelerin belirlenmesi, görüşme sorularının ortaya çıkarılması, spiriütel deneyim boyutlarının ve ölçüm yapısının sınırlarının çizilmesi ve madde havuzunun oluşturulması amacıyla '*spiritual tourism, spirituality, spiritualism, spiritual experience, holistic travel, transformative travel, spiritual, meditation tourism, yoga tourism, meditative travel*' gibi temel anahtar kelimeler kullanılarak Science Direct, Web of Science (Web of Knowledge), EBSCO-host, Google Scholar, Proquest ve Ulakbim veri tabanlarında 04.01.2019-28.03.2019 tarihleri arasında kapsamlı bir alanyazın taraması gerçekleştirilmiştir. Tarama neticesinde spiritüel turizmi konu alan veya spiritüel deneyimlere yönelik gerçekleştirildiği görülen makale, bildiri, kitap, kitap bölümü, doktora tezi ve raporlardan oluşan 105 bilimsel yayın kapsamlı bir içerik analizine tabi tutulmuş; özellikle uygulamalı çalışmalarda elde edilen bulgulara, teorik çalışmalardaki değerlendirmelere, yaşanan spiritüel deneyimin turistlerde meydana getirdiği anlamı ortaya koyan ifadelere ve metin içinde alıntılanmış spiritüel turist cümlelerine odaklanılmıştır. Bunun nedeni spiritüel turizmi bizzat deneyimleyen turistler tarafından ifade edilen unsurların ve bu konuda öncü çalışmalar yapan araştırmacıların bilgi birikiminin ölçek gelişimi için kritik öneme sahip olmasıdır. Söz konusu cümleler, bulgular, sonuçlar ve yazarlar tarafından makalelerde kullanılan ifadeler spiritüel anlamlılık bağlamında yapılan ön değerlendirme sonrasında kapsamlı bir içerik analizine tabi tutulmuştur. Aday maddeler spiritüel turizm deneyiminin hangi boyutuna yönelik olduklarına, deneyimle olan ilişkisel yapılarına, spiritüel bağlamda atfettikleri anlamlara göre değerlendirilmiştir. Maddelerin tasarımı ve havuza dahil edilmesi aşamasında ifadenin alanyazın desteğine sahip olmasına, net, anlaşılır, ikilem oluşturmayacak şekilde anlamlı olmasına, spiritüel deneyimlerle bağlantısına ve birden fazla farklı yargı içermemesine özen gösterilmiştir. Bu nedenle aday önermelerin belirlenmesi sürecinde kapsam sınırlı tutulmuş ve yalnızca yapının en doğru bir biçimde ölçümüne olanak sağlayacağı öngörülen önermelerin dahil olduğu madde havuzunun oluşturulması sağlanmıştır. İçerik analizi ve değerlendirme süreci sonrasında, bilimsel yayınlardan elde edilen çıkarımlara temellenmiş toplam 48 önerme ve bu önermelerin kodlandığı 6 ana boyut ortaya çıkarılmıştır. Bu sayede temel kodlama tablosu ve madde havuzu oluşturmaya yönelik ilk aşama tamamlanmış ve 28.05.2019 tarihinde birinci odak grup toplantısında uzman görüşüne sunulmak üzere son şeklini almıştır. Literatür taraması, gerek temel kodlama tablosunun

oluşturulması ve görüşme sorularının hazırlanması için temel oluşturmuş gerekse spiritüel turizm deneyimi tanımının içerisine nelerin dahil edilip nelerin kapsam dışı bırakılacağına ilişkin genel bir çerçeve çizilmesine yardımcı olmuştur. Bu sayede Churchill (1979) tarafından tanımlanan ölçek geliştirme modelinin birinci aşaması kapsamında tanımlanan ölçülecek yapının teorik sınırları ve genel çerçevesi ortaya çıkarılmıştır. Geliştirilecek ölçek için hedeflenen madde sayısının 3 veya 4 katı kadar önerme oluşturulması ve madde havuzunu çok geniş tutulması alanyazında kabul gören ölçüt olmasına rağmen (DeVellis, 2017), spiritüel turizm kavramının karmaşıklık ve heterojenlik sergilemeyen basit ve homojen yapıda olması, kavrama ait boyutların birbiriyle ilişkili oluşu ve spiritüel turizm deneyiminin kapsama ilişkin sınırlılıklar nedeniyle madde sayısının nispeten az olması normal bir durum olarak kabul edilmektedir (Özdamar, 2016). Alanyazındaki bu yaklaşımlar ve uzman görüşünün de desteğiyle ilk etapta ortaya çıkarılan 48 aday önermenin spiritüel turizm deneyimi bağlamında yeterli olduğu kanısına varılmıştır.

3.4.2.1.3. Birinci Aşama Uzman Görüşlerinin Alınması

Ölçeğin kapsam geçerliliğini sağlamak, önermelerin spiritüel turizm deneyimi yapısını bilimsel olarak doğru ölçüp ölçülmediğine karar vermek, dil bilgisi ve yazım hatalarını ortadan kaldırmak, maddelerin yanıtlayıcıların gelişimsel özelliklerine olan uygunluğunu değerlendirmek, aynı veya benzer anlama sahip maddelerin yeniden şekillendirilmesi ve ölçüm modelinin sadeleştirilmesi amacıyla uzman görüşüne başvurulmuştur. Bu kapsamda birden fazla kişiyle birlikte belirli bir konu hakkında bilgi almak amacıyla kullanılan odak grup yönteminden yararlanılmıştır. Akdeniz Üniversitesi Turizm Fakültesi Sebahat Özeltin Salonu'nda 28 Mayıs 2019 tarihinde üç uzmanın katıldığı odak grup toplantısında uzmanlar alanyazında keşfedilen 48 aday önermeyi inceleyip bilimsel ve anlamsal açıdan değerlendirerek, madde havuzunun şekillenmesine ve sadeleştirilmesine katkıda bulunmuşlardır. Uzman görüşleri doğrultusunda 48 önerme gözden geçirilerek uygun olmayan ya da benzer anlamı taşıyan ifadeler değerlendirilmiş ve madde havuzunun sadeleştirilmesi sağlanmıştır. Odak grup toplantısı sonrasında madde havuzunda yer alan önerme listesinin kopyası uzmanlara teslim edilmiştir. Yaklaşık bir saat süren odak grup toplantısında alınan kararlar doğrultusunda madde havuzu üzerinde eleme yapılarak önerme sayısı 48'den 26'ya düşürülmüş ve böylece madde havuzunun sadeleşmesi sağlanmıştır. Sadeleştirilen

madde havuzundaki önermelerin görüşme, gözlem ve döküman incelemesi yöntemleriyle sahadan toplanacak nitel verilerle doğrulanmasına, desteklenmesine ve bu veriler yoluyla yeni önermelerin keşfedilmesine karar verilmiştir. Bu yolla genişletilecek madde havuzunun 08 Haziran 2020 tarihinde ikinci aşama uzman görüşü değerlendirilmesine sunulmasına karar verilmiştir.

3.4.2.1.4. Madde Havuzunun Genişletilmesi

Alanyazında keşfedilen ve birinci odak grup toplantısında uzman görüşleri doğrultusunda sadeleştirilerek sayısı 48'den 26'ya düşürülen önermelerin nitel uygulamada toplanacak verilerle desteklenmesi, doğrulanması uygun görülmüş ve yeni önermelerin keşfedilmesine karar verilmiştir. Sonraki bölümlerde başlıklar altında detaylandırılacak olan üç aşamalı nitel veri toplama ve analiz etme aşamaları sadeleştirilmiş madde havuzunun kapsamının genişletilmesine, önerme çeşitliliğinin sahadan toplanacak verilerle zenginleştirilmesine ve bir bütün olarak araştırmanın keşfedici özelliğinin güçlenmesine katkı sağlamıştır.

Madde havuzu genişletme sürecinde sahadan veri toplama adımına geçmeden önce araştırmacı, bir sonraki bölümde detaylandırılacak olan görüşme formunun oluşturulması ve formun uzman görüşüne sunulması adımlarını takip etmiş; daha sonra spiritüel turizm etkinliklerinin gerçekleştirildiği bir tesiste alan gözlemleri ve nitel pilot görüşme gerçekleştirmiştir. Madde havuzu genişletme sürecinin ilk aşamasında farklı destinasyonlarda iki spiritüel turizm kampına katılan araştırmacı, sahada 11 yerli spiritüel turistle izinli ses kaydı içeren uzun süreli yüzyüze görüşmeler gerçekleştirmiştir. Madde havuzu genişletme sürecinin ikinci aşamasında ise seyahat blogları, forumlar ve sosyal medya platformları yolu ile iletişime geçilen gönüllü yabancı spiritüel turistlerden eşzamansız çevrimiçi görüşme tekniği ile nitel veri toplanmıştır.

Madde havuzu genişletme sürecinin son aşamasında ise döküman incelemesi tekniğinden yararlanılarak spiritüel turizm deneyimi yaşayan turistlerin popüler seyahat ve gezi öneri sitelerinde yayınladıkları yorum, anı ve değerlendirmeler nitel tematik analize tabi tutulmuştur. Spiritüel turist yorumlarının, katılımlı gözlem notlarının, yüzyüze ve çevrimiçi görüşmelerden elde edilen transkriptlerin tematik olarak incelenmesi neticesinde beş önerme daha keşfedilmiştir. Bu sayede madde havuzundaki önerme sayısı 26'dan 31'e yükselmiştir. Böylece ikinci aşama uzman görüşüne başvurularak geçerliliği değerlendirmek madde havuzunun son şeklini alması sağlanmıştır.

3.4.2.1.5. İkinci Aşama Uzman Görüşlerinin Alınması

İkinci aşama uzman görüşü alınması aşamasında 5 Haziran 2020 tarihinde uzmanlar maddelerin anlaşılabilirliği, spiritüel turizm deneyimi yapısını ne derece doğru ölçtüğü, ifadeler üzerinde minimal değişiklikler yapılması konularındaki görüşlerini sözlü olarak dile getirmişlerdir. Dilbilgisi, cümle yapısı ve anlam konularında düzeltmelere tabi tutulan madde havuzunda yeni eleme işlemi yapılmamasına ve ölçekte 31 önermenin sabit kalmasına karar verilmiştir. Uzman görüşleri doğrultusunda yenilenen madde havuzu, daha sonra e-posta aracılığıyla aynı uzmanlara gönderilerek son düzeltme işlemlerinden geçirilmiştir. Böylece iki aşamalı uzman görüşü alma ve devamında yeniden uzman onayından geçirme yöntemi yoluyla yüzeysel ve kapsam geçerliliği sağlanmıştır. Tüm aşamalar sonrasında sadeleştirilen 31 önermeli madde havuzu ile önermelere ilişkin referanslar Tablo 3.2’de gösterilmiştir. Tablo 3.6’da ise sözkonusu 31 önermenin ana boyutlar altındaki dağılımı ile temel literatür dayanaklarına yer verilmiştir.

Tablo 3.2 Uzman Görüşleri Doğrultusunda Sadeleştirilen Madde Havuzu

Türkçe İfade	İngilizce İfade	Referanslar
1-Spiritüel deneyimler yoluyla spiritüel gelişim ve manevi özellikler kazanıyorum.	<i>Through spiritual experiences, I gain spiritual growth and inner qualities.</i>	(Norman, 2012; Robledo, 2015; Haq vd. 2008; Singleton, 2017; Winkelman, 2005; Bowers ve Cheer, 2017)
2-Spiritüel deneyimler yoluyla kişisel dönüşüm yaşıyorum ve hayata bakış açım olumlu yönde değişiyor.	<i>Through spiritual experiences, I undergo a personal transformation and my perspective on life changes positively.</i>	(Bone, 2013; Reisinger, 2013; Singleton, 2017; Singh ve Singh, 2009; Büssing vd., 2012; Zhang vd. 2019)
3-Spiritüel deneyimler ihtiyacımdan daha fazla para kazanma, çok mal, mülk edinme gibi aşırı dünyevi arzularımı kontrol altına almama ve dengede tutmama yardımcı oluyor.	<i>Spiritual experiences help me control and balance my worldly extreme desires such as earning more money or acquiring more property than I actually need.</i>	(Piedmont, 1999; Nicolaides ve Grobler, 2017; Moufakkir ve Selmi, 2018; Piedmont, 1999; Nicolaides ve Grobler, 2017)
4-Spiritüel deneyimler aklımdaki sorulara yanıt bulmamı, zihinsel aydınlanma yaşamamı ve hayatın anlamını keşfetmemi sağlıyor.	<i>Spiritual experiences enable me to find answers to my questions in my mind, achieve mental enlightenment and discover the meaning of life.</i>	(Scott, 1997; Aggarwal vd., 2008; Heelas ve Woodhead, 2005; Heintzman, 2013; Singleton, 2017; Heintzman, 2013; Kelly 2012; Winkelman, 2005)
5-Spiritüel deneyimler yoluyla kendimi daha iyi tanıyor ve öz benliğimi keşfediyorum.	<i>Through spiritual experiences, I recognise myself better and discover my true-self.</i>	(Smith, 2003; Winkelman, 2005; Norman, 2010; Heintzman, 2013; Smith ve Zhang, 2011; Moufakkir ve Selmi, 2018)
6-Spiritüel deneyimler enerjik ve yenilenmiş hissetmemi sağlıyor.	<i>Spiritual experiences make me feel energetic and renewed.</i>	(Groen, 2010; Heintzman, 2013; Buie, 2018; Kelly, 2012; Moufakkir ve Selmi, 2018)
7-Spiritüel deneyimler fiziksel sağlığım üzerinde olumlu ve iyileştirici etkiler elde etmemi sağlıyor.	<i>Spiritual experiences enable me to achieve positive and healing effects on my physical health.</i>	(Haq ve Wong, 2010; Smith, 2003; Kelly, 2012; Ashton, 2018; Norman, 2012; Nicolaides ve Grobler, 2017; Moufakkir ve Selmi, 2018)
8-Spiritüel deneyimler psikolojim üzerinde olumlu ve iyileştirici etkiler elde etmemi sağlıyor.	<i>Spiritual experiences enable me to achieve positive and healing effects on my psychology.</i>	(Norman, 2012; Blomfield, 2009; Kraft, 2007; Kale,2004; Gilbert, 2007; Kelly, 2012; Winkelman, 2005; Harpur, 1994; Sayre-Adam ve Wright, 1995; Krieger, 1979)
9-Spiritüel deneyimler yoluyla psikolojik ve fiziksel olarak rahatlıyorum; içsel huzur buluyorum.	<i>Through spiritual experiences, I feel psychologically and physically relaxed and find inner peace.</i>	(Kelly, 2012; Ashton, 2018; Haq ve Wong, 2010; D'Amore, 2009; Asthon, 2018; Sayre-Adam ve Wright, 1995; Krieger, 1979)
10-Spiritüel deneyimler beden-ruh ve zihin dengesi kurmamı sağlıyor.	<i>Spiritual experiences enable me to balance my body-soul-mind.</i>	(Smith vd., 2010; Smith, 2003; Kelly, 2012; Smith ve Puczkó, 2008; Krieger, 1995; Harpur, 1994)
11-Spiritüel deneyimler geçmişteki sorun, travma ve üzüntülerimi hafifletmede yardımcı oluyor.	<i>Spiritual experiences help me relieve my past or recent problems, trauma, grief and sadness.</i>	Tematik analizde keşfedilmiştir. Smith ve Zhang (2011); Norman ve Pokorny (2017); Krieger (1979); Sayre-Adam ve Wright (1995) tarafından desteklenmektedir.
12-Spiritüel deneyimler kendimi ve başkalarını şifalandırmamı sağlıyor.	<i>Spiritual experiences enable me to heal myself and other people.</i>	Tematik analizde keşfedilmiştir. Krieger (1979); Sayre-Adam ve Wright (1995) tarafından desteklenmektedir.

13-Sessiz, sakin ve huzurlu bir ortamda spiritüel aktiviteler yapmak deneyimi olumlu etkiliyor.	<i>Performing spiritual activities in a quiet, calm, and peaceful environment has a positive effect on the experience.</i>	(Heintzman, 2009; Lee ve Kim, 2017; Shepherd, Yu ve Huimin, 2012; Watling, 2013; Asthon, 2018)
14-Rahat ve güvenli bir ortamda spiritüel aktiviteler yapmak deneyimi olumlu etkiliyor.	<i>Performing spiritual activities in a comfortable and safe environment has a positive effect on the experience.</i>	(Kelly 2012; Mourtazina, 2020; Gill vd., 2019; Jiang, Ryan ve Zhang 2018; Smith ve Zhang, 2011)
15-Ortamdaki renk, müzik, koku gibi duyuşsal faktörler spiritüel deneyimi olumlu etkiliyor.	<i>Sensory factors such as attractive colours, music and smell in the environment positively affect the spiritual experience.</i>	Tematik analiz ve katılımlı gözlemlerde keşfedilmiştir. Newberg ve D'aquili (2000) tarafından teorik olarak desteklenmektedir.
16-Ortamdaki iyi ışıklandırma, havalandırma, mimari tasarım ve dekoratif objeler spiritüel deneyimi olumlu etkiliyor.	<i>Good lighting, ventilation, architectural design, and decorative objects in the environment positively affect the spiritual experience.</i>	Tematik analiz ve katılımlı gözlemlerde keşfedilmiştir. Kelly (2012); Newberg ve D'aquili (2000) tarafından belirli düzeyde teorik olarak desteklenmektedir.
17-Etkileyici doğada ya da açık havada spiritüel aktiviteler yapmak deneyimi olumlu etkiliyor.	<i>Performing spiritual activities in attractive green nature or open-air affects the spiritual experience positively.</i>	(Bone, 2013; Mourtazina, 2020; Kelly, 2012; Jiang vd., 2018; Heintzman, 2020; Smith ve Zhang, 2011)
18-Spiritüel deneyimler sırasında astral seyahate çıkabiliyorum.	<i>During spiritual experiences, I can astral travel.</i>	(Levin ve Steele, 2005; Newberg ve D'aquili, 2000; Dean, 2020)
19-Spiritüel deneyimler sırasında melekler, ruhani rehberler, ruhlar vb. gibi manevi varlıklarla bağ kurduğum veya ortamda var olduklarını hissettiğim zamanlar oluyor.	<i>During spiritual experiences, sometimes I feel connected with spiritual beings such as angels, spirit guides, souls, etc. or I sometimes feel that they exist in the environment.</i>	(Kristensen, 2008; Trichter, Klimo ve Krippner, 2009; Rocha, 2006; Bone, 2013; Winkelman, 2005; Singleton, 2017; Scott, 1997)
20-Spiritüel deneyimler sırasında doğa veya hayvanlar ile bağ kurduğumu; onlarla bir ve bütün olduğumu hissediyorum.	<i>During spiritual experiences, I feel connected with nature or animals along with a sense of oneness/wholeness.</i>	(Packer ve Gill 2017; Winkelman 2005, Moal-Ulvoas ve Taylor, 2014; Jarratt ve Sharpley, 2017; Fisher vd., 2000; Heelas ve Woodhead, 2005)
21-Spiritüel etkinlikler yoluyla otantik ve mistik deneyimler yaşıyorum.	<i>I have authentic and mystic experiences through spiritual activities.</i>	(Singleton, 2017; Smith, 2003; Bone, 2013; Ashton, 2018; Bandyopadhyaya ve Nair, 2019; Smith, 2003; Moufakkir ve Selmi, 2018; Maddox, 2015)
22-Spiritüel deneyimler sırasında bazen zaman ve mekân algım değişiyor.	<i>During spiritual experiences, my perception of time and space sometimes changes.</i>	(Hood, 1975; Newberg ve D'aquili, 2000; Ozorak, 2006; Bone, 2013; Kelly, 2012)
23-Spiritüel deneyimler sırasında kendi ruhumla veya içsel enerjimle bağ kurduğumu hissediyorum.	<i>During spiritual experiences, I feel connected with my own spirit or my inner energy.</i>	(Winkelman, 2005; Wang vd., 2021; Jiang vd., 2018; Shi, 2010; Scott, 1997)
24-Spiritüel deneyimler sırasında evrenle bağ kurduğumu; bir ve bütün olduğumu hissediyorum.	<i>During spiritual experiences, I feel connected with the universe along with a sense of oneness/wholeness.</i>	(Piedmont, 1999; Aggarwal vd., 2008; Robledo, 2015; Dirkx, 2006; Bone, 2013; Smith ve Zhang, 2011)
25-Spiritüel deneyimler sırasında spiritüel etkinliklerle veya spiritüellikle bağ kurduğumu hissediyorum.	<i>During spiritual experiences, I feel connected with spiritual activities & spirituality.</i>	(Othman vd., 2013; Bone, 2013; Winkelman, 2005)

26- Spiritüel deneyimler sırasında yaşamın günlük rutininden kısa bir süreliğine uzaklaştığımı hissediyorum.	<i>During spiritual experiences I feel that I moved away from the daily routine of life for a short time.</i>	(Smith, 2003; Cohen, 1979; Norman, 2012; Groen, 2010; Heintzman, 2003; Bone, 2013)
27- Spiritüel deneyimler sırasında sorunlarımdan geçiçi olarak uzaklaştığımı hissediyorum.	<i>During spiritual experiences, I feel temporarily moved away from my problems.</i>	(Piedmont, 1999; Jiang vd., 2018; Smith ve Zhang, 2011)
28- Spiritüel deneyimler sırasında etrafta olan bitenden kendimi soyutlayabiliyor ve teta frekansına geçebiliyorum.	<i>During spiritual experiences I can isolate myself from what is going on around me and get into the theta state of mind.</i>	(Scott, 1997; Norman, 2012; Jiang vd., 2018)
29- Spiritüel deneyimler sırasında Yaradan'a/Kutsal Kaynağa daha yakın olduğumu ve aramızdaki bağın birlik ve bütünlük duygusuyla güçlendiğini hissediyorum.	<i>During spiritual experiences, I feel that I am closer to God/Divine Source and that the connection between us is strengthened with the sense of oneness and wholeness.</i>	(Koenig 2012, Timothy ve Conover 2006; Othman vd., 2013; Little ve Schmidt, 2006; Smith ve Zhang, 2011; Winkelman, 2005; Büssing vd., 2012; Andriotis, 2009; Moufakkir ve Selmi, 2018)
30- Spiritüel deneyimler sırasında inancım ile bağ kurduğumu hissediyorum.	<i>During spiritual experiences, I feel connected to my faith.</i>	(Othman, Petrie ve Power, 2013; Narayanan ve Macbeth, 2009; Gill vd., 2018; Smith, 1997)
31- Spiritüel deneyimler sırasında uzman eğitmenimin ya da rehber ruhumun (hami varlık) yardımıyla inancım ile daha güçlü ve daha derin bağlar kuruyorum.	<i>During spiritual experiences, I build stronger and deeper connections with my faith with the help of my expert, master, trainer or spirit guide.</i>	Spiritüel turist değerlendirmelerine yönelik yapılan içerik analizinde ve görüşmelerde keşfedilmiştir. Gill et al. (2017) ve Singleton (2017) tarafından belirli düzeyde desteklenmektedir.

3.4.2.2. Görüşme Formu Tasarımı

Araştırmanın keşfedici özelliğini güçlendirmek, veri çeşitlendirmesi yaparak geçerlilik ve güvenilirliği desteklemek, geliştirilecek ölçekte kullanılacak önermelerin doğruluğuna yönelik bilimsel kanıtlar elde etmek, yeni veya alternatif önermeler keşfetmek, gerek spiritüel deneyimi yaşayan kişilerin düşüncelerini onların penceresinden objektif olarak ortaya koymak gerekse spiritüel deneyim kavramını daha iyi anlamak için olaylara içeriden bakarak spiritüel deneyimin bir parçası haline gelmek amacıyla nitel araştırma yöntemlerinden görüşme ve katılımcı gözlem tekniklerinden faydalanılmıştır. Bu amaçla yüzyüze ve internet görüşmelerinde katılımcılara yöneltilen sorular, Bogdan ve Biklen (1992); Brookfield (1992) ve Patton (1987) tarafından önerilen kriterlere uygun olarak kolay anlaşılabilir, spesifik, açık uçlu, yönlendirmeden ve çok boyutluluktan uzak, alternatifli, farklı türlü ve derinlemesine bilgi almaya yönelik detaylandırmalar (sonda) içeren ve mantıksal düzene sahip özellikte olacak şekilde oluşturulmuştur. Yarı yapılandırılmış görüşme formunda her biri spiritüel deneyimin farklı bir boyutuna yönelik olacak şekilde düzenlenen toplam 6 temel soruya yer verilmiştir. Sorular alanyazın taramasında ortaya çıkan deneyimsel boyutlarla ilişkilendirilerek ve önceki çalışmalarda kullanılan sorulardan türetilerek oluşturulmuştur. Bununla birlikte derinlemesine bilgiye ulaşmayı hedefleyen ve temel soruların detaylandırılmasına yönelik olarak hazırlanan 14 sondaj sorunun görüşme formunda yer almasına karar verilmiştir.

3.4.2.2.1. Türk Uzman Görüşlerinin Alınması ve Kapsam Geçerliliği

Türkçe görüşme formundaki soruların kapsam geçerliliğini sağlamak amacıyla iki aşamalı uzman görüşü alma süreci uygulanmıştır. Birinci aşamada biri profesör doktor diğeri doçent doktor ünvanına sahip iki farklı akademisyenden e-posta yolu ile uzman görüşü alınmıştır. Türkçe görüşme formunu e-posta yolu ile alan uzmanlar, sorulara ilişkin görüş, öneri ve düzeltmelerini belge üzerine açıklama olarak ekler ekler formu geri göndermişlerdir. Her iki uzman görüşü doğrultusunda sorularda ve formun yapısında değişiklikler yapılmıştır. İkinci aşamada ise Köyceğiz yakınlarında bir spiritüel turizm tesisi işleten ve aynı zamanda dahiliye alanında tıp doktoru ve akademisyen olan üçüncü bir uzmandan görüş alınmıştır. Bu amaçla 2019 yılının Ağustos ayında doğal yaşam köyü konseptiyle spiritüel turizm, sağlık turizmi, kırsal turizm ve

doğa turizmi alanında hizmet veren tesis ziyaret edilmiş ve görüşme formu sektör uzmanı görüşüne sunulmuştur. Üçüncü uzman tarafından sunulan öneriler ve düzeltmeler sonrasında görüşme formuna son şekli verilmiştir. İki aşamalı şekilde üç farklı uzman görüşü alınarak uygulanan bu yöntem ile Türkçe görüşme formu sorularının yüzeysel geçerliliği ve kapsam geçerliği sağlanmıştır.

3.4.2.2.2. Yabancı Uzman Görüşlerinin Alınması ve Kapsam Geçerliliği

Tüm dünyadaki araştırmacılar tarafından kullanılabilecek uluslararası düzeyde bir ölçek geliştirilebilmesi ve İngilizce soru formunun kapsam geçerliliği kazanması amacıyla spiritüel turizm ve spiritüel alanındaki yabancı uzman görüşlerine başvurulmuştur. Bu amaçla geçerliliği sağlanan Türkçe görüşme formu İngilizce'ye çevrilerek spiritüel turlarda uzmanlaşmış 1 Amerikan rehber, 1 Amerikalı Nöropsikolog ve 1 Hintli spiritüel etkinlikler uzmanı ve yoga eğitmeni olmak üzere üç farklı yabancı uzmana internet ortamında gönderilmiştir. Her bir uzmanın gönderdiği görüş ve değerlendirmeler detayı olarak incelenerek yarı yapılandırılmış İngilizce görüşme formunda gerekli güncellemeler ve düzenlemeler yapılmış, iki farklı milliyetten üç uzman görüşü alınarak uygulanan bu yöntem ile İngilizce görüşme formu sorularının yüzeysel geçerliliği ve kapsam geçerliği sağlanmıştır. Tablo 3.3'de uzman profiline yer verilmiştir.

Tablo 3.3 Geçerlilik Çalışmalarına İlişkin Görüş Alınan Uzman Profili

Geçerlilik	Meslek	Milliyet
Türkçe ve İngilizce Madde Havuzu Soruları	Akademisyen	Türk
	Akademisyen	Türk
	Akademisyen	Türk
Türkçe Görüşme Formu Soruları	Akademisyen	Türk
	Akademisyen	Türk
	Spiritüel Tesis İşletmecisi, Akademisyen & Dahiliye Doktoru	Türk
İngilizce Görüşme Formu Soruları	Spiritüel Turlar Rehberi	Amerikan
	Nöropsikolog	Amerikan
	Spiritüel Etkinlikler Uzmanı & Yoga Eğitmeni	Hintli

3.4.2.3. Pilot Görüşme Uygulaması

Ana görüşmelere geçmeden önce soruların karmaşıklığı ya da yönlendirmeye neden olup olmadığı, kendileriyle ilişkili boyutları ortaya çıkarıp çıkarmadığı, mantıksal sıralama içerip içermediği ve alternatif ya da sonda soruların desteğiyle derinemesine bilgiye ulaşmaya imkan verip vermediğini ortaya çıkarmak ve soruların katılımcılarda sıkılma, rahatsızlık, endişe,

tedirginlik ya da benzeri olumsuz durumlara yol açıp açmadığını anlamak amacıyla çalışma kapsamında pilot görüşme yapılmıştır. Bununla birlikte ifadelerin anlaşılabilirlik düzeyini ortaya çıkarmak; görüşmenin ortalama ne kadar sürede tamamlandığını belirlemek; yeterli düzeyde bilgi alma amacıyla soru sırasının veya sorunun yöneltiş biçiminin görüşme esnasında nasıl değiştirilebileceği veya soruların görüşmenin gidişatına göre alternatif ya da sonda sorularla nasıl derinleştirilebileceğini tespit etmek; soruların kendilerinden beklenen yanıtlanma ve bilgi elde etme performansı sergileyip sergilemediğine karar vermek ve verimli bir görüşme için en uygun ortamın nasıl sağlanacağını belirlenmesi nitel araştırma aşamasındaki pilot görüşmenin diğer amaçları arasında yer almaktadır. Bu amaçlarla Muğla Köyceğiz Yuvarlak Çay yakınlarındaki Beyobası mevkiinde bulunan ve zaman zaman Spiritüel turizm etkinliklerine ev sahipliği yapan: Dr. Hasan Acar Doğal Yaşam Köyü ziyaret edilmiş ve spiritüel turizm konusunda bilgi sahibi bir katılımcıyla pilot görüşme gerçekleştirilmiştir. Pilot uygulama neticesinde spiritüel turizm deneyimlerine ilişkin kapsamlı düzeyde bilgi almak için ortalama 45 dakikalık görüşme süresinin yeterli olduğu; bu nedenle katılımcının görüşme için yeterli boş zamana sahip olup olmadığının uygulama öncesinde kontrol edilmesine karar verilmiştir. Bununla birlikte dikkat dağıtan unsurlardan ve aşırı kalabalıktan uzak mümkün olduğunca sessiz bir görüşme ortamının gerektiği; ses kayıt cihazının en yüksek düzeyde performans için görüşmeciye yakın bir pozisyonda kişinin dikkatini dağıtmayacak şekilde konumlandırılmasının uygun olduğu ve görüşme sırasında temel soruların alternatif ve sondalama sorularıyla desteklenmesinin ve zaman zaman memo notlarının alınmasının gerekli olduğu anlaşılmıştır. Sözkonusu pilot görüşme yukarıda söz edilen amaçlara uygun olarak ana görüşmelerin nasıl yönetilmesi gerektiğine ilişkin yol gösterici olmuştur. Pilot uygulama özelliği taşıması nedeniyle bu görüşmeden elde edilen veriler çalışmaya dahil edilmemiştir. Araştırmacı spiritüel amaçlarla kullanılan, gece yıldızları ve gökyüzünü izlenmesi ve spiritüelliğin derinlemesine yaşanması için oda tavanlarının bir bölümü camla kaplanmış olan turizm tesisinde 1 gece konaklamıştır. Ayrıca spiritüel enerjinin yoğun olarak hissedildiği yakındaki su kaynağı olan Yuvarlakçay'ı ziyaret edilmiş ve spiritüel deneyim yaşanan ortamlarda incelemeler yapılarak detaylı alan gözlemlerinde bulunulmuştur.

Fotoğraf 3.1 Sektörel Uzman Görüşü Alımı ve Pilot Görüşme Uygulama Sahası

3.4.2.4. Nitel Veri Toplama Metodu

Araştırma kapsamında, veri çeşitlemesi olarak adlandırılan data triangulation (veri çeşitlemesi) tekniğine dayalı olarak birbirini takip eden ve farklı tarih aralıklarında gerçekleştirilen dört aşamalı nitel veri toplama tekniği uygulanmıştır. İlk defa Denzin (1989) tarafından kullanılan triangulation yönteminin tercih edilmesinin temel nedeni inandırıcılık kriteri kapsamında nitel araştırmanın bilimsel geçerliliğini sağlamaktır. Bir başka ifadeyle farklı nitel veri toplama teknikleri kullanarak verinin çeşitlendirilmesine gidilmesindeki temel amaçlar geliştirilmesi planlanan ölçek için farklı aday önermeler keşfedilmesi, alanyazın destekli mevcut önermelerin uygulamadan elde edilen verilerle örtüştüğünün ve onlar tarafından desteklendiğinin kanıtlanması, geçerliliğin güçlendirilmesi ve nitel geçerlilikte inandırıcılık kriterinin sağlanması olarak sıralanmaktadır.

Triangulation yöntemi farklı zamanlarda, farklı mekanlarda ve farklı katılımcılar üzerinde önceden toplanan verilerin birleştirilmesini içeren ve farklı veri kaynaklarının kullanılarak çalışmanın geçerlilik düzeyini yükseltmeyi amaçlamaktadır (Güler vd., 2013; Guion vd., 2002). Bu hedefler doğrultusunda araştırmada Denzin (1989) tarafından tanımlanan metodolojik çeşitleme yöntemi üç aşamalı olarak uygulanarak farklı tarihlerde farklı örneklemelerden yüzyüze ve eşzamansız internet görüşmeleri, katılımcı gözlem ve doküman incelemesi yoluyla nitel veri toplanmıştır. Triangulation yoluyla dört aşamada toplanan veriler, araştırmanın bir sonraki safhası olan nicel yöntem kapsamında toplanan istatistiksel verilerle desteklenmiş böylece metodolojik çeşitleme güçlendirilerek araştırma sonuçlarının geçerlilik ve güvenilirliğinin artması sağlanmıştır.

3.4.2.4.1. Yurtiçi ve Yurtdışı Spiritüel Destinasyonlara Yapılan Ziyaretler

Araştırmacı, kapsamlı ve deneyime dayalı nitel veri toplamak amacıyla gerek yurtiçi gerekse yurtdışında bulunan spiritüel turizm destinasyonlarını ziyaret ederek spiritüel turizm aktivitelerine katılmıştır. Bu amaçla 2019 yılının Ağustos ayında Antalya Olimpos'ta; Ekim ayında ise Muğla Köyceğiz'de iki farklı spiritüel turizm etkinliğine katılım sağlanarak yüzyüze görüşme ve gözlem yoluyla nitel veri toplanmıştır. Bununla birlikte nitel veri kalitesini artırmak ve araştırmaya uluslararası nitelik kazandırmak amacıyla 2021 yılı Ağustos-Aralık döneminde Balkan ve Orta Avrupa ülkelerinde bulunan spiritüel turizm destinasyonları ziyaret edilerek alan gözlemleri gerçekleştirilmiştir. Gözlem yapılan destinasyonlar Kuzey Makedonya, Sırbistan, Macaristan, Slovakya, Hırvatistan, Bosna-Hersek, Karadağ ve Arnavutluk'tur. Alt başlıklarda görüşme ve gözlemlere ilişkin detaylara yer verilecektir.

3.4.2.4.1.1. Yüzyüze Görüşmeler

Spiritüel turizme katılan yerli turistlerle yüzyüze görüşmeler yapılması araştırmanın nitel veri toplama yönteminin ilk aşamasını oluşturmaktadır. Bu kapsamda yurtiçindeki spiritüel turizm kamplarında araştırmada yer almaya gönüllü turistlerle yüzyüze görüşmeler gerçekleştirilmiş ve izinli ses kayıtları alınarak nitel veri toplanmıştır. Bu süreçte uzman görüşleri yardımıyla geçerliliği sağlanmış iki sayfalık yarı yapılandırılmış Türkçe görüşme formları veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. İki farklı spiritüel turizm kampında gerçekleştirilen görüşmeler Olimpos ve Köyceğiz olmak üzere destinasyon bazında ele alınarak detaylandırılmıştır.

Olimpos Spiritüel Arınma Kampı'nda Yüzyüze Görüşmeler: Yüzyüze görüşmeler yoluyla veri toplama tekniği ilk olarak 29.08.2019-01.09.2019 tarihleri arasında Antalya Adrasan yakınlarında bulunan Olimpos'ta gerçekleşen ve birden çok spiritüel uzman eşliğinde eğitimler, terapiler, etkinlikler, seanslar ile toplu yoga ve meditasyonlar içeren Olimpos Spiritüel Arınma Kampı'nda uygulanmıştır. Gerekli izinlerin alınmasıyla kamp öncesinde, düzenleyici spiritüel uzman tarafından katılımcıların dahil olduğu Whats Up grubunda duyuru yapılmış ve bu sayede gönüllü katılımcıların belirlenmesi sağlanmıştır. Spiritüel etkinlikler için verilen öğle aralarında ve etkinliklerin sona erdiği akşam saatlerinde 1'i erkek 5'i kadın olmak üzere gönüllü 6 spiritüel turist ile 20 ila 54 dakika arası süren yüzyüze görüşmeler yapılarak toplam 237 dakikalık izinli ses kaydı alınmıştır. Her görüşme öncesinde katılımcılara araştırmanın amaçları açıklanarak verecekleri

bilgilerin bilimsel amaçla kullanılacağını ifade eden metinler sesli olarak okunmuş ve gönüllülere görüşme izin formları imzalatılmıştır.

Fotoğraf 3.2 Olimpos Spiritüel Arınma Kampı'ndan Kareler

Katılımcılardan fotoğrafların kullanımı için izin alınmasına rağmen belirgin yüz hatlarının bulunmadığı karelere yer verilmiştir.

Köyceğiz Sokak Yogası Günleri ve Spiritüel Turizm Kampı'nda Yüzyüze Görüşmeler: Yüzyüze görüşmeler yoluyla nitel veri toplamanın ikinci aşaması 03.11.2019-06.11.2019 tarihleri arasında Köyceğiz Gölü karşısındaki mesire alanında düzenlenen Köyceğiz Sokak Yogası Günleri Spiritüel Kampı'nda gerçekleştirilmiştir. Her yıl düzenli olarak gerçekleştirilen etkinlikte Türkiye'nin dört bir yanından gönüllü spiritüel eğitmen ve uzmanların eşliğinde spiritüel eğitimler, seminerler, terapiler, etkinlikler, seanslar ile toplu yoga ve meditasyon uygulamaları yapılmaktadır. Gerekli izinlerin alınması sonrasında katılımcıların duyurulardan ve etkinlik programından haberdar olmak için üye olduğu Facebook etkinlik platformunda bilimsel çalışmaya gönüllü katılımı içeren sosyal medya gönderisi paylaşılmıştır. Buna ek olarak gönüllü spiritüel eğitmenler, etkinlik sonrası araştırmaya ilişkin katılımcılara sözlü duyurular yapmış ve bu

sayede araştırmada yer alacak gönüllü katılımcıların belirlenmesi sağlanmıştır. Spiritüel etkinlikler sonrası verilen öğle aralarında ve etkinliklerin sona erdiği akşam saatlerinde 2'si erkek 3'ü kadın olmak üzere 5 gönüllü spiritüel turist ile 25 ile 44 dakika arası süren yüzyüze görüşmeler yapılmış ve toplam 179 dakikalık izinli ses kaydı alınmıştır. Her görüşme öncesinde spiritüel turistlere araştırmanın amaçları açıklanarak verecekleri bilgilerin bilimsel amaçla kullanılacağını ifade eden metinler sesli olarak okunmuş ve gönüllülere görüşme izin formları imzalatılmıştır.

Fotoğraf 3.3 Köyceğiz Sokak Yogası Günleri ve Spiritüel Kampı'ndan Kareler

Katılımcılardan fotoğrafların kullanımı için izin alınmasına rağmen belirgin yüz hatlarının bulunmadığı karelere yer verilmiştir.

3.4.2.4.1.2. Gözlemler

Araştırmacı, spiritüel turizmi bizzat deneyimlemek, olaylara daha yakın bir perspektifle katılımcıların gözünden bakmak, derinlemesine bilgiye ulaşmak, sahaya ve turistlere ilişkin

gözlemlerde bulunmak, verileri fotoğraf ve videolarla desteklemek, spiritüel turizm deneyimini daha yakından tanımak, bilgi birikimini artırmak ve veriyi çeşitlendirmesinin son aşamasını tamamlamak amacıyla katılımcı gözlem yoluyla nitel veri toplamıştır. Araştırmacı bu kamplarda saha gözlemleri, katılımlı gözlem, kayıt dışı informal (off the record) sohbet, memo notları, izinli video kaydı çekme, fotoğraflama ve yüzyüze görüşme teknikleriyle de nitel veri toplama sürecini güçlendirmiştir.

Olimpos Spiritüel Arınma Kampı Gözlemleri: Yapılan gözlemlere göre 49 yerli spiritüel turist katıldığı kamp süresince 4 spiritüel eğitmen eşliğinde 10 farklı oturumda toplam 10 saat süren 12 meditasyon, 8 ritüel ve 4 spiritüel çalışma gerçekleştirilmiştir. Kamp boyunca yapılan spiritüel aktiviteler sırasında 9 farklı sübliminalsız müzik ve 7 farklı özel hazırlanmış spiritüel ses tınısı kullanılmıştır. Etkinlikler sırasında arka planda çalan müzik ve melodilerin; ortama yayılan tıtsü, lavanta, adaçayı gibi kokuların, ortamda bulunan mistik objelerin, sessiz, dinlendirici ortamın ve tüm bunların eşliğinde duyulan eğitmenin yönlendirici ses tonu ve ifade tarzının spiritüel aktivite esnasında turistin akışa girmesini kolaylaştırdığı, deneyimlenen spiritüelliği yoğunlaştırdığı, deneyimi daha anlamlı ve hatırlanabilir kıldığı ve özellikle meditasyonlarda teta seviyesine daha hızlı inmeyi sağladığı gözlemlenmiştir. Eril-dişil dengelenme, atalar ile bağ kesme seansı, travma çözümü terapisi kapsamında tüm beden taraması yapılarak nefes terapisi ile travmatik bölgelerin enerjilerinin boşaltılması uygulaması, Feng Shui ile bereket kesesi yapımı, gündoğumu güneşi selamlama meditasyonu ve yogası kampta gerçekleştirilen temel spiritüel aktivitelerdir. Bunlara ek olarak bioenerji, reiki, hipnoz, nefes, Feng-Shui, ve radyestezi konularında katılımcılara detaylı bilgiler verilmiştir. Bir sonraki başlıklar altında katılımlı gözlem yapılan spiritüel aktiviteler ve deneyimlere yer verilecektir.

Atalarla Spiritüel Bağ Kesme Seansı Örneğinde Zihinsel Kontrol ile Akışa Girme Düzeyinin Test Edilmesi: Araştırmacı, iki farklı durumun uygulanması halinde spiritüel deneyim yoğunluğunun ve spiritüel deneyimde akışa girme düzeyinin etkilenip etkilenmeyeceğini test etmek üzere iki farklı atalarla bağ kesme seansında katılımlı gözlem gerçekleştirmiştir. Buna göre birinci durumda katılımcı gözlemci, araştırmacı kimliğinden kendini soyutlamış; ortamda bulunan diğer turistlerin yaptığı gibi tüm dikkatini vererek kendini spiritüel aktivite deneyiminin akışına, spiritüel eğitmenin yönlendirmelerine, arka planda çalan müziğinin melodisine ve çevreye salınan tıtsü kokusunun rahatlatıcı etkisine bırakmıştır. Bu birinci durumda kendini akışa bırakmayı ve

zihnini spiritüel eğitmenin tüm yönlendirmelerine karşı açık halde serbest bırakmayı seçen araştırmacı, bu deneyim sonrasında hiç ummadığı bir şekilde ve tamamen istemsizce gözlerinden yaş geldiğini; çok yoğun duygular yaşadığını; geçmişte yaşanan hatıraların zihininde rastgele bir sırayla geri çağrılarak canlandığını deneyimlemiştir. Araştırmacı, diğer katılımcılarda da benzer durumun yoğun bir şekilde yaşandığını ve ağlayan katılımcılar olduğunu gözlemlemiştir. Bir kadın katılımcının, yakın zamanda ölen oğlunun vefat olayı ile spiritüel olarak bağ kesme deneyimi yaşadığı sırada yoğun şekilde ağlayarak kendinden geçtiği ve seans sonunda baygınlık geçirdiği gözlemlenmiştir. Araştırmacı ikinci durumda ise birinci durumdakinin tam zıttını uygulayarak ikinci bağ kesme seansı sırasında kendini akışa tam olarak vermemek için zihnini kontrol altında tutmuştur. Bu durumda eğitmenin verdiği mesajların bilinçaltına işlemesini engellemek ve ortam atmosferinin etkisini ortadan kaldırmak amacıyla zihin kısıtlı düzeyde deneyime yönlendirilmiştir. Bu seans sonrasında ilk seansta olduğu gibi duyguların daha yüzeysel hissedildiği, anıların belli belirsiz canlandığı, yeterli duygu yoğunluğunun ve gözyaşının oluşmadığı gözlemlenmiştir. Atalar ile bağ kesme seansı sırasında özel tınılı müzik ve eğitmen yönlendirmesi eşliğinde zihinsel canlandırma yoluyla geçmişte vefat eden eş, anne, baba, büyük baba, büyükanne, kardeş, evlat ve benzeri gibi yakın bir akraba ile spiritüel olarak aynı ortamda bulunmaktadır. Seans sırasında geçmişte yaşanmasına rağmen kişiye halen sıkıntı veren ölüm, keder gibi üzücü olay ya da olayların bellekten kalıcı olarak silinmesi; ata ile ilgili üzüntü kaynağı haline gelen bağlantıların koparılması böylece kişinin kendini psikolojik olarak daha iyi hissetmesinin hedeflediği gözlemlenmiştir. Böylelikle bireyin atası ile bağlantılı kötü olayları zihinsel olarak bilinçaltından çıkarması ve pozitif psikolojiye yönelerek daha mutlu bir yaşam sürmesinin hedeflendiği görülmüştür.

Spiritüel Celse Seansında Ortamın ve Katılımcı Konsantrasyonunun Spiritüel Deneyim Üzerindeki Etkisinin Test Edilmesi: Araştırmacı spiritüel celse veya diğer adıyla ruhsal celse seansının daire şeklinde oturma düzeninde yedi katılımcı ve bir spiritüel uzman eşliğinde gerçekleştirilen, içsel enerji akışı için her bir katılımcının sağ ve solundakiyle el teması olacak halde konumlandığı, ortada ise seansı yönlendiren spiritüel uzmanın yer aldığı, zihinsel canlandırmalar yoluyla teta bilinç seviyesinde spiritüel bir yolculuğa çıkılan ve bu yolculukta yaşanan deneyimler sırasında kutsal bir kaynaktan geleceğe yönelik bilgi akışının gelmesinin beklendiği parapsikolojik ve psişik karakterli bir tür spiritüel deneyim etkinliği olduğunu

gözlemlemiştir. Celse uzmanının rehberliğinde ve yalnızca onun yönlendirmeleriyle sürmekte ve katılımcıların birbirine temas eden elleri aracılığıyla sağdan sola içsel enerji akışının uzman tarafından harekete geçirilmesiyle başlamaktadır. Katılımcı gözlemlerde, celse sırasında tüm katılımcıların el ele tutuşup, gözlerini kapatması, bilincini serbest bırakması ile yoğun konsantrasyon ve dış dünya ile bağların büyük oranda koparılarak zihnin yavaşlatılması ve teta frekansına geçilmesi sonrasında elden ele sağdan sola doğru spiritüel enerjinin akışı hissedilmiştir. Celse sırasında araştırmacının bizzat deneyimlediği bu hareket halindeki enerjinin akış hızı, miktarı ve sağladığı spiritüel yolculuk deneyimi, yaşanan spiritüelliğin yoğunluk düzeyi, etkisi ve celsenin amacına ulaşmasının üç temel faktöre bağlı olduğu gözlemlenmiştir. Bu üç faktörün spiritüel deneyimin yaşandığı ortam şartlarını ifade eden atmosfer, katılımcıların istekli ve yoğun konsantrasyon halinde olması ve celseyi yöneten uzmanın bu konudaki tecrübesi ile spiritüel yönlendirmeleri doğru şekilde yapmasıdır. Araştırmacı atmosferin, çevresel şartların ve katılımcı konsantrasyonunun spiritüel deneyimler üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğunu gözlemlemek ve bizzat deneyimlemek için farklı tarihlerde gece yarısı düzenlenen iki farklı spiritüel celse seansına katılmıştır. 7 katılımcı ve bir uzmanla gerçekleştirilen celseleri, sessiz olmak ve konsantrasyonu bozmamak şartıyla dışarıdan başka katılımcıların izlemesine izin verilmektedir. Ortam şartlarının spiritüel deneyim üzerindeki etkisini görmek için araştırmacının katıldığı ilk celse, nispeten kalabalıktan çok uzakta olmayan, orman arazisinin girişinde ve otopark olarak kullanılan geniş bir arazide gece yarısı gerçekleştirilmiştir. Bu celsede yapılan gözlemler çevresel şartların ve katılımcı konsantrasyonunun spiritüel deneyimi olumsuz etkilediği ve celsenin amacına ulaşmasına engel olduğunu ortaya çıkarmıştır. Şehir merkezinden belli belirsiz gelen müzik sesleri, ormanın içi kısımlarındaki ne olduğu bilinmeyen ışık hüzmeleri ve en önemlisi aktivitenin yapıldığı alanın otopark olarak kullanılması nedeniyle zaman zaman geçen araçların neden olduğu gürültü ve gecenin karanlığını bozan far ışıkları gibi dış etkenlerin celsenin verimliliğini ve katılımcı konsantrasyonunu olumsuz etkilediği gözlemlenmiştir. Araştırmacı, katıldığı bu celsede çevresel şartların teta frekansına geçmeyi engellemesi ve celse sırasında geçen araçların gürültüsü nedeniyle spiritüel yolculuğun yarıda kalarak konsantrasyonu bozulması nedeniyle diğer katılımcılarda olduğu gibi geleceğe ilişkin bilgi akışı elde edememiştir. Bu celsede araştırmacının spiritüel olarak görülebildiği tek unsur, yaşamdaki korkuların bir bütün haline gelerek insan bedenine bürünmesi ve zindan benzeri yarı karanlık bir ortamda canlanmasıdır. Çevresel şartların olumsuz etkisiyle

celsenin amacına ulaşmadığı yalnızca kişinin korkularıyla spiritüel ortamda yüzleşmesini sağladığı ve katılımcı konsantrasyonunun sık sık bozulması nedeniyle bedenden bedene el teması yoluyla geçen spiritüel enerji akışının seans sırasında sıkça zayıfladığı ve zaman zaman yok olduğu deneyimlenmiştir. Celse sonrası diğer katılımcıların da aynı durumu deneyimlediğini belirtmesiyle atmosferin ve katılımcı konsantrasyonunun spiritüelliğin yoğun yaşanması üzerinde etkili olduğu kanısına varılmıştır. Araştırmacı bu durumu doğrulamak için ertesi gece yarısı farklı bir yerde düzenlenen yeni bir spiritüel celseye dahil olarak katılımlı gözlemlerine devam etmiştir. Bu etkinlik bir öncekine göre daha geç bir saatte düzenlenmiş olup, gürültünün nispeten olmadığı bir zaman diliminde, bir otelin en üst terasında kalabalıktan ve çevresel etkenlerden büyük oranda izole olmuş bir mekânda gerçekleşmiştir. Elverişli çevresel faktörlerin spiritüel etkinliğin hedefine ulaşmasını sağladığı gözlemlenmiştir. Bu celse sırasında uzmanın komutu sonrasında bir katılımcıdan diğerine el temasıyla geçen, geçiş noktalarındaki vucüt ısınımı birkaç derece yükselten yoğun bir enerji akışının sağdan sola bir döngü halinde hareket ettiği hissedilmiştir. Toplu bir şekilde teta bilinç seviyesine inilmesiyle bedenin ve zihnin dış dünyada ile bağı zayıflamış; 7 katılımcı ve uzmanla birlikte astral seyahate çok benzeyen zihinsel görüntülemeye dayalı spiritüel bir yolculuğa çıkmıştır. Burada ilginç olan nokta, daha önce hiç spiritüel deneyime sahip olmamasına rağmen katılımcı gözlemci rolündeki araştırmacının diğer celse katılımcılarıyla aynı spiritel deneyimi yaşamış olmasıdır. Katılımcıların yoğun konsantrasyonuyla hızlanan ve daha da yoğunlaşan enerji akışı bir noktadan sonra hızlı ve kontrol edilmesi güçleşen döngü haline gelmiş ve bu noktadan sonra birtakım şifreler yoluyla geleceğe dair olaylara yönelik ipuçları içeren bilgi akışı gelmeye başlamıştır. Araştırmacı bu spiritüel yolculukta taş bir levha üzerine kazınmış 1347 tarihli antik bir levha görmüş ve bu levhanın yanındaki bir kapıdan aşağı doğru inen merdivenleri takip ederek terk edilmeye ve yıkılmaya yüz tutmuş eski bir kente ulaşmıştır. Kentin yakın bir zamanda yaşanan şiddetli bir depremle yerle bir olduğu sonrasında baş gösteren salgın bir hastalık nedeniyle insanların yok olmaya yüz tuttuğu anlaşılmıştır. Doğuda bir yerde konumlandığı düşünülen bu kentte görülen az sayıdaki insanın veba veya cüzzam hastalığına yakalanarak yıkıntılar içinde çaresizce ölümü bekledikleri görülmüştür. Bu esnada gelen bilgi akışına göre bu kentte yaşananların 7 ay veya 7 yıl içerisinde tekrarlanacağı ve sonu 7 ile biten bir akışı 7 ay içinde benzer olayların tekrarlanacağını ve sonu 7 ile biten bir tarihte dünyada daha da şiddetli şekilde toplu insan ölümlerine neden olacak olayların meydana geleceğini ifade eden belli belirsiz şifreler ve zihinsel

görüntüler deneyimlenmiştir. İkinci şiddetli olay dalgasının yaşanacağı tarih belli belirsiz bir biçimde 2047 yılı olarak görülmüştür. Araştırmacı celse sonrasında 1347 yılına yönelik kısa bir araştırma yapmıştır. Dünyada 1347 yılında baş gösteren ve Kara Ölüm olarak adlandırılan kara veba salgının yaşandığı ve tarihin bu en ölümcül salgın hastalığının 200 milyon insanın ölümüne neden olduğu öğrenilmiştir. 31 Ağustos 2019 tarihinde yaşanan bu spiritüel deneyimden sonraki 7 ay içerisinde binlerce insanın ölümüne neden olan COVID19 salgının (Aralık, 2019) ortaya çıkması ve şiddetli Elâzığ depreminin (Ocak, 2020) yaşanmasının bir tesadüf mü yoksa spiritüel celse aracılığıyla gelen şifreli bilgilerin doğrulanması mı olduğu net olarak anlaşılamamıştır. Celsenin ikinci seansında ise yakın tarihte Akdeniz’de bir deniz savaşı ya da Türkiye kara sularında yaşanacak ülkeler arası bir gerginliğin ya da kara sularına ilişkin bir krizin baş göstereceğine ilişkin şifreli mesajlar görüntülenmiştir. Deneyimin sonlarına doğru araştırmacının sağında konumlanan katılımcının konsantrasyonunu yitirmesi sonucu kendisinden gelen enerji akışı hızla yavaşlayarak kesilmiştir. Bu noktada enerji akış döngüsünün yavaşlaması ve bilgi akışının kesilmesi neticesinde uzman celseyi sonlandırmıştır. Oturumu izleyenlerin, seans esnasında katılımcıların başının üstünde belli belirsiz bir ışık topunun hızla dönerek yok olduğunu belirtmesi önemli katılımcı gözlem notları arasına dahil edilmiştir.

Spontane Gelişen Bioenerji Şifası Deneyimi: Araştırmacının bir sonraki katılımcı gözlemi önceden planlanmayan ve tamamen anlık gelişen bir deneyim olmuştur. Yaz günü olması nedeniyle açık unutulmuş klimadan gelen rüzgarın, gece boyunca araştırmacının sağ diz kapağına çarpması sonucu yürümeyi zorlaştıran diz kapağı ağrısı ve diz eklem romatizması meydana gelmiştir. Görüşmeleri güç hale getiren bu durum bir katılımcının gerçekleştirdiği bioenerji seansı ile ortadan kaldırılmıştır. Bioenerji konusunda kendini geliştirmiş, psişik ameliyat yapma ve başkalarına şifa verme yeteneği kazanmış olan bioenerji uygulayıcısı bir katılımcı, görüşme sonrasında basit ve kısa süreli bir bioenerji seansı ile bu rahatsızlığın yok olacağını belirtmiştir. Bunun üzerine görüşmenin hemen ardından spiritüel turist olan bioenerji uygulayıcısı araştırmacının sağ dizine yaklaşık 7 dakika süren bioenerji seansı uygulamıştır. Seans esnasında bioenerji uygulayıcısının ağrıyan diz eklemine yönelerek mırıldanma şeklinde bir takım dua benzeri kelimeler okuduğu ve tam konstantasyonla gözleri kapalı halde ağrı noktasına odaklandığı gözlemlenmiştir. Bu esnada araştırmacı ilginç bir gözlem deneyimi yaşamıştır. Spiritüel bioenerji seansı sırasında uzanmış halde bulunan sağ ayağın baldır kısmından ağrıyan eklem kısmına doğru

gittikçe yükselen vücut ısısı artışının meydana geldiği; kan akışının normalin üzerinde hızlandığı ve baldır damarlarının deriyi oynatırcasına aşağı yukarı hızlıca hareket ettiği gözlemlenmiştir. Bacağın içine spiritüel bir el girmişçesine yaşanan bu durumda ağrıyan bölgede istemsiz ve sıradışı hareketlenmeler, yoğun vücut ısısı artışı ile kan akışının normalden çok fazla düzeyde hızlandığı deneyimlenmiştir. Damarların deriyi oynatan hareketleri çıplak gözle gözlemlenmiştir. İlginç bir şekilde seans sonrası eklemde rahatlama meydana gelmiş ve alınan bioenerji şifasıyla bedensel iyileşme bizzat deneyimlenmiştir. Seans sonrasında spiritüel bionerji uygulayıcısı katılımcı diz eklemi bölgesinde siyah bir karaltı görüntülediğini ancak bunun menisküs gibi ciddi bir rahatsızlık olmadığını, daha önceden bir yere çarpma sonucu oluşan küçük hasarın soğuk klima rüzgarıyla tetiklenmesi sonucu ağrıya yol açtığını, seanstan sonra bir daha tekrarlamayacağını sözlü olarak belirtmiştir. Ertesi gecelerde gene klima açık kalmasına rağmen benzer rahatsızlık tekrarlanmamıştır. Bu olay araştırmacının spiritüel turizmde şifa boyunu bizzat deneyimlemesini sağlamıştır.

Hipnoterapi Seansıyla Eril Dişil Dengeleme ve Travma Çözümü Gözlemleri: Bu deneyimde araştırmacı, deneyimin içine dahil olmadan dışardan gözlem yapmıştır. Video kaydı alınan bu gözlemde spiritüel uzman gönüllüler arasından rastgele seçtiği bir katılımcıyı çeşitli yöntemler yoluyla hipnoza benzer bir bilinç durumuna sokarak istediği komutları yapmasını sağlamıştır. Bu noktada akıllara uzmanın bu katılımcıyla daha önceden anlaşarak bir senaryoyu oynadığı düşüncesi gelebilmektedir. Ancak araştırmacı bir kaç gün öncesinde tanıştığı ve spiritüelliğe fazla inanmayan sadece merak amacıyla gelmiş bir katılımcıyla tanışmıştır. Bu kişinin kimseyi tanımayan ve bazı spiritüel aktiviteleri akıl dışı bulduğu için daha çok eğlence ve merak amaçlı uzak bir ilden gelen bir katılımcı olduğu net bir şekilde anlaşılmaktadır. Travma çözümüne katılan bahsi geçen katılımcının da gözleri kapalı ve arkası dönük olduğu halde eğitmenin hiç bir söz söylemeden sadece zihinle gönderdiği komutları uyguladığı görülmüştür. Katılımcılar arasından rastgele seçilen ve vücudunun çeşitli bölgelerinde ağrılar olduğunu söyleyen 55 yaşındaki bir başka kadın turiste yapılan travma çözümü terapisi sırasında da aynı durumun yaşandığı gözlemlenmiştir. Her iki seansta da katılımcıların hipnoz veya trans benzeri bir bilinç düzeyine geçtikleri ve spiritüel eğitmenin eliyle gösterdiği verilen komutları görmedikleri halde tamamen doğru şekilde yerine getirdikleri gözlenmiştir. Örneğin arkası dönük ve gözleri kapalı olan katılımcının arkasına geçen eğitmen kendi sağ elini havaya kaldırıp, katılımcıya yüksek sesle

“...şimdi ellerinden biri havaya kalkmak isteyecek. Hangisi kalkmak istiyorsa o eli kaldır demiştir.” Bunun üzerine turist komutu ve eğitmenin elini görmediği halde, sağ elini havaya kaldırmıştır. Spiritüel eğitmenin bir tür bilinçaltı tekniği kullanarak katılımcıyla telepatik olarak iletişime geçtiği ve bu yolla komutları uygulatabildiği düşünülmektedir. Katılımcılardan birinin seans sonrası ağrılarında rahatlama olduğunu belirten hareketlerde bulunduğu gözlenmiştir. Bu seanslar sırasında kişilerin bedensel ve ruhsal travmalarının çözümlenmeye çalışıldığı ve hafifletildiği gözlemlenmiştir.

Köyceğiz Sokak Yogası Günleri Spiritüel Kampı Gözlemleri: Yoga, Meditasyon, Qiqong, Farkındalık, Aromaterapi, Kozmik Enerji, Ayurveda, Nefes Terapileri başta olmak üzere bir çok spiritüel etkinliğin günlere bölünmüş olarak bir program dahilinde uygulandığı gözlemlenmiştir. Türkiye’nin dört bir yanından gelen gönüllü spiritüel uzmanlar tarafından ücretsiz verilen eğitimler ve spiritüel aktiviteleri içeren etkinlik, alana kurdukları çadırlarda konaklayan ve ağırlıklı olarak orta yaş kadınlardan oluşan yerli spiritüel turistlerin katılımıyla 2019 yılının Ekim ayında Köyceğiz Gölü karşısında konumlanan doğayla bütünleşik özellikteki mesire alanında gerçekleşmiştir. Araştırmacı, deneyimi içselleştirmek ve daha derin bilgiye ulaşmak amacıyla kamp alanında katılımcılar arasında çadır kurarak adeta spiritüel turistmiş gibi davranmış, onlarla zaman geçirmiş, bulundukları ortamlara girerek katılımcılara araştırmacı kimliğini unutturmuştur. Kamp boyunca 7 farklı spiritüel etkinlikte katılımlı gözlem gerçekleştirilmiştir. Daha çok yoga, meditasyon, ayuverdik şifa, farkındalık, qiqong, thai masajı ve kozmik enerji gibi sağlıklı yaşam ve pozitif psikoloji yaratma temalı olan etkinlikte araştırmacı çok sayıda spiritüel bileşeni gözlemlene ve deneyimleme fırsatı elde etmiştir. Söz konusu spiritüel unsurlar doğa ile bütünleşme ve bir olma hissi, spiritüel thai masajıyla bedensel iyileşme, psikolojik ve fiziksel rahatlama, huzur, sevgi, minnettarlık, coşku, heyecan, iyimserlik gibi olumlu duyguların harekete geçmesi, hayatı anlamlandırma, kendini mutlu, zinde, enerjik, esnek ve sportif hissetme, yenilenme, kadın semazen ritüeliyle inanca ilişkin bağlar kurma, inançla ilişkili öğeleri hissetme, birlik dansıyla barışçılık duygusu, evrenle bir ve bütün hissetme şeklinde sıralanmaktadır.

Yurtdışı Spiritüel Turizm Destinasyonlarına Yönelik Ziyaretler ve Gözlemler: Kuzey Makedonya Cumhuriyeti’nde bulunan St. Kliment Ohridski Üniversitesi Ohrid Turizm ve Otelcilik Fakültesi ve Bosna Hersek’te bulunan Uluslararası Saraybosna Üniversitesi’nden resmi davet alan araştırmacı, 14.08.2020 tarihinde Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK)

desteklerinden olan ‘Doktora Sırası Araştırma Bursunu (2214A) altı ay süre ile almaya hak kazanmıştır. Araştırmacı, TÜBİTAK 2020/1 dönemi bursiyeri olarak veri toplamak amacıyla 2021 yılında Kuzey Makedonya’ya seyahat etmiştir. Yurtdışında bulunduğu 6 aylık dönem içerisinde başta Üsküp, Ohrid, Mavrovo, Vevcani gibi Kuzey Makedonya destinasyonlarında veri toplayan araştırmacı kısa süreli seyahatler gerçekleştirerek çevre ülkelerde bulunan spiritüel turizm merkezlerini ziyaret etme fırsatı elde etmiştir. Balkanlarda Kuzey Makedonya, Sırbistan, Hırvatistan, Bosna-Hersek, Karadağ Cumhuriyeti ve Arnavutluk; Orta Avrupa’da ise Macaristan ve Slovakya olmak üzere toplam 8 ülkedeki spiritüel turizm destinasyonu ve spiritüel turizm etkinlik alanları ziyaret edilerek gözlemler gerçekleştirilmiştir. Balkan ve Orta Avrupa’da ziyaret edilen yerlerin birkaçı dışında büyük bir çoğunluğunun spiritüel özelliklere sahip olmasına rağmen tam anlamıyla bir spiritüel turizm destinasyonu olarak konumlandırılmadığı ve tanıtım içeriklerinde spiritüellik vurgusunun eksik olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle seyahat edilen destinasyon ve ziyaret noktalarında gözlemler yapılarak taşıdıkları spiritüel özellikler yerinde incelenmiş ve spiritüelliğe ilişkin gözlem özetleri Tablo 3.4’te gösterilmiştir. Yapılan alan gözlemleri ve katılımlı gözlemler araştırma kapsamında seyahat edilen, video kayıtları çekilen ve fotoğraflanan Avrupa destinasyonları ve ziyaret noktalarının spiritüelliğe ilişkin tanımları yapılarak, spiritüel turizm rotası oluşturulmasına imkân sağlanmıştır.

Tablo 3.4 Yurtdışı Spiritüel Turizm Destinasyonları ve Merkezlerle İlişkin Gözlemler

Dönem	Destinasyon/Ülke	Spiritüel Merkez	Spiritüelliğe İlişkin Gözlem Özeti
Ağustos/2021	Üsküp/Kuzey Makedonya	Üsküp	Spiritüel Aktivitelere Ev Sahipliği Yapan Spiritüel Potansiyeli Yüksek Destinasyon: Şehir merkezinde yerli ve yabancı spiritüel turistlere yoga, transadantal meditasyon eğitimi ve uygulaması hizmeti sunan işletmeler bulunmaktadır. Destinasyonda ağırlıklı olarak uluslararası ve yerel çapta hizmet sunan yoga salonları bulunmaktadır.
Ağustos/2021	Üsküp/Kuzey Makedonya	Matka Kanyonu ve Vodno Dağı	Spiritüel ziyaret merkezi ve etkinlik alanıdır. Kanyonun etrafındaki dağ yamaçlarında kutsal kabul edilen ibadet-ritüel alanları, spiritüel aktiviteye imkân veren ortam ve çok sayıda kilise bulunmaktadır. Vodno Dağı yamaçlarında kanyona hâkim bölgelerde doğa ile bütün hissetmeyi sağlayacak inziva, meditasyon gibi spiritüel etkinliklere uygun ortamlar mevcuttur.

Ağustos/2021	Mavrovo/Kuzey Makedonya	Mavrovo Milli Parkı	Etkinlik alanları, spiritüel aktivite sunan tesis ve ziyaret merkezleri içeren spiritüel destinasyon
Ağustos/2021	Kokino/Kuzey Makedonya	Kokino Antik Arkeo-Astrolojik Gözlem Merkezi	Antik dönemden kalma astrolojik gözlem noktaları ve meditasyona uygun alanlar içeren spiritüel turizm merkezi
Ağustos/2021	Kratovo/Kuzey Makedonya	Taş Bebekler Vadisi (Stone Dolls Valley)	İnsan şekilli tüf oluşumlardan meydana gelen mistik özellikli spiritüel turizm merkezi
Eylül/2021	Zlatibor/Sırbistan	Dobroselica Köyü ve Tabiat Alanları	Açıkhavada meditasyon, yoga gibi spiritüel etkinliklere ve spiritüel turlara uygun tabiat alanlarına sahip spiritüel turizm merkezleridir. Özellikle bireysel spiritüel turistler tarafından ziyaret edilmektedir. Spiritüel turizm aktiviteleri için uygun tabiat alanları mevcuttur.
Eylül/2021	Gostilje/Sırbistan	Gostilje Şelalesi ve Doğa Koruma Alanı	
Eylül/2021	Nova Varos/Sırbistan	Zlatar Dağı	
Eylül/2021	Tara/Sırbistan	Tara Milli Parkı	
Eylül/2021	Nova Varoš - Sjenica/Sırbistan	Uvac Özel Tabiat Koruma Alanı	
Eylül/2021	Sirogojno/Sırbistan	Stopica Mağarası	İçinde büyük traverten oluşumları ve dilek tutulan mini şelale bulunan mistik spiritüel ziyaret noktası
Eylül/2021	Belgrad/Sırbistan	Belgrad	Spiritüel Aktivitelere Ev Sahipliği Yapan Destinasyon: Şehir merkezinde yerli ve yabancı spiritüel turistlere yoga, meditasyon eğitimi ve uygulaması hizmet sunan işletme bulunmaktadır.
Eylül/2021	Dömös/Macaristan	Dünyanın Kalp Çakrası Merkezi/Kalp Şekli Spiritüel Kaya (Ferencyz-Szikla)	Spiritüel Turizm Merkezi: Neo-pagan Spiritüel Ritüel Merkezi. Şamanizm benzeri Taltös inancına sahip Neo-paganların dünyanın kalp çakrası merkezi olarak tanımladığı, kalp şekilli kaya çevresinde ritüeller gerçekleştirip, dilek diledikleri, spiritüel semboller içeren dağ zirvesinin bulunduğu alandır.
Eylül/2021	Budapeşte/Macaristan	Gül Baba Türbesi	Çok sayıda yabancı turistin ilgi gösterdiği spiritüel ziyaret merkezidir.
Eylül/2021	Budapeşte/Macaristan	Budapeşte	Spiritüel Aktivitelere Ev Sahipliği Yapan Spiritüel Poatnsiyeli Yüksek Destinasyon: Şehir merkezinde yerli ve yabancı spiritüel turistlere yoga, vipassana meditasyonu eğitimi ve uygulaması hizmeti sunan işletme bulunmaktadır. Aynı zamanda Buda merkezleri bulunmaktadır.
Ekim/2021	Repashuta/Macaristan	Bükki Milli Parkı	Açıkhavada meditasyon, yoga gibi spiritüel etkinliklere ve spiritüel turlara uygun tabiat alanlarına sahip spiritüel turizm merkezi
Ekim/2021	Cserépváralja/Macaristan	Keşiş Hücreleri/Konik Tüf Kuleleri (Hermit-Beehive Stones)	Spiritüel Köy/Spiritüel Turizm Merkezi: Keşiş hücreleri olduğu düşünülen ve vadi içinde çok sayıda konik biçimli tüf kayalar ve oyulmuş tüf kayaları bulunan spiritüel merkez. Sığınak-gizlenme merkezi ya da keşiş
	Szomolya/Macaristan	Szomolya kaptárkövek: Keşiş	

		Hücreleri/Konik Tuf Kuleleri (Hermit-Beehive Stones)	hücresi şeklinde tuf kayaya oyulmuş mistik yapıların bulunduğu spiritüel destinasyondur.
Ekim/2021	Radvan nan Dunajom/Slovakya	Sochy z oblečenia	Spiritüel etkinlik, spiritüel ritüel alanları, spiritüel semboller bulunan ziyaret merkezi
Ekim/2021	Bojnivce/Slovakya	Bojnice Kalesi	Spiritüel turlar için uygun atmosferi sunan Orta çağ'dan kalma spiritüel kale/spiritüel ziyaret noktasıdır. Ruhların Kalesi olarak da adlandırılmaktadır. Nisan-Mayıs aylarında Ruhlar, Hayaletler, Canavarlar Festivali'ne ev sahipliği yaparak spiritüel olmasının yanısıra paranormal turizm merkezi olarak da ziyaretçi çekmektedir.
Ekim/2021	Cicmany/Slovakya	Cicmany Köyü	Çoğu terk edilmiş ya da aktif kullanılmayan etnik dış süslemelerle bezenmiş evlerden oluşan spiritüel köy. Köyün etrafında bulunan dağlar spiritüel etkinlikler ve turlar için uygun tabiat alanlarına sahiptir. Köy Karpatların Ruhu olarak da nitelendirilmektedir.
Ekim/2021	Vezprem/Macaristan	Magyarpolany/Szent-kút/Holly Well	Efsaneye konu olmuş spiritüel ve inanç turizmi merkezidir. Araştırma ve gözlemler sonucu yerel halk tarafından anlatılan hikâye ortaya çıkarılmıştır. Hikâyeye göre şeytan tarafından ruhu ve bedeni esir alınmış ölmek üzere olan bir avcı, Hz. Meryem tarafından esaretten kurtarılır. Hz. Meryem şeytanı avcının içinden çıkartılarak defeder. Avcı, Hz. Meryem'e olan minnettarlığını simgelemesi için kayın ağacına onun resmini kazır. Yıllar sonra bölgede yaşayan bir kadın rüyasında bu kutsal yeri görür ve burayı bulmadan bir türlü rahata eremez. Yer bulunur. Zaman içinde çalılıklarla kaplanmış ve gizlenmiş bu alanı temizleyen köylüler altar, sekiler ve kutsal su kuyusunu bulurlar.
Ekim/2021	Zalazsanto/Macaristan	Zalassanto Budist Tapınağı/Stupa	Spiritüel Ziyaret Merkezi: Budizme inanan veya sempati duyanlar ve spiritüel turistler tarafından ziyaret edilen Budist stupasıdır. Döner çanlarla donatılmış yapıyı sarmal olarak kuşatan açık koridorlar yoluyla ritüel gerçekleştirilmektedir. Etrafında geniş spiritüel etkinlik alanı bulunmaktadır.
Ekim/2021	Plitvce/Hırvatistan	Plitvice Milli Parkı	Açıkhavada meditasyon, yoga, reiki ve benzeri gibi tabiatla bütün hissedilmesine imkân veren spiritüel

			etkinliklere ve spiritüel turlara uygun tabiat alanlarına sahip spiritüel turizm merkezidir. Çok sayıda doğal şelale, göl ve akarsu bulunan doğal bir spiritüel potansiyele sahip milli parktır. Tur şirketleri tarafından belirli dönemlerde spiritüel etkinlikler düzenlenmektedir.
Ekim/2021	Velebit/Hırvatistan	Velebit Dağı	Spiritüel Destinasyon: Meditasyon, arınma, inziva, yoga, şamanik ritüeller gibi spiritüel aktivitelerin düzenlendiği hobbit evleri şeklindeki yapılara sahip tesisler ile kamplara ev sahipliği yapan spiritüel bir destinasyondur.
Ekim/2021	Split/Hırvatistan Hvar/Hırvatistan Dubrovnik/Hırvatistan	Split, Hvar ve Dubrovnik Dalmaçya Kıyıları	Spiritüel Destinasyon: Meditasyon, arınma, inziva, yoga, gibi spiritüel aktivitelerin düzenlendiği tesisler ile kamplara ev sahipliği yapan spiritüel özellikli destinasyonlardır.
Ekim/2021	Zagreb/Hırvatistan	Zagreb	Spiritüel Aktivitelere Ev Sahipliği Yapan Spiritüel Poatnsiyeli Yüksek Destinasyon: Şehir merkezinde yerli ve yabancı spiritüel turistlere kundalini yoga, medikal yoga, vipassana meditasyon, transadantal meditasyon, Zen meditasyonu, ayurveda eğitimi ve uygulaması hizmeti sunan işletme bulunmaktadır.
Ekim/2021	Mostar/Bosna Hersek Tijeniste/Bosna Hersek	Mostar Kent Merkezi Sutjeska Milli Parkı	Çok sayıda kilise, türbe ve camiye evsahipliği yapan Mostar spiritüel turist ve inanç turist grupları tarafından ziyaret edilmektedir. Sutjeska Milli Parkı, spiritüel etkinliklere ev sahipliği yapmaktadır. Beirli dönemlerde seyahat acenteleri ve spiritüel tur organizasyon firmaları bölgede kamplar ve spiritüel turizm faaliyetleri gerçekleştirmektedir.
Ekim/2021	Kotor/Karadağ Budva/Karadağ	Kotor ve Budva Kentleri	Spiritüel Turizm aktiviteleri, tesis ve kamplarına ev sahipliği yapan destinasyonlardır. Haftalık spiritüel turizm paketlerinde bu destinasyonlar pazarlanmaktadır.
Ekim/2021	Ülgün/Karadağ	Sabetay Sevi'nin Kabri	Ülgün, 17. Yüzyılda spiritüel kabala öğretisiyle ilgilenen, Mesihlik iddiası ile çok sayıda mürit toplayan ve Sabatayaizm'in kurucusu sayılan Sabetay Sevi'nin sürgün edilip vefat ettiği yer olması bakımından spiritüel özellikli bir destinasyon olarak kabul edilmektedir. Şehir merkezinde konumların ve Sabetay Sevi'nin gömülü olduğu düşünülen kabir çok sayıda turisti ve Sabetayist'i yıl boyu destinasyona çekmektedir.

Kasım/2021	Akçahisar/Arnavutluk	Sarı Saltuk Türbesi ve Spiritüel Dağ Zirvesi	Spiritüel Destinasyon: Balkanların Osmanlı tarafından fethedilmesinden önce bölgeye giderek halkı İslam'a davet eden Alevi-Bektaşî şeyhi ve Türkmen dervîşi Sarı Saltuk'un türbesi ve türbenin konumlandığı spiritüel dağ zirvesi bulunmaktadır. Türbenin bulunduğu spiritüel dağ zirvesi ilçe merkezine hâkim bir konumda olup çok sayıda bireysel inanç turisti ile spiritüel inançlara sahip turistler tarafından ziyaret edilmektedir. Spiritüel dağ zirvesine giden yol üzerindeki bazı noktalar spiritüel kamp ve etkinlikler için yüksek potansiyele sahiptir.
Kasım/2021	Ohrid/Kuzey Makedonya	Ohrid Gölü Doğu Kıyısı Zirveleri/Galichica Milli Parkı	Spiritüel Turizm Potansiyelli Destinasyon: Ohrid Gölü'nün doğu kıyılarında yoga, meditasyon, arınma, bilinçli farkındalık uygulamaları gibi spiritüel turizm aktivitelerine ev sahipliği yapan tesisler mevcuttur. Bireysel spiritüel turistler ise gölün kent merkezinden uzak kıyılarında çeşitli spiritüel aktiviteler gerçekleştirmektedir. Kent merkezi dışındaki göl çevresindeki tesislerde özellikle yaz ve sonbaharda Hatha/Vinyasa/Kundalini/Yoga Nidra uygulamaları içeren spiritüel kamplar düzenlenmektedir.
Ocak/2022	Vevçani/Kuzey Makedonya	Vevçani Köyü	Vevçani, yeni yılın gelişinin şarap ve müzik eşliğinde spiritüel karnaval ile kutlandığı bir destinasyondur. 1400 yıldır kutlanan festivalde Hristiyan gelenekleri ile karıştırılmış pagan ritüelleri gerçekleştirilmektedir. Yerel halk ve katılımcılar ilginç maskeli kıyafetlerle geçiş yapmakta ve ardından tüm evleri dolaşmakta, gece 02.00 ile 03.00 gibi yukarı ve aşağı mahalleden gelin ve damatlar burada buluşmaktadır. Gelin ve damadın, bereketi simgelediği düşünülmektedir. Vevçani pınarlarından kutsal su doldurulmaktadır. Bu suyla geleneksel Vevçani lezzetleri yoğrulmakta ve içine para konmaktadır. Parayı bulanın gelecek yıl şanslı olacağına inanılmaktadır. Festival, Vasilita halayı ve maskelerin yakılması ile sona ermektedir. Maskelerin yakılması ile kötülüğün ve kötü ruhların sonsuza dek yok olacağına inanılmaktadır.

Ziyaret edilen ülkelerdeki spiritüel özellikli destinasyonlar ve turist çekim merkezlerinde yapılan gözlemler ışığında genel değerlendirmede bulunma imkânı ortaya çıkmıştır. Yapılan gözlemler neticesinde Kuzey Makedonya, Sırbistan, Macaristan ve Hırvatistan'ın çok sayıda spiritüel ziyaret noktasına ev sahipliği yaptığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte Slovakya, Karadağ, Arnavutluk ve Bosna-Hersek'in de önemli spiritüel ziyaret noktalarının bulunduğu görülmüştür. Özellikle Üsküp, Ohrid, Mavrovo, Kokino Kratovo, Vevcani (Kuzey Makedonya); Zlatibor, Nova Varos, Sjenica, Tara, Sopotnica (Sırbistan); Cserépváralja, Zalazsanto, Repashuta, Becske, Ozora/Dadpuszta, Magyarpolany, Dömös/Szamolya (Macaristan), Bojnice (Slovakya), Tijeniste (Bosna-Hersek); Hvar, Split, Velebit (Hırvatistan), Kotor, Budva, Durmitor (Karadağ), Akçahisar (Arnavutluk) yerleşimlerinin spiritüel özellik taşıyan veya spiritüel tesislere ve spiritüel aktivitelere ev sahipliği yapan destinasyonlar olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu destinasyonların büyük bir bölümü bireysel ya da küçük gruplar halinde seyahat eden spiritüel turistler tarafından ziyaret edilmektedir. Öte yandan spiritüel turizm paketlerinin pazarlandığı ve daha büyük spiritüel turist gruplarına ev sahipliği yapan destinasyonlardan söz etmek mümkündür. Yapılan incelemelerde internet siteleri, seyahat acenteleri ve spiritüel etkinlik organizasyon firmaları tarafından inziva (retreat) adı altında satışa sunulan ve konaklama, yeme-içme, spiritüel eğitim ve aktiviteler içeren uzun veya kısa süreli spiritüel turizm paketlerine sınırlı sayıda Balkan destinasyonun ev sahipliği yaptığı ve belirli destinasyonların daha yoğun olarak pazarlandığı görülmüştür. Araştırmacı tarafından yapılan gözlem ve incelemelerde yoğunlukla Ohrid, Berova, Kruşevo, Vevcani (Kuzey Makedonya); Sopotnica Milli Parkı, Zlatar Dağı, Tara Milli Parkı (Sırbistan); Sutjeska (Bosna-Hersek), Dubrovnik, Split, Hvar, Rovinj, Razanj (Hırvatistan), Kotor, Budva, Durmitor, Buljarica, Stari Bar (Karadağ), Ozora/Dadpuszta ve Dömös/Szamolya'nın (Macaristan) spiritüel turizm inziva kamplarının (retreat) ve aktivitelerinin gerçekleştirileceği destinasyonlar olarak pazarlandığı dikkat çekmektedir. Tablo 3.4'te belirtilen ve yukarıda adı geçen spiritüel destinasyon ve merkezler ziyaret edilerek gözlem yöntemi uygulanmıştır. Kapalı olması ve etkinliklerin Covid-19 pandemisi nedeniyle ileri tarihe ertelenmesi nedeniyle Durmitor Milli Parkı (Karadağ) ve Dadpuszta/Ozora (Macaristan) araştırmacı tarafından bizzat ziyaret edilemese de bölge hakkında bilgi toplanmıştır. Spiritüel etkinlik alanlarına ev sahipliği yapan Macaristan'ın Dadpuszta/Ozora bölgesi 1999'daki güneş tutulmasından bu yana her yıl düzenlenen

psikedelik transadantal özellikte spiritüel festivalin düzenlendiği destinasyondur. Aynı zamanda 30 binden fazla spiritüel turistin katılımıyla gerçekleşen müzik, dans, farkındalık, workshop, eğitim gibi içeriklerle zenginleştirilen spiritüel etkinlik alanlarına sahiptir. Ozora Köyü Dadpuszta bölgesinde kurulan etkinlik alanında çok sayıda spiritüel sembol, spiritüel özellikli yapılar bulunmaktadır. Etkinlik boyunca spiritüel şifa uygulamaları, kristal terapi, meditasyon, psikedelik trans, yoga mistik thai masajları, Tibet çanaklarıyla ses terapisi gibi spiritüel aktiviteler ile yaşamı anlama ve aydınlanmaya yönelik bilinçli farkındalık eğitimlerine katılım mümkündür. Organizatörler tarafından alınan karar gereğince 2020 ve 2021 yıllarında düzenlenmesi planlanan etkinlikler COVID-19 salgını nedeniyle ileri bir tarihe ertelenmiştir. Durmitor Milli Parkı (Karadağ) ise zaman zaman bireysel ve grup halinde yapılan spiritüel turizm aktivitelerine ve spiritüel turizm kamplarına ev sahipliği yapan doğal rezerv alanıdır. Kuzey Makedonya’da spiritüel destinasyon olma potansiyeli yüksek şehirler bulunmasına karşın tesis sayısı, kalitesi, sunulan hizmetler ve altyapı imkanlarının henüz yeterli düzeyde olmadığı, gelişim döneminin devam ettiği ve spiritüel turizm konumlandırma ve pazarlama faaliyetlerinin kısıtlı düzeyde olduğu gözlemlenmiştir. Özellikle Kuzey Makedonya’da spiritüel ziyaret noktalarına giden karayollarının yenilenmesi, tabelalandırmanın yeniden yapılması, alanların korunmasına ilişkin önlemlerin artırılması gerektiği anlaşılmıştır. Tabelalandırma, tesisleşme, ulaşım imkanları gibi üst yapı ve altyapı konularında Macaristan, Hırvatistan, Slovakya ve Sırbistan’ın diğer ülkelere göre daha gelişmiş olduğu görülmüştür. Özellikle Sırbistan’da her turizm bölgesinin hangi turizm türüyle konumlandığını gösteren tabelaların bulunması dikkat çekicidir. Yurtdışı spiritüel ziyaret noktalarının tamamına yakınında çevre temizliği, çevre düzenlemeleri, bakım ve koruma faaliyetleri, yönlendirme ve bilgilendirme levhaları, turist danışma büroları, doğa dostu tesisler, geri dönüştürülebilir ürünler kullanımı gibi uygulamaların kullanımda olduğu gözlemlenmiştir.

Matka (Makedonya)

Mavrovo (Makedonya)

Kokino (Makedonya)

Kuklitsa (Makedonya)

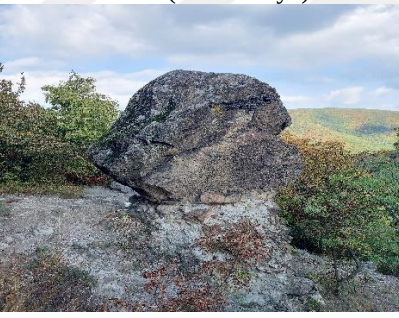
Ohrid (Makedonya)

Tara Milli Parkı (Sırbistan)

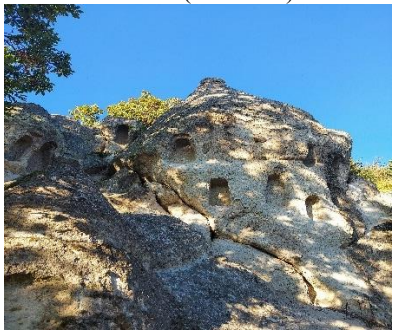
Zlatar (Sırbistan)

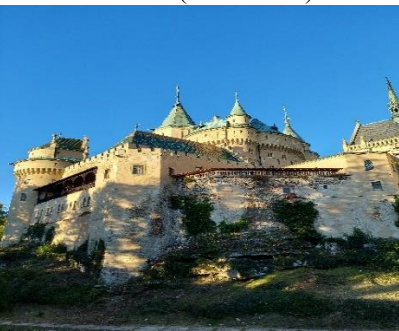
Dömös (Macaristan)

Zalazsanto (Macaristan)

Szomolya (Macaristan)

Bojnice (Slovakya)

Plitvice (Hırvatistan)

Mostar (Bosna-Hersek)

Kotor (Karadağ)

Akçahisar/Kruje (Arnavutluk)

Fotoğraf 3.4 Yurtdışı Spiritüel Destinasyon ve Merkezlerle İlişkin Görseller

Not: Fotoğraflar araştırmacı tarafından çekilmiştir.

3.4.2.4.2. Yabancı Turistlerle Eş Zamansız Çevrimiçi Görüşmeler

Nitel veri toplama sürecinin ikinci aşamasında ise internet görüşmesi yöntemlerinden e-mülakat tekniği kullanılmıştır. Bu yöntemle veri çeşitlendirmesi yapmak; spiritüel deneyime ilişkin daha kapsamlı ve daha nitelikli bulgular elde ederek derinlemesine bilgiye ulaşmak hedeflenmiştir. Böylece geliştirilecek ölçeğe eklenecek yeni önermelerin keşfedilmesi ve mevcut maddelerin nitel verilerle doğrulanması amaçlanmıştır. E-mülakat yönteminin tercih edilmesin temel nedeni yabancı spiritüel turistlerin rehberlerin coğrafi olarak birbirinden farklı ülkelerde ikamet etmeleri, farklı spiritüel destinasyonlarda bulunmaları ve spiritüel motivasyonlarla sürekli seyahat halinde olmalarıdır. E-mülakatlar, görüşmeci ve katılımcının aynı anda internet ortamında aktif olarak bulunduğu interaktif özellikteki eş zamanlı (synchronous) görüşme ve zamanlamanın farklı olduğu eş zamansız (asynchronous) görüşme olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Birinci yöntemde araştırmacı çevrimiçi program kullanarak ses veya video kaydı almakta ya da not tutma metodu izlemektedir. Böylelikle eşzamanlı internet görüşmesi gerçekleştirilmektedir. Eş zamansız internet görüşmesi tekniğinde ise kendilerine e-posta mesajı veya sosyal media iletisi gönderilen gönüllü katılımcılardan görüşme formundaki soruları yazılı olarak yanıtlamaları istenmektedir. Yarı yapılandırılmış görüşme formu, katılımcılara e-posta, SMS, Whats Up mesajı, sesli mesaj, sosyal medya iletisi ya da sosyal media platformu paylaşımları yoluyla gönderilmektedir. Bir internet sitesinde oluşturulmuş çevrimiçi görüşme formuna ait erişim bağlantısının katılımcılara internet ortamında gönderilmesi sıklıkla tercih edilen eşzamansız görüşme tekniğidir. Eş zamansız e-mülakat yöntemi, katılımcılarla yüz yüze görüşmenin mümkün olmadığı veya çok kısıtlı ya da zor olduğu durumlarda ya da katılımcıların birbirinden uzak farklı coğrafyalarda bulunması veya ülkeler arası yüksek zaman farklarının olması halinde de kullanılmaktadır. Bununla birlikte eş zamansız e-mülakatlar, katılımcının sorular hakkında düşünmek için bir miktar zamana ihtiyaç duyduğu durumlarda veya araştırmayı zorlaştıran zamansal, mekânsal, finansal veya salgın tehlikesi, hastanede gözetim altında olma ve benzeri gibi sağlıkla ilgili kısıtların bulunması halinde kullanılmaktadır (Şahin ve Güzel, 2020; Hewson, 2010; Mann ve Stewart, 2002; Ohlund vd., 2000). Bu bilgilerden hareket ederek spiritüel turistlerin üye olduğu ve gönderiler yoluyla yoğunlukla paylaşım yaptıkları sosyal medya gurubunda duyuru yapılarak gönüllü katılımcıların araştırmaya dahil edilmesi sağlanmıştır. Katılımcılar, Google Forms'ta yer alan yarı yapılandırılmış görüşme formlarını görüntülemiş ve formları istedikleri zaman diliminde süre kısıtı

olmaksızın elektronik ortamda yanıtlamışlardır. Tüm yanıtlar Google Forms tarafından otomatik olarak kaydedilerek elektronik veri tabanına aktarılmıştır. Bu yöntemle, 16 farklı ülkeden toplam 42 spiritüel yabancı turistle eşzamansız internet görüşmesi yapılmıştır. Özel bilgileri koruma altına almak amacıyla katılımcılar K1-K54 arasında değişen sayılar kullanılarak kodlanmıştır.

3.4.2.4.3. Spiritüel Turist Yorumlarına Yönelik Döküman İncelemesi

Veri çeşitliliği elde etmek ve geçerliliği sağlamak amacıyla dünyanın farklı ülkelerindeki destinasyonlarda spiritüel turizm deneyimi yaşamış turistler tarafından popüler seyahat sitelerinde paylaşılan değerlendirmeler nitel veri toplama süreci kapsamında döküman incelemesine tabi tutulmuştur. Bu amaçla ilk adım olarak dünyada en fazla kullanıcıya sahip spiritüel tesislere ilişkin en fazla İngilizce turist değerlendirmesi içeren Tripadvisor, Ayadviser ve Meditation Retreats isimli üç popüler seyahat sitesinden veri toplanmasına karar verilmiştir. İkinci adımda, sözkonusu internet sitelerinde 2016 Aralık-2019 Kasım arası hakkında turistler tarafından en fazla İngilizce dilinde yorum yapılan 8 farklı spiritüel destinasyondaki 8 farklı spiritüel turizm işletmesi belirlenmiştir. Araştırmaya dahil edilen spiritüel turist değerlendirmelerini gösteren Tablo 3.5 incelendiğinde, Amerika, Tayland, Peru, Hindistan ve Endonezya olmak üzere 5 farklı ülkedeki 8 spiritüel destinasyonda bulunan tesis ve aktivitelere ilişkin değerlendirmenin sayısal dağılımı görülmektedir. Bir sonraki aşamada ilgili internet sitelerinin veritabanlarından indirilerek döküman haline getirilen toplam 818 turist yorumu tematik analize dahil edilmiştir. Tablo 3.5'e göre hakkında en fazla yorum yapılan spiritüel turizm tesislerinin Sedona (ABD) ve Chang Mai (Tayland) destinasyonlarında olması dikkat çekmektedir. Literatür taraması, uzman görüşleri ve nitel veri analizi sonucu elde edilen alt boyutların dayanakları Tablo 3.6'da gösterilmiştir.

Tablo 3.5 Araştırma Kapsamında İncelenen Spiritüel Turist Değerlendirmeleri

Tesis Adı	Destinasyon	Ülke	Site	Yorum
Inner Journeys	Sedona	Amerika	Tripadvisor	381
Body and Mind Healing	Chang Mai	Tayland	Tripadvisor	145
Nihue Rao Centro Ayahuasca Kampı	Iquitos	Peru	Ayadviser	113
Yoganga Healing Spiritüel Kampı	Rishikesh	Hindistan	Tripadvisor	95
Arkana Spiritüel Merkez ve Amazon Vadisi	Urubamba	Peru	Ayadviser	30
Watukaru Yoga ve Meditasyon	Bali	Endonezya	Meditation Retreats	25
Zen Meditasyon Kampı	Oita	Japonya	Meditation Retreats	16
Himalaya Meditasyon Kampı	Siem Reap	Kamboçya	Meditation Retreats	13
Toplam:				818

Tablo 3.6 Alt Boyutlara İlişkin Literatür Dayanakları

DÖNÜŞÜM	Spiritüel Gelişim ve Manevi Özellikler Kazanma	Winkelman, (2005); Bowers ve Cheer (2017); Smith ve Zhang, (2011)
	Kişisel Dönüşüm & Hayata Bakış Açısında Olumlu Yönde Değişim	Büssing vd., (2012); Zhang vd. (2019)
	Kendini Daha İyi Tanıma & Öz Benliğini Keşfetme	Heintzman (2013); Winkelman, (2005); Smith ve Zhang, (2011)
	Zihinsel Aydınlanma & Hayatın Anlamını Keşfetme	Smith (2003); Heintzman (2013); Kelly (2012); Winkelman, (2005); Singleton (2017)
	Aşırı Dünyevi Arzuları Kontrol Altına Alma & Dengede Tutma	Moufakkir ve Selmi (2018); Piedmont (1999); Nicolaides ve Grobler (2017)
ŞİFA	Psikolojik & Fiziksel Rahatlama/ İçsel Huzur	Monk-Turner ve Turner (2010); Kelly (2012), Gill vd. (2018); Winkelman, (2005)
	Ruhsal Sağlık Üzerinde İyileştirici Etkiler	Gill vd. (2018); Kelly (2012); Winkelman, (2005)
	Sorun, Travma Üzüntüleri Hafifletme	Araştırmada keşfedilmiştir. Smith ve Zhang (2011); Norman ve Pokorny (2017)
	Enerji Depolama & Gençleşmiş Hissetme	Gill vd. (2018); Kelly (2012); Moufakkir ve Selmi (2018)
	Fiziksel Sağlık Üzerinde İyileştirici Etkiler	Kelly (2012); Winkelman, (2005); Moufakkir ve Selmi (2018)
	Beden-Ruh-Zihin Dengesi Kurma	Smith vd. (2010); Smith (2003); Kelly (2012); Smith ve Puczkó (2008)
	Kendini/Başkalarını Şifalandırma	Araştırmada keşfedilmiştir. Krieger (1979); Sayre-Adam ve Wright (1995)
ATMOSFER	Rahat ve Güvenli Ortam	Kelly (2012); Mourtazina (2020), Gill vd. (2019); Jiang vd. (2018)
	Sessiz, Sakin ve Huzurlu Ortam	Mourtazina (2020); Kelly (2012); Gill vd. (2019); Smith ve Zhang, (2011)
	Etkileyici Doğa/Açık Hava	Bone (2013); Mourtazina (2020); Jiang vd. (2018); Heintzman (2020)
	Etkileyici Müzik, Koku ve Renkler	Araştırmada keşfedilmiştir. Newberg ve D'aquili (2000)
	İyi Işıklandırma, Havalandırma, Tasarım, Dekorasyon	Araştırmada keşfedilmiştir. Kelly (2012); Newberg ve D'aquili (2000)
AŞKINLIK	Otantik & Mistik Deneyim Algısı	Smith (2003); Moufakkir ve Selmi (2018); Singleton (2017); Maddox (2015)
	Astral Seyahate Çıkma	Levin ve Steele (2005); Newberg ve D'aquili (2000); Dean, (2020)
	Spiritüel Varlıklarla Bağ (Melek, Ruhlar vb.)	Bone (2013); Winkelman, (2005); Singleton (2017)
	Evrenle/Diğer İnsanlarla Bağ/Bütünlük Hissi	Bone (2013); Smith ve Zhang, (2011)
	Zaman ve Mekân Algısında Değişim	Bone (2013); Kelly (2012)
	Doğa, Hayvanlar & Tabiat ile Bağ/Bütünlük Hissi	Jarratt ve Sharpley (2017); Fisher vd. (2000), Heelas ve Woodhead (2005)
	Spiritüellik/Spiritüel Aktivite & Etkinliklerle Bağ	Bone (2013); Winkelman, (2005); Othman vd. (2013)
	Kendiyle/Kendi Ruh-İçsel Enerjisi ile Bağ	Winkelman (2005); Wang vd. (2021); Jiang vd. (2018); Shi (2010)
KAÇIŞ	Günlük Rutinden Kaçış	Smith (2003); Moal-Ulvoas ve Taylor (2014); Jiang vd. (2018); Smith ve Zhang, (2011)
	Sorunlardan Geçici Uzaklaşma	Jiang vd. (2018); Smith ve Zhang, (2011)
	Dünyadan Soyutlanma/Teta Frekansına Geçme	Jiang vd. (2018); Scott (1997); Norman (2012)
MANEVİYAT	İnanç/Din ile Bağ/Dini Öğeleri Hissetme	Gill vd. (2018); Singleton (2017)
	Yaratıcıya Yakın /Parçasıymış Gibi Hissetme	Büssing vd. (2012); Gill vd. (2018); Andriotis (2009); Othman vd. (2013)
	Eğitmen/Rehber Ruhla İnanca İlişkin Güçlü Deneyim	Araştırmada keşfedilmiştir.

3.4.3. Nicel Araştırma Yöntemi

Nicel araştırma, karma yöntemde keşfedici sıralı desen prosedürünün ikinci aşamasını oluşturmaktadır. Bu aşamada nitel bulgular yoluyla elde edilen 31 ifadeli spiritüel turizm deneyimine yönelik ölçeğin sahada farklı milliyetlere mensup spiritüel turistler üzerinde uygulanarak geçerlilik ve güvenirlik düzeyinin test edilmesi amaçlanmaktadır. Bu sayede geliştirilen ölçme aracına uluslararası özellik kazandırılması ve dünyanın farklı ülkelerindeki araştırmacıların kullanımına sunulması hedeflenmektedir. Öte yandan spiritüel turizm deneyimi, öznel iyi oluş, psikolojik iyi oluş, spiritüel iyi oluş, pozitif düşünce, memnuniyet, olumlu duygular, bilinçli farkındalık, pozitif turist psikolojisi, hatırlanabilirlik ve deneyim sonrası davranışlar gibi değişkenleri içeren ‘Spiritüel Turizm Deneyimi Temelli Pozitif Turist Psikolojisi Modeli’nin test edilerek geçerlilik ve güvenirlik analizlerinin gerçekleştirilmesi amacıyla nicel araştırma yönteminden faydalanılmıştır. Bu amaçlara uygun olarak nicel araştırma yöntemi kapsamında ölçek güvenirliğinin analizi, yardımcı ölçeklerin geçerlilik testi, birleşim ve ayrışım geçerlilikleri, yapı geçerliliği için ise ilişkisel hipotez testleri ve yapısal eşitlik modellemesi gibi uygulamalar gerçekleştirilmiştir. Nicel araştırma yöntemi kapsamında uygulanan aşamalar alt başlıklar halinde sunulmuştur.

3.4.3.1. Anket Formu ve Araştırma Değişkenlerinin Tasarımı

Nicel araştırma aşamasında sahada veri toplama aracı olarak kullanılacak anket, kolay anlaşılır, doldurulması keyifli ve eğlenceli olacak şekilde dizayn edilerek bilimsel araştırma standartları ve çalışma amaçlarına uygun olarak tasarlanmıştır. Anket formu temel olarak 5 bölümden meydana gelmektedir. Anketin giriş kısmı katılımcıların yaş, cinsiyet, milliyet, meslek, eğitim ve medeni durum gibi bilgilerine yönelik demografik bölümden oluşmaktadır. Anketin bir sonraki bölümünde ise turistlerin tercih ettiği spesifik spiritüel aktiviteleri, spiritüel etkinliklere katılım motivasyonları, tipoloji ve spiritüel deneyim sürelerine yönelik bilgilere ulaşmayı hedefleyen spiritüel profil bölümü yer almaktadır. Anket formunun kalan bölümleri ise 7’li Likert tipi ölçek sorularından meydana gelmektedir (1-Kesinlikle Katılmıyorum, 2-Katılmıyorum, 3-Kısmen Katılmıyorum, 4-Kararsız, 5-Kısmen Katılıyorum, 6-Katılıyorum, 7- Kesinlikle Katılıyorum). Nitel bulgulardan elde edilen 31 önermeli spiritüel turizm deneyimi ölçeği anketin

üçüncü bölümünü oluşturmaktadır. Bu bölümde katılımcılardan spiritüel turizm deneyimine yönelik önermelere katılma durumlarını işaretlemeleri istenmiştir. Anket formunun bir sonraki bölümü ise mutluluğu ifade eden öznel ve psikolojik oluş, spiritüel iyi oluş, bilinçli farkındalık, pozitif düşünce, memnuniyet, olumlu duygular, hatırlanabilirlik ve deneyim sonrası davranışları ölçmeye yönelik ifadelerden oluşmaktadır. Mutluluk değişkeni hedonia ve eudaimonia olmak üzere iki boyutlu ölçülmüştür. Hedonia, keyifli ruh halini (hedonic enjoyment) ifade eden 2 önerme ve öznel iyi oluşu (subjective well-being) ifade eden 3 önerme olmak üzere kendi içinde iki boyutlu olarak ölçekte yer almıştır. Keyifli ruh hali ve eudaimoniaya ilişkin ifadeler Tsaur, Yen ve Hsiao'dan (2013) derlenmiştir. Öznel iyi oluşa yönelik ifadeler ise Kim ve arkadaşları (2015) tarafından yapılan çalışmadan yararlanılarak oluşturulmuştur. Spiritüel iyi oluş değişkenine ilişkin önermeler FACIT-sp-12 olarak adlandırılan ve pozitif psikoloji alanında kullanılan 'Manevi İyilik Hali Ölçeği'nden faydalanılarak oluşturulmuştur. Brady ve arkadaşları (1999) tarafından geliştirilen ve daha sonra Peterman ve arkadaşları (2002) tarafından iki boyutlu olarak sunulan FACIT-sp-12 ölçeğinin Canada ve arkadaşları (2008) tarafından yapılan çalışmada anlam, huzur ve inanç olmak üzere üç boyutlu olduğu ortaya çıkmıştır. Söz konusu çalışmalardan yararlanılarak anlam, huzur ve inanç boyutlarını temsil eden ve spiritüel turizm deneyimi ile uyumlu olan üç önerme, orjinal ölçeğe ait ifadeler içinden seçilmiş ve böylece spiritüel iyi oluş değişkeni oluşturulmuştur. Bilinçli farkındalık değişkeninin ölçümüne yönelik 3 ifade ise Moscardo (1992); Smith ve Puczkó, (2008) Heintzman (2013); Smith (2003) ve Norman (2012) tarafından yapılan çalışmalar ışığında oluşturulmuştur. Pozitif düşüncenin ölçümüne yönelik iki ifade ise Seligman'ın (1991; 2000) pozitif psikoloji üzerine yaptığı çalışmalara dayanmaktadır. Hatırlanabilirlik değişkenine ilişkin 2 ifade Hosany ve Witham'dan (2010); memnuniyete ilişkin 2 önerme ile deneyim sonrası davranışlara yönelik 4 önerme ise Yoon ve Uysal'dan (2005) elde edilmiştir. Anket formunun son kısmını ise olumlu duygular bölümü oluşturmaktadır. Araştırma değişkenleri arasında yer alan olumlu duyguların belirlenmesi aşamasında Nawijn'nin (2010) tatil mutluluk eğirisi incelenmiş ve spiritüel turizm deneyimine özgü olumlu duyguların kelime analizi yoluyla belirlenerek anket formuna dahil edilmesine karar verilmiştir. Bu karara ilişkin uzman görüşüne başvurularak yöntemin geçerliliği doğrulanmıştır. Turistler tarafından yorumlarda dile getirilen ve sıklıkla deneyimlendiği anlaşılan spesifik duyguların spiritüel turizmde pozitif turist psikolojisinin önemli bir göstergesi olacağı düşünülmektedir. Bu nedenle spiritüel turistlerin yaşadığı duyguların

belirlenmesi amacıyla kelime analizinin gerçekleştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Bu amaçla ölçek önermelerinin oluşturulması aşamasında incelenen 818 spiritüel turist değerlendirmesi NVIVO10 yazılı yardımıyla kelime analizine tabi tutulmuştur. Bu sayede spiritüel deneyimin turistlere en fazla yaşattığı 8 olumlu duygunun bilimsel yöntemle belirlenmesi sağlanmıştır.

Tablo 3.7’de gösterilen kelime analizi bulguları huzur, rahatlık, neşe, enerjik, iyimserlik, sevgi, eğlence ve zindeliğin spiritüel turizmde en sık deneyimlenen sekiz duygu olduğunu ortaya koymuştur. Tabloda yer alan analiz sonuçlarına göre spiritüel deneyimler sırasında veya sonrasında 154 kişi kendini huzurlu hissettiğini belirtirken 130 kişi ise deneyimlerin kendisini rahatlatmış hissettirdiğini dile getirmiştir. Bununla birlikte spiritüel deneyimler 129 kişinin neşeli, 101 kişinin iyimser, 54 kişinin sevgi dolu, 57 kişinin eğlenmiş, 32 kişi ise zinde hissetmesini sağlamıştır. Bu sonuçlar doğrultusunda spiritüel turizmde pozitif turist psikolojisinin göstergesi olduğu anlaşılan sekiz olumlu duygu 7’li Likert formatında anket formunun son bölümüne dahil edilmiştir.

Tablo 3.7 Kelime Analizi Sonuçları

Duygu Durumu	Tekrar Sayısı	Yorumlardaki İngilizce Karşılığı
Huzurlu	154	Peace/Peaceful
Rahatlamış	130	Comfortable & Relaxed
Neşeli/Mutlu	129	Happy/Joyful
İyimser	101	Positive/Optimistic/Hopeful
Sevgi Dolu	54	Love/Full of Love/Lovely
Eğlenmiş	57	Enjoyed
Zinde	32	Fit/Healthy

Tablo 3.8’de araştırma değişkenlerine ilişkin alanyazındaki referanslara yer verilmiştir. Bir başka ifadeyle ilgili tabloda değişkenlere ait teorik dayanaklar gösterilmektedir. İfadeler ilgili araştırmalardan derlenerek çalışmaya dahil edilmiştir.

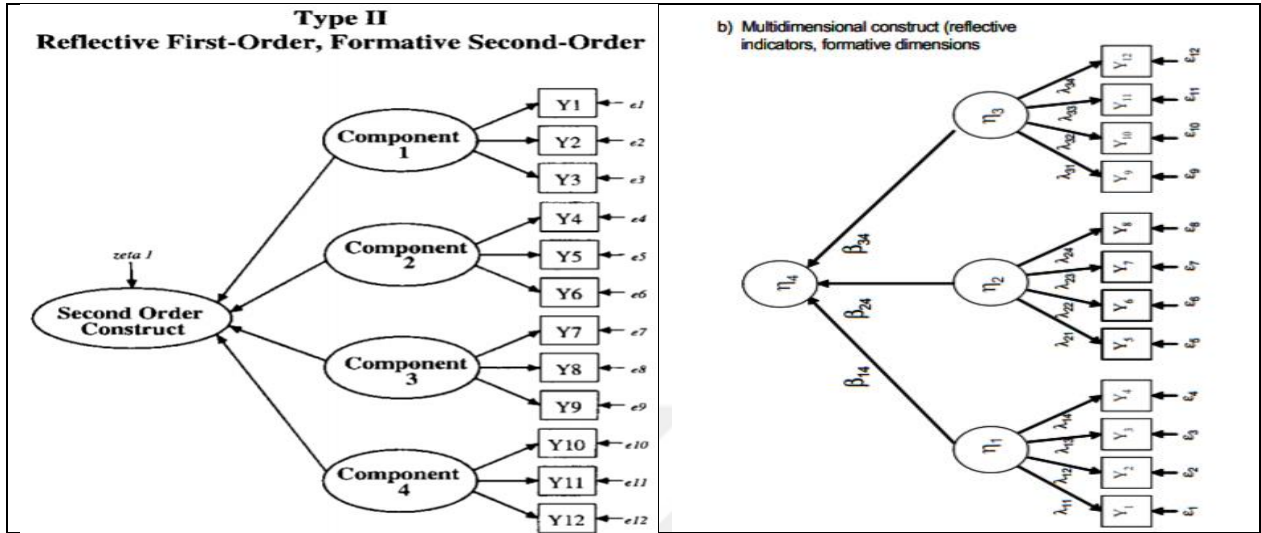
Tablo 3.8 Araştırma Değişkenlerine İlişkin Referanslar

Bağımlı Değişken	Kod	Önerme	Referans
SPİRİTÜEL İYİ OLUŞ	MEA (Anlam)	Anlamlı ve hedefleri olan bir hayatım var.	Brady vd. (1999)
	PEA (Huzur)	Genel olarak huzurlu bir yaşantım var. Huzurlu hissediyorum.	
	FAI (İnanç)	İnancımın manevi destek ve güç alıyorum.	
PSİKOLOJİK (EUDAIMONİK) İYİ OLUŞ	EU1 (Eumodonia)	Spiritüel aktivitelere katıldığında kendi öz kişiliğimi yansıttığımı hissediyorum.	Tsaaur, Yen ve Hsiao (2013)
	EU2 (Eumodonia)	Spiritüel aktivitelere katıldığında kendimi gerçekleştirmiş hissediyorum.	
ÖZNEL (HEDONİK) İYİ OLUŞ	HE1 (Hedonia)	Spiritüel aktivitelere katıldığında kendimi iyi hissediyorum	Kim vd. (2015)
	HE2 (Hedonia)	Diğerlerine kıyasla spiritüel aktivitelere katılmak beni daha fazla mutlu ediyor.	
	HE3 (Hedonia)	Genel olarak hayatımdan memnunuz.	
	HE4 (Hedonia)	Fiziksel ve zihinsel olarak kendimi daha iyi hissediyorum	
	HE5 (Hedonia)	Yaşamımda bazen iniş ve çıkışlar olsa da genel olarak iyi bir hayatım var.	
BİLİNÇLİ FARKINDALIK	MND1	Eşsiz, mükemmel ve yaşamaya değer yüksek spiritüel deneyimler yaşadığımda spiritüelliğe olan ilgim daha da artıyor.	Moscardo (1992)
	MND2	Spiritüel deneyimler sırasında hava, ateş, su, nefes gibi yaşamsal elementler hakkında yeni şeyler keşfediyorum.	Smith ve Puczkó (2008); Heintzman (2013)
	MND3	Spiritüel deneyimler, spiritüellik hakkında yeni şeyler keşfetmeme olanak tanıyor ve spiritüel bilgi birikimime katkı sağlıyor.	Smith (2003); Norman (2012)
POZİTİF DÜŞÜNCE	PO1	Spiritüel deneyimler olaylara iyi tarafından bakmamı sağlıyor.	Seligman (1991)
	PO2	Spiritüel deneyimler olumlu düşünmemi sağlıyor.	Seligman (2000)
TURİST MEMNUNİYETİ	SAT1	Katıldığım spiritüel etkinliklerden ve deneyimlerden memnun kaldım.	Yoon ve Uysal (2005)
	SAT2	Katıldığım spiritüel etkinlikler ve deneyimler beklentilerimi karşıladı.	
HATIRLANABİLİRLİK	M1	Yaşadığım spiritüel deneyimleri asla unutmayacağım	Hosany ve Witham (2010)
	M2	Spiritüel deneyimlerimle ilgili olumlu şeyler hatırlayacağım.	
DENEYİM SONRASI OLUMLU DAVRANIŞLAR	PEB1	Spiritüel etkinliklere ve deneyimlere katılmaya devam edeceğim.	Yoon ve Uysal (2005)
	PEB2	Spiritüel etkinlikleri ve deneyimleri başkalarına önereceğim.	
	PEB3	Spiritüel deneyimler yaşadığım yerleri ve şehirleri gelecekte tekrar ziyaret etmek isterim.	
	PEB4	Spiritüel aktiviteler ve deneyimler hakkında başkalarına olumlu şeyler anlatacağım.	

3.4.3.2. Araştırma Modeli ve Hipotezler

Çalışma kapsamında reflektif gizil değişkenler ile formatif kompozit göstergelere sahip ikinci düzey kompozit değişkenin bir arada olduğu karma tasarımlı araştırma modeli kurgulanmıştır. Bir başka ifadeyle PLS ile yapısal eşitlik analizi kapsamında parametre tahminleri yapmak ve hipotez testleri gerçekleştirmek amacıyla hiyerarşik bileşen modellerinden (HCM) olan Reflektif-Formatif Ölçüm Modeli Tip 2 ile Kompozit Formatif Değişken Modeli kullanılmış ve bu amaçla iki aşamalı yaklaşımdan faydalanılmıştır.

Reflektif-Formatif Ölçüm Modeli Tip 2 Modeli Kullanımı: Pozitif turist psikolojisi yapısal modelin odağını oluşturmakta ve modelin merkezinde konumlanmaktadır. Pozitif turist psikolojisini tahminlemek amacıyla sosyal bilimciler tarafından ampirik çalışmalarda sıklıkla tercih edilen aynı zamanda Jarvis ve arkadaşları (2003) tarafından tanımlanarak görsel çizimlerle detaylandırılan *Reflektif-Formatif Ölçüm Modeli Tip 2* kullanılmıştır (Şekil 3.2). Bu ölçüm modeli Peter ve arkadaşları (2007: 628) tarafından tanımlanan B modeliyle aynı özelliktedir. Özet olarak Pozitif turist psikolojisine ilişkin parametre tahmini iki aşamalı yaklaşımın ilk adımında Reflektif-Reflektif ölçülmüş gizil değişkenler tarafından formatif ölçümle tahminleme yapılması nedeniyle bu yöntem alanyazında *Reflektif-Formatif Ölçüm Modeli* olarak adlandırılmaktadır (Jarvis vd., 2003; Becker vd., 2012; Lohmöller, 1989; Wold, 1982). İkinci düzey formatif değişken çok sayıda gizil değişkene ait boyutların bir kombinasyonudur (Edwards, 2001). Buna göre öznel iyi oluş, psikolojik iyi oluş, spiritüel iyi oluş, bilinçli farkındalık, turist memnuniyeti, olumlu duygular ile pozitif düşünce birinci düzey değişkenleri (LOCs: Lower Order Constructs) pozitif turist psikolojisinin temel göstergeleri olarak kurgulanmıştır. Reflektif-Formatif Ölçüm Modeli Tip 2 aynı zamanda ikinci düzey formatif kompozit model yapısıyla tasarımsal ve çizimsel olarak benzerlik göstermektedir. Reflektif-Formatif Ölçüm Modeli Tip 2 yalnızca hiyerarşik değişkenin ölçümüne yönelik birinci düzey yapıları ve o yapılara ait göstergeleri kapsamaktayken ikinci düzey formatif kompozit yaklaşım öncül değişkenler, formatif göstergeler, ikinci düzey formatif kompozit değişkeni içeren daha kapsamlı ve bütünsel bir tasarıma sahiptir. Modelde pozitif turist psikolojisi değişkeni ilk etapta formatif ikinci düzey yapı (HOC: higher-order/second-order construct) olarak tasarlanmış bir sonraki aşamada ise formatif kompozit değişken modeli içerisinde formatif göstergelere sahip formatif kompozit değişkene dönüştürülmüştür.

Şekil 3.2 Reflektif-Formatif Ölçüm Tip 2 Modeli

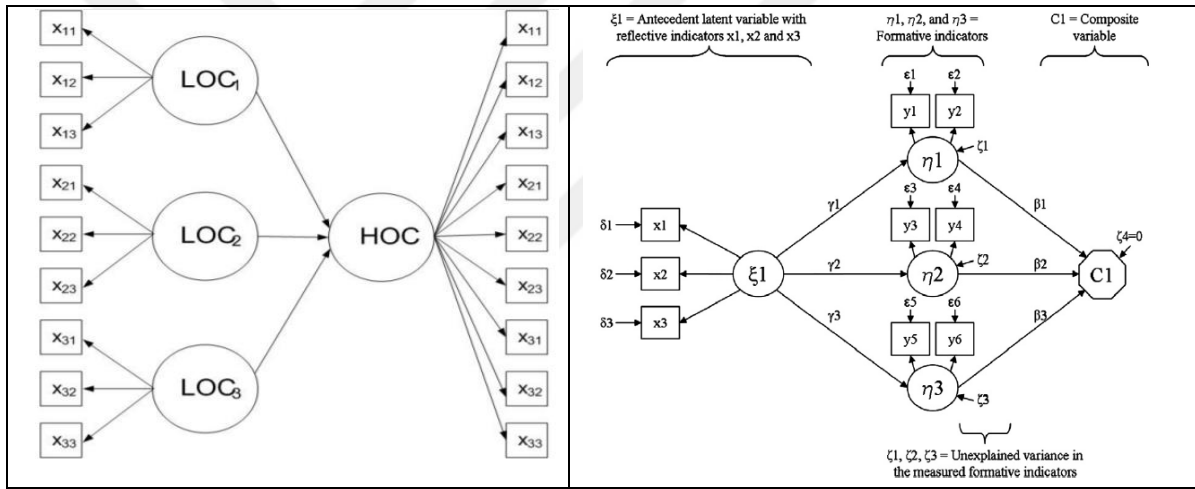
Kaynak: Jarvis vd. (2003: 205); Peter vd. (2007: 628)

Pozitif Turist Psikolojisinin Formatif Yapı Kullanımının Gerekçeleri: Formatif ölçüm modeli kurma süreci Jarvis ve arkadaşları (2003: 203) tarafından özetlenen temel kriterlere dayalı olarak yürütülmüştür. Nedenselliğin göstergelerden yapıya doğru olacak şekilde yönlenmesi birinci gerekçedir. Araştırma varsayımına göre spiritüel turizm deneyimi yaşayan turistlerde meydana gelen çeşitli göstergeler pozitif turist psikolojisine yol açmaktadır. Göstergelerin ana yapının karakteristik özelliklerini taşıması ikinci gerekçedir. Alanyazında detaylı olarak açıklandığı gibi araştırmada kullanılan tüm göstergeler pozitif turist psikolojisinin karakteristik özelliklerini taşımaktadır. Göstergelerde meydana gelecek değişimlerin ana yapıda değişime neden olacağı varsayımı formatif yapı kurulmasının üçüncü gerekçesidir. Göstergelerin birbirine yerine kullanılamayan ve birbirinden farklı özellikte olması ise beşinci gerekçedir. Altıncı gerekçe ise göstergelerin ana yapıyla mantıksal ve teorik uyum içinde olmasıdır. Tüm bunlara ek olarak öğrencilerde pozitif psikolojiyi meydana getiren psikolojik göstergeler üzerine yaptıkları araştırmada Grover, Aggarwal ve Mittal'in (2020) formatif yapı kullandığı net olarak görülmüştür. Bu çalışmada mutluluk ve olumlu duygular öğrencilerde pozitif psikolojiyi olumlu etkileyen formatif göstergeler olarak ortaya çıkmıştır. Bu gerekçeler doğrultusunda pozitif turist psikoloji reflektif-formatif ölçüm (Reflektif-Formatif Ölçüm Tip 2 Modeli) modeli ile Cadogan ve Lee'nin (2013) ikinci düzey formatif kompozit değişken yaklaşımına göre yapısal eşitlik analizine tabi tutulmuştur.

Formatif Kompozit Değişken Modeli Kullanımı: PLS ile yapısal eşitlik analizinde genel modeli oluşturmak amacıyla Cadogan ve Lee (2013) tarafından önerilen formatif kompozit gösterge düzeyinde ilişkilere sahip formatif kompozit değişken yaklaşımı kullanılmıştır. Bu model tasarımını daha kısa adıyla formatif göstergeli ikinci düzey kompozit değişken modeli, ikinci düzey formatif kompozit değişken modeli, formatif kompozit değişken modeli ya da en genel ismiyle hiyerarşik bileşen modeli (HCM: hierarchical component model) olarak ifade etmek mümkündür. Bu yaklaşımda öncül (antecedent) değişkenin dışsal (endogenous formative) değişkenle olan ilişkisi formatif latent değişken düzeyinde değil formatif göstergeler düzeyinde modellenmektedir. Daha net bir ifadeyle göstergeler, modelde reflektif göstergeli öncül değişken ile ikinci düzey yapı arasında konumlanmakta böylece her bir formatif göstergenin bu ilişkide ne derece önemli olduğu daha net ve doğru bir şekilde anlaşılmaktadır. Böylelikle teori oluşumu yüzeysellikten uzaklaşmakta daha anlamlı ve belirgin bir hal almaktadır (Cadogan ve Lee 2013; Suoniemi vd., 2012; Löhmöller, 1989). Bu gerekçelerle Şekil 3.3'te gösterilen ve Cadogan ve Lee (2013: 234) tarafından tanımlanan hiyerarşik bileşen modellerinden olan formatif kompozit değişken modeli tercih edilmiştir. Bu sayede Cadogan ve Lee (2013) tarafından kavramsallaştırıldığı üzere spiritüel turizm deneyimi öncül değişkeninin her bir formatif gösterge ile olan ilişkisinin ölçümüne imkan sağlanmıştır. Daha net bir ifadeyle spiritüel turizm deneyiminin turistlerde pozitif psikoloji göstergeleri ile nasıl bir ilişkiye sahip olduğunun anlaşılmasına imkan sağlanmıştır. Ayrıca bu yaklaşım gösterge yüklerinin incelenmesine ve bu formatif göstergelerin pozitif turist psikolojisi yapısına ne düzeyde katkı sağladığının anlaşılmasına olanak tanımaktadır. Özet olarak iki aşamalı yaklaşımın ilk adımında birinci düzey yapılarla ilişkin parametreler Reflektif-Formatif Tip 2 Ölçüm Modeli ile tahminlenerek gizil faktör skorları hesaplanmış; ikinci adımda ise bu skorlarla oluşturulan formatif kompozit yapılar pozitif turist psikolojisi ikinci düzey değişkeninin formatif göstergeleri halini almıştır. Böylece sözkonusu ikinci aşamada hiyerarşik kompozit model elde edilerek PLS 3.2.9 yazılımı yardımıyla hipotez testleri gerçekleştirilmiştir.

Diğer Yapıların Tasarımı: Araştırma modeline göre spiritüel turizm deneyimi öncül gizil değişken olarak kurgulanmış olup reflektif olarak ölçülmüştür. Dönüşüm, aşkınlık, kaçış, şifa, atmosfer ve maneviyat modelde spiritüel turizm deneyiminin reflektif boyutları olarak konumlanmaktadır. Bir başka ifadeyle spiritüel turizm deneyimi gizil değişkeni, 6 boyutlu reflektif yapı olarak ikinci düzey değişken kurgulanmıştır. Spiritüel turizm deneyimi bileşenlerini meydana

getiren gizil değişken ise kendi içinde gözlenen değişkenler yoluyla reflektif olarak ölçülmüştür. Öznel iyi oluş, psikolojik iyi oluş, spiritüel iyi oluş, turist memnuniyeti, bilinçli farkındalık, pozitif düşünce ve olumlu duygular ise pozitif turist psikolojisinin formatif göstergeleri şeklinde kurgulanarak kendi içinde reflektif olarak ölçülmüştür. Böylelikle spiritüel turizm deneyimi ile pozitif turist psikolojisi arasında göstergeler düzeyindeki ilişkilerin anlaşılmasına imkân sağlanmıştır. İkinci düzey formatif kompozit değişken olarak modelde yerini alan içsel pozitif turist psikolojisi ise gerek doğrudan ve gerekse hatırlanabilirlik aracılığıyla deneyim sonrası olumlu davranışları tahminlemektedir.

Şekil 3.3 Reflektif Formatif Tip II ve Formatif Kompozit Değişken Modeli

Kaynak: Ringle, Sarstedt ve Straun (2012: 6); Cadogan ve Lee (2013: 234)

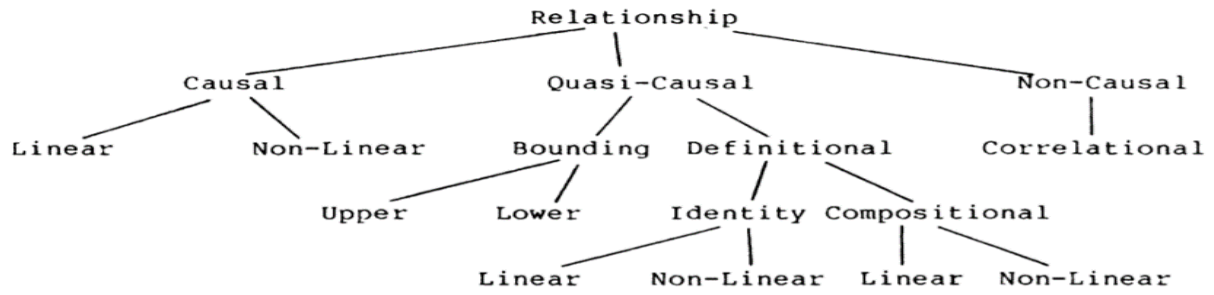
İki Aşamalı (Two Stage Approach) Yaklaşımı Tercih Süreci ve Nedenleri: Pozitif turist psikolojisi Cadogan ve Lee (2013) yaklaşımıyla yapısal modelde formatif kompozit değişken haline getirilmeden önce birinci düzey parametre tahminlerinin yapılması amacıyla alanyazında sıklıkla kullanılan iki yaklaşım arasında tercih yapılmıştır. Değerlendirmeye alınan birinci yöntem, Lohmöller, (1989) ve Wold (1982) tarafından önerilen tekrarlı gösterge yaklaşımıdır (repeated indicator approach). İkinci düzey değişken içeren PLS modellemelerinde oldukça sık kullanılan bu yaklaşımda birinci düzey değişkenlere ait gözlenen değişkenler ikinci düzey değişkenin içine tekrar tanımlanmaktadır. Tekrarlı gösterge yaklaşımında dış model (outer) ölçüm modelini (measurement model) temsil etmekteyken, inner model olarak isimlendirilern iç model yapısal (structural) modeli temsil etmektedir. PLS üzerinde tekrarlı gösterge yaklaşımıyla yapılan analiz sonuçlarında birinci

ve ikinci düzey değişkenler arasında hesaplanan yol katsayıları (path coefficients) aslında birinci düzey değişkenlerin ikinci düzeydeki yüklerini (loadings/weights) temsil etmektedir. Bir başka ifadeyle bu yaklaşımda birinci ve ikinci düzey arasında hesaplanan ve PLS’de yol katsayıları olarak görünen değerler, ikinci düzey latent değişkenin (higher-order construct) elde ettiği ikinci düzey değişken yükleridir (Becker vd., 2012: 365). Öte yandan bazı araştırmacılar, birinci düzey değişkenlere ait gösterge (observed variable) sayısının eşit veya birbirine çok yakın olduğu durumlarda tekrarlı gösterge yaklaşımının kullanılmasının uygun olacağını, aksi halde birinci düzey değişkenlerin ikinci düzeydeki yüklerinin önyargılı ya da hatalı elde edilme ihtimalinin yüksek olacağını belirtmektedirler (Lohmöller, 1989; Ringle vd., 2012; Chin vd., 2003). Ringle, Sarstedt ve Straub (2012), PLS modellemelerinde formatif hiyerarşik gizil değişkenin endogenous (içsel) konumunda olması halinde iki aşamalı (two stage approach) yöntemin kullanılmasını önermektedir. Öte yandan Becker ve arkadaşları (2012) tarafından yapılan çalışmada reflektif-formatif hiyerarşik gizil değişkenli modellerde iki aşamalı yöntemin tekrarlı gösterge yaklaşımına göre genel olarak daha tatminkâr ve tercih edilen sonuçlar ürettiği görülmüştür. Araştırmacılar birinci düzeye ait yüklerin ikinci düzey yapının eyleme geçirilebilir itici güçlerini temsil ettiklerini belirtmektedirler. Bu nedenle ikinci düzey formatif yapı için, birinci düzey yüklerinin büyük öneme sahip olduğunun altı çizilmektedir. Buna ek olarak ikinci düzeye yönelen veya ikinci düzeyden diğer yapılara yönelen yol katsayılarının daha önemli olduğu çalışmalarda iki aşamalı yaklaşımın, tekrarlı yaklaşıma göre daha kullanışlı olacağına dikkat çekilmektedir. Ayrıca B modunda yapılan tekrarlı gösterge yaklaşımının yalnızca gösterge sayısının eşit olduğu durumlarda diğer yaklaşımlara göre üstün sonuçlar elde ettiği belirtilmektedir (Becker vd., 2012: 376-377). Ölçüm modeli A veya B farketmeksizin formatif ikinci düzey içeren bir modelde tekrarlı gösterge yaklaşımı kullanıldığında birinci düzey değişkenler ikinci düzeydeki varyansın tamamını açıklamakta bu da farklı bir problem oluşturmaktadır. Bu durumda ikinci düzey latent değişkene ait R^2 değeri 1’e eşitlenmekte, AVE skoru 0 değerini vermekte, kompozit güvenirlik ve Cronbach’s Alpha hesaplanamamaktadır. Buna karşın formatif ikinci düzey değişken içeren hiyerarşik modellerde iki aşamalı yaklaşım kullanılması halinde bu problemlerin büyük bölümü meydana gelmemektedir (Ringle vd., 2012; Wetzels vd., 2009). Van Riel ve arkadaşları (2017: 463) “araştırmacılar ikinci düzey latent değişkene uzanan ve bu latent değişkenlerden başka

değişkenlere yönlendirilen oklar çizerek analiz gerçekleştirdiğinde iki aşamalı yöntem çok daha faydalıdır.” diyerek bu metodun yapısal modellemelerde daha etkin olacağına işaret etmektedirler.

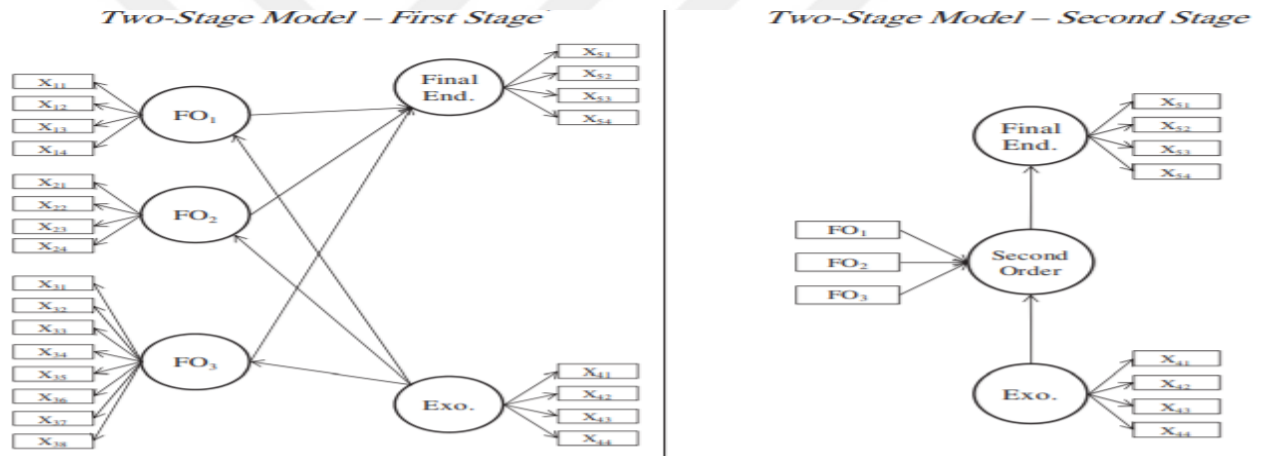
Detaylı olarak açıklanan gerekçeler nedeniyle araştırma modeline daha uygun olan, önyargılı sonuçlar içermeyen ve bu araştırma için daha güvenilir sonuçlar üreteceği öngörülen iki aşamalı yaklaşım kullanılmıştır. Bu yaklaşımda ilk önce birinci düzey değişkenlere ait latent faktör skorları hesaplanmakta; ikinci aşamada ise bu skorlar ikinci düzey değişkenin göstergeleri olarak kullanılmaktadır. Birinci aşamada tekrarlı gösterge yaklaşımı ile faktör skorlarını hesaplamak ve ikinci aşamada bu skorları ikinci düzey latent değişkenin göstergeleri olarak kullanmak mümkündür (Ringle vd., 2012; Wetzels vd., 2009). İki aşamalı yaklaşım, birinci düzey yapılar ihtiyacı duymadan daha yüksek seviye analizde daha performanslı bir model tahminleme avantajına sahiptir. Bununla birlikte tahminleyici ya da öncül (antecedent) değişkenlerin ikinci düzeyi meydana getirmede ne derece etkili olduğunu anlamının en önemli yollarından birinin iki aşamalı yaklaşım kullanmak olduğu düşünülmektedir (Becker vd. 2012). Bu görüş araştırma için kritik önem taşımaktadır. İkinci düzey latent değişken konumundaki pozitif turist psikolojisini hangi birinci düzey değişkenlerin formatif olarak meydana getireceğinin anlaşılması bu araştırmanın temel odak noktalarından biridir. Bu nedenle iki aşamalı yöntemin kullanılmasının uygun olacağı düşünülmektedir. Bu nedenle ölçüm modelinin doğrulanması ve yapısal modelin analizinde daha etkili sonuçlar üreteceği öngörülen iki aşamalı yöntem izlenmiştir. İki aşamalı yaklaşımın birinci aşamasında latent faktör skorları hesaplanmıştır. Böylece pozitif turist psikolojisinin temel formatif göstergeleri elde edilmiştir.

İkinci düzey gizil değişkenlerin analizi öncesinde A ölçüm modunda tüm gözlenen değişkenler reflektif olarak tanımlanmaktayken, B ölçüm modunda gizil değişkene bağlanan göstergeler formatif olarak tanımlanmaktadır. İki aşamalı yöntemde ise latent faktör skorlarına göre oluşturulmuş ve gözlenen değişkene dönüştürülmüş göstergeler latent değişkene ikinci aşamada formatif olarak bağlanmaktadır.

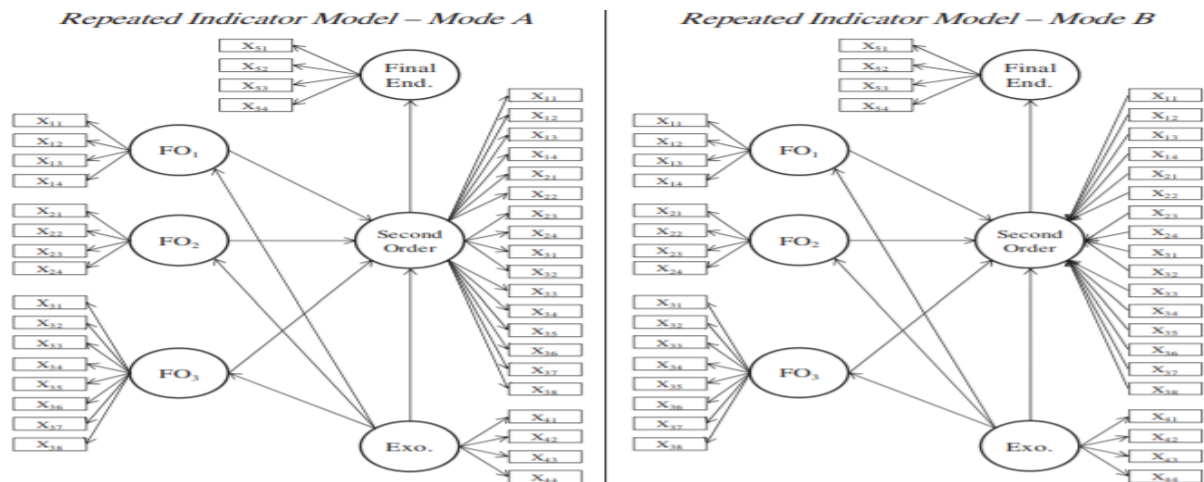
Şekil 3.4 Yapısal İlişkilere Yönelik Sınıflama

Kaynak: Paradice ve Courtney (1987: 44)

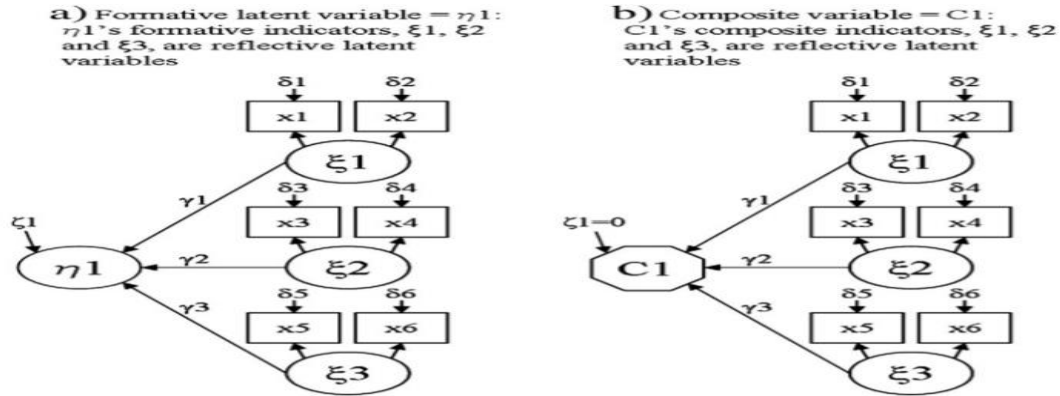
Şekil 3.5 İki Aşamalı Yaklaşım İlişkin İşlem Adımları

Kaynak: Becker vd. (2010: 380)

Şekil 3.6 Tekrarlı Gösterge Yaklaşımı A ve B Ölçüm Modları

Kaynak: Becker vd. (2010: 382)

Şekil 3.7 Formatif Latent ve Formatif Kompozit Değişken Ölçüm Modelleri

Kaynak: Cadogan ve Lee (2013: 234)

İkinci Düzey Yapıların Ölçümüne İlişkin Otomatik, A ve B Gösterge Ağırlıklandırma Modlarının Kullanımı: İlk aşamada formatif yapı olması sebebiyle spiritüel turizm deneyimi için otomatik gösterge ağırlıklandırma modu kullanılmıştır. Bu mod, yeni oluşturulan tüm değişkenler için PLS yazılımında default olarak tanımlanmış bir seçenektir. Otomatik mod, yapının belirtilen ölçümüne göre ağırlıklandırma Modu A ve B'yi kullanmaktadır. Daha spesifik olarak, otomatik mod, reflektif yapılar için Mod A'yı ve formatif yapılar için ise Mod B'yi kullanmaktadır. A modunda gözlenen değişkenler (ölçülmüş maddeler) ikinci düzey latent değişkenin içine reflektif olarak tanımlanmaktadır. Bu durumda oklar ikinci düzey latent değişkenden göstergelere doğru reflektif olarak yönlendirilmektedir. B modu, Becker ve arkadaşları (2012) tarafından formatif yapı içeren modelde kullanılan aynı zamanda Sarstedt ve arkadaşları (2019) tarafından da reflektif-formatif ve formatif-formatif yapılar için önerilen gösterge ağırlıklandırma (ölçüm modeli) yöntemidir. Araştırmacılar iki aşamalı veya tekrarlı gösterge yönteminde A modu ölçüm modelini genellikle reflektif yapılarda, B modu ölçüm modelini ise formatif yapılarda tercih etmektedirler (Sarstedt vd., 2019). Bununla birlikte reflektif ölçülmüş birinci düzey değişkenlerin formatif olarak ikinci düzey bir yapıyı meydana getirdiği reflektif-formatif modellerde ise araştırmacılar çoğu zaman A modunu kullanma eğilimindedir. Alanyazın incelendiğinde formatif ikinci düzey latent yapı içeren yüksek örneklemli çalışmalarda belirli durumlara göre A modunun kullanılması gerektiği ve bu durumlarda A modunun B moduna göre daha avantajlı sonuçlar ürettiği görülmektedir (Becker vd., 2013). A modu, Becker, Rai ve Rigdon (2013) tarafından formatif ölçümler için önerilmekte ve bu modun daha yüksek performans ortaya koyduğu düşünülmektedir.

Becker ve arkadaşları (2013: 6) ikinci düzey formatif ölçüm içeren çalışmaların gösterge ağırlıklandırma işleminde B moduyla sınırlandırılmaması gerektiğini ve formatif çalışmaların yapısına göre A modunun kullanılması halinde olumlu sonuçlar alınabileceğini belirtmişlerdir. Araştırmacılara göre formatif ölçüme dayalı PLS modellemelerinin her zaman B modu tahminlemesine ihtiyaç duymayacağını bunun aksine formatif ölçümlerde A modunun sıkça karşılaşılan durumlarda çok daha avantajlı olduğunu ifade etmektedirler. Gösterge ağırlıklandırma işleminde kullanılan A modu korelasyon yüklerine göre (correlation weights), B modu ise regresyon yüklerine (regression weights) göre analiz gerçekleştirmektedir. Regresyon yükleriyle işlem yapan B Modu, her bir göstergenin birbiriyle olan korelasyonunu (intercorrelations) ve buna ek olarak her bir göstergenin bağımsız değişkenle olan korelasyonunu ve yanı zamanda göstergeler arasındaki çoklu bağlantılılığı hesaba katmaktadır. Öte yandan korelasyon yükleriyle işlem yapan A modu göstergelerin kendi içindeki korelasyonunu ve çoklu bağlantılılığı dikkate almamaktadır (Dijkstra, 2010; Rigdon, 2012; Becker vd., 2013). PLS modellemelerinde Q^2 değerleri incelenerek örneklem dışı tahmin yeteneğine ilişkin olarak tahminsel geçerlilik değerlendirmesi yapılmaktadır. Dana ve Dawes (2004) korelasyon yüklerinin tahminsel geçerlilikte regresyon yüklerine göre daha üstün performans gösterdiğini belirtmekte ve tahminsel geçerlilik değerlendirmesinde B modunun dikkate aldığı regresyon yükleri yerine A modu tarafından kullanılan korelasyon yüklerinin kullanılması gerektiğine işaret etmektedir. Bununla birlikte Becker ve arkadaşları (2013) büyük veya orta düzey örnekleme sahip ya da yüksek R^2 değerinin elde edildiği çalışmalarda A modunun daha iyi tahminsel geçerlilik performansı ortaya konulmuştur (out-of-sample predictive validity). Daha net bir ifadeyle Becker ve arkadaşları (2013: 15) göstergeler arasında hemen hemen hiç korelasyon bulunmadığı durumlarda gösterge ağırlıklandırma yöntemi olarak B modunun kullanılması gerektiğini; yüksek örneklem sayısına, yüksek R^2 değerine (örneğin, $R^2 \geq 0.30$) ya da göstergeler arası yüksek çoklu bağlantılılığa sahip çalışmalarda A modunun kullanılması gerektiğini belirtmektedirler. Buna göre 100'ün üzerinde örnekleme sahip formatif yapı içeren çalışmalarda gösterge ağırlıklandırma yöntemi olarak A modunun tahminsel geçerliliğin sağlanması için daha uygun olduğu görülmektedir (Becker vd., 2013; Dana ve Dawes, 2004). Becker ve arkadaşları tarafından ortaya konulduğu gibi ikinci düzey yapılar onu formatif veya reflektif olarak meydana getiren alt düzey boyutlardan oluşmaktadır. Bu nedenle ikinci düzey ve birinci düzey yapılar arasındaki ilişki formatif özellikte olup hiyerarşik ikinci düzey yapının doğası

ile ilgilidir. Daha net bir ifadeyle ikinci düzey yapılar kendisini meydana getiren reflektif bileşenler ya da formatif göstergeler adı verilen boyutlar olmadan var olamamaktadır (Crocetta vd., 2020: 728). Alanyazındaki bilgiler ışığında A modunun göstergeler arasında az da olsa korelasyon bulunması halinde dahi üstün sonuçlar ortaya koyacağı; B modunun ise formatif yapılarda kullanılmasının uygun olduğu anlaşılmaktadır. Otomatik mod ise analize dahil edilen yapının reflektif ya da formatif ölçümüne göre PLS programı tarafından kendiliğinden default olarak seçilmektedir.

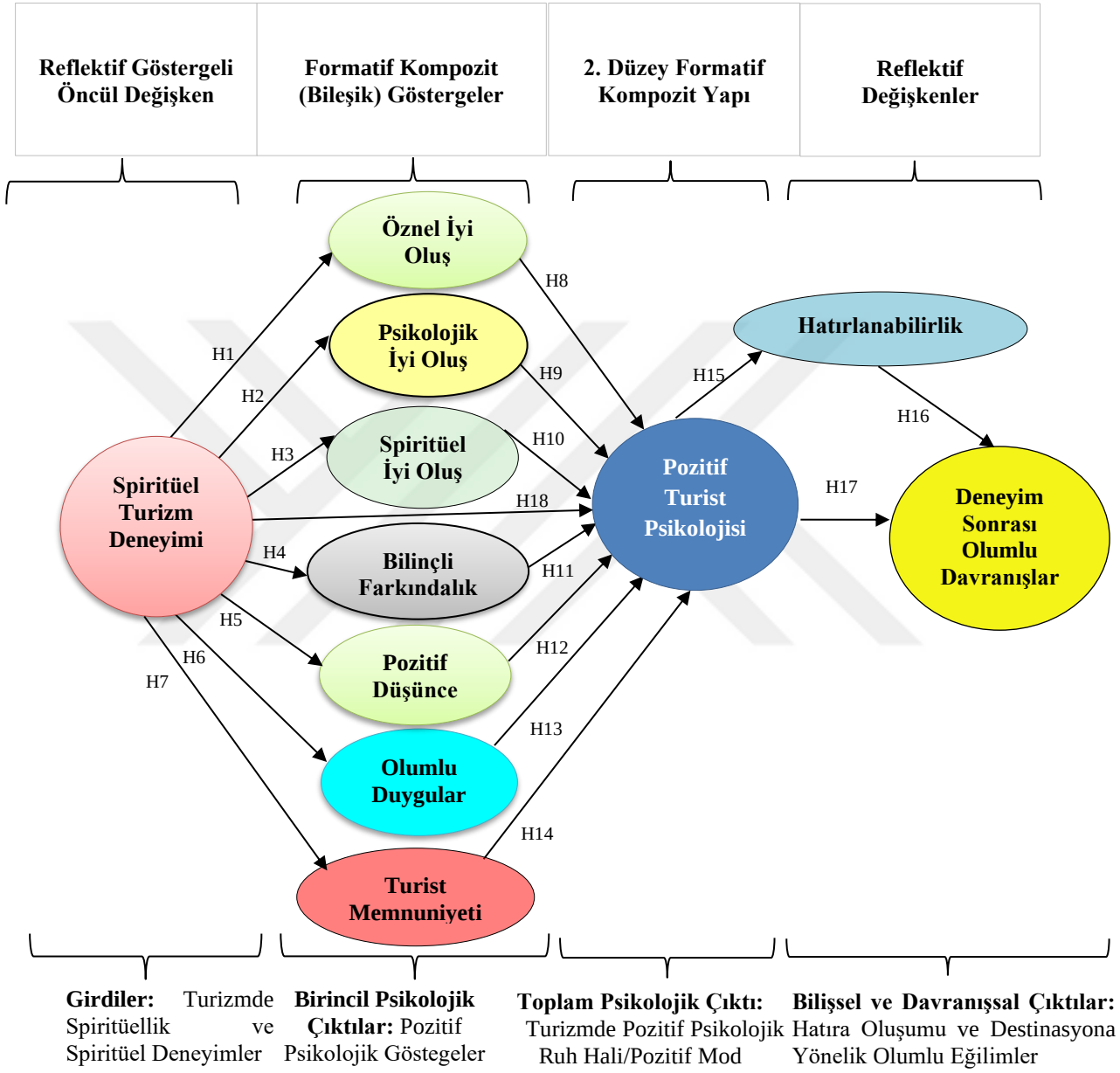
Hipotetik Araştırma Modeli Kurgusu ve Hipotez Geliştirme: Geliştirilen ölçüm aracının ortaya koyduğu spiritüel turizm deneyiminin turistlerde meydana getirdiği pozitif psikolojik çıktılar ile hatırlama ve davranışsal eğilimler arasındaki yapısal ilişkilerin incelenmesi nicel araştırma aşamasının önemli hedefleri arasındadır. Bir başka ifadeyle keşifsel olarak geliştirilen ölçek yardımıyla ölçümü yapılan spiritüel turizm deneyimi ile öznel iyi oluş, psikolojik iyi oluş, spiritüel iyi oluş, bilinçli farkındalık, olumlu duygular, turist memnuniyeti, pozitif düşünce, pozitif turist psikolojisi, hatırlanabilirlik ve deneyim sonrası olumlu davranışlar arasındaki ilişkilerin ortaya konulması; bu bağlamda bir bütün olarak ‘Spiritüel Turizm Deneyimi Temelli Pozitif Turist Psikolojisi Modeli’nin (Spiritual Tourism Experience Based Positive Tourist Psychology Model/ STEPTOP Model) yapısal eşitlik yöntemi ile istatistiksel olarak doğrulanması amacıyla Şekil 3.8’de gösterilen hipotetik araştırma modeli kurgulanmıştır. Jarvis ve arkadaşlarına (2003) göre reflektif modellerin tersine formatif modellerde göstergeler gizil değişkenin meydana getirmekte veya onun oluşumuna neden olmaktadır. Bu bilgi ışığında formatif yapı olan pozitif turist psikolojisi değişkeninin hangi göstergelere sahip olduğunu anlamak amacıyla hipotezler geliştirilmiştir. Sonuç olarak 62 gözlenen değişken, 16 birinci düzey gizil değişken, 2 ikinci düzey değişken olmak üzere toplam 79 değişken PLS 3.2.9 yazılımında yapısal eşitlik analizine dahil edilmiştir. Bu bağlamda on sekiz farklı hipotez kurulmuştur. Bu hipotezlerden H1, H2, H3, H4, H5, H6, H7 ile H15, H16, H17, H18 nedensel ilişkilere dayalı olarak kurgulanmıştır. Öte yandan H8, H9, H10, H11, H12, H13, H14 ise araştırmada pozitif turist psikolojisinin formatif göstergeleri olduğu varsayılan değişkenlerin yapıyla olan korelasyonel ilişkilerine yöneliktir. Bir başka ifadeyle bu hipotezler 7 farklı değişkenin pozitif turist psikolojisi tahminine olan katkı sunan formatif göstergeler olup olmadığının istatistiksel olarak ortaya koymak amacıyla kurulmuştur. Böylelikle her bir formatif göstergenin pozitif turist psikolojisi oluşumdaki rolü daha net olarak anlaşılabacaktır.

Temel Değişkenler Arasındaki Nedensel İlişkilere Yönelik Hipotezler:

- H1:** Spiritüel Turizm Deneyimi, Öznel İyi Oluş üzerinde olumlu etkiye sahiptir.
- H2:** Spiritüel Turizm Deneyimi, Psikolojik İyi Oluş üzerinde olumlu etkiye sahiptir.
- H3:** Spiritüel Turizm Deneyimi, Spiritüel İyi Oluş üzerinde olumlu etkiye sahiptir.
- H4:** Spiritüel Turizm Deneyimi, Bilinçli Farkındalık üzerinde olumlu etkiye sahiptir.
- H5:** Spiritüel Turizm Deneyimi, Pozitif Düşünce üzerinde olumlu etkiye sahiptir.
- H6:** Spiritüel Turizm Deneyimi, Olumlu Duygular üzerinde olumlu etkiye sahiptir.
- H7:** Spiritüel Turizm Deneyimi, Turist Memnuniyeti üzerinde olumlu etkiye sahiptir.
- H15:** Pozitif Turist Psikolojisi, Hatırlanabilirlik üzerinde olumlu etkiye sahiptir.
- H16:** Hatırlanabilirlik, Deneyim Sonrası Davranışlar üzerinde olumlu etkiye sahiptir.
- H17:** Pozitif Turist Psikolojisi, Deneyim Sonrası Davranışlar üzerinde olumlu etkiye sahiptir.
- H18:** Spiritüel Turizm Deneyimi Pozitif Turist Psikolojisi üzerinde olumlu etkiye sahiptir.

Pozitif Turist Psikolojisi ile Göstergeler Arasındaki Korelasyonel İlişkilere Yönelik Hipotezler:

- H8:** Öznel İyi Oluş, Pozitif Turist Psikolojisi'nin formatif göstergesidir.
- H9:** Psikolojik İyi Oluş, Pozitif Turist Psikolojisi'nin formatif göstergesidir.
- H10:** Spiritüel İyi Oluş, Pozitif Turist Psikolojisi'nin formatif göstergesidir.
- H11:** Bilinçli Farkındalık, Pozitif Turist Psikolojisi'nin formatif göstergesidir.
- H12:** Pozitif Düşünce Pozitif Turist Psikolojisi'nin formatif göstergesidir.
- H13:** Olumlu Duygular, Pozitif Turist Psikolojisi'nin formatif göstergesidir.
- H14:** Turist Memnuniyeti, Pozitif Turist Psikolojisi'nin formatif göstergesidir.

Şekil 3.8 Hipotetik Araştırma Modeli

3.4.3.3. Nicel Pilot Çalışma

Nicel ana çalışma öncesi, katılımcılar tarafından anlaşılmakta güçlük çekilen ifadelerin belirlenerek düzeltilmesi, önermeler içerisinde anlam karmaşasına neden olan sözcüklerin revize edilmesi, spiritüel turizm deneyiminin faktör yapısının ve yük değerlerine ilişkin ön değerlendirme yapılması amacıyla spiritüel turistler üzerinde pilot çalışma gerçekleştirilmiştir. Araştırma

hakkında bilgilendirilen ve pilot uygulamaya katılmayı kabul eden ve gönüllü Türk katılımcıların bir kısmı, spiritüel kamp organizasyonunda etkinliklerin hemen ardından anketleri inceleyerek önermelere ilişkin görüşlerini sözlü olarak sunmuşlar ve ardından anket formunu doldurmuşlardır. Araştırma amaçları konusunda kendilerine bilgi verildikten sonra çalışmada yer almayı kabul eden yabancı turistlerin ise anket formlarını internet ortamında yanıtlamaları ve mevcut görüşlerini mail veya çevrimiçi anlık ileti yoluyla bildirmeleri sağlanmıştır. Bu yöntemle toplam 122 gönüllü katılımcı üzerinde pilot uygulama gerçekleştirilmiş, katılımcı görüşleri doğrultusunda önermeler gözden geçirilerek 31 ifade SPSS 25 yazılımında Varimax yöntemiyle açımlayıcı faktör analizine tabi tutulmuştur. Bu sayede önermelerin daha anlaşılır ve yalın hale getirilmesi sağlanarak faktör yapısına ilişkin ana çalışma öncesi ön değerlendirmeler yapılmıştır. Pilot uygulamaya ilişkin açımlayıcı faktör analizi sonuçları 26 Kasım 2020 tarihinde Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde uzman görüşüne sunulmuştur. Analiz bulguları, geliştirilen 31 önermenin nitel kodlama tablosuyla uyumlu olarak 6 ana faktör altında toplandığını ve varyansın %66,7'sini açıklayan 6 faktörlü spiritüel turizm deneyimi yapısının elde edildiğini göstermektedir. Odak grup toplantısında alınan uzman görüşleri doğrultusunda faktörler şifa, aşkınlık, atmosfer, dönüşüm, kaçış ve maneviyat olarak adlandırılmıştır. Bartlett Küresellik Testine göre anlamlılığın '0.000' değerini gösterdiği ve ifadelerin birbiriyle ilişkili olduğu görülmüştür. Pilot çalışma verileri üzerinde yapılan AFA sonuçları 0.94 Cronbach Alpha katsayısına ulaşıldığını göstermiştir.

3.4.3.4. Nicel Veri Toplama Metodu

Araştırmacının doktora tez çalışması 2214A Doktora Sırası Araştırma Bursu kapsamında TÜBİTAK tarafından desteklenmiştir. Araştırmacı St. Kliment Ohridski Üniversitesi Ohrid Turizm ve Otelcilik Fakültesi'nin resmi daveti üzerine Ağustos 2021'de Kuzey Makedonya'ya seyahat etmiş; veri toplama sürecinin Kuzey Makedonya ayağına ilişkin araştırma giderleri TÜBİTAK tarafından karşılanmıştır. Bununla birlikte Balkan ve Orta Avrupa'da bulunan spiritüel destinasyonlarda daha fazla sayıda spiritüel turisti örnekleme dahil etmek hedeflenmiştir. Bu amaçla araştırmacı anket yoluyla nicel veri toplamak amacıyla Kuzey Makedonya'nın yanı sıra çeşitli Orta Avrupa ve Balkan ülkelerine seyahat ederek spiritüel destinasyon ve turist çekim noktalarını ziyaret etmiştir. Veri toplama amacıyla araştırmacı tarafından ziyaret edilen ülkeler Makedonya (Üsküp, Mavrovo, Tetovo, Kokino, Kuklitsa, Kratova, Ohrid, Lagadin, Ljubanishta,

Bitola); Sırbistan (Zlatibor, Nova Varos, Gostilje, Tara, Sjenica, Sirogojno, Belgrad, Novi Sad, Banstol, Palic); Macaristan (Budapeşte, Dömös, Dunabogdany, Dobogoko, Visegrad, Esztergom, Eger, Egerszalok, Belapatfalva, Repashuta, Szomolya, Bogacs, Cserépváralja, Magyarpolany, Zalazsanto, Tapolca, Balaton), Slovakya (Radvan nan Dunajom, Bratislava, Bojnice, Cicmany), Hırvatistan (Plitvice, Zagreb, Velebit, Split, Dubrovnik), Bosna-Hersek (Mostar, Saraybosna, Trebinje, Tijeniste), Karadağ (Kotor, Budva, Ülgün) ve Arnavutluk'tur (Durrës, Akçahisar). Araştırmanın nicel veri toplama sürecinin tüm dünyayı etkisi altına alan COVID-19 salgını kaynaklı pandemi dönemine denk gelmesi nedeniyle bulaş riskine karşı anket formları ve kalemlere fiziksel temastan çekinen katılımcılara e-posta veya sosyal medya kanalıyla ulaşılarak elektronik anket formlarını doldurmaları sağlanmıştır. Anket çalışmasının ikinci aşamasında araştırmacının bizzat ziyaret etmediği spiritüel destinasyonlar olan Endonezya (Bali), Hindistan (Rishikesh), Amerika Birleşik Devletleri (Sedona/Arizona), Kosta Rika (Gigante/Puntarenas, Guanacaste/Hacienda Pinilla), Tayland (Chiang Mai, Bangkok, Ko Samui) ve Peru'dan (Iquitos, Cusco) elektronik ortamda veri toplanmıştır. Bu amaçla spiritüel turizm tesislerine, tesis yöneticilerine, spiritüel eğitmenlere ve bu tesislerde spiritüel deneyim yaşayan turistlere elektronik anketler e-posta veya sosyal medya kanalıyla gönderilmiştir. Bu sayede örnekleme uygun gönüllü spiritüel turistlerin anketleri elektronik ortamda eksiksiz olarak yanıtlamaları sağlanmıştır. Araştırmada yer almaya gönüllü her katılımcıya araştırmanın amacı, kapsamı ve beklenen sonuçları gibi konularda yazılı veya sözlü bilgi verilmiştir. Ayrıca katılımcılar anket formunun yanıtlanmasının ortalama ne kadar süre alacağı konusunda bilgilendirilmiştir. Olası çekilme kararları veya bilgi talepleri için tüm katılımcılara araştırmacının e-posta adresi iletilmiştir.

Araştırmada olasılığa dayalı olmayan örneklem metodlarından ölçüt (kriter) örnekleme yönteminden yararlanmıştır. Bu bağlamda en az bir yıllık spiritüel deneyime ve en az bir spiritüel turizm motivasyonuna sahip, kendini tanımlanmış altı spiritüel turist tipolojisinden biri içine dahil eden ve 18 yaş üzeri katılımcılara İngilizce dilinde uygulanmıştır. İngilizce dilinde hazırlanan anketler katılımcılar spiritüel aktiviteleri tamamladıktan sonra uygulanmıştır. Araştırma ilkeleri doğrultusunda tüm soruların eksiksiz olarak yanıtladığı anketler çalışmaya dahil edilmiş, kayıp veriye sahip anket formları kapsam dışı bırakılmıştır. Nicel veri toplama süreci boyunca toplam 6164 katılımcı araştırmada yer almaya davet edilmiştir. Bu süreçte 1050 katılımcı araştırmada yer almaya gönüllü olmuştur. Kayıp veri içeren ya da özensiz, veya tutarsız yanıtladığı anlaşılan 40

anket ile uygulama sırasında katılımcının araştırmadan çekilme kararı nedeniyle imha edilen 60 anket çalışma kapsamı dışında bırakılmıştır. Sonuç olarak amaçlı örneklem kriterlerine uygun katılımcılar tarafından özenli, tutarlı ve eksiksiz yanıtladığı anlaşılan ve kayıp veri içermeyen toplam 950 anket elde edilmiştir.

3.5. Analizler ve Bulgular

Bu bölümde sırasıyla önce nitel sonra nicel araştırma kapsamında gerçekleştirilen analizler ve bu analizlerden elde edilen bulgular sunulacaktır. Daha önce de belirtildiği gibi nitel aşamada NVIVO 10; nicel aşamada ise SPSS 25 ve PLS 3.2.9 yazılımlarından yararlanarak analizler gerçekleştirilmiş ve elde edilen bulgular tablolar eşliğinde raporlanmıştır.

3.5.1. Nitel Araştırma Analizleri ve Bulgular

Nitel araştırmaya ilişkin gerçekleştirilen analizler ve elde edilen bulgular katılımcılarının profili, kodlama sürecini içeren tematik analiz, görüşmelerde elde edilen katılımcı cümlelerinden alıntıları içeren betimsel analiz ile nitel geçerlilik ve güvenilirlik olmak üzere dört başlık altında açıklanacaktır. Bununla birlikte ilgili başlıklar altında tablolar ve yorumlamalara yer verilerek nitel veri çözümleme sonuçları sunulacaktır.

3.5.1.1. Görüşme Katılımcılarının Profili

Tablo 3.9’da görüldüğü üzere iki farklı destinasyonda 4’ü erkek, 7’si kadın olmak üzere yaş ortalaması 51 olan toplam 11 yerli spiritüel turist ile izinli ses kayıtlarının alındığı yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Toplam 11 yüz yüze görüşmenin 6’sı Antalya’nın Olimpos bölgesinde, 5’i ise Muğla’nın Köyceğiz ilçesinde yapılmıştır. Görüşmelerin minimum 21, maksimum 53 dakika olmak üzere ortalama 35 dakika sürdüğü görülmektedir. R1-R11 aralığında kodlanan ve gerçek isimleri gizlenen katılımcılar, eczacı, memur, turizmci, bankacı ve yazar olmak üzere farklı sektörlerden çeşitli meslek gruplarına mensuptur. Bununla birlikte görüşme katılımcılarının çoğunlukla orta yaş üzerinde üniversite mezunu olduğu ve uzun yıllardır spiritüel deneyime sahip oldukları görülmektedir. Öte yandan tipolojik dağılım incelendiğinde 6 katılımcı master, 3 katılımcı arayışçı, 2 katılımcı ise kendini seyahatsever spiritüel turist olarak

tanımlamaktadır. Demografik profil tablosuna göre yüzyüze görüşme katılımcıları araştırma amaçlarına uygun veriyi sağlayacak yeterli bilgi birikimine ve spiritüel deneyime sahiptir.

Tablo 3.9 Yüz Yüze Görüşme Katılımcılarının Demografik Profili

Kod	Cinsiyet	Spiritüel Tipoloji	Yaş	Meslek	Medeni Durum	Eğitim Durumu	Spiritüel Deneyim	Görüşme Yeri	Süre
R1	Erkek	Master	47	Eczacı	Evli	Üniversite	11 Yıl	Olimpos	53 dk.
R2	Kadın	Master	45	Memur	Evli	Üniversite	30 Yıl	Olimpos	52 dk.
R3	Kadın	Arayışçı	54	İnşaat Sektörü	Bekar	Üniversite	3 Yıl	Olimpos	21 dk.
R4	Kadın	Master	60	Eski Turizmci	Evli	Lise	30 Yıl	Olimpos	27 dk.
R5	Kadın	Master	51	Uçuş Uzmanı	Bekar	Üniversite	9 Yıl	Olimpos	32 dk.
R6	Erkek	Arayışçı	25	Bankacı	Bekar	Lise	17 Yıl	Olimpos	50 dk.
R7	Kadın	Arayışçı	57	Emekli	Bekar	Üniversite	15 Yıl	Köyceğiz	35 dk.
R8	Kadın	Master	68	Turizmci	Bekar	Üniversite	20 Yıl	Köyceğiz	42 dk.
R9	Kadın	Master	71	Yazar	Evli	Üniversite	25 Yıl	Köyceğiz	25 dk.
R10	Erkek	Seyahatsever	45	Terapist	Evli	Üniversite	30 Yıl	Köyceğiz	31 dk.
R11	Erkek	Seyahatsever	45	Emekli Asker	Evli	Üniversite	3 Yıl	Köyceğiz	44 dk.

Tablo 3.10’da internet görüşmesi yapılan yabancı spiritüel turistlere ilişkin demografik profil sunulmuştur. Tablodaki veriler incelendiğinde 6 kıtadan 16 farklı milliyete mensup 24’ü kadın, 18’i erkek olmak üzere toplam 42 katılımcıyla elektronik ortamda eşzamansız internet görüşmesi yapıldığı görülmektedir. Bununla birlikte yaş ortalaması 44 olan, ağırlıklı olarak 15 yıl ve üzeri spiritüel deneyime sahip geniş çeşitlilikte bir katılımcı kitlesine ulaşılması dikkat çekmektedir. Araştırmaya 10 Amerikan, 8 İngiliz, 6 Hintli, 2 Avustralyalı, 2 İrlandalı, 2 Nepalli, 2 Polonyalı, birer İsveçli, Danimarkalı, İsveçli, Perulu, Sudanlı, Hırvat, Gürcü, Arap, Guyanalı ve Filipinli katılımcının katıldığı görülmektedir. Yabancı katılımcılar genellikle üniversite mezunudur. Yabancı katılımcıların büyük bir bölümü tipolojik olarak kendini arayışçı spiritüel turist olarak tanımlamaktadır. Bununla birlikte kendini sempatizan, tesadüfi, rastgele, master ve seyahatsever olarak niteleyen turistlerin de araştırmada yer aldığı görülmektedir. Turist tipolojileri bakımından ele alındığında 32 katılımcının kendini arayışçı (öze-dönüşsel) spiritüel turist olarak tanımladığı diğerlerinin ise kendini sempatizan (n:5), master (2), tesadüfi (n:1) veya rastgele (n:2) spiritüel turist kategorileri içinde değerlendirdikleri ortaya çıkmıştır.

Tablo 3.10 İnternet Görüşmesi Katılımcılarının Demografik Profili

Kod	Cinsiyet	Yaş	Tipoloji	Ülke	Eğitim	Spiritüel Deneyim
R12	Kadın	68	Arayışçı	İngiltere	Üniversite	15 Yıl ve Üzeri
R13	Erkek	27	Arayışçı	Hindistan	Lise	13 Yıl
R14	Erkek	84	Arayışçı	Amerika	Lise	15 Yıl ve Üzeri
R15	Erkek	43	Arayışçı	Amerika	Lise	15 Yıl ve Üzeri
R16	Erkek	38	Arayışçı	Avustralya	Lise	15 Yıl ve Üzeri
R17	Kadın	44	Arayışçı	Avustralya	Üniversite	15 Yıl ve Üzeri
R18	Erkek	34	Arayışçı	Nepal	Üniversite	7 Yıl
R19	Erkek	25	Arayışçı	Danimarka	Ortaokul	7 Yıl
R20	Kadın	53	Arayışçı	İrlanda	Lise	3 Yıl
R21	Kadın	40	Sempatizan	İngiltere	Üniversite	15 Yıl ve Üzeri
R22	Kadın	30	Tesadüfi	Polonya	Üniversite	3 Yıl
R23	Kadın	28	Arayışçı	Hindistan	Üniversite	3 Yıl
R24	Kadın	52	Arayışçı	Amerika	Üniversite	15 Yıl ve Üzeri
R25	Kadın	59	Arayışçı	İsveç	Üniversite	15 Yıl ve Üzeri
R26	Kadın	44	Arayışçı	İngiltere	Üniversite	15 Yıl ve Üzeri
R27	Kadın	56	Arayışçı	Amerika	Üniversite	15 Yıl ve Üzeri
R28	Kadın	45	Arayışçı	İngiltere	Lise	15 Yıl ve Üzeri
R29	Erkek	24	Arayışçı	Sudan	Üniversite	13 Yıl
R30	Erkek	36	Arayışçı	İngiltere	Üniversite	7 Yıl
R31	Kadın	50	Arayışçı	Amerika	Lise	15 Yıl ve Üzeri
R32	Kadın	55	Arayışçı	Amerika	Üniversite	7 Yıl
R33	Kadın	40	Arayışçı	İrlanda	Lise	15 Yıl ve Üzeri
R34	Kadın	65	Arayışçı	Amerika	Üniversite	15 Yıl ve Üzeri
R35	Kadın	49	Arayışçı	Amerika	Lise	15 Yıl ve Üzeri
R36	Kadın	47	Arayışçı	Amerika	Lise	3 Yıl
R37	Erkek	41	Master	Polonya	Üniversite	15 Yıl ve Üzeri
R38	Erkek	26	Arayışçı	Hindistan	Lise	7 Yıl
R39	Kadın	32	Arayışçı	Hindistan	Lise	13 Yıl
R40	Kadın	39	Sempatizan	Hırvatistan	Lise	15 Yıl ve Üzeri
R41	Kadın	35	Rastgele	Amerika	Lise	13 Yıl
R42	Erkek	56	Arayışçı	Meksika	Lise	15 Yıl ve Üzeri
R43	Kadın	40	Sempatizan	Peru	Üniversite	7 Yıl
R44	Kadın	26	Arayışçı	Gürcistan	Üniversite	3 Yıl
R45	Erkek	33	Arayışçı	İngiltere	Ortaokul	3 Yıl
R46	Kadın	55	Sempatizan	İngiltere	Üniversite	3 Yıl
R47	Kadın	22	Sempatizan	Nepal	Üniversite	3 Yıl
R48	Erkek	31	Seyahatsever	Arabistan	Lise	3 Yıl
R49	Erkek	45	Rastgele	Guyana	Üniversite	15 Yıl ve Üzeri
R50	Erkek	57	Arayışçı	İngiltere	Lise	15 Yıl ve Üzeri
R51	Erkek	50	Master	Amerika	Üniversite	15 Yıl ve Üzeri
R52	Erkek	28	Arayışçı	Hindistan	Üniversite	3 Yıl
R53	Kadın	64	Arayışçı	Filipinler	Üniversite	15 Yıl ve Üzeri
R54	Erkek	29	Arayışçı	Hindistan	Üniversite	13 Yıl

Not: Yabancı katılımcıların bir kısmı meslek, medeni durum gibi özel bilgilerini vermek istemediklerinden bu bilgiler araştırma dışı bırakılmıştır.

3.5.1.2. Tematik Analiz Bulguları

Önceki bölümlerde belirtildiği gibi ilk aşama olan kapsamlı alan yazın taraması sonucunda spiritüel turizm deneyimine ilişkin 6 ana tema ve toplam 48 önermeden oluşan alt temalar keşfedilmiştir. Odak grup toplantısında alınan birinci aşama uzman görüşleri doğrultusunda sadeleştirme işlemi uygulanmış ve böylece önerme sayısı 26'ya indirilmiştir. Yerli ve yabancı spiritüel turistlerle yapılan görüşmelere ait transkriptlere ve spiritüel turizm deneyimlerinin paylaşıldığı değerlendirmelere yönelik yapılan döküman incelemesi neticesinde keşfedilen 5 yeni önermenin de eklenmesiyle alt tema sayısı 26'dan 31'e yükselmiştir. Bu önermeler ikinci aşama uzmanlar toplantısında onaya sunulmuş ve kabul edilmiştir. Bu önermelerin bir sonraki aşama olan nicel araştırma kapsamında anket yoluyla sahadan veri toplanarak doğrulanması amaçlanmakta ve bu sayede 31 maddelik ölçüm modeline istatistiksel geçerlilik kazandırılması hedeflenmektedir. Karma yöntem keşfedici sıralı desen araştırmasının nitel ayağı kapsamında yerli spiritüel turistlerle yapılan 11 yüzyüze görüşmeden, yabancı spiritüel turistlerle gerçekleştirilen 42 internet görüşmesinden, popüler seyahat sitelerindeki 818 turist yorumundan ve iki farklı spiritüel kampta yapılan katılımcı gözlemlerden elde edilen veriler, NVIVO 10 paket programı yardımıyla çözümlenmiştir. NVIVO 10 destekli nitel analiz sürecinin birinci aşaması, tüm nitel verilerin kodlamalar yoluyla tematik analize tabi tutulmasını içermektedir. Tematik analiz veya diğer adıyla tema analizi, transkripti çıkarılan görüşme, döküman ve katılımcı gözlem notlarının ilgili bağlamlar kapsamında üst temalar altında kategori ve alt temalara ayrılarak incelenmesini içermektedir. Böylece araştırılan kavrama ilişkin tema, kategori ve alt temalar belirlenebilmekte; çetele tablosu oluşturulabilmekte ve nitel veri üzerinde ileri istatistiksel analiz yapmamak koşuluyla frekans ve yüzdeler içeren tablolar kullanılabilir (Günbayı, 2019). Temalar, veri içinde araştırma sorusuyla ilgili önemli noktaları açıklamakta; bununla birlikte ve araştırma sorusuna ilişkin anlamlı örüntü oluşturan yanıtları veya anlamları temsil etmektedir. Tematik analizin kodlama aşamasında değerlendirilmesi gereken en kritik unsurlar neyin ya da nelerin bir örüntü ya da tema olarak kabul edileceği ve tema büyüklüğünün ne kadar olacağıdır. Bu durum ana temanın veya alt temanın gerek her bir veri biriminde kapladığı alanla gerekse tüm nitel veri seti içindeki tekrarlanma sıklığıyla yakından ilişkili bir konudur. Veri setinde çoğu zaman bir temaya ilişkin çok sayıda örnek karşılaşılmaktadır. Öte yandan tekrarlandığı görülen unsurun bir tema olarak değerlendirilmesi için veri setinin ne kadarlık kısmının temaya dair kanıt sunması gerektiğinin ya da bu tema adayının

tekrarlanma sıklığının ne düzeyde olması gerektiğine ilişkin kesin bir görüş birliği yoktur. Daha net bir ifadeyle örneğin veri öğelerinin %20'sinde temaya ilişkin kanıt mevcut olduğu durumda bu unsur tema halini alabilirken, bu oranın %10 düzeyinde kaldığı durumlarda söz konusu unsurun temalaşma özelliği ortadan kalkmaktadır şeklinde nitel araştırmalarda kullanılan kesin bir kural ya da uygulama birliği bulunmamaktadır. Bununla birlikte temanın yalnızca bir ya da iki cümlede değil birçok veri ögesinde belirgin olarak vurgulanması gerektiği şeklinde bir zorunluluk bulunmamaktadır. Bir ana tema ya da alt tema, bazı veri öğelerinde önemli bir yer tutarak sık tekrar sayılarına sahip olabilirken diğer veri öğelerinde nispeten çok küçük bir bölümünde yer tutabilir, az tekrar sayılarına sahip olabilir ya da o veri ögesi içinde hiç yer almayabilir. Bu durumda esnek davranılarak temanın ne olduğuna araştırmacı tarafından karar verilmesi uygundur (Braun ve Clarke, 2019). Alanyazındaki bu görüş doğrultusunda veri öğeleri içindeki tekrar sıklıklarına ya da kapladıkları alan dikkate alınmaksızın, turistlerin spiritüel turizm deneyimine ilişkin sundukları görüşler onların penceresinden ayrı ayrı değerlendirilerek örüntüler halinde temalaştırılmıştır. Böylece ortaya çıkan tüm temaların nicel veriler tarafından desteklenip desteklenmediğinin anlaşılmasına imkân veren keşfedici yaklaşımlı tematik analiz tekniği benimsenmiştir.

Tematik analiz kapsamında verilerdeki sözcük, kelime, paragraf ya da ifadelerin isimlendirilerek alanyazın temelinde oluşturulmuş kodlama tablosu yardımıyla ana ve alt temalar altında tanımlanmasını içeren kodlama tekniği kullanılmıştır. Araştırmanın temelini meydana getiren bir kuram veya kavramsal çerçeve olması halinde veri toplama aşamasından önce bir kod listesi ya da kodlama tablosunun oluşturulması gerek veri kodlama gerek analiz etme gerekse düzenleme ve yorumlama aşamalarında araştırmacıya büyük kolaylıklar sağlamaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Mevcut araştırmada kullanılan ölçek yapısının Mezirow'un (1978) Dönüşümsel Öğrenme Kuramı'na dayanması ve araştırmanın spiritüel deneyim bağlamında kavramsal çerçeveye sahip olması nedeniyle önceki bölümlerde aşamaları anlatılan alanyazın taraması doğrultusunda kodlama tablosu oluşturulmuştur. Böylelikle görüşme, gözlem ve döküman incelemesinden elde edilen veriler NVIVO yazılımı yardımıyla tema analizine tabi tutularak çetele formatında kodlama tablosuna işlenmiştir. Tablo 3.11 ve Tablo 3.12 incelendiğinde 6 kategori ve 31 alt temanın nitel veriler tarafından kuvvetli bir şekilde desteklenmesi dikkat çekmektedir. Görüşme verilerine ilişkin tematik analiz 54 turiste ait toplam 832 görüş üzerinde gerçekleştirilmiştir. Buna göre spiritüel turizm deneyimine ait ana kategoriler ve alt temalara ilişkin

turist görüşlerinin görsel dağılımını içeren çetele tablosu, toplam 54 görüşmeden elde edilen 832 turist görüşü üzerinde yapılan tematik analiz bulguları doğrultusunda oluşturulmuştur. Araştırmada kullanılan tematik analizin amacı, spiritüel turizm deneyiminin 6 ana temasına ilişkin alt temanın nelerden oluştuğunu ve milliyet bazında hangi katılımcının hangi alt temada görüş bildirdiğini net olarak ortaya koymaktır. Bu kapsamda spiritüel turizm deneyimine ilişkin altı ana kategori altında konumlanan 31 alt temanın tematik analizi yapılmıştır. Tematik analiz bulguları, *'dönüşüm, şifa, atmosfer, kaçış, aşkınlık ve maneviyat'* olmak üzere 6 farklı ana temadan oluşan spiritüel turizm deneyimine ilişkin turistlerin 31 farklı alt tema hakkında görüş bildirdiğini ortaya koymuştur. Çetele tablosu incelendiğinde spiritüel turizme ilişkin alt temaların büyük bir bölümünün yerli ve yabancı turistler tarafından deneyimlendiği ve söz konusu boyutların katılımcı görüşleriyle önemli ölçüde desteklendiği görülmektedir. Türk turistlerle yapılan görüşmelere ait çetele, 11 katılımcının tamamının 6 alt boyutta birden görüş ortaya koyduğunu göstermektedir. Enerji depolama ve gençleşmiş hissetme, beden-ruh-zihin dengesi kurma, etkileyici doğa ve spiritüel eğitmen/mentör aracılığıyla manevi deneyimi güçlendirme boyutlarında ise daha az Türk katılımcının görüş bildirdiği göze çarpmaktadır. Öte yandan Türk katılımcılar arasında yalnızca bir turistin günlük rutinden kaçış alt temasına ilişkin görüş sunduğu görülmektedir. Bulgular, yabancı katılımcıların genel olarak spiritüel deneyimin atmosfer ana kategorisine ait alt temalara ilişkin az sayıda görüş bildirdiğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte otantizm ve mistisizm alt boyutuna yönelik bir Avustralyalı bir katılımcı; beden-ruh-zihin dengesi kurma alt boyutuna yönelik ise bir İrlandalı katılımcı tarafından görüş sunulduğu; diğer yabancı katılımcıların söz konusu her iki alt boyuta ilişkin hiç görüş bildirmediği görülmektedir. Buna karşın yabancı katılımcılara ait görüşlerin spiritüel turizm deneyiminin dönüşüm, şifa ve aşkınlık boyutlarına ilişkin alt temalar üzerinde yoğunlaştığı dikkat çekmektedir. Tüm katılımcılar bazında değerlendirildiğinde kaçış ana temasının (48) hakkında en az görüş bildirilen kategori olduğu; bunu 60 görüşle maneviyat ve 61 görüşle atmosfer boyutunun takip ettiği görülmektedir.

Döküman incelemesi kapsamında toplanan ve spiritüel turizm deneyimine yönelik kişisel değerlendirmelerinden oluşan veriler üzerinde gerçekleştirilen tematik analize 818 turiste ait 1851 ifade dahil edilmiştir. NVIVO 10 programı yardımıyla yapılan nitel tematik analiz bulguları, görüşmeler üzerinde yapılan tema analizinde olduğu gibi spiritüel turizm deneyiminin 6 ana boyuttan meydana geldiğini ve verilerin 31 önermeden oluşan alt boyutları kuvvetli bir şekilde

desteklediğini ortaya çıkarmıştır. Tematik sonuçlarını içeren frekans tablosu (Tablo 3.13) hangi alt boyutun turistler tarafından ne sıklıkta tekrar edildiğini göstermektedir. Görüşme transkriptlerine ilişkin analiz sonuçlarına göre dönüşüm (n:242), aşkınlık (n:216) ve şifa (n:205) boyutlarının toplamda en fazla tekrar eden ana kategoriler olduğu görülmektedir. Öte yandan turist yorumlarına ilişkin tematik analiz sonuçlarına göre spiritüel turizmde dönüşüm (n:606) ve şifa (n:558) katılımcılar tarafından hakkında en fazla görüş bildirilen ve bu nedenle en fazla tekrar sayısına sahip ana temalardır. 818 yabancı spiritüel turiste ait değerlendirmenin yalnızca 8 tanesinde günlük rutinden kaçış alt temasına ilişkin görüş bildirilmesi dikkat çekici bir sonuç olarak öne çıkmaktadır. Turist yorumları içinde üç alt boyuta (başkalarını şifalandırma, sorunlardan geçici olarak uzaklaşma, dış dünyadan soyutlanma) ilişkin görüşe rastlanmamıştır. İnternette yer alan yorumlar arasında yalnızca katılımcının spiritüellikte nefsi ve dünyevi arzuları sınırlandırma konusunda görüş bildirdiği görülmektedir. Görüşme ve döküman incelemesi verilerini oluşturan ve tematik analize dahil edilen toplam 2683 görüş bir bütün olarak değerlendirildiğinde 848 görüşte dönüşüm, 761 görüşte şifa, 406 görüşte aşkınlık, 349 görüşte atmosfer, 240 görüşte kutsal bağ ve 56 görüşte ise kaçış boyutuna ilişkin referansın bulunduğunu ve referansların alt temalara göre farklı dağılım gösterdiğini söylemek mümkündür. Katılımcı gözlemler kapsamında araştırmacının spiritüel turizm kapsamındaki bireysel deneyimleri, çektiği fotoğraf ve videolar ile gözlem notları bir bütün halinde değerlendirildiğinde, alt temaların %71'inin gözlem veri seti tarafından desteklendiği ortaya çıkmaktadır. Bir başka ifadeyle araştırmacı katılımcı gözlemlerde 9 alt boyut hariç toplam 22 alt boyuta ilişkin deneyim ve veri destekli kanıta ulaşmıştır. Araştırma kapsamında 54 turist ile yapılan görüşmelerden elde edilen 832 ifade ile 818 turistten elde edilen 1851 ifade incelenmiştir. Sonuç olarak toplamda 2683 turist cümlesi üzerinde yapılan tema analizi sonuçları gerekse katılımcı gözlem bulguları, spiritüel turizm deneyiminin 6 ana boyuttan meydana geldiğini ve 31 önermenin veri seti tarafından güçlü şekilde desteklendiğine işaret etmektedir.

Tablo 3.11 Katılımcı Gözlemlerde Deneyimlenen veya Tespit Edilen Boyutlar

DÖNÜŞÜM	Spiritüel Gelişim ve Manevi Özellikler	X
	Kişisel Dönüşüm & Hayata Bakış Açısında Olumlu Yönde Değişim	-
	Kendini Keşfetme & Özünü Keşfetme	-
	Zihinsel Aydınlanma & Hayatın Anlamını Keşfetme	-
	Aşırı Dünyevi Arzuları Kontrol Altına Alma ve Dengede Tutma	X
ŞİFA	Psikolojik & Fiziksel Rahatlama/ İçsel Huzur	X
	Psikoloji Üzerinde İyileştirici Etkiler	X
	Geçmişteki Sorun ve Üzüntüleri Hafifletme	X
	Enerji Depolama & Gençleşmiş Hissetme	X
	Fiziksel Sağlıkta İyileştirici Etkiler	X
	Başkalarına Şifa Verme	X
ATMOSFER	Rahat, Güvenli Ortam	X
	Sessiz, Sakin, Huzurlu Ortam	X
	Etkileyici Doğa- Tabiat ve Çevre	X
	Etkileyici Müzik, Koku ve Renkler	X
	İyi Işıklandırma, Havalandırma, Tasarım ve Dekorasyon	-
AŞKINLIK	Otantik & Mistik Deneyim Algısı	X
	Astral Seyahate Çıkma	X
	Zaman ve Mekân Algısında Değişim	X
	Kendiyle/Kendi Ruhu-İçsel Enerjisi ile Bağ Kurma	X
	Doğa & Hayvanlar ile Bağ Kurma veya Bütünlük	-
	Spiritüel Aktivite ve Etkinliklerle Bağ Kurma	-
	Kutsal & Spiritüel Varlıklarla Bağ Kurma (Melek vb.)	-
	Evrenle Bağ Kurma/ Bütünlük Hissi	X
KAÇIŞ	Günlük Rutinden Kaçış	X
	Sorunlardan Geçici Uzaklaşma	X
	Soyutlanma & Teta Frekansına Geçme	X
MANEVİYAT	Eğitmen Aracılığıyla Güçlü Manevi Bağlar Kurma	-
	Yaradan'a Yakın Hissetme	-
	Kendi İnancı ile Bağ Kurma	X

ANA TEMA VE ALT TEMALAR

Ülkeler	
Türkiye	
İngiltere	
Hindistan	
ABD	
ABD	
Avustralya	
Avustralya	
Nepal	
Danimarka	
İrlanda	
İngiltere	
Polonya	
Hindistan	
ABD	
İsveç	
İngiltere	
ABD	
İngiltere	
Sudan	
İngiltere	
ABD	
ABD	
İrlanda	
ABD	
ABD	
Polonya	
Hindistan	
Hindistan	
Hrvatistan	
ABD	
Meksika	
Peru	
Gürcistan	
İngiltere	
İngiltere	
Nepal	
S.Arabis.	
Guyana	
İngiltere	
Hindistan	
Filipinler	
Hindistan	

[illegible]

Tablo 3.13 Tematik Analize İlişkin Sayısal Bulgular

Ana Tema	Önerme/ Alt Tema	Turist Yorumları (n:818)		Görüşmeler (n:54)		Referans
		REF	Toplam	REF	Toplam	Genel Toplam
DÖNÜŞÜM	Spiritüel Gelişim ve Manevi Özellikler Kazanma	255	606	42	242	848
	Kişisel Dönüşüm/Hayata Bakış Açısında Değişim	225		109		
	Kendini Daha İyi Tanıma & Özünü Keşfetme	40		24		
	Zihinsel Aydınlanma & Hayatın Anlamını Keşif	85		46		
	Dünyevi Arzuları Kontrol Altına Alma	1		21		
ŞİFA	Psikolojik & Fiziksel Rahatlama/ İçsel Huzur	196	580	48	205	785
	Psikoloji Üzerinde İyileştirici Etkiler	173		55		
	Geçmiş Sorun ve Üzüntüleri Hafifletme	74		22		
	Enerji Depolama & Gençleşmiş Hissetme	67		13		
	Fiziksel Sağlıkta İyileştirici Etkiler	48		50		
	Beden-Ruh-Zihin Dengesi Kurma	22		4		
	Başkalarına Şifa Verme & Psikik Ameliyat	0		13		
ATMOSFER	Rahat, Güvenli Ortam	151	288	4	61	349
	Sessiz, Sakin, Huzurlu Ortam	49		16		
	Etkileyici Doğa- Tabiat ve Çevre	42		18		
	Etkileyici Müzik, Koku ve Renkler	26		15		
	İyi Işıklandırma, Havalandırma, Tasarım, Dekor	20		8		
AŞKINLIK	Otantik & Mistik Deneyim Algısı	40	189	7	216	405
	Astral Seyahate Çıkma	27		45		
	Zaman ve Mekân Algısında Değişim	6		33		
	Kendi Ruhu-İçsel Enerjisi ile Bağ Kurma	51		25		
	Doğa & Hayvanlar ile Bağ Kurma/Bütünlük	26		27		
	Spiritüellikle ve Etkinliklerle Bağ Kurma	21		21		
	Spiritüel Varlıklarla Bağ Kurma	11		20		
	Evrenle Bağ Kurma/Bütünlük	7		38		
KAÇIŞ	Günlük Rutinden Kaçış	8	8	6	48	56
	Sorunlardan Geçici Uzaklaşma	0		20		
	Soyutlanma & Teta Frekansına Geçme	0		22		
MANEVİYAT	Eğitmen/Rehber Ruhla İnanca İlişkin Deneyim	156	180	6	60	240
	Yaratıcıya Yakın Hissetme/Bir Hissetme	10		38		
	Kendi İnanıcı ile Bağ Kurma	14		16		
Genel Toplamlar			1851		832	2683

3.5.1.3. Betimsel Analiz Bulguları

Araştırma kapsamında tematik analiz sonrası ortaya çıkan kategori ve alt temalar hakkında hangi katılımcıların ne şekilde görüş bildirdiğinin doğrudan alıntılar yoluyla yakından incelenmesi amacıyla görüşmelerden elde edilen veriler üzerinde betimsel analiz gerçekleştirilmiştir. Betimsel analizde farklı turistler tarafından benzer sorulara ilişkin ortaya konulan farklı düşüncelerin mümkün olduğunca değiştirilmeden ve genel yapısı bozulmadan olduğu gibi alıntılarla aktarılması sağlanmıştır. Bu bağlamda görüşmeler sırasında katılımcılar tarafından sarfedilen sözlü ifadeler yazılı metinlere dönüştürülmüş ve yanıtlar doğrudan alıntılarla tematik analizde ortaya çıkan

kategoriler ve bu kategorilere bağılı alt temalarla ilişkilendirilmiştir. Betimsel analizde görüşme, gözlem ve döküman incelemesi yoluyla toplanan nitel verileri doğrudan alıntılar yaparak okuyucuya betimsel ve kolay anlaşılır bir şekilde sunmak esastır. Hangi tema hakkında görüşme transkriptinde hangi katılımcının ne söylediğini doğrudan alıntılarla yorumsuz olarak sunmak ve bununla beraber katılımcıların ilgili temadaki görüşlerini toplanan dokümanlarla ve gözlem notlarıyla temalarla ilişkilendirmek araştırmanın iç geçerliliğinin artırılmasına yardımcı olmaktadır (Günbayı, 2019). Bu amaçla 54 görüşmeden elde edilen veriler alıntılar kullanılarak betimsel analize tabi tutulmuş ve elde edilen bulgular ilişkili temalarla Tablo 3.13'te sunulmuştur. Betimsel analiz bulguları 6 ana kategoriye bağılı 31 alt tema hakkında yerli ve yabancı spiritüel turistlerin kişisel deneyimlerine dayalı zengin ve ayrıntılı bir görüş çeşitliliği olduğunu ortaya koymaktadır. Betimsel analizden elde edilen bulgular, tematik analizde ortaya çıkan temaları güçlü bir şekilde desteklemekte; temalar arasındaki yapısal farklılığı ortaya koymakta; spiritüel turizm deneyimin boyutlarının net bir şekilde anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Bununla birlikte bulgular araştırmanın ulaşmayı hedeflediği amaçlarla örtüşmekte ve spiritüel deneyime ilişkin örüntü ağını anlaşılır bir şekilde gözler önüne sermektedir.

Dönüşüm Boyutu: Betimsel analiz bulgularına göre spiritüel turizm deneyimi yaşayan turistler, çeşitli derecelerde ve çeşitli şekillerde dönüşüm, şifa, kaçış, atmosfer, aşkınlık ve maneviyat olmak üzere altı farklı ana boyut ile bu ana boyutlarla ilişkili olan spiritüel karakterli 31 farklı alt boyut deneyimlemektedirler. Buna göre turistler spiritüel turizmin dönüşüm boyutu kapsamında beş farklı alt boyut deneyimlediklerini ifade etmişlerdir. Betimsel analize göre spiritüel turizme katılan turistler, dönüşümsel boyutta, spiritüel gelişim ve manevi özellikler kazandıklarını, hayata bakış açısında değişim yaşadıklarını, kendi özünü keşfettiklerini, zihinsel aydınlanma ile hayatı anlamlandırdıklarını, ihtiyaçlarından daha fazla para kazanma ve mal mülk edinme gibi aşırı dünyevi arzuları kontrol altına alabildiklerini ve dengede tutabildiklerini ifade etmişlerdir.

Şifa Boyutu: Betimsel analizin ortaya koyduğu bir diğer önemli bulgu ise turistler tarafından spiritüel aktivitelerle bizzat deneyimlenen şifalanma boyutudur. Spiritüel turizm yoluyla şifalanma, dönüşümden sonra en fazla katılımcı tarafından deneyimlenen boyut olarak ortaya çıkmıştır. Betimsel bulgulara göre spiritüel turistler altı farklı şifa deneyimine ilişkin görüş bildirmiştir. Buna göre spiritüel turizm deneyimleri yaşayan turistler şifa boyutu kapsamında

psikolojik ve fiziksel olarak rahatladıklarını, içsel huzur bulduklarını, ruhsal ve fiziksel sağlık üzerinde iyileştirici etkiler elde ettiklerini, üzüntü, keder, travma gibi geçmişteki kötü olayların neden olduğu sıkıntıları hafiflettiklerini, enerji depolayarak kendilerini genç hissettiklerini ve psişik ameliyat ya da çeşitli spiritüel tekniklerle başkalarını ya da kendilerini iyileştirebildiklerini belirtmişlerdir.

Atmosfer Boyutu: Katılımcılar spiritüel deneyimin yaşandığı ortamın kendileri için önemine vurgu yapan ifadelerde bulunmuşlardır. Bulgulara göre spiritüel turizmde beş atmosferik alt boyut deneyimlenmektedir. Turistler rahat, güvenli, sessiz sakin, huzurlu, etkileyici doğal özelliklerle çevrelenen, uygun ışıklandırma, dekorasyon, ve havalandırmaya sahip, kişinin tercihleriyle uyumlu müzik, koku ve renklerin ortamda bulunduğu atmosferin spiritüel deneyimi güçlendirdiğini belirtmişlerdir. Katılımcılar, bu özellikler taşıyan ortamların spiritüelliğe kendilerini kaptırmayı ve spiritüel akışa girmeyi kolaylaştırdığını ifade eden görüşlerde bulunmuşlardır.

Aşkınlık Boyutu: Bulgular, turistlerin farklı bir bilinç durumunu ifade eden sekiz aşkın deneyim yaşadığına işaret etmektedir. Buna göre spiritüel deneyimler sırasında katılımcılar otantik ve mistik unsurlar deneyimlediklerini, astral yolculuğa çıkarak farklı mekanlara seyahat ettiklerini, zaman ve mekan algılarının farklılaştığını, kendi ruhu ya da içsel enerjisiyle bağ kurduklarını, doğa, spiritüel aktiviteler ve evrenle bütünlük duygusu hissettiklerini ve dünya dışı varlıklarla bağ kurduklarını ifade etmişlerdir.

Kaçış Boyutu: Turistler spiritüel turizmin kaçış boyutu kapsamında günlük yaşamın monotonluğundan ve gündelik sorunlarından bir süreliğine uzaklaşabildiklerini, deneyimler esnasında etrafta olan bitenden kendilerini izole ederek teta frekansına geçebildiklerini belirtmişlerdir.

Maneviyat Boyutu: Bulgular, manevi bağın spiritüel turizm deneyiminin inanç özellikli bir boyutunun deneyimlendiğini ortaya koymuştur. Turistler, spiritüel deneyimlerde mentor aracılığıyla güçlü maneviyat deneyimi yaşadıklarını, kendişlerini yaratıcıya yakın hissettikleri ve kendi inancı ya da diniyle manevi bağ kurduklarını belirten ifadelerde bulunmuşlardır.

Tablo 3.14 Görüşmelere İlişkin Betimsel İçerik Analizi Sonuçları ve Örnek Alıntılar

DÖNÜŞÜM	Spiritüel Gelişim ve Manevi Özellikler Kazanma	“Spiritüel deneyimler bilgi birikimimi çok artırdı çünkü bu alem girince kendimi çok eksik hissettim. Okumak gerektiğini hissettim. Spiritüel deneyimler bilgi birikimime Şöyle katkı yaptı. Kendimin çok cahil olduğunu gördüm. Spiritüellikten sonra ne oldu. Baktım ki bilgisizlikten bir şey olmuyor. Bilgi bilgi getiriyor. Okumadan da bir şey olmuyor çünkü sizin deneyiminiz farklı benim deneyimim çok farklı. Siz deneyiminizi kaleme alıyorsunuz ben kaleme alıyorum, ikisinin arasındaki ortak nokta beni doğru yola götürüyor. Siz de doğru yola götürüyor beni doğru yola götürüyor (R1)”; “Ben alanları okur hale geldim artık. Alanı okuyabiliyorum. Yani o kişinin alanını okuyabiliyorum. Mesela şu an hocanın transa aldığı kişilerin gittikleri alanlara gidebiliyorum (R2)”; “Burada bile sohbetlerde duymadığım bir şeyi öğrendim. Spiritüel aktivitelere katılan insanlar genelde araştırmacı oluyorlar. Hocalardan da bir şeyler öğrenebiliyoruz (R5)”; “Spiritual experiences help my growth greatly (R15)”; “I gain strength, growth in reasoning and understanding (R25)”; “Transcendental Meditation has made me like god. I have been manifesting all dreams to reality and I am in awe. I am so appreciative. I have found the main way. You can't say I want, or I need that means you don't have. You have to say and believe you already have it- using all 5 senses and it will be (R30)”; “More positive and more pure vibrations make more inner strength (R39)”
	Kişisel Dönüşüm & Hayata Bakış Açısında Olumlu Yönde Değişim	“Bundan 10 yıl öncesine kadar müthiş takıntılı, müthiş simetrik, her şeyi düzenli olan biriydim. Yaşım 26-27 bir şirkette yöneticilik yapıyorum o zamanlar. Benim kadar eleman alan ve eleman çıkaran bir yönetici yoktu. Çünkü niye ben kıyafetindeki detaya bakardım, simetriklik var ya. Şimdi gerek yok. Ne gerek varmış kendimi bu kadar yormaya. Arınmış oldum. Biranda değil tabi. Öyle tak diye bitmedi bunlar hep zaman zaman, deneyimleye deneyimleye. Şimdi arabayı park ettim, döndüm indim sonra kendime güldüm (R1)”; “Sizin dünyevi sorunlarınızın bir hiç olduğunu görüyorsunuz. Biz kendimiz anlamlandırıyoruz biz kendimiz yükliyoruz. Aslında iyi kötü diye bir şey de yok biliyorsunuz. İyi de kötüyü de biz insanlar yargılıyoruz. Yargıyı kaldırdığın zaman çok büyük bir hafiflik (R2)”; “Çok değiştim ben. Çok çok farklılaştım yani en başta farkındalığım arttı, yargılarım artık yok. Artık insanlara yargılı davranmıyorum. Önce kendimi onların yerine koyarak bakıyorum, onlar kendim gibi bakıyorum. Alınan bir insandım artık alınanlıklarım kalmadı. Daha hoşgörülü, insanları anlayabilen duruma geldim, herkesi de olduğu gibi kabul ettim (R4)”; “Hayır demeyi öğrendim, insanlara ve öncelikle kendime iyi davrandıkça insanlara da daha verimli oldum. Onlar tarafından daha çok sevilir oldum. Önceden onlar için daha çok şey yapıyordum ama kendim için bir şey yapmadığım için ortada bir dengesizlik vardı. Her şey benden başlıyor ve benden etrafa yayılıyor (R7)”; “I can see how much more patient, focused, loving and tolerant I can get if I act out of this experiences' awareness. Also coping with everyday anxiety and fear that used to rule a big part of my existence, became less stressful and scary (R22)”; “No ego, feeling light ,more happiness, feeling confident, more of positive vibes (R22)”; “Spiritual experiences helped me to become a person with integrity and compassionate human being (R43)”; “It's a 360 transformation. Take better care of your body, become less interested in things that harm us like negative self talk or social media. Want to improve daily, both self and planet (R44)”; “Stopped over thinking, no more being judgemental (R52)”
	Kendini Daha İyi Tanıma & Öz Benliğini Keşfetme	“Kesinlikle spiritüel deneyimler, kendimi daha iyi tanımama sağladı. Tabi spiritüel deneyimler sayesinde kendini daha iyi keşfediyorsun, her şeyin bir al ver olayı olduğunu biliyorsun. Ben spiritüalizmde kendimi buldum (R1)”; “Spiritüel deneyimler tabi kendimi tanımama olanak sağladı tanımak için çabalıyorum. Dedim ya ata gen zincirimiz de bizi çok etkiliyor. Onları arındırdıkça farkına vardıkça biraz daha kendimi tanımaya çalışıyorum (R2)”; “Kendimi keşfetme konusunda ben taş düştü kafama diyorum, özellikle 33 yaşımdan sonra. Kurtuldum (R3)”; “Spiritüel deneyimler kendimi daha iyi tanımama sağladı. Çünkü diğer türlü çok dünyeviyiz. Dünyevi olduğumuzda aslında gözlerimizin baktığı yerden dışarıya bakıyoruz. Meditasyon ve spiritüellik bizi tekrar içe getiriyor. Tekrar içe gittiğimiz için kendimizi tanımamız daha kolay. Bütün hallerimizle bütün berbatlığımızla, bütün iyiliğimizle, bütün eksiklerimizle, bütün korkularımızla, bütün sevgimizle bizi tekrar içe döndürdüğü için kıymetli. Spiritüellikten öncesi berbat, depresif, kararsız, özgüvensiz, kendini pek de beğenmeyen, alıngan, dedikoducu, dedikodudan kastım direk konuşamadığım için arkadan laf çevirmek, o da özgüvenle alakalı bir şey aslında. Spiritüellikten sonra ise bangır bangır bütün zayıf noktalarımı gördüğüm gibi çok güçlü noktalarımı da gördüm. Güçlü noktalarımı görünce bütün o zayıflıklarımın pek bir anlamı kalmadı yani (R5)”; “The transformation gained from this spiritual journey has made me more self aware of oneself (R38)”; “I understood about myself and the rest (R43)”; “I found myself who I am what I want to do my focus towards life is adjusted (R54)”
		“Benim için ahimsa diye bir kuralı vardır yoganın. Ahimsa demek bilinçli zarar vermemektir. Önce kendine sonra etrafına, doğaya ve insanlara... Sen zarar vermediğin sürece ve bunun bilincinde olursan zaten kötülük yapmazsın, yapamazsın ki. Sıra içmek kötülük mü? Evet bence kendine kötülük. Ciğerine zarar veriyorsun. Doğaya zarar veriyorsun veya filtre taktırmayan fabrika sahipleri. Ne yapıyor bu ahimsa kuralına uyuyor mu? Uymuyor. Kediye tekme atan, homoseksüele küfreden, döven. Bunlar ayrımcı, ayrımcılık yapıyor, kendini üstün görüyor. Her kulun bir olduğunu reddediyorlar.

DÖNÜŞÜM	Zihinsel Aydınlık Hayatın Anlamını Keşfetme	<i>Kendini üstün görüp, ben ve öteki diyorsun, zenci, homoseksüel, çingene. Ayrımcılık yapıyorsun, kendini üstün tutuyorsun. Eğer spirittüellik yoluna dürüstçe girdiyse bunu yapamazsın. Spiritüalizmde ayrımcılık, ayrıştırma yoktur. Her insan birdir (R8)”; “Cevabını aradığım bilgilerin hepsinin zaten benim içimde olduğunu ve kaynağın ben olduğunun farkına varmak, kaynakla bir olduğunu ve kalbini açmak. Meditasyon zaten budur. Sorduğum sorunun cevabını almadığım hiç olmadı. Çok samimi, aşkla ağlayarak ille de öğrenmek isterseniz sorunun cevabı gelir (R9)”; “I’ve learned that there are planes other than the physical and how these planes all will lead me back to the Source (R12)”; “It is invaluable. You cannot find the meaning of life without seeking spiritual enlightenment. You can at the most concoct some relative meaning (R19)”; “It’s played a very important role in understanding my role in the world and in life. I assume that my ideas are not mine, but they come from the same source that can be accessed by anyone. For me the meaning of life is participating in the evolution of humanity (R21)”; “Better understanding of life and creation itself (R28)”; “I believe spiritual experience has opened me to deep knowing that I need not search as all is here now, all questions are already answered, I just accept (R35)”; “It is one and only way to find our self or inner questions (R39)”</i>
	Aşırı Dünyevi Arzuları Kontrol Altına Alma ve Dengede Tutma	<i>“Spiritüel aktiviteler, dünyevi arzulara veya nefsimize ket vurmamızı dünyevi nefsin isteklerini sınırlandırıp onları kontrol altına almamızı kesinlikle sağlıyor çünkü bazı şeylerin boş olduğunu görüyorsun. Nefsin hangi arzularından arınıyorsun, mesela ben kendimi nelerden arındırdım. Ev aldım, araba aldım, yat aldım, kat aldım, onu yaptım, bunu yaptım, sonuçta ölüm var bu dünyada, niye bu kadar eziyet ediyorum ki ben bedenime. Bir araba, bir ev, yiyeceğim bir tane simitle de doyuyorum, akşam gidiyorum bir yerde 600 TL ödüyorum o yemekle de doyuyorum. Nefsin istek ve arzularına ket vurabiliyorsun tabi. Ne gerek var ihtiyacım kadarı beni ilgilendirir, ihtiyacımın dışındaki beni ilgilendirmez (R1)”; “Spiritüel aktiviteler dünyevi arzuları, nefsi dengeliyor. Hayattaki arzularımız, nefsi isteklerimiz, hırslarımız spirittüellikle kontrol altına alınabilir. Arzuların, isteklerin biraz da şiddetine ve dünyadaki hırslarımıza bağlı. Eğer bu dünyada etrafınızda gördüğümüz insanları görüyorsunuz çok hırslanıyor işte şuyum olsun, buyum olsun, bir evim olsun bir evim daha olsun...bir arabam daha olsun. Bu dünya hırsları. Bu kadar dünya hırsına giren insanlar biraz daha dengeli olabiliyor onlarda farkındalık yaratıyor. Farkında oluyorsun ve bu kadar şeyin olmasına gerek olmadığını hissediyorsun o zaman hırslardan uzaklaşıp sana yetecek kadar ve eğer sana bir görev verilmiş ise insanları aydınlatma, yardımcı olma veya işte ne verilmişse o konularda çalışmalar yapmaya başlıyorsunuz. Yani dünya hırsından biraz uzaklaşıyorsunuz. Eskiden diyordum ya çok hırsla ben çalışıyorum, eşim çalışıyor, şuyumuz olsun buyumuz olsun çevremiz ne der şunlar çalışıyor şöyle olsun böyle olsun. Şimdi düşünüyorum da hiç gereği yokmuş (R2)”; “Spiritüel aktiviteler esnasında dünyevi arzularımı sınırlandırabiliyorum. Birincisi para konusu. Örnek vereyim, benim için para değil ama her şey olabilir sevgili istiyordur ya da aşk istiyordur ama aşk bir erkeğe değildir, başka aşklar da var (R3)”; “Dünyevi arzulara ve nefsimize ket vurabiliriz (R11)”; “First of all I fell my desire of celibacy has some how moved away. My anger and ego have somehow moved away. Desire of materialistic things has some how moved away (R18)”; “During a true transcendental experience (experiencing the nature of your very self, the soul) you detach from everything material (R19)”; “Bodily egoic experiences - hate, jealousy, insecurity (R27)”; “I’m not interested in the material world, wealth or money, only in making a difference, helping, and supporting people (R28)”</i>
ŞİFA	Psikolojik Fiziksel Rahatlama Manevi Huzur	<i>“Spiritüel deneyimlerin psikolojim üzerinde çok büyük etkisi var. Psikolojik olarak rahatım. Çünkü niye takıntılarım yok bir şeyin Allah’tan olduğunu biliyorum veya Allah’tan olduğunu bilmemsem bile o olması gerekiyormuş olmuş diyorum geçiyorum. Tabi canım bilişsel olarak kendini rahatlatıyorsun. Arınmıyorsun da kendini rahatlatıyorsun. En azından nasıl rahatlatıyorsun. Her şeyin bir sebebi olduğunu olması gerektiğini kabul ediyorsun (R1)”; “Spiritüalizm çok mistik özellikle duygu çözümlerini yaptığımız sürece kendimizi çok iyi hissediyoruz. Bizim enerjimiz neyse etrafımızda o insanları mıknatıslarız, biz mıknatıslı ben kendimi ne kadar çok arındırırsam ne kadar çok o düğüm dediğimiz duygu düğümleri değişim o şeyleri çözersen o kadar iyi insanlarla karşılaşırım. O zaman hiç sorun yaşamam, yani o şeyleri çözdükçe hem siz içsel bir huzura kavuşuyorsunuz hem iyi insanlarla bir arada oluyorsunuz. Sizi üzecek olaylar pek olmuyor o zaman. Hem pozitif düşünüyorsunuz hem bir insan ne kadar rahatsa huzurluysa beyin aktivitesi o kadar güzel çalışır ama kendiniz sıkıntılıysanız yapacağınız şeyi bile unutuyorsunuz. Sıkıntı çünkü...İşte biz o sıkıntıyı çok şükür attık (R2)”; “Spiritüel deneyimler psikolojimi olumlu yönde çok etkiliyor. Kanatlı uçuyorum sanki 83 kilo değilim de...40 kilo gibiyim. Arabama koş koş gidiyorum mesela böyle uçarak gidiyorum bir saniyede. Araba bir km uzakta ama çok mutlu gidiyorum. Bütün günün öyle neşe içinde geçiyor (R3)”; “Spiritüalizm benim ruhumu dinlendiriyor bir kere...Hem bedensel hem ruhsal kendimi çok huzurda hissediyorum. Huzurlu hissediyorum. Omuzlarımdan büyük bir yük inmiş gibi hissediyorum (R4)”; “Beyin dalgalarını yumuşatır ve dinginleştirir. Sakinleşiyorsun. Düşüncelerin uzaklaşıyor (R8)”; “Hard to explain, often just an expansive feeling, very positive energy, often brings a big smile to my face and sense of relaxation and peace (R14)”; “It has brought me peace and balance when there once was only chaos (R16)”; “I feel lighter and happier</i>

ŞİFA		(R21)”;“Spirituality removes thoughts and clears mind (R36)”;“It gives calmness, as I noticed whoever practice activity like this they have profound feelings (R54)”
	Psikoloji Üzerinde İyileştirici Şifalı Etkiler	“Bioenerji de yani reiki hem duygusal hem ruhsal tedaviye yardımcı oluyor (R2)”; “Daha çok trans terapi yapıyorum. Ağırlıkla psikolojik sıkıntılara, panik atak, korkular, alana girememe kapalı alanlara girememe, tünellerden geçememe...bu insanlar şu anda asansörlere biniyor, tünellerden geçiyor (R3)”; “Ruh sağlığı açısından etkileri elbette oldu. O badireyi atlattıktan sonra çok kısa süre bir depresyon ilacı almıştım. Sonra benim gibi bir kadının ona sığınmadan atlatılabileceğini düşündüm ve onu çok kullanmadan bıraktım. 1 ay kadar falan kullandım ve gerçekten ruhumu kendim şifalandırarak; bilincimi şifalandırarak. Ben hiçbir şekilde benim yaşadığım şeyler öyle kolay kolay yaşanacak şeyler değildi. Ben hiç ilaçsız, sadece ruhumu ve beynimi, bilincimi şifalandırarak, bilinç altımı şifalandırarak, ben o dönemi çok şükür dibe vurmadan atlattım (R4)”; “Lots, helps reduce anxiety and calm down and think things through without being so reactive (R17)”; “Balancing the impact of positive and negative events on my psychology (R29)”; “Psychologically pure and positive thought and clam mind .make life easy and confidently and more concentrated (R39)”; “Much happier. More joyful. Less anxiety, less feeling out of control and more general positive emotions. Shutting off that negative voice in my head (R44)”; “I cannot possibly experience depression or anxiety (R45)”; “I experience Stress free life (R52)”; “I’m mentally, emotionally and spiritually healthy (R53)”
	Geçmiş Sorun, Travma ve Üzüntüleri Hafifletme	“Unutup soyutlamak değil, çözmek. Kenara koyduğunuz sürece o sizi bekler. Biz kenara koymuyoruz, çözüyoruz. Asıl altında yatan nedenleri çözüyoruz. Bu sadece bizimle ilgili değil aslında atalarımızla...atalardan gelen aslında bizimle ilgili olmayan aslında ata gen zincirimizden gelen karmalarımız da var. Onları da çözüyoruz. Spiritüel faaliyetleri tam anlamıyla sorun çözmede yardımcı bir yol diyelim (R2)”;“Spiritüelliğe yönelerek bunların bize verdiği sıkıntıları bir nevi hafifletip inceltmemiz mümkün çünkü az önce demiştim ya bazı şeyler bizim dışımızda yani o sorunlar aslında bizden kaynaklanmıyor çevresel etkenler olabilir genetik kodlar olabilir. Atalarımızdan gelen ata zihin diye bir şey var onlar olabilir (R11)”; “It gives more strength to come out some bad times or thoughts and past incidents (R39)”; “I’ve suffered from lots of trauma and looked at ways to connect from a place of deep love from inside instead of external factors.I felt a real sense of love that enabled me to breath again (R46)”; “Well there’s lot more things that has led me to have such good experience. As I’ve been devastated with my internal conflict actually I’ve tried to kill myself don’t know why nothing seemed right I couldn’t handle the misery I had during my teen period I guess this all happened just because I lacked such positive energy around me and the moment I realized I’ve been revived I’ve got some purpose in life to serve over and I got to start something new here my journey to yoga and meditation totally changed my entire life...life brings so much of unexpected things and hit so hard that we couldn’t see anything to get out of it but I’m glad all I got was a good lesson to start over a new (R47)”
	Enerji Depolama Gençleşme	“Cep telefonunu doldurursun ya öle bir enerji. Enerjin tükenir ya kendimi yenilenmiş gibi hissettiriyor (R6)”; “Energised to act in honour of life (R22)”; “I grow younger not older (R30)”; “I’m very young looking and healthier then people in my age (R37)”; “Spiritual experiences give fresh lease of life everyday (R38)”; “I’m strong, looking much much younger (R40)”; “I have regained my youth (R45)”; “Actually, I cannot even explain it in words...the day I felt so fresh so revived (R47)”; “I feel energetic it gives me more n more energy (R54)”
	Fiziksel Sağlık Üzerinde İyileştirici Şifalı Etkiler	“Beş sene öncesine kadar şeker hastasıydım. Şekerim 200’lerin altına düşmezdi. Şu anda şekeri bitirdim. Evet iyileşmemi spiritüelliğe bağlıyorum. Nasıl bağlıyorum biliyor musun? Şöyle bağlıyorum. Bir insanda şeker niye olur diye araştırdım. Bir inanda tansiyon niye olur diye araştırdım. Çünkü benim kendi dalım. Araştırdım, araştırdım ve bunu şöyle gördüm...tadım tuzum kalmadı kelimesini kullanmayacaksın hayatta...bunu kullandığın an bilinç tadla tuzla ilişkisini kesiyor şeker hastası, tansiyon hastası oluyorsun. Vücuttaki tuz, mineral düştüğü an kesin tansiyon hastasıdır. Kesinlikle spiritüel deneyimlerle fiziksel sağlığımıza kavuştuğuna inanıyorum (R1)”; “Bioenerji de yani reiki hem duygusal hem ruhsal hem bedensel tedavi ya da şey diyeyim tedaviye yardımcı oluyor. Ben kendim fiziksel olarak bel fıtığıyım. Üç yerimde bel fıtığı var. Artı kıvrık sokumunda bir yerde kayma var. Normalde ben eskiden 15-20 yıl önce ağır işlerle ayakta kalabiliyordum. Ben sürünerek kalkıyordum, çok kötüydüm. Şimdi çok şükür hiçbir sıkıntım yok. Bakın biraz önce yoga yaptım. Bel fıtığı olanlar yoga yapabilir mi? Bacağınızı havaya kaldırılıyorsunuz, böyle kalkılıyorsunuz. Bio-enerjiyle çok iyi güzel sonuçlar alıyoruz. (R2)”; “Spiritüel deneyimlerin fiziksel sağlık üzerinde çok etkisi var mesela benim dizlerimde menisküs başlangıcı var. Ben o menisküs başlangıcı dizlerime reiki ile çalışıyorum. Halbuki ben burdan sahile kadar yürüyemem. Dün gece gittim oralara yürüdüm. Spiritüel deneyimler menisküsüme çözüm oldu diyebilirim. Bunu sürekli olarak düzenli yapabilirseniz, sonuç da alırsınız, net, kesin (R3)”; “Ben aniden ‘vertigo’ oldum, kalkamadım. Hatta beni sedye ile hastaneye götürdüler. Ben eve geldikten sonra doktorun verdiği ilaçları almadım. Ben o zamanlar spiritüalizm eğitimi de almamıştım. Ben kendi elimin enerjisine inanarak ben kendimi şifalandırdım. Dedim ki sen benim

ŞİFA		misafirimsin, misafir geldin. Vertigoyu bu şekilde yendim ben bunu övünerek söyleyebilirim. Bel fıtığı var bende. Reiki 1 ve Reiki 2'yi aldıktan sonra ben o sembollerle, o sembollerini çizip ve elimin enerjisiyle belimi şifalandırdım (R4)”; “Kanseri yenerken spiritüel deneyimler çok destek oldu tabii ki. İlaç kullanmadan kanseri yenemezdim. Spiritüellik destek amaçlı. Spiritüel deneyimler kolon kanserini yenmeme destek oldu (R10)”; “More relaxed, some decrease in blood pressure and deeper breathing. I'm a work in progress (R12)”; “No illness for the past few years even a common cold (R13)”; “I am physically healthy and because of the spiritual work I have done (R16)”; “Contributuon of spiritual experiences to my physical health is a lot (R17)”; “Spiritual and emotional healing can lead to physical healing. Physical sickness is often the manifestation of spiritual sickness (R32)”
	Sifa Verme	“Benim abim bir beyin kanaması geçirdi. Beyin kanamasından dolayı yoğun bakımda gözler kapandı fazla değil 15 dk. içerisinde bütün dünya ile olan bağları kesildi. Gözleri kapandı görme duygusu her şeyi gitti...Gözleri aynen beyne pıhtı attı gözler gitti. 15 dk. İçinde gözler yok oldu ve bu 6. Ay %30 görüyor şu anda. Çünkü niye o yoğun bakıma gittiği an sağ olsun buradaki arkadaşlarım da vardı, biz bir spiritüel alemde bir reiki şifa seansı yaptık, abime şifa gönderdik. Abimin beyin doktoru şunu söyledi ben Türkiye'nin dördüncü beyin cerrahiyim. Bir hastanın bu kadar hızlı iyileştigiğine inanmıyorum dedi. Ne var bunda bilmiyorum dedi (R1)”; “Oğlum astım, bronşit hastası. Bir bioenerji seansı yaptım. Çok şükür bu sene hiç öksürmedi bile.Bu sene çok rahat geçirdik, Allah'a şükür. Benim bir yakınım faranjit hastasıydı ona da yaptım. O da bu sene çok hafif atlattı. Bazı hastalıklarda bir seans yetmiyor, iki veya üç olabiliyor, değişebiliyor. En iyi sonuç üç seans...Bel fıtığı olanlar yan yan yürüyor, yürüyemiyor. Ona iki seans uyguladım. Çok rahatlıkla artık eğilip kalkabiliyor (R2)”; “Benden şifa alan onlarca insan var (R3)”; “Biz şifa ocağıyız...ocaktan gelen elimin enerjisi ile şifalandırma yapıyorum ve çok güzel sonuçlar alıyorum (R4)”; “Bazı zamanlar ekran açılıyor bana. Ekranı görüyorum. Şöyle oluyor bazen bir insanı şifalandırırken o vücudundaki hasta bölgelerde, açılan ekranda atıyorum boğazında nodül mü var? Sağ tarafında mı sol tarafında mı nerede o ekranda ben onu görebiliyorum, bazı çalışmalarında (R4)”; “With years, I did get special powers- that practical and psychological answer for your small holes. As well I did attend healing method courses. So, I can cure cancer for instance (R37)”; “I am a channel for healing (R46)”
ATMOSFER	Rahat Güvenli Ortam	“Ortam emniyetli bir ortam olacak. Kesinlikle emniyetli yer olacak gözlerimi kapattığım an bana bir zarar gelmeyen güvenli bir yer olması lazım yoksa adapte olamazsın (R1)”; “Dikkat ederseniz yoga yaparken gölgede kalmaya ısrarcı oldum çünkü gözüne içine güneş gelirken kendini bırakamaz insan, istediğin kadar üst düzey Nirvana da ol. Ortam serin olsun, göze güneş girmesin. Bunların hepsi bence şekilsel yardımcı araçlar (R8)”; “Group of people who are supportive and focused on the same investigation is extremely helpful. Sharing moments, meditating together, playing music and discussing with them enriches me and helps me to see more clearly and fully the spectrum of what we are living (R22)”; “It is much richer and better in the presence of other individuals, open air (R29)”
	Sessiz, Sakin, Huzurlu Ortam	“Kapalı ortamda spiritüel deneyim yaşanmalı, Neden? şuradaki sese kendini kapatamazsın oradan bir müzik geliyor, biz konuşuyoruz, etrafta bir dünya ses var. Bu sese bilincini kapatamazsın. Çünkü biz görsel olarak görmediğimiz şeylere de inandığımız için gözlerimizi kapattığımız an onları algılarız (R1)”; “Ben zaten Konya'da çok yaşadım. Oranın belki de bana verdiği maneviyatın etkisidir bu. Ben Konya'da inanılmaz mucizeler yaşıyorum her gittiğimde. Farklı ruhani çalışmalar geliyor bana. Çok değil ama bir ara sufizm çalışmaları yapmıştım. Şimdi dergâhta üç günlük arınmayla onu tekrar etmek istiyorum.Yerde oturarak dizlerinin üstünde ara ara hu çekerek yani Sufi nefesleri çekerek, loş bir ışıktaki sessiz bir ortamda o daha çok etkili geliyor. Benim ruhuma daha çok hitap ediyor (R4)”; “Elbette sakın bir yer olması tercih edilir (R8)”; “Spiritüalizmde mekân önemli yani zaten mekanla zaman bir uyum içinde oluşuyor.Mekânda değişiyor yani siz o kalabalığın içindeyken birdenbire mekân da değişebilir senin ihtiyacın olan mekân neyse evren onu sana verir. Tabii ki yalnızlık iyidir. Meditasyon yaparken sükuneti tercih ediyorum (R9)”; “Çok gürültülü ortamlarda bile mesela insanlar meditasyonun çok sakın yerde olması gerektiğini söylüyor kendisinin rahatsız olmaması gerekiyor (R10)”; “Ortamın sessiz olması gerekir. Katıldığını ritüel her neyse her ne yapıyorsan eğitim her neyse uygulama neyse o uygulamanın gereği olarak mutlaka bir ortam gerekiyor.Ona uygun ortam olmalı (R11)”; “Usually I create the atmosphere or the environment, though not always. I think you have to be open to spiritual experiences. I have encouraged these things through meditations, chanting and past life regressions (R12)”; “Atmosphere helps immensely in spirituality (R15)”; “I like either a quiet space I am familiar with or in a group of like minded people (R17)”; “Quiet, comfort, calm, peacefulness (R26)”; “Dream time, nature, being alone (R28)”; “The atmosphere need to be of complete harmony, otherwise it become rough, bad feelings and emotions also hurt physically (R43)”; “It does actually as per my feeling the way we connect ourselves with the clean green environment with all the peace it leads our mind to be calm...it makes things so subtle that every breath you take it feels like you are inhaling something profound material of the universe so yeah environment matters a lot (R47)”

ATMOSFER	Etkileyici Doğa Tabiat ve Çevre	"Tabii ki doğal çevre beni daha çok etkiliyor. Orda kendimi daha iyi hissediyorum. Orada kendime yakınlaşıyorum. Ağaçlarla, toprakla ve müzik işte beni çok tetikleyen bir unsur. Kuş cıvıltıları içinde doğal çevrede spiritüel etkinlik yaptığım zaman benim için daha güzel oluyor çünkü gerçek sevgi, katıksız sevgi doğada var (R7)"; "Güneşi selamlama için dolayısıyla bir güneşe ihtiyacınız var. Güneşi ve parlaklığı görmemiz lazım. Doğada güzel olur (R11)"; "I find it easier to experience in nature, especially trees, mountains, streams or lakes and gentle breeze, also where I live with a great view of the mountains across the valley, like flowers and smell of rain (R14)"; "Mother Nature plays a big part in accessing a better connection, but I can find that same connection in different environments. The elements I like to use in my meditations or ceremony is water, fire, air and earth (R16)"; "The natural environment (forest, water) is affecting it positively (R22)"; "I much prefer the natural beauty of the earth (R26)"; "I have also regularly experienced it at a silent retreat. But that was also in the country (R27)"; "Spirituality is the dream time, nature, being alone (R28)"; "Spirituality is much richer and better in the presence of other individuals, open air (R29)"; "I love the healing and calming effects of nature (R32)"; "I love thunderstorms, rain, snow. It calms me and hushes the world. It brings much easier and far clearer focus (R33)"; "I love water, trees, birds, colour on horizon... give me love, kindness, happiness (R40)"; "The nature and atmosphere effect my spiritual experiences, it does actually...as per my feeling the way we connect ourselves with the clean green environment with all the peace it leads our mind to be calm. It makes things so subtle that every breath you take it feels like you are inhaling something profound material of the universe so yeah environment matters a lot (R47)"; "There are hundreds of things in the surroundings, which help us to discover ourselves. Such environments are thought of as the manifestation of the Source, the creator. A gigantic river that runs by; a vast green meadow, a huge forest with animals roaming around; birds that sing and fly with tiny wings: the earth underneath your feet so on so forth (R53)"; Mother Nature is the best healer if I see such places I feel alive and I spend my time on that place with lovers who are following same path and conversation between us is beautiful, only 1 topic The Almighty the creature (R54)"
	Müzik, Koku, Renkler	"Adaçayı mesela, ortamı çok yumuşatır, insanı çok rahatlatır. Defne yağı, zeytin yağı, zeytin yakmak işte badem, fındık yağı, bunların ortamda bulunması gerekir çünkü niye şu ortamı temizleyebilmek için. Dikkatimi çeken, görsel olarak beynimi kurcalayan bir şey olmaması lazım. Mesela ben meditasyon yapıyorum orda çok güzel bir müzik dinliyorum çok sade. Kullanılan koku şöyle, biz bilincimizi biliyoruz, beynimizi biliyoruz. Bizi rahatta tutacak şeyi biliyoruz..., ruhun aç ama ruhunu hafifletecek olan nedir? Belirli kokularla örneğin limon kokusu insanı ferahlatıyor. Adaçayı kokusu ortamda olan şeyi yavaşlatıyor, bedeni yavaşlatıyor. Bedeni dinlenmeye alıyor. Bunun gibi bir dünya kokuların çok büyük etkisi var. Müziklerin içerisinde tılsım var. Tılsımdan kastım şöyle, müziklerin içerisinde bir ritmik 'hertz'leri var. O ritmik hertz de insanın bilinciyle beraber hareket ediyor. Spiritüel deneyim esnasında temel olarak ortama koyduğum bir kere su, çok rahat edebileceğim müzik, bir de bana tat verebilecek bir koku (R1)"; "Müzik, koku, renkler bunlar meditasyona daha rahat girmemizi sağlıyor. Bazı aromalar ve müzik tınıları ruhani boyutu yükseltiyor. Belli bir frekanstaki tınılar, müzikler enerjisel boyutu biraz daha yükseltiyor. Bazı kokular, müzikler enerji boyutunu açıyor. Açtığı için o boyuta daha rahat girebiliyorsunuz. Aromatik bitki kokuları var. Kokuların çok önemi var sizi başka bir frekans seviyesine getirir (R2)"; "Kokuların çok önemi var. Kokular sizi başka bir frekans seviyesine getirir. Getirdiği o frekans düzeyinde, geldiğiniz düzey çok önemlidir. Okuma yapabilirsiniz ya da yapamazsınız. Çok önemlidir. Transa alacağınız kişi için de öyledir. Transa giren kişi o kokularla daha da çok etkilenir. Belirli kullandığımız sıvılar vardır. O sıvıların çok önemi vardır. Transa geçireceğiniz kişinin bulunduğu odada o kokunun olması, tütsünün yanması, bir mumun yanması...Mum size birçok işaret verir. Konu çok derin. Müzik te çok önemli tabii. Müziklerde yalnız çok fazla altında sübliminal mesajlar vardır. Özellikle internetten olanları okumayın, dinlemeyin. Müzik çok önemli, müziği mümkünse altları temizlenmiş olanları dinleyin. Müziğin altında sübliminal mesaj olmaması lazım (R3)"; "Atmosfer çok etkiliyor. Rahat edilebilecek bir hava kalitesi önemli, oturduğunuz yer çok önemli. Müziğin odada yeteri kadar dönebilmesi önemli (R5)"; "Müzikler çalıştığım çalışmaya göre değişir. Mesela meditasyon anındayken daha mantralara yönelik müzikler uyguluyorum. İnsanlar korkularından dolayı engelleniyor. Müzik o engeli ortadan kaldırıyor. Yani korku ya da zihin kalmıyor, müziğe bırakıyor kendini sen ona şu hareketi yap desen çok zorlayıcı geliyor ama müzikle yaptırırken o anda o zorluğu unutuyor. İşte zaten o yaptığı çalışmanın insanlarda bir etkisi olsun anlamında ortama koku veya tütsü kullanılıyor (R7)"; "Yoga'da mantra müziği güzel yardımcı olur. Müzik beyin dalgalarını yumuşatır. Mantra müziği dinlenmenin derinliğini etkiler. Sakinleşiyorsun. Düşüncelerin uzaklaşıyor (R8)"; "Müzik tabii bir frekanstır o frekans da bağlıyor seni ve dünyadaki kargaşadan zihindeki kargaşadan seni kurtarıyor. Onun için müzikten çok yararlanıyorum. Müzik araçtır. Tütsü kokuda iyidir onların hepsi şartlanmayla ilgilidir. Beynini şartlandırıyor. Nakçampa isimli bir tütsüyü kullanıyorum. Bu araçlar kişiyi hazırlar (R9)"; "Atmosferin, renklerin, kokuların kesinlikle spiritüelliği daha yoğun yaşamada etkisi kesinlikle var. Spiritüel deneyimler sırasında tabii ki müzikler kullanıyorum. Tef

		kullanılır, zil, gong kullanılır, tibet çanı kullanılır (R11)”; “Drumming is good smudging helps as does singing (R17)”; “Sharing moments, meditating together, playing music, and discussing with them enriches me and helps me to see more clearly and fully the spectrum of what we are living (R22)”
	İyi Işık Hava Tasarım Dekor	“Işıklıdırmanın çok etkisi var. Işığın çok etkisi var. Işık zaten insanı yoran bir şey. Şimdi bizim bilincimiz hep karanlıkta...gözlerimizi niye kapatıyoruz? Karanlıkta çalışabilmek için beynimizi karanlıkta kullanabilmek için (R1)”; “Kullanılan objeler spiritüelliği yükseltmek için size yardımcı olabilir...Enerjiyi yükseltmek adına. Çok fazla olunca enerji yoğunluğu bulanık oluyor. O sizi yoruyor. Ama spiritüel şekilde düzenlenen bir mekânda bazı noktalara değinerek yani onların da bir dizaynı var. Yapılan bir ortamda daha çabuk meditasyona ve ruhsal duruma girebiliyorsunuz ve daha rahat bir şekilde dışarıdan enerjiler karışmadan (R2)”; “Bana göre ışıklandırma loş olmalı. Fazla ışık olmamalı. Eşya düzeni, dekorasyon ise çok sade olmalı. Hatta yer minderleri olmalı (R4)”; “Crystals also assist me in accessing a deeper connection (R16)”; “I do ceremony at home alone in the dark (R21)”
	Otantik Mistik Deneyim Algısı	“Spiritüellik mistik ve otantik bir deneyim (R1)”; “Spiritualizm otantik bir deneyimdir her yönüyle soyutlandığımız için...eskiden gelen bağları olduğu için otantik bir deneyimdir. Geçmişten yansıyarak gelen eskiye dönüş gibi düşünelim (R3)”; “Spiritüel deneyimler otantiktir (R7)”; “Otantik eddiğiniz şeylerin hepsi enerji döngüleri kendini nerede daha rahat hissediyorsun hangi enerji titreşimi sana daha uygun? Otantik dediğiniz herhalde bu. Olabilir bazıları seni alır pat diye merkezine götürür (R9)”; “Spiritüellik mistik bir deneyimdir çünkü meditasyona girmeden önce farkında değilsin o meyvenin kokusu doğanın kokusu hiçbir şeyin farkında olmuyorsun ama hakikaten o döneme girdiğin zaman her şeyin kokusunu her şeyin tadını çok rahatlıkla alabiliyorsun (R10)”; “Otantik ve mistik olanları da olduğunu biliyorum deneyimledim hepsi için söylemeyeceğim ama genel olarak mistik ve otantik diyebiliriz (R11)”; “Spirituality have led me to lead a more connected and authentic life (R17)”
AŞKINLIK	Astral Seyahate Çıkma	“Burdayken Antalya’daki işimi ruhani olarak takip edebiliyorum.Kendimi medite ediyorum ve gözlerimi kapatıyorum eczaneye ruhani olarak gittikten sonra orayı arar şöyle derim ‘-Bu hastaya bu ilacı vermişsiniz ama neden raporuna bakmadan verdiniz, kontrol edin’ Ararlar abi neredesin, nereden görüyorsun diye. Ruhen manevi bir yolculuğa çıktım.Astral seyahati birebir yaşadım. Abim beyin kanaması geçirdi yoğun bakımda yattı.Ben ruhumla gidiyordum oraya (R1)”; “Fiziksel bedenim ötesini yaşadım.Bedeniniz sandalyede otururken siz bedeninizden ayrılıp göğe yükselebiliyorsun.Bedenden ayrılıp kendi bedenimi gördüm.Yukarı çıkıp evreni aştım.Dünyayı gezegenleri görebiliyorsun (R2)”; “Meditasyonun içine dalıp bir spiritüel aleme giriyorum.Farklı bir boyutta oluyorum.50 tane falan astral seyahat deneyimledim.Odanın, evin dışına çıkıp, bir yere gidip sonra o yeri sabah arayıp bulduğumda oranın gerçekten Hindistan’da olduğunu bulduğum vakalarım var (R5)”Vücudum dünyadaydı.Fiziksel bedeni bu dünyada bırakıp başka yerlere spiritüellikle gitmek mümkün. Kendi bedenime dönebiliyorum.Bedenden çıktığımda kendi bedenimi görüyorum.İnsanları enerji kütlesi olarak görüyorum (R6)”; “Spiritüel deneyimler esnasında bazen fiziksel bedenimin ötesine geçiyorum.Beden oturuyor sen kendine dışarıdan bakıyorsun.Mantrayla çalışırken birkaç defa deneyimledim.Peru’da oldu (R8)”; “I have experiences beyond the physical body and the physical plane (R12)”; “I felt as though I had exited my body and entered another space/realm (R16)”; “The soul transcends the body and mind, and coming to the stage of self-realisation (R19)”; “I experience beyond my physical body (R24)”; “Leave body and leave physical realm often (R50); “I had several out of body experiences (R53)”
	Zaman ve Mekân Algısında Değişim	Bana göre zaman yavaş akıyor, normal yaşantımda hızlı akıyor. Gözlerimi kapatıp saatin 1 olduğunu, açtığımda akşam 7 olduğunu gördüm. O aradaki 7 saatin bana göre 1 dakika olduğunu biliyorum.O saatin nasıl geçtiğini bilmiyorum.Mesela bio-enerji seanslarında da öyledir.Hipnoz seanslarında da aynıdır. Zaman kavramı yok artık yani zamansal akış algısı yok (R1)”; “Zaman mekân algısı değişiyor Dünyevi işlere çok girdiğim zaman dilimi hızlı akıyor ama ruhanietimi yükselttiğim meditasyonlarımı düzenli yaptığımda zaman dilimi dünyadakinden bayağı uzun yaşıyorum (R2)”; “O an zamanı mekânı düşünmüyorsunuz, bazen çok uzun sürebiliyor.Saate baktığınızda bir buçuk saat olmuş, ‘nasıl oldu?’ diyorsunuz. Kısa geçmiş gibi geliyor ama aslında bir buçuk saattir meditasyondasınız.Bu durumda zaman algım değişiyor (R3)”; “Zaman mekân algımın değişmesi Mevlâna hazretlerinin türbesinin bahçesinde olmuştur. Orda meditasyon yaparken Mevlâna’nın ve semazenlerin gelip döndüğünü, Mevlâna’nın semaya geçmek için beklediğini gördüm orda zaman mekân algımı değişti (R4)”; “Meditasyona girdiğimde bende mekân bitiyor.Gözlerimi kapatıp içe dönüyorsam o an muhakkak saat kurmak zorundayım (R5)”; “Sometimes it is transcendent during the experience, I’m unaware of time, almost a floating sensation different form an OBE (R14)”; “I have experienced transcendence during my spiritual experiences.Time and place perception did feel distorted at times as I felt as though it didn't exist (R16)”; “I have expired time and place perception change, I have felt changes in direction like I am in the opposite hemisphere or in the wrong season (R17)”; “While in meditation, its like a calm with no need to think about time space and place (R26)”; “Time and place changes when I did ayuahuasca and during drumming, shamanic work (R34)”

AŞKINLIK	Kendi Ruh İçsel Enerjisi ile Bağ Kurma	“Kendi ruhumla da bağlantı kuruyorum. Beden ile ruh arasındaki teması hissediyorsun (R1)”; “Kendi ruhumu hissediyorum zaman zaman. Şu anda, az önce çalıştığımız meditasyon da öyle. Zaman zaman ruhumun dışarıdan beni izlediğini fark ediyorum. Kendi ruhumla manevi bir bağ kuruyorum (R4)”; “Spiritüel deneyimler esnasında önce kendimle bağ kuruyorum (R5)”; “Meditasyon veya spiritüel etkinlik sırasında kalp ve ruhum arasında bağlantı kuruyorum (R6)”; “Zaten meditasyonun anlamı bu, kendi içindeki o yüce varlığa yakınlaşmak. Böyle olunca da amaç sadece kendimize yakınlaşmak. Kendimle bağ kuruyorum (R7)”; “Meditasyon ve spiritüel aktiviteler esnasında kendi ruhumla iletişimi tabii ki kurabiliyorum kendi ruhumun farkına varıyorum (R10)”; “Kendi içimdeki ruhumla bütünleşebiliyorum (R11)”; “I practice sreevidhyo upasana, shivayogam, vasiyogam, hamsayogam etc while practicing this I connect my soul with supreme consciousness. So that I can attain a stage of samadhi (R13)”; “In my practices of ceremony I feel connection with either myself of another universal intelligence that gives me messages on what motions to do in ceremony. I feel connection, peace and beauty (R21)”; “I’m connected to my soul (R41)”; “I felt something like I felt that connection with my inner soul that was quiet pleasing (R47)”; “Connect my own soul (R52)”; “I felt I was connected with my own soul and to the source (R53)”
	Doğa, Hayvanlar ile Bağ Kurma & Bütünlük	“Kesinlikle spiritüel deneyimler esnasında tabiatla bağlantı kurulabilir (R1)”; “Tabiatla ve hayvanlarla da kesinlikle bağ kuruyorum (R5)”; “Sevgiden daha yüksek bir frekans yoktur. Tabiat sevgi frekansına dönüşür. Yani o yere gittiğim zaman sevgi duygusu oluşuyor bende. Medite olduğumda veya spiritüel aktivite esnasında bir sevgi duygum oluşuyor ve tabiatla kurduğum bağlar bu sevgiyle bütünleşiyor (R6)”; “Bütünlük duygusu bu. Bütünlük duygusu eşitlik duygusuyla bir arada ben onlardan ayrı görmüyorum kendimi. Görmemeyi öğrendim. Bu ağaçtır, çiçektir, böcektir, topraktır, denizdir, sudur, havadır hepimiz bir aradayız (R7)”; “Bütün çevredeki yaprakların çiçeklerin böceklerin seninle konuştuğunu fark ediyorsun (R11)”; “I feel peace warmth. I feel a stillness and at oneness (R17)”; “Trees, the forest, sky and stars and the ocean all are a part for me (R34)”; “I feel more connected to Mother Earth (R46)”
	Spiritüellik & Etkinlikler ile Bağ Kurma	“Meditasyon, nefes nasıl alıyorsak, benim için hayatımın tamamen bir parçası uzun süredir. Meditasyonsuz günü düşünemiyorum, su içmek gibi (R5)”; “Spiritüellikle iyi ki tanışmışım diyorum tabii ki o yüzden bir parçam oldu (R11)”; “Integral part of my life when I reconnect and clean my space from everything that I don’t need anymore (R12)”; “An integration of split off parts of myself and others to promote wholeness and healing. Spirituality feels like an honorable and humbling gift (R25)”; “The spiritual experience is the meaning. We are here - infinitely unique in this embodied form, yet infinitely the same (R27)”; “Spiritual experiences are my life (R33)”; “Its integral and important part of every day life (R37)”
	Spiritüel Varlıklarla Bağ Kurma (Melek vb.)	“Spiritüel bir çalışmada ruhani olarak üç harflillerin bulunduğumuz odaya geldiğini hissettim. Ortadaki su eksildi bizim suyumuzun kayboldu, içildi. Odada bizden başka kimse yoktu (R1)”; “Işık varlıklar varsa etrafta görebilirim. Onların hissiyatını alıyorum. Enerji varlıkların hissini alıyorum (R3)”; “Transa girdiğimde atalardan gelen rahmani rehberler meleklerle bağlantıya geçiyorum. Bazen Mevlâna hazretleriyle ya da Mikail ve Rafael melekleriyle bağlantıya geçiyorum (R4)”; “Kutsal varlıklarla bağlantı kurdum. Şu an burası bile meleklerle dolu yani görebiliyorum. Ben kutsal varlıkları hem spiritüel etkinlikler esnasında hem de normal yaşamda görebiliyorum. Kutsal varlıklarla aramdaki bağ nötr (R6)”; “Connecting to spirit guides (R17)”; “I connect with ancestors, guides, spirit animals (R25)”; “I can speak with other souls whether they are in an alive body or out from a dead body (R30)”; “I do healings, divinations, speak to animals, bless and protect places, and contact the souls of the dead during these journeys (R32)”; “I work with nature spirits for the most part- Lower World animal guides (R31)”
	Evrenle Bağ Bütünlük Hissi	“Meditasyon sırasında duaya bağlı niyete bağlı olarak başka insanlarla bağlantı kurma şekli değişebiliyor. Ettiğiniz niyete göre başkalarıyla bağlantı kurabilirsiniz (R2)”; “Kendimle ilgili meditasyon yaparken odada bir arkadaşım oturuyorsa, onun duygu durumu hüznölüyse ben de aynı hüznölü moda geçebiliyorum. Başkasıyla mutlaka bir bağlantı kuruyorum (R3)”; “Bağlantıyı kurduğum yer hiçbir adına. Önce hiçliğe geçiyorum sonra bir bütün oluyor. Hiçlikten bütüne geçiyorum. Bütün insanlıktan öte bütün alem, bütün evren ve tabiat. Onu bütünü bir parçası olarak hissediyorum. Bütünü bir zerre parçası (R5)”; “İnsanlarla beraber bir oluyorsun. Dünyadaki tüm insanları kastediyorum ve onlarla bütünlük hissediyorum (R6)”; “There is a sense of oneness with everything. We are all eternal parts of the whole (R19)”; “I feel oneness, peace, great relaxation and energised to act in honour of life, to share with people, as I feel one with them (R22)”; “I am one with the universe (R30)”; “I’m more connected to the planet (R41)”; “I become one with the Universe (R43)”; “I feel like I lose a bit of connection to the universe (R44)”

KAÇIŞ	Sorundan Geçici Uzaklaşma	"Aynı anda üç şirket yönetiyorum.Neden spiritüel kamptayım? Ruhumun temizlenmesi, arınması lazım. Burada dünyevi meselelerden uzaklaşmış hissediyorum (R1)"; "Her şeyi unutuyorsunuz veya o anda bir probleminiz ortaya çıkıyor, onu temizlemeye çalışıyorsunuz.Meditasyonun o gün size o faydası olmuş oluyor.Dünyevi dertlerden uzaklaşmış hatta dünyevi derdinizi temizlemiş oluyorsunuz.Farklı mutlu yanlar olduğunu görüyorsunuz (R3)"; "Neşe yoğunlaşıyorsam, başka hiçbir şey düşünmüyorum. Dünyevi sorunlar, maddi, manevi sorunlar değil, yoğunlaştığım neyse o konuda bir bağlantı kuruyorum. Meditasyondan ziyade bu seccadenin başında oluyorum. Tamamen soyutlanıyorum her şeyden. Meditasyon yaparken de çoğu zaman soyutlanmış görüyorum kendimi, o ruh halindeyken, dünyanın ne büyük sorunu bile olsa o anda hissetmiyorum. Benle alakalı bir problem dahi olsa hissetmiyorum. Üzüntüm dahi olsa çok farklı duygular içerisinde oluyorum (R4)"; "Dünyevi üzüntü dert ve sorunlarınızdan spiritüellik yoluyla uzaklaşmış hissediyorum. Pazartesi ödemem gereken elektrik faturası aklıma gelmiyor mesela (R5)"Dünyevi sorunların hepsinden sıyrılıyorum. Şimdi bir insanla bir ilişki yaşıyorum. O ilişkiden çıktığın zaman iki yol var. Kin ve nefret dolu yol ve sevgi dolu yol. İkinci yolu hamd olsun hoş olsun yolunu sevgi yolunu seçiyorum. Dünyevi sorunlarımdan spiritüalizm ile aşıyorum. Geçici olarak değil (R6)"; "Acı çekme duygumuz hafifliyor mesela âşık olma duygusunu hafifletiyor ya da kin duymayı tamimiyle aşağı çekiyor.Verdiği sıkıntıyı hafifletirsin.Spiritüellik dünyevi dert ve sorunları bir miktar hafifletebilir (R10)"; "I move away from the chatter and anxious worries in my head about life and work (R17)"; "In natural way also, when I have my periods of retreat I try to engage as less as possible with money issues, complicated travelling moves, or important decisions.I try to have all of that clear before I go for my spiritual retreat, so I can more easily focus on what I intend to focus on (R22)"; "I feel that I move away from personal life problems,issues with my husband (R23)"; "Spiritual experiences help me to escape from my mind (R24)"; "I moved away from toxic people (R34)"; "I liberate from guilt and grief (R43)"; "I do not experience fear and as a result, I don't generally experience negative thoughts or feelings while doing spiritual activities (R45)"
	Teta Frekansına Geçme	"Bilinç düzeyimiz aynen şu düzeyde ama şey dünyayla olan bağımız yok, dışardan gelen sesi de duymuyoruz. Dışarıda depremde olsa hissetmiyoruz. O birazcık teta seviyesine iniyorsun. Teta seviyesine indiğin zaman bu dünyayla bağın ne uyku hali ne uyumama hali (R1)"; "Kendinizi o kadar hafif hissediyorsunuz ki yani şu anki taşıdığımız bu bedeni hissetmiyoruz. Meditasyon sırasında dünyevilikten soyutlanıyorsunuz... zaten meditasyonun amacı bu sizi dünyevi şeylerden uzaklaştırıp, arındırıp daha sağlıklı bir zihin ve daha sağlıklı bir bedenle dünyadaki müşkil dediğiniz şeylere daha rahat bir bakış açısıyla onları çözmeniz lazım (R2)"; "Dünyevilik, hiç yok sıfır etraftan gelen hiçbir şeyi duymuyorsunuz. Dünyadan tamamen uzaklaşıyorsunuz (R3)"; "Eğer aktif meditasyon yapıyorsam, muhakkak meditasyonun içine giriyorum ve beden sadece nefes alan bir varlık haline geliyor. O meditasyonun dışında hiçbir şeyde olmuyorum (R5)"; "Konu aslında frekans yönüne gitmek, alfa frekans yönünde düşünmek, o yoldan gitmek, çünkü alfadan gitmezsen meditasyon oluşmaz (R9)"; "Alfa, beta ve teta dalgaları var beyinde. Ne kadar yumuşarsa beyninizdeki dalgalar düşünceleriniz geri çekilmeye başlıyor sükunete erişiyorsunuz (R8)"; "I feel as though I disconnect from this earthly realm. I feel as though I move away from this reality (R16)"; "An inner peace, I've meditated where I can no longer feel my physical body (R26)"; "You shut up more and only speak in thoughts (R30)"; "One also experiences understanding and other emotional and cognitive states unrelated to human and animal life on Earth, these are experiences beyond words (R37)"; "I isolate myself from human presence and their emotions (R38)"; "When I travel spiritually I am beyond worry of where my body is or what it is doing (R50)"
	Günlük Rutinden Kaçış	"İki üç aya bir muhakkak bir kamp bir şey koyuyorum hayatıma ve heves ediyorum yani. Diyorum ki bak birileriyle tanışacağım (R5)"; "You move away from superficial rubbish, fakeness, clutter of too many people and too much noise etc. I tend to stay away from a lot of people, lots and hectic places. It's like pausing in the rat race of life. It's great! (R26)"; "I've always felt the need to escape (R28)"; "Speaking of negative elements of everyday life, I mostly try to escape from daily routine (R38)"; "I spent a lot of time alone, being around people for long periods of time drains me, I recently deactivated my face book account and turned off my phone this was to be for a few weeks and when I put it back on yesterday 6 months had passed (R49)"

MANEVİYAT	Spiritüel Eğitim Aracılı Manevi Bağlar	“Sempati duyduğum inanılmaz hocalar var yani mistik bağlantılar var (R5)”; “Allah rahmet eylesin, benim hocamda çok iyi bir hocaydı onun sayesinde (R8)”; “My masters! I have learned from 18 yogis and siddhars from south India (R13)”; “P. Levine and G. Mate-The mastes do many learning studies.Best from experience - so the experience helps us remember and return to the experience. It's how we become expert (R27)”; “My Aunt is Jotish Teacher, so we were oft practise Transcendental Meditation, Yoga, she is still Vegeterian (R40)”; “I am learner I learn from the master who already showed how to walk in spiritual path and how to act (R54)”
	Yaradan’a Yakın Hissetme	“Meditasyona geçtiğim zaman kendimi Yaradan’la bir hissediyorum.Sizi o kadar huzura kavuşturuyor ki. O enerji yoğunluğunu, enerji akışını hissettiğiniz an o güce inanmamak mümkün değil. Biz zaten yaratıcının bir parçası değil miyiz? O anda işte Yaradan’la bir oluyorsun (R2)”; “Yaradanın bir parçası olduğumuzu düşünüyorum. Gönülsel bağım evet sevgi ve bağlılığım korkunç derecede.Tek yönlü bir bağ var, bir yaratıcı olduğuna dair inanç çok güçlü. Kendimi Yaratıcı’ya çok yakın hissediyorum (R3)”; “Kendi başıma yaptığım meditasyonlarda da Yaradan ile manevi bağlantı oluyor. Şöyle oluyor bazı zamanlar ekran açılıyor bana. Ekranı görüyorum (R4)”; “Spiritüel deneyimler esnasında yaratıcı ile kurduğum bağ biraz baba kız ilişkisi gibi. Kesinlikle çift yönlü bir ilişki, çok hissediyorum yani onu.Kendimi Yaradan’a yakın hissediyorum, meşk dedikleri olma hali vardır ya yani insan olmanın aslında en düşük halidir. Çünkü hiçbir kimlik yoktur orda sadece insan olarak varsınız.Tam oradaki o olma hali ile çok yüksek bağ kurduğum zamanlar oldu.Ağlamaya, içten gelen duygu yükselmelerine sebep olduğu zamanlar oldu.Muhakkak Yaratıcı’ya bir yakınlığım oluşuyor.Meditasyon bence zaten Yaratıcı ile bir olmak. (R5)”; “Spiritüellikte dört kapı vardır 4 kapıyı geçtikten sonra sen kendin Tanrı ile bir oluyorsun. Yaradan’la bir köprü kurup kalben bağlanıyorum. Yakın hissediyorum sıcaklık oluşuyor sanki bütün vücudunun içinden ısınıyor gibi.Yaradan’la bağlantı kurduğum zaman duygu olarak tek sevgi hissediyorum (R6)”; “Yaradan’la olan bağımız spiritüalizmle daha güçlü hale geliyor.Yaradan’ın parçası bende, içimde.Zaten ona yakınlaşmak için bu çalışmaları yapıyorum (R7)”, “During meditation I merge with the supremconsciousness ie according to our science the energy (shakthi) which is present at the mooladhara chakra merge with the energy at the anja chakra ie shiva (R13)”; “Every spiritual experience feels like I am connecting to a greater power/source and my connection with others deepens (R16)”; “God's nature is transcendental, so experiencing Him cannot be quantified in terms of emotion. Outwardly I was crying and laughing at the same time, because I didn't know what I was feeling. The best descriptive word for it, I suppose, is relief. I experienced a profound inner peace like I had never known before (R19)”; “I'm getting closer to the Divine (R20)”; “I am coming closer to God (R36)”; “Its way to we connect supreme source of energy (R39)”; “I felt like I have some connection with the divine energy like something is taking me up high with vibration I could feel it (R47)”
	Kendi İnanciile Bağ Kurma	“Dini olarak şifa duaları var. O şifa dualarını okuyorsun, nazar duasını okuyorum. Tabi bunlarla ilgili, dinle inancını birbirine bağladığın an, dinle oradaki enerjini birbirine bağladığın an kesinlikle ve kesinlikle müthiş yol buluyorsun (R1)”; “Esmaların gücüne çok inanıyorum.Başlarken dualarla ve Esmâ-ül Hüsnalarla başlıyorum (R4)”; “İslam’da tasavvufta Allah’ın 100 ismi Esmâ-ül Hüсна vardır. O her bir isim bir mantradır, ses rezonansıdır. Mantra da öyledir. O rezonans şimdi önce mesela dudağınızla tekrarlıyorsunuz onu mesela ‘La ilahe illallah’ örnek olarak veriyorum (R8)”; “Kendi hastalarımı tedavi ederken Yaradan’dan yardım istiyorum (R10)”; “İnancım çok güçleniyor o bağ güçleniyor daha çok üzerime titrendiğini hissediyorum (R11)”; “I am on a shamanistic path (R15)”; “A truly incredible blessing ! (R46)”; “Prophet Muhammad P.B.U.H, Ali ibn Talib, Shams Tabrezi , Rumi there are so many names I can't count. Resting place of those Masters who teach us about spirituality (R54)”

3.5.1.4. Nitel Geçerlilik ve Güvenirlik

İç Tutarlılık: Tematik kodlama veya tematik analiz olarak adlandırılan süreçte farklı özelliklere sahip kodların benzerlik ve farklılıklarının belirlenmesi ve birbiriyle ilişkili olan kodların temalar içinde gruplanması söz konusudur. Bu gruplama, ana ve alt temalara ayırma işlemini içermektedir. Aynı türden ya da yakın anlamları taşıyan alt temalar ise ana kategori veya diğer adıyla ana temaları meydana getirmektedir. İç tutarlılık tematik kodlama esnasında dikkate alınması gereken önemli bir kriterdir. Başka bir deyişle tematik kodlamada temaların dayandığı veri setinin anlamlı bir ilişki kurma derecesi göz önüne alınmaktadır (Patton, 1987; Silverman, 2016; Merriam ve Grenier, 2019). Bu bağlamda iç tutarlılığın değerlendirilmesi sürecinde nitel araştırmada meydana getirilen kuramsal yapıların birbirleriyle örtüşen uyumlu bir bütün oluşturması ve tutarlı bir analize imkân tanıyıp tanımadığı dikkate alınmaktadır. Veri analizinin bilimsel olarak kabul edilebilir olması için öncelikle tutarlılık kriterini sağlaması gerekmektedir. Daha net ifadeyle spiritüel turizm deneyimini meydana getiren yapıların birbirleriyle uyumlu bir bütün oluşturması ve araştırmada tutarlı bir spiritüel turizm deneyimi kavramının açıklanmasına imkân vermesi gerekmektedir. Bu bilgiler ışığında iç tutarlılık değerlendirmesi yapılmıştır. Tematik analiz sonuçları incelendiğinde 31 alt tema üzerinde yapılan kategorik sınıflamanın ana temaları doğru bir şekilde oluşturduğunu ve spiritüel turizm deneyiminin 6 temel bileşenini belirgin olarak şekillendirdiğini göstermektedir. Tematik analiz bulguları incelendiğinde ana temaların her birinin spiritüel turizm ile ilişkili ayrı bir boyutu temsil ettiği ve bir bütün olarak spiritüel turizm deneyimini oluşturduğu net bir şekilde anlaşılmıştır. Buna göre 31 alt tema, anlamlı bir bütün oluşturacak şekilde spiritüel turizme ilişkin 6 farklı deneyimsel boyutu meydana getirmiştir. İç tutarlılığın sağlandığına işaret eden bu durum üç akademik uzmanın görüşü alınarak teyit edilmiştir. Böylece 6 kuramsal yapıyı temsil eden boyutların birbirleriyle örtüşen uyumlu bir bütün oluşturarak spiritüel turizm deneyimini meydana getirdiği ve tutarlı bir analize imkân tanıdığı anlaşılmıştır. Tüm bu bilgiler bir bütün halinde iç tutarlılığın sağlandığına işaret etmektedir.

Dış Tutarlılık: Geçerlilikte bir diğer önemli ilke ise, temaların araştırmada elde edilen verileri anlamlı bir biçimde açıklayabilmesine ilişkindir. Bir başka ifadeyle temaların, birbirinden farklı olmakla beraber kendi içinde anlamlı bir bütün oluşturması gerekmektedir. Bu ilke tematik kodlamada dış tutarlılığı yansıtmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Buna göre elde edilen bulgular ışığında dış tutarlılık değerlendirmesi yapılmıştır. Tematik analiz bulguları bir bütün

halinde değerlendirildiğinde her üst temanın ona bağlı alt temalar tarafından temsil edildiği ve söz konusu alt temaların kendi içinde anlamlı bir bütün oluşturduğu görülmektedir. Bir başka ifadeyle alt temalar ayrı ayrı incelendiğinde birbiriyle çelişmeyen ve birbiri üstüne binen anlamsal karmaşıklığa yol açmayan net ve anlaşılır yapı sergilediği görülmektedir. Bu bağlamda alt tema kümeleri kendi içinde anlamsal ve yapısal olarak ele alındığında her küme kendi üst kategorisini yeterli düzeyde temsil etmekte; onları iyi düzeyde tanımlamakta ve her biri bir bütün olarak kendi kategorisinin özelliklerini yansıtmaktadır. Alt temalar kendi kategorik kümeleri içinde ayrı ayrı değerlendirildiğinde ise her bir alt temanın kendi üst temasının bir parçasını temsil ettiği görülmektedir. Öte yandan temaların gerek görüşme gerek gözlem gerekse döküman incelemesi yoluyla elde edilen tüm nitel verileri mantıksal düzlemde ve anlamlı bir biçimde açıkladığı görülmektedir. Buna göre her bir alt tema kümesi kendi üst temasını diğer temalardan yeterli düzeyde ayırtmakta, farklılaştırmakta ve belirginleşmektedir. Bir başka ifadeyle 6 ana temanın ve 31 alt temanın anlamsal ve kategorisel olarak üst üste binme (overlap) sorunuyla karşılaşmadığı, birbirinden ayrılarak farklı anlam yapılarına sahip olduğu görülmektedir. Tüm bu bilgiler, nitel araştırmada dış tutarlılığın yeterli ölçüde sağlandığını açık bir şekilde göstermektedir.

Tablo 3.15 Nicel ve Nitel Araştırmalarda Geçerlilik Kavramları ve Karşılıkları

Nicel Araştırma	Nitel Araştırma
İç Güvenirlik DFA Ölçüm Modeli Doğrulanması	İç ve Dış Tutarlılık
İç Geçerlilik (Internal Validity)	İnandırıcılık (Credibility)
Dış Geçerlilik (External Validity)	Transfer Edilebilirlik (Transferability)
Güvenirlik (Reliability)	Değişmezlik (Dependability)
Objektiflik (Objectivity)	Teyid Edilebilirlik (Confirmability)

İnandırıcılık (İç Geçerlilik): Daha önce de belirtildiği gibi tematik kodlama için ortaya çıkan kodların benzerlik ve farklılıklarının belirlenmesi ve buna göre birbiriyle ilişkili olduğu düşünülen kodların bir araya getirilmesiyle temaların belirlenmesi gerekmektedir. Tematik kodlamada geçerlilik değerlendirmesinin birinci ilkesi iç geçerliliği ifade eden inandırıcılığa ilişkindir. Temaların altındaki verilerin anlamlı bir bütün oluşturup oluşturmadığı, tematik kodlamada dikkat edilmesi gereken önemli bir ilkedir (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Daha çok nicel çalışmalarda kullanılan iç geçerliliğin nitel çalışmalardaki karşılığı olan inandırıcılık, toplanan verilerin gerçekliği ve ne derece doğruyu yansıttığı ile ilgilidir. İç geçerliliğin karşılığı olan inandırıcılık araştırma sonucunda elde edilen bulguların ve sonuçların katılımcıların ifade

ettiklerini ne derece yansıttığını ve onlarla ne düzeyde uyumlu olduğunu ortaya koymaktadır (Sandelovski, 1986). Bir başka ifadeyle araştırma bulguları ve sonuçları katılımcıların deneyimlerini ne kadar yakından ve gerçekçi yansıtırsa araştırmanın o derece inandırıcılık kazandığı kabul edilmektedir. Bu kapsamda yoğun ve uzun süreli katılım, veri çeşitlemesi ve metodolojik çeşitleme, inandırıcılığı artırmak için kullanılan başlıca yöntemler arasındadır (Güler vd., 2013). Bu bilgiler doğrultusunda araştırma bulgularının iç geçerliliğini ortaya koyan inandırıcılık kriterini sağlayıp sağlamadığı değerlendirilmiştir. Bu amaçla katılımcıların kurduğu cümleleri doğrudan alıntılarla gösteren betimsel analiz bulguları tablosu (Tablo 3.14) detaylı olarak incelenmiştir. Her bir alt temanın karşısına konumlanan alıntılar bir bütün halinde değerlendirildiğinde bunların ait olduğu alt temayı büyük oranda yansıttığı ve çelişkiye ya da anlam karmaşasına yol açmadığı görülmektedir. Bir başka ifadeyle betimsel analiz bulgularının, katılımcıların dile getirdiği ifadelerle, bu ifadelerin konumlandırıldığı alt kategorilerin anlamsal, mantıksal ve kavramsal olarak düzenli bir uyum içinde olduğu net bir şekilde görülmektedir. Öte yandan araştırma kapsamında yoğun ve uzun süreli katılımcı gözlemler gerçekleştirilerek, video, fotoğraf ve alan notlarıyla veriler desteklenmiştir. Araştırma boyunca 6 gün içinde yurtiçinde yapılan ortama gözlem süresi toplamda 30 saattir. Yurtdışı destinasyonlarda yapılan gözlemler ise toplamda yaklaşık olarak 120 saattir. Bu sürelerin doğru ve geniş veri çeşitliliği elde edilmesi ve inandırıcılığın yükseltilmesi için yeterli olduğu öngörülmektedir. Katılımcı gözlem bulgularının özetlendiği çetele tablosu incelendiğinde verilerin betimsel analiz bulgularıyla ve katılımcı ifadeleriyle örtüştüğü ve büyük oranda benzer deneyimleri yansıttığı görülmektedir. Bununla birlikte nitel pilot görüşme ve gözlem çalışmalarının eşlik ettiği araştırma sürecinde gözlem, görüşme ve doküman incelemesi yoluyla nitel veri toplanarak veri çeşitlemesi tekniği kullanılmıştır. Buna ek olarak bir sonraki aşamada anket yoluyla nicel veri toplanarak metodolojik çeşitlemeden yararlanılmıştır. Ayrıca katılımcı ifadelerinin alt temalar ile uyumu 26 Kasım 2020 tarihinde uzman görüşü alınarak onaylanmıştır. Sonuç olarak nitel pilot görüşme ve pilot gözlem çalışmalarının gerçekleştirilmesi, alıntılarının ait olduğu alt temayı yüksek düzeyde temsil etmesi, veri toplama süreci boyunca yoğun ve uzun süreli katılımcı gözlemler gerçekleştirilmesi ve gözlem verilerinin betimsel analiz bulgularıyla örtüşmesi, veri çeşitlemesi ve metodolojik çeşitlemeden yararlanılması ve son aşamada uzman görüşlerinin alınması iç geçerliliği temsil eden inandırıcılığın yeterli ölçüde sağlandığını net bir şekilde göstermektedir.

Transfer Edilebilirlik (Dış Geçerlilik): Nicel çalışmalarda istatistiksel genelleme kullanılırken nitel çalışmalarda analitik genellemeden faydalanılmaktadır. Bu kriter araştırma sonuçlarının farklı durumlara genellenip genellenemeyeceğine yanıt aranmasıdır. Çalışma sonuçlarının farklı alanlarda ve farklı örneklem gruplarında uygulanmak üzere uyarlanabilmesi okuyucu genellemesi olarak adlandırılan teknikle mümkün olmaktadır. Transfer edilebilirlik, araştırma sonuçlarını inceleyen ve değerlendiren okuyucu ya da okuyucularla ilgili bir durumdur (Güler vd., 2013; Polit ve Beck, 2010). Bu bağlamda araştırmada detaylı analizler gerçekleştirilmiş ve bu analizlerin bulguları tablolar yardımıyla kapsamlı ve net anlaşılır şekilde sunulmuştur. Böylece okuyucuların sonuçları inceleyerek başka alanlarda, başka araştırma sahalarında ya da farklı örneklemeler üzerinde uygulamalar yapmasına imkan tanınmıştır. Nitel çalışma sonuçları, detaylı ve bulgu derinliğini yansıtacak şekilde net ifadelerle sunulmuş ve bu bağlamda büyük ölçüde dış geçerliliği ifade eden transfer edilebilirliğin sağlandığı düşünülmektedir.

Güvenirlilik: Güvenirlilik, nitel araştırmada elde edilen bilimsel bilgilerin, doğru, tekrarlanabilir ve test edilebilir olmasını ifade etmektedir. Güvenirlilik, nitel araştırmada kullanılan yöntemlerin farklı kişiler tarafından farklı örneklemeler üzerinde farklı araştırma sahalarında farklı zamanlarda uygulandığında aynı ya da benzer veya çelişki içermeyen sonuçların ortaya çıkarmasıdır. Güvenirlilik bir başka ifadeyle araştırma sonuçlarının tekrar edilebilmesi anlamına gelmektedir. Bu bakımdan nitel araştırmalarda güvenirliliği değerlendirmek için şeffaflık ve kodlayıcılar arası uyum kriterleri esas alınmaktadır. Nitel araştırmalarda verilerin toplanması ve analizi sürecindeki aşamalar, adım adım araştırmanın en başından sonuna kadar açık bir şekilde anlatılmalıdır. Söz konusu veri toplama ve yorumlama sürecinde şeffaflığının sağlanması sayesinde araştırmacının verileri, kendi inanç, önyargı, tutum, kalıpyargı ve kişisel beklentilerine göre yorumlamadığı ve sonuçların bilimsel kriterlere uygun olarak sunulduğu anlaşılabilmektedir (Karaşahin, 2018). Araştırma kapsamında desen, veri toplama metodu ve analiz tekniği detaylı bir şekilde açıklanarak güvenirliliğin şeffaflık kriteri büyük ölçüde sağlanmıştır. Bir diğer güvenirlilik değerlendirme tekniği ise verinin birden fazla kodlayıcı tarafından analiz edilerek aradaki uyumun incelenmesini içermektedir. Bu yöntemin en son aşamasında kodlayıcılar bir araya gelerek kodlamalar arasındaki farklar üzerinde tartışarak uzlaşmaktadırlar (Silverman ve Marvasti, 2008). Bu konda farklı görüşler olsa da $Güvenirlilik = \frac{Görüş\ Birliği}{(Görüş\ Birliği + Görüş\ Ayrılığı)}$ formülünün uygulanarak kodlayıcılar arası uyumun minimum %70 olması beklenmektedir (Miles

ve Huberman, 1994). Bir diğer yöntem ise Kappa İstatistiği'nin kullanılmasıdır. Kodlayıcılar arası güvenilirlik belirlemede sıklıkla kullanılan Kappa istatistiği, kodlayıcılar arası uyumun derecesini belirlemek için geliştirilmiştir (Cohen, 1960). Kappa İstatistiği, kolay hesaplanabilmesi, pratik şekilde yorumlanabilmesi, uyum gücü aralıklarının belirginliği ve anlaşılabilirliği gibi avantajları nedeniyle nitel araştırmalarda sıklıkla kullanılmaktadır.

Tablo 3.16 Kappa İstatistiğine İlişkin Değer Aralıkları ve Uyum Gücü

κ (Kappa Değeri)	Uyumun Gücü
< 0,00	Zayıf
0,00 – 0,20	Önemsiz
0,21 – 0,40	Düşük
0,41 – 0,60	Orta
0,61 – 0,80	Yüksek/Önemli
0,81 – 1,00	Çok Yüksek

Kaynak: (Landis ve Koch, 1977)

Araştırmada iki aşamalı kodlayıcılar arası güvenilirlik değerlendirme metodu uygulanmıştır. Buna göre kodlayıcılar birinci aşamada turist cümleleri ile alt temaları eşleştirmiş (Tablo 3.18); ikinci aşamada ise alt temaları ana temalar altında kategorize etmiştir (Tablo 3.19). Kodlama güvenilirliğine ilişkin uyumu değerlendirmek için Miles ve Huberman (1994) Formülü ile Cohen (1960) Kappa Testi'nden yararlanılmıştır. Uyum gücüne yönelik değerlendirme ise Landis ve Koch (1977) tarafından önerilen Kappa katsayısına ilişkin uyum düzeyleri kullanılarak yapılmıştır (Tablo 3.16 ve Tablo 3.117). Araştırma kapsamında verilerin araştırmacı haricindeki kodlayıcılar tarafından birbirinden bağımsız olarak farklı tarihlerde ve farklı mekanlarda iki aşamada analiz edilmesi sağlanmıştır. Kodlayıcıların hangi veriler üzerinde analiz yapacağı ise Kurasaki Tekniği'nin belirli aşamalarından yararlanılarak belirlenmiştir. İlk olarak Kurasaki (2000) tarafından kullanılan bu tekniğin belirli bir aşamasında görüşmelerden elde edilen katılımcı cümleleri gibi rastgele seçilmiş nitel veriler farklı kodlayıcılar tarafından birbirinden bağımsız olarak ana veya alt kategoriler altında sınıflandırılmaktadır. Kodlayıcıların hangi cümleler üzerinde eşleştirme yapacağı Kurasaki Tekniği'ne uygun olarak NVIVO10 programı yardımıyla gelişigüzel seçilmiştir. Buna göre güvenilirlik çalışmasının ilk aşamasında iki farklı kodlayıcıdan rastgele seçilmiş turist cümlelerini, verilen kodlar yardımıyla alt temalarla eşleştirmeleri istenmiştir. İki kodlayıcı farklı tarihlerde ve farklı mekanlarda birbirlerinden bağımsız olarak cümleleri alt temalarla eşleştirmişlerdir. Güvenirlik çalışmasının birinci aşamasına ilişkin sonuçlar Tablo

3.18’de gösterilmiştir. Tablo 3.18 incelendiğinde ikinci kodlayıcının 4; üçüncü kodlayıcının ise 2 ifadeyi asıl araştırmacıdan farklı şekilde eşleştirdiği görülmektedir. Üç kodlayıcının yalnızca bir ifadede birbirinden tamamen farklı eşleştirme yaptığı ortaya çıkmıştır. Kappa güvenirlilik analizlerinin birinci aşamasında gerek 1-2, gerek 1-3, gerek 2-3 gerekse 1-2 ve 3. kodlayıcılar olmak üzere tüm kodlayıcılar arası yüksek uyumun elde edildiği görülmektedir. Tablo 3.17’de görüldüğü gibi birinci aşamada kodlayıcılar arası uyumu gösteren güvenirlilik hesaplaması sonucunda Kappa katsayısı $r=0.86$ olarak bulunmuştur. Miles ve Huberman formülüne göre ise 0.83 güvenirlilik değeri elde edilmiştir. Bu sonuçlar birinci aşamada yüksek düzeyde kodlayıcılar arası uyum elde edildiğini göstermektedir (1-2.Kodlayıcılar Arası $r=0.84$; 1-3. Kodlayıcılar Arası $r=0.93$; 2.-3. Kodlayıcılar Arası $r=0.80$; Tüm kodlayıcılar arası $r=0.86$).

Tablo 3.17 Kodlayıcılar Arası İki Aşamalı Güvenirlilik Değerlendirmesi Sonuçları

Aşamalar	Miles ve Huberman (1994) Güvenirlilik Formülü	Cohen (1960) Kappa İstatistiği	Landis ve Koch (1977) Uyum Gücü Değerlendirmesi
Birinci Aşama	$(26/26+5)=0.83$ (%83)	$r=0.86$ (%86)	Çok Yüksek Uyum/Yüksek Güvenirlilik
İkinci Aşama	$(27/27+4)=0.87$ (%87)	$r=0.93$ (%93)	Çok Yüksek Uyum/Yüksek Güvenirlilik

Güvenirlilik değerlendirmesinin ikinci aşamasında ise bağımsız kodlayıcılardan sırası rastgele karıştırılmış 31 alt temayı 6 ana tema altında kodlar yardımıyla kategorize etmeleri istenmiştir. Tablo 3.19’da görüldüğü üzere bu defa ikinci kodlayıcının 2; üçüncü kodlayıcı ise yalnızca 1 alt temayı araştırmacıdan farklı şekilde eşleştirdiği görülmüştür. Kappa güvenirlilik analizlerinin ikinci aşamasında gerek 1-2, gerek 1-3, gerek 2-3 gerekse 1-2 ve 3. kodlayıcılar olmak üzere tüm kodlayıcılar arası yüksek uyumun elde edildiği görülmektedir. Tüm kodlayıcılar arasındaki uyumu gösteren Kappa güvenirlilik hesaplaması sonucunda $r=0.86$ olarak bulunmuştur. Miles ve Huberman formülüne göre ise 0.87 güvenirlilik değeri elde edilmiştir. Bu sonuçlar ikinci aşamada yüksek düzeyde kodlayıcılar arası uyum elde edildiğini göstermektedir (1-2.Kodlayıcılar Arası $r=0.93$; 1-3. Kodlayıcılar Arası $r=0.96$; 2.-3. Kodlayıcılar Arası $r=0.90$; Tüm kodlayıcılar arası $r=0.93$).

Tablo 3.18 Turist İfadelerinin Alt Temalarla Eşleştirilmesinde Kodlayıcılar Arası Uyum

Tema Kodu		Turist İfadeleri	1	2	3
T1	Spiritüel Gelişim	Burada yeni bir deneyim yaşıyorum, bu bana yeni bir deneyim yeni bir olgu katacak. Belki burada öğreneceğim bir şeyleri	✓	T22	✓
T2	Kişisel Dönüşüm & Hayata Bakış Açısında Değişim	Önce benim sonra senin olsun derdim. Şimdi önce senin olsun sonra benim diyorum. Beni dönüştürdü. Dünyaya bakış açımı değiştirdi.	✓	✓	T5
T3	Kendini Daha İyi Tanıma, & Öz Benliğini Keşfetme	Spiritüel deneyimler kendimi tanımama olanak sağladı tanımak için çabalıyorum.	✓	✓	✓
T4	Hayatın Anlamını Keşfetme	Understanding why we are here the purpose of this life.	✓	✓	✓
T5	Dünyevi Arzuları Sınırlama	Spiritüel yöne gittikten sonra materyalizm ortadan kalkıyor.	✓	T1	T2
T6	Psikolojik-Fiziksel Rahatlama	Hafiflik ve özgürlük. Ben diyorsun. O ben o dur. Çok büyük bir huzur.	✓	✓	✓
T7	Psikoloji Üzerinde Olumlu Etkiler	Spiritüel deneyimlerin, psikolojim üzerinde olumlu etkileri çok oldu.	✓	✓	✓
T8	Geçmiş Sorun, Travma ve Üzüntüleri Hafifletme	I'm dealing with my son's death better.	✓	✓	✓
T9	Enerjik & Yenilenmiş Hissetme	Cep telefonunu doldurursun ya öle bir enerji. Enerjin tükenir ya... Kendimi yenilenmiş gibi hissettiriyor.	✓	✓	✓
T10	Fiziksel Sağlık Üzerinde Olumlu Etkiler	Yoganın bel ağrılarımın etkisi oldu. Bel, omurga boyun ağrılarım vardı. Bunların tamamından kurtuldum. Yoga sayesinde oldu.	✓	✓	✓
T11	Beden-Ruh-Zihin Dengesi Kurma	Yoga tüm düşüncelerinde birlik duygusu sağlıyor... Beden, zihin ve ruh... Üçü birlikte hareket ediyor.	✓	✓	✓
T12	Başkalarına Şifa Verme	Benden şifa alan onlarca insan var	✓	✓	✓
T13	Eğitmen Aracılı Manevi Bağlar	Hocamda çok iyi bir hocaydı onun sayesinde spiriüalizmde geliştim.	✓	✓	✓
T14	Rahat, Güvenli Ortam	Its much richer and better in the presence of other individuals, open air	✓	✓	✓
T15	Sessiz, Sakin, Huzurlu Ortam	I like either a quiet space.	✓	✓	✓
T16	Etkileyici Doğa- Tabiat, Çevre	I much prefer the natural beauty of the earth	✓	✓	✓
T17	Müzik, Koku ve Renkler	Müzik, koku, renkler bulnlar meditasyona daha rahat girmemizi sağlıyor. Bazı aromalar ve müzik tınları ruhani boyutu yükseltiyor.	✓	✓	✓
T18	İyi Havalandırma, Işıklandırma, Tasarım ve Dekorasyon	Yoga yaparsanız kesinlikle flu bir ortam, çevrede dikkatinizi çekecek hiçbir şey olmamalı mümkünse hiçbir şey gözükmemeli.	✓	✓	✓
T19	Otantik & Mistik Deneyim Algısı	Otantik ve mistik bir deneyim.	✓	✓	✓
T20	Astral Seyahate Çıkma	Fiziksel bedenim ötesini yaşadım. Kendi bedenim sandalyede otururken ayrılıp ve göğe yükselebiliyor denizin üstüne.	✓	T24	✓
T21	Günlük Rutinden Kaçış	It's like pausing in the rat race of life.	✓	✓	✓
T22	Zaman ve Mekân Algısında Değişim	Zaman bir boyut sonuçta o boyutla ilgili konuşursak zaman durmuş gibi oluyor. Yani sanki böyle her şey donuyor.	✓	✓	✓
T23	Sorunlardan Geçici Uzaklaşma	Pazartesi ödemem gereken elektrik faturası aklıma gelmiyor.	✓	✓	✓
T24	Soyutlanma & Teta Seviyesine İnme	Bilinç düzeyimiz aynen şu şekilde dünyayla olan bağımız yok, dışardan gelen sesi de duymuyoruz. Dışarıda depremde olsa hissetmiyoruz.	✓	T6	✓
T25	Kendi Ruh-İşsel Enerjisi ile Bağ Kurma	Meditasyonun anlamı bu, kendi içindeki o yüce varlığa yakınlaşmak.	✓	✓	✓
T26	Doğa ile Bağ Kurma/Bütünlük	Tabiatla ve hayvanlarla da kesinlikle bağ kuruyorum.	✓	✓	✓
T27	Spiritüellik & Etkinliklerle Bağ Kurma	Spiritüellikle iyi ki tanışmışım diyorum o yüzden bir parçam oldu.	✓	✓	✓
T28	Kendi İnancı & Dini ile Bağ Kurma	Kesinlikle inancım çok güçleniyor o bağ güçleniyor daha çok üzerime titendiğini hissediyorum ve bu benim her zaman yolumu açıyor.	✓	✓	✓
T29	Manevi Varlıklarla Bağ Kurma (Melekler, Ruhlar vb.)	Işık varlıklar varsa etrafta görebilirim. Onların hissiyatını alıyorum. Enerji varlıkların hissinin alıyorum.	✓	✓	✓
T30	Yaratıcıya Yakın Hissetme/Parçası Gibi Hissetme	Ben meditasyona geçtiğim zaman kendimi Yaradan'la bir hissediyorum. Müthiş bir duygu.	✓	✓	✓
T31	Evrenle Bağ Kurma/ Bütünlük	İnsanlarla beraber bir oluyorsun. Onlarla bir hissediyorum.	✓	✓	✓

Tablo 3.19 Alt Temaların Ana Temalarla Eşleştirilmesinde Kodlayıcılar Arası Uyum

Ana Tema	Alt Tema	1	2	3
DÖNÜŞÜM (Transformation)	Spiritüel Gelişim ve Manevi Özellikler Kazanma	✓	✓	✓
	Hayata Bakış Açısında Değişim & Kişisel Dönüşüm Yaşama	✓	✓	✓
	Kendini Daha İyi Tanıma & Özünü Keşfetme	✓	✓	✓
	Zihinsel Aydınlanma-Akıldaki Sorulara Yanıt Bulma-Hayatın Anlamını Keşfetme	✓	✓	✓
	Aşırı Dünyevi Arzuları Kontrol Altına Alma & Dengede Tutma	✓	✓	✓
ŞİFA (Healing)	Psikolojik & Fiziksel Rahatlama/ İçsel Huzur	✓	✓	✓
	Ruhsal Sağlık Üzerinde Olumlu/İyileştirici Etkiler	✓	✓	✓
	Geçmiş Sorun, Travma & Üzüntüleri Hafifletme-Etkilerinden Kurtulma-Çözme	✓	✓	✓
	Enerji Depolama & Yenilenmiş Hissetme	✓	X Dönüşüm	✓
	Fiziksel Sağlık Üzerinde Olumlu/İyileştirici Etkiler	✓	✓	✓
	Beden-Ruh-Zihin Dengesi Kurma	✓	✓	✓
	Kendini ve Başkalarını Şifalandırma	✓	✓	✓
ATMOSFER (Atmosphere)	Sessiz, Sakin, Huzurlu Ortam	✓	✓	✓
	Rahat ve Güvenli Ortam	✓	✓	✓
	Etkileyici Müzik, Koku ve Renkler	✓	✓	✓
	İyi Işıklandırma, Havalandırma, Tasarım ve Dekorasyon	✓	✓	✓
	Etkileyici Doğa- Tabiat ve Çevre	✓	✓	✓
AŞKINLIK (Transcendence)	Otantik & Mistik Deneyim	✓	✓	✓
	Astral Seyahate Çıkma	✓	✓	✓
	Zaman ve Mekân Algısının Değişmesi	✓	✓	✓
	Kendi Ruhu-İçsel Enerjisi ile Bağ Kurma	✓	✓	✓
	Doğa, Hayvanlar & Tabiat ile Bağ Kurma/Bütünlük Hissi	✓	X Dönüşüm	✓
	Spiritüellik ve Etkinliklerle Bağ Kurma	✓	✓	✓
	Spiritüel Varlıklarla Bağ Kurma (Melekler, Ruhani, Rehber Ruhlar vb.)	✓	✓	✓
	Evrenle Bağ Kurma/ Evrenin Parçasıymış Gibi Hissetme, Bütünlük Hissi	✓	✓	✓
	Günlük Rutinden Kaçış	✓	✓	✓
KAÇIŞ (Escape)	Sorunlardan Geçici Uzaklaşma	✓	✓	X Sağlık
	Soyutlanma & Teta Frekansına Geçme	✓	✓	✓
MANEVİYAT (Divine Connectedness)	Uzman Eğitimci/Rehber Ruh Aracılı Güçlü Manevi Bağlar	✓	✓	✓
	Yaradan'a Yakın Hissetme/Bütünlük Hissi	✓	✓	✓
	Kendi İnancı ile Bağ Kurma	✓	✓	✓

3.5.2. Nicel Araştırma Analizleri ve Bulgular

Geliştirilen 31 önermeli Spiritüel Turizm Deneyim Ölçeği'nin faktörel yapısını ve güvenilirliğini ortaya koymak amacıyla veriler birinci aşamada SPSS 25 programı kullanılarak açımlayıcı (AFA) faktör analizine tabi tutulmuştur. Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) ise son yıllarda sosyal bilimlerde sıkça kullanılan ve en küçük kareler yöntemine dayalı algoritmalarla çalışan PLS 3.2.9 yazılımında gerçekleştirilmiştir. Böylece ölçeğin ortaya koyduğu performans PLS programlarında uygulanan doğrulayıcı faktör analizi bulguları ışığında değerlendirilmiş ve bu sayede ölçeğin geçerlilik ve güvenilirlik kriterlerini ne düzeyde sağladığı test edilmiştir. Araştırma kapsamında kurgulanan modelin genel performansı, yapısal ilişkileri, hipotez testleri, geçerlilik ve uyum iyiliği değerleri en küçük kareler yöntemine dayalı olarak (Partial Least Squares) Smart PLS 3.2.9 yazılımında gerçekleştirilecek analiz sonuçları doğrultusunda değerlendirilmiştir. PLS yazılımı kullanılmasının temel sebebi programın formatif ve reflektif ölçümlenen değişkenlerin tek bir model üzerinde yol analiziyle test edilmesine imkân tanınmasıdır. Bununla birlikte PLS yazılımının, karmaşık modelleri hızlı şekilde test edebilme kabiliyetine sahip olması, iki göstergeyle ölçülen değişkenlerin ve normal dağılıma sahip olmayan verilerin analizine imkân tanınması bir diğer önemli tercih nedenidir. Birçok avantaja sahip olan ve küçük örneklemelerde dahi işlem yapabilen PLS, dünyanın en fazla atıf alan ve istatistik konusunda uzmanlaşmış araştırmacılarından Joe F. Hair tarafından gizil değişken analizleri için bir dönüm noktası olarak değerlendirilmektedir. Araştırma kapsamında gerçekleştirilen PLS uygulama aşamaları sırasıyla: (1) ölçme modelinin doğrulaması (doğrulayıcı faktör analizi; bileşik güvenilirlik, birleşme ve ayrışma geçerliliği) (2) yapısal eşitlik modeli yol analizi ve hipotez testlerinden (doğrusallık, modele ilişkin uyum indeksi, ilişki katsayıları, varyans oranları, etki ve tahmin gücü) olarak sıralanmaktadır.

3.5.2.1. Katılımcı Profili

Tablo 3.20'de örnekleme oluşturan katılımcılara ilişkin demografik bilgilere yer verilmiştir. Araştırma bulguları incelendiğinde katılımcıların büyük çoğunluğunun kadınlardan oluştuğu dikkat çekmektedir. Bulgulara göre kadın katılımcıların oranı % 83.7 düzeyindeyken bu oran erkek katılımcılarda %16.3 düzeyindedir. Bu durum kadın turistlerin erkeklere göre araştırmaya daha fazla ilgi gösterdiğinin ve araştırmaya katılma konusunda daha fazla istekli olduklarının önemli bir

göstergesi olarak kabul edilmektedir. Demografik profil bulgularına göre katılımcılar yoğunlukla 26-35 yaş (%37.8) aralığındaki genç ve orta yaş gurubuna mensup turistlerden oluşmaktadır. Bununa birlikte katılımcıların %27.4'ünün 36-45 yaş; %20.3'nün ise 46-59 yaş gurubuna ait olduğu görülmektedir. Araştırma bulgularına göre 18-25 yaş arası genç turistlerin oranı %8.7; 60 yaşın üzerinde ileri yaş gurubuna mensup turistlerin oranı ise %5.8 düzeyindedir. Medeni duruma ilişkin bulgular incelendiğinde katılımcıların yarısına yakının bekar turistlerden (%46.1) oluştuğu dikkat çekmektedir. Öte yandan bulgular katılımcıların %36.5'inin evli, %11.9'unun boşanmış, %5.5'inin ise nişanlı bireylerden oluştuğunu göstermektedir. Katılımcıların milliyet dağılımı demografik profil bulgularında en dikkat çeken unsurların başında gelmektedir. Bulgular, birçok farklı ülkeden farklı milliyetlere mensup turistlerin araştırmada yer aldığına işaret etmektedir. Tablo 3.20 incelendiğinde araştırmaya 6 kıtada 80 farklı ülkeden toplam 950 turistin katıldığı görülmektedir. Milliyet dağılımı verileri katılımcıların %29.5'inin Amerikalı, %12'sinin Hintli, %9'unun İngiliz, %4.5'inin Kanadalı, %4.1'inin ise Latin Amerikalı olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte Avustralyalı (%3.9), Endonezyalı (%3.5), Filipinli (%2.8), Güney Afrikalı (%2.5), Alman (%2.4) ve İtalyan (%2.3) turistlerin de araştırmada yer aldığı görülmektedir. Sözkonusu dağılım araştırmanın milliyet bazında zengin bir çeşitliliğe ulaştığını ve farklı kültürlerden turistleri örnekleme dahil ettiğinin açık bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Demografik bulgular, araştırmaya katılan spiritüel turistlerin eğitim düzeyinin yüksek olduğunu ortaya çıkarmıştır. Katılımcıların büyük bir bölümünün üniversite (%37.7), yüksek lisans (%27.2) ve lise mezunu (%27.2) olduğu görülmektedir. Doktora mezunlarının oranı ise %2.9 düzeyindedir. Demografik analiz sonuçları araştırmada zengin mesleki çeşitliliğin elde edildiğine ve farklı meslek gruplarına mensup turistlerin çalışmaya katıldığına işaret etmektedir. Bulgular, spiritüel turizmle ilişkili ve ilişkili olmayan meslekler olmak üzere iki kutuplu dengeli bir mesleki dağılımın elde edildiğine dikkat çekmektedir. Buna göre yoga eğitmeni, terapist, yaşam koçu, meditasyon uzmanı ve reiki master gibi spiritüel turizm sektörüyle ilişkili mesleklere mensup katılımcıların oranı (n:480) %50.5 iken özel sektör çalışanı, öğretmen, sanatçı pazarlamacı, yönetici, sağlık çalışanı/doktor gibi diğer mesleklere mensup katılımcıların oranının ise (n:470) %49.5 olduğu ortaya çıkmıştır. Katılımcıların ağırlıklı mesleki dağılımının ise %20.1 yoga eğitmeni, %14.7 şifacı & terapist, %11.5 yaşam koçu, %10 özel sektör çalışanı, %5.2 öğretmen, %3.7 sanatçı, %3.4 pazarlamacı şeklinde olduğu görülmektedir.

Tablo 3.20 Katılımcıların Demografik Profili

Cinsiyet	f	%	Ülke	f	%
Kadın	795	83.7	Amerika	280	29.5
Erkek	155	16.3	Hindistan	114	12.0
Yaş Dağılımı	f	%	Birleşik Krallık	85	9.0
18-25	83	8.7	Kanada	43	4.5
26-35	359	37.8	Latin Amerika	39	4.1
36-45	260	27.4	Avustralya	37	3.9
46-59	193	20.3	Endonezya	33	3.5
60 ve Üzeri	55	5.8	Filipinler	27	2.8
Medeni Durum	f	%	Güney Afrika	24	2.5
Bekar	438	46.1	Almanya	23	2.4
Evli	347	36.5	İtalya	22	2.3
Boşanmış	113	11.9	Balkan Devletleri	16	1.7
Nişanlı	52	5.5	Fransa	16	1.7
Eğitim	f	%	Rusya	14	1.5
Üniversite	358	37.7	Türkiye	14	1.5
Yüksek Lisans	258	27.2	Mauritius	14	1.5
Lise	258	27.2	Malezya/Singapur	13	1.4
Ortaokul	36	3.8	Hollanda	13	1.4
Doktora	28	2.9	İskandinavya	12	1.3
İlkokul	12	1.2	Arap Ülkeleri	10	1.1
Meslek	f	%	İspanya	9	0.9
Yoga Eğitmeni	191	20.1	Çin/ Hong Kong /Tayvan	8	0.8
Şifacı/Terapist	140	14.7	Çekya	8	0.8
Yaşam Koçu	109	11.5	Portekiz	8	0.8
Özel Sektör Çalışanı	95	10.0	Avusturya/Macaristan	8	0.8
Öğretmen	49	5.2	Polonya	7	0.7
Sanatçı	35	3.7	İrlanda	6	0.6
Pazarlama	32	3.4	Nepal	6	0.6
Yönetici	31	3.3	Slovenya/Slovakya	5	0.5
Sağlık Çalışanı/Doktor	31	3.3	Baltık Devletleri	5	0.5
İşsiz	27	2.8	İran	5	0.5
Öğrenci	22	2.3	İsrail	4	0.4
Reiki Master	20	2.1	Ukrayna	4	0.4
Meditasyon Uzmanı	20	2.1	Tayland	4	0.4
Emekli	18	1.9	Okyanusya	4	0.4
Ev Hanımı	17	1.8	Malta	3	0.3
Muhasebe/Finans	14	1.5	Belçika	2	0.2
Mühendis	9	1.0	İsviçre	2	0.2
Diğer	80	8.4	Diğer	3	0.3

Baltık Devletleri: Estonya, Letonya, Litvanya; **İskandinavya:** İsveç, Norveç Danimarka, Finlandiya; **Balkan Ülkeleri:** Sırbistan, Yunanistan, Romanya, Bulgaristan, Hırvatistan, Bosna-Hersek; **Okyanusya:** Papua Yeni Gine, Polinezya, Fiji; **Latin Amerika:** Şili, Brezilya, Arjantin, Belize, Meksika, Porto Riko, Venezüela, Panama, Küba, Kosta Rika, Guyana, Guatemala, Peru, Bolivya, Uruguay, Paraguay, Dominik Cumhuriyeti, Kolombiya, Haiti, Trinidad Tobago; **Arap Ülkeleri:** Mısır, Lübnan, Filistin, BAE, **Diğer:** Brunei, Pakistan, Güney Kıbrıs.

Tablo 3.21 katılımcıların spiritüellik ve spiritüel turizme ilişkin genel profilini ortaya koymaktadır. Bulgular yedi farklı spiritüel turist tipini ortaya çıkarmıştır. Buna göre katılımcıların ağırlıklı olarak arayışçı (%49.3) ve master (uzman) spiritüel (%31) turistlerden oluştuğunu

görülmektedir. Bununla birlikte seyahatsever (%8.6), sempatican (%4.7), rastgele (%2.8), şans eseri (%2.4) ve tesadüfi spiritüel turistlerin de (%1.2) araştırmaya katıldıkları görülmektedir. Anket formunda katılımcılara hangi spiritüel aktiviteleri gerçekleştirdikleri sorusu yöneltilerek birden fazla seçeneği işaretleme hakkı tanınmıştır. Bulgular, katılımcıların 60 farklı spiritüel aktiviteyi deneyimlediklerini ortaya koymuştur. Bu durum spiritüel turizmin içerik ve aktivite bakımından zengin bir çeşitliliğe sahip olduğunu ve turistlere kendi ilgi alanlarına göre deneyimleyebilecekleri çok sayıda aktivite alternatifi sunduğunu göstermektedir. Aktivite çeşitliliğine ilişkin bulgular katılımcıların yoğunlukla meditasyon (%91.2), yoga (%80.2), Tibet çanaklarıyla ses terapisi (%42.2), nefes terapileri (%40.3), reiki (%38.7), spa & wellness (%36.6), kritsal şifa (%34.5) ve ayurveda (%32.3) gibi spiritüel etkinlikleri deneyimlediklerini göstermektedir. Bununla birlikte turistler, şamanik etkinlikler (%24.9), aromaterapi/talassoterapi (%20.7), ho'oponopono (%20.4), spiritüel masajlar (%19.9), ayahuasca (%17.6), hipnoz/hipnoterapi (%17.7), tai chi & qigong (%16.9), spiritüel inziva/kamp (%16.7), meleklerle şifa (%15.6), manuel terapi (%14), gibi spiritüel turizm aktivitelerine katılım sağlamaktadırlar. Öte yandan hac veya dini faaliyetler gibi inanca yönelik spiritüel etkinlikler gerçekleştiren turistlerin de (%12.5) araştırmaya katılmaları dikkat çekmektedir. Spiritüel deneyim süresine ilişkin bulgulara göre turistlerin üçte birlik bir bölümü (%31.3) 20 yılı aşkın süredir spiritüel etkinlikler yaptığını ve spiritüel turizm deneyimlerine katıldığı belirtmiştir. Bununla birlikte katılımcıların %23'ü 1-3 yıl; %20.8'i 4-7 yıl, %16.4'ü 8-12 yıl; %8.5'i ise 13-19 yıl arası spiritüel deneyime sahiptir. Bulgular spiritüel turistlerin çok sayıda farklı motivasyonlara sahip olduğuna işaret etmektedir. Turistler en çok kişisel dönüşüm (%74), spiritüel gelişim (%70.3), farkındalık kazanma (%64.8), şifalanma (%62.1), kendi özüne içsel yolculuk yapma (%60.9), içsel huzura kavuşma (%56.1) amacıyla spiritüel aktivitelere katılmaktadırlar. Yeni bir bakış açısı kazanma (%49.5), yaşamın anlamını keşfetme (%49), kendini gerçekleştirme (%47.3) gibi motivasyonlara sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Turistlerin yarısına yakını (%46.1) pozitif psikolojiye yönelim amacıyla spiritüel etkinliklere katıldıklarını ifade etmişlerdir. Spiritüel turizme dini motivasyonlarla katılımın yalnızca %6.9 düzeyinde olması dikkat çekmektedir.

Tablo 3.21 Katılımcıların Spiritüel Profili

Spiritüel Aktiviteler	f	%	Turist Tipolojisi	f	%
Meditasyon	866	91.2	Arayışçı (Öze-Dönüşsel) Spiritüel	468	49.3
Yoga	762	80.2	Master Spiritüel	294	31.0
Tibet Çanaklarıyla Ses Terapisi	401	42.2	Seyahatsever Spiritüel	82	8.6
Nefes Terapileri	383	40.3	Sempatizan Spiritüel	45	4.7
Reiki	368	38.7	Rastgele Spiritüel	27	2.8
Spa & Wellness	348	36.6	Şans Eseri Spiritüel	23	2.4
Kristal Şifa	328	34.5	Tesadüfi Spiritüel	11	1.2
Ayurveda	307	32.3			
Şamanik Etkinlikler	237	24.9			
Aromaterapi/Talassoterapi	197	20.7	Spiritüel Deneyim	f	%
Ho'oponopono	194	20.4	1-3 Yıl	218	23.0
Spiritüel Masajlar	189	19.9	4-7 Yıl	198	20.8
Hipnoz/Hipnoterapi	168	17.7	8-12 Yıl	156	16.4
Ayahuasca	167	17.6	13-19 Yıl	81	8.5
Tai Chi & Qigong	161	16.9	20 Yıl ve Üzeri	297	31.3
Spiritüel İnziva/Kamp	159	16.7			
Meleklerle Şifa	148	15.6			
Manuel Terapi	133	14.0	Motivasyonlar	f	%
Hac & Dini Faaliyetler	119	12.5	Kişisel Dönüşüm	703	74.0
Pilates	117	12.3	Spiritüel Gelişim	668	70.3
Bitkisel Şifa	106	11.2	Farkındalık Kazanma	616	64.8
Spiritüel Turlar	103	10.8	Şifalanma & İyileşme	590	62.1
Sarkaç Tedavisi	94	9.9	Kendi Özüne İçsel Yolculuk	579	60.9
Çakra Dengeleme	92	9.7	İç Huzura Kavuşma	533	56.1
Thetahealing	86	9.1	Yeni Bakış Açısı Kazanma	470	49.5
Astroloji/Tarot	83	8.7	Yaşamın Anlamını Keşfetme	456	49.0
Bioenerji	79	8.3	Kendini Gerçekleştirme	449	47.3
Işık Dili	78	7.2	Pozitif Psikolojiye Yönelim	438	46.1
Psikedelik	55	5.8	Spiritüel Bağlantılar Kurma	416	43.8
Akaşık Kayıt Okuma	45	4.7	Spiritüel Bilgi Birikimini Artırma	328	34.5
Channeling	38	4.0	Spiritüalistlerle Tanışma	306	32.2
Pranik Şifa	28	2.9	Spiritüelliğe İlişkin Merak Giderme	209	22.0
Scio Quantum Biofeedback	20	2.1	Gezme & Yeni Yerler Görme	196	20.6
Biomagnetizma	18	1.9	Başkalarına Yardım	129	13.6
Şambala	16	1.7	Monoton Yaşamdan Kaçış	90	9.5
NLP	14	1.5	Dini Nedenler	64	6.9
Transterapi	13	1.4	Dünyayı Değiştirmek	1	0.1
Diğer*	32	3.4	Başkalarıyla İş Birliği Yapma	1	0.1

*Aile Dizimi, Brahma Kumaris,Dans, Kutsal Sihir, Rüya Yorumlama, Gölge Çalışması, Çin Tıbbı, Duygusal Özgürlük Tekniği (EFT), Enerji Şifası, Dünya Dışı Varlıklarla İletişim, Hauchuma, Lüsüd Rüya, Numeroloji, Resim ve Müzik Terapisi, Doğa Terapisi, Psilosibin, Psikoterapi, Koşu, Satsang, Shatkriya, Ruhsal Şifa, Vokal Ses Şifası ve Davul Çalma, Doğada Yürüyüş, Brennan Healing Science, Creative Workshop, Büyü.

3.5.2.2. Faktör Yapısının Belirlenmesi: AFA Bulguları

Gözlenen değişkenlere ilişkin yük değerleri ile faktörel dağılımı incelemek ve bu bağlamda spiritüel turizm deneyiminin faktör yapısının nasıl şekillendiğini ortaya koymak amacıyla 31 önerme temel bileşenler yöntemi kullanılarak açımlayıcı (keşfedici) faktör analizine (AFA) tabi tutulmuştur. Bu sayede ölçek maddelerinin ortaya koyduğu istatistiksel performansın detaylı olarak değerlendirilmesi ve maddelerin ana faktörler altındaki dağılımının kavramsal ve mantıksal açılardan incelenmesine imkân tanınmıştır. Bu yöntemle Spiritüel Turizm Deneyimi Ölçeği'nin anlamlı bir faktör yapısına sahip geçerli ve güvenilir bir ölçüm aracı olarak geliştirilmesi amaçlanmıştır. İlk aşamada analizlerin istatistiksel olarak daha güvenilir sonuçlar ortaya koyması ve normal dağılım varsayımının sağlanması amacıyla uç değerler belirlenmiştir. Analiz öncesinde ilk olarak faktör analizine dahil edilmesi planlanan maddelerin çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) katsayıları incelenmiştir. Brown (2006) yapısal eşitlik çalışmalarında çarpıklık değerinin -3 ile +3; basıklık değerinin ise -10 ile +10 arasında olmasının kabul edilebilir normal dağılıma işaret ettiğini belirtmektedir. Analiz sonuçları, önermelere ilişkin çarpıklığın -0.77 ile -2.41 arasında; basıklığın ise 0.10 ile 8.27 arasında dağılım gösterdiğini ortaya koymuştur. Buna göre toplam 31 maddenin tamamında normal dağılım varsayımının karşılandığı görülmüş; ölçeğin çok çeşitli kültürden çok farklı milliyete mensup farklı spiritüel tipolojilerdeki turistler üzerinde uygulanması nedeniyle basıklığın üst sınırlara yakın değerler sergilemesi beklenen bir sonuç olarak değerlendirilmiştir. Normallik varsayımının sağlanmasının ardından faktörel yapının incelenmesi amacıyla SPSS 25 programı yardımıyla açımlayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Döndürme metodu olarak ise sosyal bilimlerde orthogonal rotasyonlar arasında Varimax'dan sonra en sık tercih edilen Equamax dik döndürme yöntemi kullanılmıştır. Equamax rotasyonunun tercih edilmesinin en önemli nedeni bu yöntemin spiritüel turizm deneyimine ilişkin en anlaşılır, en net ve en anlamlı faktör yapısını ortaya koyması ve Varimax ile Quartimax rotasyonlarının bir bütün halinde kombine eden etkili bir rotasyon olmasıdır. Basit yapıya ve anlamlı faktörlere ulaşmada Quartimax araştırmalarda iki faktör olması halinde en iyi sonucu veren yöntemlerden biri olmasının yanı sıra faktör yükleri matrisinin satırları göz önünde bulundurmakta; Varimax ise faktör yükleri matrisinin sütunlarına öncelik vermektedir. Eşit ölçüde maksimize etme anlamını taşıyan Equamax rotasyonunda ise basit yapıya ve anlamlı faktörlere ulaşmada faktör matrisinin satır ve sütunlarındaki yük değerlerini birlikte ele almaktadır. Equamax rotasyonu, belirlenen faktör

yüklerinin $\gamma = \text{faktör sayısı} / 2$ olacak şekilde döndürülmesini sağlayan bir yöntemdir (Tavşancıl, 2002). Böylece Equamax, faktör sayısını azaltarak sadeleştirilen Varimax ile gözlenen değişkenleri sadeleştirip basitleştiren Quartimax'un kombinasyonu olarak gerek faktör gerekse maddelerin dağılımı açısından daha üretken ve anlamlı sonuçlar ortaya koymaktadır. Bir başka ifadeyle Equamax aynı anda hem faktör sayısını hem de varyans sayısını azaltan ve döndürülmekte olan faktörlerin sayısına göre kendini ayarlamaktadır. Bu sayede Equamax, özellikle yüksek yüklü gözlenen değişkenleri (önergeleri/maddeleri) Varimax'a göre faktörler arasında daha düzgün dağıtma eğilimindedir. Tüm bu avantajları ve araştırmanın gözlenen değişkenlerini mantıksal olarak Varimax'a göre mantıksal ve kavramsal olarak daha düzgün dağıtması nedeniyle Equamax rotasyonu tercih edilmiştir. Açımlayıcı analiz kapsamında özdeğer istatistiği 1 ve 1'den büyük olan faktörler anlamlı olarak kabul edilmiştir. Maksimum faktör yapısının belirlenmesinde ise her faktöre ilişkin toplam varyansı ortaya koyan çizgi grafiğinden (scree pilot) yararlanılmıştır. Grafik nitel analizlerde ortaya çıkan 6 faktörün AFA bulgularıyla örtüştüğüne işaret etmektedir. Grafik eğrisi 6. faktörden sonra düzlem seyrine girmiştir. Açıklanan varyans tablosuna göre 6. faktörden sonra ilave gelen her faktörün toplam varyansın açıklanmasına olan katkısı %5'in altına düşmektedir. Her iki kriter göz önüne alındığında maksimum faktör sayısına ulaşıldığı ve 6 faktörlü bir yapının ortaya çıktığı bulgusuna ulaşılmıştır. Analiz ayarları özdeğeri 1'den yüksek 6 faktörlü yapı sunacak şekilde yeniden düzenlenerek Equamax rotasyonu ile AFA tekrarlanmıştır. AFA kapsamında değişkenler arasındaki ilişkiyi ortaya koymak üzere ise, Bartlett Küresellik Testi'nden yararlanılmıştır. Tablo 3.22'de yer alan değerler incelendiğinde, açımlayıcı faktör analizinde Bartlett Küresellik Testine göre anlamlılığın “.000” değerinde olduğu görülmektedir. Bu sonuç, faktör analizine dahil edilen 31 önermenin birbiriyle ilişkili olduğuna işaret etmektedir. AFA sonucunda elde edilen KMO değeri ($KMO=0.946$) örneklem sayısının faktör analizi yapmak için yeterli olduğu sonucuna ortaya koymaktadır. KMO değeri değişkenlerin yeterli korelasyona sahip olduğunu ve ortak faktörü paylaştığını göstermektedir. Eşkökenlik değerinin 0.40-0.70 arası olması beklenmektedir (Costello ve Osborne, 2005). Eş kökenlik (communality) 0.43 ila 0.79 arasında dağılım göstererek tatminkâr değerler ortaya koymuştur. Faktör analizinde dönüştürme işlemi sonrasında ifadelerin minimum 0.32 ve üzerinde yük değerleri alması beklenmektedir (Tabachnick ve Fidell, 1996). Ait olduğu boyut altında 0.32 değerinin altında faktör yüküne sahip madde tespit edilmemesi nedeniyle analizden madde çıkarma işlemi yapılmamıştır.

Tablo 3.22 Spiritüel Turizm Deneyimine İlişkin Açımlayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Faktörler ve İfadeler	Yük	Öz Değer	VAO (%)	α
Faktör 1: Dönüşüm (Transformation)		3.17	10.21	.81
Spiritüel deneyimler yoluyla spiritüel gelişim ve manevi özellikler kazanıyorum.	.83			
Spiritüel deneyimler yoluyla kişisel dönüşüm yaşıyorum ve hayata bakış açım olumlu yönde değişiyor.	.77			
Spiritüel deneyimler aklımdaki sorulara yanıt bulmamı, zihinsel aydınlanma yaşamamı ve hayatın anlamını keşfetmemi sağlıyor.	.52			
Spiritüel deneyimler yoluyla kendimi daha iyi tanıyor ve öz benliğimi keşfediyorum.	.53			
Spiritüel deneyimler ihtiyacımdan daha fazla para kazanma, çok mal, mülk edinme gibi aşırı dünyevi arzularımı kontrol altına almama ve dengede tutmama yardımcı oluyor.	.33			
Faktör 2: Şifa (Healing)		3.90	12.58	.90
Spiritüel deneyimler enerjik ve yenilenmiş hissetmemi sağlıyor.	.72			
Spiritüel deneyimler yoluyla psikolojik ve fiziksel olarak rahatlıyor; içsel huzur buluyorum.	.71			
Spiritüel deneyimler fiziksel sağlığım üzerinde olumlu ve iyileştirici etkiler elde etmemi sağlıyor.	.71			
Spiritüel deneyimler psikolojim üzerinde olumlu ve iyileştirici etkiler elde etmemi sağlıyor.	.65			
Spiritüel deneyimler geçmişteki sorun, travma ve üzüntülerimi hafifletmede yardımcı oluyor.	.60			
Spiritüel deneyimler beden-ruh ve zihin dengesi kurmamı sağlıyor.	.56			
Spiritüel deneyimler kendimi ve başkalarını şifalandırmamı sağlıyor.	.48			
Faktör 3: Atmosfer (Atmosphere)		3.24	10.44	.82
Ortamdaki renk, müzik, koku gibi duyuşal faktörler spiritüel deneyimi olumlu etkiliyor.	.73			
Etkileyici doğada ya da açık havada spiritüel aktiviteler yapmak deneyimi olumlu etkiliyor.	.72			
Sessiz, sakin ve huzurlu bir ortamda spiritüel aktiviteler yapmak deneyimi olumlu etkiliyor.	.71			
Ortamdaki iyi ışıklandırma, havalandırma, mimari tasarım ve dekoratif objeler spiritüel deneyimi olumlu etkiliyor.	.71			
Rahat ve güvenli bir ortamda spiritüel aktiviteler yapmak deneyimi olumlu etkiliyor.	.67			
Faktör 4: Aşkınlık (Transcendence)		3.65	11.80	.88
Spiritüel deneyimler sırasında doğa veya hayvanlar ile bağ kurduğumu; onlarla bir ve bütün olduğumu hissediyorum.	.66			
Spiritüel deneyimler sırasında astral seyahate çıkabiliyorum.	.61			
Spiritüel deneyimler sırasında spiritüel etkinliklerle veya spiritüellikle ile bağ kurduğumu hissediyorum.	.59			
Spiritüel deneyimler sırasında melekler, ruhani rehberler, ruhlara vb. gibi manevi varlıklarla bağ kurduğum veya ortamda var olduklarını hissettiğim zamanlar oluyor.	.59			
Spiritüel deneyimler sırasında bazen zaman ve mekân algım değişiyor.	.59			
Spiritüel etkinlikler yoluyla otantik ve mistik deneyimler yaşıyorum.	.58			
Spiritüel deneyimler sırasında kendi ruhumla veya içsel enerjimle bağ kurduğumu hissediyorum.	.51			
Spiritüel deneyimler sırasında evrenle bağ kurduğumu; bir ve bütün olduğumu hissediyorum.	.40			
Faktör 5: Kaçış (Escape)		2.68	8.63	.79
Spiritüel deneyimler sırasında sorunlarımdan geçişi olarak uzaklaştığımı hissediyorum.	.88			
Spiritüel deneyimler sırasında yaşamın günlük rutininden kısa bir süreliğine uzaklaştığımı hissediyorum.	.86			
Spiritüel deneyimler sırasında etrafta olan bitenden kendimi soyutlayabiliyor ve teta frekansına geçebiliyorum.	.62			
Faktör 6: Maneviyat (Divine Connectedness)		3.00	9.66	.68
Spiritüel deneyimler sırasında inancımınla bağ kurduğumu hissediyorum.	.73			
Spiritüel deneyimler sırasında Yaradan'a/Kutsal Kaynağa daha yakın olduğumu ve aramızdaki bağın birlik ve bütünlük duygusuyla güçlendiğini hissediyorum.	.69			
Spiritüel deneyimler sırasında uzman eğitimcinin ya da rehber ruhumun (hami varlık) yardımıyla inancımınla daha güçlü ve daha derin bağlar kuruyorum.	.55			
Keiser Meyer Olkin (KMO): 0.946; Bartlett's Test of Sphericity: 15921.090, p: 0.000, Cronbach's Alpha:0.94				
Varyans Açıklama Oranı (VAO): 63.32 %, α: Factor Reliability (Cronbach's Alpha)				

Ölçek güvenirliğinin test edilmesi amacıyla Cronbach's Alpha katsayıları incelenmiştir. Nunnally (1978), 0.70 ve üzeri Cronbach katsayısının iyi düzeyde içsel güvenirliğe işaret ettiğini ancak konu bakımından gelişim sürecinin ilk aşamalarında olan keşfedici nitelikteki araştırmalarda ve ölçüm aracının ilk defa kullanıldığı durumlarda 0.60 düzeyindeki güvenirlik katsayısının kabul edilebilir olduğuna dikkat çekmektedir. Öte yandan Sekaran'a (1992) göre ise 0.60 ve üzeri katsayıların elde edilmesi yeterli düzeyde güvenirliğin sağlandığına işaret etmektedir. Taber (2018) ise 0.93-0.94 değerlerinin mükemmel, 0.91-0.93 arası değerlerin güçlü, 0.84-0.90 arası değerlerin güvenilir, 0.70-0.77 arası değerlerin oldukça yüksek, 0.61-0.68 arası değerlerin ise yeterli ve tatminkar düzeyde güvenilirliğe işaret ettiğini belirtmektedir. Bu bilgiler doğrultusunda her bir faktörün içsel tutarlılıkları için hesaplanan boyutlara ilişkin Cronbach's Alpha katsayısının '0.68' ile '0.90' arasında değişen değerler aldığı ortaya çıkmıştır. Analiz sonuçları ölçeğin genel güvenirliğine ilişkin Cronbach's Alpha katsayısının ise 0.94 olduğunu göstermiştir. Bu sonuçlar ölçeğin yüksek düzeyde genel güvenilir olduğuna ve boyutlara ilişkin içsel tutarlılığın sağlandığına işaret etmektedir. Analiz neticesinde toplam varyansın %63'ünü açıklayan 6 faktörlü yapı elde edilmiştir. Nitel bulgularla örtüşen yapıya ilişkin altı faktör: *"Dönüşüm, Şifa, Atmosfer, Aşkınlık, Kaçış ve Maneviyat"* olarak adlandırılmıştır.

3.5.2.3. Ortalamalara İlişkin Betimsel İstatistikler

Tablo 3.23'te anket formunda yer alan her bir ifadenin ve sözkonusu ifadelerin dahil olduğu boyutlara ilişkin ortalamalara yer verilmiştir. Bulgulara göre spiritüel turizm deneyimi yaşayan turistler kişisel dönüşüm ve hayata bakış açısında olumlu yönde değişim yaşadıklarını, spiritüel gelişim ve manevi özellikler kazandıklarını, özünü keşfettiklerini, akıllarındaki sorulara yanıt bulup zihinsel aydınlanma yaşadıklarını, hayatın anlamını keşfettiklerini, aşırı dünyevi arzularını kontrol altına aldıklarını ve dengede tuttuklarını belirtmektedirler. Öte yandan 'Dönüşüm' boyutunun en yüksek ortalamaya (6.25) sahip spiritüel turizm deneyimi bileşeni olduğu ortaya çıkmıştır. Şifa boyutunda yer alan bütün ifadelerin 6.00'nin üzerinde ortalamalar elde etmesi dikkat çekicidir. Buna göre turistlerin spiritüel turizm deneyiminin ruhsal ve fiziksel sağlığa ilişkin olumlu etkilerine ilişkin ifadeler tamamen katıldıkları ve aksi görüş bildirmediikleri ortaya çıkmıştır. Turistlere göre spiritüel turizm deneyimleri bireyin psikolojik ve fiziksel olarak rahatlamasına, ruhsal ve fiziksel sağlığının iyiye gitmesine, kendisini enerjik hissetmesine olumlu katkılar

sağlamaktadır. Bununla birlikte turistler spiritüel deneyimler sayesinde başkalarının iyileşmesine yardımcı olduklarını, beden-ruh ve zihin dengesi kurduklarını geçmişteki sorun, travma ve üzüntülerini hafıflettiklerini düşünmektedirler. Katılımcılar atmosferik unsurların spiritüel turizm deneyimindeki rolüne ilişkin ifadelerle yönelik olumlu görüş bildirmişlerdir. Bulgulara göre turistler doğada, açık alanlarda, sessiz ve güvenli ortamlarda spiritüel aktiviteler yaptıklarında deneyimlerinin olumlu yönde etkilendiği fikrini desteklemektedir. Bununla beraber turistlerin ortamdaki renk, müzik, koku gibi duyuşal unsurlar ile ışııklandırma, havalandırma, mimari tasarımlar, objeler gibi fiziksel koşulların spiritüel deneyim üzerinde olumlu etkiye sahip olduğu düşüncesini büyük oranda destekledikleri görölmektedir. Kaçış boyutundaki ifadelerin her ne kadar 6.00 değerin bir miktar altında ortalamalar elde ettiği görölse de sözkonusu maddelerin 5.00'den yüksek olması, turistlerin bu ifadeleri büyük oranda yüksek düzeyde puanladıklarını göstermektedir. Turistler spiritüel aktivitelere katılım yoluyla dünyevi sorunlardan geçiçi olarak uzaklaştıklarını, kendilerini etrafta olan bitenden soyutlatarak teta frekansına geçtiklerini ve rutin yaşamdan bir süreliğine uzaklaştıklarını düşünmektedirler. Aşkılık boyutu altındaki ifadeleri ise 6.25 ila 5.57 arasında yüksek değerler elde etmiştir. Buna göre turistler spiritüel turizm deneyimi sırasında kendi içsel enerjisi veya ruhuyla, spiritüel etkinliklerle, kutsal veya spiritüel varlıklarla, evrenle, doğa ve hayvanlarla bağ kurarak bir ve bütün hissettiğini belirtmektedir. Turistler, spiritüel aktiviteler aracılığıyla zaman mekân algısının değıştiği, otantik ve mistik deneyimler yaşandığı ve astral seyahate çıkıldığı fikrini desteklemektedirler. Bulgular spiritüel turizm deneyiminin maneviyat boyutuna ilişkin önemli sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Turistler, spiritüel aktivitelere kendilerini yaratıcıya ya da kutsal kaynağa daha yakın hissettiklerini, inançla bağlantılı daha güçlü spiritüel deneyimler yaşadıklarını ve dinleriyle bağ kurdukları düşüncesini desteklemektedirler.

Tablo 3.23 Spiritüel Turizm Deneyimine İlişkin İfade ve Boyut Ortalamaları

Faktör 1: Dönüşüm (Transformation)	İfade Ort.	Faktör Ort.
Spiritüel deneyimler yoluyla kişisel dönüşüm yaşıyorum ve hayata bakış açım olumlu yönde değişiyor.	6.47	6.25
Spiritüel deneyimler yoluyla spiritüel gelişim ve manevi özellikler kazanıyorum.	6.40	
Spiritüel deneyimler yoluyla kendimi daha iyi tanıyor ve öz benliğimi keşfediyorum.	6.35	
Spiritüel deneyimler aklımdaki sorulara yanıt bulmamı, zihinsel aydınlanma yaşamamı ve hayatın anlamını keşfetmemi sağlıyor.	6.12	
Spiritüel deneyimler ihtiyacımdan daha fazla para kazanma, çok mal, mülk edinme gibi aşırı dünyevi arzularımı kontrol altına almama ve dengede tutmama yardımcı oluyor.	5.89	
Faktör 2: Şifa (Healing)		
Spiritüel deneyimler yoluyla psikolojik ve fiziksel olarak rahatlıyor; içsel huzur buluyorum.	6.42	6.32
Spiritüel deneyimler psikolojim üzerinde olumlu ve iyileştirici etkiler elde etmemi sağlıyor.	6.41	
Spiritüel deneyimler kendimi ve başkalarını şifalandırmamı sağlıyor.	6.36	
Spiritüel deneyimler enerjik ve yenilenmiş hissetmemi sağlıyor.	6.28	
Spiritüel deneyimler fiziksel sağlığım üzerinde olumlu ve iyileştirici etkiler elde etmemi sağlıyor.	6.27	
Spiritüel deneyimler beden-ruh ve zihin dengesi kurmamı sağlıyor.	6.26	
Spiritüel deneyimler geçmişteki sorun, travma ve üzüntülerimi hafifletmede yardımcı oluyor.	6.25	
Faktör 3: Atmosfer (Atmosphere)		
Etkileyici doğada ya da açık havada spiritüel aktiviteler yapmak deneyimi olumlu etkiliyor.	6.35	6.17
Rahat ve güvenli bir ortamda spiritüel aktiviteler yapmak deneyimi olumlu etkiliyor.	6.30	
Sessiz, sakin ve huzurlu bir ortamda spiritüel aktiviteler yapmak deneyimi olumlu etkiliyor.	6.30	
Ortamdaki renk, müzik, koku gibi duyuşal faktörler spiritüel deneyimi olumlu etkiliyor.	6.10	
Ortamdaki iyi ışıklandırma, havalandırma, mimari tasarım ve dekoratif objeler spiritüel deneyimi olumlu etkiliyor.	5.81	
Faktör 4: Aşkınlık (Transcendence)		
Spiritüel deneyimler sırasında kendi ruhumla veya içsel enerjimle bağ kurduğumu hissediyorum.	6.25	5.97
Spiritüel deneyimler sırasında spiritüel etkinliklerle veya spiritüellikle ile bağ kurduğumu hissediyorum.	6.21	
Spiritüel deneyimler sırasında doğa veya hayvanlar ile bağ kurduğumu; onlarla bir ve bütün olduğumu hissediyorum.	6.15	
Spiritüel deneyimler sırasında evrenle bağ kurduğumu; bir ve bütün olduğumu hissediyorum.	6.00	
Spiritüel deneyimler sırasında bazen zaman ve mekân algım değişiyor.	5.93	
Spiritüel etkinlikler yoluyla otantik ve mistik deneyimler yaşıyorum.	5.89	
Spiritüel deneyimler sırasında astral seyahate çıkabiliyorum.	5.78	
Spiritüel deneyimler sırasında melekler, ruhani rehberler, ruhlar vb. gibi manevi varlıklarla bağ kurduğum veya ortamda var olduklarını hissettiğim zamanlar oluyor.	5.57	
Faktör 5: Kaçış (Escape)		
Spiritüel deneyimler sırasında sorunlarımdan geçiçi olarak uzaklaştığımı hissediyorum.	5.50	5.45
Spiritüel deneyimler sırasında etrafta olan bitenden kendimi soyutlayabiliyor ve teta frekansına geçebiliyorum.	5.48	
Spiritüel deneyimler sırasında yaşamın günlük rutininden kısa bir süreliğine uzaklaştığımı hissediyorum.	5.36	
Faktör 6: Maneviyat (Divine Connectedness)		
Spiritüel deneyimler sırasında Yaradan'a/Kutsal Kaynağa daha yakın olduğumu ve aramızdaki bağın birlik ve bütünlük duygusuyla güçlendiğini hissediyorum.	5.89	5.77
Spiritüel deneyimler sırasında uzman eğitmenimin ya da rehber ruhumun (hami varlık) yardımıyla inancımınla daha güçlü ve daha derin bağlar kuruyorum.	5.89	
Spiritüel deneyimler sırasında inancımınla bağ kurduğumu hissediyorum.	5.51	

Tablo 3.24'te pozitif turist psikolojisine ilişkin göstergelere ait ortalamalara yer verilmiştir. Turist memnuniyeti hariç tüm değişkenlerin 6.00 ve üzerinde ortalamalar elde ettiği ortaya çıkmıştır. Bulgular, spiritüel turizme katılan turistlerde öznel, psikolojik ve spiritüel iyi oluş

düzeyinin yüksek olduğuna ilişkin ipuçları sunmaktadır. Bunun yanı sıra spiritüel turizm deneyimi yaşayan turistlerde bilinçli farkındalığın ve pozitif düşünceye yönelimin yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Turist memnuniyetinin ise 5.89 ortalama sağıp olduğu ortaya çıkmıştır. Bu değęer her ne kadar diğęer göstergelere ait değęerlerin bir miktar altında kalsa da turistlerin büyük bir bölümünün katıldıkları spiritüel deneyimlerden memnun kaldıklarına işareet etmektedir. Turizmde pozitif psikolojik göstergeler arasında önemli yere sahip olan pozitif duyguların 6.17 ile oldukça yüksek bir ortalama sağıp olduğu görölmektedir. Buna göre bulgular spiritüel turizmi deneyimleyen turistlerde pozitif duyguların harekete geçtiğini desteklemektedir. Bulgulara göre spiritüel turistler aktiviteler sırasında veya hemen sonrasında 8 farklı pozitif duyguyu deneyimlemektedirler. Olumlu duygulara ilişkin genel ortalama 6.17 olurken; spesifik olarak 8 farklı pozitif duygunun 6.00 ve üzerinde ortalamalar elde ettiğı görölmektedir. Bulgular, spiritüel turizm deneyiminin turistlerin kendini huzurlu, sevgi dolu, iyimser, rahatlamış, eğlenmiş, neşeli, enerjik ve zinde hissetmelerine yol açtığına işareet etmektedir. Öte yandan Tablo 3.24 incelendiğinde hatırlanabilirlik (ort:6.47) ve deneyim sonrası destinasyona yönelik olumlu davranışların (ort:6.16) yüksek ortalamalar elde ettiğı görölmektedir. Tablo 3.25'te ise hatırlanabilirlik ve deneyim sonrası davranışlara ilişkin ortalamalar gösterilmektedir.

Tablo 3.24 Pozitif Turist Psikolojisi Göstergelerine İlişkin Ortalamalar

Gösterge	Ortalama
Öznel İyi Oluş	6.19
Psikolojik İyi Oluş	6.00
Spiritüel İyi Oluş	6.08
Bilinçli Farkındalık	6.06
Pozitif Düşünce	6.30
Turist Memnuniyeti	5.89
Pozitif Duygular	6.17
<i>Huzurlu</i>	6.33
<i>Sevgi Dolu</i>	6.32
<i>İyimser</i>	6.28
<i>Rahatlamış</i>	6.25
<i>Eğlenmiş</i>	6.11
<i>Neşeli</i>	6.10
<i>Enerjik</i>	6.00
<i>Zinde</i>	6.00

Tablo 3.25 Hatırlanabilirlik ve Deneyim Sonrası Olumlu Davranışlara İlişkin Ortalamalar

Değişken	Ortalama
Hatırlanabilirlik	6.27
Deneyim Sonrası Davranışlar	6.16

3.5.2.4. Spiritüel Turizm Deneyimi Ölçüm Modelinin Doğrulanması

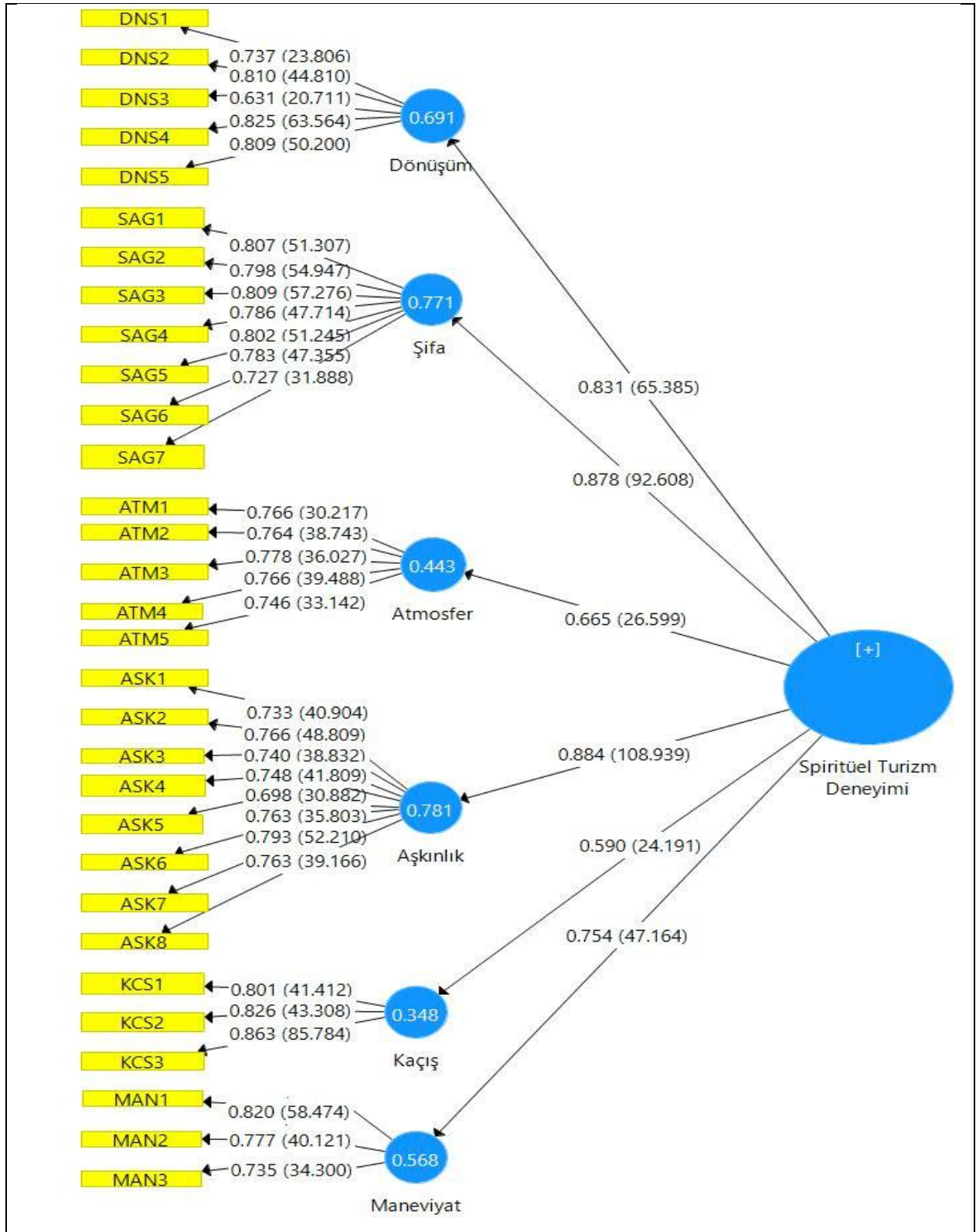
Doğrulamayı faktör analizi, ölçek maddelerini temsil eden gözlenen değişkenlerin faktörleşen gizil değişkenleri ne düzeyde açıkladığını net olarak ortaya koyan ve yapısal modelleme çalışmalarda sıklıkla kullanılan bir analiz metodudur (Jöreskog ve Sörbom, 1993: 22). DFA, ölçüm modelinin geçerlilik ve güvenilirliğinin test edilmesi ve değerlendirilmesi amacıyla sıklıkla başvuru bir yöntemdir (Şencan, 2005). Açımlayıcı faktör analizi neticesinde ortaya çıkan 6 boyutlu faktörel yapının istatistiksel olarak doğrulanması ve Spiritüel Turizm Deneyimi Ölçeği'nin geçerlilik ve güvenilirliğinin test edilmesi amacıyla birinci 31 gözlenen değişken ile 6 gizil değişken SPSS 25 ve PLS 3.2.9 yazılımları kullanılarak birinci aşama doğrulamayı faktör analizine tabi tutulmuştur. Birinci aşama DFA uygulamasının temel hedefi geliştirilen ölçüm aracının geçerlilik ve güvenilirliğinin ortaya konulması ve spiritüel turizm deneyimine ilişkin faktör yapısının doğrulanmasıdır. Böylece bir sonraki aşamada yapısal eşitliğe ilişkin ölçüm modelinin doğrulanmasına yönelik işlem basamaklarının uygulanması sağlanacaktır. Bu amaçla 'Dönüşüm, Şifa, Atmosfer, Aşkınlık, Kaçış, Maneviyat' olarak isimlendirilen 6 gizil değişken tanımlanarak analize dahil edilmiştir. Tablo 3.26 ve Şekil 3.9'da Spiritüel Turizm Deneyimi Ölçeği'ne ilişkin PLS programıyla elde edilmiş DFA sonuçları gösterilmiştir. Standardize edilmiş yük değerleri her bir gözlenen değişkenin kendi örtük değişkenini ne kadar iyi temsil ettiğine dair fikir vermektedir. R^2 ise her bir faktör için açıklanan varyans değerini ifade etmektedir. Doğrulamayı Faktör Analizi sonuçlarına göre 31 gözlenen değişkenin tamamı bağlı olduğu gizil değişkeni yüksek düzeyde temsil etmektedir. Gizil değişkenler ile gözlenen değişkenler arasındaki standardize edilmiş yük değerlerin hiçbirinde "1" düzeyinin aşılmadığı görülmüş ve bu sonuçtan hareketle gözlenen değişkenlerin kendi arasındaki korelasyon değerlerinin uygun düzeyde olduğu anlaşılmıştır. DFA neticesinde gizil değişkenler altında tanımlanan gözlenen değişkenlere ilişkin faktör yüklerinin istatistiksel olarak anlamlı olması beklenmektedir. Bu sebeple DFA modelindeki t-değerlerinin 0.05 anlamlılık düzeyinde 1.96'dan büyük olması beklenmektedir (Hox ve Bechger, 1998). DFA sonucunda elde edilen t-değerleri (Şekil 3.9) incelendiğinde, tüm faktör yüklerinin 0.05 anlamlılık düzeyinde 1.96'dan yüksek ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür. Söz konusu değerler değişkenlerin belirlenen yapılar ile ilişkili olduğunu ve gizil ve gözlenen değişkenler arasındaki ilişkilerin doğrulandığını göstermektedir. Bulgular araştırma kapsamında hedeflenen yapı geçerliliğinin sağlandığına işaret etmektedir.

Tablo 3.26 Spiritüel Turizm Deneyimine İlişkin Doğrulamalı Faktör Analizi Sonuçları

Faktörler ve İfadeler	Yük	R ²	CA	CR
Faktör 1: Dönüşüm (Transformation)		0.69	0.82	.87
Spiritüel deneyimler yoluyla spiritüel gelişim ve manevi özellikler kazanıyorum.	.74			
Spiritüel deneyimler yoluyla kişisel dönüşüm yaşıyorum ve hayata bakış açım olumlu yönde değişiyor.	.81			
Spiritüel deneyimler aklımdaki sorulara yanıt bulmamı, zihinsel aydınlanma yaşamamı ve hayatın anlamını keşfetmemi sağlıyor.	.82			
Spiritüel deneyimler yoluyla kendimi daha iyi tanıyor ve öz benliğimi keşfediyorum.	.81			
Spiritüel deneyimler ihtiyacımın daha fazla para kazanma, çok mal, mülk edinme gibi aşırı dünyevi arzularımı kontrol altına almama ve dengede tutmama yardımcı oluyor.	.63			
Faktör 2: Şifa (Healing)		0.77	0.90	.92
Spiritüel deneyimler enerji ve yenilenmiş hissetmemi sağlıyor.	.81			
Spiritüel deneyimler fiziksel sağlığım üzerinde olumlu ve iyileştirici etkiler elde etmemi sağlıyor.	.80			
Spiritüel deneyimler psikolojim üzerinde olumlu ve iyileştirici etkiler elde etmemi sağlıyor.	.81			
Spiritüel deneyimler yoluyla psikolojik ve fiziksel olarak rahatlıyor; içsel huzur buluyorum.	.77			
Spiritüel deneyimler beden-ruh ve zihin dengesi kurmamı sağlıyor.	.80			
Spiritüel deneyimler geçmişteki sorun, travma ve üzüntülerimi hafifletmede yardımcı oluyor.	.78			
Spiritüel deneyimler kendimi ve başkalarını şifalandırmamı sağlıyor.	.71			
Faktör 3: Atmosfer (Atmosphere)		0.44	0.82	.87
Sessiz, sakin ve huzurlu bir ortamda spiritüel aktiviteler yapmak deneyimi olumlu etkiliyor.	.77			
Rahat ve güvenli bir ortamda spiritüel aktiviteler yapmak deneyimi olumlu etkiliyor.	.76			
Ortamdaki renk, müzik, koku gibi duyuşsal faktörler spiritüel deneyimi olumlu etkiliyor.	.78			
Ortamdaki iyi ışıklandırma, havalandırma, mimari tasarım ve dekoratif objeler spiritüel deneyimi olumlu etkiliyor.	.77			
Etkileyici doğada ya da açık havada spiritüel aktiviteler yapmak deneyimi olumlu etkiliyor.	.75			
Faktör 4: Aşkınlık (Transcendence)		0.78	0.89	.91
Spiritüel deneyimler sırasında astral seyahate çıkabiliyorum.	.73			
Spiritüel deneyimler sırasında melekler, ruhani rehberler, ruhlar vb. gibi manevi varlıklarla bağ kurduğum veya ortamda var olduklarını hissettiğim zamanlar oluyor.	.77			
Spiritüel deneyimler sırasında doğa veya hayvanlar ile bağ kurduğumu; onlarla bir ve bütün olduğumu hissediyorum.	.74			
Spiritüel etkinlikler yoluyla otantik ve mistik deneyimler yaşıyorum.	.75			
Spiritüel deneyimler sırasında bazen zaman ve mekân algım değişiyor.	.70			
Spiritüel deneyimler sırasında kendi ruhumla veya içsel enerjimle bağ kurduğumu hissediyorum.	.76			
Spiritüel deneyimler sırasında evrenle bağ kurduğumu; bir ve bütün olduğumu hissediyorum.	.79			
Spiritüel deneyimler sırasında spiritüel etkinliklerle veya spiritüellikle ile bağ kurduğumu hissediyorum.	.76			
Faktör 5: Kaçış (Escape)		0.35	0.79	.87
Spiritüel deneyimler sırasında yaşamın günlük rutininden kısa bir süreliğine uzaklaştığımı hissediyorum.	.80			
Spiritüel deneyimler sırasında sorunlarımdan geçici olarak uzaklaştığımı hissediyorum.	.83			
Spiritüel deneyimler sırasında etrafta olan bitenden kendimi soyutlayabiliyor ve teta frekansına geçebiliyorum.	.86			
Faktör 6: Maneviyat (Divine Connectedness)		0.57	0.67	.82
Spiritüel deneyimler sırasında Yaradan'a/Kutsal Kaynağa daha yakın olduğumu ve aramızdaki bağın birlik ve bütünlük duygusuyla güçlendiğini hissediyorum.	.82			
Spiritüel deneyimler sırasında inancımınla bağ kurduğumu hissediyorum.	.78			
Spiritüel deneyimler sırasında uzman eğitmenimin ya da rehber ruhumun (hami varlık) yardımıyla inancımınla daha güçlü ve daha derin bağlar kuruyorum.	.73			

CA: Cronbach's Alpha (0.94); CR: Composite Reliability, AVE: Average Variance Extracted

Not: İfade sıralaması kod sırasına göre yapılmıştır. 0.50 değeri üzerindeki küşüratlar yukarı yuvarlanmıştır.

Şekil 3.9 Doğrulayıcı Faktör Analizi PLS Diyagramı: Yükler, t-Değerleri ve R²

3.5.2.5. Spiritüel Turizm Deneyimi Ölçeği'ne İlişkin Geçerlilik ve Güvenirlik

Tablo 3.27'de Spiritüel Turizm Deneyimi Ölçeği'nin geçerlilik ve güvenirlik sürecinde uygulanan işlem basamakları gösterilmiştir. Güvenirlik, ölçme aracı kullanılarak aynı şartlar altında tekrar edilen ölçümlerde elde edilen ölçüm değerlerinin kararlılığının net bir göstergesi olarak ölçeklerin sahip olması gereken özelliklerin başında gelmektedir. Bu bağlamda 6 aşamalı ölçek geçerlilik ve güvenirlik değerlendirme yöntemi uygulanmış ve uygulanan işlem basamaklarına ilişkin sonuçlar kriter değerlendirmesi yapılarak yorumlanmıştır.

Tablo 3.27 Spiritüel Turizm Deneyimi Ölçeği Geçerlilik ve Güvenirlik İşlem Basamakları

Kriterler		Referanslar
1. Aşama: Gösterge Güvenirliği (Indicator Reliability) DFA Faktör Yüklerinin Değerlendirilmesi Standardize R ² Değerlerinin İncelenmesi	≥ 0.40 ≥ 0.70 ≥ 0.25	(Hulland, 1999) (Hair vd., 2011) (Hair vd., 2011; 2014)
2. Aşama: Kompozit Güvenirlik (Composite Reliability) & İç Tutarlılık (Internal Consistency): Rho_A, Cronbach Alpha (CA), CR Değerlerinin İncelenmesi	CR: ≥ 0.70 CA: ≥ 0.60 Rho_A: ≥ 0.70	(Hair vd., 2014) (Sekaran, 1992; Nunnally, 1978) (Dijkstra ve Henseler, 2015, Hair vd., 2006)
3. Aşama: Yakınsak Geçerlilik (Convergent Validity) AVE-Açıklanan Varyans Değerlerinin İncelenmesi	≥ 0.50	(Hair vd., 2011)
4. Aşama: Ayrışım Geçerliliği (Discriminant Validity) 1. Adım Fornell-Larcker Kriteri Değerlendirmesi	≤ 0.90	(Fornell ve Larcker, 1981)
5. Aşama: Ayrışım Geçerliliği 2. Adım HTMT Değerlerinin İncelenmesi	≤ 0.90	(Henseler vd., 2015)
6. Aşama Çapraz Yükleme Değerlerinin İncelenmesi Her Bir Faktördeki Yük Skorunun Değerlendirilmesi	Faktör Yükleri Diğer Faktörlerdeki Çapraz Yüklerinden Yüksek Olmalıdır (Hair vd., 2011)	

Gösterge Güvenirliği: Gösterge güvenirliğinin sağlanması için DFA sonucunda elde edilen faktör yüklerinin en az 0.70 ve üzeri olması beklenmekte ancak keşfedici araştırmalarda 0.40 en alt değer olarak kabul edilmektedir (Hulland, 1999). DFA analiz sonuçlarını gösteren Tablo 3.26 ve Şekil 3.9 incelendiğinde standardize faktör yüklerinin (squared standardized outer loadings) 0.63-0.86 aralığında değerler aldığı görülmektedir. Bu sonuca göre faktör yüklerinin 0.40'tan büyük olması ve ağırlıklı olarak 0.70 üzeri değerler alması gösterge güvenirliğinin sağlandığına işaret etmektedir. Standardize edilmiş R² araştırma örnekleminde açıklanan değişkenlerin değerini tahminlemede açıklayıcı değişkenlerin ne kadar uygun olduğunu gösteren önemli işaretlerden biridir. Başka bir ifadeyle standardize R² değeri regresyonun öngörü gücünü ifade etmekte ve gösterge güvenirliği konusunda araştırmacıya yol göstermektedir. Bu bağlamda değeri 0.75 düzeyi güçlü, 0.50 düzeyi orta, 0.25 düzeyi ise zayıf olarak değerlendirilmektedir (Hair

vd. 2011; 2014). PLS yazılımında gerçekleştirilen DFA sonuçlarını gösteren Tablo 3.26 ve Şekil 3.9’da görüldüğü üzere standardize R^2 , dönüşüm boyutunda 0.69, şifa boyutunda 0.77, atmosfer boyutunda 0.44, aşkınlık boyutunda 0.78, kaçış boyutunda 0.35 ve maneviyat boyutunda ise 0.57 değerini almıştır. Buna göre 4 boyutun orta, 2 boyutun ise kuvvetli regresyonun öngörü gücüne sahip olduğu söylenebilmektedir. Analiz neticesinde spiritüel turizm deneyimi bileşenlerine ilişkin elde edilen standardize R^2 değerlerinin orta ve güçlü düzeyde değerler alması açıklayıcı değişkenler ile açıklanan değişkenler arasında korelasyon olduğuna işaret etmektedir. Elde edilen analiz sonuçları bir bütün halinde değerlendirilerek gösterge güvenirliğinin yeterli ölçüde sağlandığı kabul edilmiştir.

Kompozit Güvenirlik ve İç Tutarlılık: İkinci aşamada ise kompozit güvenirlik ve iç tutarlılık değerlendirmesi yapılmıştır. Kompozit güvenirlik katsayılarının 0.70 üzeri olması beklenirken keşfedici araştırmalarda bu değer 0.60-0.70 arasında olması kabul edilmektedir (Hair vd., 2011, 2014). Cronbach’s Alpha değerinin ise minimum 0.60’ın üzerinde olması bir diğer iç tutarlık göstergesidir (Sekaran, 1992). Tablo 3.26’da gösterilen analiz sonuçlarına göre kompozit güvenirlik katsayıları 0.82-0.92 arasında yüksek değerler almıştır. Toplam 31 madde içeren ölçeğe ilişkin genel güvenirliği gösteren Cronbach’s Alpha katsayısının ise 0.94 olduğu ortaya çıkmıştır. Öte yandan her bir faktörün kendi içindeki güvenirlik katsayılarının ise 0.67-0.90 arasında değerler aldığı bulgusuna ulaşılmıştır. Maneviyat boyutunun Cronbach’s Alpha katsayısının 0.70’in üç puan altında 0.67 düzeyinde olduğu görülse de bu durum keşfedici araştırmalar için kabul edilebilir değer olarak kabul edilmektedir (Sekaran, 1992; Taber, 2018; Nunnally, 1978). Öte yandan rho_A değeri bir diğer kompozit güvenirlik göstergesi olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda rho_A’nın 0.70 düzeyi veya bu değere yakın değerler elde edilmesi beklenmektedir (Hair vd., 2006; Dijkstra ve Henseler, 2015). Tablo 3.26’da sunulan analiz sonuçlarına göre rho_A’nın 0.68-0.90 arasında yüksek değerler aldığı görülmüştür. Tüm bu bilgiler ve referanslar ışığında ölçeğin iç tutarlılık ve bileşik-kompozit güvenirlik kriterlerini sağladığı kabul edilmiştir.

Yakınsak Geçerlilik: Yakınsak geçerliliğin sağlanması için açıklanan varyans değerlerinin (AVE) minimum 0.50 ve üzeri olması beklenmektedir (Hair vd., 2011). Tablo 3.26’daki DFA sonuçları incelendiğinde AVE’nin 0.56-0.69 arasında değerler aldığı ve dolayısıyla ölçeğin yakınsak geçerliliğinin sağlandığı kabul edilmiştir.

Fornel-Lacker Kriteriyle Birinci Aşama Ayırışım Geçerliliği: Her bir değişkenin AVE karekökü, Tablo 3.28’de koyu renkle gösterilmiştir. Ayırışım geçerliliğinin sağlanıp sağlanmadığını ortaya koyan Fornell ve Larcker Kriteri’ne göre her bir değişkenin AVE karekökünün, değişkenin diğer değişkenlerle olan korelasyonundan büyük olması gerekmektedir (Fornell ve Larcker, 1981). Ayırışım geçerliliğinin Fornel-Lacker yaklaşımı bağlamında değerlendirilmesi amacıyla faktör ağırlıklandırma şemasında standart PLS algoritması ve 5000 iterasyonlu bootstrapping tekniği uygulanmıştır. Tablo 3.28’de görüldüğü üzere her bir araştırma değişkeninin AVE karekökü, değişkenin diğer değişkenlerle olan korelasyonundan büyüktür. Buna göre ölçeğin Fornell ve Larcker Kriteri’ni karşıladığı ve birinci aşama ayırışım geçerliliğinin sağlandığı kabul edilmiştir.

Tablo 3.28 Spiritüel Turizm Deneyimi Ölçeği Fornell-Larcker Kriter Analizi

	Atmosfer	Aşkınlık	Dönüşüm	Kaçış	Maneviyat	Şifa
Atmosfer	0.764					
Aşkınlık	0.491	0.751				
Dönüşüm	0.420	0.655	0.766			
Kaçış	0.413	0.505	0.351	0.830		
Maneviyat	0.440	0.675	0.669	0.424	0.778	
Şifa	0.492	0.658	0.656	0.399	0.579	0.788

HTMT Kriteriyle İkinci Aşama Ayırışım Geçerliliği: Henseler, Ringle ve Sarstedt (2015) kriterine göre HTMT (Heterotrait-Monotrait Ratio), araştırmadaki tüm maddelere ait korelasyon ortalamasının aynı değişkene ait maddelerin korelasyonlarının geometrik ortalamalara oranlarını ifade etmektedir. Bu kritere göre HTMT değerinin 0.90’ın altında olması önerilmektedir. Tablo 3.29’daki Heterotrait-Monotrait (HTMT) Oranları incelendiğinde 0.90 eşik düzeyinin üzerinde bir değer elde edilmediği görülmüş ve bu bilgi ışığında Spiritüel Turizm Deneyimi Ölçeği’ne ilişkin ikinci aşma ayırışım geçerliliğinin sağlandığı kabul edilmiştir.

Tablo 3.29 Spiritüel Turizm Deneyimi Ölçeği Heterotrait-Monotrait (HTMT) Oranı

	Atmosfer	Aşkınlık	Dönüşüm	Kaçış	Maneviyat	Şifa
Atmosfer						
Aşkınlık	0.571					
Dönüşüm	0.508	0.754				
Kaçış	0.501	0.551	0.398			
Maneviyat	0.590	0.849	0.732	0.541		
Şifa	0.571	0.729	0.878	0.437	0.742	

Çapraz Yükleme Değerleri Kriteriyle Üçüncü Aşama Ayrışım Geçerliliği: Bu kriter gere göre her bir faktör altında yer alan göstergelerin sahip olduğu yük değerlerinin diğer dış faktörlerdeki çapraz yüklerinden yüksek olması beklenmektedir (Hair vd., 2011). Ana boyutların altında faktör yükleri elde eden gözlenen değişkenlerin, ait oldukları faktör içindeki yüklerinin, dış faktörlerde elde ettikleri yük değerlerinden daha yüksek değerde olması gerekmektedir. Tablo 3.30 incelendiğinde değerlerin ait olduğu faktörler dışında daha yüksek yük değerleri elde etmediği görülmüş ve bu sonuca dayanarak üçüncü aşama ayrışım geçerliliğinin sağlandığı kabul edilmiştir.

Tablo 3.30 Spiritüel Turizm Deneyimi Ölçeği Çapraz Yükleme Değerleri

	Aşkınlık	Atmosfer	Dönüşüm	Kaçış	Maneviyat	Şifa
ASK1	0.733	0.350	0.465	0.412	0.484	0.453
ASK2	0.766	0.295	0.475	0.362	0.645	0.459
ASK3	0.740	0.367	0.442	0.303	0.397	0.461
ASK4	0.748	0.408	0.490	0.359	0.478	0.488
ASK5	0.698	0.296	0.430	0.466	0.388	0.452
ASK6	0.763	0.369	0.559	0.409	0.499	0.571
ASK7	0.793	0.389	0.541	0.314	0.521	0.533
ASK8	0.763	0.462	0.516	0.415	0.584	0.507
ATM1	0.301	0.766	0.310	0.331	0.348	0.378
ATM2	0.381	0.764	0.361	0.302	0.405	0.410
ATM3	0.406	0.778	0.330	0.313	0.333	0.369
ATM4	0.422	0.766	0.296	0.336	0.344	0.355
ATM5	0.360	0.746	0.302	0.297	0.243	0.364
DNS1	0.433	0.325	0.737	0.240	0.330	0.499
DNS2	0.495	0.347	0.810	0.243	0.420	0.591
DNS3	0.357	0.234	0.631	0.306	0.379	0.496
DNS4	0.571	0.334	0.825	0.299	0.480	0.654
DNS5	0.612	0.355	0.809	0.281	0.488	0.643
KCS1	0.289	0.329	0.170	0.801	0.244	0.228
KCS2	0.282	0.302	0.187	0.826	0.265	0.251
KCS3	0.585	0.381	0.438	0.863	0.474	0.446
MAN1	0.656	0.294	0.476	0.333	0.820	0.481
MAN2	0.464	0.305	0.354	0.366	0.777	0.350
MAN3	0.421	0.432	0.449	0.296	0.735	0.509
SAG1	0.520	0.369	0.574	0.328	0.499	0.807
SAG2	0.486	0.357	0.573	0.321	0.460	0.798
SAG3	0.512	0.413	0.633	0.294	0.427	0.809
SAG4	0.429	0.362	0.565	0.316	0.369	0.786
SAG5	0.595	0.445	0.642	0.362	0.505	0.802
SAG6	0.540	0.353	0.627	0.277	0.478	0.783
SAG7	0.520	0.406	0.562	0.301	0.447	0.727

3.5.2.6. Yapısal Eşitlik Reflektif Ölçüm Modelinin Doğrulanması

Araştırma kapsamında hipotez testlerine geçmeden önce ölçüm modelinin bir bütün olarak doğrulanması gerekmektedir. Bu bağlamda PLS ile yapısal eşitliğin iki bileşeni bulunmaktadır. Bu bileşenlerden ilki PLS yazılımında dış model (outer model) olarak adlandırılmaktadır. Dış model her bir göstergenin ilişkili olduğu gözlenen değişkeni temsil etmede ne derece katkı sağladığını ve göstegelerin bir bütün olarak ilgili latent değişkeni ya da yapıyı temsil etmede ne derece başarılı olduğunu hesaplamaktadır (Hair vd., 2014). İstatiksel olarak ölçüm modelinin doğrulanması işleminin ilk adımı olarak dış modelde ‘*dönüşüm, şifa, atmosfer, aşkınlık, kaçış ve maneviyat*’ Spiritüel Turizm Deneyimi ikinci düzey gizil değişkeninin reflektif göstergeleri olarak tanımlanmıştır. Bununla birlikte diğer gizil değişkenler olan öznel iyi oluş için 5; psikolojik iyi oluş için 2, spiritüel iyi oluş için 3, bilinçli farkındalık için 3, pozitif düşünce için 2, turist memnuniyeti için 2, olumlu duygular için 8, hatırlanabilirlik için 2, deneyim sonrası olumlu davranışlar için ise 4 reflektif gösterge tanımlanmıştır. Pozitif Turist Psikolojisi ise yapısal eşitlik modelinin odak noktasında konumlanmaktadır. Pozitif Turist Psikolojisi, Jarvis ve arkadaşları (2003) tarafından Reflektif-Formatif Tip 2 olarak tanımlanan; Peter ve arkadaşları tarafından ise B Modeli adlandırılan ölçüm modeline göre ikinci düzey formatif kompozit değişken yaklaşımıyla kurgulanmıştır. Tip 2 veya diğer ifadeyle B ölçüm modeline göre birinci düzeydeki değişkenlere yönelik reflektif ölçüm yapılırken, birinci düzey değişkenler ikinci düzey formatif latent değişkenin göstergeleri halini almaktadır (Jarvis vd. 2003; Becker vd., 2012; Peter vd., 2007). Tip 2 ölçüm modeli, reflektif ölçülmüş göstergelere ilişkin parametre tahmininde kullanılmıştır. Böylelikle formatif yapı olan Pozitif Turist Psikolojisi’nin kompozit göstergeleri elde edilmiştir. İkinci adımda Cadogan ve Lee (2013) yaklaşımı esas alınarak Pozitif Turist Psikolojisi ikinci düzey kompozit değişken (HOC:higher-order/second-order composite variable) olarak tanımlanmıştır. Modele göre öznel iyi oluş, psikolojik iyi oluş, spiritüel iyi oluş, bilinçli farkındalık, olumlu duygular, turist memnuniyeti ile pozitif düşünce birinci düzey değişkenleri (LOCs: Lower Order Constructs) formatif pozitif turist psikolojisinin temel kompozit göstergeleri olarak kurgulanmıştır. Spiritüel Turizm Deneyimi ile PTP arasındaki ilişkiler göstergeler düzeyinde ölçülmüştür. İkinci düzey değişkenler olarak modelde konumlanan spiritüel turizm deneyimi ve pozitif turist psikolojisine ilişkin ölçümsel doğrulama işleminde ise çift aşamalı (two step approach) kullanılmıştır. Önceki bölümlerde detaylı olarak açıklanan dezavantajları ve mevcut araştırma

modeline uygun olmaması nedeniyle Lohmöller, (1989) ve Wold (1982) tarafından önerilen yöntemlerden olan tekrarlı gösterge yaklaşımı (repeated indicator approach) kullanılmamıştır.

3.5.2.7. Yapısal Eşitlik Reflektif Ölçüm Modeline İlişkin Geçerlilik ve Güvenirlik

Göstergelerin birbiriyle yüksek korelasyona sahip olması ve birbirinin yerine kullanılabilecek özellikler taşıması durumunda reflektif yapıları olarak değerlendirilerek geçerlilik güvenirlilik analizlerinin dikkatli bir şekilde yapılması gerekmektedir (Petter vd., 2007). Bu doğrultuda 1 adet ikinci düzey, 9 adet birinci düzey ve 35 adet gözlenen değişken (gösterge) tanımlanarak ait oldukları yapıları temsil etme performanslarını incelemek üzere analize dahil edilmiştir. Hair ve arkadaşları (2011) gösterge güvenirliliği, iç tutarlılık, yakınsak geçerlilik ve ayrışım geçerliliğini reflektif yapılara ilişkin ölçüm modelinin temel değerlendirme kriterleri olarak göstermektedir. Bu bilgiler ışığında ölçek modelinde gerçekleştirilen ve Tablo 3.31’de gösterilen işlem basamakları sırasıyla uygulanarak reflektif ölçüm modelinin geçerlilik ve güvenirliliği değerlendirilmiştir.

Tablo 3.31 Reflektif Ölçüm Modelinin Geçerlilik ve Güvenirlilik İşlem Basamakları

Kriterler		Referanslar
1. Aşama: Gösterge Güvenirliliği (Indicator Reliability) DFA Faktör Yüklerinin Değerlendirilmesi Standardize R ² Değerlerinin İncelenmesi	≥ 0.40 ≥ 0.70 ≥ 0.25	(Hulland, 1999) (Hair vd., 2011) (Hair vd., 2011; 2014)
2. Aşama: Kompozit Güvenirlilik (Composite Reliability) & İç Tutarlılık (Internal Consistency): Rho_A, Cronbach Alpha (CA), CR Değerlerinin İncelenmesi	CR: ≥ 0.70 CA: ≥ 0.60 Rho_A ≥ 0.70	(Hair vd., 2014) (Sekaran, 1992; Nunnally, 1978) (Dijkstra ve Henseler, 2015, Hair vd., 2006)
3. Aşama: Yakınsak Geçerlilik (Convergent Validity) AVE-Açıklanan Varyans Değerlerinin İncelenmesi	≥ 0.50	(Hair vd., 2011)
4. Aşama: Ayrışım Geçerliliği (Discriminant Validity) 1. Adım Fornell-Larcker Kriteri Değerlendirmesi	≤ 0.90	(Fornell ve Larcker, 1981)
5. Aşama: Ayrışım Geçerliliği 2. Adım HTMT Değerlerinin İncelenmesi	≤ 0.90	(Henseler vd., 2015)
6. Aşama Çapraz Yükleme Değerlerinin İncelenmesi Her Bir Faktördeki Yük Skorunun Değerlendirilmesi	Faktör Yükleri Diğer Faktörlerdeki Çapraz Yüklerden Yüksek Olmalıdır (Hair vd., 2011)	

Gösterge Güvenirliliği: Gösterge güvenirliliğinin sağlanması için DFA faktör yüklerinin en az 0.70 ve üzeri olması beklenmekte ancak keşfedici araştırmalarda 0.40 ve üzeri değerin uygun olduğu kabul edilmektedir (Hulland, 1999). DFA analiz sonuçlarını gösteren Tablo 3.32 incelendiğinde standardize faktör yüklerinin 0.60-0.94 aralığında değiştiği görülmektedir. Öte

yandan 4 madde dışında tüm değişkenlerin 0.70 barajını aştığı; 0.70 barajının bir miktar altında kalan 4 maddeye ait faktör yüklerinin ise kabul edilebilir son sınır olan 0.40'ın üzerinde olduğu görülmektedir. Bu sonuç göstergelerin gizil değişkenlerle ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Standardize R^2 değerlerinin minimum 0.25 ve üzeri olması beklenmektedir (Hair vd., 2011, 2014). Standardize R^2 değerlerinin 0.33 ila 0.74 arasında değerler alması açıklayıcı değişkenler ile açıklanan değişkenler arasında orta ve yüksek düzeyde korelasyon olduğuna işaret etmekte ve gösterge güvenirliği kriterinin yeterli düzeyde sağlandığına yönelik kanıt oluşturmaktadır. Tüm sonuçlar bir bütün halinde değerlendirilerek gösterge güvenirliğinin yeterli ölçüde sağlandığı kabul edilmiştir.

Kompozit Güvenirlik ve İç Tutarlılık: İkinci aşamada ise kompozit (bileşik) güvenirlik ve iç tutarlılığın sağlanıp sağlanmadığına ilişkin değerlendirme yapılmıştır. Kompozit güvenirlik katsayılarının 0.70 üzeri olması beklenirken keşfedici araştırmalarda ise bu değer 0.60-0.70 arasında olması kabul edilmektedir (Hair vd., 2011, 2014). Cronbach's Alpha katsayısının genellikle 0.70 üzeri olması beklenirken minimum 0.60 değerinin elde edilmesi iç tutarlılığın kabul edilebilir düzeyde sağlandığını göstermektedir (Sekaran, 1992; Taber, 2018, Nunnally, 1978). Analiz sonuçlarına göre kompozit güvenirlik (CR) katsayılarının 0.82-0.94 arasında yüksek değerlerde olduğu görülmektedir. Cronbach's Alpha katsayısının 0.60 ve üzeri olması beklenmektedir (Sekaran, 1992; Nunnally, 1978). Analiz sonucu elde edilen Cronbach's Alpha güvenirlik katsayılarının ise 0.67-0.93 arasında değerler aldığı ve 0.60'tan büyük olduğu görülmüştür. Öte yandan rho_A değeri bir diğer kompozit güvenirlik göstergesidir. Analiz bulgularının 0.70 düzeyi veya bu değere yakın rho_A değeri elde etmesi beklenmektedir (Hair vd., 2006; Dijkstra ve Henseler, 2015). Analiz sonuçları rho_A'nın bir boyut dışında 0.71-93 arasında değerler elde ettiği ve alanyazında kabul edilen sınırlar içinde olduğunu ortaya koymuştur. Yalnızca maneviyat boyutunun 0.68 rho_A değeri elde ettiği ancak bu değer 0.70'e çok yakın olması nedeniyle kabul edilebilir olduğu anlaşılmıştır. Tüm bu bilgiler ışığında ölçeğin iç tutarlılık ve bileşik-kompozit güvenirlik kriterlerin iyi düzeyde sağladığı kabul edilmiştir.

Yakınsak Geçerlilik: Hair ve arkadaşları (2011) açıklanan varyans değerlerinin (AVE) minimum 0.50 ve üzeri olması halinde yakınsak geçerliliğin sağlanacağını belirtmektedir. Tablo 3.32'de sunulan DFA sonuçları incelendiğinde AVE değerlerinin 0.56-0.87 arasında olduğu

görülmüştür. Buna göre reflektif ölçümlü dış modelde yakınsak geçerliliğin sağlandığı kabul edilmiştir.

Tablo 3.32 Reflektif Değişkenlere İlişkin DFA Ölçüm Modeli Sonuçları

Yapı	Düzy	Gösterge	Yük	t	CR	CA	AVE	rho_A	R ²
Spiritüel Turizm Deneyimi	İkinci Düzy	Dönüşüm	0.82	67.92	0.87	0.82	0.59	0.83	0.67
		Şifa	0.85	82.47	0.92	0.90	0.62	0.90	0.73
		Aşkınlık	0.86	96.29	0.91	0.89	0.56	0.89	0.74
		Atmosfer	0.68	28.24	0.87	0.82	0.58	0.82	0.46
		Kaçış	0.63	25.72	0.87	0.79	0.69	0.84	0.40
		Maneviyat	0.79	58.43	0.82	0.67	0.61	0.68	0.63
Özel İyi Oluş	Birinci Düzy	OZ1	0.81	57.43	0.88	0.82	0.59	0.82	0.50
		OZ2	0.83	66.51					
		OZ3	0.84	71.38					
		OZ4	0.72	33.75					
		OZ5	0.60	21.86					
Psikolojik İyi Oluş	Birinci Düzy	PSK1	0.90	85.45	0.91	0.80	0.83	0.81	0.46
		PSK2	0.93	166.7					
Spiritüel İyi Oluş	Birinci Düzy	SP1	0.87	71.06	0.87	0.78	0.70	0.78	0.44
		SP2	0.84	54.73					
		SP3	0.80	42.85					
Bilinçli Farkındalık	Birinci Düzy	FAR1	0.72	26.74	0.83	0.70	0.62	0.71	0.60
		FAR2	0.79	44.16					
		FAR3	0.86	92.29					
Pozitif Düşünce	Birinci Düzy	POZ1	0.94	164.3	0.93	0.85	0.87	0.85	0.43
		POZ2	0.92	109.3					
Olumlu Duygular	Birinci Düzy	Huzurlu	0.78	30.48	0.94	0.93	0.66	0.93	0.34
		Rahat	0.81	50.19					
		Neşeli	0.87	65.48					
		İyimser	0.86	65.59					
		Eğlenmiş	0.84	43.48					
		Enerjik	0.82	56.87					
		Sevgi Dolu	0.80	47.99					
		Zinde	0.72	32.92					
Turist Memnuniyeti	Birinci Düzy	MEM1	0.92	158.5	0.90	0.78	0.82	0.79	0.33
		MEM2	0.89	66.32					
Hatırlanabilirlik	Birinci Düzy	HAT1	0.91	65.80	0.92	0.82	0.84	0.83	0.41
		HAT2	0.93	157.9					
Deneyim Sonrası Olumlu Davranışlar	Birinci Düzy	ZY1	0.79	38.75	0.86	0.78	0.61	0.81	0.43
		ZY2	0.84	58.46					
		ZY3	0.62	21.35					
		ZY4	0.85	62.54					

p < 0.001; Bootsrap: 5000, CA: Cronbach's Alpha; CR: Composite Reliability; AVE: Avarance Variance Extracted

Fornel-Lacker Kriteriyle Birinci Aşama Ayrışım Geçerliliği: Reflektif ölçüm modeline ilişkin ayrışım geçerliğinin Fornel-Lacker yaklaşımı bağlamında değerlendirilmesi amacıyla faktör

ağırlıklandırma şemasında PLS algoritması ve 5000 iterasyonlu bootstrapping tekniği uygulanmıştır. Analiz sonucunda elde edilen her bir değişkene ait AVE karekökü, Tablo 3.33'te koyu renkle gösterilmiştir. Ayrışım geçerliliğini belirleyen önemli ölçütler arasında olan Fornell ve Larcker Kriteri'ne göre her bir değişkenin AVE karekökünün, değişkenin diğer değişkenlerle olan korelasyonundan büyük olması gerekmektedir. Bu kritere göre 0.90 veya daha altında değerler elde edilmesi uygun görülmektedir (Fornell ve Larcker, 1981). Tablo 3.33'te görüldüğü üzere her bir değişkenin AVE karekökü, değişkenin diğer değişkenlerle olan korelasyonundan daha büyük bir değere sahiptir. AVE karekökleri 0.90 ve altında değerler elde etmiştir. Buna göre reflektif ölçüm yapısının Fornell ve Larcker Kriteri'ni karşıladığı anlaşılmış; bu bilgilere istinaden reflektif ölçümlü dış modelde birinci aşama ayrışım geçerliliğinin sağlandığı kabul edilmiştir.

Tablo 3.33 Yapısal Eşitlik Ölçüm Modeline İlişkin Fornell-Larcker Kriter Analizi

	DÖ	SİF	AŞK	ATM	KAÇ	MAN	ÖİO	PİO	SİO	BFA	POD	OLD	MEM	HAT	DSD
Dönüşüm	.76														
Şifa	.75	.78													
Aşkınlık	.65	.65	.75												
Atmosfer	.41	.49	.49	.76											
Kaçış	.35	.39	.50	.41	.83										
Maneviyat	.55	.57	.66	.44	.42	.77									
Öznel İyi Oluş	.62	.67	.60	.43	.40	.51	.76								
Psikolojik İ.O.	.54	.58	.59	.43	.63	.57	.68	.90							
Spiritüel İ.O.	.57	.60	.57	.37	.34	.55	.70	.67	.83						
Bilinçli Farkın.	.64	.68	.71	.51	.43	.57	.57	.59	.54	.79					
Pozitif Düşünce	.55	.62	.53	.41	.40	.63	.66	.59	.56	.54	.93				
Olumlu Duygu.	.46	.59	.45	.36	.39	.42	.63	.57	.59	.46	.59	.81			
Memnuniyet	.46	.50	.47	.39	.41	.43	.55	.58	.49	.49	.55	.55	.90		
Hatırlanabilirlik	.49	.50	.55	.42	.39	.46	.50	.53	.43	.51	.46	.46	.57	.90	
Den. Son.Dav.	.48	.53	.55	.44	.37	.48	.52	.50	.41	.49	.57	.54	.54	.54	.78

HTMT Kriteriyle İkinci Aşama Ayrışım Geçerliliği: HTMT (Heterotrait-Monotrait Ratio), kriteri araştırmada yer alan tüm ifadelerle ait korelasyon ortalamasının aynı değişkene ait maddelerin korelasyonlarının geometrik ortalamalara oranlarını ifade etmektedir. HTMT değeri boyutların benzeşim düzeylerine yönelik fikir vermektedir (Henseler vd., 2015). Bu kritere göre reflektif yapılarda HTMT değerinin 0.90'ın altında olması gerekmektedir. Tablo 3.33'te yer alan Heterotrait-Monotrait (HTMT) Oranları incelendiğinde 0.90 eşik düzeyinin üzerinde herhangi bir değer elde edilmediği görülmüş ve reflektif ölçüm modeline ilişkin ayrışım geçerliliğinin sağlandığı kabul edilmiştir.

Tablo 3.34 Spiritüel Turizm Deneyimi Ölçeği Heterotrait-Monotrait (HTMT) Oranı

	DÖ	SİF	AŞK	ATM	KAÇ	MAN	ÖİO	PIO	SİO	BFA	POD	OLD	MEM	HAT	DSD
Dönüşüm															
Şifa	.87														
Aşknlık	.75	.72													
Atmosfer	.58	.57	.57												
Kaçış	.39	.43	.55	.50											
Maneviyat	.73	.73	.84	.59	.54										
Öznel İyi Oluş	.75	.79	.70	.52	.47	.68									
Psikolojik İ.O.	.66	.68	.69	.52	.48	.78	.84								
Spiritüel İ.O.	.71	.72	.68	.46	.40	.76	.89	.84							
Bilinçli Farkın.	.83	.85	.89	.68	.55	.83	.76	.78	.73						
Pozitif Düşünce	.65	.71	.60	.49	.48	.64	.79	.71	.69	.69					
Olumlu Duygu.	.52	.65	.49	.41	.44	.54	.72	.65	.70	.57	.67				
Memnuniyet	.57	.59	.56	.48	.51	.59	.70	.73	.62	.66	.65	.65			
Hatırlanabilirlik	.59	.58	.64	.50	.47	.61	.61	.65	.54	.67	.71	.52	.70		
Den. Son.Dav.	.58	.62	.65	.55	.45	.66	.65	.63	.52	.66	.69	.57	.68	.68	

Çapraz Yükleme Değerleri Kriteriyle Üçüncü Aşama Ayırışım Geçerliliği: Ayırışım geçerliliğinin incelenmesi için kullanılan çapraz yükleme değerleri kriterine göre her bir faktör altında yer alan göstergelerin veya maddelerin sahip olduğu yük değerlerinin diğer dış faktörlerde elde ettiği yüklerinden daha yüksek olması gerekmektedir (Hair vd., 2011). Çapraz yükleme değerlerini elde etmek amacıyla PLS yazılımında faktör ağırlıklandırma şeması kullanılarak standart PLS algoritması ve 5000 iterasyonlu bootstrapping tekniği uygulanmıştır. Çapraz yükleme değerlerini gösteren Tablo 3.34 incelendiğinde yüklerin ait olduğu faktör dışında bir başka faktörde daha yüksek yük değerleri elde etmediği görülmüştür. Çapraz yükleme değerlerine ilişkin yapılan inceleme sonucunda reflektif ölçüm modeline ilişkin üçüncü aşama ayırışım geçerliliğinin sağlandığı kabul edilmiştir.

Tablo 3.35 Yapısal Eşitlik Modeli Değişkenlerine İlişkin Çapraz Yükleme Değerleri

	ASK	ATM	DÖN	ŞİF	KAÇ	MAN	ÖİO	SİO	PİO	PD	ODU	MEM	BF	HAT	DSD
ASK1	0.733	0.349	0.465	0.454	0.408	0.483	0.400	0.398	0.391	0.347	0.298	0.332	0.529	0.415	0.417
ASK2	0.768	0.295	0.475	0.459	0.357	0.643	0.442	0.474	0.506	0.370	0.302	0.380	0.527	0.433	0.400
ASK3	0.738	0.366	0.442	0.461	0.299	0.396	0.424	0.373	0.364	0.295	0.301	0.294	0.492	0.368	0.388
ASK4	0.748	0.408	0.490	0.488	0.355	0.477	0.413	0.393	0.447	0.394	0.322	0.379	0.589	0.422	0.400
ASK5	0.697	0.295	0.430	0.452	0.463	0.388	0.416	0.357	0.345	0.383	0.306	0.311	0.476	0.337	0.353
ASK6	0.763	0.369	0.559	0.571	0.404	0.497	0.510	0.502	0.485	0.457	0.416	0.374	0.535	0.429	0.431
ASK7	0.792	0.388	0.541	0.533	0.310	0.519	0.517	0.456	0.460	0.442	0.365	0.362	0.541	0.417	0.428
ASK8	0.764	0.463	0.515	0.507	0.412	0.584	0.510	0.491	0.554	0.491	0.416	0.422	0.570	0.483	0.490
ATM1	0.301	0.769	0.310	0.378	0.331	0.349	0.338	0.280	0.314	0.358	0.305	0.334	0.353	0.317	0.347
ATM2	0.381	0.766	0.361	0.409	0.302	0.405	0.372	0.330	0.347	0.338	0.294	0.313	0.400	0.345	0.383
ATM3	0.406	0.776	0.330	0.369	0.312	0.333	0.310	0.261	0.356	0.281	0.265	0.302	0.420	0.344	0.325
ATM4	0.422	0.764	0.296	0.355	0.335	0.345	0.291	0.283	0.337	0.279	0.268	0.294	0.425	0.297	0.309
ATM5	0.359	0.744	0.302	0.364	0.296	0.243	0.349	0.269	0.295	0.325	0.264	0.244	0.367	0.299	0.321
DNS1	0.433	0.325	0.735	0.499	0.237	0.329	0.401	0.340	0.332	0.369	0.256	0.301	0.450	0.364	0.353
DNS2	0.495	0.347	0.809	0.591	0.240	0.420	0.454	0.411	0.404	0.432	0.345	0.364	0.475	0.383	0.407
DNS3	0.357	0.234	0.635	0.496	0.304	0.379	0.419	0.379	0.369	0.390	0.364	0.321	0.388	0.310	0.302
DNS4	0.571	0.334	0.825	0.654	0.294	0.479	0.530	0.513	0.480	0.447	0.412	0.374	0.548	0.416	0.364
DNS5	0.612	0.355	0.808	0.643	0.276	0.487	0.556	0.537	0.480	0.459	0.385	0.408	0.580	0.399	0.404
SAG1	0.520	0.370	0.574	0.807	0.325	0.498	0.550	0.490	0.466	0.471	0.517	0.402	0.522	0.378	0.413
SAG2	0.486	0.357	0.573	0.799	0.318	0.459	0.566	0.520	0.510	0.499	0.528	0.395	0.526	0.371	0.421
SAG3	0.512	0.413	0.633	0.809	0.292	0.426	0.576	0.474	0.453	0.547	0.451	0.411	0.564	0.397	0.452
SAG4	0.428	0.362	0.566	0.786	0.314	0.368	0.552	0.464	0.412	0.495	0.486	0.359	0.491	0.351	0.369
SAG5	0.595	0.445	0.643	0.802	0.358	0.504	0.545	0.524	0.492	0.471	0.488	0.419	0.604	0.437	0.450
SAG6	0.540	0.353	0.628	0.782	0.275	0.477	0.490	0.450	0.456	0.478	0.407	0.398	0.542	0.433	0.417
SAG7	0.520	0.406	0.562	0.727	0.299	0.447	0.463	0.405	0.432	0.465	0.398	0.375	0.519	0.403	0.420
KCS1	0.290	0.329	0.170	0.228	0.808	0.245	0.219	0.167	0.264	0.259	0.280	0.310	0.280	0.301	0.259
KCS2	0.282	0.302	0.187	0.251	0.834	0.266	0.285	0.209	0.310	0.318	0.309	0.323	0.265	0.285	0.263
KCS3	0.585	0.381	0.438	0.446	0.854	0.474	0.441	0.414	0.404	0.407	0.376	0.380	0.486	0.378	0.372
MAN1	0.657	0.294	0.476	0.481	0.329	0.815	0.450	0.504	0.496	0.400	0.357	0.368	0.510	0.419	0.388
MAN2	0.465	0.305	0.354	0.350	0.366	0.782	0.317	0.377	0.417	0.340	0.299	0.297	0.397	0.337	0.349
MAN3	0.422	0.432	0.449	0.509	0.292	0.735	0.412	0.414	0.429	0.399	0.342	0.349	0.434	0.323	0.401
OZ1	0.454	0.272	0.489	0.494	0.211	0.351	0.810	0.733	0.511	0.417	0.462	0.384	0.414	0.295	0.313
OZ2	0.492	0.345	0.521	0.569	0.308	0.371	0.835	0.700	0.506	0.532	0.502	0.392	0.441	0.346	0.375

OZ3	0.490	0.308	0.502	0.525	0.254	0.378	0.845	0.750	0.503	0.473	0.474	0.386	0.434	0.348	0.380
OZ5	0.402	0.316	0.365	0.438	0.386	0.393	0.601	0.360	0.532	0.499	0.449	0.485	0.436	0.435	0.434
OZ4	0.475	0.411	0.486	0.555	0.378	0.453	0.717	0.486	0.581	0.624	0.524	0.484	0.486	0.500	0.515
SP1	0.527	0.305	0.536	0.541	0.278	0.415	0.754	0.866	0.545	0.478	0.514	0.425	0.470	0.387	0.399
SP2	0.448	0.290	0.471	0.521	0.241	0.372	0.678	0.840	0.511	0.473	0.522	0.381	0.458	0.326	0.285
SP3	0.467	0.340	0.434	0.451	0.343	0.614	0.561	0.798	0.623	0.466	0.463	0.422	0.426	0.380	0.355
PSK1	0.506	0.363	0.451	0.471	0.318	0.514	0.575	0.572	0.900	0.484	0.463	0.486	0.491	0.466	0.440
PSK2	0.578	0.423	0.538	0.590	0.417	0.540	0.677	0.648	0.926	0.596	0.576	0.571	0.583	0.507	0.486
POZ1	0.542	0.408	0.556	0.610	0.378	0.484	0.669	0.548	0.571	0.938	0.560	0.492	0.539	0.568	0.554
POZ2	0.446	0.361	0.465	0.544	0.383	0.426	0.573	0.504	0.538	0.925	0.555	0.479	0.465	0.546	0.519
EGL	0.367	0.319	0.382	0.474	0.345	0.360	0.527	0.501	0.495	0.501	0.837	0.460	0.382	0.376	0.406
ENE	0.342	0.236	0.344	0.454	0.288	0.354	0.483	0.475	0.469	0.449	0.820	0.460	0.344	0.345	0.380
ZIN	0.317	0.249	0.325	0.456	0.308	0.326	0.469	0.430	0.418	0.420	0.723	0.387	0.332	0.299	0.345
RAH	0.344	0.315	0.349	0.486	0.330	0.288	0.505	0.451	0.424	0.469	0.813	0.436	0.380	0.368	0.372
NES	0.381	0.310	0.378	0.486	0.330	0.357	0.558	0.507	0.488	0.511	0.867	0.486	0.422	0.412	0.429
SEV	0.446	0.314	0.420	0.476	0.299	0.388	0.525	0.516	0.488	0.484	0.803	0.453	0.367	0.389	0.441
HUZ	0.361	0.296	0.373	0.500	0.321	0.319	0.494	0.454	0.423	0.475	0.781	0.439	0.385	0.381	0.387
IYI	0.403	0.331	0.430	0.534	0.354	0.394	0.548	0.548	0.516	0.571	0.857	0.494	0.404	0.424	0.466
MEM1	0.479	0.393	0.474	0.505	0.376	0.415	0.529	0.471	0.541	0.533	0.537	0.919	0.487	0.567	0.529
MEM2	0.377	0.307	0.357	0.393	0.369	0.372	0.474	0.412	0.508	0.400	0.464	0.887	0.404	0.459	0.440
FAR1	0.482	0.448	0.360	0.432	0.434	0.391	0.420	0.375	0.447	0.399	0.370	0.390	0.721	0.404	0.369
FAR2	0.568	0.339	0.513	0.520	0.273	0.460	0.442	0.451	0.438	0.367	0.343	0.334	0.788	0.333	0.362
FAR3	0.627	0.438	0.632	0.654	0.344	0.513	0.508	0.455	0.515	0.505	0.389	0.447	0.858	0.476	0.436
HAT1	0.475	0.342	0.420	0.422	0.324	0.378	0.433	0.373	0.439	0.492	0.382	0.462	0.432	0.907	0.475
HAT2	0.536	0.425	0.479	0.498	0.398	0.470	0.491	0.427	0.537	0.601	0.462	0.582	0.509	0.932	0.532
ZY1	0.474	0.366	0.422	0.457	0.259	0.391	0.456	0.332	0.397	0.510	0.369	0.473	0.403	0.429	0.793
ZY2	0.478	0.343	0.412	0.463	0.294	0.407	0.474	0.372	0.425	0.505	0.402	0.439	0.381	0.447	0.844
ZY3	0.304	0.326	0.219	0.253	0.293	0.299	0.260	0.211	0.302	0.255	0.307	0.314	0.330	0.338	0.625
ZY4	0.451	0.356	0.415	0.465	0.327	0.420	0.436	0.366	0.452	0.494	0.465	0.446	0.427	0.491	0.848

3.5.2.8. Pozitif Turist Psikolojisi Formatif Ölçüme İlişkin Geçerlilik ve Güvenirlik

Reflektif-Formatif Tip 2 ölçüm modeli temelinde Pozitif Turist Psikolojisi değişkeni ikinci düzey yapı (HOC:higher-order/second-order construct) olarak tanımlanarak formatif ölçüm modeline ilişkin geçerlilik ve güvenirlilik değerlendirmesi yapılmıştır. Modelde çok boyutlu yapılardan oluşan ve formatif olarak ölçülen ikinci düzey değişkenlere yer verildiğinde iki aşamalı yöntemin kullanılması önerilmektedir. Buna göre ilk aşamada birinci düzey değişkenler olan göstergeler analiz edilmekte; ikinci aşamada ise ikinci düzey gizil değişkeni formatif olarak meydana getiren farklı boyutlar analize tabi tutulmaktadır (Jarvis vd., 2003). Bu amaçla iki aşamalı yöntemin birinci adımında Pozitif Turist Psikolojisi gizil değişkeni modele dahil edilmemiş ve birinci düzey yapıların faktör skorları PLS programında hesaplanmıştır. Faktör skorlarının hesaplanması işlemi sırasında öncelikle ikinci düzey gizil değişkenin (PTP) analize dahil edilmeyerek analize tabi tutulan birinci düzey tüm değişkenlerin ise aracı ikinci düzey gizil olmaksızın bir sonraki birinci düzey değişkenlere sırasıyla ilişki oku kullanılarak bağlanmıştır. Daha sonrasında ise PLS yazılımının standart faktör algoritması ve sonrasında en az 5000 iterasyonlu iki kuyruklu factor weighting secheme tabanlı bootstrapping prosedürü uygulanmıştır. Bu yöntemle hesaplanan faktör skorları farklı kod isimleri verilerek analizde kullanılmak üzere PLS veri dosyasına eklenmiştir. Böylelikle iki aşamalı yöntemin ikinci adımında faktör skorları, ikinci düzey pozitif turist psikolojisi yapısının temel göstergeleri halini almıştır. İkinci aşama aynı zamanda formatif yapının ölçüm modelinin değerlendirilmesi sürecini içermektedir. Bu adımda formatif ölçüm modelinin doğrulanması amacıyla pozitif turist psikolojisi yapısına ait çoklu bağlantılılık (VIF) ve dış yük değerleri (outer weights) incelenmektedir (Tablo 3.37). Bu amaçla bir sonraki adımda 5000 subsample ve 5000 iterasyonlu bootstrapping prosedürü uygulanarak yapıya ait dış yüklerin anlamlılık düzeyleri incelenmiştir. Dış yükler göstergelerin formatif yapıyla ilişkili olup olmadığına ilişkin fikir veren ve ‘the standardized resultant coefficients’ olarak adlandırılan standartlaştırılmış sonuç katsayılarıdır (Hair vd., 2011, 2014).

Tablo 3.36 Formatif Yapı Ölçümünde Geçerlilik ve Güvenirlik Ölçütleri

Ağırlıkların (Yüklerin) Anlamlılığı	Significance of Weights	Formatif ölçüm modeline ait tahmin edilen ağırlıkların/yüklerin anlamlı olması beklenmektedir. Bununla birlikte %5 güven düzeyinde t-değerlerinin 1.96'dan yüksek olması beklenmektedir. Weight değerleri anlamlı değilse bu kez 0.50'den yüksek olan loading (yük) değerleri dikkate alınmaktadır.
Dışsal Geçerlilik	External Validity	Formatif göstergelerin alternatif reflektif ölçüme göre hedeflenen yapının varyansının daha büyük bölümünü açıklaması beklenmektedir. Bununla birlikte formatif yapının ilişki içinde olduğu düşünülen alanyazında bağlantısı kanıtlanmış araştırma dışında kalan reflektif ölçülmüş öncül veya sonuç değişkenine bağlanması yöntemiyle ya da MIMIC model metodu ile de geçerlilik değerlendirilmesi yapılabilmektedir. Bunlara ek olarak kullanılan yöntemlerden bir diğeri de formatif yapının ilişki içinde olduğu düşünülen ancak araştırmada yer almayan başka bir dış değişkene bağlanmasıdır. Söz konusu dışsal değişken reflektif ölçülmüş olmalı ve öncül ya da sonuç değişkeni özelliğini taşımalıdır. Sıklıkla kullanılan bir diğer yöntemde ise formatif yapının özünü veren bir ifade ile formatif göstergeler arasındaki korelasyon katsayılarını incelemektir (Diamantopoulus ve Winklhofer, 2001).
Mantıksal Geçerlilik	Nomological Validity (Nomological Network)	Formatif ölçümdeki gösterge değişkenleri ile yapısal modeldeki değişkenler arasındaki ilişkilerin önceki çalışmalarda ortaya konmuş olması ve bu ilişkilerin anlamlı olması beklenmektedir. Mantıksal geçerlilik, maddeleri önceki araştırmalarla bilinen önemli ve güçlü ilişkileri olan diğer yapılara bağlayarak geçerliliği değerlendirmek için kullanılır. Formatif (biçimlendirici) ölçüm modeli yapısal modelde ilişki katsayısının var olduğu öncüller (antecedents) ve/veya sonuç (outcome) yapıları ile ilişkilendirilerek mantıksal geçerlilik değerlendirilir.
Çoklu Bağlantılılık	Multicollinearity	Formatif yapının göstergelerine ilişkin VIF değerlerinin 10'un altında olması beklenmektedir. Öte yandan VIF değeri Hair ve arkadaşları (2011) tarafından maksimum 5; Diamantopoulus ve Winklhofer (2001) tarafından ise maksimum 10 olarak gösterilmektedir.
Yakınsak Geçerlilik	Convergent Validity (Redundancy Analysis)	Formatif ölçülmüş yapı ile tek madde ile reflektif ölçülmüş yapı (single item construct) arasında 0.70 ve üzeri korelasyon olması beklenmektedir (Hair vd., 2019: 15).

Kaynak: (Henseler vd., 2009; Hair vd. 2019, 2011; Diamantopoulus ve Winklhofer, 2001)

Tablo 3.37 Pozitif Turist Psikolojisi Formatif Ölçüm Modeline İlişkin Analiz Sonuçları

Yapı	Gösterge	Ağırlık/Yük (Weight)	p	t	VIF	R ²
Pozitif Turist Psikolojisi (PTP)	Öznel İyi Oluş	0.19	0.000	58.10	3.71	0.50
	Psikolojik İyi Oluş	0.18	0.000	56.02	2.50	0.46
	Spiritüel İyi Oluş	0.18	0.000	57.66	2.97	0.44
	Bilinçli Farkındalık	0.16	0.000	42.59	1.79	0.60
	Pozitif Düşünce	0.18	0.000	53.03	2.17	0.43
	Olumlu Duygular	0.17	0.000	53.91	2.05	0.34
	Turist Memnuniyeti	0.17	0.000	45.03	1.80	0.33
Faktör Ağırlıklandırma (Factor Weighting), p<0.001; Bootstrap: 5000; Subsample:5000; R ² :Her formatif göstergenin PTP ile ikilişisidir.						
Gösterge	Pearson Korelasyonu	Spearman Korelasyonu		p		
Öznel İyi Oluş	0.67	0.69		0.000		
Psikolojik İyi Oluş	0.57	0.61		0.000		
Spiritüel İyi Oluş	0.55	0.58		0.000		
Bilinçli Farkındalık	0.54	0.60		0.000		
Pozitif Düşünce	0.94	0.95		0.000		
Olumlu Duygular	0.56	0.56		0.000		
Turist Memnuniyeti	0.49	0.51		0.000		

Tablo 3.38 Pozitif Turist Psikolojisi Formatif Yapısının Mantıksal Geçerlilik Değerleri

Pozitif Turist Psikolojisi	Ağırlık (Weight)	t	R ²	AVE	Yük (Loading)	t	p	
Öznel İyi Oluş	0.19	52.46	0.50	0.59	0.88	98.84	0.000	
Psikolojik İyi Oluş	0.18	47.12	0.46	0.83	0.84	68.04	0.000	
Spiritüel İyi Oluş	0.17	46.16	0.44	0.70	0.82	62.98	0.000	
Bilinçli Farkındalık	0.17	37.07	0.60	0.62	0.75	43.51	0.000	
Pozitif Düşünce	0.19	49.12	0.43	0.87	0.80	46.20	0.000	
Olumlu Duygular	0.17	43.89	0.34	0.66	0.78	47.79	0.000	
Turist Memnuniyeti	0.18	42.42	0.33	0.82	0.75	36.96	0.000	
Yol Ağırlıklandırma (Path Weighting), p <0.001; Bootstrap: 5000; Subsample: 5000; Pozitif Turist Psikolojisi R ² :1.00; AVE: 0.65, Otomatik Gösterge Ağırlıklandırma (Auto Indicator Weighting)								
Formatif Göstergeli Formatif Yapı	Çıktı (Outcome) Değişkeni: Hatırlanabilirlik				Çıktı (Outcome) Değişkeni: Deneyim Sonrası Olumlu Davranışlar			
Pozitif Turist Psikolojisi	β	t	R ²	p	β	t	R ²	p
	0.68	30.29	0.46	0.000	0.66	27.90	0.43	0.000
Yol Ağırlıklandırma; p <0.001; Bootstrap: 5000, Subsample: 5000, Gösterge Ağırlıklandırma Auto Modu (Auto Indicator Weighting)								

Ağırlıkların (Yüklerin) Anlamlılığı: Dışsal ağırlıklar (outer weights) her bir formatif göstergenin formatif gizil değişkendeki varyansa ne derece katkı sağladığını göstermektedir. Bir başka deyişle ağırlıklar her bir göstergenin gizil değişkenin oluşumu için ne derece önemli olduğuna yönelik fikir vermektedir. Formatif yapılarda, her bir öge formatif yapıya olan katkısı açısından ağırlık değerler ve anlamlılık düzeyi baz alınarak incelenmektedir (Loch, Straub ve Kamel, 2003). Formatif ölçüm modelinde tanımlanan göstergelere ait ağırlıkların (weights) anlamlı

olması beklenmektedir. Ağırlığın anlamlı bulunması, göstergenin formatif yapıya önemli bir katkı sağladığını göstermektedir (Marakas, Johnson ve Clay, 2007). Bu bağlamda tanımlanan yedi farklı göstergenin Pozitif Turist Psikolojisi'ne olan katkısını incelemek amacıyla PLS programında 5000 iterasyon ve 5000 subsample prosedürü uygulanmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 3.37 ve Tablo 3.38'de gösterilmiştir. Tablolar incelendiğinde göstergelerin 0.16, 0.17, 0.18 ve 0.19 olmak üzere birbirine yakın ağırlık değerleri elde ettiği ve bu değerlerin $p < 0.001$ düzeyinde anlamlı olduğu görülmüştür. Hair ve arkadaşlarına (2011) göre %5 güven düzeyinde t-değerlerinin 1.96'dan yüksek olması beklenmektedir. Tablo 3.37'de 42.59-58.10 aralığında yüksek skorlar elde ettiği görülen t-değerleri, göstergeler ile formatif yapı arasında yakın ilişki olduğuna işaret etmektedir. Ağırlık (weight) değerlerinin anlamlı bulunmadığı durumlarda 0.50'den yüksek ve anlamlı olan loading (yük) değerleri dikkate alınmaktadır (Henseler vd., 2009; Hair vd. 2019, 2011). Tablo 3.38'de göstergelere ait yüklerin (loadings) 0.75-0.88 arasında oldukça anlamlı ve yüksek değerler elde etmesi dikkat çekmektedir. Bu sonuçlar göstergelerin Pozitif Turist Psikolojisi'nin tahminlenmesinde birbirine yakın düzeylerde katkıya sahip olduğuna işaret etmektedir. Öte yandan Tablo 3.38'in ikinci sütununda sunulan verilere göre yol ağırlıklandırma modunda 37.07-52.46 arasında değişen skora sahip t-değerleri ağırlıkların anlamlılığı kriterinin karşılandığına kanıt oluşturmaktadır. Analiz sonuçlarına göre her bir gösterge PTP ikinci düzey değişkeni için hemen hemen eşit düzeyde öneme sahiptir. Tablo 3.37 ve Tablo 3.38'de görüldüğü üzere formatif göstergelerin R^2 değerleri 0.33-0.60 aralığındadır. Bu sonuca göre göstergelerin PTP yapısı ile ilişkili olduğu ve formatif yapıyla orta kuvvette korelasyona sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu sonuçlar birinci düzey göstergeler olan öznel iyi oluş, spiritüel iyi oluş, psikolojik iyi oluş, pozitif düşünce, bilinçli farkındalık, turist memnuniyeti ve olumlu duyguların pozitif turist psikolojisi ile yakından ilişkili olduğunu göstermekte ve ampirik olarak desteklemektedir. Bu sonuçlar geçerlilik ve güvenilirlik değerlendirmesinde yüklerin anlamlılığı kriterinin karşılandığını göstermektedir (Hair vd., 2011; Amaro ve Duarte, 2016).

Dışsal Geçerlilik: Temel düzeyde göstergelerin bireysel olarak ortaya koydukları performans hakkında fikir edinmenin yolu her birinin araştırma haricinde kalan dışsal bir değişken (external to the index) ile korelasyonuna sahip olup olmadığını kontrol etmekten geçmektedir. Bu amaçla formatif olarak ölçülmek istenen yapıyı özet olarak ölçen dış bir madde analize dahil edilebilmektedir. Bir başka ifadeyle formatif yapının özünü taşıyan tek bir ifade/madde ile formatif

göstergeler arasındaki korelasyon katsayılarını incelenmektedir. Anlamlı korelasyona sahip göstergeler bulunması halinde dışsal geçerliliğin sağlandığı kabul edilmektedir (Diamantopoulus ve Winklhofer, 2001). Bu kriterin karşılanması amacıyla ‘spiritüel deneyimler pozitif psikolojiyi desteklemektedir’ ifadesinden oluşan POZP1 kodlu tek bir dışsal madde ile Pozitif Turist Psikoloji’ne ait 7 gösterge arasındaki Pearson ve Spearman korelasyonları incelenmiştir. Tablo 3.37’de görüldüğü gibi 7 göstergenin tamamı POZP1 ile yüksek Pearson ve Spearman korelasyonuna sahiptir. Tüm göstergelerin anlamlı ve 0.49-0.95 aralığında yüksek korelasyon değerleri ortaya koyması dışsal geçerliliğin net olarak sağlandığına işaret etmektedir. Elde edilen 1.00 değerindeki R^2 değerlendirildiğinde formatif göstergelerin hedeflenen pozitif turist psikolojisi yapısına ait varyansın tamamını açıkladığı anlaşılmaktadır. Bu sonuçlar bir bütün halinde dışsal geçerliliğin sağlandığına işaret etmektedir.

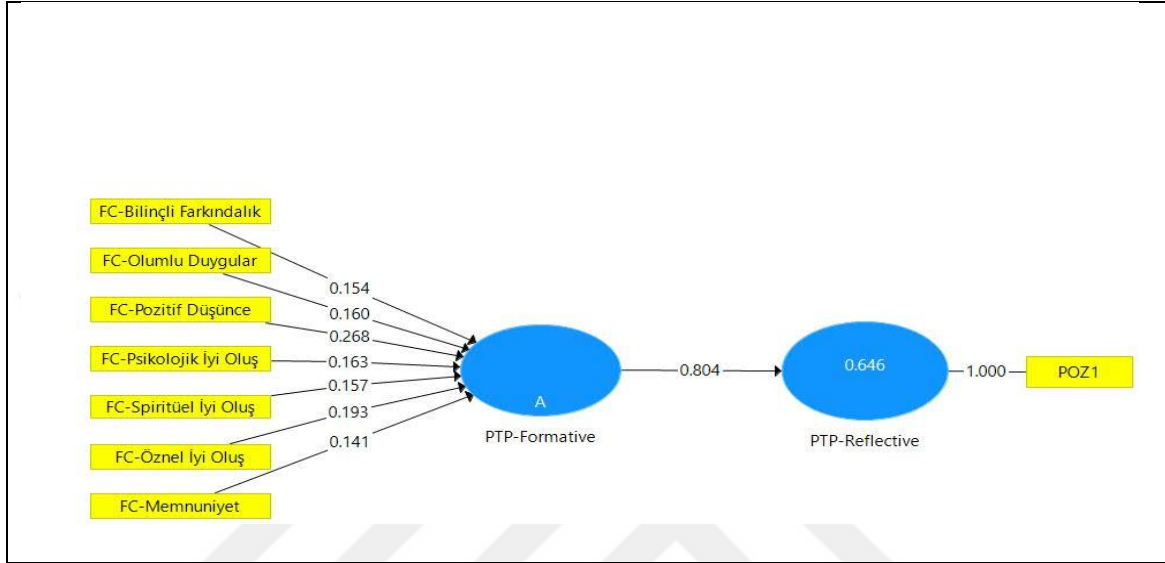
Mantıksal Geçerlilik: Tablo 3.36’da formatif yapıya ilişkin alanyazında kabul gören geçerlilik ve güvenirlik kriterlerine yer verilmiştir. Tablo 3.37 ve Tablo 3.38’de ikinci düzey latent değişken olan pozitif turist psikolojisinin formatif ölçümünün geçerlilik ve güvenirliğinin doğrulanması amacıyla gerçekleştirilen PLS analiz sonuçları gösterilmektedir. Alanyazın taramasında detaylı olarak açıklandığı ve önceki araştırmalarla desteklendiği gibi (örn. Vada vd., 2020; Huang vd., 2019; Garcês vd., 2018a; 2018b; Zambianchi, 2017; Pearce ve Packer, 2013; Boven ve Ashworth, 2007; Filep, 2007, 2008, 2009, 2012; Voigt, Brown ve Howat, 2010, 2011; Pearce, 2009a, 2009b; Pearce, Filep, ve Ross, 2011; Nawijn, 2010; Nawijn vd., 2010) çalışmada kullanılan göstergeler pozitif psikoloji ve pozitif turist psikolojisiyle yakından ilişkilidir. Söz konusu göstergeler ile pozitif psikoloji arasında bağlantılar bulunması ve bu ilişki örüntüsünün tıp başta olmak üzere farklı disiplinlerde yapılan araştırmalarla desteklenmesi (örn. Tang vd. 2009; Zeidan vd., 2010; Manjunath ve Telles, 2004; Cuneo vd., 2011; Olson vd., 2003) mantıksal geçerliliğin sağlandığının önemli işaretleri arasındadır. Formatif olarak ölçülen PTP yapısı ile hatırlanabilirlik ve deneyim sonrası davranışlar olan çıktı değişkenleri arasındaki ilişkiler PLS yazılımının yol ağırlıklandırma modunda 5000 iterasyon ve 5000 subsample prosedürü ile analiz edilmiştir. Tablo 3.38’de sunulan sonuçlar incelendiğinde formatif ölçümlü PTP yapısının hatırlanabilirlik (β :0.68; R^2 :0.46; $p<0.001$) ve deneyim sonrası davranışlar (β :0.66; R^2 :0.43; $p<0.001$) güçlü ilişki içinde olduğu anlaşılmaktadır. Sonuç olarak ilgili kriterler bağlamında PTP

formatif ölçümüne ilişkin mantıksal geçerliliğin yeterli düzeyde sağlandığı kabul edilmiştir (Henseler, 2009; Amaro ve Duarte, 2016).

Çoklu Bağlantılılık: Formatif yapılara ilişkin göstergelerin birbirleriyle yüksek korelasyona sahip olmaması gerekmektedir. Yüksek korelasyon bulunması halinde bu durumun yük tahminleri ve istatistiksel anlamlılık düzeylerini etkilemesi muhtemeldir. Regresyon analizi sonuçlarından elde edilen varyans şişkinlik faktörü (VIF) bağlantılılık düzeyine yönelik değerlendirme yapılmasına imkan vermektedir. Tablo 3.37'deki analiz sonuçları incelendiğinde PTP formatif yapısına ait göstergelere ilişkin VIF değerlerinin 1.79-3.71 arasında olduğu ve dolayısıyla alanyazında kabul gören maksimum 5 değerinin altında kaldığı görülmektedir. Bu sonuç formatif yapıda çoklu bağlantı probleminin bulunmadığını ve ilgili kriterin karşılandığını açıkça ortaya koymaktadır (Henseler vd. 2009).

Yakınsak Geçerlilik: Yakınsak geçerlilik bir ölçümün aynı yapının alternatif ölçümleriyle ne düzeyde pozitif ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır (Hair vd., 2014). Artıklık (redundancy) analizi adı verilen yöntem formatif ölçülmüş yapı ile bu yapının reflektif ölçümü ile arasındaki korelasyonu ortaya koymaktadır (Chin, 1998). Yakınsak geçerliliği sağlamak amacıyla pozitif turist psikolojisi (PTP) formatif yapısını incelemek üzere PLS yazılımı yardımıyla artıklık analizi gerçekleştirilmiştir. Bu amaçla PTP yapısı tek reflektif göstergeye sahip içsel değişkeni tahminlemek üzere dışsal değişken (exogenous) olarak kullanılmıştır. Bu yansıtıcı (reflektif) gösterge, biçimlendirici (formatif) göstergelerin ölçmek istediği yapının özünü ifade etmektedir (Hair vd., 2014). Bu amaçla Pozitif Turist Psikolojisi'ne ilişkin FC (Factor Score) ile kodlanmış 7 formatif gösterge ile buna ek olarak yapının özünü teşkil eden POZ1 kodlu bir reflektif gösterge tanımlanmıştır. Ardından artıklık analizi gerçekleştirilmiş ve sonuçlar Şekil 3.10'da gösterilmiştir. Analiz neticesinde formatif ve reflektif yapıyı birbirine bağlayan yol katsayısının 0.80 olduğu dolayısıyla bu değer alanyazında kabul gören minimum değer olan 0.70'ten yüksek olduğu görülmüştür. Bu sonuç göstergelerin formatif yapıda hedeflenen anlamın (PTP) %80'ini taşıdığını göstermektedir. Bununla birlikte artıklık analizinde reflektif yapıya ilişkin elde edilen 0.64 düzeyindeki R^2 değeri alanyazında kabul gören 0.25-0.75 aralığı içinde kalmıştır (Hair vd., 2019). Artıklık analizinde elde edilen formatif göstergelere ilişkin dış ağırlıkların ise 0.14-0.26 aralığında değişen değerlere ulaştığı ve anlamlı ($p < 0.001$) olduğu görülmüştür. Tüm bu sonuçlar, bir bütün halinde formatif ölçülen pozitif turist psikolojisi yapısının yakınsak geçerliliğe sahip olduğunu ve

formatif göstergelerin PTP’nde hedeflenen anlama yeterli düzeyde katkı sağladığını göstermektedir.

Şekil 3.10 Yakınsak Geçerlilik Artıklık (Redundancy) Analizi Sonuçları

3.5.2.9. Yapısal Eşitlik Analizi Bulguları: PLS Modellemesi

PLS ile yapısal eşitlik analizini gerçekleştirmeden ve yapısal modeli değerlendirmeden önce daha güvenilir sonuçlar ürettiği kabul edilen iki aşamalı yaklaşım kullanılmıştır. Birinci aşamada PLS’de ikinci düzey değişkenlerin dahil edilmediği model çizimi yapılarak regular PLS algoritmasında faktör ağırlıklandırma şeması (weighting scheme) yoluyla latent faktör skorları elde edilmiştir. İkinci aşamada ise ikinci düzey yapılar modele dahil edilmiştir. Skorlarla oluşturulan alt düzey yapılar (LOCs: lower order constructs) ikinci aşamada ikinci düzey gizil yapıların (HOCs: higher-order constructs) temel göstergeleri olarak kullanılmıştır. Bu işlemlerin ardından regular PLS yöntemi tüm modele yönelik yol analizi gerçekleştirilmiştir. Yol katsayıları ve alt düzey yapılara ait yüklerin anlamlılığını test etmek amacıyla 5000 iterasyonlu bootstrapping prosedürü uygulanmıştır. Bu araştırma için spiritüel turizm deneyiminin boyutlarının ve spiritüel turizm deneyiminin pozitif psikolojik çıktılarının büyük önem taşıması ve R^2 değerlerinin yapılar üzerinde bir bütün halinde görselleştirilmesinin amaçlanması nedeniyle tüm değişkenlerin yer aldığı yapısal model ve modele ilişkin analiz sonuçları Şekil 3.11’de gösterilmiştir. Spiritüel turizm deneyiminin pozitif psikolojik göstergeler ile olan yapısal ilişkisinin görülmesi amacıyla pozitif psikolojiyi

meydana getiren tüm değişkenler alt yapı (LOC) olarak tanımlanmış ve birinci adımda hesaplanan faktör skorları her bir alt yapının göstergesi olarak kullanılmıştır.

3.5.2.9.1. Uyum İyilikleri

Yapısal modelin uyumu doğrusallık (VIF), SRMR değeri ve GoF (goodness of-fit-index) indeks kriterlerine göre detaylı olarak incelenmiştir. Alanyazında uyum indekslerine ek olarak complete bootstrapping metodu ile karesel öklidyen uzaklık d_ULS ve rms theta değerlerini (exact fit criterias) inceleyen çalışmalar bulunmaktadır. d_ULS öklid uzaklığının karesi; d_G ise iki nokta arasındaki en kısa uzaklığın karesi olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda d_ULS ve d_G tam uyum kriterleri yapısal model hakkında bir değerlendirme yapmak üzere kullanılan istatistiklerdir. Modelin iyi uyum gösterdiğinin kabulü için güven aralığının (bootstrap confidence interval) üst sınırının, d_ULS ve d_G tam uyum kriterlerinin orijinal değerinden daha yüksek olması beklenmektedir. Bu amaçla complete bootstrapping analizi sonuçları değerlendirilmektedir. Bu sebeple % 95 veya % 99 güven aralığı tercih edilmektedir. Ampirik korelasyon matrisi ile modelin korelasyon matrisi ile arasındaki fark istatistiksel olarak anlamsız ($p>0,05$) bulunduğunda modelin uyum gösterdiği kabul edilmektedir. Bu bilgilere rağmen söz konusu d_ULS ve d_G tam uyum kriterlerinin ikinci düzey yapı içeren modellerde veya reflektif-formatif modellerde etkin ya da güvenilir bir ölçüt olup olmadığı henüz bilinmemekte ve buna ilişkin yeterli alanyazın bilgisi bulunmamaktadır. Sonuç olarak d_ULS ve d_G kriterlerinin formatif ve reflektif ölçüm içeren karma modellerde kullanılıp kullanılamayacağı net olarak ortaya konulmadığı için bu değerler dikkate alınmamıştır. Uyum iyiliğinin değerlendirilmesinde kullanılan bir diğer ölçüt Rms Theta değeridir. Rms Theta değerinin 0.12 veya 0.14'ten küçük olduğunda iyi uyumun sağlandığı kabul edilmekte; değer sıfıra yaklaştıkça uyum iyiliğinin arttığı düşünülmektedir (Henseler vd., 2014). Buna karşın Löhmöller (1989) Rms Theta'nın yalnızca bütünüyle reflektif ölçüme sahip modellerde kullanılması gerektiğini belirtmektedir. Araştırmada ortaya konulan Model 1 ve Model 2 hem reflektif hem formatif ölçüm içeren karma model olduğu için Rms Theta değeri uyum iyiliğini belirlenmesinde yeterli bir kriter olmamaktadır. Bu bilgiye karşın Şekil 3.11'deki Model 1'e ait rms Theta değerinin 0.10 olduğu dolayısıyla uyum kriterini karşıladığı görülmektedir. Aracı göstergeler olmaksızın pozitif turist psikolojisi ile spiritüel turizm deneyimi arasındaki doğrudan ilişkiyi gösteren Model 2'de ise rms Theta'nın ise 0.15 olduğu dolayısıyla kabul gören maksimum

sınıra yakın bir değer aldığı görülmüştür. Yukarıda sözü edilen nedenlerden ötürü d_ULS, d_G ve rms Theta kapsam dışı bırakılarak model uyumu yalnızca VIF, SRMR ve GoF kriterleri doğrultusunda değerlendirilmiş ve sonuçlar Tablo 3.39’da gösterilmiştir.

VIF: Modelin değerlendirilmesinde gizil değişkenler arasında çoklu bağlantı olup olmadığı belirlenmelidir. Bunun için VIF adı verilen varyans şişkinlik faktörüne ait değerleri incelenmektedir. VIF değerinin 5’ten küçük olması araştırmada yer alan değişkenler arasında eş doğrusallık bulunmadığına işaret etmektedir (Hair vd., 2011). Bulgular her iki modele ilişkin VIF değerlerinin 1.27 ile 3.71 arasında olduğunu göstermektedir. Bu sonuca göre gizil değişkenler arasında çoklu iç ilişki sorunu bulunmadığı ortaya çıkmıştır.

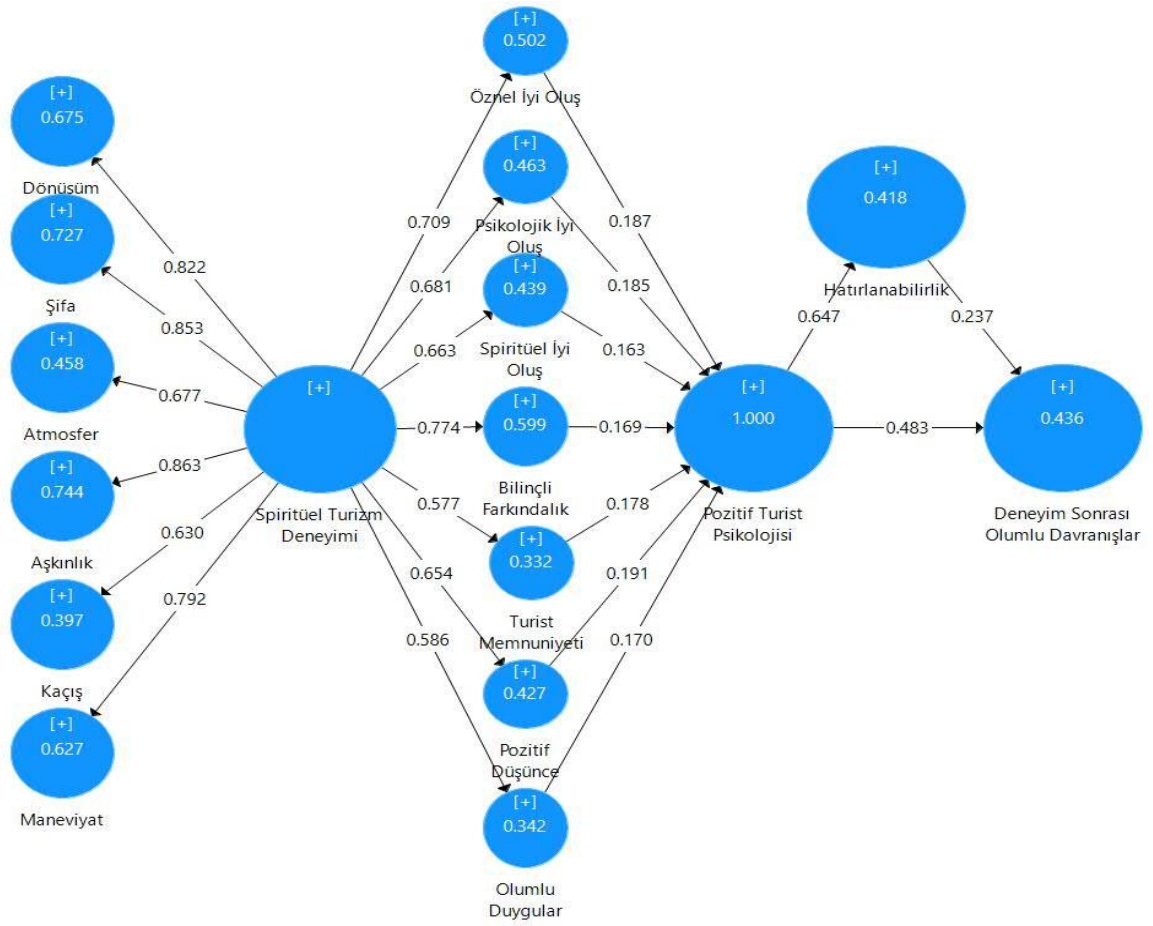
Tablo 3.39 Yapısal Modelin Uyum İyiliği Kriterleri

Kriter	Model 1	Model 2	Değer	Referanslar
VIF Doğrusallık	1.27-3.71 Arası	1.27-3.71 Arası	VIF<5	(Hair vd., 2011)
SRMR	0.09	0.06	<0.08 <0.10	(Hu ve Bentler, 1998; Henseler vd., 2016, 2014) (Hair vd., 2014; Mehmetoglu ve Jakobsen, 2017)
GoF	0.60	0.59	GoF<0.10 (az uyum); 0.10-0.25 (orta uyum); 0.25-0.36 (iyi uyum); GoF>0.36 (çok iyi uyum)	(Tenenhaus vd., 2004) (Wetzels ve van Oppen, 2009)

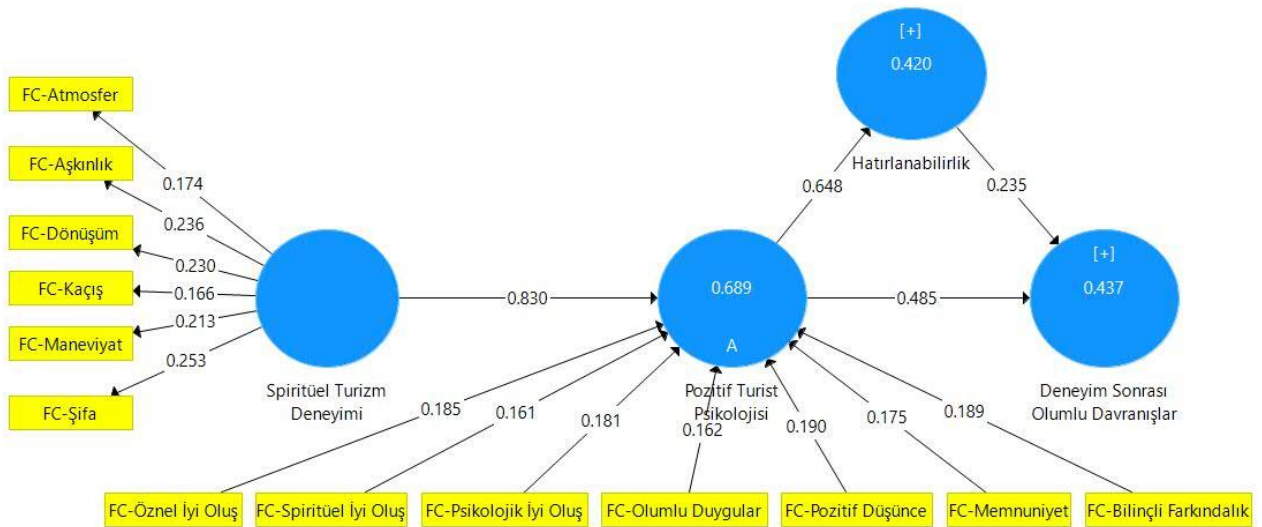
SRMR: PLS modellemelerinde uyum iyiliği kriterleri arasında sıkça kullanılan SRMR değerinin mümkün olduğunca sıfıra yakın bir değer alması beklenmektedir. Değer sıfıra yaklaştıkça uyumun mükemmelleştiği kabul edilmektedir. SRMR’nin 0.08’den (Hu ve Bentler, 1998; Henseler vd., 2016, 2014) veya 0.10’dan küçük (Hair vd., 2014; Mehmetoglu ve Jakobsen, 2017) olması modelin uyumlu olduğunu göstermektedir. Bu nedenle 0.08 veya 0.10’dan küçük SRMR değeri modelin yeterli düzeyde uyumlu olduğunun kabulü için önemli bir kriterdir. Bulgular, modele ilişkin SRMR değerinin Model 1 için 0.09; Model 2 için ise 0.06 olduğunu göstermektedir. Bu sonuç modellerin iyi uyuma sahip olduğunun açık bir göstergesidir. Bulgular ışığında modellerin uyumlu olduğu kabul edilmiştir (Hu ve Bentler, 1998; Henseler vd., 2016, 2014; Hair vd., 2014; Mehmetoglu ve Jakobsen, 2017).

GoF: GoF, Tenenhaus ve arkadaşları (2004) tarafından uyum iyiliği ölçütü olarak önerilmektedir. GoF uyum iyiliği indeksi gerek ölçüm modeli gerekse yapısal modelin ortaya koyduğu performansı değerlendirmek ve bütün modelin tahmin performansına yönelik standart bir

ölçüm sağlamak amacıyla geliştirilmiştir. Genellikle 0 ile 1 arasında değer alan GoF indeksi, gizil değişkenler için elde edilen AVE ile değerlerinin ortalamalarının çarpımının kare kökünün alınması ile elde edilmektedir. GoF değerinin 0.36'dan büyük olması çok iyi uyumun elde edildiğine işaret etmektedir. $GoF = \sqrt{\text{Ortalama}(R^2) \times \text{Ortalama}(AVE)}$ şeklinde hesaplanmaktadır (Tenenhaus vd., 2004; Wetzels ve van Oppen, 2009). Araştırma kapsamında GoF değeri Model 1 için $GoF = \sqrt{0.5366 \times 0.6737} = 0.60$ olarak hesaplanmıştır. Model 2 için ise $GoF = \sqrt{0.5153333 \times 0.687333} = 0.59$ olarak hesaplanmıştır. Bu değerler 0.36'nın çok üzerinde olup her iki modelin çok iyi uyuma sahip olduğuna işaret etmektedir. Sonuç olarak bulgular, PLS modellemelerine yönelik çalışmalarda sıklıkla kullanılan ve uluslararası alanyazında kabul gören uyum iyiliği kriterlerine göre değerlendirildiğinde kapsamlı genel Model 1 ile sadeleştirilmiş Model 2'nin iyi düzeyde uyumlu olduğu anlaşılmıştır. Modellerin uyum performansına yönelik yapılan değerlendirme sonrasında hipotez testleri ve yapısal ilişkilerin incelenmesi işlemine geçilmiştir.

Şekil 3.11 Formatif Kompozit Değişken Modeli 1: Göstergeler Düzeyinde Spiritüel Turizm Deneyimi ile Pozitif Turist Psikolojisi Arasındaki İlişkiler

Şekil 3.12 Formatif Kompozit Değişken Modeli 2: Spiritüel Turizm Deneyimi ile Pozitif Turist Psikolojisi Arasındaki Doğrudan İlişki

3.5.2.9.2. Hipotez Testleri

PLS ile yapısal eşitlik modellemesinde hipotezler Tablo 3.40'ta gösterildiği gibi belirlilik katsayısı (R^2 : coefficient of determination), etki büyüklüğü (f^2 : effect size), tahmin geçerliliği (Q^2 : predictive relevance), ilişki katsayıları (β : beta coefficients), anlamlılık değeri (p) ve etki anlamlılığı (t values) kriterleri baz alınarak test edilmiştir.

Tablo 3.40 Etkilere İlişkin Değerlendirme Kriterleri

R^2	≤ 0.25 = zayıf; $0.50-0.74$ = orta; 0.75 = güçlü	(Hair vd., 2019: 11)
f^2	$0.02-0.14$ =düşük; $0.15-0.34$ = orta; 0.35 ve üzeri yüksek	(Cohen, 1988; Hair vd., 2019)
Q^2	>0 (değer 1'e yaklaştıkça tahmin gücü artmaktadır) $0.00-0.24$ (düşük); $0.25-0.49$ (orta); >0.50 (yüksek)	(Hair vd., 2019)
β p	Beta Katsayılarının Anlamlı Olması Gerekmektedir. Bu nedenle β 'ya ilişkin $p<0.001$ veya $p<0.005$ olmalıdır.	(Hair vd., 2019)
t	$t=1,65$ (%90 anlamlı); $t= 1,96$ (%95 anlamlı); $t=2,58$ (%99 anlamlı)	(Hair vd., 2019)

R^2 Değerlendirmesi: Tablo 3.40'ta hipotez testlerine ilişkin değerlendirme ölçütleri yer almakta iken Tablo 3.41'de ise hipotezlerin ret ve kabul durumları görülmektedir. Şekil 3.11'de gösterilen PLS yapısal eşitlik analizine ilişkin yol katsayıları spiritüel turizm deneyiminin yedi pozitif psikolojik gösterge üzerinde pozitif yönlü etkiye sahip olduğuna işaret etmektedir. Araştırmalarda R^2 değerlerinin büyük olması tahmin değerlerinin doğruluğunun belirlenmesi açısından önemlidir. R^2 değeri endojen (bağımlı) değişkenin egzogen (bağımsız) değişken tarafından yüzde kaç oranında açıklandığını göstermektedir. Buna göre R^2 değeri 1.00'e yaklaştıkça açıklama gücü yükselmekte; bu değer 0.75 ise güçlü; 0.50 ise orta; 0.25 ise zayıf açıklama gücünü ifade etmektedir (Hair vd., 2011, 2019). Spiritüel turizm deneyimi öznel iyi oluşun %50'sini ($R^2=0.50$), psikolojik iyi oluşun %46'sını ($R^2=0.46$), spiritüel iyi oluşun %44'ünü ($R^2=0.44$), bilinçli farkındalığın %60'ını ($R^2=0.60$), pozitif düşüncenin %43'ünü ($R^2=0.43$) memnuniyetin %33'ünü ($R^2=0.33$), olumlu duyguların ise %34'ünü ($R^2=0.34$) açıklamaktadır. Öte yandan R^2 değerleri incelendiğinde pozitif turist psikolojisi hatırlanabilirliğin %42'sini ($R^2=0.42$) açıklamaktadır. Analiz bulgularına göre pozitif turist psikolojisi ve hatırlanabilirlik deneyim sonrası olumlu davranışların %44'ünü ($R^2=0.44$) açıklamaktadır.

Şekil 3.12'de gösterilen Model 2 bulgularına göre formatif göstergeler pozitif turist psikolojisinin %69'unu ($R^2=0.69$) açıklamaktadır. Model 2 incelendiğinde Model 1'de olduğu gibi pozitif turist psikolojisi hatırlanabilirliğin %42'sini ($R^2=0.42$) açıklamaktadır. Aynı şekilde Model

2’de pozitif turist psikolojisi ve hatırlanabilirlik deneyim sonrası olumlu davranışların %44’ünü ($R^2=0.44$) açıklamaktadır.

Bulgular, 6 bileşenden meydana gelen spiritüel turizm deneyimi yapısındaki varyansın %65’inin (AVE:0.65) gözlenen değişkenler tarafından açıklandığını ortaya koymuştur. Buna göre yapısal eşitlik analizi sonuçları spiritüel turizm deneyiminin dönüşüm, şifa, atmosfer, aşkınlık, kaçış ve maneviyat olmak üzere 6 bileşenli reflektif bir yapı olduğunu bir kez daha ortaya koymuş bununla birlikte AFA ve DFA sonuçlarını istatistiksel olarak doğrulamıştır.

Etki Gücü (f^2) Değerlendirmesi: Complete bootstrapping yöntemi ile elde edilen f^2 etki gücü değeri (effect size) belirli bir dışsal gizil değişken modelden çıkarıldığında, R^2 değerindeki değişimi ve bu çıkarılan yapının içsel gizil değişkenler üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğunu değerlendirmek amacıyla kullanılmaktadır (Hair vd., 2019). Etki gücü (f^2), bağımlı değişken için hesaplanan R^2 değeri üzerinde hangi bağımsız (öncül) değişkenin ne kadar etkiye sahip olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Genel kurala göre f^2 değeri 0.02’den fazla ise düşük; 0.15’ten fazla ise orta; 0.35’ten fazla ise yüksek kabul edilmektedir (Cohen, 1988). Bu değerlendirmeyi yapmak üzere f^2 etki gücü değerinin hesaplanması için Model 1 ve Model 2’ye yönelik 5000 iterasyonlu iki kuyruklu bütünsel bootstrapping (two-tailed complete bootstrapping) prosedürü uygulanmıştır. Tablo 3.41’de gösterilen hipotez testi sonuçları bu çalışmada f^2 etki gücünün 0.06 ile 2.22 arasında değişen değerler elde ettiğini ortaya koymuştur. Buna göre bir zayıf, bir orta ve dokuz yüksek f^2 etki gücü değeri elde edildiği sonucuna ulaşılmıştır. Bulgulara göre hatırlanabilirlik değişkeni deneyim sonrası davranışlar değişkeninin R^2 değeri üzerinde zayıf ($f^2:0.06$) etki gücüne sahiptir. Bir başka ifadeyle hatırlanabilirlik değişkeni deneyim sonrası davranışlar üzerinde zayıf etki gücüne sahiptir. Bu bilgi ışığında hatırlanabilirlik değişkeninin modelden komple çıkarılması halinde deneyim sonrası davranışların açıklanma oranının düşük düzeyde etkileneceği bulgusuna ulaşılmıştır. Öte yandan PTP değişkeni deneyim sonrası davranışların R^2 değeri üzerindeki etkisi orta düzeylidir ($f^2:0.24$). Buna göre pozitif turist psikolojisinin deneyim sonrası davranışlar üzerinde orta düzeyli etki gücüne sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Öte yandan diğer ikili ilişkilerde elde edilen f^2 etki gücünün 0.35 üzerinde yüksek değerlere ulaştığı görülmektedir. Spiritüel turizm deneyimi, öznel iyi oluşun öncülü olarak $f^2=1.01$; psikolojik iyi oluşun öncülü olarak $f^2=0.86$; spiritüel iyi oluşun öncülü olarak $f^2=0.78$; bilinçli farkındalığın öncülü olarak $f^2=1.49$; pozitif düşüncenin öncülü olarak $f^2=0.74$; olumlu duyguların öncülü olarak $f^2=0.52$; turist

memnuniyetinin öncülü olarak ise $f^2=0.50$ olmak üzere yüksek etki gücü değerleri elde etmiştir. Benzer şekilde pozitif turist psikolojisi, hatırlanabilirliğin öncülü olarak $f^2=0.72$ düzeyinde yüksek etki gücü değerine ulaşmıştır. Formatif göstergeler olmaksızın doğrudan ilişkiyi gösteren Model 2’de (Şekil 3.12) ise spiritüel turizm deneyimi, faktör skorlarıyla ölçülen PTP üzerinde çok yüksek düzeyli etki gücü elde etmiştir ($f^2=2.22$). Elde edilen yüksek düzeyli f^2 etki gücü değerleri, spiritüel turizm deneyimi ile pozitif turist psikolojisinin formatif göstergeleri olan öznel iyi oluş, psikolojik iyi oluş, spiritüel iyi oluş, bilinçli farkındalık, pozitif düşünce, turist memnuniyeti ve olumlu duygular değişkenleri arasında güçlü ilişkilerin var olabileceğine işaret etmektedir. Özet olarak f^2 değerine göre spiritüel turizm deneyimi, gerek pozitif psikolojinin tüm formatif göstergeleri (Model 1) gerekse direkt olarak PTP yapısı (Model 2) üzerinde yüksek düzeyli etki gücüne sahiptir. Bununla birlikte PTP, hatırlanabilirlik üzerinde yüksek etki gücüne sahiptir. Hatırlanabilirlik ise turistlerin deneyim sonrası olumlu davranışları üzerinde zayıf düzeyli etki gücüne sahiptir.

Tahmin Geçerliliği (Q^2) Değerlendirmesi: Araştırma kapsamında modelin tahminin geçerliliğinin önemli bir göstergesi olan Q^2 değerleri incelenmiştir. Yapısal modelinin Q^2 değerlerinin sıfırdan büyük olması, tahmin geçerliliğini sağladığını göstermektedir. Bu değer 1’e yaklaştıkça tahmin gücünün arttığı kabul edilmekte; değer 0’dan yüksek olması ise tahmin geçerliliğinin sağlandığına işaret etmektedir (Hair vd., 2019). Q^2 , bağımsız değişken veya değişkenlerin bağımlı değişkeni ne kadar iyi tahmin ettiğini gösteren bir değerdir. 5000 iterasyonlu blindfolding tekniği ile yapılan artıklık (redundancy) analizi sonuçları ve tüm tahmin edici yapılara ait Q^2 değerlerinin 0’dan büyük olduğu ve 0.22-0.44 arasında değiştiği bulgusuna ulaşılmıştır. Tablo 3.41 incelendiğinde spiritüel turizm deneyiminin pozitif turist psikolojisi göstergelerine ilişkin elde ettiği Q^2 değerleri görülmektedir. Analiz sonucunda 0.22-0.38 arasında değişen Q^2 değerleri elde eden spiritüel turizm deneyiminin PTP göstergelerine yönelik genel olarak orta düzeyde tahmin gücüne sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Bulgulara göre spiritüel turizm deneyiminin olumlu duygular hariç olmak üzere diğer tüm göstergelere ilişkin 0.25’ten yüksek Q^2 değerlerine ulaştığı ve göstergelere yönelik orta kuvvette tahmin gücüne sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Bulgulara göre spiritüel turizm deneyimi öznel iyi oluş ($Q^2=0.28$), psikolojik iyi oluş ($Q^2=0.38$), spiritüel iyi oluş ($Q^2=0.30$), pozitif düşünce ($Q^2=0.37$), turist memnuniyeti ($Q^2=0.27$), ve bilinçli farkındalık ($Q^2=0.37$) göstergelerine yönelik oldukça iyi düzeyde tahmin gücüne sahiptir. Spiritüel turizm deneyimi duygular ($Q^2=0.22$) göstergesine ilişkin ise nispeten daha zayıf tahmin gücüne

sahiptir. Bununla beraber PTP değişkeni hatırlanabilirlik ($Q^2=0.35$) üzerinde orta düzeyde tahmin gücüne sahiptir. Öte yandan PTP ve hatırlanabilirlik deneyim sonrası davranışlar üzerinde orta düzeyli tahmin gücüne sahiptir ($Q^2=0.26$). Model 2 bulguları bağlamında SPTD-PTP arasındaki doğrudan ilişki incelendiğinde spiritüel turizm deneyiminin pozitif turist psikolojisi üzerinde orta düzeyde tahmin gücüne sahip olduğu ortaya çıkmıştır ($Q^2=0.44$). Bununla birlikte Model 1’de formatif göstergelerin bir bütün halinde pozitif turist psikolojisini tahmin gücünün ($Q^2=0.64$) yüksek düzeyli olduğu görülmüştür. Bu sonuç formatif göstergelerin pozitif turist psikolojisine ilişkin yüksek tahmin gücüne sahip olduğuna işaret etmektedir. Buna göre söz konusu formatif göstergelerin pozitif turist psikolojisinin tahminine yüksek düzeyde katkı sağladığı anlaşılmış ve formatif yapıya ilişkin tahmin geçerliliğinin sağlandığı kabul edilmiştir. Bununla birlikte elde edilen tüm Q^2 değerleri bir bütün halinde incelendiğinde yapısal modelin tahmin geçerliliği kriterini karşıladığı görülmüştür. Bu bilgi ışığında araştırmada yakınsak geçerliliğin sağlandığı kabul edilmiştir.

Yol Analizleri: Hair ve arkadaşları (2019) PLS ile ilişki analizi aşamasında ilişki katsayılarının (β) anlamlılık düzeyleri (p) ve etki anlamlılıklarının (t) test incelenmesi gerektiğine işaret etmektedir. Bu amaçla araştırma modelinde öne sürülen hipotezlerin kabul veya ret durumlarını belirlemek ve değişkenler arasındaki ilişkileri ortaya koymak üzere PLS yazılımında 5000 subsample ve 5000 iterasyonlu bootstrapping tekniğiyle yol analizi yapılarak hipotez testleri gerçekleştirilmiştir. Şekil 3.11, 3.12 ile Tablo 3.41 ve 3.42’de görülen analiz sonuçları, spiritüel turizm deneyimi ile pozitif turist psikolojisi arasında gerek doğrudan gerekse göstergeler aracılığı ile dolaylı ilişkiler bulunduğunu ortaya koymuştur. Daha net bir ifadeyle bulgular, spiritüel turizm deneyiminin pozitif turist psikolojisini gerek dolaylı gerekse doğrudan olumlu yönde etkileyen öncül değişken olduğunu istatistiksel olarak desteklemektedir. Dolaylı ilişkiler incelendiğinde bulgular, spiritüel turizm deneyimi (SPTD) öncül değişkeninin pozitif turist psikolojisine ait yedi göstergeyi pozitif yönde ve güçlü şekilde etkilediğini ortaya koymuştur. Bir başka ifadeyle, spiritüel turizm deneyimi ile pozitif turist psikolojisi arasında göstergeler aracılığıyla anlamlı ilişkiler bulunmaktadır. Bulgulara göre spiritüel turizm deneyimi, bilinçli farkındalık ($\beta=0.77$), öznel iyi oluş ($\beta=0.71$) psikolojik iyi oluş ($\beta=0.68$) üzerinde güçlü pozitif etkiye sahiptir. Buna göre turistlerin olumlu spiritüel turizm deneyimi yaşaması onların bilinçli farkındalıkları, psikolojik ve öznel iyi oluşlarını olumlu yönde ve güçlü şekilde etkilemektedir. Bununla birlikte

spiritüel turizm deneyiminin pozitif düşünce ($\beta=0.65$), spiritüel iyi oluş ($\beta=0.66$), turist memnuniyeti ($\beta=0.58$) ve olumlu duygular ($\beta=0.59$) üzerinde olumlu etkiye sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Bir başka açıdan değerlendirildiğinde bulgular, spiritüelliği deneyimleyen turistlerde olumlu duygular ile pozitif düşüncenin harekete geçeceğine, turistlerin kendilerini öznel, spiritüel ve psikolojik olarak kendilerini iyi hissedeceklerine bununla birlikte memnuniyet düzeylerinin ve bilinçli farkındalıklarının artacağına işaret etmektedir. Analiz bulgularında elde edilen standardize R^2 değerlerinin spiritüel turizm deneyimi (SPDT) ile pozitif turist psikolojisi (PTP) arasındaki doğrudan ve göstergeler aracılı ilişkileri doğruladığı görülmektedir. Buna göre spiritüel turizm deneyimi bilinçli farkındalığın %60'ını ($R^2=0.60$); turist memnuniyetinin %33'ünü ($R^2=0.33$); öznel iyi oluşun %50'sini ($R^2=0.50$); psikolojik iyi oluşun %46'sını ($R^2=0.46$); pozitif düşüncenin %43'ünü ($R^2=0.43$); spiritüel iyi oluşun %44'ünü ($R^2=0.44$) ve olumlu duyguların %34'ünü ($R^2=0.34$) açıklamaktadır. Özet olarak bulgular bağlamında spiritüel turizm deneyiminin turistlerde pozitif psikoloji göstergelerini güçlü şekilde tahminlediğini ve önemli bir yordayıcı değişken olduğunu söylemek mümkündür. Spiritüel turizm deneyiminin pozitif psikoloji göstergelerini açıklama oranlarının iyi düzeyde olması ve elde edilen Q^2 ile f^2 değerleri (Tablo 3.41) bu kanıyı istatistiksel açıdan destekler niteliktedir. Analiz sonuçları, spiritüel deneyimler sonucunda ortaya çıkan pozitif turist psikolojisinin hatırlanabilirlik ($\beta=0.65$) ile pozitif yönlü ilişki içinde olduğunu göstermektedir. Bulgular, spiritüel turizm deneyiminin turistlerin belleğinde iz bırakan hatırlanabilir anılara dönüşmesi olasılığını desteklemektedir. Bir başka ifadeyle bulgular ışığında olumlu spiritüel turizm deneyiminin farklı psikolojik göstergeler yoluyla turistlerde pozitif psikolojiyi olumlu etkileyerek anıların gelecekteki hatırlanabilirliğini kuvvetlendirdiğini söylemek mümkündür. Bulgulara göre pozitif turist psikolojisi ve hatırlanabilirlik turistlerin deneyim sonrası destinasyona yönelik olumlu davranışlarının %44'ünü ($R^2=0.44$) açıklamaktadır. Deneyim sonrası olumlu davranışların yordanmasında pozitif turist psikolojisi ($f^2=0.24$) orta kuvvette tahmin gücüne sahiptir. Buna karşın hatırlanabilirlik ($f^2=0.06$) değişkeninin tahmin gücü nispeten daha zayıftır. Pozitif turist psikolojisi ve hatırlanabilirlik deneyim sonrası davranışlara ilişkin çok kuvvetli tahmin gücüne sahip olmamasına rağmen yapılar arasında orta düzeyde ve pozitif yönde anlamlı ilişkinin olduğu görülmektedir. Pozitif turist psikolojisi ($\beta=0.48$) hatırlanabilirliğe ($\beta=0.24$) göre deneyim sonrası destinasyona yönelik olumlu davranışları pozitif yönde daha güçlü etkilemektedir. Bu bilgiler ışığında turistlerin destinasyonu tekrar ziyaret niyeti, deneyimler

hakkında başkalarına olumlu bilgiler anlatma ve önerme ve spiritüel aktivitelere katılıma devam etme gibi deneyim sonrası olumlu davranışların tahmininde pozitif turist psikolojisinin daha önemli bir yordayıcı role sahip olduğu anlaşılmaktadır. Model 1'e ait bulgular bir bütün halinde ele alındığında spiritüel turizm deneyimleri spiritüel, psikolojik ve öznel iyi oluş, memnuniyet, pozitif düşünce, bilinçli farkındalık ile olumlu duyguları üzerinde etkili olmakta ve tüm göstergeler bir bütün halinde turistlerde pozitif psikoloji oluşturmaktadır. Pozitif turist psikolojisi turistlerde hatırlanabilirliği olumlu etkilemekte ve deneyim sonrası destinasyona yönelik olumlu davranışları tahminlemektedir.

Spiritüel turizm deneyimi ile pozitif turist psikolojisi arasındaki ilişkinin formatif göstergeler düzeyinden ziyade doğrudan etki düzeyinde incelenmesi amacıyla A modu gösterge ağırlıklandırılmalı olarak 5000 subsample ve 5000 iterasyonlu bootstrapping prosedürüyle PLS'de yol analizi gerçekleştirilmiş ve Model 2 test edilmiştir. Model 2'de formatif göstergeler aracı konumlarından kaldırılarak pozitif turist psikolojisi kompozit yapısının içine formatif olarak tanımlanmış ve böylece SPTD ile PTP arasındaki doğrudan ilişkinin anlaşılmasına imkan sağlanmıştır. Bu sayede daha sade ve kompozit bir model elde edilmiştir. Bulgular, SPTD→PTP arasında anlamlı ($p=0.000$) ve pozitif yönde çok düzeyde güçlü ($\beta=0.83$) bir ilişkinin varlığını ortaya koymuştur. Bu sonuca göre spiritüel turizm deneyimi pozitif turist psikolojisinin önemli bir öncülüdür.

Bulgular, olumlu spiritüel turizm deneyimlerinin turistlerde pozitif psikolojinin yordanmasında büyük öneme sahip olduğu kanısını istatistiksel olarak güçlü bir şekilde desteklemektedir. Bununla birlikte Şekil 3.12'de gösterilen Model 2'ye ait analiz sonuçları değerlendirildiğinde spiritüel turizm deneyiminin pozitif turist psikolojisi üzerinde doğrudan kuvvetli ($\beta=0.83$) etkiye sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Model 2 bulgularına göre spiritüel turizm deneyimi pozitif turist psikolojisinin %69'unu ($R^2=0.69$) açıklamaktadır. Öte yandan spiritüel turizm deneyimi pozitif turist psikolojisinin yordanmasında kuvvetli etki gücüne ($f^2=2.22$) ve orta kuvvette ($Q^2=0.44$) tahmin gücüne sahiptir.

Tablo 3.41 Değişkenler Arasındaki Nedensel İlişkilere Yönelik Hipotez Testi Sonuçları

<i>Nedensel İlişkiler (Causal Relationships)</i>		β	R^2	Q^2	t	p	f^2	Hipotez
H1	Spiritüel Turizm Deneyimi→Özel İyi Oluş	0.71	0.49	0.28	9.79	0.000*	1.01	✓KABUL
H2	Spiritüel Turizm Deneyimi→Psikolojik İyi Oluş	0.68	0.45	0.38	8.12	0.000*	0.86	✓KABUL
H3	Spiritüel Turizm Deneyimi→Spiritüel İyi Oluş	0.66	0.43	0.30	9.00	0.000*	0.78	✓KABUL
H4	Spiritüel Turizm Deneyimi→Bilinçli Farkındalık	0.77	0.61	0.37	10.86	0.000*	1.49	✓KABUL
H5	Spiritüel Turizm Deneyimi→Pozitif Düşünce	0.65	0.44	0.37	8.68	0.000*	0.74	✓KABUL
H6	Spiritüel Turizm Deneyimi→Olumlu Duygular	0.59	0.34	0.22	7.43	0.000*	0.52	✓KABUL
H7	Spiritüel Turizm Deneyimi→Turist Memnuniyeti	0.58	0.33	0.27	7.39	0.000*	0.50	✓KABUL
H15	Pozitif Turist Psikolojisi→Hatırlanabilirlik	0.65	0.42	0.35	7.81	0.000*	0.72	✓KABUL
H16	Hatırlanabilirlik→Deneyim Sonrası Olumlu Davranışlar	0.24	0.44	0.26	2.73	0.006**	0.06	✓KABUL
H17	Pozitif Turist Psikolojisi→Deneyim Sonrası Olumlu Davranışlar	0.48			5.44	0.000*	0.24	✓KABUL
H18	Spiritüel Turizm Deneyimi→Pozitif Turist Psikolojisi	0.83	0.69	0.44	11.56	0.000*	2.22	✓KABUL

*p<0.001; **p<0.05

PLS yol analizi sonuçları doğrultusunda yapılar arasındaki ilişkiler istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüş ve aşağıdaki hipotezlerin tamamı kabul edilmiştir:

- H1:** Spiritüel Turizm Deneyimi, Özel İyi Oluş üzerinde olumlu etkiye sahiptir.
H2: Spiritüel Turizm Deneyimi, Psikolojik İyi Oluş üzerinde olumlu etkiye sahiptir.
H3: Spiritüel Turizm Deneyimi, Spiritüel İyi Oluş üzerinde olumlu etkiye sahiptir.
H4: Spiritüel Turizm Deneyimi, Bilinçli Farkındalık üzerinde olumlu etkiye sahiptir
H5: Spiritüel Turizm Deneyimi, Pozitif Düşünce üzerinde olumlu etkiye sahiptir.
H6: Spiritüel Turizm Deneyimi, Olumlu Duygular üzerinde olumlu etkiye sahiptir.
H7 : Spiritüel Turizm Deneyimi, Turist Memnuniyeti üzerinde olumlu etkiye sahiptir.
H15: Pozitif Turist Psikolojisi, Hatırlanabilirlik üzerinde olumlu etkiye sahiptir.
H16: Hatırlanabilirlik, Deneyim Sonrası Davranışlar üzerinde olumlu etkiye sahiptir.
H17: Pozitif Turist Psikolojisi, Deneyim Sonrası Davranışlar üzerinde olumlu etkiye sahiptir.
H18: Spiritüel Turizm Deneyimi Pozitif Turist Psikolojisi üzerinde olumlu etkiye sahiptir.

Pozitif Turist Psikolojisi ile Formatif Göstergeler Arasındaki İlişkilerin Değerlendirilmesi: Araştırmada hiyerarşik bileşen modeli (HBM/HCM) kullanılarak öncül değişken ile kompozit yapı arasındaki ilişkiler PLS yazılımında göstergeler düzeyinde 5000 subsample ve 5000 iterasyonlu complete bootstrapping tekniğiyle test edilmiştir. Cadogan ve Lee (2013) tarafından önerilen bu yöntem sayesinde dışsal pozisyonundaki formatif yapılarda öncül değişkenlerin farklı nomotetik örüntüler sergilemesi nedeniyle meydana gelen problematik durum ortadan kaldırılmıştır. Tablo 3.42’de gösterilen yol analizinin bootstrapping sonuçları tanımlanan yedi değişkenin pozitif psikolojinin formatif göstergesi olduğunu istatistiksel olarak doğrulamıştır.

Her bir göstergenin PTP yapısına ilişkin anlamlı düzeyde ağırlıklara sahip olduğu görülmektedir. Regresyonel dışsal ağırlıklar (weights) her bir formatif göstergenin gizil değişkendeki varyansa ne derece katkı sağladığını göstermektedir. Bir başka ifadeyle ağırlıklar her bir göstergenin gizil değişkenin oluşumu için ne derece önemli olduğuna yönelik fikir vermektedir. Ayrıca yapı geçerliliğinin önemli bir kriteridir (Petter vd., 2007). Bu doğrultuda her bir formatif göstergenin pozitif turist psikolojisine olan katkısını değerlendirmek amacıyla ağırlık değerleri mercek altına alınmıştır. Tablo 3.42 incelendiğinde Model 1 ve Model 2’de formatif gösterge ağırlıklarına ilişkin t değerlerinin 35.19-48.63 arasında değiştiği ve $p < 0.001$ düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir. Bununla beraber t değerlerinin yüksek skorlar elde etmesi her bir formatif göstergenin PTP ile yakın ve güçlü bir ilişki içinde olduğunu ortaya koymaktadır. Modelleme çalışmalarında formatif yapıyı oluşturan gösterge ağırlıklarının 0.1’den yüksek olması beklenmektedir (Löhmöller, 1989). Her iki modele yönelik gerçekleştirilen yapısal eşitlik analizi neticesinde pozitif turist psikolojisi ikinci düzey formatif yapısına ait gösterge yüklerinin 0.16 ile 0.19 arasında değişen değerler aldığı ve istatistiksel olarak anlamlı ($p < 0.001$) olduğu görülmektedir. Bu sonuç 7 göstergenin her birinin pozitif psikoloji yapısının meydana gelmesinde anlamlı katkıya sahip olduğunu göstermektedir. Bir başka ifadeyle göstergeler PTP yapısına hemen hemen eşit düzeyde katkı sunmaktadır. Öte yandan ağırlıklarının 0.1’den yüksek ve pozitif olması formatif göstergelerin pozitif psikolojisi teorisiyle uyumlu olduğuna işaret etmekte ve göstergelerin pozitif psikolojinin önemli formatif boyutları oldukları öngörüsünü kuvvetli bir biçimde desteklemektedir. Ayrıca elde edilen değerler PTP ölçümüne ilişkin yapı geçerliliğinin sağlandığını göstermektedir. Bununla birlikte bulgular spiritüel turizm deneyimi ile pozitif turist psikolojisi arasında formatif göstergeler aracılığıyla anlamlı pozitif bir ilişkiye işaret etmektedir. Çalışmalarda 1.00’e yaklaşması beklenen R^2 değerinin 0.75 olması güçlü; 0.50 olması ise orta; 0.25 olması ise zayıf açıklama gücünü ifade etmektedir (Hair vd., 2011, 2019). Bulgulara göre araştırmada kullanılan formatif göstergeler pozitif turist psikolojisi yapısının %69.5’ini ($R^2=69.5$) açıklamaktadır. Buna göre formatif göstergelerin PTP yapısını güçlü şekilde açıkladığı kabul edilmiştir. Yapılan analizlerde her bir formatif göstergenin PTP üzerindeki varyans açıklama oranları incelenmiştir. Bulgulara göre formatif göstergeler pozitif psikolojiyi sırasıyla öznel iyi oluş %69 ($R^2=69$); spiritüel iyi oluş %61 ($R^2=61$); psikolojik iyi oluş %55 ($R^2=55$); pozitif düşünce %52 ($R^2=52$); olumlu duygular %45 ($R^2=45$) ve bilinçli farkındalık %40 ($R^2=40$) oranında açıklamaktadır. Bununla birlikte 0.38-0.22 arasında değişen Q^2 değerlerinin

ortaya çıkması formatif göstergelerin tahmin geçerliliğine sahip olduğunu göstermektedir (Hair vd., 2019). Tablo 3.42’de görülen 22-38 aralığındaki Q^2 değerleri her bir göstergenin pozitif turist psikolojisini iyi düzeyde tahminlediğine işaret etmektedir. Yedi göstergenin toplam Q^2 değerinin 0.64 olduğu PTP değişkenini yüksek düzeyde tahminlediği ortaya çıkmıştır. Korelasyon iki değişken arasındaki ilişkinin ne düzeyde güçlü ya da zayıf olduğunu ortaya koymaktadır. Hair ve arkadaşlarına (2006) göre gösterge yükleri (loadings) gizil değişken ile ona ait item measures adı verilen maddeler arasındaki korelasyonu ifade etmektedir. Bir başka ifadeyle yükler gözlenen değişken ile gizil değişken arasındaki korelasyonu ifade etmekte olup değerin 0.7 üzeri olması beklenmektedir. Tablo 3.42’de görüldüğü üzere Model 1 ve Model 2’de elde edilen dışsal gösterge yüklerinin 0.75-0.88 aralığında olduğu görülmektedir. Her bir boyut özelinde incelendiğinde ise göstergelerin PTP ile olan korelasyonu en yüksekten en düşüğe öznel iyi oluş (ÖZİÖ:0.88); psikolojik iyi oluş (PSİÖ:0.84); spiritüel iyi oluş (SPİÖ:0.82), pozitif düşünce (POD:0.80), olumlu duygular (OLD:0.78), turist memnuiyeti (MEM:0.75) ve bilinçli farkındalık (BİFA:0.74) şeklinde sıralandığı görülmüştür. Bununla birlikte göstergelerin PTP ile olan ilişkisi SPSS programında Pearson ve Spearman korelasyonları hesaplanarak incelenmiştir. Göstergelerin PTP ile 0.74-0.88 aralığında yüksek korelasyonlara sahip olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Bu sonuçlar pozitif turist psikolojisi ile göstergeler arasında yüksek korelasyonun bulunduğunu net bir şekilde kanıtlamaktadır. Analizler neticesinde elde edilen ağırlıklar, Q^2 ile R^2 değerleri, yükler ve korelasyonlar bir bütün halinde değerlendirildiğinde 7 değişkenin pozitif turist psikolojinin göstergesi olduğu istatistiksel olarak kanıtlanmış ve aşağıda listelenen hipotezlerin tamamı kabul edilmiştir.

H8: Öznel İyi Oluş, Pozitif Turist Psikolojisi’nin formatif göstergesidir.

H9: Psikolojik İyi Oluş, Pozitif Turist Psikolojisi’nin formatif göstergesidir.

H10: Spiritüel İyi Oluş, Pozitif Turist Psikolojisi’nin formatif göstergesidir.

H11: Bilinçli Farkındalık, Pozitif Turist Psikolojisi’nin formatif göstergesidir.

H12: Pozitif Düşünce Pozitif Turist Psikolojisi’nin formatif göstergesidir.

H13: Olumlu Duygular, Pozitif Turist Psikolojisi’nin formatif göstergesidir.

H14: Turist Memnuniyeti, Pozitif Turist Psikolojisi’nin formatif göstergesidir.

Tablo 3.42 Pozitif Turist Psikolojisi ile Göstergeler Arasındaki İlişkilere Yönelik Hipotez Testi Sonuçları

Göstergelerin Formatif Yapıya Olan Katkısına Yönelik İlişkiler		Q ²	Ağırlık (Weight)		t		p	Hipotez	
			Model 1	Model 2	Model 1	Model 2			
H8	Öznel İyi Oluş→Pozitif Turist Psikolojisi	0.28	0.19	0.18	48.63	46.77	0.000	✓KABUL	
H9	Psikolojik İyi Oluş→Pozitif Turist Psikolojisi	0.38	0.18	0.18	45.13	39.96	0.000	✓KABUL	
H10	Spiritüel İyi Oluş→Pozitif Turist Psikolojisi	0.30	0.16	0.16	41.85	39.79	0.000	✓KABUL	
H11	Bilinçli Farkındalık→Pozitif Turist Psikolojisi	0.37	0.17	0.19	37.06	35.19	0.000	✓KABUL	
H12	Pozitif Düşünce→Pozitif Turist Psikolojisi	0.37	0.19	0.19	47.98	42.06	0.000	✓KABUL	
H13	Olumlu Duygular→Pozitif Turist Psikolojisi	0.22	0.17	0.16	42.52	36.81	0.000	✓KABUL	
H14	Turist Memnuniyeti→Pozitif Turist Psikolojisi	0.27	0.18	0.17	42.83	35.54	0.000	✓KABUL	
Formatif Kompozit Değişken: Pozitif Turist Psikolojisi (SSO:6650.000; SSE:2375.713)		Dışsal Gösterge Yükleri (Indicators' Outer Loadings)							
		Q ²	ÖZİÖ	PSİÖ	SPİÖ	BİFA	POD	OLD	MEM
		0.64	0.88	0.84	0.82	0.75	0.80	0.78	0.75
Pearson Korelasyonları			0.88	0.84	0.83	0.75	0.80	0.79	0.75
Spearman Korelasyonları			0.88	0.84	0.82	0.78	0.81	0.77	0.74

3.6. Etik Kurallar

Etik kurallar gereğince, anket formunu doldurmaya ya da görüşme sorularını yanıtlamaya başladıktan bir süre sonra formu çok uzun bulduğunu; yeterli vakti kalmadığını ya da kendini bazı soruları yanıtlayacak yeterlilikte hissetmediğini belirterek araştırmadan çekilmek isteyen katılımcılara ait veriler anında imha edilmiştir. Bununla birlikte nitel ve nicel uygulama sonrasında katılımcılara araştırmacının e-posta adresi ve sosyal medya iletişim bilgisi verilmiştir. Katılımcıların aklına takılan sorular olması, gönüllü olmaktan vazgeçerek araştırmadan çekilmek istemeleri veya bilimsel makale olarak araştırma sonuç raporunu talep etmeleri halinde turistlere bu e-posta veya sosyal medya adresini kullanarak araştırmacı ile sonradan iletişime geçme imkânı verilmiştir. Bir diğer etik kural gereğince isim, soy isim, açık adres, telefon numarası, gelir bilgisi, din, inanç, siyasi görüş, kimlik bilgileri, özel yaşama ilişkin detaylar gibi katılımcıların şahsi bilgilerini vermesini gerektiren sorulara araştırmada yer verilmemiştir. Araştırmanın nicel veri toplama sürecinin tüm dünyayı etkisi altına alan COVID-19 salgınına denk gelmesi nedeniyle bulaş riskine karşı fiziksel temastan çekinen katılımcılar e-posta veya sosyal medya kanalıyla kendilerine iletilen online anket formlarını doldurmuşlardır. Etik kurallara uygun olarak her bir katılımcıya araştırma amaçları, kapsamı, yaygın etkisi gibi konularda bilgi verilmiş, bunların dışında araştırmaya ilişkin katılımcılar tarafından yöneltilen sorular anında yazılı veya sözlü olarak yanıtlanmıştır. Etik kurallar dahilinde ilgili kriterlere uygun olarak İngilizce ve Türkçe dillerinde görüşme katılımcısı bilgi ve izin formu hazırlanmıştır.

SONUÇ

Keşfedici sıralı desende nicel ve nitel yöntemin bir arada kullanıldığı bu karma yöntem araştırması kapsamında spiritüel turizm deneyiminin hangi faktörlerden oluştuğunun anlaşılması için istatistiksel geçerlilik ve güvenilirlik kriterlerini karşılayan ve uluslararası düzeyde kullanıma uygun Spiritüel Turizm Deneyimi Ölçeği'nin geliştirilmesi amaçlanmıştır. Bununla birlikte araştırma, spiritüel turizm deneyimi ile pozitif turist psikolojisi arasındaki doğrudan ve formatif göstergeler aracılı ilişkileri ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu doğrultuda spiritüel turizm deneyiminin turistlerde hangi pozitif psikoloji göstergeleri üzerinde etkili olduğunu ve her bir göstergenin pozitif turist psikolojisindeki rolünü ortaya çıkarmaya odaklanılmıştır. Bu hedefe uygun olarak spiritüel turizm deneyimi ile pozitif turist psikolojisi arasındaki ilişkilerin gerek doğrudan gerekse göstergeler düzeyinde incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçlar doğrultusunda spiritüel turizm deneyimi, formatif psikolojik göstergeler, pozitif turist psikolojisi, hatırlanabilirlik ve deneyim sonrası olumlu davranışlar arasındaki ilişkileri açığa çıkarmak üzere Spiritüel Turizm Deneyimi Temelli Pozitif Turist Psikoloji Modeli kurgulanmıştır. Ayrıca spiritüel turizm aktivitelerinin, spiritüel turizme katılım motivasyonlarının ve spiritüel turist tiplerinin belirlenmesi araştırmanın ikincil hedefleri arasında yer almaktadır. Belirli bir plan dahilinde tasarlanan araştırmanın teori ve uygulama adımları 20 aşamalı akademik süreç izlenerek etik kurallara ve bilimsel kriterlere uygun olarak gerçekleştirilmiştir. Araştırma süresince katılımlı ve katılımsız gözlem, yüzyüze ve eşzamansız çevrimiçi görüşme, doküman incelemesi, içerik analizi, kelime analizi, anket uygulaması ve PLS modellemesi başta olmak üzere birçok bilimsel veri toplama ve analiz teknikleri kombine olarak kullanılmıştır. Veri toplama süreci boyunca 11 yüzyüze, 42 çevrimiçi olmak üzere 17 farklı milliyetten 54 spiritüel turist ile görüşme yapılmış; bununla birlikte dünyanın birçok destinasyonunda spiritüel turizme katılan 80 farklı milliyetten 950 gönüllü turist üzerinde anket uygulanmıştır. Bununla birlikte 8 farklı spiritüel destinasyondaki 8 farklı spiritüel turizm işletmesine ilişkin yapılan 818 spiritüel turist yorumu incelenerek tematik analize tabi tutulmuştur. Ayrıca katılımcı gözlem, saha gözlemleri, odak grup yöntemi ile uzman görüşlerinin alınması, nitel pilot çalışma ve veri ön analizi gibi teknikler araştırma kapsamında kullanılmıştır.

Araştırmanın nitel aşaması kapsamında gerçekleştirilen alanyazın taraması, görüşme transkriptleri ile seyahat sitelerindeki yorumlar dahil olmak üzere toplam 2683 turist cümlesi

üzerinde yapılan tema analizi sonuçları ve katılımcı gözlem bulguları, spiritüel turizm deneyiminin 6 ana boyuttan meydana geldiğini ve 31 önermenin nitel bulgular tarafından güçlü şekilde desteklendiğini göstermiştir. Bununla birlikte nicel yöntem kapsamında yapılan açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizlerinde elde edilen sonuçlar, spiritüel turizm deneyimine ilişkin 6 faktörlü ve 31 önermeli ölçüm modelinin istatistiksel olarak geçerli ve güvenilir olduğunu ortaya koymuştur. Bulgulara göre *‘dönüşüm, şifa, atmosfer, aşkınlık, kaçış ve maneviyat’* spiritüel turizmin altı temel boyutunu meydana getirmektedir. Spiritüel deneyimin ana boyutlar ve alt boyutları içeren faktör yapısının bir bütün halinde keşfedilmesinin alanyazına önemli bir katkı sağladığı düşünülmektedir. Alanyazın incelendiğinde sözkonusu deneyimsel boyutlara ilişkin ipuçlarının önceki çalışmalarda belirli düzeyde ortaya çıkarıldığı ancak bu çalışmalarda Abdul Halim, Tatoglu ve Mohamad Hanefar (2021) tarafından yapılan güncel araştırma hariç olmak üzere spiritüel turizm deneyiminin alt boyutlarının bütün halinde ortaya konulmadığı görülmüştür. Bununla beraber önceki çalışmaların büyük bir bölümünde spiritüel turizm deneyimine ilişkin faktör yapısının ele alınmadığı yalnızca birkaç ana ya da alt boyuta yönelik bulguların ve çıkarımların parçalar halinde kısıtlı olarak sunulduğu dikkat çekmektedir. Bir başka ifadeyle Abdul Halim, Tatoglu ve Mohamad Hanefar’ın (2021) alanyazına dayalı güncel araştırması hariç olmak üzere önceki çalışmaların büyük bir bölümünün spiritüel turizm deneyimi faktör yapısını sınırlı düzeyde ele aldığı bununla birlikte spiritüel deneyimlerin bireylerdeki olumlu çıktılarını ve seyahat motivasyonlarını yüzeysel olarak dar bir kapsamda sunduğu görülmektedir. Örnek olarak, Cheer ve arkadaşları (2017) şifalanma, kişisel gelişim, sosyalleşme, arayış; Heintzman (2002) manevi duyarlılık, manevi zorlukların üstesinden gelme; Heintzman (2013) dönüşüm, özaşkınlık, yenileyici atmosfer, iyi oluş; Jarrat ve Sharpney (2017) bağlanma, zamansızlık, hiçlik, mükemmellik; Little ve Schmidt (2006) özfarkındalık, yoğun hisler, bağlılık; Bhalla vd. (2021) psikolojik iyileşme gibi spiritüel turizm deneyimi boyutlarına odaklanmışlardır. Alanyazındaki çalışmaları bir bütün halinde inceleyen Abdul Halim, Tatoglu ve Mohamad Hanefar’ın (2021) güncel çalışması yedi boyutlu kavramsal Spiritüel Turizm Modeli ortaya koymuştur. Mevcut çalışmada elde edilen spiritüel turizm deneyimine ilişkin 6 boyutun Abdul Halim ve arkadaşlarının Spiritüel Turizm Modeli’ne ait 7 boyutla büyük oranda örtüştüğü ve benzer özellikler gösterdiği dikkat çekmektedir. Abdul Halim ve arkadaşları (2021) tarafından ortaya atılan spiritüel turizm boyutlarının her ne kadar geniş kapsamlı ve yol gösterici olduğu görülse de söz konusu ana boyutların alt boyutlarla birlikte daha

belirgin hatlarla ortaya konulması gerektiği anlaşılmıştır. Bununla birlikte önceki çalışmalarda spiritüel turizm deneyimiyle ilişkili olduğu ifade edilen boyutların yalnızca bulgular ışığında çıkarımlara dayalı ya da varsayımlara dayalı olduğu ve yalnızca kavramsal olarak tanımlandığı dikkat çekmektedir. Öte yandan gerek Abdul Halim ve arkadaşları (2021) gerekse ve alanyazındaki diğer çalışmalarda elde edilen spiritüel turizm deneyimi boyutlarının spiritüel turistlerden elde edilecek verilerle istatistiksel olarak doğrulanmaya muhtaç olduğu anlaşılmaktadır. Sonuçlar ışığında araştırmada ortaya çıkarılan spiritüel turizm deneyimine ait ana ve alt boyutların Abdul Halim vd. (2021); Wilson ve Spencer (1990); Winkelman (2005); Rocha (2006); Gillani ve Smith (2001); Little ve Schmidt (2006); Trichter vd. (2009); Tseng ve Shen (2013); Lewis (2008); Newberg vd. (2018); Smith ve Zhang (2011); Aggarwal vd. (2008); Kristensen (1998); Narayanan ve Macbeth (2009); Zhang vd., (2019); Choe ve O'Regan (2020); Bhalla vd. (2021) ve Dean (2020) tarafından elde edilen bulgularla örtüştüğünü ve mevcut bilgi birikimini büyük oranda artırdığını söylemek mümkündür. Spesifik olarak örnek vermek gerekirse spiritüel deneyimler sonucunda dönüşüm, yaşamı anlamlandırma, başta yaratıcı Tanrı olmak üzere inancın kutsal saydıklarıyla bütünlük duygusu ve manevi bağ oluşumu Newberg vd. (2018); Smith ve Zhang (2011); Trichter vd., (2009); Little ve Schmidt (2006); Wilson ve Spencer (1990) tarafından yapılan çalışmalarla örtüşmektedir. Bununla birlikte kendi spiritüel deneyimler neticesinde özünün derinliklerine inme, kişisel gelişim ve yaşamda yön bulma Winkelman (2005); zihinin berraklaşması, zihinsel huzura kavuşma Smith ve Zhang (2011); Aggarwal vd. (2008); Kristensen (1998); yaşama bakış açısında olumlu değişim yaşama Tseng ve Shen (2013); Lewis (2008) zihinsel dinginlik Gillani ve Smith (2001); manevi deneyimin güçlenmesi ise Zhang vd. (2019) tarafından yapılan çalışmalarla desteklenmektedir. Buna göre araştırma sonucunda spiritüel turizm deneyiminin ana ve alt boyutlarıyla bir bütün halinde ortaya çıkarılarak gerek nicel gerekse nitel veri analiz yöntemleriyle doğrulanması sağlanmıştır. Bununla birlikte araştırma sonucunda gerek nitel gerekse nicel bulgularla desteklenen Spiritüel Turizm Deneyimi Ölçeği'nin alanyazına kazandırıldığını ve uluslararası düzeyde kullanılabilecek ölçüde geçerli ve güvenilir ölçüm modelinin elde edildiğini söylemek mümkündür. Alanyazında spiritüel turizm deneyimlerine yönelik geliştirilmiş bir ölçeğin bulunmaması nedeniyle araştırma sonuçlarının literatürdeki önemli bir boşluğu doldurduğu düşünülmektedir. Bu sayede Spiritüel Turizm Deneyimi Ölçeği'nin

spiritüel destinasyonlarda ve spiritüel turistler üzerinde yapılacak bilimsel çalışmalarda dünyanın farklı ülkelerindeki araştırmacılar tarafından kullanılması mümkün olacaktır. Öte yandan çalışma kapsamında geliştirilen ölçek kullanılarak farklı destinasyonlarda farklı örneklemeler üzerinde yapılacak araştırmalar, spiritüel turizm deneyiminin farklı coğrafyalarda ve farklı kültürlerde nasıl şekillendiğinin anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Araştırmada elde edilen bulgular ile Dönüşümsel Öğrenme Kuramı arasındaki güçlü bağın bilimsel olarak ortaya konulması araştırmacının en önemli sonuçları arasında yer almaktadır. Dönüşümsel Öğrenme Kuramı'na göre hayatında yakının vefatı, boşanma, yaşlanma, kaza ve benzeri gibi dönüm noktası bir olay yaşayan ve sorgulamaya başlayan birey, öğrenme sürecinin ilk aşamasında kendine ait varsayımları eleştirmekte, sahip olduğu inanç ve duygular bağlamında farkındalık kazanmakta, alternatif bakış açıları değerlendirmektedir. Bir sonraki sonraki aşamada ise dünyadaki varoluş nedeni ile hayatta sahip olduğu role ilişkin yeni bir anlayış ile spiritüalizm temelli yeni bir kozmik bilinç ve farkındalık geliştirmekte; tüm bunların neticesinde yeni bir dünya görüşü kazanarak dönüşümsel öğrenme sürecini tamamlamaktadır (Mezirow, 1978, 1991, 1994). Bu bağlamda 6 ana boyut ile 31 alt boyuta ait ortalamalar ve faktörel dağılım bir bütün halinde incelendiğinde spiritüel turizme katılan, uzun süre spiritüel aktivite geçmişi bulunan ve spiritüelliğe yaşamın bir parçası haline getiren turistlerin yaşadığı deneyimsel boyutların Mezirow'un (1991) Dönüşümsel Öğrenme Kuramı ile birebir örtüştüğü görülmektedir. Araştırmada ortaya çıkan dönüşüm ana boyutunun altındaki alt boyutların veriler tarafından istatistiksel olarak doğrulanması, dönüşüme yönelik alt boyutların yüksek ortalamalar elde etmesi ve belirgin şekilde faktörleşmesi, spiritüel turizm deneyimi ve Dönüşümsel Öğrenme Kuramı arasındaki güçlü bağın en önemli kanıtları arasında gösterilebilir. Sonuçlara göre spiritüel deneyim yaşayan turistler kişisel bir dönüşüm yaşadıklarını, hayata bakış açılarının olumlu yönde değiştiğini, spiritüel gelişim ve manevi özellikler kazandıklarını, ihtiyaç duyulandan fazla para kazanma, mal-mülk edinme gibi aşırı dünyevi arzularını kontrol altına aldıklarını ve dengede tuttuklarını, zihinlerindeki sorulara yanıt bulduklarını, yaşamın anlamını keşfettiklerini, kendilerini daha yakından tanıyarak özünü keşfettiklerini belirtmişlerdir. Araştırma kapsamında gerçekleştirilen AFA ve DFA sonuçları bütün bu ifadelerin bir bütün halinde spiritüel turizmin dönüşüm alt boyutunu meydana getirdiğini açıkça göstermiştir. Dolayısıyla araştırma sonuçları spiritüel turizmin Dönüşümsel Öğrenme Kuramı'na temellendiği gerçeğini açıkça ortaya

koymaktadır. Mezirow'un (1991) dönüşümsel öğrenmenin temelinde anlamı ve gerçeği arama motivasyonu olduğunu ileri süren görüşü ile araştırma sonuçları bir bütün halinde incelendiğinde spiritüel turizmin sahip olduğu anlayış ve konsept ile dönüşümsel öğrenme kuramıyla örtüştüğünü ve spiritüel turizm deneyimlerinin dönüşümsel turizm (transformational tourism) bağlamında değerlendirilebileceğinden söz etmek mümkündür. Araştırma bulguları, spiritüel turizmin, Poutiatine (2008) tarafından tanımlanan dönüşümün dokuz temel ilkenin dördüncü basamağında ortaya çıktığı gerçeğini ve bu kişisel dönüşümün basit yaşamsal değişikliklerden nasıl farklılaştığını belirgin ve detaylı olarak ortaya koymuştur. Dönüşümsel Öğrenme Kuramı'yla örtüşen bulgular elde eden araştırma, spiritüel turizmde katılan turistlerin hayatlarını farklı bir bakış açısıyla yeniden gözden geçirerek yeniden anlamlandırdıklarını; düşünme tarzı ve olaylara karşı yaklaşımlarını yeniden şekillendirdiklerini ve böylece spiritüel gelişim kazandıklarını ortaya koymuştur. Bununla birlikte bu sonuçlar Tolliver ve Tisdell'in (2006) spiritüellik boyutunun deneyimlerle bütünleşerek dönüşüm sürecine dâhil olduğunu ifade eden düşüncesini açıkça desteklemektedir. Sonuçlar, spiritüel turizmin Dönüşümsel Öğrenme Kuramı'nın ortaya koyduğu kuramsal bilgi birikimi üzerine temellendiğini bilimsel olarak desteklemektedir. Bununla birlikte sonuçlar, spiritüel turizmin insanların yaşamını şekillendiren, bakış açıları kazanmalarına yol açan ve katılımcılarına unutulmaz manevi deneyimler içeren mal ve hizmetleri bir arada sunduğu gerçeğini belirginleştirmiştir.

Araştırma sonuçları, spiritüel turizmin kendisiyle sıklıkla karıştırılan inanç turizminden nasıl farklılaştığını ve hitap ettiği turist kitlesinin profili ve farklı beklentilerinin nasıl şekillendiğini ortaya koyan bulgular elde etmiştir. Turist motivasyonları ve aktivitelere ilişkin ortalamalar incelendiğinde çok az sayıda spiritüel turistin inanç ya da dini gereklilik motivasyonu ile spiritüel turizme katıldığı ve dini ya da inanca yönelik aktivitelerin fazla tercih edilmediği görülmüştür. Daha net bir ifadeyle dini nedenlerle spiritüel turizme katıldığını ve spiritüel amaçlı seyahatler sırasında hac ve benzeri dini faaliyetler gerçekleştirdiklerini belirten turist sayısının oldukça az miktarda olduğu ortaya çıkmıştır. Buna karşın gelişim, dönüşüm, şifalanma, farkındalık kazanma, içsel huzur bulma, pozitif psikolojiye yönelme ve öze yolculuk gibi motivasyonların araştırmada öne çıkması spiritüel turizmin inanç turizminin çok ötesine geçtiğini, hac ve inanç turizminden bariz bir biçimde ayrıldığına, yaşamsal değişim odaklı dönüşümsel bir karaktere büründüğüne

kanıt oluşturmaktadır. Araştırma sonucunda keşfedilen dini karakterli maneviyat boyutu spiritüelliğin din ve inancı da içine alan geniş kapsamlı bir deneyim olduğunu ortaya koymuştur.

Araştırmanın Pandey ve Pandey (2018); Reisinger (2013); Norman, (2012); Smith (2003) ve Hooper'ın (1994) çalışmalarını destekleyen sonuçlara ulaştığı görülmüştür. Söz konusu araştırmacıların görüşleri ve bu araştırmanın sonuçlarına dayanarak spiritüel turizmin tanımı genişletilerek revize edilmiş; böylece alayazına önemli bir katkı sunulmuştur. Mevcut araştırma sonuçları bağlamında spiritüel turizmi manevi gelişim, hayata bakış açısında değişim, zihinsel aydınlanma, hayatı anlamlandırma, özü keşfetmeyi sağlayan dönüşüm, ruhsal ve fiziksel sağlığa ilişkin faydalar elde etmeye olanak tanıyan şifa, ortamla uyumu ve bütünleşmeyi içeren atmosfer, doğa ve evrenle bir ve bütün hissetmeyi, kutsal varlıklarla bağ kurmayı ve astral yolculukları mümkün kılan aşkın, günlük rutinden uzaklaşmaya yardımcı olan kaçış, yaratıcıya yakın hissetmeyi ve kutsal bağlılığı içeren maneviyat olmak üzere çok boyutlu turizm deneyimleri bütünü ile olumlu bilişsel, duygusal ve davranışsal çıktılar elde ederek iyi bir yaşama ulaşmak amacıyla yapılan ve bireyin içsel arayışına hitap eden pozitif psikoloji odaklı holistik seyahatler olarak tanımlamak mümkündür (Pandey ve Pandey, 2018; Singleton, 2017; Reisinger, 2013; Pritchard ve Morgan 2013; Olsen, 2013; Fedele, 2012; Norman, 2012; Haq ve Jackson, 2009; Smith ve Kelly, 2006; Sharpley ve Sundaram, 2005; Doyle 1992; Yiannakis ve Gibson, 1992; Benner 1989; Shafranske ve Gorsuch 1984; Pearce, 1983; Cohen, 1979). Özet olarak araştırma sonuçları, spiritüel turizmin kişisel dönüşüme ve pozitif psikolojiyle desteklenen iyi yaşama giden manevi yoldaki öncül rolünün anlaşılmasına katkı sağlamış bununla birlikte hayatı anlamlandırmaya ve özü keşfetmeye yönelik içsel yolculuklara eşlik eden deneyimler sunan yapıya sahip olduğunu bilimsel olarak kanıtlamıştır.

Araştırmanın en önemli sonuçlarından bir diğeri de önceki araştırmalarda kısmen keşfedilen spiritüel turizme katılım motivasyonlarının bilimsel verilere dayalı bir şekilde daha kapsamlı olarak ortaya çıkarılmış olmasıdır. Jarrat ve Sharpley (2014); Smith (2013); Cheer vd. (2017); Jiang vd. (2018), Lopez vd. (2017); Ashton (2018); Rocha (2006); Kelly (2012); Smith ve Zhang (2011); Nicolaidis ve Grobler (2017); Amaro vd. (2019); Voigt vd. (2011); Bhalla vd. (2021) ve Winkelman (2005) tarafından yapılan önceki araştırmalar gerek öngörülere gerekse bulgulara dayalı olarak spiritüel gelişim, aydınlanma, fiziksel-ruhsal-duygusal iyileşme, zihinsel yenilenme, merak giderme, sosyalleşme, gezme, anlam arayışı, evrenle bağ kurma, sükuneti

deneyimleme, kişisel arayış, içsel huzur bulma, kendi özünü tanıma isteği, kaçış, kutsal varlıklarla spiritüel bağ kurma, bilgi birikimini artırma, rahatlatma, yaşamda yeni bir yön bulma gibi daha çok seküler özellikli motivasyonları spiritüel turizme katılım nedenleri arasında göstermiştir. Bu zengin motivasyonel çeşitliliğe karşın spiritüel turizm motivasyonları önceki araştırmalarda bir bütün halinde olmadığı görülmektedir. Önceki araştırmaların belirli motivasyonlara dikkat çektiği görülmekte ancak bu araştırmalar hangi motivasyonun spiritüel turizme katılımı daha etkili olduğu ya da motivatörlerin nasıl bir önem sırasına sahip olduğu konusunda belirsizlik taşıdığı dikkat çekmektedir. Bu araştırma sonucunda spiritüel tatile çıkma kararının alınmasında etkili olan motivasyonlar bir bütün halinde ve önem sırası bağlamında ortaya konulmuş ve pozitif psikolojiye yönelim, başkalarına yardım, kendini gerçekleştirme gibi yeni motivasyonlar keşfedilmiştir. Araştırmada ortaya çıkarılan motivasyonların önceki çalışmalarla büyük oranda uyumlu olduğu görülmektedir. Araştırmanın bilimsel olarak keşfedilen spiritüel turizm motivasyonu çeşitliliğinin artmasına ve turistlerin tatile yönelik spiritüel beklentilerinin daha net anlaşılmasına katkı sunduğu söylenebilir. Bu bağlamda spiritüel gelişim, kişisel dönüşüm, farkındalık kazanma, şifalanma-iyileşme, spiritüel bağlantılar kurma, yeni spiritüalistlerle tanışma, hayata karşı yeni bir bakış açısı kazanma, pozitif psikolojiye yönelim, yaşamın anlamını keşfetme, kendi özüne içsel yolculuk yapma, spiritüel bilgi birikimini artırma, kendini gerçekleştirme, içsel huzura ve huzurlu yaşa erişme araştırma sonucunda öne çıkan spiritüel turizm motivasyonları olmuştur. Ortaya çıkan motivasyonlar, Maslow'un (1943) İhtiyaçlar Hiyerarşisi bağlamında ele alındığında turistlerin daha çok kendini gerçekleştirme, ait olma, aşkınlık, bilişsel ve fizyolojik ihtiyaçlarını karşılamak üzere spiritüel turizme katıldıklarını söylemek mümkündür. Örneğin keşfedilen motivasyonlar değerlendirildiğinde diğer spiritüellerle tanışma, ait olma ihtiyacı; pozitif psikolojiye ulaşma, şifalanma-iyileşme fizyolojik ihtiyacı; spiritüel gelişim, farkındalık kazanma ve spiritüel bilgi birikimini artırma bilişsel ihtiyacı karşılama ihtiyacı; kendi özüne içsel yolculuk yapma ve kendini daha iyi tanıma, kişisel dönüşüm, hayata karşı yeni bir bakış açısı kazanma, yaşamın anlamını keşfetme kendini gerçekleştirme ihtiyacı; spiritüel bağlantılar kurma ise aşkınlık ihtiyacı karşılamaya yöneliktir. Wilson ve Spencer (1990) ashram ziyaretçileri üzerinde yaptığı araştırmada elde ettiği bulgulara dayanarak insanların bu ziyaretlerde yaşadıkları deneyimlerle kendini gerçekleştirme ihtiyacı karşıladıkları sonucuna varmıştır. Mevcut araştırmada kendini gerçekleştirme ihtiyacının öne çıkması Wilson ve Spencer'ın (1990) değerlendirmesi ve

bulgularını destekler niteliktedir. Bununla beraber turistlerin pozitif psikolojiyle bağlantılı kavramlar olan yeni bir bakış açısı kazanma (%49.8), yaşama anlam katma & yaşamın anlamını keşfetme (%49), kendini gerçekleştirme (%47.7) gibi motivasyonlara sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Katılım motivasyonları arasında yaşamda pozitif psikolojiye yönelme amacıyla spiritüel etkinliklere katılanların oranının %46.3 olması dikkat çekicidir. Bu durum spiritüel turizm ile pozitif psikoloji arasındaki ilişkinin açık göstergelerinden biri olarak kabul edilebilir. Bir başka ifadeyle araştırmaya katılan turistlerin yarısına yakın bir bölümü pozitif psikolojiyle bağlantılı motivasyonlarla spiritüel aktiviteleri deneyimleme eğilimindedirler. Dini nedenlere (%6.9) ilişkin motivasyonların çok az sayıda turist tarafından tercih edilmesi spiritüel turizmin inanç turizminden farklılaştığını gösteren bir bulgu olarak değerlendirilmektedir.

Spiritüel turist tipolojisinin kapsamının genişletilmesi ve bilimsel bulgular ışığında güncellenmesi araştırmanın önemli bulguları arasında yer almaktadır. Araştırma sonucunda Haq ve Jackson (2006a) tarafından pazarlama bakış açısına dayalı olarak tanımlanan beşli spiritüel turist tipolojisine ek olarak iki farklı spiritüel turist tipi keşfedilmiştir. Araştırma kapsamında gerçekleştirilen nitel veri toplama sürecinde gerek alan gözlemleri gerekse görüşmelerden elde edilen veriler ile nicel araştırma bulguları Haq ve Jackson'un (2006a) beşli tipolojisine ek olarak master (uzman) ve sempatizan spiritüeller olarak iki farklı özellikte spiritüel turist türünün daha mevcut olduğunu ortaya koymuştur. Turistler, anket soru formunda açık tanımları verilen tipolojilere göre kendini değerlendirmiş ve en yakın bulduğu turist tipi içine dahil etmiştir. Her bir spiritüel turistin bireysel değerlendirme yaparak kendini tipolojiler içine dahil etmesi sayesinde daha gerçeğe yakın ve objektif sonuçlara ulaşılması sağlanmıştır. İki farklı spiritüel turist tipinin keşfedilmesinin araştırmanın alanyazına önemli katkıları arasında olduğu düşünülmektedir. Sonuçlar ışığında araştırmada '*arayışçı (öze-dönüşsel), master (uzman), seyahatsever, rastgele, tesadüfî, şans eseri ve sempatizan*' olmak üzere yedi farklı spiritüel turist tipinin var olduğu tespit edilmiş ve bulgularla desteklenmiştir. Öte yandan alanyazındaki çalışmaların spiritüel turist tipolojilerini kavramsal olarak tanımlamasına karşın bu araştırmada ortaya konulan tipolojinin alanyazında bizzat turistlerin bireysel değerlendirmelerine dayanan ve bulgularla desteklenen ilk çalışma olması elde edilen önemli sonuçlar arasındadır.

Araştırmada elde edilen demografik bulguların spiritüel turist profilinin hangi özelliklere sahip olduğunun ve spiritüel turizm motivasyonlarının anlaşılmasına büyük ölçüde katkı sağladığı

düşünülmektedir. Araştırmanın en çarpıcı bulgularından biri spiritüel turizme katılanların büyük oranda orta ve genç yaşta kadın turistlerden oluştuğunun ortaya çıkmasıdır. Bu sonuç ayahuasca turistleri üzerinde araştırma yapan Kritsensen (2008), yoga turistleri üzerinde araştırma yapan Monk-Turner ve Turner (2010) ile Büssing, vd. (2012), spiritüel inziva turistleri üzerinde araştırma yapan Voigt vd. (2011), spiritüel vortex ziyaretçileri üzerinde çalışma yapan Pham vd. (2019) tarafından elde edilen kadın turist ağırlıklı demografiye ilişkin bulgularla örtüşmektedir. Pham ve arkadaşları (2019) bu durumu kadınların, erkeklere göre daha savunmasız olmalarına, yoksulluk, hastalık, yaşlılık ve şiddetten erkekler göre daha fazla etkilenmelerine bu nedenle de manevi destek arama ve buna cevap veren spiritüel deneyimlere katılım eğiliminin erkeklere göre fazla olabileceği şeklinde açıklamaktadır. Medeni duruma ilişkin bulgular incelendiğinde bekar kadın turistlerin spiritüel turizmde daha çok katıldıklarını görülmektedir. Bu bağlamda Pham ve arkadaşlarının (2019) görüşüne paralel olarak evlilere göre seyahate elverişli daha fazla boş zamana, nispeten daha az sayıda ailevi sorumluluğa ve daha yoğun manevi arayışlara sahip olduğu varsayılan bekar kadınların ihtiyaçlarına yanıt buldukları spiritüel turizm aktivitelerine katılma eğilimlerinin daha yüksek olduğu düşünülmektedir. Sonuçlar araştırmaya 6 kıtada 80 farklı ülkeden toplam 950 turistin katıldığını ortaya koymuştur. Milliyet dağılımı sonuçları Amerikalı, Hintli, İngiliz, Kanadalı ve Avrupalı turistlerin spiritüel turizmde daha fazla ilgi duyduklarını göstermiştir. Bu ülkelerde Sedona, Rishikesh, Dadpuszta/Ozora, Glastonbury ve Quebec gibi dünyanın önde gelen spiritüel turizm destinasyonları ve spiritüel ziyaret merkezlerinin konumlanması, Budizm, Hinduizm gibi doğu inanışlarına yönelik dinsel çeşitliliğin bulunması, spiritüelliğin daha popüler olması, bu milliyetlere mensup kişilerin spiritüelliğe daha yatkın olması ile spiritüel eğilimlerinin daha yüksek olması bu sonucun ortaya çıkmasına yol açan temel nedenler arasında gösterilebilir. Demografik sonuçlar araştırmaya katılan spiritüel turistlerin eğitim düzeyinin yüksek olduğuna işaret etmektedir. Milliyet ve eğitim durumu dağılımına ilişkin sonuçlar Kavenská ve Simonová (2015), Dean (2020), Pham vd. (2019), Singleton (2017), Winkelman (2010), Jarrat ve Sharpley (2014) ve Voigt vd. (2011) gibi araştırmacılar tarafından elde edilen katılımcı profillerine ilişkin bulgularla kısmen örtüşmektedir. Katılımcılar arasında yoga eğitmeni, spiritüel şifacı veya terapist, spiritüel yaşam koçu, reiki master ve meditasyon uzmanı gibi spiritüel turizmle ilgili meslekler yapan turistlerin bulunması, bu kişilerin yeni teknikler öğrenme, spiritüel bağları kuvvetlendirme, farklı spiritüel deneyimler yaşama, spiritüellikte uzmanlaşma gibi mesleki gelişim kazanma

amacıyla spiritüel turizme katıldıkları düşünülmektedir. Sonuç olarak demografik bulgular ışığında meslek, yaş ve milliyete ilişkin dağılım yapısı incelendiğinde spiritüel turistlerin farklı milliyetlerden çok çeşitli meslek ve yaş gruplarına mensup olduğu ortaya çıkmıştır. Bu durum spiritüel turizmin farklı coğrafyalarda çok geniş bir kitleye hitap ettiğinin önemli bir göstergesidir. Sonuç olarak demografik bulgular ışığında meslek, yaş, eğitim, medeni durum ve milliyete ilişkin dağılım yapısı bir bütün halinde incelendiğinde spiritüel turistlere ait özelliklerin zengin çeşitlilik gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu durum spiritüel turizmin farklı coğrafyalarda farklı demografik özelliklere sahip geniş bir kitleye hitap ettiğinin önemli bir göstergesidir.

Araştırma sonucunda Spiritüel Turizm Deneyimi Temelli Pozitif Turist Psikolojisi Modeli ortaya çıkarılmış; modelin geçerli, güvenilir ve uyumlu olduğu istatistiksel olarak kanıtlanmıştır. Modele göre turistler spiritüel turizmin altı boyutunu deneyimlemekte ve bunun sonucunda elde edilen bütünsel spiritüel deneyim yedi farklı pozitif turist psikolojisi göstergesi üzerinde etkili olmaktadır. Sonuçlara göre olumlu spiritüel tatil deneyimi yaşayan turistlerin bilinçli farkındalık kazanması, rahatlık, huzur, sevgi, neşe gibi olumlu duygular hissetmeleri, olumlu düşünceye yönelmeleri, kendilerini öznel, psikolojik ve spiritüel olarak iyi hissetmeleri ve memnuniyet duymaları arasında pozitif yönde güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Bir başka ifadeyle araştırma bulguları olumlu spiritüel turizm deneyimleri yaşayan turistlerin gerek bilinçli farkındalıklarının gerek olumlu düşünce eğilimlerinin gerek hissettikleri olumlu duyguların gerekse öznel, psikolojik ve spiritüel iyi oluşlarının yüksek düzeyde olması kuvvetle muhtemeldir. Model bulgularına göre spiritüel turizm deneyiminin yedi temel göstergeyi tetikleyerek turistlerde pozitif psikoloji oluşumuna yol açtığını söylemek mümkündür. Bu bağlamda olumlu spiritüel deneyimler sonucu harekete geçen öznel, psikolojik ve spiritüel iyi oluş, bilinçli farkındalık, pozitif düşünce, memnuniyet ve olumlu duyguların pozitif turist psikolojisini meydana getiren formatif göstergeler olduğu anlaşılmış ve istatistiksel olarak doğrulanmıştır. Göstergelerin pozitif turist psikolojisinin oluşumuna olan katkıları açısından sahip oldukları önem düzeyleri incelendiğinde aralarında yüksek düzeyde farklılık olmadığı ve genel anlamda birbirlerine yakın değerler elde ettikleri tespit edilmiştir. Öte yandan pozitif turist psikolojisi yapısı ile göstergeler arasında anlamlı ve yüksek düzeyde korelasyonun bulunması araştırmada doğru gösterge seçimlerinin yapıldığının ve göstergelerin pozitif turist psikolojisi ile yakından ilişkili olduğu sonucunu ortaya çıkarmıştır. Bu sonuç, özellikle olumlu duygular ve mutluluğun pozitif psikolojinin önemli duygusal göstergeleri

olduğunu ortaya koyan Grover, Aggarwal ve Mittal'in (2020) bulgularıyla uyumludur. Modele ilişkin bulgular pozitif turist psikolojisinin, turistlerin tavsiye, tekrar ziyaret niyeti, devamlılık gibi deneyim sonrası olumlu davranışlarını doğrudan ve hatırlanabilirlik aracılığı ile kısmen tahmin edilmesinin mümkün olduğunu göstermiştir. Buna göre spiritüel deneyimler yaşayan turistlerde ilk olarak birden çok formatif gösterge tetiklenmekte; söz konusu göstergeler bir bütün halinde turistlerde pozitif psikoloji yaratmaktadır. Olumsuz ruh halinden kurtulan ve çok boyutlu pozitif psikolojiye erişen ve kendilerini mutlu hisseden turistlerin yaşamış oldukları spiritüel turizm deneyimleri hatırlama eğiliminde olacakları söylenebilir. Bir başka ifadeyle turistlerde spiritüel deneyimlerle tetiklenen pozitif psikoloji ne kadar yüksek düzeyde olursa spiritüel deneyimlerin gelecekteki hatırlanabilirliğinin o derece artacağı öngörülmektedir. Bu sonuç Packer ve Gill (2017), Andereck vd. (2006) ile Larsen'in (2007) turistlerin tatil sırasındaki deneyimlerinin anıları ve hatırlanabilirliği tetikleyeceğine ilişkin görüşlerini güçlü şekilde destekler niteliktedir. Özet olarak spiritüel turizm deneyimleri turistlerde pozitif psikoloji oluşumuna yol açarak onları mutlu etmekte böylece doğrudan veya hatırlanabilirlik aracılığıyla turistlerin deneyim sonrası davranışlarını belirli düzeyde yordamak mümkün hale gelmektedir. Bu araştırmada elde edilen model spiritüel turizm deneyiminin pozitif psikolojisi açısından ne kadar önemli olduğunu ortaya koymuştur. Bir başka ifadeyle araştırma sonuçları turizmde yaşanan spiritüel deneyimlerin bireylerde pozitif psikolojik çıktılar ürettiğini ortaya koymaktadır. Bununla beraber spiritüel turizm deneyimlerinin mutlu, anlamlı ve iyi yaşama ulaşmayı ifade eden pozitif psikolojiyi destekleyici role sahip olduğu anlaşılmıştır.

Spiritüel turizm bağlamında tasarlanarak araştırma modeline dahil edilen göstergelerin Seligman'ın (2011) PERMA modeli ile büyük oranda uyumluluk gösterdiği ortaya çıkmıştır. PERMA Modeline ilişkin boyutlar arasında olan olumlu duygular, bağlılık, anlam ve başarının araştırmada kullanılan göstergeler kapsamında ölçüldüğü görülmektedir. PERMA modeli ile kıyaslandığında anlam boyutunun spiritüel iyi oluş göstergesi kapsamında; bağlılık boyutunun bilinçli farkındalık göstergesi kapsamında, başarının kendini gerçekleştirme adıyla psikolojik iyi oluş kapsamında araştırmaya dahil edildiği; olumlu duyguların ise spiritüel turizme özgü olarak ölçüldüğü görülmektedir. Spiritüel turizm ile doğrudan bağlantısının bulunmaması, spiritüelliğin bireysel özellik taşıması, spiritüel deneyimleri bireysel uygulayan turistlerin örnekleme dahil olması, uzman görüşünün etkisi gibi nedenlere dayanarak PERMA modelinde yer alan olumlu

ilişkiler boyutu bu araştırmada pozitif turist psikolojisi göstergeleri arasına dahil edilmemiştir. Araştırma sonuçlarına göre sosyalleşme ya da diğer spiritüalistlerle tanışma amacının spiritüel turizm motivasyonları arasında yüksek oran elde etmemiş olması ve geri planda kalması PERMA modeline ilişkin olumlu ilişkiler boyutunun göstergeler arasına dahil edilmemesine yönelik yaklaşımı destekler niteliktedir.

Araştırmada yüksek düzeyde pozitif psikolojik göstergelerin ortaya çıkması Nawijin'in (2009) bulgularını güçlü bir şekilde destekler niteliktedir. Nawijin tatil süresince turist modunun değişkenlik gösterdiğini buna karşın turistlerin tatil deneyiminin özünü yaşadıkları sırada ve tatilin sonunda kendilerini en iyi hissettiklerini ortaya çıkarmıştır. Mevcut çalışmada anketler spiritüel aktivitelerin büyük bölümünü deneyimleyen tatilinin son günlerini yaşayan turistler üzerinde ve spiritel aktivitelerin tamamını yaşadktan sonra destinasyondan ayrılan ya da ayrılmak üzere olan olan turistler üzerinde uygulanmıştır. Buna göre spiritüel tatil deneyiminin özünü yaşandığı anlarda ve tatilin sonunda yapılan ölçümlere yönelik analizler turistlerde yüksek düzeyde pozitif psikoloji göstergeler ortaya çıktığını göstermiştir. Bu bağlamda sonuçlar Nawijin'i (2009) ile uyumlu bir şekilde spiritüel turizm deneyiminin özünün yaşandığı dönemde, tatilin son günlerinde ve tatil sonrasında turistlerde pozitif psikolojik göstergelerin yüksek düzeyde olduğu söylenebilir. Özet olarak spiritüel aktivitelerle dolu olumlu spiritüel deneyimlerin yaşandığı bir tatil sonrasında birçok göstergenin etkisi sonucunda pozitif turist psikolojisinin ortaya çıkmaktadır. Turistlerde olumlu ruh halinin deneyimlerin hatırlanabilirliğinin ve destinasyona yönelik olumlu davranışları pozitif yönde etkilemektedir.

Araştırma neticesinde geliştirilen Spiritüel Turizm Deneyimi Ölçeği ve Spiritüel Turizm Deneyimi Temelli Pozitif Turist Psikoloji Modeli'nin Kültür ve Turizm Bakanlığı, İl Kültür Turizm Müdürlükleri, destinasyon pazarlamacıları, destinasyon yöneticileri ve turizm sektörü başta olmak üzere çeşitli devlet kurumları, özel işletmeler ve diğer turizm paydaşları için önemi bir bilgi kaynağı oluşturulacağı düşünülmektedir. Araştırma sonuçlarının ülkemizin turizm ürünü, turizm destinasyonu ve turizm çeşitliliğinin artırılması açısından faydalı olacağı öngörülmektedir. Deniz-kum-güneş turizmi şeklinde klasikleşen destinasyon konumlama ve pazarlama faaliyetlerine spiritüellik adında yeni bir tema eklenerek çeşitliliğinin artırılması ve dünyadaki rakipleriyle rekabet edebilecek spiritüel destinasyonların oluşturulması bakımından araştırma sonuçlarının büyük oranda sektöre katkı sağlayacağı ve yol göstereceği düşünülmektedir. Araştırmada elde edilen

bulguların gelecekteki spiritüel turizm alanındaki yatırımlara yönelik stratejik plan ve projelerde bilgi kaynağı olarak kullanılması mümkündür. Sonuçlardan elde edilen bilgi birikiminin çağımızın önemli bir unsuru olan turist deneyimlerinin tasarlanması ve sahnelenmesi bağlamında sektöre ve turizm paydaşlarına faydalı olması beklenmektedir. Özellikle araştırma sonuçları turistlerin yoga, meditasyon, reiki, Tibet çanaklarıyla ses terapisi, nefes terapileri, spa & wellness, ayurveda, şamanik etkinlikler ve kamplarda spiritüel inziva gibi çok sayıda ve çok çeşitli spiritüel turizm aktivitesi deneyimlediğini göstermektedir. Bu bağlamda spiritüel turizmin zengin aktivite çeşitliliğine sahip olması turizm girişimcilerinin spiritüel turistlerin beklentilerine yönelik farklı türde spiritüel deneyimi tasarlama imkânı verdiği söylenebilir. Araştırma sonucunda sıklıkla tercih edildiği ortaya çıkan ve ruhsal ve bedensel arınma, dönüşüm, şifalanma atmosferik etkilenim, maneviyat, kaçış, aşkınlık gibi unsurların deneyimlenmesine imkân veren spiritüel aktivitelerin turistik bir ürün olarak tasarlanması ve pazarlanmasının gün geçtikçe büyüyen bu pazarın beklentilerine cevap vereceği düşünülmektedir. Araştırma sonuçlarının sektör için bilimsel bilgi kaynağı rolünü üstleneceği varsayımıyla spiritüel turizme ve spiritüel turist beklentilerine uygun olarak sürdürülebilir turizm konseptinde kalabalıktan uzak daha sakin bir atmosfer sunan, misafirlere huzur, dinginlik ve rahatlama imkânı sağlayan, tabiatla bütünleşmiş doğa dostu turizm tesislerinin dizayn edilerek hizmete sunulması ayrıca aktivitelerle zenginleştirilmiş spiritüel turların tasarlanması mümkün olacaktır. Bu araştırmadan elde edilen bilimsel çıktılar ülkemizin tıpkı Hindistan, İskoçya ve Endonezya gibi spiritüel turizme özel ayrılmış destinasyonlar tasarlaması için proje veya projeler üretilmesinde bilgi kaynağı oluşturacaktır. Bu sayede örneğin Fethiye, Marmaris, Erdek, Edremit (Kaz Dağları), Olimpos, Adrasan, Polonezköy, Datça, Kapadokya, Köyceğiz, Kaş, Heybeliada, Burgazada, Büyükada gibi spiritüel turizme elverişli tabiat, iklim, coğrafya, alt ve üstyapı olanaklarına sahip destinasyonlarda spiritüel turizm konseptinde hizmet verecek özel bölgelerin oluşturması ve spiritüel turizm destinasyonlarına yönelik tanıtım ve pazarlama faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi mümkün hale gelecektir. Araştırma çıktılarının ülkemiz turizmini çeşitlendirebilecek nitelikte yeni projeler üretilmesi konusunda faydalı olacağı öngörülmektedir. Araştırma sonuçlarının İskoçya ve Endonezya’da benzer örnekleri görüldüğü gibi Türkiye’nin ilk Spiritüel Turizm Adası” şeklinde yeni projeler üretilmesi veya Spiritüel Turizmde Uzmanlaşmış Destinasyonlar ya da Spiritüel Turizm Destinasyonları

şeklinde geleceğe dönük konumlama faaliyetleri gerçekleştirilmesi hususunda gerek sektöre gerekse kamu kurumlarına önemli bilgiler sağlayacağı düşünülmektedir.

Spiritüel turizmin geliştirilmesi ile Almanya, Rusya, İngiltere pazarlarına yoğunlukla bağlı olan Türk turizminin hedef pazarlarının çeşitlendirilmesi sağlanacaktır. Böylelikle spiritüel aktivitelere yoğun ilgi duyan ve katılan Amerika, Hindistan, Japonya, Güney Kore, Tayland, Endonezya, İskoçya, İrlanda, Hollanda ve Avustralya'dan daha fazla turistin spiritüel turizm kapsamında ülkemize çekilmesi gerek turizmde istihdam oranlarını artıracak gerekse genellikle yaz aylarında yoğunlaşan turizm sezonunun uzamasına katkı sağlayacaktır. Araştırma gerek sektörel gerekse devlet bazında spiritüel turizme olan farkındalığın ve ilginin artmasıyla dünyanın farklı bölgelerinden gelen katılımcıları ağırlayacak spiritüalizm ve sağlıklı yaşam odaklı festival ve etkinliklerin ülkemizde düzenlenmesine katkı sağlayabilecektir. Böylelikle ülkemizin turizm gelirlerinin artırılması ve yerel ekonomik kalkınmanın desteklenmesine imkân sağlanacaktır.

KAYNAKÇA

- Abdul Halim, M. S., Tatoglu, E. ve Mohamad Hanefar, S. B. (2021). "A review of spiritual tourism: A conceptual model for future research". *Tourism and Hospitality Management*, 27(1): 119-141.
- Adib-Hajbaghery, M. ve Faraji, M. (2015). "Comparison of happiness and spiritual well-being among the community dwelling elderly and those who lived in sanitariums". *International Journal of Community Based Nursing and Midwifery*, 3(3): 216-226.
- Affleck, G., Tennen, H., Croog, S. ve Levine, S. (1987). "Casual attributions, perceived benefits, and morbidity following a heart attack: An eight year study". *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 55: 29-35.
- Aggarwal, A. K., Guglani, M. ve Goel, R. K. (2008). "Spiritual & yoga tourism: A case study on experience of foreign tourists visiting Rishikesh, India". *Conference on Tourism in India - Challenges Ahead*, 15-17 Mayıs 2008, IIMK., 457-464, India.
- Agrawal, R. ve Gupta, A. (2021). "Female spiritual tourism: an application of conjoint analysis". *International Journal of Tourism Policy*, 11(2): 188-202.
- Ahn, J., Back, K. J. ve Boger, C. (2019). "Effects of integrated resort experience on customers' hedonic and eudaimonic well-being". *Journal of Hospitality ve Tourism Research*, 43(8): 1225-1255.
- Akçay, C. (2012). Dönüşümsel öğrenme kuramı ve yetişkin eğitiminde dönüşüm. *Millî Eğitim Dergisi*, 42(196): 5-19.
- Akpınar, B. (2010). "Transformatif öğrenme kuramı: Dönüşerek ve değişerek öğrenme". *Anadolu University Journal of Social Sciences*, 10(2): 185-198.
- Aktaş Polat, S. (2015). "Turistlerin tatil dönemlerinde sergiledikleri liminoid davranışlar". *Sosyoekonomi*, 23(4): 99-118.
- Aktaş Polat, S. (2016). *Turizm ve Turist Psikolojisi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Albanian Institute of Statistics. (2021). *Tourism: Accommodation Establishments Q3-2021*. <http://www.instat.gov.al/en/themes/industry-trade-and-services/tourism/> (erişim tarihi:11.12.2021).
- Alegre, J. ve Cladera, M. (2006). "Repeat visitation in mature sun and sand holiday destinations". *Journal of Travel Research*, 44(3): 288-297.

- Aldridge, D. (2000). *Spirituality, Healing and Medicine: Return to the Silence*. London & Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.
- Ali, F., Ryu, K. ve Hussain, K. (2016). "Influence of experiences on memories, satisfaction and behavioral intentions: A study of creative tourism". *Journal of Travel ve Tourism Marketing*, 33(1): 85-100.
- Aliche, C. J., Ifeagwazi, C. M., Yankouskaya, A., Comoretto, A., Wezyk, A., Ventouris, A. ve Panourgia, C. (2021). "Post-traumatic stress disorder and depressive symptoms following a Herdsmen attack: The role of life meaning in mediating trait mindfulness". *Stress and Health*, 37(3): 528-537.
- Alternative Belief News. "Spirituality vs Spiritualism" <http://www.abn.info.ve/spirituality-vs-spiritualism/> (erişim tarihi: 13.09.2020).
- Altınay Özdemir, M., Acar, A. ve İstanbullu Dinçer, F. (2018). "Dünden bugüne spiritüel turizm". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(58): 594-604.
- Amaro, S. ve Duarte, P. (2016). Modelling Formative Second Order Constructs in PLS. V. Benson, ve F. Filippaios (Dü) içinde, *ECRM2016-Proceedings of the 15th European Conference on Research Methodology for Business Management* ": ECRM2016 (s. 19-27). United Kingdom: University of Kent.
- Ambrož, M. ve Ovsenik, R. (2011). "Tourist origin and spiritual motives". *Management: Journal of Contemporary Management Issues*, 16(2): 71-86.
- American Express (2018). *American Express Travel Survey*. <https://about.americanexpress.com/press-release/consumer-cards-services/american-express-travel-unveils-its-top-trending-travel> (erişim tarihi: 26.05.2020).
- American Express News Release. (1989). Unique Four Nation Travel Study Reveals Traveller Types. *News Release*.
- Andereck, K., Bricker, K. S., Kerstetter, D. ve Nickerson, N. P. (2006). "Connecting Experiences to Quality: Understanding the Meanings Behind Visitors' Experiences. G. Jennings ve N. P. Nickerson (Eds.) . *Quality Tourism Experiences*. Elsevier Butterworth- Heinemann, Burlington: MA, 81-98.
- Andersen, V., Prentice, R. ve Wantanabe, K. (2000). "Journeys for experiences: Japanese independent travellers in Scotland". *Journal of Travel and Tourism Marketing*, 9: 129-151.

- Anderson, D. ve Anderson, L. (2001). *Beyond Change Management*. San Francisco, California: Jossey-Bass.
- Andersson, T. (2007). “The tourist in the experience economy”. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 7(1): 46–58.
- Ando, M., Morita, T., Akechi, T., Ito, S., Tanaka, M., Ifuku, Y. ve Nakayama, T. (2009). “The efficacy of mindfulness-based meditation therapy on anxiety, depression, and spirituality in Japanese patients with cancer”. *Journal of Palliative Medicine*, 12(12): 1091-1094.
- Andrei, A. (2010). “What is spirituality?”. Matador Network. <https://matadornetwork.com/bnt/what-is-spirituality/> (erişim tarihi: 25.05.2020).
- Andrews, F. ve Withey, S. (1976). *Social Indicators of Well-being: America's Perception of Life Quality*. New York: Plenum Press.
- Andriotis, K. (2009). “Sacred site experience: A phenomenological study”. *Annals of Tourism Research*, 36(1): 64-84.
- Antón, C., Camarero, C., Laguna, M. ve Buhalis, D. (2019). “Impacts of authenticity, degree of adaptation and cultural contrast on travellers' memorable gastronomy experiences”. *Journal of Hospitality Marketing ve Management*, 28(7): 743-764.
- Arch, J. J. ve Craske, M. G. (2006). “Mechanisms of mindfulness: emotion regulation following a focused breathing induction”. *Behaviour Research and Therapy*, 44: 1849–1858.
- Argan, M., Argan, M. T. ve Dursun, M. T. (2018). “Examining relationships among well-being, leisure satisfaction, life satisfaction, and happiness”. *International Journal of Medical Research ve Health Sciences*, 7(4): 49-59.
- Argyris, C. ve Schön, D. (1974). *Theory into Practice*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Arı, A. (. (2015). *Alternatif Öğrenme Öğretme Yaklaşım ve Yöntemleri*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Arizona Office of Tourism. (2021). “Arizona Tourism Indicators 2021”. <https://tourism.az.gov/data-trends/national-park-visitation/> (erişim tarihi: 11.12.2021).
- Arora, M., Sharma, R. L. ve Walia, S. (2021). “Revisiting the inner self in times of debilitating distress: Gateways for wellness through spiritual tourism”. *International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage*, 9(5): 26-36.

- Ashkenas, R. (2015). "We Still Don't Know the Difference Between Change and Transformation". Harvard Business Review: <https://hbr.org/2015/01/we-still-dont-know-the-difference-between-change-and-transformation> (erişim tarihi:08.05.2020).
- Ashley, P. (2007). "Toward an understanding and definition of wilderness spirituality". *Australian Geographer*, 38(1): 53-69.
- Ashton, A. S. (2018). "Spiritual retreat tourism development in the Asia Pacific region: Investigating the impact of tourist satisfaction and intention to revisit: A Chiang Mai, Thailand case study". *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 23(11): 1098-1911.
- Astin, J. A., Shapiro, S. L., Eisenberg, D. M. ve Forsys, K. L. (2003). "Mind-body medicine: State of the science, implications for practice". *Journal of the American Board of Family Practice*, 16: 131-147.
- Aştı, N., Pektekin, Ç. ve Adana, F. (2005). "Cerrahi hemşirelik bakımının manevi boyutu". *İstanbul Üniversitesi Florence Nightingale Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 54: 27-34.
- Atkinson, R. L., Atkinson, R. C., Bem, D. J. ve Nolen-Hoeksema, S. (1995). *Pszichológia*. Osiris-Századvég.
- Aylett, A. (2013). "Networked urban climate governance: neighborhood-scale residential solar energy systems and the example of Solarize Portland". *Environment and Planning C: Government and Policy* 31: 858-875.
- Aytulu, G. (2014). "3 bin yıllık ateş: Yeni şamanlar". <https://www.hurriyet.com.tr/kelebek/hayat/3-bin-yillik-ates-yeni-samanlar-27409093> (erişim tarihi: 29.09.2020).
- Badaruddin, B., Nasir, N. S., H. ve Basri, H. (2019). "Role of memorability phase strategy as a mediating variable in forming loyalty of tourists in Aceh". In *1st Aceh Global Conference (AGC 2018)* (s. 510-515). Aceh, Indonesia: Atlantis Press.
- Bahadori, S. R., Farsani, N. T. ve Shafiei, Z. (2019). "Tourists' views on islamic spiritual tours (case study: Yazd, Iran)". *Journal of Islamic Marketing*, 10: 323-335.
- Baker, D. ve Crompton, J. (2000). "Quality, satisfaction and behavioral intentions". *Annals of Tourism Research*, 27(3): 785-804.
- Balakrishnan Nair, B. ve Dileep, M. R. (2021). "Drivers of spiritual tourism: A destination-specific approach". *International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage*, 9(5): 1-12.

- Bali İstatistik Ajansı. (2023). Number of Monthly Foreign Tourists to Bali According to Entrance 2018-2013. <https://bali.bps.go.id/indicator/16/106/2/banyaknya-wisatawan-mancanegara-bulanan-ke-bali-menurut-pintu-masuk.html> (erişim tarihi: 15.07.2023).
- Ball, S. ve Johnson, K. (2000). "Humour in Commercial Hospitality Settings". C. Lashley ve A. Morrison (Eds.). *In Search of Hospitality: Theoretical Perspectives and Debates*, Butterworth Heinemann, Oxford, 199-216.
- Bandura, A. (1986). *Social Foundation of Thought and Action*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall.
- Bandyopadhyay, R. ve Nair, B. B. (2019). "Marketing Kerala in India as God's Own Country! for tourists' spiritual transformation, rejuvenation and well-being." *Journal of Destination Marketing & Management*, 14:100369.
- Barber, N. A. ve Deale, C. (2014). "Tapping mindfulness to shape hotel guests' sustainable behavior". *Cornell Hospitality Quarterly*, 55(1): 100-114.
- Bartlett, F. (1932). *A Study in Experimental and Social Psychology*. New York: Basic Books.
- Bartlett, F. (1958). *Thinking: An Experimental and Social Study*. New York: Basic Books.
- Bartlett, F. C. (1932). *Remembering: A Study in Experimental and Social Psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Barton, Y. A. ve Miller, L. (2015). "Spirituality and positive psychology go hand in hand: An investigation of multiple empirically derived profiles and related protective benefits". *Journal of Religion and Health*, 54(3): 829-843.
- Bash, A. (2004). "Spirituality: the emperor's new clothes? ". *Journal of Clinical Nursing*, 13(1): 11-16.
- Bayraktar, N. (2017). "Spiritüel Ne Demek? Spiritüalizm Nedir?". https://paratic.com/spirituel-ne-demek-spiritualizm-nedir/#Spirit%C3%BCel_Ne_Demektir_K%C4%B1saca_Tan%C4%B1m%C4%B1 (erişim tarihi:13.09.2020).
- Becker, J. M., Klein, K. ve Wetzels, M. (2012). "Hierarchical latent variable models in PLS-SEM: guidelines for using reflective-formative type models". *Long Range Planning*, 45(5-6): 359-394.

- Becker, J.-M., Rai, A. ve Rigdon, E. E. (2013). Predictive Validity and Formative Measurement in Structural Equation Modeling: Embracing Practical Relevance. *International Conference on Information Systems (ICIS)* (s. 1-14). Milan: Georgia State University Department of Marketing.
- Behboodi, O., Arabshahi, M. VE Pashae, M. (2022). “The effect of tourists' memories on Tourist purchasing behavior: An approach to spiritual tourism (Case Study: Tourists in Mashhad)”. *International Journal of Tourism, Culture & Spirituality*, 5(2), 29-49.
- Bekhet, A. K., ve Zauszniewski, J. A. (2103). “Measuring use of positive thinking skills: Psychometric testing of a new scale”. *Western Journal of Nursing Research*, 35(8): 1074-1093.
- Beliefnet Newsletters (2005). “Beliefnet Poll Results”. <https://www.beliefnet.com/news/2005/08/newsweekbeliefnet-poll-results.aspx#spiritrel> (erişim tarihi: 25.05.2020).
- Benner, D. G. (1989). “Toward a psychology of spirituality: Implications for personality and psychotherapy”. *Journal of Psychology and Christianity*, 5: 19–30.
- Berme, D. (2013). “Marmaris'te şaman ayini”. <https://www.hurriyet.com.tr/ege/marmariste-saman-ayini-24554283> (erişim tarihi: 29.09.2020).
- Bernstein, B. E. (2002). “The other holy lands: Spiritual tourists skip Israel for sites in Cuba, Turkey; Keeping kosher in China”. *Wall Street Journal*, W.4.
- Besecke, K. (2014). *You Can't Put God in a Box: Thoughtful Spirituality in a Rational Age*. United Kingdom: Oxford University Press.
- Bhalla, R., Chowdhary, N. ve Ranjan, A. (2021). “Spiritual tourism for psychotherapeutic healing post COVID-19”. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 38(8): 769-781.
- Bhartiya, S. P., Bhatt, V. ve Singh, A. K. (2018). “Psychoanalysis of tourist satisfaction: A case study of Kaudiyala–Tapovan ecotourism zone of Uttarakhand”. *Amity Research Journal of Tourism, Aviation and Hospitality*, 3(2): 19-32.
- Bidder, C. (2018). “Outdoor adventure tourism: Exploring the spiritual dimension of wellness”. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 8(16): 199-217.
- Board, U. T. (2018). *Tourism Statistics*. Uttarakhand: Uttarakhand Tourism Board.

- Bogdan, R. C. ve Biklen, S. (1992). *Qualitative Research For Education: An Introduction to Theory and Methods*. Boston: Allyn and Bacon.
- Bonadonna, R. (2003). "Meditation's impact on chronic illness". *Holistic Nursing Practice*, 17: 309–319.
- Bone, K. (2013). "Spiritual retreat tourism in New Zealand". *Tourism Recreation Research*, 38(3): 295-309.
- Boniwell, I. (2006). *Positive Psychology in a Nut Shell*. London: Personal Well-Being Centre.
- Borgeanu, C. (1984). "The idea of the absolute in confrontation with contemporary religious spiritualism". *Revista De Filosofie*, 31(3): 243-248.
- Bosnia Herzegovina Statistics Agency. (2021). *Tourism Cumulative October 2021*. https://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Saopštenja/2021/TUR_02_2021_10_1_BS.pdf (erişim tarihi: 11.12.2021).
- Bowden, D., Goddard, L. ve Gruzelier, J. (2011). "A randomised controlled single-blind trial of the efficacy of Reiki at benefitting mood and well-being". *Evidence-Based Complementary and Alternative Medicine*, Article ID 381862: 1-8.
- Bowen, D. ve Schouten, A. F. (2008). "Tourist satisfaction and beyond: Tourist migrants in Mallorca". *International Journal of Tourism Research*, 10(2): 141–153.
- Bowers, H. ve Cheer, J. M. (2017). "Yoga tourism: Commodification and western embracement of eastern spiritual practice". *Tourism Management Perspectives*, 24: 208-216.
- Boyd, R. D. ve Myers, G. J. (1988). "Transformative education". *International Journal of Lifelong Education*, 7(4): 261-284.
- Boz, H., Arslan, A. ve Koc, E. (2017). "Neuromarketing aspect of tourism pricing psychology". *Tourism Management Perspectives*, 23: 119-128.
- Brady, M. J., Peterman, A., Fitchett, G., Mo, M. ve Cella, D. (1999). "A case for including spirituality in quality of life measurement in oncology". *Psychooncology*, 8(5): 417-428.
- Braun, V. ve Clarke, V. (2019). Psikolojide tematik analizin kullanımı. (Çev: S. N. Şad; N. Özer, A. Atlı). *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 7(2), 873-898.
- Braun-LaTour, K. A., Grinley, M. J. ve Loftus, E. F. (2006). "Tourist memory distortion". *Journal of Travel Research*, 44(4): 360-367.

- Brisbon, N. M. ve Lowery, G. A. (2011). "Mindfulness and levels of stress: a comparison of beginner and advanced hatha yoga practitioners". *Journal of Religion and Health*, 50(4): 931-941.
- Brito-Pons, G., Campos, D. ve Cebolla, A. (2018). "Implicit or explicit compassion? Effects of compassion cultivation training and comparison with mindfulness-based stress reduction". *Mindfulness*, 9(5): 1494–1508.
- Brookfield, S. (1992). *Ethnographic Research Methods Course Notes*. Teachers College: Columbia University.
- Brookfield, S. D. (2005). *The Power of Critical Theory*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Brown, K. W. ve Kasser, T. (2005). "Are psychological and ecological well-being compatible? The role of values, mindfulness and lifestyle". *Social Indicators Research*, 74(2): 349-368.
- Brown, T. A. (2006). *Confirmatory Factor Analysis for Applied Research*. New York: Guilford Press.
- Brunton, P. (1934). *A Search in Secret India*. London: Rider.
- Budak, S. (2000). *Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Burkhardt, M. (1989). "Spirituality: An analysis of the concept". *Holistic Nursing Practice*, 3(3): 69-77.
- Burns, P. M. (1999). *An Introduction to Tourism and Anthropology*. London: Routledge.
- Burton, R. (1995). *Travel Geography, 2nd Edition*. Harlow, UK: Pearson Education Limited.
- Bushell, R. ve Sheldon, P. (2009). *Wellness and Tourism: Mind, Body, Spirit, Place*. New York: Cognitveant Communication.
- Business Dictionary (2020). "Transformation". <http://www.businessdictionary.com/definition/transformation.html> (erişim tarihi: 05.05.2021).
- Butler, J. ve Kern, M. L. (2016). "The PERMA-Profler: A brief multidimensional measure of flourishing". *International Journal of Wellbeing*, 6(3): 1-48.
- Buzinde, C. N. (2020). "Theoretical linkages between well-being and tourism: The case of self-determination theory and spiritual tourism". *Annals of Tourism Research*, 83: 102920, 1-11.

- Büssing, A., Hedtstück, A., Khalsa, S. B., Ostermann, T. ve Heusser, P. (2012). "Development of specific aspects of spirituality during a 6-month intensive yoga practice". *Evidence-Based Complementary and Alternative Medicine*, Article ID 981523, 1-7.
- Cadogan, J. W. ve Lee, N. (2013). "Improper use of endogenous formative variables". *Journal of Business Research*, 6: 233-241.
- Cambridge Dictionary (2002). "Spiritualism". <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/spiritualism> (erişim tarihi: 03.10.2020).
- Campos, A. C., Mendes, J., do Valle, P. O. ve Scott, N. (2017). "Co-creating animal-based tourist experiences: Attention, involvement and memorability". *Tourism Management*, 63: 100-114.
- Canada, A., Murphy, P. E., Fitchett, G., Peterman, A. ve Schover, L. R. (2008). "A 3-factor model for the FACIT-Sp". *Psychooncology*, 17: 908-916.
- Caneen, J. M. (2003). "Cultural determinants of tourist intention to return". *Tourism Analysis*, 8(2): 237-242.
- Caprara, G. V. ve Steca, P. (2005). "Affective and social self-regulatory efficacy beliefs as determinants of positive thinking and happiness". *European Psychologist*, 10(4): 275-286.
- Carbonneau, N., Vallerand, R. J. ve Massicotte, S. (2010). "Is the practice of yoga associated with positive outcomes? The role of passion". *The Journal of Positive Psychology*, 5(6): 452-465.
- Carneiro, M. J. ve Eusébio, C. (2019). "Factors influencing the impact of tourism on happiness". *Anatolia*, 30(4): 475-496.
- Cary, S. H. (2004). "The tourist moment". *Annals of Tourism Research*, 31(1): 61-77.
- Casaló, L. V., Flavián, C. ve Ibáñez-Sánchez, S. (2021). "Be creative, my friend! Engaging users on Instagram by promoting positive emotions". *Journal of Business Research*, 130: 416-425.
- Chandralal, L. ve Valenzuela, F. (2013). "Exploring memorable tourism experiences: Antecedents and behavioural outcomes". *Journal of Economics, Business and Management*, 1(2): 177-181.

- Chang, E. ve Sanna, L. (2003). "Virtue, vice, and personality: The complexity of behavior". *American Psychological Association*, 23-37.
- Chaudron, M. (2019). "Change vs. Transformation". <https://rocknchange.com:https://rocknchange.com/change-vs-transformation/> (erişim tarihi: 04.04.2020).
- Cheer, J. M., Belhassen, Y. ve Kujawa, J. (2017). "The search for spirituality in tourism: Toward a conceptual framework for spiritual tourism". *Tourism Management Perspectives*, 24: 252-256.
- Chen, Y. C., Li, R. H. ve Chen, S. H. (2013). "Relationships among adolescents' leisure motivation, leisure involvement, and leisure satisfaction: A structural equation model". *Social Indicators Research*, 110(3): 1187-1199.
- Chen, Y. ve Li, X. R. (2018). "Does a happy destination bring you happiness? Evidence from Swiss inbound tourism". *Tourism Management*, 65: 256-266.
- Chen, Y., Lehto, X. Y. ve Cai, L. (2013). "Vacation and well-being: A study of Chinese tourists". *Annals of Tourism Research*, 42: 284-310.
- Chesworth, N. (2006). "The role of demographics, psychology and economics in understanding the spiritual dimension of tourism". *Proceedings of tourism: The spiritual Dimension Conference*. Lincoln, England: Department of Tourism and Recreation, University of Lincoln.
- Cheung, S., Xie, X. ve Huang, C. C. (2020). "Mind over matter: Mindfulness, income, resilience, and life quality of vocational high school students in China". *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(16): 5701-5714.
- Chi, C. G. ve Qu, H. (2008). "Examining the structural relationships of destination image, tourist satisfaction and destination loyalty: An integrated approach". *Tourism Management*, 29(4): 624-636.
- Chin, W. (1998). "The Partial Least Squares Approach for Structural Equation Modeling". G. Marcoulides (Ed.), *Modern Methods for Business Research*, Erlbaum: Mahwah, 295-358.
- Chin, W., Marcolin, B. ve Newsted, P. (2003). "A partial least squares approach for measuring interaction effects: results from a Monte Carlo simulation study and an electronic mail emotion/adoption study". *Information Systems Research*, 14(2): 189-217.

- Choe, J. ve O'Regan, M. (2020). "Faith manifest: Spiritual and mindfulness tourism in Chiang Mai, Thailand". *Religions*, 11(4): 177-192.
- Chon, K. S. (1989). "Understanding recreational traveler's motivation, attitude, and satisfaction. *Tourist Review*, 44(1): 3-7.
- Christie, M., Carey, M., Robertson, A. ve Grainger, P. (2015). "Putting transformative learning theory into practice". *Proquest-Australian Journal of Adult Learning*, 55(1): 9-10.
- Chung, N., Tyan, I. ve Chung, H. C. (2017). "Social support and commitment within social networking site in tourism experience". *Sustainability*, 9(11): 1-23.
- Churchill Jr, G. A. (1979). "A paradigm for developing better measures of marketing constructs". *Journal of Marketing Research*, 16(1): 64-73.
- Cicerali, E. E., Kaya Cicerali, L. ve Saldamlı, A. (2017). "Linking psycho-environmental comfort factors to tourist satisfaction levels: Application of a psychology theory to tourism research". *Journal of Hospitality Marketing ve Management*, 26(7): 717-734.
- Clark, M. (1991). *Restructuring of Meaning: An Analysis of the Impact of Context on Transformational Learning*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. University of Georgia.
- Clark, M. ve Wilson, A. (1991). "Context and rationality in Mezirow's theory of transformational learning". *Adult Education Quarterly*, 41(2): 75-91.
- Clawson, M. ve Knetsch, J. (1966). *Economics of Outdoor Recreation*. Baltimore: John Hopkins Press.
- Coats, C. (2009). "Sedona, Arizona: New age pilgrim-tourist destination". *Cross Currents*, 59(3): 383-389.
- Cohen, E. (1972). "Towards a Sociology of International Tourism". *Social Research*, 39(1): 64-82.
- Cohen, E. (1979). "A Phenomenology of Tourist Experiences". *Sociology*, 13(2): 179-201.
- Cohen, J. (1960). "A coefficient of agreement for nominal scales". *Educational and Psychological Measurement*, 20(1): 37-46.
- Cohen, J. (1988). *Statistical Power Analysis for the Behavioral Sciences*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Cohen, J. B. ve Areni, C. S. (1991). "Affect and Consumer Behavior". T. S. Robertson, ve H. H. Kassarian (Ed.), *Handbook of Consumer Theory and Research*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 188-240.

- Colzato, L. S., Szapora, A. ve Hommel, B. (2012). "Meditate to create: the impact of focused-attention and open-monitoring training on convergent and divergent thinking". *Frontiers in Psychology*, 3(116): 1-5.
- Costa Rica Tourism Board (2021). "Statistics". <https://www.ict.go.cr/en/statistics.html> (erişim tarihi: 11.12.2021).
- Costello, A. B. ve Osborne, J. W. (2005). "Best practices in exploratory factor analysis: Four recommendations for getting the most from your analysis". *Practical Assessment Research ve Evaluation*, 10(7): 1-9.
- Cox, A. E. ve McMahon, A. K. (2019). "Exploring changes in mindfulness and body appreciation during yoga participation". *Body Image*, 29: 118-121.
- Cox, H. (2009). *The Future of Faith*. New York, NY: Harper One.
- Coyne, I. T. (1997). "Sampling in qualitative research. Purposeful and theoretical sampling; merging or clear boundaries? ". *Journal of Advanced Nursing*, 26(3): 623-630.
- Cranton, P. (1994). *Understanding and Promoting Transformative Learning: A Guide for Educators of Adults*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Croatian Bureau of Statistics. (2021). "Tourism Arrivals and Nights in Commercial Accommodation Establishments". https://www.dzs.hr/Eng/Covid-19/tourism-arrivals_and_nights.html (erişim tarihi: 11.12.2021).
- Crocetta, C., Antonucci, L., Cataldo, R., Galasso, R., Grassia, M. G., Lauro, C. N. ve Marino, M. (2020). "Higher-order PLS-PM approach for different types of constructs". *Social Indicators Research*, 1-30.
- Crompton, J. (1979). "Motivations for pleasure travel". *Annals of Tourism Research*, 6(4): 408-424.
- Csikszentmihalyi, M. (1975). *Beyond Boredom and Anxiety*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Csikszentmihalyi, M. (1990). *Flow: The Psychology of Optimal Experience*. New York: Harper and Row.
- Csikszentmihalyi, M. ve Csikszentmihalyi, I. (2006). *A Life Worth Living: Contributions to Positive Psychology*. New York: Oxford University Press.
- Csikszentmihalyi, M. ve Csikszentmihalyi, I. (1988). *Optimal Experience: Psychological Studies of Flow in Consciousness*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Csikszentmihályi, M., Abuhamdeh, S. ve Nakamura, J. (2005). "Flow", A. J. Elliot (Ed.), *Handbook of Competence and Motivation*. New York: The Guilford Press, 598–698.
- Cugini, A. (2021). "Religious tourism and Sustainability: From Devotion to Spiritual Experience". F. Grasso, ve B. Sergi (Ed.), *Tourism in the Mediterranean Sea*. Bingley: Emerald Publishing Limited, 55-73.
- Cuneo, C. L., Curtis Cooper, M. R., Drew, C. S., Naoum-Heffernan, C., Sherman, T., Walz, K. ve Weinberg, J. (2011). "The effect of Reiki on work-related stress of the registered nurse". *Journal of Holistic Nursing*, 29(1): 33-43.
- Cutler, S. Q. ve Carmichael, B. A. (2010). "The Dimensions of The Tourist Experience". M. Morgan, P. Lugosi, ve J. R. Ritchie (Ed.), *The Tourism and Leisure Experience: Consumer and Managerial Perspectives, Aspects of Tourism Series 44*, Bristol, United Kingdom, Channel View Publications, 3-26.
- Çetinkaya, B., Altundağ, S. ve Azak, A. (2007). "Spiritüel bakım ve hemşirelik". *ADÜ Tıp Fakültesi Dergisi*, 8(1): 47-50.
- Çınar, F. ve Eti Aslan, F. (2017). "Spiritüalizm ve hemşirelik: yoğun bakım hastalarında spiritüel bakımın önemi". *JAREN: Journal of Academic Research in Nursing*, 3(1): 37-42.
- Dallen, J. T. ve Conover, P. J. (2006). "Nature Religion, Self-Spirituality and New Age Tourism. Tourism, Religion and Spiritual Journeys". D. Timothy, ve D. Olsen (Ed.), *Tourism, Religion and Spiritual Journeys*. New York: Routledge, 139-155.
- Dana, J. ve Dawes, R. M. (2004). "The superiority of simple alternatives to regression for social science predictions". *Journal of Educational and Behavioral Statistics*, 29(3): 317-331.
- Danaher, P. J. ve Arweiler, N. (1996). "Customer satisfaction in the tourist industry: A case study of visitors to New Zealand". *Journal of Travel Research*, 89-93.
- Dann, G. M. (1977). "Anomie ego-enhancement and tourism". *Annals of Tourism Research*, 4(4): 184-194.
- Dann, M. S. (1981). "Tourist motivation an appraisal". *Annals of Tourism Motivation*, 187-219.
- Danner, D. D., Snowdown, D. A. ve Friesen, W. V. (2001). "Positive emotions in early life and longevity: findings from nun study". *Journal of Personality & Social Psychology*, 80: 804-813.

- Dastan, B. N. ve Buzlu, S. (2010). “Meme kanseri hastalarında *maneviyatın* etkileri ve manevi bakım”. *Maltepe Üniversitesi Hemşirelik Bilim ve Sanatı Dergisi*, 3(1): 73-77.
- Davidson, J. W., Hecht, A., ve Whitney, H. A. (1990). ‘Pilgrimage to Graceland’,. G. a. Rinschede (Ed.), *Pilgrimage in the United States*, Berlin: Dietrich Reimer Verlag, 229-252.
- Dean, A. K. (2019). “The enchanted snake and the forbidden fruit: The ayahuasca ‘fairy tale’ tourist”. *Journal of Marketing Management*, 35(9-10): 818-844.
- De Bloom, J., Geurts, S. A. ve Kompier, M. A. (2013). “Vacation (after) effects on employee health and well-being, and the role of vacation activities, experiences and sleep”. *Journal of Happiness Studies*, 14(2): 613–633.
- De Botton, A. (2002). *Art of Travel*. London: Hamish Hamilton.
- De La Fuente-Anuncibay, R., González-Barbadillo, Á., Ortega-Sánchez, D. ve Pizarro-Ruiz, J. P. (2020). “Mindfulness and empathy: mediating factors and gender differences in a Spanish sample”. *Frontiers in Psychology*, 1-11.
- De Vos, J. (2019). “Analysing the effect of trip satisfaction on satisfaction with the leisure activity at the destination of the trip, in relationship with life satisfaction”. *Transportation*, 46: 623–645.
- Deci, E. L. ve Ryan, R. M. (1985). *Intrinsic Motivation and Self-Determination in Human Behavior*. New York, NY: Plenum Press.
- Deci, E. L. ve Ryan, R. M. (2008). “Hedonia, eudaimonia, and well-being: An introduction”. *Journal of Happiness Studies*, 9(1): 1-11.
- Deci, E. L. ve Vansteenkiste, M. (2004). “Self-determination theory and basic need satisfaction: Understanding human development in positive psychology”. *Ricerche di Psicologia*, 1(27): 23-40.
- Deci, E., Connell, J. ve Ryan, R. (1989). “Self-determination in a work organization”. *Journal of Applied Psychology*, 74(4): 580-590.
- Dehghani, E., Nejat, S. ve Yasiri, M. (2015). “The correlation between spiritual well-being and happiness in the administrative staff of Semnan University of Medical Sciences”. *Journal of Religion and Health*, 3(2): 9-18.
- Del Bosque, I. R. ve San Martín, H. (2008). “Tourist satisfaction a cognitive-affective model”. *Annals of Tourism Research*, 35(2): 551-573.

- Delle Fave, A., Brdar, I., Freire, T., Vella-Brodrick, D. ve Wissing, M. P. (2011). "The eudaimonic and hedonic components of happiness: Qualitative and quantitative findings". *Social Indicators Research*, 100(2): 185-207.
- Delle Fave, A., Brdar, I., Wissing, M. P. ve Vella- Brodrick, D. A. (2013). "Sources and motives for personal meaning in adulthood". *Journal of Positive Psychology*, 8(6): 517–529.
- Denzin, N. (1989). *The Research Art (3th Ed.)*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- DeVellis, R. F. (2003). *Scale Development: Theory and Applications*, Washington: USA: Sage.
- DeVellis, R. F. (2017). *Ölçek Geliştirme: Kuram ve Uygulamalar*. Ankara : Nobel Yayıncılık.
- Dhawan, D. ve Mathur, A. (2020). "Mindfulness, thought suppression and mental fatigue among practitioners and non-practitioners of Nichiren Daishonin Buddhism". *Mental Health, Religion ve Culture*, 1-12.
- Diamantopoulus, A. ve Winklhofer, H. M. (2001). "Index construction with formative indicators: An alternative to scale development". *Journal of Marketing Research*, 38(2): 269-277.
- Diener, E. (1984). "Subjective well-being. *Psychological Bulletin*, 95(3): 542–575.
- Diener, E., Suh, E., Lucas, R. ve Smith, H. (1999). "Subjective well-being: Three decades of progress". *Psychological Bulletin*, 125(2): 276-302.
- Dijkstra, T. K. (2010). "Latent Variables and Indices: Herman Wold's Basic Design and Partial Least Squares". V. E. Vinzi, W. W. Chin, J. Henseler ve H. Wang (Ed.), *Handbook of Partial Least Squares: Concepts, Methods and Applications*. Berlin: Springer-Verlag, 23-46.
- Dijkstra, T. ve Henseler, J. (2015). "Consistent and asymptotically normal PLS estimators for linear structural equations". *Computational Statistics & Data Analysis*, 81: 10–23.
- Dillon, M. ve Wink, P. (2007). *In The Course of a Lifetime: Tracing Religious Belief, Practice, and Change*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Dimitrovski, D. ve Todorovic, A. (2015). "Clustering wellness tourists in spa environment". *Tourism Management Perspectives*, 16: 259–265.
- Dirkx, J. M. (1998). "Transformative Learning Theory in the Practice of Adult Education: An Overview". *PAACE Journal of Lifelong Learning*, 7: 1-14.

- Disabato, D. J., Goodman, F. R., Kashdan, T. B., Short, J. L. ve Jarden, A. (2016). "Different types of well-being? A cross-cultural examination of hedonic and eudaimonic well-being". *Psychological Assessment*, 28(5): 471–482.
- Dobkin de Rios, M. (2005). "Interview with Guillermo Arrevalo, a shipibo urban shaman by Roger Rumrill". *Journal of Psychoactive Drugs*, 203-207.
- Doğan, H. Z. (1986). "Turizm Psikolojisinin Günümüzdeki Durumu". *Turizm Yıllığı 1985*, T.C. Turizm Bankası A.Ş. Araştırma ve Eğitim Başkanlığı, Ankara, 51-168.
- Dolnicar, S., Yanamandram, V. ve Cliff, K. (2012). "The contribution of vacations to quality of life". *Annals of Tourism Research*, 39(1): 59-83.
- Doyle, D. (1992). "Have we looked beyond the physical and psychosocial? ". *Journal of Pain and Symptom Management*, 7: 302–311.
- Duckworth, L. A., Steen, T. A. ve Seligman, M. E. (2005). "Positive psychology in clinical practice". *Annual Review of Clinical Psychology*, 1: 629–651.
- Dünya Turizm Örgütü (2019). *International Tourism Highlights*, 2019 Edition, UNWTO, Madrid, <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284421152> (erişim tarihi: 23.04.2023)
- Edwards, J. R. (2001). "Multidimensional constructs in organizational behavior research: An integrative analytical framework". *Organizational Research Methods*, 4(2): 144–192.
- Edwards, T. M. (2001, September 22). "Get thee to a monastery". Time Magazine. <http://content.time.com/time/magazine/article/0,9171,139669,00.html> (erişim tarihi: 08.11.2020).
- Ehrenreich, B. (2009). *Bright-sided: How Positive Thinking is Undermined America*. New York: Metropolitan Books.
- Elkins, D. N., Hedstrom, L. J., Hughes, L. L., Leaf, J. A. ve Saunders, C. (1988). "Toward a humanistic-phenomenological spirituality: Definition, description, and measurement". *Journal of Humanistic Psychology*, 28: 5–18.
- Ellison, C. W. (1983). "Spiritual well-being: Conceptualization and measurement". *Journal of Psychology and Theology*, 11(4): 330-338.
- Emmons, R. ve Crumpler, C. (2000). "Gratitude as human strength: Appraising the evidence". *Journal of Social and Clinical Psychology*, 19: 56–69.
- Erikson, E. (1963). *Childhood and Society (2nd ed.)*. New York, NY: Norton.

- Ertac, M. ve Tanova, C. (2020). “Flourishing women through sustainable tourism entrepreneurship”. *Sustainability*, 12(4): 1-17.
- Eusébio, C. ve Vieira, A. L. (2013). “Destination attributes' evaluation, satisfaction and behavioural intentions: A structural modelling approach”. *International Journal of Tourism Research*, 15(1): 66-80.
- Ezoterik Bilim (2019). “Farkındalık”. <https://ezoterikbilim.com/farkindalik/> (erişim tarihi: 10.01.2020).
- Fairholm, G. W. (1997). *Capturing the Heart of Leadership: Spirituality and Community in the New American Workplace*. USA: Praeger Publishers, Greenwood Publishing Group.
- Falkenström, F. (2010). “Studying mindfulness in experienced meditators: A quasi-experimental approach”. *Personality and Individual Differences*, 48: 305–310.
- Farkić, J., Filep, S. ve Taylor, S. (2020). “Shaping tourists’ wellbeing through guided slow adventures”. *Journal of Sustainable Tourism*, 28(12): 2064-2080.
- Farrell, B. H. (1979). “Tourism's human conflicts: Cases from the Pacific”. *Annals of Tourism Research*, 6(2): 122-136.
- Fedele, A. (2012). *Looking for Mary Magdalene: Alternative Pilgrimage and Ritual Creativity at Catholic Shrines in France*. Oxford: Oxford University Press.
- Feldscher, K. (2016). “How power of positive thinking works”. The Harvard Gazette: <https://news.harvard.edu/gazette/story/2016/12/optistic-women-live-longer-are-healthier/> (erişim tarihi: 06.04.2020).
- Feola, G. (2015). “Societal transformation in response to global environmental change: a review of emerging concepts”. *Ambio*, 44(5): 376-390.
- Ferrario, F. (1979b). “The evaluation of tourist resources: An applied methodology”. *Journal of Travel Research*, 17(4): 24-30.
- Filep, S. (2007). ‘Flow’, sightseeing, satisfaction and personal development: Exploring relationships via positive psychology. *Proceedings of 2007 Council for Australian University Tourism and Hospitality Education (CAUTHE): Tourism – Past Achievements, Future Challenges, 11–14 Şubat*, Sydney: University of Technology, Sydney and the University of New South Wales, 1-13.

- Filep, S. (2008). "Applying the dimensions of flow to explore visitor engagement and satisfaction". *Visitor Studies*, 11(1): 90–108.
- Filep, S. (2009). *Tourists' Happiness through the Lens of Positive Psychology*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, James Cook University.
- Filep, S. (2012). "Positive Psychology and Tourism". M. Uysal, R. R. Perdue ve Sirgy, M. (Ed.) *Handbook of Tourism and Quality of Life Research: Enhancing the Lives of Tourists and Residents of Host Communities*, Springer, Dordrecht, 31-50.
- Filep, S. (2014). "Moving beyond subjective well-being: A tourism critique". *Journal of Hospitality ve Tourism Research*, 38(2): 266-274.
- Filep, S. ve Deery, M. (2010). "Towards a picture of tourists' happiness". *Tourism Analysis*, 15(4): 399-410.
- Filep, S., Laing, J. ve Csikszentmihalyi, M. (2017). *Positive Tourism, Part I*, New York: Routledge, Taylor ve Francis, 3-16.
- Fisher, J., L. Francis, L. ve Johnson, P. (2000). "Assessing spiritual health via four domains of spiritual wellbeing: The SH4DI". *Pastoral Psychology*, 49(2): 133–145.
- Fjorback, L. O., Arendt, M., Ornbøl, E., Walach, H., Rehfeld, E., Schröder, A. ve Fink, P. (2013). "Mindfulness therapy for somatization disorder and functional somatic syndromes: Randomized trial with one-year follow-up". *Journal of Psychosomatic Research*, 74: 31–40.
- Fodness, D. (1994). "Measuring tourist motivation". *Annals of Tourism Research*, 21(3): 555-581.
- Forlenza, O. V. ve Vallada, H. (2018). "Spirituality, health and well-being in the elderly". *International Psychogeriatrics*, 30(12): 1741-1742.
- Fornell, C. ve Larcker, D. F. (1981). "Structural equation models with unobservable variables and measurement error: Algebra and statistics". *Journal of Marketing Research*, 18: 382-388.
- Fowers, B. J. (2005). *Virtue and Psychology: Pursuing Excellence in Ordinary Practice*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Franklin, A. (2003). *Tourism: An Introduction*. Sage, London.
- Frauman, E. ve Norman, W. C. (2004). "Mindfulness as a tool for managing visitors to tourism destinations". *Journal of Travel Research*, 42(4): 381-389.

- Fredrickson, B. L. (2001). "The role of positive emotions in positive psychology: The broaden-and-build theory of positive emotions". *American Psychologist*, 56(3): 218–226.
- Fredrickson, B. L. (2004). "The broaden-and-build theory of positive emotions". *Philosophical Transactions of the Royal Society of London. Series B: Biological Sciences*, 359(1449): 1367-1377.
- Fredrickson, B. L. (2013). "Positive emotions broaden and build". *Advances in Experimental Social Psychology*, 47: 1-53.
- Fredrickson, B. L. ve Losada, M. F. (2005). "Positive affect and complex dynamics of human flourishing". *American Psychologist*, 60(7): 678–686.
- Fredrickson, B. L., Boulton, A. J., Firestone, A. M., Cappellen, V., P., A. S., Brantley, M. M. ve Salzberg, S. (2017). "Positive emotion correlates of meditation practice: A comparison of mindfulness meditation and loving-kindness meditation". *Mindfulness*, 8(6): 1623-1633.
- Fredrickson, L. M. ve Anderson, D. H. (1999). "A qualitative exploration of the wilderness experience as a source of spiritual inspiration". *Journal of Environmental Psychology*, 19(1): 21-39.
- Freire, P. (1970). *Pedagogy of the Oppressed*. Continuum, New York.
- Freke, T. (2000). *Encyclopedia of Spirituality: Spiritual Inspiration to Transform Your Life*. Godsfield Pres, Hampshire.
- Fridgen, J. D. (1984). "Environmental psychology and tourism". *Annals of Tourism Research*, 11(1): 19-39.
- Froh, J. J. (2004). "The history of positive psychology: Truth be told". *NYS Psychologist*, 16(3): 18-20.
- Gable, S. L. ve Haidt, J. (2005). "What (and why) is positive psychology? ". *Review of General Psychology*, 9(2): 103-110.
- Gammon, S. (2004). *Secular Pilgrimage and Sport Tourism*,. B. W. Ritchie (Ed.), *Interrelationships, Impacts and Issues*, Channel View Publications, New York, 30-45.
- Gao, Y., Rasouli, S., Timmermans, H. ve Wang, Y. (2017). "Understanding the relationship between travel satisfaction and subjective well-being considering the role of personality traits: A structural equation model". *Transportation Research Part F: Traffic Psychology and Behaviour*, 49: 110-123.

- Garcês, S., Pocinho, M., Jesus, S. N. ve Rieber, M. S. (2018a). "Positive psychology ve tourism: a systematic literature review". *Tourism ve Management Studies*, 14(3): 41-51.
- Garcês, S., Pocinho, M. ve Jesus, S. N. (2018b). "Review of optimism, creativity and spirituality in tourism research". *Tourism and Hospitality Management*, 24(1): 107-117.
- Garner, D. (2006). "In Search of the Vortex Vibe in Sedona". New York Times Travel. <http://travel2.nytimes.com/2006/04/09/travel/09sedona.html> c12.09.2020).
- Geary, D. (2008). "Destination enlightenment: Branding Buddhism and spiritual tourism in Bodhgaya, Bihar". *Anthropology Today*, 24(3): 11-14.
- Gelo, O., Braakmann, D. ve Benetka, G. (2008). "Quantitative and qualitative research: Beyond the debate". *Integrative Psychological and Behavioral Science*, 42(3): 266-290.
- Gerrig, R. J. ve Zimbardo, P. (2012). *Psikoloji ve Yaşam-Psikolojiye Giriş (19. Baskı)*. (Çev. A. A. Özdoğru, Ed., ve G. Sert) Nobel Yayıncılık, Ankara.
- Gezon, L. L. (2018). "Global scouts: Youth engagement with spirituality and wellness through travel, Lake Atitlán, Guatemala." *Journal of Tourism and Cultural Change*, 16(4):365-378.
- Gilbert, D. ve Abdullah, J. (2004). "Holidaytaking and the sense of well-being". *Annals of Tourism Research*, 31(1): 103-121.
- Gill, C. P. ve Ballantyne, R. (2019). "Spiritual retreats as a restorative destination: Design factors facilitating restorative outcomes". *Annals of Tourism Research*, 79: 1-13.
- Gill, C., Packer, J. ve Ballantyne, R. (2018). "Exploring the restorative benefits of spiritual retreats: the case of clergy retreats in Australia". *Tourism Recreation Research*, 43(2): 235-249.
- Gillani, N. B. ve Smith, J. C. (2001). "Zen meditation and ABC relaxation theory: An exploration of relaxation states, beliefs, dispositions, and motivations". *Journal of Clinical Psychology*, 57(6): 839-846.
- Gillen, P. (1987). "The pleasures of spiritualism". *The Australian and New Zealand Journal of Sociology*, 23(2): 217-232.
- Gilmartin, R. J. (1996). *Pursuing Wellness, Finding Spirituality*. Twenty-Third Publications, Mystic, Connecticut.
- Giordan, G. (2009). "The body between religion and spirituality". *Social Compass*, 56(2): 226–236.

- Global Wellness Enstitüsü (2018). “Global Wellness Tourism Economy Report Tourism Economy Report. Global Wellness Institute. https://globalwellnessinstitute.org/wp-content/uploads/2018/11/GWI_GlobalWellnessTourismEconomyReport.pdf (erişim tarihi: 23.04.2023).
- Global Wellness Enstitüsü (2020). Understanding Wellness and Leisure Travel: Wellness Tourism Initiative 2020 Global Survey Results. https://globalwellnessinstitute.org/wp-content/uploads/2020/05/GWI_FACT_SHEET_LEISURE-TRAVEL_2020.pdf (erişim tarihi: 23.04.2023).
- Goeldner, C. R., Ritchie, J. B. ve McIntosh, R. W. (2000). *Tourism: Principles, Practices, Philosophies (No. Ed. 7)*. John Wiley and Sons, New York.
- Goldouz, S. S. ve Ataie, S. A. (2010). “Energy tourism or spiritual tourism case study: Takht-e Soleiman, Iran.” *WIT Transactions on Ecology and the Environment*, 13:571-580.
- Gomez-Echeverri, L. (2013). “The changing geopolitics of climate change finance”, *Climate Policy*, 13(5): 632–648.
- Graburn, N. H. (1989). “Tourism: The Sacred j-Journey”. V. Smith (Ed.), *Hosts and Guests: The Anthropology of Tourism (2nd edition)*, University of Pennsylvania, Philadelphia, 21-36.
- Griffin, K. ve Raj, R. (2017). “The importance of religious tourism and pilgrimage: Reflecting on definitions, motives and data”. *The International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage*, 5(3): 2-9.
- Grover, R., Aggarwal, A. ve Mittal, A. (2020). “Effect of students' emotions on their positive psychology: A study of higher education institutions”. *The Open Psychology Journal*, 13(1): 272-281.
- Grunwell, J. (1998). “Newsletter of the ayahuasca tourism in South America”. *The Multidisciplinary Association for Psychedelic Studies*, 8(3): 59-62.
- Guba, E. G. ve Lincoln, Y. S. (1982). “Epistemological and methodological bases of naturalistic inquiry”. *Educational Technology Research and Development*, 30(4): 233-252.
- Guion, L. A., Diehl, D. C. ve McDonald, D. (2002). “Triangulation: Establishing the validity of qualitative studies”. *University of Florida Extension, Institute of Food and Agricultural Sciences, Florida, EDIS*, 8: 3.

- Gursoy, D., McCleary, K. W. ve Lepsito, L. R. (2003). "Segmenting dissatisfied restaurant customers based on their complaining response styles". *Journal of Food Service Business Research*, 6(1): 25-44.
- Güler, A., Halıcıoğlu, M. B. ve Taşgın, S. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Günbayı, İ. (2019). "Nitel Araştırmada Veri Analizi: Tema Analizi, Betimsel Analiz, İçerik Analizi ve Analitik Genelleme". <http://www.nirvanasosyal.com/h-392-nitelarastirmada-veri-analizi-tema-analizi-betimsel-analiz-icerik-analizi-ve-analitikgenelleme.html> (erişim tarihi: 08.08.2020).
- Güzel, F. Ö. ve Sarıyıldız, A. (2018). "İnanç Turizminden Seküler Olarak Spiritüalizme Yöneliş: Spiritüel Turizm Üzerine Bir İnceleme". H. Sezerel, U. Akdu, H. Sezerel ve U. Akdu (Ed.), *Güncel Turizm Eğilimleri*, Nobel Yayıncılık, Ankara, 31-50.
- Güzel, Ö., Şahin, İ. ve Ryan, C. (2020). "Push-motivation-based emotional arousal: A research study in a coastal destination". *Journal of Destination Marketing and Management*, 16: 1-11.
- Habermas, J. (1971). *Knowledge of Human Interests*. Beacon, Boston.
- Habermas, J. (1984). *The Theory of Communicative Action. Vol. 1: Reason and the Rationalization of Society*. T. McCarthy, (Çev.), Beacon, Boston.
- Hair, J. F., Ringle, C. M. ve Sarstedt, M. (2011). "PLS-SEM: Indeed a silver bullet". *Journal of Marketing Theory and Practice*, 19(2): 139-152.
- Hair, J. F. Jr., Hult, G. T. M., Ringle, C. M., Sarstedt, M. (2014). *A Primer on Partial Least Squares Structural Equation Modeling (PLS-SEM)*. Second Edition Sage Publications, Los Angeles.
- Hair, J., Black, B., Babin, B., Anderson, R. ve Tatham, R. (2006). *Multivariate Data Analysis, 6th Ed.*, Prentice-Hall, Upper Saddle River, New Jersey.
- Han, S., Urn, S. ve Mills, A. (2005). The development of on-site experience measurement scale. *Conference Proceedings of The 11th APTA Conference 7-10 Temmuz*, Pusan, Korea: Dong-A University: New Tourism for Asia Pacific, 14-22.
- Hançerlioğlu, O. (2016). *Felsefe Sözlüğü*. Remzi Kitapevi, Ankara.
- Hanh, T. N. (2012). *Awakening of the Heart: Essential Buddhist Sutras and Commentaries*. Parallax Press, Berkeley, California.

- Harpur, T. (1994). *The Uncommon Touch: An Investigation of Spiritual Healing*. Toronto: McClelland & Stewart.
- Haq, F. ve Jackson, J. (2006a). "Exploring customer segments and typologies of relevance to spiritual tourism". *Proceedings of the Australia and New Zealand Academy of Marketing Conference*. Sydney.
- Haq, F. ve Jackson, J. (2006b). "The recognition of marketing of spiritual tourism as a significant new area in leisure travel". *The Spiritual Dimension Conference*. Lincoln University, Lincoln, UK, 1-12.
- Haq, F. ve Jackson, J. (2009). "Spiritual journey to Hajj: Australian and Pakistani experience and expectations". *Journal of Management, Spirituality and Religion*, 6(2): 141-156.
- Haq, F., Jackson, J. ve Wong, H. (2008). "Marketing spiritual tourism: Qualitative interviews with private tourism operators in Pakistan". *Australia and New Zealand Academy of Marketing Conference (ANZMAC)*. University of Western, Sydney.
- Haq, F., Medhekar, A. ve Bretherton, P. (2009). "Public and private partnership approach for applying the tourism marketing mix to spiritual tourism". *International Handbook of Academic Research and Teaching*, 63: 63-75.
- Haq, F., Wong, H. Y. ve Jackson, J. (2008). "Applying Ansoff's growth strategy matrix to consumer segments and typologies in spiritual tourism". *8th International Business Research Conference*. IES Management College and Research Center, Mumbai, 1-12.
- Harizan, S. H. ve Rahman, W. A. (2017). "Spirituality of green purchase behavior: Does religious segmentation matter? ". *Journal of Research in Marketing*, 6(3): 473-484.
- Harrington, R. J., Ottenbacher, M. C., Schmidt, L. M. ve von Freyberg, B. (2021). "Experience perceptions, memorability and life satisfaction: a test and theory extension in the context of Oktoberfest". *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 33(2): 1-20.
- Harrison, J. (2003). *Being a Tourist: Finding Meaning in Pleasure Travel*. UBC Press, Vancouver.
- Hart, R., Ivtzan, I. ve Hart, D. (2013). "Mind the gap in mindfulness research: A comparative account of the leading schools of thought". *Review of General Psychology*, 17(4): 453-466.

- Hartfiel, N., Havenhand, J., Khalsa, S. B. ve Krayner, A. (2011). "The effectiveness of yoga for the improvement of well-being and resilience to stress in the workplace". *Scandinavian Journal of Work, Environment & Health*, 37: 70–76.
- Harvey, A. M. (2001). "Coupling between hillslopes and channels in upland fluvial systems: implications for landscape sensitivity, illustrated from the Howgill Fells, Northwest England". *Catena*, 42(2-4): 225-250.
- Hasan, M. K., Abdullah, S. K., Lew, T. Y. ve Islam, M. F. (2020). "Determining factors of tourists' loyalty to beach tourism destinations: a structural model". *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, 32(1): 169-187.
- Hasselle-Newcombe, S. (2005). "Spirituality and 'mystical religion' in contemporary society: A case study of British practitioners of the Iyengar method of yoga". *Journal of Contemporary Religion*, 20(3): 305-322.
- He, X. ve Luo, J. M. (2020). "Relationship among travel motivation, satisfaction and revisit intention of skiers: A case study on the tourists of Urumqi Silk Road Ski Resort". *Administrative Sciences*, 10(3): 56-69.
- Heelas, P. (1998). "Introduction: On Differentiation and Dedifferentiation". D. M. P. Heelas (Ed.), *Religion, Modernity and Postmodernity*. Blackwell, Oxford, 1-18.
- Heelas, P. ve Woodhead, L. (2005). *The Spiritual Revolution: Why Religion Is Giving Way to Spirituality*. Blackwell, Oxford.
- Heintzman, P. (2002). "A conceptual model of leisure and spiritual well-being". *Journal of Park and Recreation Administration*, 20(4): 147-169.
- Heintzman, P. (2003). "The wilderness experience and spirituality what recent research tells us". *Journal of Physical Education, Recreation & Dance*, 74(6): 27-32.
- Heintzman, P. (2013). "Retreat Tourism as a Form of Transformational Tourism". Y. Reisinger (Ed.), *Transformational Tourism: Tourist Perspectives*, CABI International, Oxfordshire, 68-81.
- Heintzman, P. (2020). "Spiritual and religious outcomes of leisure travel and tourism: A framework for synthesizing empirical research". *Travel and Tourism Research Association: Advancing Tourism Research Globally*, 36: 1-9.

- Henderson, L. W. ve Knight, T. (2012). “Integrating the hedonic and eudaimonic perspectives to more comprehensively understand wellbeing and pathways to wellbeing”. *International Journal of Wellbeing*, 2(3): 196-221.
- Henseler, J.; Dijkstra, T. K., Sarstedt, M., Ringle, C. M., Diamantopoulos, A., Straub, D. W.; Ketchen Jr., D. J., Hair, J. F., Tomas M. Hult, G. T. M. ve Calantone, R. J. (2014). “Common beliefs and reality about PLS: Comments on Rönkkö and Evermann (2013)”. *Organizational Research Methods*, 17(2): 182-209.
- Henseler, J., Hubona, G. ve Ray, P. A. (2016). “Using PLS path modeling in new technology research: updated guidelines”. *Industrial Management ve Data Systems*, 116(1): 2-20.
- Henseler, J., Ringle, C. M. ve Sarstedt, M. (2015). “A new criterion for assessing discriminant validity in variance-based structural equation modeling”. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 43: 115-135.
- Henseler, J., Ringle, C. M. ve Sinkovics, R. R. (2009). “The use of partial least squares path modeling in international marketing”. *Advances in International Marketing*, 20: 277–319.
- Hewson, C. (2010). “Internet mediated research and its potential role in facilitating mixed methods research”. S. N. Hesse-Biber ve P. Leavy (Ed.) , *Handbook of Emergent Methods*. Guilford Press, Newyork, 543-570.
- Hinkin, T. R. (1995). “A review of scale development practices in the study of organizations”. *Journal of Management*, 21(5): 967-988.
- Hirschman, E. C. ve Holbrook, M. B. (1982). “Hedonic consumption: Emerging concepts, methods and propositions”. *Journal of Marketing*, 46(3): 92-101.
- Hoch, S. J. ve Deighton, J. (1989). “Managing what consumers learn from experience”. *The Journal of Marketing*, 53(2): 1-20.
- Hogan, L. R. (2017). *I Live, No Longer I: Paul’s Spirituality of Suffering, Transformation, and Joy*. Wipf and Stock Publishers, Oregon, United States.
- Holbrook, M. B. ve Hirschman, E. (1982). “The experiential aspects of consumption: Consumer fantasies, feelings and fun. *Journal Of Consumer Research*, 9: 132-140.
- Hood, J. R. (1977). “Eliciting mystical states of consciousness with semistructured nature experiences”. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 16: 155–163.
- Hooper, J. (1994). “The Transcendental Tourist”. *Mirabella*, 5(8): 71–73.

- Hosany, S. ve Witham, M. (2010). "Dimensions of cruisers' experiences, satisfaction, and intention to recommend". *Journal of Travel Research*, 49(3): 351–364.
- Hosany, S., Prayag, G., Van Der Veen, R., Huang, S. ve Deesilatham, S. (2017). "Mediating effects of place attachment and satisfaction on the relationship between tourists' emotions and intention to recommend". *Journal of Travel Research*, 56(8): 1079-1093.
- Hovland, C., Niederriter, J. ve Thoman, J. (2018). "Spirituality and interprofessional healthcare education: An exploratory study". *Journal of Christian Nursing*, 35(4): 47-52.
- Hox, J. J. ve Bechger, T. M. (1998). "An introduction to structural equation modeling". *Family Science Review*, 11: 354-373.
- Hsu, S. C. ve Liu, L. W. (2020). "The relationship between serious leisure, flow experience, leisure benefit and quality of life of Yoga". *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure, Special Issue*, 1-10.
- Hu, L. ve Bentler, P. (1998). "Fit indices in covariance structure modeling: Sensitivity to underparameterized model misspecification". *Psychological Methods*, 3: 424–453.
- Huang, K., Pearce, P. L., Wu, M. Y. ve Wang, X. Z. (2019). "Tourists and Buddhist heritage sites: An integrative analysis of visitors' experience and happiness through positive psychology constructs". *Tourist Studies*, 19(4): 549-568.
- Huang, Y., Li, F., Bai, X. ve Cui., S. (2012). "Comparing vulnerability of coastal communities to land use change: Analytical framework and a case study in China". *Environmental Science ve Policy*, 23: 133–143.
- Hudman, L. E. (1980). *Tourism: A Shrinking World*. Grid Inc., Columbus, Ohio.
- Huebner, E. S., Suldo, S. M. ve Gilman, R. (2006). "Life Satisfaction. Children's needs III: Development, prevention, and intervention". G. G. Bear, ve K. M. Minke (Ed.), *Life Satisfaction*. National Association of School Psychologists, Bethesda, Md, 357–368.
- Hulland, J. (1999). "Use of partial least squares (PLS) in strategic management research: A review of four recent studies". *Strategic Management Journal*, 20(2): 195–204.
- Hùng, T. T. (2015). "Nature As Impression For Dao: A Theory of Spiritual Tourism Development". *Poster Prooceding of Driven to Discover Conference*. University of Minnesota Tourism Center, Minnesota.

- Hungarian Central Statistics Office. (2021). *Hungary, 2021 Q2 Report*. <https://www.ksh.hu/docs/eng/xftp/idoszaki/mone/2106/index.html> (erişim tarihi: 11.12.2021).
- Hunsberger, B. ve Jackson, L. M. (2005). "Religion, meaning, and prejudice". *Journal of Social Issues*, 61(4): 807-826.
- Hunter-Jones, P. (2003). "The perceived effects of holiday-taking upon the health and wellbeing of patients treated for cancer". *International Journal of Tourism Research*, 5: 183–196.
- Hwang, J. ve Lyu, S. O. (2015). "The antecedents and consequences of well-being perception: An application of the experience economy to golf tournament tourists". *Journal of Destination Marketing ve Management*, 4(4): 248-257.
- Ilardi, S. S., Craighead, W. ve Evans, D. (1997). "Modelling relapse in unipolar depression: The effects of dysfunctional cognitions and personality disorders". *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 65: 381-391.
- Imani Khoshkhoo, M. H. ve Nadalipour, Z. (2017). "In search of a common experience: Comparative study on tourists' spiritual experiences in relation to the various types of tourism". *International Journal of Tourism and Spirituality*, 2(1): 42-67.
- Imel, S. (1998). *Transformative Learning in Adulthood* (Vol. 200). ERIC Clearinghouse on Adult, Career, and Vocational Education, Center on Education and Training for Employment, College of Education, the Ohio State University.
- Impett, E. A., Daubenmier, J. J. ve Hirschman, A. L. (2006). "Minding the body: Yoga, embodiment, and well-being". *Sexuality Research ve Social Policy*, 3: 39–48.
- India Ministry of Tourism. (2021). *India Tourism Statistics*. <https://tourism.gov.in/sites/default/files/2021-09/English%20Tourisum%202021.pdf> (erişim tarihi: 11.12.2021).
- Io, M. U. (2017). "Understanding the effects of multi-dimensional tourism experiences on tourists' positive emotions and satisfaction in the context of casino hotels". *International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research*, 11(2): 142-156.
- Iqbal, S. ve Khan, M. I. (2020). "Spirituality as a predictor of psychological well-being: An explanatory mechanism of religiosity and sustainable consumption". *Religions*, 11(12): 634-648.

- Islam, M. M. (2021). "The satisfaction of Bangladeshi pilgrims: Service gaps in spiritual tourism based on gender and expenditure". *International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage*, 9(1): 106-117.
- Iso-Ahola, E. (1982). "Toward a social psychological theory of tourism motivation: a rejoinder". *Annals of Tourism Research*, 9(2): 256–262.
- Ito, M. (2003). *Contemporary Society and Spirituality (Gendai Shakai to Supirichuaritei)*. Keisuisha, Tokyo.
- Ivakhiv, A. J. (2001). *Claiming Sacred Ground: Pilgrims and Politics at Glastonbury and Sedona*. Bloomington: Indiana University Press.
- Jahoda, M. (1958). *Current Concepts of Positive Mental Health*. Basic Books, New York.
- Jalilvand, M. R., Pool, J. K., Vosta, L. N. ve Nafchali, J. S. (2014). "The effect of marketing constructs and tourists' satisfaction on loyalty to a sport destination". *Education, Business and Society: Contemporary Middle Eastern Issues*, 7(4): 316-332.
- Jarratt, D. ve Sharpley, R. (2017). "Tourists at the seaside: Exploring the spiritual dimension". *Tourist Studies*, 17(4): 349-368.
- Jarvis, C., MacKenzie, S. ve Podsakoff, P. (2003). "Critical review of construct indicators and measurement model misspecification in marketing and consumer research". *Journal of Consumer Research*, 30(2): 199–218.
- Jauhari, V. ve Sanjeev, M. G. (2010). "Managing customer experience for spiritual and cultural tourism: An overview". *Worldwide Hospitality and Tourism*, 2(5): 467-476.
- Jazaieri, H., McGonigal, K., Jinpa, T., Doty, J. R., Gross, J. J. ve Goldin, P. R. (2014). "A randomized controlled trial of compassion cultivation training: Effects on mindfulness, affect, and emotion regulation". *Motivation and Emotion*, 38(1): 23-35.
- Jazaieri, H., McGonigal, K., Lee, I. A., Jinpa, T., Doty, J. R., Gross, J. J. ve Goldin, P. R. (2018). "Altering the trajectory of affect and affect regulation: the impact of compassion training". *Mindfulness*, 9(1): 283-293.
- Jennings, G. (2006). "Perspectives on quality tourism experiences: An introduction". I. G. Jennings, ve N. P. Nickerson (Ed.), *Quality Tourism Experiences*. Elsevier Butterworth-Heinemann, Burlington, MA, 1-22.

- Jiang, T., Ryan, C. ve Zhang, C. (2018). "The spiritual or secular tourist? The experience of Zen meditation in Chinese temples". *Tourism Management*, 65: 187-199.
- Jijina, S. (2018). "Indian Tourism Landscape–Spiritual and Religious Tourism". <https://www.hospitalitynet.org/news/4088740.html> (erişim tarihi: 08.08.2020).
- John Hopkins Medicine*. (2018). "The power of positive thinking" <https://www.hopkinsmedicine.org/health/wellness-and-prevention/the-power-of-positive-thinking> (erişim tarihi: 05.04.2021).
- Jordan, M. (2007). "Seeking answers with field trips in faith". <https://www.washingtonpost.com/wpdyn/content/article/2007/06/24/AR2007062401422.html> (erişim tarihi: 10.05.2020).
- Jung, J. Y., Oh, Y. H., Oh, K. S., Suh, D. W., Shin, Y. C. ve Kim, H. J. (2007). "Positive thinking and life satisfaction amongst Koreans". *Yonsei Medical Journal*, 48: 371-378.
- Kabat-Zinn, J. (2015). "Mindfulness". *Mindfulness*, 6: 1481–1483.
- Kabat-Zinn, J., Massion, A. O., Kristeller, J., Peterson, L. G., Fletcher, K. E., Pbert, L. L. ve Santorelli, S. F. (1992). "Effectiveness of a meditation-based stress reduction program in the treatment of anxiety disorders". *American Journal of Psychiatry*, 149: 936–943.
- Kahneman, D., Diener, E. ve Schwarz, N. (1999). *Well-being: Foundations of hedonic psychology*. Russell Sage Foundation, New York.
- Kainthola, S., Chowdhary, N., Kaurav, R. P. S. ve Tiwari, P. (2021). "Motivations of urban millennials for spiritual travel in India". *Tourism Recreation Research*, 1-16.
- Kale, S. H. (2004). "Spirituality, religion ve globalization". *Journal of Macromarketing*, 24(2): 92-107.
- Kapoor, R. (2007). "Transforming self and society: Plural paths to human emancipation". *Futures* 5(39): 475–486.
- Karaşahin, H. (2018). "Araştırma Yöntem ve Teknikleri II: Nitel Araştırmalarda Geçerlilik ve Güvenirlik". Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi. https://itunes-assets.itunes.apple.com/itunes-assets/CobaltPublic/v4/3e/37/ae/3e37aed7-7d65-9d7c-7c6d-4231223d55b7/321-5215464198793928767-5_nite.pdf?a=v%3D3%26artistId%3D1280624551%26podcastId%3D833451348%26podcastName%3DAra%25C5%259Ft%25C4%25B1rma%2BY (erişim tarihi: 04.04.2021).

- Karpiak, I. E. (2000). *Evolutionary Theory and The "New Sciences. Studie's in Continuing*. University of British Colombia. <http://www.edst.educ.ubc.ca> (erişim tarihi: 04.09.2020).
- Kastenholz, E., Carneiro, M. J., Marques, C. P. ve Loureiro, S. M. (2018). "The dimensions of rural tourism experience: Impacts on arousal, memory, and satisfaction". *Journal of Travel ve Tourism Marketing*, 35(2): 189-201.
- Kato, K. ve Prozano, R. N. (2017). "Spiritual (walking) tourism as a foundation for sustainable destination development: Kumano-kodo pilgrimage, Wakayama, Japan". *Tourism Management Perspectives*, 24: 243-251.
- Kavenská, V. ve Simonová, H. (2015). "Ayahuasca tourism: Participants in shamanic rituals and their personality styles, motivation, benefits and risks". *Journal of Psychoactive Drugs*, 7(5): 351-359.
- Kelly, C. (2012). "Wellness tourism: Retreat visitor motivations and experiences". *Tourism Recreation Research*, 37(3): 205-213.
- Kennedy, J. E., Abbott, R. A. ve Rosenberg, B. S. (2002). "Changes in spirituality and well-being in a retreat program for cardiac patients". *Alternative Therapies in Health and Medicine*, 8: 64-73.
- Kensinger, E. A. (2004). "The contribution of valence and arousal". *Reviews in the Neurosciences*, 15(4): 241-252.
- Keyes, C. L. (2002). "The mental health continuum: From languishing to flourishing in life". *Journal of Health and Social Behavior*, 43: 207-222.
- Khaw, D. ve Kern, M. (2014). "A cross-cultural comparison of the PERMA model of well-being". *Undergraduate Journal of Psychology at Berkeley, University of California*, 8(1): 10-23.
- Kiely, T. (2013). "Tapping into Mammon: stakeholder perspectives on developing Church tourism in Dublin's liberties". *Tourism Review*, 68(2): 31-43.
- Kim, H., Lee, S., Uysal, M., Kim, J. ve Ahn, K. (2015). "Nature-based tourism: Motivation and subjective well-being". *Journal of Travel ve Tourism Marketing*, 32: 76-96.
- Kim, H., Woo, E. ve Uysal, M. (2015). "A measure of quality of life in elderly tourists. Applied Research in Quality of life". *Tourism Management*, 46: 65-82.
- Kim, J. H., Keck, P. S., Miller, D. ve Gonzalez, R. (2012). "Introduction to positive psychology: overview and controversies". *Journal of Asia Pacific Counseling*, 2(1): 45-60.

- Kim, J.-H. (2010). "Determining the factors affecting the memorable nature of travel experiences". *Journal of Travel ve Tourism Marketing*, 27(8): 780-796.
- Kim, M. ve Thapa, B. (2018). "Perceived value and flow experience: Application in a nature-based tourism context". *Journal of Destination Marketing ve Management*, 8: 373-384.
- King, J. E. ve Crowther, M. R. (2004). "The measurement of religiosity and spirituality". *Journal of Organizational Change*, 21: 17-83.
- King, M. (2007). *Secularism: The Hidden Origins of Disbelief*. James Clarke ve Co., Cambridge.
- King, M. (2016). "The epistemology of spiritual happiness". *Journal for the Study of Spirituality*, 6(2): 142-154.
- King, M., Speck, P. ve Thomas, A. (1999). "The effects of spiritual beliefs on outcome from illness". *Social Science and Medicine*, 48: 1291-1299.
- King, V. (2017). "Introduction to the Special Issue: Emerging tourisms and tourism studies in Southeast Asia". *Asian Journal of Tourism Research*, 2(2): 1-32.
- Kitchenham, A. (2008). "The evolution of John Mezirow's transformative learning theory". *Journal of Transformative Education*, 6(2): 104-123.
- Kjaer, T. W., Bertelsen, C., Piccini, P., Brooks, D., Alving, J. ve Lou, H. C. (2002). "Increased dopamine tone during meditation-induced change of consciousness". *Cognitive Brain Research*, 13: 255-259.
- Kler, B. K. ve Tribe, J. (2012). "Flourishing through SCUBA: Understanding the pursuit of dive experiences". *Tourism in Marine Environments*, 8(1-2): 19-32.
- Knoblauch, H. (2010). "Popular spiritualities". *Anthropological Journal of European Cultures* 19: 24-39.
- Knowles, M. S., Holton III, E. F. ve Swanson, R. A. (2014). *The Adult Learner: The Definitive Classic in Adult Education and Human Resource Development*. Routledge.
- Korthagen, F. (2004). "In search of the essence of a good teacher: towards a more holistic approach in teacher education". *Teaching and Teacher Education*, 20: 77-97.
- Kostak, M., Çelikalp, Ü. ve Demir, M. (2010). "Hemşire ve ebelerin maneviyat ve manevi bakıma ilişkin düşünceleri". *Maltepe Üniversitesi Hemşirelik Bilim ve Sanatı Dergisi Sempozyum Özel Sayı*, 218-225.

- Kowal, J. ve Fortier, M. (1999). "Motivational determinants of flow: Contributions from self-determination theory". *Journal of Social Psychology*, 139(3): 355-369.
- Kozak, M. (2011). "Repeaters' behavior at two distinct destinations". *Annals of Tourism Research*, 28(3): 784-807.
- Kozak, M. ve Rimmington, M. (2000). "Tourist satisfaction with Mallorca, Spain, as an off-season holiday destination". *Journal of Travel Research*, 38(3): 260-269.
- Kraut, R. (1979). "Two conceptions of happiness". *Philosophical Review*, 87: 167-196.
- Kristensen, K. (1998). "The ayahuasca phenomenon. Jungle pilgrims: North Americans participating in Amazon ayahuasca ceremonies". *Multidisciplinary Association for Psychedelic Studies*. <https://maps.org/2014/11/20/the-ayahuasca-phenomenon/>, (erişim tarihi: 09.01.2020).
- Kuhn, T. (1962). *The Structure of Scientific Revolutions*. University of Chicago Press, Chicago.
- Kujawa, J. (2017). "Spiritual tourism as a quest". *Tourism Management Perspectives*, 24: 193-200.
- Kuralbayev, A. ve Abishev, N. (2017). "The measuring of the spiritual tourism in regions of South Kazakhstan". *Revista Espacios*, 38(51): 15-32.
- Kurasaki, K. (2000). "Intercoder reliability for validating conclusions drawn from open-ended interview data". *Field Methods*, 12(3): 179-194.
- Landis, J. R. ve Koch, G. (1977). "The measurement of observer agreement for categorical data". *Biometrics*, 3: 159-174.
- Langer, E. J. (1989). *Mindfulness*. DaCapo Press, Cambridge.
- Langer, E. J. ve Piper, A. (1988). "Television from a mindful/mindless perspective". *Applied Social Psychology Annual*, 8: 247-260.
- LaPierre, L. L. (1994). "A model for describing spirituality". *Journal of Religion and Health*, 33(2): 153-161.
- Larsen, S. (2007). "Aspects of a psychology of the tourist experience". *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 7(1): 7-18.
- Lassiter, J. M., Brewer, R. ve Wilton, L. (2020). "Toward a culturally specific spirituality for Black sexual minority men". *Journal of Black Psychology*, 46(6-7): 482-513.
- Lata, M. ve Chaudhary, R. (2020). "Dark Triad and instigated incivility: The moderating role of workplace spirituality". *Personality and Individual Differences*, 166:110090.

- Lättman, K., Olsson, L. E., Friman, M. F. ve Fujii, S. (2019). "Perceived accessibility, satisfaction with daily travel, and life satisfaction among the elderly". *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16: 1-15.
- LeBlanc, S., Uzun, B. ve Aydemir, A. (2021). "Structural relationship among mindfulness, reappraisal and life satisfaction: The mediating role of positive affect". *Current Psychology*, 40(9): 4406-4415.
- Lee, T. H. (2009). "A structural model to examine how destination image, attitude, and motivation affect the future behavior of tourists". *Leisure Sciences*, 31(3): 215-236.
- Lee, W. ve Jeong, C. (2020). "Beyond the correlation between tourist eudaimonic and hedonic experiences: necessary condition analysis". *Current Issues in Tourism*, 23(17): 2182-2194.
- Lee, Y. J. (2018). "The Relationship between tourist experience and memorability in a haunted house". *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*, 1524-1531.
- Lehto, X. Y., O'Leary, J. T. ve Morison, A. M. (2004). "The effect of prior experience on vacation behaviour". *Annals of Tourism Research*, 31(4): 801-818.
- Lengieza, M. L., Hunt, C. A. ve Swim, J. K. (2019). "Measuring eudaimonic travel experiences". *Annals of Tourism Research*, 74(C): 195-197.
- Léon-Dufour, X. (1973). *Dictionary of Biblical Theology* (2. Edition b.). (Çev. P. Cahill, ve E. Steward) Geoffrey Chapman, London.
- Levy, A. ve Mary, U. (1986). *Organizational Transformation*. Praeger, New York.
- Levin, J., ve Steele, L. (2005). "The transcendent experience: conceptual, theoretical, and epidemiologic perspectives". *Explore*, 1(2): 89-101.
- Lewis, S. E. (2008). "Ayahuasca and spiritual crisis: Liminality as space for personal growth." *Anthropology of Consciousness*, 19(2):109-133.
- Lewis, C. ve Short, C. (1879). *A Latin Dictionary*. Clarendon Press, Oxford.
- Li, T. E. ve Chan, E. T. (2017). "Diaspora tourism and well-being: A eudaimonic view". *Annals of Tourism Research*, 63: 205-206.
- Lightsey, R. O. ve Boyraz, G. (2011). "Do positive thinking and meaning mediate the positive affect-life satisfaction relationship?". *Canadian Journal of Behavioral Science*, 43: 203-213.

- Lin, C. H. (2014). "Effects of cuisine experience, psychological well-being, and self-health perception on the revisit intention of hot springs tourists". *Journal of Hospitality ve Tourism Research*, 38(2): 243-265.
- Linley, A. (2009). "Positive psychology". S. Lopez (Ed.). *The Encyclopedia of Positive Psychology*, Blackwell Publishing Ltd., Chichester, 742-746.
- Little, D. ve Schmidt, C. (2006). "Self, wonder and God! The spiritual dimensions of travel experiences". *Tourism: An International Interdisciplinary Journal*, 54(2): 107–116.
- Lo, C., Lin, J., Gagliese, L., Zimmermann, C., Mikulincer, M. ve Rodin, G. (2010). "Age and depression in patients with metastatic cancer: the protective effects of attachment security and spiritual wellbeing". *Ageing & Society*, 30(2): 325-336.
- Loch, K., Straub, D. ve Kamel, S. (2003). "Diffusing the Internet in the Arab world: The role of social norms and technological culturation". *IEEE Transactions on Engineering Management*, 50(1): 45-63.
- Lohmöller, J.-B. (1989). *Latent Variable Path Modeling with Partial Least Squares*. Physica-Verlag, Heidelberg.
- Loureiro, S. M. (2014). "The role of the rural tourism experience economy in place attachment and behavioral intentions". *International Journal of Hospitality Management*, 40: 1-9.
- Loureiro, S. M., Breazeale, M. ve Radic, A. (2019). "Happiness with rural experience: Exploring the role of tourist mindfulness as a moderator". *Journal of Vacation Marketing*, 25(3): 279-300.
- Loureiro, S. M., Stylos, N. ve Miranda, F. J. (2020). "Exploring how mindfulness may enhance perceived value of travel experience". *The Service Industries Journal*, 40(11-12): 800-824.
- Lundgren, H. ve Poell, R. F. (2016). "On critical reflection: A review of Mezirow's theory and its operationalization". *Human Resource Development Review*, 15(1): 3-28.
- Luthans, F. (2002). "Positive organizational behavior: Developing and managing psychological strengths". *Academy of Management Perspectives*, 16(1): 57-72.
- Lyu, J., Mao, Z. ve Hu, L. (2018). "Cruise experience and its contribution to subjective well-being: A case of Chinese tourists". *International Journal of Tourism Research*, 20(12): 225-23.
- Lyubomirsky, S., Sheldon, K. M. ve Schkade, D. (2005). "Pursuing happiness: The architecture of sustainable change". *Review of General Psychology*, 9(2): 111–131.

- Macdonald, S. (2004). *Holy Cow: An Indian Adventure*. Broadway Books, New York.
- MacKay, K. ve Fesenmaier, D. (1998). "A process approach to segmenting the gateway travel market". *Journal of Travel ve Tourism Marketing*, 7(3): 1-39.
- Maclean, S. ve Walker, V. (2004). "Hyped to the heavens". *The Australian*, 15-16.
- Macleod, A. K. ve Moore, R. (2000). "Positive thinking revisited: Positive cognitions, well-being and mental health". *Clinical Psychology ve Psychotherapy: An International Journal of Theory ve Practice*, 7(1): 1-10.
- Maddox, C. B. (2015). "Studying at the source: Ashtanga yoga tourism and the search for authenticity in Mysore, India". *Journal of Tourism and Cultural Change*, 13(4): 330-343.
- Mahayati, S. L. ve Happy, H. (2018). "Spirituality in adolescents with cancer". *Enfermeria Clinica*, 28: 31-35.
- Malaktaris, A., Lang, A. J., Casmar, P., Baca, S., Hurst, S., Jeste, D. V. ve Palmer, B. W. (2020). "Pilot study of compassion meditation training to improve well-being among older adults". *Clinical Gerontologist*, 45(2): 1-14.
- Males, J. ve Boswell, C. (1990). "Spiritual needs of people with a mental handicap". *Nursing Standard*, 35: 35-37.
- Manjunath, N. K. ve Telles, S. (2004). "Spatial and verbal memory test scores following yoga and fine arts camps for school children". *Indian J. Physiol. Pharmacol*, 48(3): 353-356.
- Mann, C. ve Stewart, F. (2002). Internet interviewing. J. Gubrium ve J. Holstein (Ed.). *Postmodern Interviewing*. Sage Publications, Thousand Oaks, CA, 603-627.
- Mannell, R. C. ve Iso-Ahola, S. E. (1987). "Psychological nature of leisure and tourism experience". *Annals of Tourism Research*, 14(3): 314-331.
- Maoz, D. (2005). "Young Adult Israeli Backpackers in India". C. Noy ve E. Cohen (Ed.). *Israeli Backpackers: From Tourism to Rite of Passage*. State University of New York Press, New York.
- Marakas, G., Johnson, R. ve Clay, P. (2007). "The evolving nature of the computer self-efficacy construct: An empirical investigation of measurement construction, validity, reliability and stability over time". *Journal of the Association for Information Systems*, 8(1): 15-46.

- Marcus, D. A., Blazek-O'Neill, B. ve K. J. (2013). "Symptomatic improvement reported after receiving Reiki at a cancer infusion center". *American Journal of Hospice and Palliative Medicine*, 30(2): 216-217.
- Markos, L. ve McWhinney, W. (2003). "Editors' perspectives: Auspice". *Journal of Transformative Education* 1: 3-15.
- Martin, A. J. (2008). "The role of positive psychology in enhancing satisfaction, motivation, and productivity in the workplace". *Journal of Organizational Behavior Management*, 24(1-2): 113-133.
- Maslow, A. H. (1970). *Motivation and Personality*, 2nd edition. Harper and Row, New York.
- Maslow, A. H. (1943). "A theory of human motivation". *Psychological Review*, 50(4): 370-396.
- Maslow, A. H. (1954). *Motivation and Personality*. Harper and Row, New York.
- Matlin, M. W. (2005). *Cognition*. John Wiley ve Sons, Inc., Crawfordsville.
- Matteucci, X. ve Filep, S. (2017). "Eudaimonic tourist experiences: The case of flamenco". *Leisure Studies*, 36(1): 39-52.
- May, H. (2010). *Aristotle's ethics: Moral Development and Human Nature*. Bloomsbury Publishing, London.
- Mayo, E. J. ve Jarvis, L. P. (1981). *The Psychology of Leisure Travel. Effective Marketing and Selling of Travel Services*. CBI Publishing Company, Inc., Massachusetts, Boston.
- McCabe, S. ve Johnson, S. (2013). "The happiness factor in tourism: Subjective well-being and social tourism". *Annals of Tourism Research*, 41: 42-65.
- McCabe, S., Joldersma, T. ve Li, C. (2010). "Understanding the benefits of social tourism: Linking participation to subjective well-being and quality of life". *International Journal of Tourism Research*, 12(6): 761-773.
- McClain, C. S., Rosenfeld, B. ve Breitbart, W. (2003). "Effect of spiritual well-being on end-of-life despair in terminally-ill cancer patients". *Lancet* 361(9369): 1603-1607.
- McIntosh, A. J. (1999). "Into the tourist's mind: Understanding the value of the heritage experience". *Journal of Travel ve Tourism Marketing*, 8(1): 41-64.
- McKenna, D. J. (2004). "Clinical investigations of the therapeutic potential of ayahuasca: Rationale and regulatory challenges". *Pharmacology ve Therapeutics*, 102: 111-129.

- McKercher, B. (2002). "Towards a classification of cultural tourists". *The International Journal of Tourism Research*, 4(1): 29.
- McKercher, B. ve Du Cros, H. (2003). "Testing a cultural tourism typology". *The International Journal of Tourism Research*, 5(1): 45–58.
- Medhekar, A. ve Haq, F. (2012). "Development of spiritual tourism circuits: The case of India". *GSTF Journal on Business Review (GBR)*, 2(2): 212-218.
- Mehmetoglu, M. ve Jakobsen, T. G. (2017). *Applied Statistics Using Stata: A Guide for the Social Sciences*. Sage, London.
- Meiring, P. (2018). "Reformed spirituality and the spirit of reconciliation: A personal journey". *HTS Theological Studies*, 74(4): 1-7.
- Mental Health Foundation of New Zealand (2010). "Flourishing". <https://www.mentalhealth.org.nz/assets/Flourishing/Flourishing-and-Positive-Mental-Health-Dec-2010.pdf> (erişim tarihi: 12.11.2020).
- Meral, B. F., Wehmeyer, M. L., Cinisli, N. A. ve Yilmaz, E. V. R. İ. M. (2021). "The positive psychology constructs of parents of children with intellectual and developmental disabilities in Turkey". *Journal of Intellectual Disability Research*, 65(7): 638-654.
- Merriam, S. (2004). "The Role of cognitive development in Mezirow's transformational learning theory". *Adult Education Quarterly*, 55(1): 60-68.
- Merriam, S. B. ve Grenier, R. S. (2019). *Qualitative Research in Practice: Examples for Discussion and Analysis*. Jossey-Bass Publishers, San Francisco, CA.
- Merriam, S. ve Caffarella, R. (1999). *Key Theories of Learning. Learning in Adulthood: A Comprehensive Guide*. Jossey-Bass, San Francisco.
- Mezirow, J. (1981). "A critical theory of adult learning and education". *Adult Education Quarterly*, 32(3): 3-24.
- Mezirow, J. (1990). *Fostering Critical Reflection in Adulthood: a Guide to Transformative and Emancipatory Learning*. Jossey-Bass, San Francisco, California.
- Mezirow, J. (1991). *Transformative Dimensions of Adult Learning*. Jossey-Bass, San Francisco.
- Mezirow, J. (1994). "Understanding transformation theory". *Adult Education Quarterly*, 44(4): 222–232.

- Mezirow, J. (1996). *Faced Visions and Fresh Commitments: Adult Education's Social Goals*. A Policy Paper Prepared for the AAACE. National Louis University, Illinois, USA.
- Mezirow, J. (1997). "Transformative learning: Theory to Practice". P. Cranton (Ed.), *Transformative Learning in Action: Insights from Practice (New Directions for Adult and Continuing Education, No. 74)*, Jossey-Bass, San Francisco, CA, 5-12.
- Mezirow, J. (1998). "On critical reflection". *Adult Learning Quarterly*, 48(3): 185-198.
- Mezirow, J. (2003). "Transformative learning as discourse". *Journal of Transformative Education*, 1(1): 58-63.
- Mezirow, J. ve Marsick, V. (1978). *Education for Perspective Transformation: Women's Re-entry Programs in Community Collages*. Columbia University, New York, NY.
- Mezirow, J. ve Taylor, E. W. (2009). *Transformative Learning in Practice: Insights from Community, Workplace, and Higher Education*. John Wiley ve Sons.
- Michalko, G., Kiss, K., Kovacs, B. ve Sulyok, J. (2009). "The impact of tourism on subjective quality of life among Hungarian population". *Hungarian Geographical Bulletin*, 58(2): 121-136.
- Miles, M. B. ve Huberman, A. M. (1994). *Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook*. Sage, Thousand Oaks:CA.
- Mill, C. ve Morrison, A. (1985). *The Tourism System*. Prentice, Englewood Cliffs, NJ.
- Miller, J. J., Fletcher, K. ve Kabat-Zinn, J. (1995). "Three-year follow-up and clinical implications of a mindfulness meditation-based stress reduction intervention in the treatment of anxiety disorders". *General Hospital Psychiatry*, 17(3): 192-200.
- Mitroff, I. I. ve Denton, E. A. (1999). "A study of spirituality in the workplace". *Sloan Management Review*, 40(4): 83-84.
- Miyata, H., Kobayashi, D., Sonoda, A., Motoike, H. ve Akatsuka, S. (2020). "Mindfulness and psychological health in practitioners of Japanese martial arts: a cross-sectional study". *Sports Science, Medicine and Rehabilitation*, 12(1): 1-10.
- Moal-Ulvoas, G. ve Taylor, V. A. (2014). "The spiritual benefits of travel for senior tourists". *Journal of Consumer Behaviour*, 13(6): 453-462.
- Moberg, D. O. (1971). *Spiritual Well-Being: Background*. White House Conference on Aging, Washington, DC.

- Moberg, D. O. ve Brusek, P. M. (1978). "Spiritual well-being: A neglected subject in quality of life research". *Social Indicators Research*, 5(1-4): 303-323.
- Monk-Turner, E. ve Turner, C. (2010). "Does yoga shape body, mind and spiritual health and happiness: Differences between yoga practitioners and college students". *International Journal of Yoga*, 3(2): 48-54.
- Morell, A. ve O'Connor, M. (2002). "Introduction". O. E., A. Morrell ve M. O'Connor (Ed.). *Expanding the Boundaries of Transformative Learning: Essays on Theory and Praxis*. Palgrave, New York.
- Morgan, C. T. (2011). *Psikolojiye Giriş (19. Baskı)*. (Çev. R. E. S. Karakaş) Eğitim Akademisi, Konya.
- Morgan, D. L. ve Morgan, R. K. (2008). *Single-Case Research Methods For The Behavioral and Health Sciences*. SAGE Publications, Los Angeles: USA.
- Moscardo, G. (1996). "Mindful visitors: Heritage and tourism". *Annals of Tourism Research*, 23(2): 376-397.
- Moscardo, G. (2009). "Tourism and quality of life: Towards a more critical approach". *Tourism and Hospitality*, 9(2): 159-170.
- Moscardo, G. M. (1992). *A Mindfulness/Mindlessness Model of the Museum Visitor Experience*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, James Cook University, North Queensland, Australia.
- Mossberg, L. (2007). "A marketing approach to the tourist". *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 7(1): 59-74.
- Moufakkir, O. ve Selmi, N. (2018). "Examining the spirituality of spiritual tourists: A Sahara desert experience". *Annals of Tourism Research*, 70: 108-119.
- Mourtazina, E. (2020). "Beyond the horizon of words: silent landscape experience within spiritual retreat tourism". *International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research*, 14(3): 349-360.
- Murphy, P. E., Canada, A. L., Fitchett, G., Stein, K., Portier, K., Crammer, C. ve Peterman, A. H. (2010). "An examination of the 3-factor model and structural invariance across racial/ethnic groups for the FACIT-Sp. a report from the American Cancer Society's Study of Cancer Survivors-II (SCS-II)". *Psycho-Oncology: Journal of the Psychological, Social and Behavioral Dimensions of Cancer*, 19(3): 264-272.

- Murray, E. J. (1964). *Motivation and Emotion*. Prentice-Hall, Englewood Cliffs.
- Murray, R. B. ve Zentner, J. (1989). *Nursing Concepts for Health Promotion*. Prentice Hall, London.
- Mutanga, C. N., Vengesayi, S., Chikuta, O., Muboko, N. ve Gandiwa, E. (2017). "Travel motivation and tourist satisfaction with wildlife tourism experiences in Gonarezhou and Matusadona National Parks, Zimbabwe". *Journal of Outdoor Recreation and Tourism*, 20: 1-18.
- Narayanan, Y. ve Macbeth, J. (2009). "Deep in the desert: Merging the desert and the spiritual through 4WD tourism". *Tourism Geographies*, 11(3): 369-389.
- National Cancer Institute (2008). "Dictionary of Cancer Terms". <https://www.cancer.gov/publications/dictionaries/cancer-terms/def/spirituality> (erişim tarihi: 21.05.2020).
- National League for Nursing (2014). "Practical/Vocational Program Outcome: Human Flourishing". <http://www.nln.org/docs/default-source/default-document-library/human-flourishing-final.pdf?sfvrsn=0#:~:text=Outcome%3A%20Human%20Flourishing-,Human%20flourishing%20is%20defined%20as%20an%20effort%20to%20achieve%20self,or%20her%20own%20such%20efforts.vetex> (erişim tarihi:03.03.2020).
- Nawijn, J. (2009). "The holiday happiness curve: A preliminary investigation into mood during a holiday abroad". *International Journal of Tourism Research*, 12(3): 281-290.
- Nawijn, J. (2011). "Determinants of daily happiness on vacation". *Journal of Travel Research*, 50(5): 559–566.
- Nawijn, J., Miquelle, A., Marchand, M. A., Veenhoven, R. ve Vingerhoets, A. J. (2010). "Vacationers happier, but most not happier after a holiday". *Applied Research in Quality of Life*, 5(1): 35-47.
- Neal, J. D., Uysal, M. ve Sirgy, J. (2007). "The effect of tourism services on traveler's quality of life". *Journal of Travel Research*, 46(1): 54–163.
- Newberg, A. B., Wintering, N., Yaden, D. B., L., Z., Bowen, B., Averick, N. ve Monti, D. A. (2018). "Effect of a one-week spiritual retreat on dopamine and serotonin transporter binding: a preliminary study". *Religion, Brain ve Behavior*, 8(3): 265-278.

- Newberg, A. B., ve d'Aquili, E. G. (2000). "The neuropsychology of religious and spiritual experience". *Journal of consciousness studies*, 7(11-12): 251-266.
- Newland, K. ve Taylor, C. (2010). "Heritage tourism and nostalgia trade: A diaspora niche". www.migrationpolicy.org/pubs/diasporas-tradetourism.pdf (erişim tarihi: 17.05.2020).
- NICA. (1975). *Spiritual Well-being: A Definition*. Athens, GA: NICA.
- Nicolaides, A. ve Grobler, A. (2017). "Spirituality, Wellness tourism and quality of life". *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure*, 6(1): 1-37.
- Nunnally, J. C. (1978). *Psychometric Theory*. Mc Graw-Hill Publ Co. New York.
- Norman, A. (2011). *Spiritual Tourism: Travel and Religious Practice in Western Society*. Continuum, London.
- Norman, A. (2012). "The varieties of the spiritual tourist experience". *Literature and Aesthetics*, 22(1): 55-58.
- Norman, A. ve Pokorny, J. J. (2017). "Meditation retreats: Spiritual tourism well-being interventions". *Tourism Management Perspectives*, 24: 201-207.
- Norton, D. L. (1976). *Personal Destinies*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
- Noy, C. (2004). "This trip really changed me': Backpackers' narratives of self-change". *Annals of Tourism Research*, 31(1): 78-102.
- Noy, C. (2007). "The poetics of tourist experience: An autoethnography of a family trip to Eilat". *Journal of Tourism and Cultural Change*, 5(3): 141-157.
- Nyberg, L. ve Tulving, E. (1996). "Classifying human long-term memory: Evidence from converging dissociations". *European Journal of Cognitive Psychology*, 8(2): 163-183.
- O'Brien, K. (2012). "Global environmental change II: From adaptation to deliberate". *Progress in Human Geography*, 36(5): 667-676.
- O'Sullivan, E. (2000). *Transformative Learning: Educational Vision for the 21st Century*. Zed Books, London.
- O'Sullivan, E. ve Morrell, A. e. (2002). *Expanding the Boundaries of Transformative Learning: Essays on Theory and Praxis*. Palgrave, New York.
- Oakley, D. (1981). "Brain mechanisms of mammalian memory". *British Medical Bulletin*, 37: 175-180.

- O'Dell, T. (2007). "Tourist experiences and academic junctures". *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 7(1): 34-45.
- Oh, H., Fiore, A. ve Jeoung, M. (2007). "Measuring experience economy concepts: Tourism applications". *Journal of Travel Research*, 46(2): 119-132.
- Ohlund, B., Yu, C. H., Jannasch-Pennell, A. ve Digangi, S. A. (2000). "Impact of asynchronous and synchronous Internet-based communication on collaboration and performance among K-12 teachers". *Journal of Educational Computing Research*, 23(4): 405-420.
- Okamoto, R. (2015). *Pilgrimage to Sacred Sites: From World Heritage to Anime Setting (Seichi Junrei: Sekaiisan Kara Anime Butai Made)*. Chuokoron Shinsha, Tokyo.
- Olex, S., Newberg, A. ve Figueredo, V. M. (2013). "Meditation: Should a cardiologist care?" *International Journal of Cardiology*, 168: 1805–1810.
- Oliver, R. L. (1980). "A cognitive model of the antecedents and consequences of satisfaction decisions". *Journal of Marketing Research*, 17(4): 460-469.
- Olsen, D. (2013). "Definitions, motivations and sustainability: the case of spiritual tourism". *Proceedings of First UNWTO International Conference on Spiritual Tourism for Sustainable Development*. World Tourism Organization, Ninh Binh Province, Vietnam, 35-46.
- Olson, K., Hanson, J. ve Michaud, M. (2003). "Phase II trial of Reiki for the management of pain in advanced cancer patients". *Journal of Pain and Symptom Management*, 26(5): 990-997.
- Online Etymology Dictionary (2001). "Transform". <https://www.etymonline.com/word/transform> (erişim tarihi: 07.05.2020).
- Onwuegbuzie, A. J. ve Collins, K. M. (2007). "A typology of mixed methods sampling designs in social science research". *The Qualitative Report*, 12(2): 281-316.
- Othman, M. K., Petrie, H. ve Power, C. (2013). "Visitors' emotions, touristic or spiritual experiences in historic churches: the development of church experience scale (CES)." *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 97:675-683.
- Oxendine, J. B. (1970). "Emotional arousal and motor performance". *Quest*, 13(1): 23–32.
- Ozorak, E. W. (2006). "The View From the Edge: Pilgrimage and Transformation". W. H. Swatos (Ed.). *On the Road to Being There: Studies in Pilgrimage and Tourism in Late Modernity*. Netherlands: Brill, 61-81.

- Ögel, K. (2018). “Farkındalık Nedir?”. <http://www.ogelk.net/makale/62-herkes-icin-farkindalik-kabullenme-farkindalik-nedir.html> (erişim tarihi: 10.01.2020).
- Özdamar, K. (2016). *Eğitim, Sağlık ve Davranış Bilimlerinde Ölçek ve Test Geliştirme Yapısal Eşitlik Modellemesi*. Nisan Yayıncılık, Eskişehir.
- Packer, J. ve Gill, C. (2017). “Meaningful Vacation Experiences”. J. L. Sebastian Filep, ve M. Csikszentmihalyi (Ed.). *Positive Tourism*. Routledge, New York, 19-34.
- Palinkas, J. (2013). “The Difference Between Change and Transformation”. <https://www.cioinsight.com:https://www.cioinsight.com/it-management/expert-voices/the-difference-between-change-and-transformation> (erişim tarihi:07.05.2020).
- Paloutzian, R. F. ve Ellison, C. W. (1982). “Loneliness, Spiritual Well-Being and Quality of Life”. L. A. Peplau ve D. Perlman (Ed.). *Loneliness: A Sourcebook of Current Theory, Research and Therapy*. Wiley Interscience, New York, 224-237.
- Pan, Y., Fu, X. ve Wang, Y. (2020). “How does travel link to life satisfaction for senior tourists?” *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 45: 234-244.
- Panchal, J. (2013). Tourism, Wellness and Feeling Good: Reviewing and Studying Asian Spa Experiences. S. Filep ve P. Pearce (Ed.). *Tourist Experience and Fulfilment: Insights from Positive Psychology*. Routledge, London, 72-87.
- Pandey, M. ve Pandey, A. (2018). “Spiritual Tourism”. <https://www.slideshare.net/MonikaPandey23/spiritual-tourism-86641177> (erişim tarihi: 12.09.2020).
- Paradice, D. B. ve Courtney, J. J. (1987). “Causal and non-causal relationships and dynamic model construction in a managerial advisory system”. *Journal of Management Information Systems*, 3(4): 39-53.
- Pargament, K. I. (1999). “The psychology of religion and spirituality? Yes and no”. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 9(1): 3-16.
- Parsons, H., Mackenzie, S. ve Filep, S. (2019). “Facilitating self-development: how tour guides broker spiritual tourist experiences”. *Tourism Recreation Research*, 44(2): 141-152.
- Passion Times (2007). “Spirituality – Definition – The True Inner Meaning”. <https://passiontimes.com/spirituality-definition-the-true-inner-meaning/> (erişim tarihi: 21.05.2021).

- Patton, M. Q. (1987). *How to Use Qualitative Methods in Evaluation*. Sage, Thousand Oaks: CA.
- Pearce, P. (1988). *The Ulysses Factor*. Springer, New York, NY.
- Pearce, P. L. (1982). *The Social Psychology of Tourist Behaviour: International Series in Experimental Social Psychology (First Edition, Vol:3)*. Pergamon Press, Oxford.
- Pearce, P. L. (1991). "Introduction: the tourism psychology conversation". *Australian Psychologist*, 26(3): 145-146.
- Pearce, P. L. (2009a). "The relationship between positive psychology and tourist behaviour studies". *Tourism Analysis*, 14(1): 37-48.
- Pearce, P. L. (2009b). "Now that is funny: Humour in tourism settings". *Annals of Tourism Research*, 36(4): 627-644.
- Pearce, P. L. (2011). *The Study of Tourism Foundations from Psychology. Tourism Social Science Series Volume 15.*, P. L. Pearce (Ed.) Emerald Group Publishing Limited, Bingley: UK..
- Pearce, P. L. ve Caltabiano, M. (1983). "Inferring travel motivation from travelers' experiences". *Journal of Travel Research*, 12(2): 16-20.
- Pearce, P. L. ve Foster, F. (2007). "A university of travel: Backpacker learning". *Tourism Management*, 28(5): 1285-1298.
- Pearce, P. L. ve Lee, U. I. (2005). "Developing the travel career approach to tourist motivation". *Journal of Travel Research*, 43(3): 226-237.
- Pearce, P. L. ve Packer, J. (2013). "Minds on the move: New links from psychology to tourism". *Annals of Tourism Research*, 40: 386-411.
- Pearce, P. L. ve Stringer, P. F. (1991). "Psychology and Tourism". *Annals of Tourism Research*, 18(1): 136-154.
- Pearce, P., Filep, S. ve Ross, G. (2011). *Tourists, Tourism and the Good Life*. Routledge, New York.
- Pekin, F. (2013). "Spiritual travel can be the best tool for a peaceful future". *Proceedings of First UNWTO International Conference on Spiritual Tourism for Sustainable Development*. Ninh Binh Province: Vietnam, 126-129.
- Perdue, R. R., Immermans, H. J. ve Uysal, M. (. (2004). *Consumer Psychology of Tourism, Hospitality and Leisure (Vol. 3)*. CABI, Wallingford.

- Peruvian Foreign Trade Society (2021). *Publications*.
<https://www.comexperu.org.pe/en/articulos?page=1vetags=13#ancla> (erişim tarihi: 02.06.2021).
- Peterman, A. H., Fitchett, G., Brady, M. J., Hernandez, L. ve Cella, D. (2002). Measuring spiritual well-being in people with cancer: The Functional Assessment of Chronic Illness Therapy–Spiritual Well-Being Scale (FACIT–Sp). *Annals of Behavioral Medicine*, 24-49.
- Peterson, C. ve Seligman, M. (2004). *Character Strengths and Virtues: A Handbook and Classification*. American Psychological Association, Washington, DC.
- Petter, S., Straub, D. ve Rai, A. (2007). “Specifying formative constructs in information systems research”. *MIS Quarterly*, 31(4): 623-656.
- Pham, K., Vogt, C. ve Andereck, K. (2019). “Spiritual tourism: Travel to experience vortex energy”. *Journal on Tourism ve Sustainability*, 32-48.
- Phillips, D. L. (1968). “Social class and psychological disturbance: The influence of positive and negative experiences”. *Social Psychiatry*, 3: 41-46.
- Phukan, H., Rahman, Z. ve Devdutt, P. (2012). “Emergence of spiritual tourism in India”. *International Journal of Marketing and Technology*, 2(4): 300-317.
- Piedmont, R. L. ve Leach, M. M. (2002). “Cross-cultural generalizability of the Spiritual Transcendence Scale in India: Spirituality as a universal aspect of human experience”. *American Behavioral Scientist*, 45(12): 1888-1901.
- Pine, J. ve Gilmore, J. H. (1999). *The Experience Economy*. Harvard Business School Press, Boston, MA.
- Pizam, A. (2010). “Creating memorable experiences”. *International Journal of Hospitality Management*, 29(3): 343.
- Plog, S. C. (1974). “Why destination areas rise and fall in popularity”. *Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, 14(4): 55-58.
- Plotnik, R. (2009). *Psikolojiye Giriş*. (Çev. T. Geniş). Kaknüs, İstanbul.
- Polit, D. F. ve Beck, C. T. (2010). “Generalization in quantitative and qualitative research: Myths and strategies”. *International Journal of Nursing Studies*, 47(11): 451-1458.

- Potapov, D., Shafranskaya, I. ve Bozhya-Volya, A. (2016). "Happiness and the city. An empirical study of the interaction between subjective well-being and city satisfaction". *Journal of Place Management and Development*, 9(3): 313-330.
- Poutiatine, M. (2008). "What is transformation? Nine principles toward an understanding transformational process for transformational leadership". *Journal of Transformative Education*, 7(3): 189-208.
- Prayag, G., Mura, P., Hall, C. M. ve Fontaine, J. (2016). "Spirituality, drugs, and tourism: tourists' and shamans' experiences of ayahuasca in Iquitos, Peru". *Tourism Recreation Research*, 41(3): 314-325.
- Prebensen, N., Larsen, S. ve Abelsen, B. (2003). "I am not a typical tourist. I am not a typical tourist". *Journal of Travel Research*, 41: 416-420.
- Preston, J. (1992). "Spiritual Magnetism: An Organizing Principle for the Study of Pilgrimage". A. Morinis ve A. Morinis (Ed.). *Sacred Journeys: The Anthropology of Pilgrimage*. Greenwood Press, London, 31-46.
- Priest, S. ve Bunting, C. (1993). "Changes in perceived risk and competence during whitewater canoeing". *Journal of Applied Recreation Research*, 18(4): 265-280.
- Principe, W. (1983). "Toward defining spirituality". *Studies in Religion*, 12(2): 127-141.
- Pritchard, A. ve Morgan, N. (2013). "Hopeful Tourism: a Transformational Perspective". Y. Reisinger ve Y. Reisinger (Ed.). *Transformational Tourism Tourist Perspectives* (s.). CABI, Oxforshire, 1-3.
- Quadri-Felitti, D. L. ve Fiore, A. M. (2013). "Destination loyalty: Effects of wine tourists' experiences, memories, and satisfaction on intentions". *Tourism and Hospitality Research*, 13(1): 47-62.
- Quinn, R. (1996). *Deep Change*. Jossey-Bass, San Francisco, California.
- Radziwill, N. (2015). "Change vs. Transformation: What's the Difference?" <https://qualityandinnovation.com/2015/03/11/change-vs-transformation-whats-the-difference/> (erişim tarihi: 03.03.2020).
- Rahman, M., Zailani, S. ve Musa, G. (2017). "What travel motivational factors influence Muslim tourists towards MMITD?". *Journal of Islamic Marketing*, 8(1): 48-73.

- Rana, V. (2015). "Motives and experiences of foreign (yoga & spiritual) tourist visiting Rishikesh". *International Journal for Research in Education*, 4(1): 1-7.
- Rashid, A. G. (2018). "Religious tourism—a review of the literature". *Journal of Hospitality and Tourism Insights*, 1(2): 150-166.
- Rashidin, M. S., Javed, S. ve Liu, B. (2020). "Empirical study on spirituality, employee's engagement and job satisfaction: Evidence from China". *International Journal of Public Administration*, 43(12): 1042-1054.
- Rasoolimanesh, S. M., Md Noor, S., Schuberth, F. ve Jaafar, M. (2019). "Investigating the effects of tourist engagement on satisfaction and loyalty". *The Service Industries Journal*, 39(7-8): 559-574.
- Reave, L. (2005). "Spiritual values and practices related to leadership effectiveness". *The Leadership Quarterly*, 16(5): 655-687.
- Reganold, J., Jackson-Smith, D., Batie, S., Harwood, R., Kornegay, J., Bucks, D., Flora, C.B., Hanson, J. C., Jury, A.W.; Meyer, D., Schumacher, Jr., A., Sehmsdorf, H., Shennan, C., Thrupp, A. ve Willis, P. (2011). "Transforming U.S. agriculture". *Science*, 332(6030): 670–671.
- Reibel, D. K., Greeson, J. M., Brainard, G. C. ve Rosenzweig, S. (2001). "Mindfulness-based stress reduction and health related quality of life in a heterogeneous patient population". *General Hospital Psychiatry*, 23: 183–192.
- Reisinger, Y. (2013). *Transformational Tourism: Tourist Perspectives*. CABI, Oxfordshire.
- Richards, G. (1999). "Vacations and the quality of life: Patterns and structures". *Journal of Business Research*, 44(3): 189-198.
- Richards, G. (2001). "Cultural Tourists or a Culture of Tourism? The European Cultural Tourism Market". J. Butcher, ve J. Butcher (Ed.). *Innovations in Cultural Tourism*. ATLAS: Association for Tourism and Leisure Education, Tillburg, 1-9.
- Richards, G. (2011). "Creativity and tourism: the state of the art". *Annals of Tourism Research*, 38(4): 1225-1253.
- Richards, G., ve Wilson, J. (2007). *Tourism, Creativity and Development*. Routledge, London.
- Rigdon, E. E. (2012). "Rethinking partial least squares path modeling: In praise of simple methods". *Long Range Planning*, 45(5-6): 341-358.

- Riklikienė, O., Kaselienė, S., Spirgienė, L., Karosas, L. ve Fisher, J. W. (2020). "Spiritual wellbeing of cancer patients: What health-related factors matter? ". *Journal of Religion and Health*, 59(6): 2882-2898.
- Ringle, C., Sarstedt, M. ve Straub, D. (2012). "Editor's comments: a critical look at the use of PLS-SEM in MIS quarterly". *MIS Quarterly*, 36(1): iii-xiv.
- Rinschede, G. (1992). "Forms of religious tourism". *Annals of Tourism Research*, 19(1): 51-67.
- Rio, C. D. ve White, L. J. (2012). Maneviyatı dindarlıktan ayırmak: Hilomorfik bir bakış açısı. (Çev. S. Baş) *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, 37(1): 73-113.
- Ritchie, T. D., Holmes, R. C. ve Allen, D. (2001). "Preferred Relaxation Activities and Recalled Relaxation States". J. Smith (Ed.). *Advances in ABC Relaxation: Applications and Inventories*. Springer, New York, 187-189.
- Robledo, M. A. ve Batle, J. (2017). "Transformational tourism as a hero's journey". *Current Issues in Tourism*, 20(16): 1736-1748.
- Rocha, C. (2006). "Spiritual Tourism: Brazilian Faith Healing Goes Global". W. H. Swatos (Ed.) *On the Road to Being There: Studies in Pilgrimage and Tourism in Late Modernity*. Netherlands: Brill, 105-123.
- Rogers, C. (1951). *Client-Centered Therapy: Its Current Practice, Implications, and Theory*. Houghton Mifflin, Boston, US.
- Rohman, F., Hussein, A. S., Hapsari, R. ve Tamitiadini, D. (2023). "Investigating spiritual tourism experience quality, destination image, and loyalty: the mediating role of perceived sacredness and subjective well-being". *Tourism and Hospitality Management*, 29(1), 133-145.
- Roof, W. C. (2001). *Spiritual Marketplace: Baby Boomers and the Remaking of American Religion*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
- Ross, G. (1994). *The Psychology of Tourism*. Hospitality Press, Melbourne.
- Rowold, J. (2011). "Effects of spiritual well-being on subsequent happiness, psychological well-being, and stress". *Journal of Religion and Health*, 50(4): 950-963.
- Rubin, D. C. (2005). "A basic-systems approach to autobiographical memory". *Current Directions in Psychological Science*, 14(2): 79-83.

- Rubin, S. D., Lee, W., Paris, C. M. ve Teye, V. (2016). "The influence of mindfulness on tourists' emotions, satisfaction and destination loyalty in Fiji". *Travel and Tourism Research Association: Advancing Tourism Research Globally*, 54: 1-9.
- Russell, J. A. ve Pratt, G. (1980). "A description of the affective quality attributed to environments". *Journal of Personality and Social Psychology*, 38(2): 311-322.
- Rustichini, A. ve Siconolfi, P. (2004). "Growth in economies with non convexities: Sunspots and lottery". *Economic Theory*, 24: 701–726.
- Ryan, C. (1995). *Researching Tourist Satisfaction: Issues, Concepts, Problems*. Routledge, New York.
- Ryan, C. (1997). "Rural tourism in New Zealand: rafting in the Rangitikei at River Valley" Ventures. S. P. Getz (Ed.). *The Business of Rural Tourism: International Perspectives*. International Thomson Business Press, London, UK, 162-187.
- Ryan, C. (2002a). "From Motivation to Assessment". C. Ryan (Ed.). *The Tourist Experience (2nd Edition)*. Continuum, London, 58-77.
- Ryff, C. D. (1989). "Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological wellbeing". *Journal of Personality and Social Psychology*, 57(6), 1069-1081.
- Safari, G. M. (2008). "Media release: The journey begins". <http://www.goodmoodsafari.com.au/resources/17/cl080916%20Media%20Release%20-%20The%20Journey%20Begins.pdf> (erişim tarihi: 24.12.2020).
- Said, E. W. (1978). *Orientalism*. Penguin, London.
- Sandelovski, M. (1986). "The problem of rigor in qualitative research". *Advances in Nursing Research*, 8: 27-37.
- Sarstedt, M., F., H. J., Cheah, J. H., Becker, J. M. ve Ringle, C. M. (2019). "How to specify, estimate, and validate higher-order constructs in PLS-SEM". *Australasian Marketing Journal (AMJ)*, 27(3): 197-211.
- Sayre-Adam, J. ve Wright, S.G. (1995). *The Theory and Practice of Therapeutic Touch*. Edinburgh: Churchill Livingstone.
- Schaar, A. (2008). *Journey of the Self: The Rise of Spiritual Tourism: An Analysis for the Potential of Spiritual Tourism at Bali*. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. NHTV University of Applied Sciences, Breda.

- Scharmer, O. (2007). *Theory U: Leading from the Future as It Emerges*. Society for Organizational Learning. Cambridge, Massachusetts.
- Scheer, R. (2010). "In search of sacred places—Spiritual and pilgrimage travel". https://www.travelwithachallenge.com/?page_id=4496 (erişim tarihi: 17.05.2020).
- Scheier, M. F. ve Carver, C. S. (1987). "Dispositional optimism and physical well-being: The influence of generalized outcome expectancies on health". *Journal of Personality*, 55: 169-210.
- Scheier, M. F. ve Carver, C. S. (1993). "On the power of positive thinking: The benefits of being optimistic". *Current Directions in Psychological Science*, 2(1): 26-30.
- Scherurs, A. (2002). *Psychotherapy and Spirituality. Integrating the Spiritual Dimension into Therapeutic Practice*. Jessica Kingsley Publishers, London and Philadelphia.
- Schulman, P. (2009). "Positive Psychology Network". S. J. Lopez (Ed.). *The Encyclopedia of Positive Psychology*. John Wiley ve Sons, West Sussex, 746-748.
- Schultz, P. P., Ryan, R. M., Niemiec, C. P., Legate, N. ve Williams, G. C. (2015). "Mindfulness, work climate, and psychological need satisfaction in employee well-being". *Mindfulness*, 6(5): 971-985.
- Scott, B. J. (1997). "Inner spiritual voices or auditory hallucinations?". *Journal of Religion and Health*, 36: 53-64.
- Scott, N. (2020). "Cognitive psychology and tourism—surfing the “cognitive wave”: a perspective article". *Tourism Review*, 75(1): 49-51.
- Sedona Chamber of Commerce. (2006). *Welcome to Sedona, Arizona*. Visit Sedona: <http://visitsedona.com> (erişim tarihi: 12.09.2020).
- Sekaran, U. (1992). *Research Methods for Business – A Skill Building Approach*. John Wiley ve Sons, Inc., United States of America.
- Selby, M. (2004). *Understanding Urban Tourism: Image, Culture and Experience*. Tauris ve Co Ltd., New York: IB.
- Seligman, M. (2010). "Flourish: Positive psychology and positive interventions". *The Tanner Lectures on Human Values*, 31, 1-56.
- Seligman, M. (2018). "PERMA and the building blocks of well-being". *The Journal of Positive Psychology*, 13(4): 333-335.

- Seligman, M. E. (1991). *Learned Optimism*. Knopf, New York.
- Seligman, M. E. (2000). "Positive psychology: An introduction". *American Psychologist Association*, 55(1): 5-14.
- Seligman, M. E. (2002a). *Authentic Happiness*. Brealey, London: UK.
- Seligman, M. E. (2002b). "Positive Psychology, Positive Prevention, and Positive Therapy". C. R. Snyder, ve S. J. Lopez (Eds.). *Handbook of Positive Psychology*. Oxford University Press, New York, 3-12.
- Seligman, M. E. (2004). *Authentic happiness: Using the new positive psychology to realize your potential for lasting fulfillment*. New York: Simon and Schuster.
- Seligman, M. E. (2011). *Flourish*. Sydney: Random House.
- Seligman, M. E. ve Csikszentmihalyi, M. (2000). "Positive psychology: An introduction". *American Psychologist*, 55(1): 5-14.
- Seligman, M. E., Steen, T., Park, N. ve Peterson, C. (2005). "Positive psychology progress: Empirical validation of interventions". *American Psychologist*, 60(5): 410-421.
- Selstad, L. (2007). "The social anthropology of the tourist experience. Exploring the Middle Role". *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 7(1): 19-33.
- Shafranske, E. P. ve Gorsuch, R. L. (1984). "Factors associated with the perception of spirituality in psychotherapy". *Journal of Transpersonal Psychology*, 16: 231-241.
- Shanthakumari, R. (2017). "Challenges and Opportunities of Spiritual Tourism in India". *International Journal of Applied Research*, 3(1): 737-740.
- Sharma, C. S. ve Sharma, N. (2017). "Relationship between consumers' spirituality and green purchasing intentions: The mediation effect of perceived consumer effectiveness". *IIM Kozhikode Society ve Management Review*, 6(2): 204-214.
- Sharma, P. ve Nayak, K. (2019). "Examining event image as a predictor of loyalty intentions in yoga tourism event: A mediation model". *Journal of Convention and Event Tourism*, 20(3): 202-223.
- Sharpley, R. (1994). *Tourism, Tourists and Society*. Huntingdon: ELM Publications. .
- Sharpley, R., ve Jepson, D. (2011). "Rural tourism: A spiritual experience? ". *Annals of Tourism Research*, 38(1): 52-71.

- Sharpley, R. ve Sundaram, P. (2005). "Tourism: A sacred journey? The case of ashram tourism, India". *International Journal of Tourism Research*, 7(3): 161-171.
- Sheldon, K. M. ve Kasser, T. (2001). "Goals, congruence and positive wellbeing: new empirical support for humanistic theories". *Journal of Humanistic Psychology*, 41(1): 30-50.
- Shenton, A. K. (2004). "Strategies For Ensuring Trustworthiness in Qualitative Research Projects". *Education for Information*, 22(2): 63-75.
- Sherwood, L. (2016). *Human Physiology: From Cells to Systems*. Cengage Learning. Boston, USA: Cengage Learning.
- Shi, S.-Y. ve Stevenson, D. (2001). *Hoofprint of the ox: Principles of the Chan Buddhist path as taught by a modern Chinese master*. New York, NY: Oxford University Press, USA.
- Shi, W. (2010). *Be good at using the heart*. Beijing, China: Xinhua Publishing.
- Shore, A. G. (2004). "Long-term effects of energetic healing on symptoms of psychological depression and self-perceived stress". *Alternative Therapies in Health ve Medicine*, 10(3): 42-48.
- Silverman, D. ve Marvasti, A. (2008). *Doing Qualitative Research: A Comprehensive Guide*. Thousand Oaks: CA: Sage.
- Silverman, D. (2016). *Qualitative Research*. London: Sage.
- Šimková, E. (2014). "Psychology and its application in tourism". *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 114(21): 317-321.
- Singleton, A. (2017). "The summer of the Spirits: Spiritual tourism to America's foremost village of spirit mediums". *Annals of Tourism Research*, 67: 48-57.
- Singleton, A., Mason, M. ve Webber, R. (2004). "Spirituality in adolescence and young adulthood: A method for a qualitative study". *International Journal of Children's Spirituality*, 9(3): 247-261.
- Skavronskaya, L., Moyle, B., Scott, N. ve Kralj, A. (2020). "The psychology of novelty in memorable tourism experiences". *Current Issues in Tourism*, 23(21): 2683-2698.
- Skavronskaya, L., Scott, N., Moyle, B., Le, D., Hadinejad, A., Zhang, R., Gardiner, S., Coghlan ve A., Shakeela, A. (2017). "Cognitive psychology and tourism research: state of the art". *Tourism Review*, 72(2), 221-237.

- Smith, C. (2008). "Positive psychology mind". http://www.positivepsychology.org.uk/images/stories/files/Claire_Smith_MM.pdf (erişim tarihi:08.05.2021).
- Smith, M. K. (2003). "Holistic holidays: Tourism and the reconciliation of body, mind and spirit". *Tourism Recreation Research*, 28(1): 103-108.
- Smith, M. K. ve Diekmann, A. (2017). "Tourism and wellbeing". *Annals of Tourism Research*, 66: 1-13.
- Smith, M. K., Deery, M. ve Puzko, L. (2010). "The role of health, wellness and tourism for destination development". *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 17(1): 94-95.
- Smith, M. K. ve Kelly, C. (2006). "Holistic tourism: Journeys of the self? ". *Tourism Recreation Research*, 31(1): 15-24.
- Smith, M. K. ve Puczkó, L. (2008). *Health and wellness tourism*. London: Routledge.
- Smith, V. L. (1989). *Hosts and guests: The anthropology of tourism*. Philadelphia: University. Pennsylvania: University of Pennsylvania Press.
- Smith, W. L. ve Zhang, P. (2011). "A spiritual getaway: The Motivations, Experiences, and Benefits of a Silent Retreat. R. L. Piedmont, ve A. Village (Ed.), *Research in the Social Scientific Study of Religion*. Brill, Leiden, Boston, USA, 1-24.
- Snyder, C. R. ve Lopez, S. J. (2009). *Oxford Handbook of Positive Psychology, Second edition*. . New York: Oxford University Press.
- Song, H. J., Lee, C. K., Park, J. A., Hwang, Y. H. ve Reisinger, Y. (2015). "The influence of tourist experience on perceived value and satisfaction with temple stays: The experience economy theory". *Journal of Travel ve Tourism Marketing*, 32(4): 401-415.
- Sorensen, C. A. (2007). "Formation, Transformative Learning ve Theological Education". <http://researchspace.auckland.ac.nz> (erişim tarihi:02.09.2020).
- State Statistical Office of North Macedonia. (2021). *Key Indicators from theme: Tourism and Catering*. https://www.stat.gov.mk/IndikatoriTS_en.aspx?id=25 (erişim tarihi:11.12.2021).
- Statistical Office of Montenegro (2021). *Arrivals and Overnight Stays Report*. <https://www.monstat.org/eng/page.php?id=44vepageid=44> (erişim tarihi:11.12.2021).

- Statistical Office of the Republic of Serbia. (2021). *Tourists arrivals and overnight stays by regions - monthly data*. <https://data.stat.gov.rs/Home/Result/220203?languageCode=en-US> (erişim tarihi:11.12.2021).
- Statistical Office of the Slovak Republic. (2021). Basic Indicators of Holiday and Business Trips. https://slovak.statistics.sk/wps/portal/!ut/p/z1/rVNNc9owEP0tPXC0tfqypN4MJAbiIYAxBF06xsjgBtsEHFz66ytmOJQ0oelM96CRdt_uvLe7Qho9IV0mx3yd1HIVJlv7Xmjv21j0ZbuNfQDBu9AfxN1xEckMDND8GhD0Ygn9YRuCQIWYtT2kbXgWji5hMcU2PIzimRzTxxG_5HcCv8dECCDDgEPf78UTNaYUfPq5fPjAfPhc_g (erişim tarihi:11.12.2021).
- Steger, M., Shim, Y., Rush, B., Brueske, L., Shin, J. ve Merriman, L. (2013). “The mind’s eye: A photographic method for understanding meaning in people’s lives”. *Journal of Positive Psychology*, 8(6): 530–542.
- Sternberg, R. J. (1999). *Cognitive psychology*. Fort Worth, Texas: Harcourt Brace College Publishers.
- Sthapit, E., Björk, P. ve Coudounaris, D. N. (2017). “Emotions elicited by local food consumption, memories, place attachment and behavioural intentions”. *Anatolia*, 28(3): 363-380.
- Strauss-Blasche, G., E. C. ve Marktl, W. (2002). “Moderating effects of vacation on reactions to work and domestic stress”. *Leisure Sciences*, 24(2): 237-249.
- Stringer, P. F. (1984). “The Social Psychology of Tourism”. *Annals of Tourism Research*, 11(1): 1-166.
- Stringer, P. F. ve Pearce, P. L. (1984). “Toward a symbiosis of social psychology and tourism studies”. *Annals of Tourism Research*, 11(1): 5-17.
- Suarja, I. K., Sudiarta, M., Armoni, N. L. E., Sutarma, I. G. P. ve Jendra, I. W. (2023). “Spiritual Tourism: Self-Healing through Melukat Ritual in Bali”. *International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding*, 10(3), 47-55.
- Suki, N. M. (2014). “Passenger satisfaction with airline service quality in Malaysia: A structural equation modeling approach”. *Research in Transportation Business ve Management*, 10: 26-32.
- Suoniemi, S., Terho, H. ve Olkkonen, R. (2012). “The Measurement of Endogenous Higher-Order Formative Composite Variables in PLS-SEM: An Empirical Application from CRM

- System Development”. *International Journal of Computer and Information Engineering*, 6(12), 1648-1652.
- Suri, R. ve Rao, J. (2014). “Impact of Spiritual Marketing on Different Segments of Tourists and Their Evaluation of the Site”. *Journal of Business ve Economic Policy*, 1(1): 27-34.
- Suwannaosod, S. (2017). A Structural Equation Modeling of Spiritual Well-being, Depression, and Health-Related Quality of Life among Thai Adolescents with Cancer: A Research Journey. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Kent State University.
- Swarbrooke, J. (2001). “Key Challenges For Visitor Attraction Managers in The UK”. *Journal of Retail and Leisure Property*, 1(4): 318–336.
- Swatos, J. W. (1990). “Spiritualism as a Religion of Science”. *Social Compass*, 37(4): 471-482.
- Szarycz, G. S. (2008). “Cruising, freighter-style: a phenomenological exploration of tourist recollections of a passenger freighter travel experience”. *International Journal of Tourism Research*, 10(3): 259-269.
- Şahin, İ. ve Güzel, F. Ö. (2020). “Do experiential destination attributes create emotional arousal and memory?: A comparative research approach”. *Journal of Hospitality Marketing ve Management*, 29(8): 956–986.
- Şahin, İ. ve Güzel, F. Ö. (2020). “Olumsuz Güncel Gelişmelerin ve Krizlerin Türk Turizmine Etkileri: Profesyonel Turist Rehberlerinin Değerlendirmeleri ve Sektörel Çözüm Önerileri”. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2): 257-280.
- Şen, E. ve Şahin, H. (2017). “Dönüşümsel Öğrenme Kuramı: Baskın Paradigmayı Yıkamak”. *Tıp Eğitimi Dünyası*, 16(49): 39-48.
- Şencan, H. (2005). *Sosyal ve Davranışsal Ölçümlerde Güvenirlilik ve Geçerlilik*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (1996). *Using multivariate statistics*. New York: Harper Collins.
- Taber, K. S. (2018). “The use of Cronbach’s alpha when developing and reporting research instruments in science education”. *Research in Science Education*, 48(6): 1273-1296.
- Tang, D. (2011). “Da-Nang tourism: The brand has been affirmed”. http://www.cpv.org.vn/cpv/Modules/News/NewsDetail.aspx?co_id=30066vecn_id (erişim tarihi:18.05.2020).

- Tang, L. R. (2014). "The application of social psychology theories and concepts in hospitality and tourism studies: A review and research agenda". *International Journal of Hospitality Management*, 36: 188-196.
- Tang, Y.; Ma, Y.; Fan, Y.; Feng, H.; Wang, J.; Feng, S; Lu, Q; Hu, B.; Lin, Y.; Li, J.; Zhang, Y.; Wang, Y.; Zhou, Li ve Fan, M. (2009). "Central and autonomic nervous system interaction is altered by short-term meditation". *Proc. Natl. Acad. Sci. U.S.A.*, 106(22): 8865–8870.
- Tanyi, R. A. (2002). Towards clarification of the meaning of spirituality. *Journal of Advanced Nursing*, 39(5): 500-509.
- Tatarkiewicz, W. (1976). *Analysis of happiness*. Netherlands: The Hague: Martinus Nijhoff.
- Tavşancıl, E. (2002). *Tutumların Ölçülmesi Ve Spss ile Veri Analizi*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Taylor, E. W. (1998). *The theory and practice of transformative learning: A critical review*. Information Series 374. . Columbus, OH.: ERIC Clearinghouse on Adult, Career, ve Vocational Education.
- Taylor, E. W. (2000). "Analyzing Research on Transformative Learning Theory". J. Mezirow (Ed.) *Learning as Transformation*. Jossey-Bass, San Francisco, CA, 285–328.
- Taylor, L. L. ve Norman, W. C. (2019). "The influence of mindfulness during the travel anticipation phase". *Tourism Recreation Research*, 44(1): 76-90.
- Taylor, L. L. ve Norman, C. W. (2016). The Influence of Mindfulness During the Travel Anticipation Phase on Search and Choice Behaviors, Search and Choice Outcomes, and Trip Evaluations. *2016 ttra International Conference* (s. 1-17). Massachusetts: Travel and Tourism Research Association, University of Massachusetts.
- Taylor, S. E. ve Brown, J. D. (1988). "Illusion and well-being: A social psychological perspective on mental health". *Psychological Bulletin*, 103: 193-210.
- Telfer, E. (1980). *Happiness*. New York: St. Martin's Press.
- Tenenhaus, M., Amato, S. ve Esposito Vinzi, V. (2004). A global goodness-of-fit index for PLS structural equation modelling. *XLII SIS Scientific Meeting* (s. 739-742). Padova : CLEUP.
- Thailand Ministry of Tourism and Sports (2021). International Tourist Arrivals Report. https://www.mots.go.th/mots_en/more_news_new.php?cid=330 (erişim tarihi:11.12.2021).

- The Central Bureau of Statistics. (2021). Integrated Statistics Service. <https://pst.bps.go.id/> (erişim tarihi:11.12.2021).
- Theos Think Thank Report (2013). *The Spirit of Things Unseen: Belief in Post-Religious Britain*. London: Theos.
- Thi Hoa, P. (2018). Da Nang City's Torism Market. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Ha Noi, Vietnam: Ho Chi Minh National Academy of Politics.
- Tilson, J. D. (2005). "Religious-spiritual tourism and promotional campaigning: A church-state partnership for St. James and Spain". *Journal of Hospitality ve Leisure Marketing*, 12(1-2): 9-40.
- Timothy, D. J. ve Conover, P. J. (2006). "Nature Religion, Self-Spirituality and New Age Tourism". D. J. Timothy, D. H. Olsen (Eds.). *Tourism, Religion and Spiritual Journeys*, New York, Routledge, 139-155.
- Tomasi, L. (1998). "Pilgrimage/Tourism". J. W. H. Swatos (Ed.). *Encyclopedia of Religion and Society*. AltaMira Press, Walnut Creek, CA: 362-364.
- Tolliver, D. E. ve Tisdell, E. J. (2006). "Engaging Spirituality in the Transformative Higher Education Classroom". *New Directions for Adult and Continuing Education*, 109: 37-47.
- Travel Trends Today. (2018). *Indians Are Taking More Spiritual Trips: Ixigo*. Travel Trends Today: <https://www.traveltrendstoday.in/news/tato/item/6008-indians-are-taking-more-spiritual-trips-ixigo> (erişim tarihi:06.04.2020).
- Trichter, S., Klimo, J. ve Krippner, S. (2009). "Changes in spirituality among ayahuasca ceremony novice participants". *Journal of Psychoactive Drugs*, 41(2): 121-134.
- Triyuni, N. N; Jendra, I . W ve Bagiastutic, N. K. (2014). Readiness of Bali as a Spiritual Destination. *roceeding of International Conference on Tourism in Indonesia* (s. 230-239). Bali: Politeknik Negeri Bali.
- Tsai, C. ve Lee, Y. (2014). "Emotional intelligence and employee creativity in travel agencies". *Current Issues in Tourism*, 17(10): 862-871.
- Tsaur, S. H., Yen, C. H. ve Hsiao, S. L. (2013). "Transcendent experience, flow and happiness for mountain climbers". *International Journal of Tourism Research*, 15(4): 360-374.
- Tse, T. S. (2014). "Does tourism change our lives? ". *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 19(9): 989-1008.

- Tseng, T. ve Shen, C. (2014). "Meditation tourism: Exploring The Meditation Flow Experience and Well-Being". M. Smith, ve L. Puczko (Ed.). *Health, Tourism and Hospitality: Spas, Wellness and Medical Travel*, Oxon, UK: Routledge, 429-434.
- Tulving, E. (1985). "How Many Memory Systems Are There? ". *American Psychologist*, 40: 385-398.
- Turner, V. (1974). "Liminal to liminoid in play, flow, and ritual: An essay in comparative symbology". *Rice University Studies*, 60(3): 53-92.
- Türk Dil Kurumu (2020). <https://sozluk.gov.tr/> (erişim tarihi: 14.05.2020).
- Uzzell, D. (1984). "An alternative structuralist approach to the psychology of tourism marketing". *Annals of Tourism Research*, 11(1): 79-99.
- Vada, S., Prentice, C. ve Hsiao, A. (2019). "The influence of tourism experience and well-being on place attachment". *Journal of Retailing and Consumer Services*, 47: 322-330.
- Vada, S., Prentice, C., Scott, N. ve Hsiao, A. (2020). "Positive psychology and tourist well-being: A systematic literature review". *Tourism Management Perspectives*, 33: 1-14.
- Van Boven, L. ve Ashworth, L. (2007). "Looking forward, looking back: Anticipation is more evocative than retrospection". *Journal of Experimental Psychology: General*, 136(2): 289-300.
- Van Riel, A. C., Henseler, J., Kemény, I. ve Sasovova, Z. (2017). "Estimating hierarchical constructs using consistent partial least squares". *Industrial Management ve Data Systems*, 117(3): 459-477.
- Van Tuan, N. (2013). Tourism in Viet Nam: real situation and development orientation. *Proceedings of First UNWTO International Conference on Spiritual Tourism for Sustainable Development* (s. 53-60). Ninh Binh Province, Vietnam: World Tourism Organisation.
- Van Winkle, C. M. ve Backman, K. (2008). "Examining visitor mindfulness at a cultural event". *Event Management*, 12(3-4): 163-169.
- Vargheese, A. J. ve Varghees, P. (2012). "Dimensions of Spiritual Tourism in Tuiticorin District of Tamil Nadu in India – A Critical Analysis". *Business Intelligence Journal*, 5(2): 245-251.

- Vasconcelos, A. (2011). "Societal Marketing Concept And Spirituality in The Work Place Theory: Finding The Common Ground". *Cadernos EBAPE*, 9(1): 96-115.
- Vaughan, F. (1991). "Spiritual issues in psychotherapy". *Journal of Transpersonal Psychology*, 23: 105–119.
- Veenhoven, R. (2003). "Hedonism and happiness". *Journal of Happiness Studies*, 4(4): 437–457.
- Verma, M. ve Sarangi, P. (2019). "Modeling attributes of religious tourism: A study of Kumbh Mela, India". *Journal of Convention ve Event Tourism* , 20(4): 296-324.
- Voigt, C. (2014). "Towards a Conceptualization of Wellness Tourism". C. Voigt, ve C. Pffor (Eds.) *Wellness Tourism: A Destination Perspective*, Routledge, London, 19-44.
- Voigt, C. (2016). "Employing Hedonia and Eudaimonia to Explore Differences Between Three Groups of Wellness Tourists on the Experiential, The Motivational and The Global Level". S. Filep, J. Laing, ve M. Csikszentmihalyi (Eds.) *Positive Tourism*, Routledge, New York, 119-135.
- Voigt, C., Brown, G. ve Howat, G. (2011). "Wellness tourists: In search of transformation". *Tourism Review*, 66(1/2): 6-30.
- Voigt, C., Howat, G. ve Brown, G. (2010). "Hedonic and eudaimonic experiences among wellness tourists: An exploratory enquiry". *Annals of Leisure Research*, 13(3): 541-562.
- Vukonic, B. (1996). *Tourism and Religion*. (S. Matesic, Çev.) Emerald Group Publishing Limited.
- Wagani, R. ve Colucci, E. (2018). Spirituality and wellbeing in the context of a study on suicide prevention in North India. *Religions*, 9(6): 183-197.
- Wall, G. (2000). "Humour in Tourism". J. Jafari (Ed.). *Encyclopedia of Tourism*. Routledge, London, 295.
- Walsh, F. (2008). *Spiritual resources in family therapy*. New York: Guilford Press.
- Wan, C. B. (2018). "Flourishing through smart tourism: Experience patterns for co-designing technology-mediated traveller experiences". *The Design Journal*, 21(1): 163-172.
- Wang, K. ve Kong, F. (2020). "Linking trait mindfulness to life satisfaction in adolescents: The mediating role of resilience and self-esteem". *Child Indicators Research*, 13(1): 321-335.
- Wang, X., Wen, X., Paşamehmetoğlu, A. ve Guchait, P. (2021). "Hospitality employee's mindfulness and its impact on creativity and customer satisfaction: The moderating role of

- organizational error tolerance”. *International Journal of Hospitality Management*, 94(1): 1-12.
- Wang, X., Zhang, J., Gu, C. ve Zhen, F. (2009). “Examining antecedents and consequences of tourist satisfaction: A structural modeling approach”. *Tsinghua Science and Technology*, 14(3): 397-406.
- Wang, Y., Chen, P., Shi, H. ve Shi, W. (2021). “Travel for mindfulness through Zen retreat experience: A case study at Donghua Zen Temple”. *Tourism Management*, 83: 104211, 1-11.
- Wang, S. ve Blasco, D. (2022). “East meets West: Spiritual tourism in Chinese protected areas”. *Annals of Tourism Research Empirical Insights*, 3(1), 100035.
- Wang, S., Blasco, D., Hamzah, A. Verschuuren, B. (2023). “Tourists and ‘philosophers’: Nature as a medium to consciousness and transcendence in spiritual tourism”. *Annals of Tourism Research*, 99, 103543.
- Wardell, D. ve Engebretson, J. (2001). “Biological correlates of Reiki touch healing”. *Journal of Advanced Nursing*, 33(4): 439-445.
- Waterman, A. S. (1990a). “Personal expressiveness: Philosophical and psychological foundations”. *Journal of Mind and Behavior*, 11: 47-74.
- Waterman, A. S. (1990b). “The relevance of Aristotle's conception of eudaimonia for the psychological study of happiness”. *Theoretical and Philosophical Psychology*, 10: 39-44.
- Waterman, A. S. (1993). “Two conceptions of happiness: contrasts of personal expressiveness (eudaimonia) and hedonic enjoyment”. *Journal of Personality and Social Psychology*, 64(4): 678–691.
- Watkins, A. (2005). *Early British Trackways: Moats, Mounds, Camps, and Sites*. . New York: Cosimo Classics.
- Watson, K., Handal, B., Maher, M. ve McGinty, E. (2017). “Globalising The Class Size Debate: Myths And Realities”. *Journal of International and Comparative Education (JICE)*, 72-85.
- Waygood, E. O., Friman, M., Taniguchi, A. ve Olsson, L. E. (2019). “Children’s life satisfaction and travel satisfaction: Evidence from Canada, Japan, and Sweden”. *Travel Behaviour and Society*, 16: 214-223.

- Westbrook, R. A. (1987). "Product/consumption-based affective responses and postpurchase processes". *Journal of Marketing Research*, 24(3): 258–270.
- Wetzels, M., Odekerken-Schroder, G. ve van Oppen, C. (2009). "Using PLS path modeling for assessing hierarchical construct models: guidelines and empirical illustration". *MIS Quarterly*, 33(1): 177-195.
- Wilkening, D. (2006, Kasım 26). *Voice of Traveller Survey Report*. US: The Travel Industry Association of America ve Synovate Research Company.
- Williams, G., Gagne, M., Ryan, R. ve Deci, E. (2002). "Facilitating Autonomous Motivation for Smoking Cessation". *Health Psychology*, 21(1): 40-50.
- Willson, G. B., McIntosh, A. J. ve Azhra, A. L. (2013). "Tourism and Spirituality: A Phenomenological Analysis". *Annals of Tourism Research* 42: 150-168.
- Wilson, E. ve Harris, C. (2006). "Meaningful travel: Women, independent travel and the search for self and meaning". *Tourism*, 54(2): 161-172.
- Wilson, S. R. (1982). "In pursuit of energy: Spiritual growth in a yoga ashram". *Journal of Humanistic Psychology*, 22: 43-56.
- Wilson, S. R. (1985). "Therapeutic Processes in a Yoga Ashram". *American Journal of Psychotherapy*, 39: 253–262.
- Wilson, S. R. ve Spencer, R. C. (1990). "Intense personal experiences: Subjective effects, interpretations, and after-effects". *Journal of Clinical Psychology*, 46(5): 565-573.
- Wink, P. ve Dillon, M. (2002). "Spiritual development across the adult life course: findings from a longitudinal study". *Journal of Adult Development*, 9(1): 79-94.
- Winkelman, M. (2005). "Drug tourism or spiritual healing? Ayahuasca seekers in Amazonia". *Journal of Psychoactive Drugs*, 37(2): 209-218.
- Winter, C. (2007). "The Intrinsic, Instrumental and Spiritual Values of Natural Area Visitors and the General Public: A Comparative Study. *Journal of Sustainable Tourism*, 15(6): 599-614.
- Wirtz, D., Kruger, J., Scollon, C. ve Diener, E. (2003). "What to Do on Spring Break? The Role Of Predicted, On-Line, and Remembered Experience in Future Choice". *Psychological Science*, 14(5): 520-524.

- Wold, H. (1982). "Soft Modeling. The Basic Design and Some Extensions". J. K.G. ve H. Wold (Eds.). *Systems Under Indirect Observation. Causality, Structure, Prediction*. North-Holland Press, Amsterdam, 1-54.
- Woodside, A. G., Caldwell, M. ve Albers-Miller, N. D. (2004). "Broadening the study of tourism: Introduction to the special issue on the consumer psychology of travel/tourism behavior". *Journal of Travel ve Tourism Marketing*, 17(1): 1-6.
- Worth, D. (2006). "Our new cathedrals: spirituality and old-growth forests in Western Australia". *Portal: Journal of Multidisciplinary International Studies*, 3(1): 1-15.
- Wu, H. C., Cheng, C. C. ve Ai, C. H. (2017). "A study of experiential quality, equity, happiness, rural image, experiential satisfaction, and behavioral intentions for the rural tourism industry in China". *International Journal of Hospitality ve Tourism Administration*, 18(4): 393-428.
- Wu, R., Liu, L. L., Zhu, H., Su, W. J., Cao, Z. Y., Zhong, S. Y., Liu, X.H. ve Jiang, C. L. (2019). "Brief Mindfulness Meditation Improves Emotion Processing". *Frontiers in Neuroscience*, 13: 1-10.
- Wurzbarger, R., Aageson, T. P. ve Pratt, S. (2008). *Creative tourism, A Global conversation*. Santa Fe: Sunstone Press.
- Wuthnow, R. (1998). *After heaven: Spirituality in America since the 1950s*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Xu, Z., Zhang, H., Zhang, C., Xu, M. ve Dong, N. (2019). "Exploring the role of emotion in the relationship between museum image and tourists' behavioral intention: The case of three museums in Xi'an". *Sustainability*, 11(3): 1-20.
- Yang, B. (2004). "Can adult learning theory provide a foundation for human resource development? ". *Advances in Developing Human Resources*, 6(2): 129-145.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (Dokuzuncu Baskı)*. Ankara : Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, H. (2005). "Tinselcilik (Spiritualizm) Nedir, Ne Demektir?". <https://www.felsefe.gen.tr/tinselcilik-spiritualizm-nedir-ne-demektir/> (erişim tarihi: 14.05.2020).

- Yiannakis, A. ve Gibson, H. (1992). "Roles tourists play". *Annals of Tourism Research*, 19(2): 287-303.
- Yin, C. Y., Poon, P. ve Su, J. L. (2017). "Yesterday once more? Autobiographical memory evocation effects on tourists' post-travel purchase intentions toward destination products". *Tourism Management*, 61: 263-274.
- Yoon, Y. ve Uysal, M. (2005). "An examination of the effects of motivation and satisfaction on destination loyalty: a structural model". *Tourism Management*, 26(1): 45-56.
- Zambianchi, M. (2017). "Positive aging, Positive Psychology and Tourism. A challenging new area of investigation? ". *Almatourism-Journal of Tourism, Culture and Territorial Development*, 8(15): 1-15.
- Zatori, A., Smith, M. K. ve Puczko, L. (2018). "Experience-involvement, memorability and authenticity: The service provider's effect on tourist experience". *Tourism Management*, 67: 111-126.
- Zauszniewski, J. A., Bekhet, A. K. ve Suresky, M. J. (2009). "Effects on resilience qualities of women family caregivers of adults with mental illness: The role of positive cognitions". *Archives of Psychiatric Nursing*, 23: 412-422.
- Zeidan, F., Johnson, S. K., Gordon, N. S. ve Goolkasian, P. (2010). "Effects of brief and sham mindfulness meditation on mood and cardiovascular variables". *Journal of Alternative and Complementary Medicine*, 16: 867-873.
- Zelinsky, W. (1990). "Nationalistic Pilgrimages in the United States", Pilgrimage. G. ve A. Rinschede (Eds.) *Pilgrimage in the United States*. Dietrich Reimer Verlag, Berlin, 253-267.
- Zhang, Y., Lee, T. J. ve Xiong, Y. (2019). "From comrades to Bodhidharma: A Bourdieusian analysis of the spiritual experience of Chinese seasonal tourists". *International Journal of Tourism Research*, 21(6): 801-812.
- Zheng, C., Zhang, J., Qiu, M., Guo, Y. ve Zhang, H. (2019). "From mixed emotional experience to spiritual meaning: learning in dark tourism places". *Tourism Geographies*, 1-21.
- Zheng, F., Chan, C. S. ve Zhang, S. (2023). "The effects of personal value, motivation, transformation and behavioural intention on spiritual tourism: a case study in Tibet". *Current Issues in Tourism*, 1-20.

- Zinnbauer, B. J. (1997). “ Capturing the meanings of religiousness and spirituality: One way down from a definitional Tower of Babel. *Yayınlanmış Doktora Tezi*. Bowling Green State University.
- Zinnbauer, B. J., Pargament, K. I. ve Scott, A. B. (1999). “The emerging meanings of religiousness and spirituality: Problems and prospects”. *Journal of Personality*, 67(6): 889-919.
- Zinnbauer, B. J., Pargament. K. I., Cole, B., Rye, M. S., Butter, E. M., Belavich, T. G., Hipp, K. M., Scott, A.B. ve Kadar, J. L. (1997). “Religion and spirituality: Unfuzzifying the fuzzy”. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 36: 549-564.

EK-1 GÖRÜŞME KATILIMCISI BİLGİ VE İZİN FORMU (TÜRKÇE)

Sayın Görüşme Katılımcısı,

Ben İlker ŞAHİN. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı'nda doktora öğrencisiyim. Doktora tezim için danışmanım Doç. Dr. Özlem Güzel ile spiritüel turizm ve pozitif turist psikolojisi üzerine araştırma yapmaktayım. Bu araştırmanın amacı; spiritüel turizm deneyiminin boyutlarını ve turist psikolojisi üzerindeki etkilerini araştırmaktır.

Spiritüel Turizm Tanımı: Spiritüel Turizm, bireye artı değer katan, manevi gelişim fırsatı sunan, pozitif duygular ve hisler yaşatan, ona iç görü ve sorunlarla başa çıkma yetisi kazandıran ve sonuç olarak bireyin hayata bakış açısını olumlu yönde değiştirerek hayatı anlamlandırmasını sağlayan, iyi bir yaşamı, şifalanmayı, bilinçli farkındalık kazanmayı ve kişisel dönüşümü hedefleyen yaşam boyu geçerli deneyimler, içsel yolculuklar ve tüm bunları içeren fiziksel seyahatlerdir.

Elde edilen bulguların spiritüel turizm alan yazına ve turizm sektörüne katkılar sunması beklenmektedir. Bu nedenle sorulara içten vereceğiniz yanıtların araştırmamız için büyük önemi vardır. Katkılarınız için şimdiden teşekkür ediyorum. Yapacağımız görüşme gizli tutulacak olup, araştırmacılar dışında kimse ile paylaşılmayacaktır. Ayrıca araştırma sırasında isim başta olmak üzere özel bilgileriniz bilgileriniz alınmayacak raporunda isimleriniz kesinlikle belirtilmeyecek katılımı numaralarınız kodlanacaktır. Bu görüşmemizin yaklaşık yirmi ila elli beş dakika arasında süreceğini tahmin ediyorum. Görüşme esnasında nitel veri analizi gerçekleştirmek amacıyla ses kaydı alınacaktır. Görüşmenin herhangi bir safhasında dilediğiniz zaman hiçbir yaptırım olmaksızın araştırmadan çekilebilir ve ses kaydının imhasını talep edebilirsiniz. Yanıtlamak istemediğiniz sorulara cevap vermeme ve soruyu pas geçme hakkına sahipsiniz. Görüşme sonrası ses kaydınızı ve ses kaydının yazılı metnini okuma hakkına sahipsiniz. Görüşme sonrasındaki tarihlerde araştırmadan çekilmeye karar vermeniz halinde ise ilkersahin1985@hotmail.com adresine mail atmanız yeterlidir. Araştırmada yer almanız nedeniyle size hiçbir ödeme yapılmayacak ve sizden de hiçbir ücret talep edilmeyecektir. Görüşme formunu yanıtlamanız, araştırmaya katılım ve ses kaydını alımı için onay verdiğiniz anlamına gelmektedir. Araştırma hakkında daha fazla bilgi almak için araştırmacı İlker ŞAHİN'e başvurabilir, ilkersahin@akdeniz.edu.tr veya ilkersahin1985@hotmail.com adreslerinden mail yoluyla ulaşabilirsiniz.

Araştırmaya katılmakla aşağıda belirtilenleri anladığımı da beyan ederim.

1. Ben araştırma için bir gönüllüyüm ve istediğim zaman bu araştırmadan çekilebilirim.
2. Araştırmada fiziksel ve psikolojik bir zarar içeren hiçbir risk yoktur.
3. Araştırmada vereceğim bilgiler gizli olacaktır ve bütün veriler araştırmacı tarafından toplanıp analiz edilecek ve Akdeniz Üniversitesi'nde 7 yıl saklandıktan sonra imha edilecektir.
4. Mülakatların ortalama 45-50 dakika sürmesi beklenmektedir.
5. Mülakatlar, katılımcıların izni doğrultusunda ses kayıt cihazına kaydedilecektir. Ayrıca araştırmacı, mülakat boyunca gözlem ve izlenimleri ile gerekli diğer hususları not edebilecektir.
6. Araştırma bittikten sonra istediğim takdirde araştırmanın bir özetini alabileceğim.
7. Araştırmada vereceğim bilgilere dayalı sonuçların bilimsel ortamlarda tartışılmasına ve yayınlanmasına izin veriyorum.

Araştırmanın gönüllü görüşme katılımcısı bilgilendirme ve onay formundaki tüm açıklamaları okudum/sözlü olarak dinledim. Bana yukarıda konusu ve amacı belirtilen araştırma ile ilgili yazılı ve sözlü açıklama aşağıda belirtilen araştırmacı tarafından yapıldı. Araştırmaya gönüllü olarak katıldığımı istediğim zaman gerekçeli veya gerekçesiz olarak araştırmadan ayrılabileceğimi biliyorum. Araştırmaya, hiçbir baskı ve zorlama olmaksızın kendi rızamla katılmayı ve ses kaydının alınmasını kabul ediyorum.

Gönüllünün Adı-Soyadı :

İmzası

Tarih:

Araştırma hakkındaki yukarıdaki ve istenen diğer bilgiler katılımcıya tarafımdan açıklanmış ve yazılı onayı alınmıştır.

Araştırmacının (Adı-Soyadı):

İmzası:

Tarih:

EK-2 GÖRÜŞME KATILIMCISI BİLGİ VE İZİN FORMU (İNGİLİZCE)

Dear Participant, this study you participated in is a scientific research and its subject is on spiritual tourism experiences. This research is carried out within the scope of the doctoral thesis of the researcher İlker ŞAHİN, who is being carried out in the Department of Tourism Management, Akdeniz University Institute of Social Sciences.

Definition of Spiritual Tourism: Spiritual Tourism is physical travel that adds value to the individual, provides an opportunity for spiritual development, gives positive emotions and feelings, gives him insight and the ability to cope with problems, and as a result, allows the individual to make sense of life by changing his perspective on events positively.

Participation in this study is on a voluntary basis. You have the right not to participate in the study and to leave the work at any stage of the study, without being subject to any penalties / sanctions. If you decide to withdraw from the research in the advanced stages of the study, you can send an e-mail to ilkersahin@akdeniz.edu.tr or ilkersahin1985@hotmail.com. No payment will be made to you for taking part in the research, and you will not be charged any fees. Answering the review questions means that you have approved to participate in the research and to give permission for voice records. For more information about the research, you can apply to the researcher İlker ŞAHİN, and you can reach the researcher via e-mail at ilkersahin@akdeniz.edu.tr or ilkersahin1985@hotmail.com 24 hours a day. I have read / listened to all explanations on the informed consent form of the research. Written and verbal explanation about the research whose subject and purpose is mentioned above was given to me by the researcher specified below. I know that I have voluntarily participated in the research and can withdraw from the research at any time, with or without justification. I agree to participate in the aforementioned research of my own free will, without any pressure or coercion.

By participating in the research, I declare that I understand the following.

1. I am a volunteer for research and can withdraw from this research at any time.
2. In the research, there is no risk involving physical and psychological harm.
3. The information I will give in the research will be confidential and all data will be collected and analyzed by the researcher and will be deleted after 7 years of storage in Akdeniz University.
4. Interviews are expected to take an average of 20-55 minutes.
5. Interviews will be recorded on a tape recorder upon the consent of the participants. In addition, the researcher will be able to note his observations and impressions and other necessary issues throughout the interview.
6. After the research is over, I will be able to get a summary of the research if I want.
7. I allow the results of my research to be discussed and published in scientific environments.

I read / listened to all the explanations in the voluntary interview participant information and consent form of the study. Written and verbal explanation about the research whose subject and purpose is mentioned above was given to me by the researcher specified below. I know that I have voluntarily participated in the research and can withdraw from the research at any time, with or without justification. I agree to participate in the aforementioned research without any pressure or coercion and to have my voice recorded.

Name-Surname of the Volunteer:

Signature

Date:

The above and other requested information about the research was explained to the participant by me and his written consent was obtained. I allow the researcher to record my voice during the review.

Researcher's (Name-Surname):

Signature:

Date:

EK-3 YARI YAPILANDIRILMIŞ TÜRKÇE GÖRÜŞME FORMU

Tarih:/...../ **Saat (Başlangıç):** **Yer:**

❖ **Demografik Sorular**

1. Cinsiyet:
2. Yaşınız:
3. Eğitim durumunuz:
4. Medeni durumunuz:
5. Kaç yıldır spiritüel deneyimler ile ilgilenmektesiniz?

❖ **Spiritüel Deneyim Çerçevesi ve Motivasyon Sorusu**

1. Spiritüel deneyimler sizin için neyi ifade etmektedir? Detaylandırır mısınız?
2. Sizi spiritüel deneyimlere yönlendiren unsurlar neler olmuştur? Açıklar mısınız?

❖ **Spiritüel Deneyim Boyut Soruları**

1. Spiritüel deneyim esnasında duygusal olarak neler deneyimlediniz?
(Kazma soru: Sizde meydana getirdiği manevi ve duygusal bağlardan söz eder misiniz?)
2. Spiritüel deneyimlerin beşerî hayat ve günlük yaşamınıza etkileri nelerdir?
(Kazma soru: Spiritüel deneyim sırasında hangi dünyevi unsurlardan uzaklaşıyorsunuz? Spiritüel deneyimler yoluyla ihtiyacınızdan fazla para kazanma, çok mal, mülk edinme gibi aşırı dünyevi arzuları kontrol altına alabiliyor ve dengede tutabiliyor musunuz? Gündelik hayatın hangi olumsuz unsurlarından veya sorunlarından kendinizi soyutlayıp tam anlamıyla spiritüelliğe yöneliyorsunuz?)
3. Spiritüel deneyimler, zaman ve mekân algınızı nasıl etkiliyor?
(Kazma soru: Spiritüel deneyimlerin hayata karşı bakış açınıza etkisi nedir?)
(Kazma soru: Deneyiminiz esnasında spiritüel unsurlar ile (dini, mistik ve otantik semboller) nasıl bir bağ kuruyorsunuz?)
4. Hayatın anlamını arama, hayatı anlamlandırma ve benliğinizi keşfetme sürecinizde spiritüelliğin rolü nedir?
5. Spiritüel deneyimlerin ve etkinliklerin yapıldığı doğal çevre, ortam ve atmosfer spiritüel deneyiminizi nasıl etkilemektedir?
(Kazma soru: Ortamdaki hangi unsurlar sizi deneyimle özdeşleştirmektedir?)
6. Spiritüel deneyimin fiziksel sağlığını üzerindeki olumlu etkileri nelerdir?
7. Spiritüel deneyimin, psikolojiniz üzerindeki olumlu etkileri nelerdir?

❖ **Metafor Sorusu**

- ❖ Spiritüel turizm deneyimine katılmış bir turisti, bir nesne, renk, şekil, hayvan, masal kahramanı, tarihsel kimlik, fenomen ya da bir canlıya benzetmenizi istesem, hangisine neye benzetirdiniz? Neden?

EK-4 YARI YAPILANDIRILMIŞ İNGİLİZCE GÖRÜŞME FORMU

Date:/...../ **Time (Start):** **Location:**

❖ **Demographic Questions:**

1. Gender:
2. Age:
3. Educational Status:
4. Marital Status:
5. For how many years you are interested in spiritual activities & experiences?

❖ **Spiritual Experience Framework & Motivation:**

1. What do spiritual experiences mean to you? Can you explain in detail?
2. What led you to spiritual experiences? Can you explain in detail?

❖ **Questions Associated With Spiritual Experience Dimensions**

1. What did you experience emotionally during the spiritual experience?
(Further question: Can you talk about the spiritual and emotional bonds it creates in you?)
2. What are the effects of spiritual experiences on your human and daily life?
(Further question: Which worldly issues you feel that you moved away from during your spiritual experience? Do you control and balance excessive worldly desires such as the greed of earning more money than you need, acquiring property, possessions, etc. through spiritual experiences? What negative elements of everyday life do you isolate yourself from and turn towards spirituality?)
3. How do spiritual experiences affect your perception of time and space?
(Further question: What effect do spiritual experiences have on your perspective on life?)
4. What is the role of spiritualism in your process of searching for meaning in life, making sense of life and discovering your self?
5. How does the natural environment, setting, and atmosphere in which spiritual experiences and activities take place affect your spiritual experience?
(Further question: What elements in the environment identify you with the experience?)
6. What are the positive effects of spiritual experience on your physical health?
7. What are the positive effects of spiritual experience on your psychology?

❖ **Metaphor Question:**

- ❖ If I ask you to identify a tourist who has participated in a spiritual tourism experience with an object, color, shape, animal, fairy tale hero, historical identity, phenomenon or living thing, which one you would identify with? Why?

EK-5 İNGİLİZCE ANKET FORMU

SURVEY ON SPIRITUAL EXPERIENCES									
Dear Participant, The survey is being conducted on spiritual tourism and positive psychology for doctoral thesis study. The survey is designed for your spiritual experiences such as meditation, yoga, reiki, retreats, therapies, healing etc. The data will be used for academic purposes and won't be shared with third parties. Thank you for your contribution. Ass. Prof. Dr. F. Özlem GÜZEL Akdeniz University Tourism Faculty İlker ŞAHİN Akdeniz University Tourism Faculty									
GENDER: ☐ Male ☐ Female									
AGE: ☐ 13-25 ☐ 26-35 ☐ 36-45 ☐ 46-59 ☐ 60 and Over									
Nationality: Job:									
Marital Status: ☐ Married ☐ Single ☐ Divorced ☐ Engaged									
Education: ☐ Primary School ☐ Middle School ☐ College ☐ University ☐ Master ☐ PhD									
For how many years do you have spiritual experiences? ☐ 1-3 ☐ 4-7 ☐ 8-12 ☐ 13-19 ☐ 20 Over									
<u>WHICH DESCRIBES YOU BEST AS A SPIRITUAL PERSON OR TRAVELLER & TOURIST?</u>									
☐ SELF-REFLECTIVE -SELF-SEEKER SPIRITUALIST: <i>I seek my own self and I am on the way to personal transformation. I join spiritual activities for spiritual growth.</i>									
☐ MASTER SPIRITUALIST: <i>I am a very experienced advanced spiritualist. Being aware of the fact that transformation is infinite, I completed my transformation substantially. I have grown up spiritually. I gained ability of healing myself and healing others. Sometimes I can astral travel.</i>									
☐ TRAVEL-LOVER SPIRITUALIST: <i>My first aim is to see cultures, sightseeing, visit new places, I prefer spiritual experiences after sightseeing, visiting new places.</i>									
☐ RANDOM SPIRITUALIST: <i>I participate in activities for spiritual development, but I have no plan, when I come across spiritual activity in the cities I visit, I participate randomly.</i>									
☐ COINCIDENTAL SPIRITUALIST: <i>Although I don't have a purpose of spiritual growth, I attend spiritual activities and spiritual experiences incidentally.</i>									
☐ SERENDIPITOUS SPIRITUALIST: <i>My travel motivation is not spiritual growth but Surprisingly I experience deep and impressive spiritualism by chance on holiday.</i>									
☐ SYMPATHETIC & SYMPATHISER: <i>I wonder and research spiritualism. Occasionally I try to understand spirituality by participating in spiritual activities. I'm new to spirituality yet.</i>									
WHY do you join or you do spiritual activities? What are your most important motivations? (You can tick more than 1 option)									
Spiritual Growth	To Gain Mindfulness	To Meet with Spiritualist People & Experience Sharing	Sightseeing & Visiting- Discovering New Places	To Learn More About Spirituality					
Personal Transformation	For Healing & Health	To Gain New Perspective	To Escape from Monotonous Life for a Short time	To Satisfy My Curiosity of Spiritualism/Spirituality					
For Religious Reasons	To Have Spiritual Connections	To Create Positive Psychology in my life	For Self-Realization & To Achieve My Goal in Life	Find Out the Meaning of Life					
For my Journey to inner self	To Find inner Peace & To Have Peaceful Life	To Help Others in Their Healing, vTransformation or Enlightenment Process	OTHER:						
WHICH SPIRITUAL ACTIVITIES YOU DO OR YOU JOIN? (You can tick more than 1 option)									
Yoga	Meditation	Reiki	Bionenergy	Theta Healing	Transtherapy	Ayahuasca	Breath Terapies	Shambhala	Hypnosis Hypnotherapy
Pilates	Ho'oponopono	Angelic Healing	Biomagnetism	Ayurveda	Manual Ther. Chiropractic	Spiritual Retreat	Shamanic Activities	Pendulum Therapy	SCIO Quantum Bio.
Light Language	Aromatherapy Thalassotherapy	Crystal Healing	Spiritual Massages	Spa Wellness	Pilgrimage Religious Activity	Tai Chi Qigong	Tibetan Bowls	Plant Medicine	Spiritual Tours
Akashic Records	Astrology Tarot	Psychedelics	Pranic Healing	Channeling	Chakra Balancing	NLP	OTHER:		

Please MARK THE DEGREE OF YOUR AGREEMENT WITH EACH STATEMENT. Please answer considering your spiritual activities & experiences you join such as spiritual tours, retreats etc.													
1 STRONGLY DISAGREE	2 DISAGREE	3 SOMEWHAT DISAGREE	4 UNDECIDED NEUTRAL	5 SOMEWHAT AGREE	6 AGREE	7 STRONGLY AGREE							
1-Through spiritual experiences, I gain spiritual growth and inner qualities.							1 	2 	3 	4 	5 	6 	7
2-Through spiritual experiences, I undergo a personal transformation and my perspective on life changes positively.							1 	2 	3 	4 	5 	6 	7
3-Spiritual experiences help me control and balance my worldly extreme desires such as earning more money or acquiring more property than I actually need.							1 	2 	3 	4 	5 	6 	7
4-Spiritual experiences enable me to find answers to my questions in my mind, achieve mental enlightenment and discover the meaning of life.							1 	2 	3 	4 	5 	6 	7
5-Through spiritual experiences, I recognise myself better and discover my true-self.							1 	2 	3 	4 	5 	6 	7
6-Spiritual experiences make me feel energetic and renewed.							1 	2 	3 	4 	5 	6 	7
7-Spiritual experiences enable me to achieve positive and healing effects on my physical health.							1 	2 	3 	4 	5 	6 	7
8-Spiritual experiences enable me to achieve positive and healing effects on my psychology.							1 	2 	3 	4 	5 	6 	7
9-Through spiritual experiences, I feel psychologically and physically relaxed and find inner peace.							1 	2 	3 	4 	5 	6 	7
10-Spiritual experiences enable me to balance my body-soul-mind.							1 	2 	3 	4 	5 	6 	7
11-Spiritual experiences help me relieve my past or recent problems, trauma, grief and sadness.							1 	2 	3 	4 	5 	6 	7
12- Spiritual experiences enable me to heal myself and other people.							1 	2 	3 	4 	5 	6 	7
13-Performing spiritual activities in a quiet, calm, and peaceful environment has a positive effect on the experience.							1 	2 	3 	4 	5 	6 	7
14- Performing spiritual activities in a comfortable and safe environment has a positive effect on the experience.							1 	2 	3 	4 	5 	6 	7
15-Sensory factors such as attractive colours, music and smell in the environment positively affect the spiritual experience.							1 	2 	3 	4 	5 	6 	7
16-Good lighting, ventilation, architectural design, and decorative objects in the environment positively affect the spiritual experience.							1 	2 	3 	4 	5 	6 	7
17-Performing spiritual activities in attractive green nature or open-air effects experience positively.							1 	2 	3 	4 	5 	6 	7
18-During spiritual experiences, I can astral travel.							1 	2 	3 	4 	5 	6 	7
19-During spiritual experiences, sometimes I feel connected with spiritual beings such as angels, spirit guides, souls, etc. or I sometimes feel that they exist in the environment.							1 	2 	3 	4 	5 	6 	7
20-During spiritual experiences I feel connected with nature or animals along with a sense of oneness/wholeness.							1 	2 	3 	4 	5 	6 	7
21-I have authentic and mystic experiences through spiritual activities.							1 	2 	3 	4 	5 	6 	7
22-During spiritual experiences, my perception of time and space sometimes changes.							1 	2 	3 	4 	5 	6 	7
23-During spiritual experiences, I feel connected with my own spirit or my inner energy.							1 	2 	3 	4 	5 	6 	7
24-During spiritual experiences, I feel connected with the universe along with a sense of oneness/wholeness.							1 	2 	3 	4 	5 	6 	7
25-During spiritual experiences, I feel connected with spiritual activities & spirituality.							1 	2 	3 	4 	5 	6 	7

26-During spiritual experiences I feel that I moved away from the daily routine of life for a short time.	1	2	3	4	5	6	7
27-During spiritual experiences, I feel temporarily moved away from my problems.	1	2	3	4	5	6	7
28-During spiritual experiences I can isolate myself from what is going on around me and get into the theta state of mind.	1	2	3	4	5	6	7
29-During spiritual experiences, I feel that I am closer to God/Divine Source and that the connection between us is strengthened with the sense of oneness and wholeness.	1	2	3	4	5	6	7
30-During spiritual experiences, I feel connected to my faith.	1	2	3	4	5	6	7
31- During spiritual experiences, I build stronger and deeper connections with my faith with the help of my expert, master, trainer or spirit guide.	1	2	3	4	5	6	7
32- I am satisfied with my life in general.	1	2	3	4	5	6	7
33- I feel better physically and mentally.	1	2	3	4	5	6	7
34- Despite my ups and downs, I feel good about my life in general.	1	2	3	4	5	6	7
35-I have a meaningful and purposeful life.	1	2	3	4	5	6	7
36- I have a peaceful life & I feel peaceful.	1	2	3	4	5	6	7
37- I find strength in my faith & belief.	1	2	3	4	5	6	7
38- I feel that spiritual activities reflect my personality.	1	2	3	4	5	6	7
39-Spiritual activities give me feeling that I'm fulfilled or I realized myself.	1	2	3	4	5	6	7
40-When I engaged in spiritual activities, I feel good.	1	2	3	4	5	6	7
41-Spiritual activities make me feel happier than other activities.	1	2	3	4	5	6	7
42-Excellent, interesting and unique spiritual experiences make me feel engaged in spirituality.	1	2	3	4	5	6	7
43-During Spiritual experiences, I discover new things about the vital elements of life such as air, fire, water, soil, breath etc.	1	2	3	4	5	6	7
44-Experiences make me discover new things about spirituality/enhance my spiritual knowledge.	1	2	3	4	5	6	7
45-Spiritual experiences help me to look at things from the bright side through creating positive psychology in my life.	1	2	3	4	5	6	7
46-Spiritual experiences lead me to positive thinking.	1	2	3	4	5	6	7
47-I will not forget my spiritual experiences.	1	2	3	4	5	6	7
48-I will remember positive things about my spiritual experiences.	1	2	3	4	5	6	7
49-I am satisfied with the spiritual activities and experiences I attended.	1	2	3	4	5	6	7
50-Spiritual activities and experiences I attended meet my expectations.	1	2	3	4	5	6	7
51-I will continue to join and do spiritual activities, spiritual experiences.	1	2	3	4	5	6	7
52-I will recommend spiritual activities or experiences to others.	1	2	3	4	5	6	7
53-In the future, I would like to re-visit the places where I have spiritual experiences.	1	2	3	4	5	6	7
54-I will tell positive things about spiritual activities and experiences to others.	1	2	3	4	5	6	7
FINAL PART: Please specify what do you FEEL DURING or AFTER Spiritual experiences and activities.							
55-I feel peaceful.	1	2	3	4	5	6	7
56-I feel relaxed & comfortable.	1	2	3	4	5	6	7
57-I feel happy,cheerful.	1	2	3	4	5	6	7
58-I feel energetic.	1	2	3	4	5	6	7
59-I feel optimistic & hopeful & positive.	1	2	3	4	5	6	7
60-I feel enjoyed.	1	2	3	4	5	6	7
61-I feel full of love-warm hearted.	1	2	3	4	5	6	7
62-I feel fit & healthy.	1	2	3	4	5	6	7

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve SOYADI	İlker ŞAHİN
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	Ataşehir Mevlâna Yabancı Dil Ağırlıklı Lisesi, İstanbul, 2004.
Lisans Diploması	Erciyes Üniversitesi Nevşehir Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksek Okulu, Turist Rehberliği Bölümü, Nevşehir, 2008.
Tezli Yüksek Lisans Diploması	Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Ana Bilim Dalı, Antalya, 2016.
Yüksek Lisans Tez Konusu	Yüksek Lisans Tez Konusu: Hatırlanabilir Destinasyon Özelliklerinin Belirlenmesi: Antalya ve İstanbul Destinasyonları Üzerinde Karşılaştırmalı Bir Araştırma
Doktora Diploması	Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Ana Bilim Dalı, Antalya, 2023
Doktora Tez Konusu	Dönüşümsel Öğrenme ve Pozitif Psikoloji Kuramı Temelinde Spiritüel Turizm Deneyimine Yönelik Ölçek Geliştirme ve Yapısal Modelleme Çalışması
Yabancı Dil / Diller	İngilizce (İleri Düzey), Fransızca (Başlangıç Düzeyi)
BİLİMSEL FAALİYETLER	
Güzel, Ö., Ünal, C., & Şahin, İ. (2022). “How does the cross-cultural view shape the destination brand personality and brand image? Evidence from the travelers”. <i>Journal of Quality Assurance in Hospitality & Tourism</i>, 1-30. Şahin, İ. & Güzel, F. Ö. (2020).” Olumsuz güncel gelişmelerin ve krizlerin türk turizmine etkileri: profesyonel turist rehberlerinin değerlendirmeleri ve sektörel çözüm önerileri”. İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7(2), 257-280. Şahin, İ. & Güzel, F. Ö. (2020). “Do experiential destination attributes create emotional arousal and memory? A comparative research approach”. <i>Journal of Hospitality Marketing & Management</i>, 29(8), 956-986.	

Güzel, Ö., Sahin, I. & Ryan, C. (2020). "Push-motivation-based emotional arousal: A research study in a coastal destination". *Journal of Destination Marketing & Management*, 16, 100428.

Güzel, Ö., & Şahin, İ. (2020). "Experiential aspects of balloon tourism within the context of destination marketing". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14(3), 793-810.

Bahtiyar Sarı, D., Gülmez, M., & Şahin, İ. (2019). "Küreselleşmenin ekonomik ve sosyolojik etkileri: 1997'den günümüze bibliyografi tabanlı sistematik derleme çalışması". *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20(1), 241-259.

Şahin, İ., Gülmez, M. & Ersoy, E. (2019). "Social media marketing and e-wom: a descriptive approach to Mediterranean young's online brand-related activities, attitudes and engagement". *Journal of Internet Applications and Management*, 10(1), 5-24.

Şahin, İ. & Güzel, F. Ö. (2018). "Destinasyon deneyimi bileşenleri: Antalya ve İstanbul destinasyonları üzerinde karşılaştırmalı bir araştırma". *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 29(1).

Sahin, I., & Guzel, F. O. (2018). "Local culture experience and novelty seeking: a comparison on Istanbul and Antalya tourism destinations". *Journal of Social Sciences*, 4(1), 313-329.

Güzel, Ö. F., & Şahin, İ. (2018). Turist Rehberlerinin Bakış Açısıyla Türkiye'de Yaşanan Olumsuz Güncel Gelişmelerin Mesleğe Etkileri ve Çözüm Önerileri. *Turist Rehberliği Üzerine Güncel Araştırmalar*, 427-445.

Güzel, F. Ö., Şahin, İ., Yağmur, Y., Erdem, Ö., Karasakal, S., & Ünal, C. (2018). "Antalya'nın destinasyon kişiliği ve imajına ilişkin keşfedici bir araştırma". *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 13(50), 125-139.

Sahin, I., Gulmez, M. & Kitapci, O. (2017). "E-complaint tracking and online problem-solving strategies in hospitality management: Plumbing the depths of reviews and responses on TripAdvisor". *Journal of Hospitality and Tourism Technology*.

Şahin, İ., & Güzel, Ö. (2017). Turist rehberliğinde duygusal zekâ. *İçinde: Güzel, Ö., Altıntaş, V. ve Şahin, İ. (Der.), Turist Rehberliği Araştırmaları: Öngörüler ve Uygulamalar, Ankara: Detay Yayıncılık*, 161-196.

Aksu A. A., Şahin İ., Öztürk A., Gültekin S., (2016). "Analysing green meeting perceptions of medical meeting participants: an exploratory research in the Antalya region of Turkey", *European Journal of Tourism Research*, 114-132.

Güzel F.Ö., Şahin İ., Yetimoğlu S., (2015). "Düşünsel deneyim boyutu kapsamında kültür bilinci oluşturma aracı olarak müze ziyaretleri ve ziyaret sonrası davranışlara etkisi". *Akademik Bakış*, 562-580.

Güzel F.Ö., Türker A., Şahin İ., (2014). "Profesyonel turist rehberlerinin algıladıkları mesleki engelleri belirlemeye yönelik bir araştırma". *Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, cilt.1, no.ISSN: 2149-0163,159-172.

Avcı M., Şahin İ., (2014). "Geleneksel Kastamonu mutfağı ve yemek kültürü", *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 31-56.

Şahin İ., Kocabulut Ö., (2014) "Sportif rekreasyon aktivitelerine düzenli katılımı engelleyen faktörlerin incelenmesi: Akdeniz üniversitesi turizm fakültesi öğrencileri üzerine bir araştırma", *Journal of Recreation and Tourism Research (JRTR)*, vol.1, 46-67.

Atıflar: Toplam Atıf Sayısı (WOS):57; h-indeksi (WOS):3

İŞ DENEYİMİ

Stajlar	Uniwta Travel, Club Tüten Tur
Burslar	2214A Doktora Sırası Yurtdışı Araştırma Bursu, TÜBİTAK
Çalıştığı Kurumlar	Bedir Turizm Seyahat Dükkânı Turizm (ABC Turizm) Jolly Tour Travelshop Turkey Kastamonu Üniversitesi, Araştırma Görevlisi (2013-2014) Akdeniz Üniversitesi, Araştırma Görevlisi (2014-.....)